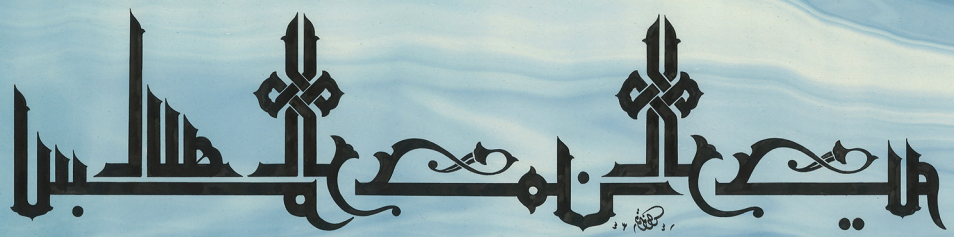
MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ

ve

HAKK'A DAVETİ

KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

بسم الله الرحمن الرحيم

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ
ve HAKK'A DAVETİ

Editörler
Mustafa KARA
Hülya KÜÇÜK

Konya Büyükşehir Belediyesi
Kültür Yayınları: 430
ISBN : 978-605-389-451-3
Sertifika No: 21473

Konya Büyükşehir Belediyesi
Adına Sahibi
Uğur İbrahim ALTAY

Koordinatör
Ahmet Çalışır

Editör
Vural Kaya

Hat
Fatih ÖZKAFA

Giriş Metin ve Beyitleri
Adnan KARAİSMAİLOĞLU
Hülya KÜÇÜK

Son Okuma
Metin Köse
Şükrü Taşdelen

Kapak Hattı ve Besmele
Hüseyin Öksüz

Minyatürler
Sevim ÜSTE, Aşk Dergâhı
Yasin URHAN, Şems'in Ardından,
Zaman İçinde "An"

Tezhipler
Gülşen İKİZLER, Kapak
Serra DEMİRBAŞER, s.5
Fisun TÜRKELİ, s.11

Ebru
Hikmet BARUTÇUGİL, s.3

© 2.Baskı Ekim 2023, KONYA

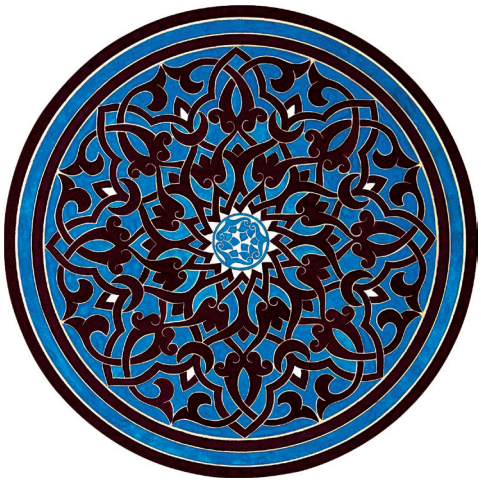
Yapım
Kültür A.Ş.
Konevi Mah. Alay Cad. No:11
Meram/Konya
www.konyakultur.com.tr
+90 332 355 55 52

Grafik Tasarım
K Fikir Sanat Reklamevi
Uzunharmanlar Mah. Açelya Sitesi
E Blok 10 Meram/Konya
www.kfikirsanat.com.tr
+90 332 320 61 34

Baskı
Vizyon Basımevi
Beylikdüzü O.S.B. Mah.
Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü / İSTANBUL
Tel.:0212 671 61 51
Sertifika No:52098

KONYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

Tüm hakları saklıdır.
Bu kitabın tümünün veya
içeriğinin herhangi bir
bölümünün yayıncının
yazılı izni olmadan, fotokopi
yöntemi dâhil, elektronik
ya da mekanik herhangi bir
yolla çoğaltılması yasaktır.

TAKDİM

Konya, tarih boyunca önemli bir ilim ve kültür merkezi olmuştur ve hâlen de bu konumunu devam ettirmektedir. Bu merkezin yetiştirdiği birçok ilim adamı, mutasavvıf, şair arasında en önde geleni muhakkak ki Hz. Mevlânâ'dır. O, Türkiye'de ve Türkiye dışında, çok az kişiye nasip olmuş olan bir ün ve sevgiye mazhar olan büyük bir mutasavvıf ve şairdir. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, Hz. Mevlânâ'yı, en güzel şekilde tanıtmak için birçok çalışma yapmış ve yapmaya devam etmektedir.

Onun hem Doğu hem de Batı'da, en tanınmış eseri olan *Mesnevî* tercümelerine, tasavvuftan dolayı değil lirik şiirlere olan ilgiden dolayı başlanmıştı. Takipçileri, onun sûfî bir şair olduğu ve şiirlerini başka bir açıdan düşünmek gerektiğini, yıllar sonra, hakkında yapılan çalışmalar artınca öğrendiler. Çok daha sonraları buna ek olarak, içinde bulunduğu dinin dışında din arayan ve *Mesnevî*'de Allah aşkının vurgulanmasından etkilenen insanlar onu çok satan (best-seller) bir kitap yaptılar.

Mevlânâ, öncelikle insanları Allah'ın çeşitli sıfatlarının tecelligâhı olarak görür. Bu sebeple kadınlar da erkekler de çeşit

çeşit yapıda ve karakterdedirler. Kimi Allah'ın celâl sıfatlarının, kimi cemâl sıfatlarının ağır bastığı ama her hâlükârda Allah'ın özel ikramına nail olmuş, saygıya layık varlıklardır. İnsanın vücudu, Hakk'ın bir usturlâbıdır. Allah, onu kendisiyle bilici ve görücü yapmıştır. Bundan dolayı Mevlânâ insan tipleri yanında birçok varlık tiplerine de *Mesnevî*'de yer verir. Belki de bu sebeple bir *vahdet dükkânı* olan *Mesnevî*'de herkes kendini bulur: O, sanatçıya da âlime de sokaktaki sıradan insana da bir şeyler söyler. Nahivci/dil bilimci hikâyesi de onda, birbiriyle kavga eden karı-koca hikâyesi de... Bu, Mevlânâ'nın insanı çok iyi tanıdığı anlamına gelir ve halka dönük veçhesini gösterir. *Mesnevî*'nin çok okunmasının en önemli sebebi bu olsa gerektir.

Ancak *Mesnevî*'nin çok okunması demek, çok iyi anlaşılması demek değildir. Çünkü onu anlamak için başta kaleme alanı ve yolunu, yani Mevlânâ'yı, onun dini olan İslam'ı ve tasavvuf anlayışını asgarî derecede olsun bilmek gerekir.

Elinizdeki bu çalışma, *Mevlânâ'yı tanımak isteyenlere onu, asırlardan beri ellerden ve dillerden düşmeyen eserlerindeki cümleleriyle anlatma gayesi*yle kaleme alınmıştır. İçerisinde, kendisine ayrılan iki ayrı başlıkta anlatılan İslam dini hakkında ve bu *din konusunda hiçbir şey bilmeyenler ve öğrenmek isteyenler* için temel bilgiler sunulmuştur.

Mevlânâ hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmaların özü ve özeti niteliğinde olan bu kitabın editörlük görevini kabul eden muhterem hocalarımız Mustafa Kara ve Hülya Küçük'e, onların oluşturdukları plana ve alanlarına göre kendilerine teklif edilen konuları yazmayı kabul eden değerli ilim adamlarımıza ve kitabın vücut bulmasına katkıda bulunan mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Çalışma bizden, başarı ise çalışmaya imkân, güç ve sıhhat bahşeden Allah'tandır.

Uğur İbrahim ALTAY
Konya Büyükşehir Belediye Başkanı

içindekiler

TAKDİM 5
ÖNSÖZ 11
KISALTMALAR 15

birinci bölüm

17

MEVLÂNÂ
CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ
Hayatı ve Eserleri

Yaşadığı Yüzyıla Genel Bakış 23
Prof. Dr. Mustafa Kara

Hayatı ve Ailesi Hakkında Kısa Bilgiler 35
Prof. Dr. Hülya Küçük

Mevlânâ'nın Üstadları, Hemdemleri ve Yakın Çevresindekiler 43
Prof. Dr. Hülya Küçük

Şahsiyeti 63
Prof. Dr. Ali Temizel

OKUMA PARÇASI 80
Nurettin Topçu: Mevlânâ'nın Dini

Eserleri 85
Doç. Dr. Yakup Şafak

Eserlerinin Tercüme ve Şerhleri 103
Dr. Selman Karadağ

Vefatı / Şeb-i Arûsu 127
Doç. Dr. Sezai Küçük

Tesirleri 143
Tarîkatı: Mevlevîlik 143

I.A. Mevlânâ'nın Silsilesi ve Kübrevîlikle Bağlantısı Meselesi 143
Doç. Dr. Süleyman Gökbulut

I.B. Mevlevîliğin Kuruluşu, Yayılması ve Diğer Tesirleri 151
Doç. Dr. Sezai Küçük

ikinci bölüm

164

MEVLÂNÂ'NIN
HAKK'A DÂVETİ
Mesnevî'si ve Dîvân-ı Kebîr'i

Mesnevî-yi Mânevî 171
Mesnevî'nin Genel Özellikleri ve Üslûbu: Coşkun Bir Irmak Olmak 171
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

OKUMA PARÇASI 203
Sezai Karakoç:Mesnevî

Mesnevî'yi Nasıl Okuyalım? 207
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar

Farklı bir Mesnevîhân:
Ahmet Cevdet Paşa ve Bir Hâtıra 231
Prof. Dr. Mustafa Kara

Mesnevî'de Sanat ve Bir Sanatçı Olarak Allah (c.c.) 243
Doç. Dr. Mutluhan Taş

OKUMA PARÇASI 251
Mehmet Kaplan:Seyir mi, İştirak mi?

Mesnevî'de Çocuk 255
Rukiye Merve Ay

On Sekiz Bin Âleme Açılan Kapı:
İlk 18 Beytin Şerhi 263
Prof. Dr. Süleyman Uludağ

OKUMA PARÇASI 289
Ahmet Hamdi Tanpınar: Mesnevî ve ilk 18 beyit

Birlikte Mesnevî Okuyoruz:
İki Hikâye Tahlili 293
Zekiye Güntan Engin

Dîvân-ı Kebîr 303

Dîvân-ı Kebîr'in "Aşkın" Dili 303
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

OKUMA PARÇASI 317
Nurettin Topçu: Vecdin Feryatları

Dîvân-ı Kebîr'den Bir Gazel Şerhi:
Tek Varlık 321
Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç

"Dünyada Gençlikten ve Sağlıktan Daha Güzel Ne Var?" Diyorsun. Ben Ne Bileyim? 329
Prof. Dr. Hülya Küçük

OKUMA PARÇASI 339
Sigrid Hunke: Râzî: Bütün Devirlerin En Büyük Hekimlerinden Biri

üçüncü bölüm

341

MEVLÂNÂ'NIN YOLU
İslam ve Tasavvuf Anlayışı

Mevlânâ'nın Yolu 347

Hazreti Mevlânâ'da İnanç, Hayat Tarzı Olarak İslam ve İslam'ın Temel Esasları 347
Selim Yücel Güleç

OKUMA PARÇASI 361
Sigrid Hunke: el-Kindî ve Gezegenler

Mevlânâ'nın Yolu: İslam 365
Prof. Dr. Hülya Küçük

Mevlânâ'nın Tasavvuf Anlayışı 389

Tasavvuf, Sûfî ve Zühd 389
Prof. Dr. Hülya Küçük

OKUMA PARÇASI 401
Albert Einstein: Mistik Heyecan

Seyr ü Sülûk: Uyanıklıktan Aşka ve Kulluğa 405
Dr. Ayşegül Mete

Ruh ve Nefis: Saflık ve Kir 423
Dr. İbrahim W. Gamard

Mürid ve Mürşid 437
Dr. İbrahim W. Gamard

Reşîd'in Mürşidleri ve Mürşidlerin İrşadları 449
Prof. Dr. Mustafa Kara

Mevlevî Çilesi: Mutfaktaki İbadet 455
Bekir Şahin

Zikir, Semâ ve Mûsiki: Kâinattaki Orkestra 471
Prof. Dr. Hülya Küçük ve Dr. İbrahim W. Gamard

OKUMA PARÇASI 484
Ahmet Hamdi Tanpınar: Semâ ve Hüzün

Mevlevî Âdâb ve Erkânı: Sembolizm ve Mûsikinin Harmonisi 489
Dr. Ayşegül Mete

Velâyet: Yârin Yâri Olmak 499
Prof. Dr. Salih Çift

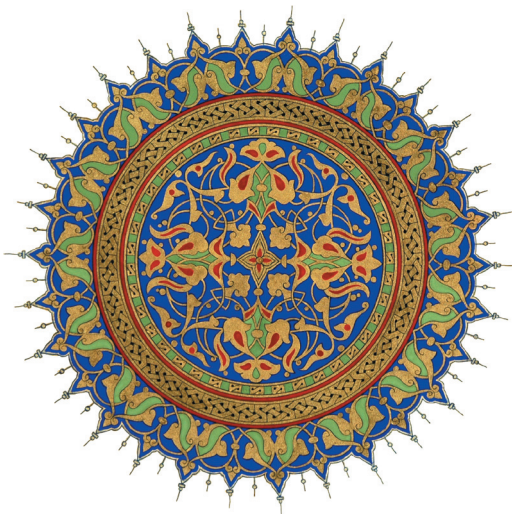
Tevhid: İlâhî Aşk 513
Prof. Dr. Abdurrezzak Tek

SONUÇ 529
Prof. Dr. Mustafa Kara ve Prof. Dr. Hülya Küçük

YAZARLAR VE BÖLÜMLERİ 533

DİZİN 535

Bu çalışmayı, hayatlarını İslam'ın
doğru anlaşılmasına adamış olan ihlaslı
âlimlerin ruhlarına ithaf ediyoruz.

ÖNSÖZ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, (öl.672/1273) tasavvuf tarihinin en etkin ve en tanınmış sûfilerinden birisidir. Onun etkin ve tanınmış oluşu sadece İslam dünyasıyla sınırlı da değildir: O dünyaca tanınmış bir sûfî ve Türk düşünürüdür. Ona ve eserlerine olan ilginin her şeyden önce, "tasavvufun zirve ismi" olmasından kaynaklandığını rahatça söyleyebiliriz.

Tasavvufa dair yazılan kitapların ilgi görmesi ve bazı yayınevlerinin kendi yazarlarından tasavvufî içerikli kitaplar istemeleri bir hakikate işaret etmektedir. Aslında Cüneyd-i Bağdâdî gibi sûfîler, birbirlerine mektuplarının dahi diğer sûfilerin eline geçip onlardan "dükkânlar kurmasından" yani satıp para veya itibar kazanmasından korkarak yakılmasını istemişlerdi. Ancak onları görme imkânı olmayan insanlar için, sözlerini aktaran ve hayatlarını anlatan kitapları satın alıp okumaktan başka çareleri de yoktur. Zaten, birçok sûfî de tasavvuf geleneğinin devamı ve kültürünün yaşaması için onların hayat ve menkıbelerini aktaran kitaplar yazmış veya yazılı olanları evlerinde, dergâhlarında muhafaza etmişlerdir. Bu, onların bilinme arzularının bir göstergesi sayılabilir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, sözlerinden "dükkânların kurulduğu" sûfilerin başında gelir. Aslında en büyük hemdemi ve dostu Şems-i Tebrîzî'ye göre, "Bütün güzel sözler önceden söylenmiştir. Yenisini söylemeye hacet yoktur... İnsanların yaptığı, önceki âlimlerin Kur'ân tefsiri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri, önceki hakîmlerin (hikmetli söz sahiplerinin) sözlerini tekrarlamaktan ve taklitten ibarettir. Ve bu sebeple, sözlerimizde çekicilik ve güzellik kalmamıştır, çünkü yapmacıktır."

Bu kitapta, Hz. Mevlânâ'nın hayatı, eserleri ve yolu hakkında doğru, açık ve anlaşılır olmayı gaye edinen makaleler yer almaktadır. Hedef kitle, bu konuda *hiçbir şey bilmeyenler ve öğrenmek isteyenler yanında, yanlış şeyler bilenler*dir.

Bu gayeyle yola çıkan kitabın Birinci Bölüm'ünde; Hz. Mevlânâ'nın yaşadığı dönem, çağdaşları, üstad/rehber, hemdem ve yakın çevresindekiler anlatıldı. Eserleri ve bunların çeşitli dünya dillerine tercümelerinden önemlileri verildi. Son olarak da vefatı/şeb-i arûsu ve sonrası, yani tesirleri ele alındı. Kendisine nisbet edilen tarîkatı Mevlevîlik hakkında bilgiler ve dünya kültür mirasına etkilerinden bahsedildi.

İkinci Bölüm'de, insanların en çok tanıdığı ve okuduğu eserleri olarak *Mesnevî-yi Mânevî ve Dîvân-ı Kebîr*'i tanıtıldı. Bu meyanda, mezkûr eserlerindeki üslûbu, vurguladıkları konulardan en başta dikkat çekmesi gerekenler ve bazı bölümlerinin şerhine (izahına) yer verildi. Bunlar arasında mutlaka dikkatinizi celbedecek bir husus olarak kitabın kaleme alındığı 2020- 2021 yıllarının Covid-19 pandemisi (salgını) dolayısıyla sağlık problemleri içinde acılarla geçen yıllar oluşuna tarih düşme nevinden bir girişimle, *Dîvân-ı Kebîr*'de sağlığın güzelliğini, gençliğin güzelliğiyle birlikte zikreden bir beyit şerh edildi.

Üçüncü Bölüm'de, Hz. Mevlânâ'nın yolu: İslam ve Hz. Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışı ele alındı. Burada evvela, *İslam hakkında hiçbir şey bilmeyenler ve öğrenmek isteyenler*, sonra da *yanlış bilgilere sahip olanlara yönelik doğru, faydalı ve özet bilgiler* sunuldu. Aynı konudaki ikinci makalede de bu başlıkta verilen bilgiler biraz daha detaylandırıldı. Bu iki başlıktan sonra onun tasavvuf anlayışı, tasavvuf ilmindeki bazı ana başlıkları altında incelendi: Tasavvuf ve sûfî kavramları, tasavvufun gelişim evreleri ve zühdün ne olduğu, seyr ü sülûk, nefis ve ruh, mürid ve

mürşid, velâyet, çile, tevhid gibi tasavvufun özünü anlatan terim ve konular, önce genel olarak mutasavvıfların eserlerinden, sonra Hz. Mevlânâ'nın eserlerinden alıntılarla anlatılmaya gayret edildi. Bu bölümdeki başlıklar arasında "Muhabbet ve Aşk" diye bir başlığın olmaması merakı câlib olabilir. Açıklaması çok basittir: Hz. Mevlânâ'nın başyapıtları olan *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*'in her tarafı zaten muhabbet ve aşktır. Binaenaleyh, ayrı bir başlığa ihtiyaç duyulmamaktadır.

Kitaptaki her makaleden önce, makalenin konusuyla ilgili bir âyet, hadis veya beyit yerleştirildi. Bunların seçiminde ve kontrolünde sorumluluk, Hülya Küçük'e aittir. Beyitlerin bazılarının Farsçalarını tesbit ve hepsinin kontrolde sorumluluk, bu iş için değerli vakitlerini ayıran muhterem Adnan Karaismailoğlu ile paylaşılmıştır. Kitabın bazı başlıklarının arkasına, Hz. Mevlânâ'nın, bu başlıkla muhtevâ açısından uyumlu rubâîleri, Bir Beyit veya Bir Rubâî başlığı altında verildi. Diğer bazı başlıkların arkasına da Ahmet Hamdi Tanpınar, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç, Mehmet Kaplan gibi tanınmış yazarlarımızın Mevlânâ ve Mevlevîlik kültürü hakkında görüşlerini içeren eserlerinden; birkaç yerde de Albert Einstein, Sigrid Hunke gibi Batılı bilim adamlarının/ araştırmacıların kitaplarından pasajlar alındı. Bu pasajların, beyit ve rubâîlerde olduğu gibi, arkasında bulunduğu başlıkla muhtevâ açısından uygunluk içerisinde olmasına dikkat edildi.

Kitaptaki her başlık, birbirinin devamı konulardaki makalelerden oluşmaktadır ve -ansiklopedi maddesi usulüne benzer şekilde- her makalenin sonunda küçük puntoyla sıkıştırılmış hâlde bibliyografyası bulunmaktadır. Kaynaklar, faydalanılan sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir. Makalelerde çok gerekli olmadıkça dipnot verilmemiş olup sadece âyet, hadis ve Hz. Mevlânâ'nın eserlerine referanslar metin içinde belirtilmiştir. Kaynağın çok büyük önem arz ettiği durumlarda, Eflâkî'nin *Menâkibü'l-ârifîn* ve Şems-i Tebrîzî'nin *Makālât*'ı gibi temel eserlere referanslar da metin içinde gösterilmiştir. *Mesnevî*'ye ve *Dîvân-ı Kebîr*'e referanslar, *defter* veya *cilt/beyit* veya *gazel no*. şeklindedir. Bu şekilde bir üslûb kullanmakla, okuyucunun dikkatini dipnotlarla dağıtan bir eser değil; onun gönlüne hitap eden, ama aynı zamanda Hz. Mevlânâ'nın verdiği mesajların, eserlerinden yerlerine işaret eden muhtasar bir kitap oluşturulmak istenmiştir.

Med/uzatma işaretli kelimelerin yazılış şeklinde büyük oranda *DİA*'nın imlâ kuralları uygulanmıştır. Meselâ bir قا (kāf harfinin elifle meddi), "Kā" olarak gösterilmiştir. Vefat tarihlerinde de dayanak, *DİA*'dır. Ayrı veya bitişik yazılacak kelimelerde dayanak ise Türk Dil Kurumu'nun *Yeni Yazım Kılavuzu*'dur. Yazı ve kalem, konuşma yollarından birisidir, belki de en önemlisidir. Çünkü gerçekten güzel bir şeyleri yazınıza dökebilmişseniz, siz ölseniz de asırlarca kalabilir ardınızda... Hayırla yâd edilmenize sebep olur ve amel defteriniz açık kalır böylece... Ölünüz, yani hâmuş (suskun) hâliniz, diriniz gibi konuşur ve mesajınızı asırlara ulaştırabilir... "es-Sâmit el-mütekellim: Susan ama konuşan" olursunuz. Mevlânâ'nın şiirlerinde sıkça sözü edilen sustuğu hâlde rebabıyla konuşan Ebû Bekr-i Rebâbî'nin yaptığından biraz farklı bir susma ve konuşmadır bu... Hz. Mevlânâ'nın, şeb-i arûsundan asırlar sonra bile eserleri vasıtasıyla konuşmaya devam etmesi gibi...

Büyük İslam âlimleri, her zaman, "Kalemini de dilini de günahtan koru!" öğüdünü verirler. Biz de bu öğüdü dinliyor ve "Ey Azîz ve Celîl olan, yücelerden yüce olan Rabbimiz! Kalemimizi de dilimizi de koru!" diye dua ediyor; çalışmanın bizden, başarının ise bize çalışmak için imkân, güç ve sıhhat bahşeden Allah'tan olduğuna yürekten inanıyoruz.

Son olarak bu eserin hazırlanmasına vesile olan Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Uğur İbrahim Altay'a ve yukarıda dile getirdiğimiz salgın günlerinin zor şartları altında bu kitaba sağlamaya söz verdikleri katkıyı vaktinde yetiştiren bütün meslektaşlarımıza gönülden teşekkür ediyor, "Hepsinin eline, gözüne ve gönlüne sağlık olsun!" diyoruz. Arkadaşlarımız arasından, kitabın son aşamasında *Dîvân-ı Kebîr*'le ilgili yazı istirhamımızı, büyük bir nezâketle kabul eden ve vaktinde bitiren Adnan Karaismailoğlu Beyefendi'ye iki kez teşekkür borçlu olduğumuzu belirtiyor; sözümüzü, yapabildiğimiz ne varsa, onları yapmaya imkân, güç ve sıhhat bahşeden Allah'a şükrederek bitiriyoruz.

Mustafa Kara
Bursa

Hülya Küçük
Konya

KISALTMALAR

a.mlf .....aynı müellif
a.s. .....Aleyhisselâm (Allah'ın selamı onun üzerine olsun.)
C .....cilt
c.c. .....celle celâlühü
çev. .....çeviren
doğ.....doğumu
DİA .....*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
DK .....*Dîvân-ı Kebîr*
DK-S.....*Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler* (Ş. Can)
ed.....editör/ler
Fak. .....Fakültesi
haz.....hazırlayan/lar
HŞ. .....hicrî şemsî (takvim)
Hz.....Hazreti
İA.....*İslam Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Bakanlığı)
İÜ .....İstanbul Üniversitesi
KBB .....Konya Büyükşehir Belediyesi
MEB .....Milli Eğitim Bakanlığı
MMA .....Mevlânâ Müzesi Arşivi
MÖ .....Milattan Önce
öl. .....ölüm tarihi
Öğr. .....Öğretim
s. .....sayfa no.
S. .....sayı
sad. .....sadeleştiren
(s.a.v.) .....sallallahu aleyhi ve sellem (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.)
SBE .....Sosyal Bilimler Enstitüsü
ts. .....tarihsiz
Ü.....Üniversitesi
vd. .....ve devamı
vr. .....varak no.
YDT .....Yayımlanmamış Doktora Tezi
YYLT .....Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

AŞK DERGÂHI / 2017

Yaşarken aşkın dergâhı oldu. Dünyasını değiştirdi, fâni bedeni emanet kabul edildi ve cisim misafirhanesi aşk dergâhına döndü. Beş vakit ezanlar "Hû Hû"lara karıştı. Etrafını mânevî iklim bürüdü ve bir şehir vücud buldu aşkın mekanında...

Minyatür: Sevim Üste, Aşk Dergâhı (s. 18)

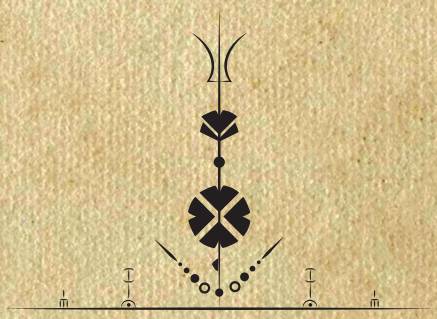
birinci bölüm

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ:
Hayatı ve Eserleri

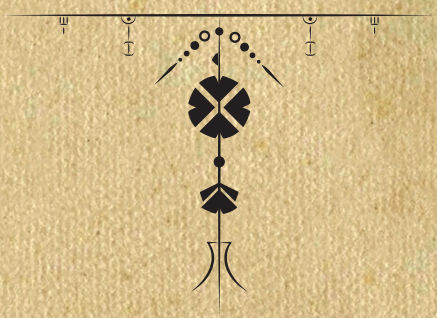

من به هر جمعیتی نالان شدم
جفت بدحالان و خوش‌حالان شدم
هر کسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من

“Ben her cemiyette ağladım,
iyi hâllilerin de kötü hâllilerin de eşi oldum. Herkes kendi zannınca
benim yârim oldu ve derûnumdaki sırları hiç araştırmadı.”

(*Mesnevî*, I/5-6)

Yaşadığı Yüzyıla Genel Bakış

Prof. Dr. Mustafa Kara

Yaşadığı Yüzyıla Genel Bakış

"Sıkıntılar rahatın temelidir/ Acılar nimetin öncüleridir."
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Tarihî şahsiyetleri bütün özellikleriyle tanıyabilmek, fikirlerini yerli yerine oturtabilmek, sevdalarını ve zaaflarını kavrayabilmek ve dolayısıyla ibret alabilmek için yaşadığı yüzyılın şartlarını yakından bilmek, teneffüs ettiği siyasî ve kültürel coğrafyanın özelliklerini derinlemesine kavramak gerektiği bilinmektedir. Aksi hâlde hakkında değerlendirmelerde bulunduğumuz zatları bugünkü şartlarda bizimle birlikte yaşayan bir insan olarak ele alıp değerlendirme yoluna gidilir ve ona göre hükümler verilirse gerçekleri yakalamak çok zorlaşır. Bugünkü mantığımıza göre izah edemediğimiz bazı düşüncelerini atlayarak veya yanlış tevil ederek işin içinden çıkmaya çalışmak bizi başka yanlışlara sürükleyebilir. Büyük şahsiyetleri yanlış ve eksik tanımanın büyük bir mesuliyeti vardır: O da ona düşünmediği bir şeyi nisbet etmemizdir. Onun sözlerini yanlış aktarmamızdır. Bir anlamda emanete ihanet etmemizdir. Bir başka zararı ise "tarihten ibret alma"nın yolunun kapatılmış olmasıdır. Çünkü hayallerden değil, gerçeklerden ibret alınır.

Eser, fikir, farklı üslûb, bakış tarzı, espri ve yorumlarıyla, geçen sekiz asrı derinden etkileyen insanlardan biri de şüphesiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Ülkemizde Mevlânâ, Batı'da daha çok Rûmî diye tanınan bu ârifin yaşadığı yüzyılı bazı meslektaşlarıyla birlikte değerlendirerek onu daha doğru anlamanın yollarına işaret edilecektir.

604/1207-672/1273 yılları arasında yaşayan Mevlânâ, bugünkü Afganistan sınırları içinde kalan Belh şehrinde doğmuş, ailesiyle birlikte hicret ettiği Selçuklu başkenti Konya'da âlem-i cemâle intikal etmiştir. Bu yıllar aynı zamanda Anadolu Selçuklularının da son demleridir.

Mevlânâ ve meslektaşları kâinatta olup biten olaylara "tecelli" diye bakarlar, can sıkıcı olanlarına "celâlî", gönül açıcı olanlarına "cemâlî" adını verirler. VII/XIII. yüzyıla bu açıdan bakıldığında görülen "manzara"lar şöyle özetlenebilir.

Celâlî Tecelliler (Allah'ın Celâl Sıfatının Yansımaları)

I. Haçlı Savaşları

V/XI. yüzyılın sonlarında Avrupa dünyasının "Kudüs'ü kurtarma" sloganı ile Müslüman Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Ortadoğu'yu ele geçirmeyi amaçlayan siyasî-askerî harekât, İslam dünyası için pek çok sıkıntılara sebep olmuştur. Şöyle ki: Papanın teşvikiyle başlayan bu seferde İstanbul yağmalandı. Atlarıyla Ayasofya'ya giren Haçlıların katliamını dindaşları olan tarihçiler dahi utançla anlatmışlardır (599/1203). Haçlı Seferleri için çocuklardan ordular meydana getiren, yeni vergiler koyan, günahların affını vadeden, Müslümanlara askerî malzeme satışını yasaklayan Batılılar 614/1217'de yeniden faaliyete geçti. İmparatorlarla Papalar arasındaki tartışmalardan sonra 624/1227'de yeni bir sefere karar verildi. 646/1248'de Memlük Sultanı Baybars'ın direnciyle karşılaştılar. 668/1270'te Afrika/Kartaca'ya çıktılar. Salgın hastalıklar sebebiyle geri döndüler. 766/1365'te İskenderiye yağmalandı. Katliam yapıldı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da devam eden bu "tecelli"nin hızı, Ehl-i salîb'in, 798/1396'da Niğbolu'da, 848/1444'te Varna'da aldığı yenilgilerden sonra kesilmiştir.

II. Moğol İstilâsı:

İslam dünyasının üzerine Batı'dan gelen Haçlı kasırgası bitmeden Doğu'dan başka bir afet hızla gelmeye başladı. Cengiz Han'ın komutasındaki Moğol ordusu ile Hârizmşahlar arasında 615/1218'de başlayan bu mücâdele uzun yıllar devam etmiş, Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan bu işgal, İslam dünyasını âdeta "silindir" gibi ezip geçmiştir. Askerlerin/tebaanın yanında Necmeddîn-i Kübrâ, Ferîdüddin Attâr gibi pek çok mutasavvıfın şehit olmasına, sanat ve kültür eserlerinin yok olmasına sebep olan Moğol istilâsı, dünya tarihindeki "celâlî" tecellilerin en büyüklerinden olmalıdır. "İslam medeniyeti niçin geriledi, niçin çöktü?" sorusuna cevap arayanların önemle işaret ettikleri olaylardan biri de budur. Hatta şöyle bir söz de vardır: "Bu istila, Hz. Peygamber'den önce olsaydı Kur'ân-ı Kerîm ondan bir vesile ile bahsederdi."

Bir rivâyete göre Mevlânâ ailesinin Belh'ten Konya'ya gelmesinin sebebi de söz konusu bölgedeki gerginliklerle ilgilidir.

Budist/Şamanist Moğol celâlî tecellisinin içinden doğan dikkat çekici bir gül de Gazan Mahmud Han'dır. 694/1295'te yüz bin Moğol askeriyle birlikte Müslüman olan ve 703/1304 yılında Tebriz'de vefat edinceye kadar İlhanlı Devleti'nin tahtında oturan Gazan Han ile birlikte bu coğrafyada, gönüllerin fethine yönelik farklı bir rüzgâr esmeye başlamıştır, denebilir.

III. Babaîler Hareketi:

Doğu ve Batı'dan gelen bu sıkıntılar Anadolu topraklarında yaşayan insanları derinden etkilediği gibi iç isyan ve kargaşalıkları da beraberinde getirmiştir. Siyasî düzenin bozulması, bazı insanları yeni arayışlara sevk etmiş, zayıflayan devlet otoritesi muhalif çevrelere uygun zeminler hazırlamıştır. Bunların en meşhuru "Babaîler İsyanı" diye tarihe geçen ve Orta Anadolu bölgesini tesiri altına alan harekettir.

Hareketin lideri Baba İlyas Horasânî (öl.637/1240) de Moğol İstilâsı sebebiyle Selçuklu ülkesine gelmiş olan Vefâiyye tarîkatına mensup bir derviştir. Bu tarîkat 500/1107'de vefat eden Ebu'l-Vefâ Bağdâdî'ye nisbet edilen bir tasavvufî yoldur. Selçuklu Sultanı II. Giyâseddin zamanında başlayan isyan, devleti zor durumda bıraktıysa da Baba İlyas'ın Amasya Kalesi'nde yakalanıp idam edilmesi, hareketi yönetmek üzere görevlendirdiği halifesi Baba İshak'ın da Kırşehir yakınlarında öldürülmesiyle hareket sona ermiş oldu. Fakat unutmamak gerekir, bu tip hareketlerde mağlup olan taraf hemen tarih sahnesinden çekilmez. Farklı coğrafyalarda farklı kisvelerle görülebilir.

Babaîler, dinî hassasiyetleri tam olan ortodoks bir kitlenin hareketi mi yoksa heterodoks (sıra dışı, aykırı) kitlelerin bir başkaldırısı mıdır, konusunda tarihçiler henüz ortak bir karar verebilmiş değillerdir. Ama öyle anlaşılıyor ki İslam'a yeni girmiş, konar-göçer hayat sebebiyle yeterli dinî bilgisi olmayan insanları gergin ortamlarda bu tip hareketlere sevk etmek daha kolay olmaktadır.

Celâl İçre Cemâl (Allah'ın Celâl Sıfatı İçindeki Güzellik)

Mevlânâ'nın meslektaşlarına göre kâinatta ortaya çıkan bütün celâlî tecelliler aynı zamanda cemâlî tecellileri barındırırlar. Bu tesbit şu âyette ifade edilen gerçekle de bağdaştırılabilir: "...Hoşunuza

gitmeyen bir şey sizin için hayırlı olabilir, hoşunuza giden bir şey de sizin için şer olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz." (Bakara, 2/216)

Malatya doğumlu Niyazî-i Mısrî ise bu hakikati gül ve diken (hâr) benzetmesiyle XI/XVII. yüzyılda şöyle anlatıyor:

Cemâli zâhir olsa tiz celâli yakalar anı
Nerde bir gül açılsa yanında hâr olur peyda

Şimdi söz konusu celâlî dikenlerinin yanında açılan cemâlî güller nelerdir, sorusuna cevap arayalım. Bu konuda farklı yorumlar ve tasnifler yapılabilir. Burada olay üzerinden değil de insan örneği üzerinden gidilerek üç "gül"den bahsedilecektir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî asıl konumuz olduğu ve kitapta genişçe ele alınacağı için onu bu "güller" arasına koymadık.

1. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî

Tasavvufî düşüncenin en önünde olan sûfîlerden biri İbnü'l-Arabî'dir. Haçlı Seferleri'ni hazırlayanların tam ortasında bugünkü İspanya topraklarında 560/1165 yılında dünyaya gelen İbnü'l-Arabî, daha sonraki yıllarda Anadolu'ya gelmiş, Konya'da kalmış, asrın yıldız şahsiyetlerinden Sadreddin Konevî'yi yetiştirmiş, hayatının son senelerini Şam'da geçirmiş ve orada vefat etmiştir (638/1240). Arapça olarak kaleme aldığı yüzlerce eser, özellikle Fusûsu'l-Hikem ve Fütûhatu'l-Mekkiyye o gün bugündür sadece Müslümanların değil, bütün insanların gündeminden hiç düşmemiştir. Bir diğer ifade ile onun eserlerini, Haçlı Seferleri'ni ve Moğol İstilâsı'nı yönlendirenlerin torunları da okumuşlar ve okumaktadırlar. Bu tecellinin Yunusça "şifre"si şudur:

Adımız miskindir bizim düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmayız kamu alem yârdır bize,

Bizzat Anadolu'ya gelemedilerse de yaktıkları ilim ve hikmet ışığı, Endülüs sahillerinden Akdeniz sahillerine, oradan bütün dünyaya ulaşan başka zatlar da vardır. 457/1064'te vefat eden İbn Hazm, 535/1141'de Merakeş'te vefat eden *Mehâsinü'l-mecâlis* yazarı İbnü'l-Ârif, 581/1185'te vefat eden Hayy b. Yekzân'ın sahibi filozof hekim İbn Tufeyl, 594/1198'de vefat eden filozof fakih ve hekim İbn Rüşd bunların başında sayılmalıdır. 668/1270'te Mekke'de vefat eden İbn Sebîn de Endülüslüdür.

2. Hacı Bektaş Velî

Hacı Bektaş Velî'nin (öl.669/1271) hayatı hakkında bildiklerimiz Mevlânâ kadar detaylı değildir. Ona nisbet edilen eserlerin ona aidiyetini akademisyenler tartışadursun, onun mayaladığı fikir ve düşünceler bu topraklarda yaşamaya devam etmektedir. Yesevî kültüründe var olan "dört kapı kırk makam" anlayışı Hacı Bektaş Velî'de de vardır: Şerîat, tarîkat, marifet, hakikat. Şerîat kapısının on makamı şunlardır: İman, İslam, ilim, ihsân, evlenmek, helâl yemek, helâl giymek, Ehl-i sünnet'e uymak, şefkat ve merhamet, helâl kazanmak ve faizden uzak durmak, iyi olanı emretmek, kötü olanı yasaklamak.

Mevlânâ Celâleddin her yıl aralık ayında Konya'da anıldığı gibi, her yıl ağustos ayında da Hacı Bektaş Velî, kendi ismini taşıyan ilçede, Hacıbektaş'ta anılmaktadır. Ama unutmamak gerekir ki büyükleri anmak kolaydır, anlamak zordur. Bu vesile ile 2021 yılının UNESCO tarafından *Yunus Emre ve Hacı Bektaş Yılı* ilan edildiğini hatırlatalım.

3. Yunus Emre ve Âşık Paşa

Bilindiği gibi İslam medeniyetinin üç "ana" dili vardır: Arapça, Farsça, Türkçe. Selçuklu Devleti için büyük bir sıkıntı teşkil eden Babaîler hareketi içinde büyüyen "gül" ise Yunus Emre'dir. Bu medeniyetin üçüncü dilini kullanarak aynı gönül felsefesini insanlara anlatan "Bizim Yunus", tasavvufî düşüncenin bütün "derin"liklerini manzum olarak terennüm etmiş, inciyi bulmak isteyenlere rehberlik yapmıştır (öl.720/1320).

Yoldaş olalım ikimiz gel dosta gidelim gönül
Hâldaş olalım ikimiz gel dosta gidelim gönül
Gerçek erene varalım Hakk'ın haberin soralım
Yunus Emre'yi alalım gel dosta gidelim gönül

VII/XIII. yüzyıla tasavvuf kültürü açısından da bakmak gerekir. Yukarıda ismi zikredilen üç mutasavvıfın eserleri zirve kabul edilmektedir. Bu doğrudur. Ancak bu kendilerinden önceki altı asırda kurulup gelişen, eser ve kurumlarla olgunlaşan tasavvufî hayat ve düşüncenin zirvesidir. Dolayısıyla şu söylenebilir: III-V/IX-XI. asır içinde karşımıza çıkan Haris Muhasibî'nin *er-Riaye,* Ebû Nasr Serrac'ın *el-Luma*, Ebû Talib Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*'uyla

Kelabâzî'nin *Taarruf*'uyla başlayıp Kuşeyrî'nin *Risalesi* ve Gazzâlî'nin *İhya* adlı eseriyle kemal noktasına ulaşan Arapça tasavvuf klasikleri bu sentezin birinci ayağıdır.

V-VI/ XI-XII. asrın büyükleri olan Abdullah Herevî'nin, Hücvîrî'nin, Senaî'nin, Ferîdüddin Attâr'ın Farsça eserleri olmasaydı *Mesnevî*'nin oluşması zor olacaktı. Tıpkı bunun gibi Ahmed-i Yesevî ile başlayan ve yeni Müslüman olmuş Türklere ilâhî aşk dersleri veren Türkçe Hikmet (baskısı: *Dîvân-ı Hikmet,* ed. Mahur Tulum, 2019) geleneği Yunus'u hazırlayan ortamın en önemli sebeplerinden biri olarak ele alınmalıdır. Meşhur tabiriyle unu, suyu, tuzu, şekeri hazırlanan tasavvufî düşünceyi "helva" hâline getirmek Arapça, Farsça, Türkçe yazan bu üç büyük gönül adamına nasip olmuştur.

İşte bu evliyalar
Unu tuzu bulanlar
Gönül ihyası için
Helvayı kavuranlar

Sineleri yanıktır
Hepsi Hakk'a tanıktır
Gönülleri açıktır
Hevâyı savuranlar

Vardâvî

Mevlânâ'nın vefat ettiği yıl Kırşehir'de doğan Âşık Paşa, Yunus'un vefatından on sene sonra tamamladığı 12 bin beyitlik *Garibnâme* isimli eseri, üçüncü dilin bu topraklardaki tapu senetlerinden biridir. Oğlu Elvan Çelebi'nin 733/1333'te tamamladığı *Menâkıbu'l-kudsiyye* adlı manzum eseri Babaîler hareketine ışık tutan en eski ve en önemli kaynaklardan biridir. Bu aileden gelen tarihçi Âşıkpaşazâde ise bize, o günkü Anadolu topraklarının mânevî atmosferini, meşhur dörtlü tasnif ile özetlemiştir: Ahiyân-ı Rum, Gâziyân-i Rum, Abdalân-ı Rum, Bâciyân-ı Rum. O gün bugün bu tasnif kullanılmaktadır.

4. Diğer Güller

Haçlı zulmü, Moğol işgali ve diğer celâlî tecellilerin arasında Mevlânâ'nın yaşadığı yıllarda, gönül coğrafyamızda yetişen ve farklı dillerdeki eserleriyle/risaleleriyle/sohbetleriyle sekiz asırdır bizi ve bütün insanlığı besleyen gönül adamlarından bir kısmının adını vefat tarihiyle birlikte sıralamak bize bu "muhteşem koro" ile ilgili bir fikir verecektir:

Ruzbihan Baklî Şîrâzî	(öl.606/1209)
Ferîdüddin Attâr	(öl.618/1221)
Necmeddîn-i Kübrâ	(öl.618/1221)
Abdüsselâm b. Meşiş	(öl.625/1228)
Bahâeddin Veled	(öl.628/1231)
Şihabuddîn Sühreverdî	(öl.632/1234)
İbn Fârız	(öl.633/1235)
Evhadüddîn-i Kirmânî	(öl.635/1238)
Burhâneddin Tirmizî	(öl.639/1241)
Şemseddin Tebrîzî	(öl.645/1247)
Necmeddîn-i Dâye	(öl.654/1256)
Ebulhasan Şâzelî	(öl.656/1258)
Ahi Evran	(öl.660/1262)
Sadreddin Konevî	(öl.672/1273)
Ahmed Bedevî	(öl.675/1276)
Fahreddin Irâkî	(öl.688/1289)
Müeyyiduddin Cendî	(öl.690/1291)
Sadî Şirâzî	(öl.691/1292)

Haçlıların ve Moğolların zulüm, şiddet ve cinneti ne yaptı? Yaktı, yıktı, yok etti ama neticede geldi, geçti. Bu insanların eserleri ise sekiz yüz senedir rahmet, şefkat ve mahabbetin bayraktarlığını yaptı, yapıyor, yapacak. Tahrip olmuş gönülleri tamir etti, ediyor, edecek. Fetret döneminden sonra Çelebi Sultan Mehmed[14] tarafından yaptırılan Bursa Yeşil Cami'nin "amel-i üstadân-ı Tebriz" olan çini mihrabına işlenmiş Farsça beyti hatırladım:

Pendâşt sitemger in sitem bâ men kerd
Der gerden-i o bemand u ber men begozeşt

"Bana yapılan zulüm geçip gitti ama vebali onun boynunda kaldı."

Burada celâl-cemâl dengesi açısından siyasî bir gelişmeye de dikkat çekilebilir. Bu yüzyılda İslam medeniyet tarihinde kalıcı izler bırakan devletlerden biri olan Selçuklular, sona doğru giderken "kül"lerinden Osmanlı Devleti doğacak ve meşaleyi üç kıtada zevkle ve şevkle taşıyacaktır.

14 Annesi Devlet Hatun, Mevlânâ'nın torunudur. Kabri Bursa'dadır.

Son soru şudur: Bu gönül adamlarının ortaya koyduğu düşünceleri anlayabiliyor muyuz? Onların yolundan gidebiliyor muyuz? Yoksa anlamaktan çok anmakla mı günümüzü gün ediyoruz? Onların yoluna girmekten çok kendi işlerimizi yoluna koymak için onlardan yana mı gözüküyoruz? Aklımız istikrardan yana mı istismardan yana mı? Gerçekten bütün kapılarımızı, gönlümüzün pencerelerini aşk ve tevhid için âşık ve muvahhid insanlara açabiliyor muyuz?

İtiraf etmek gerekir ki çağdaş celâlî tecelliler yani kapitalizm, materyalizm, sekülerizm... Bu membalardan doya doya içmemizi engellemekte, hem de temel espriyi gözden kaçırmamıza sebep olmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi bu celâlî kasırgaların içinde mutlaka cemâlî meltemler de vardır. Fakat bunları arayıp bulmak, dizlerinin dibine çökmek, söz ve sohbetlerini can kulağıyla dinlemek de bu hengâmede çok az insana nasip olmaktadır. Susuzluktan kavrulanlar da bazen "serap"ları su zannetmekte, boşu dolu görmekte, yanlışı doğru zannetmekte ve kaş yaparken göz çıkarmaktadır. Bu yanlışlar silsilesi, susuzluğu daha çok arttırmakta, suyu arayan insan ile insanı arayan su bir türlü buluşamamaktadır.

Çare, Mevlânâ'nın diliyle söylenirse, Hz. Kur'ân'ın kulu kölesi olmak, Hz. Muhammed'in yolunun tozu, bendesi olmak ve dolayısıyla Hz. İnsana âşık olmaktan geçiyor. Böylece cemâl içindeki celâli, celâl içindeki cemâli görerek kemale doğru emin adımlarla yol alınabilir. Bunun için aşkla yola düşmek gerek...

NİYÂZ

Yine yola düşmek gerek
Hasretin yaman, Efendim
Göz oldu sînede yürek
Ah, duman duman Efendim

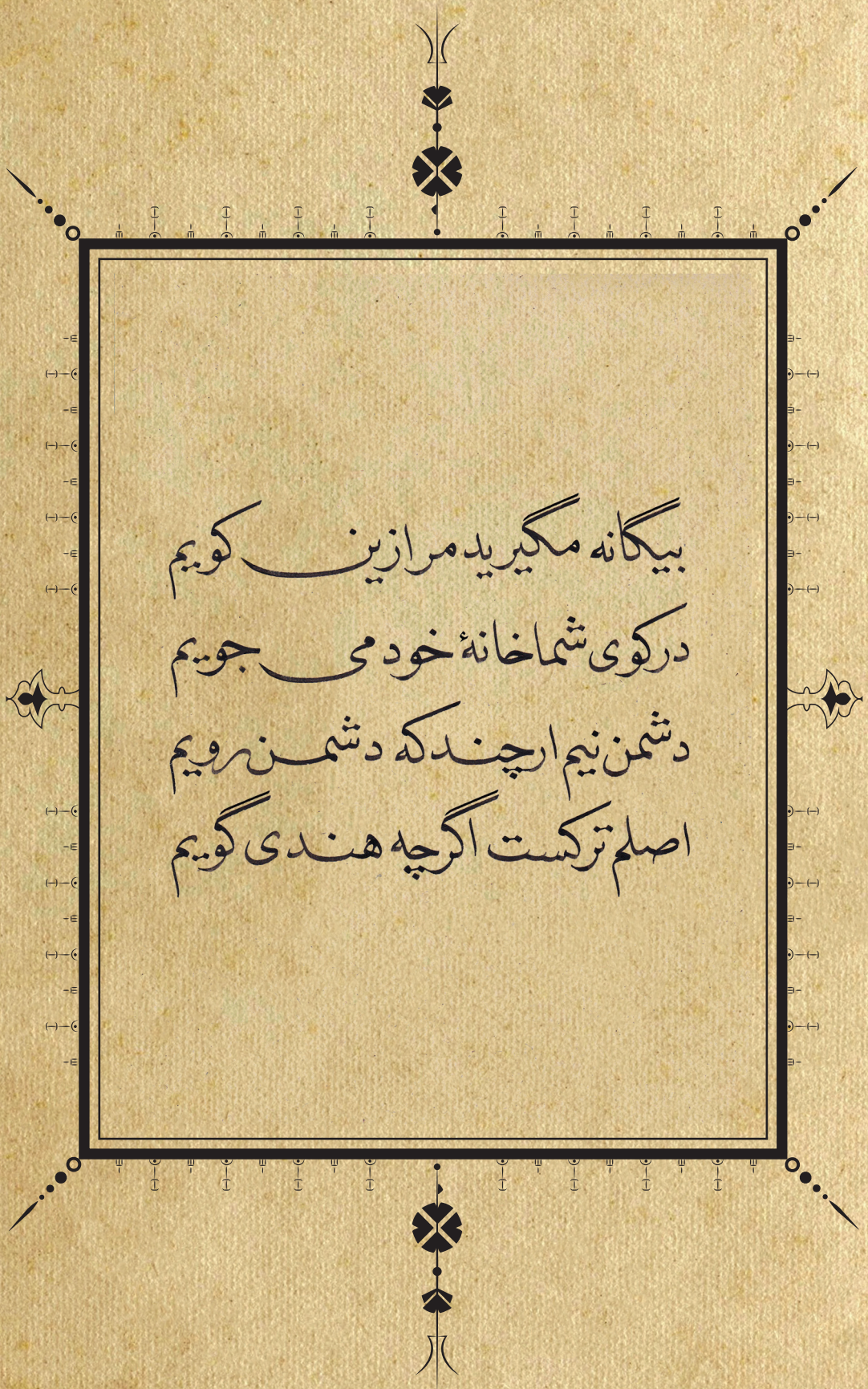
Şüpheler bağrımda yara
Ellerim boş, yüzüm kara
Çağır beni ışıklara
Mevlânâ... Aman Efendim
(...)

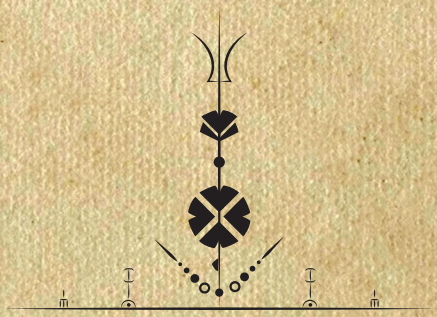
Dalında bülbül olayım
Yanıp yanıp kül olayım
Eşiğinde kul olayım
Gönlüme sultân, Efendim
Derdime derman Efendim
Gönlüme sultân Efendim
Sana feda can Efendim
Mevlânâ... Aman Efendim

(Halide Nusret Zorlutuna)

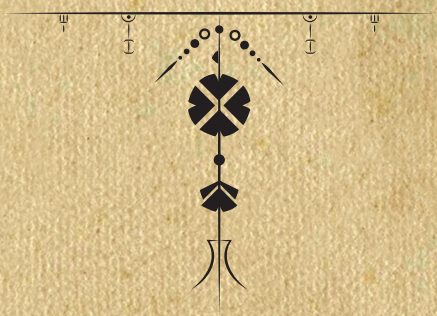
BİBLİYOGRAFYA

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* İstanbul, 1953 (s. 1-13); Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", İA, X (1993), s. 353–416; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi,* İstanbul, 1999 (s. 280-293); a.m. *Dervişin Hayatı, Sûfînin Kelâmı,* İstanbul, 2005 (s. 138-146); a.mlf., *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları,* İstanbul, 2010 (s. 13-41); Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* Ankara, 1966 (s. 278-357); Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî,* 3 c., çev. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1990;a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr,* 7 c., çev. A. Gölpınarlı, İstanbul, 2015; Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı,* İstanbul, 1981;a. mlf., "Bir XIII. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfîsi Olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *4. Milli Mevlânâ Kongresi, 12–13 Aralık 1989,* Konya 1990 (s. 139–146); Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet,* 4. baskı, İstanbul, ts. (s. 33-68).

بیگانه مگیرید مرا زین که منم
در کوی شما خانهٔ خود می جویم
دشمن نیم ار چند که دشمن رویم
اصلم ترکست اگرچه هندی گویم

“Yabancı bellemeyin, ben de bu eldenim. Sizin diyarınızda kendi
ocağımı aramaktayım/ Düşman gibi görünüyorsam da düşman değilim.
Hintçe konuşuyorsam da aslım Türk’tür.”

(*Rubâîler*, no.1)

Hayatı ve Ailesi Hakkında Kısa Bilgiler

Prof. Dr. Hülya Küçük

Hayatı ve Ailesi Hakkında Kısa Bilgiler

Tam adı Mevlânâ Celâleddin Muhammed Rûmî'dir. Genel kabul gören bir görüşe göre, 6 Rebîulevvel 604 (30 Eylül 1207) tarihinde Belh'te doğdu. Belh, o dönemde bir Türk-İslam hânedanı olan Hârizmşahların (490/1097-628/1231) elindeydi ve henüz Moğol istilâsına uğramamıştı (Bu şehir, günümüzde, Afganistan Devleti sınırları içindedir.). Belki de Hârizmşahlara bir gönderme olarak, Mevlânâ, bir rubâîsinde: "Yabancı bellemeyin, ben de bu eldenim. Sizin diyarınızda kendi ocağımı aramaktayım/Düşman gibi görünüyorsam da düşman değilim. Hintçe konuşuyorsam da aslım Türk'tür." (*Rubâîler*, no.1) demiştir. Bu rubâîdeki *Türk* sözünü, *Türklüğe ruhî yakınlık* olarak yorumlayanlar varsa da konuştuğu dilden de bahsetmesi, *sûrî (fizyolojik)* yakınlığı da kastettiği savını güçlendirse gerektir.

Muhammed Celâleddin, genelde Mevlânâ veya *Rûmî* diye anılır. Mevlânâ (anlamı: Efendimiz), o dönemde halk tarafından sevilen velîlere verilen bir unvandı. *Rûmî* denmesi de hayatının büyük bir bölümünü, *diyâr-ı Rum* diye bilinen Anadolu'da geçirdiği içindir. *Mesnevî* şerhlerinde, *Hazreti Pîr* ve *Hudâvendigâr* (anlamı: âmir, hükümdar) olarak anılır.

Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-ulemâ (anlamı: Âlimlerin Sultanı), Bahâ Veled veya Mevlânâ-yı Büzürg (anlamı: Büyük Mevlânâ) diye bilinen Hüseyin Hatibî oğlu Muhammed'dir (öl.629/1231). Annesinin adı, Mü'mine Hatun'dur. Ebeveyninin her ikisi de seçkin ve soylu ailelere mensup idiler. Alâeddin adında kendinden büyük bir erkek kardeşi ve Fatma Hatun adında bir kız kardeşi vardı.

Kaynaklarda verilen bilgiler farklılık göstermektedir ama ilk dönem mevlevîleri ve mevlevîliği hakkında en mevsuk (güvenilir) bilgileri veren oğlu Sultan Veled'in *İbtidânâme*'sine göre, baba Sultânü'l-ulemâ, Hârizmşah'tan (Alâeddin Muhammed) ve halktan gönlü incindiği için, bazı aile efrâdı ve yakın müridleriyle birlikte Belh'i terk etti. Tarih, (tahminen) 618/1221'dir. Mevlânâ'nın 604/1207'de doğduğunu kabul ettiğimize göre, bu tahmin doğruysa göçün başladığı zaman 14 yaşında olmalıdır.

Anlatıya göre, birçok akraba-yı taallukatı ve öğrencileri içine alan göç kafilesi, asıl gidecekleri yere, yani Anadolu'ya gitmeden önce, hac farîzasını yerine getirmek istedi. Ve buna mâtuf olarak, Nişâbur ve Bağdat üzeri, Mekke'ye gitti. Nişâbur'da, İranlı ünlü şair-mutasavvıf Ferîdüddin Attâr'la (öl.618/1221) karşılaştıkları veya Attâr'ın onları ziyarete geldiği söylenir. Attâr, küçük Mevlânâ hakkında babasına: "Senin bu oğlun, yakın zamanda âlemde ilâhî aşkla yanacak, gönüllere ateş salacak." diye, bir bakıma müjde vermiş ve Mevlânâ'ya *Esrarnâme (İlâhinâme)* adlı eserini hediye etmiştir. Bu ilgi boşuna çıkmamış, Mevlânâ daha sonraki hayatında büyük bir mürşid olduğu zaman, müridlerine Attâr'ın şiirlerini okutmuştur. İlerleyen sayfalarda geleceği üzere, kendisinden bunların yerini tutacak şiirler yazması, yakın hemdemi Çelebi Hüsâmeddin tarafından istenmiş ve *Mesnevî*'sini yazması böyle başlamıştır.

Mekke-i Mükerreme'den dönüşte tabii ki Hz. Peygamber'in merkadinin bulunduğu Medine-i Münevvere ziyaretinden sonra Kudüs, Şam, Halep üzerinden Anadolu'ya geldi. Mevlânâ'nın bu yolculuk sırasında Şam'da da tasavvuf literatürünün diğer bir tartışılmaz zirvesi İbnü'l-Arabî ile de görüştüğü söylenir. Anlatıya göre, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ'yı babasının arkasından gidiyor gördüğünde, "Sübhânallah, bir okyanus bir denizin arkasına düşmüş gidiyor!" demiştir.

Kafilenin Anadolu'da ilk uğrağı, Malatya idi. Sonra Erzincan'a doğru yola çıktı ve o yörede hüküm süren Mengücek Sultanı'nın davetiyle Erzincan yakınındaki Akşehir'de bir medresede dört yıl kadar kaldı. Zaten her gittiği yerde, medreselerde kalırdı. Bu, onun sûfî değil, âlim kimliğini benimsediğinin bir göstergesi idi. Daha fazla kalması için gösterilen ihsanlara rağmen, oradan ayrıldı, Sivas, Kayseri ve Niğde üzeri Larende'ye (bugünkü Karaman'a) geldi. Çok büyük bir âlimin geldiğini duyan Selçuklu Devleti Larende Emiri Emir Mûsâ, şehir halkıyla birlikte onu karşılamaya gidip kendi sarayına davet etti ise de o, saray yerine medreseyi tercih edince, önce bir medresede misafir edildi. Sonra aile ve müridleriyle birlikte, Larende Emiri Mûsâ'nın kendisi için inşâ ettirdiği özel bir medreseye yerleşti.

Aile, Larende'de oldukları yıllarda bazı acılar yaşadı: Burada büyük kardeşi Alâeddin ve annesi Mü'mine Hatun'u kaybetti. Kabirleri, günümüzde Ak Tekke veya Mader-i Mevlânâ diye bilinen

cami içindeki türbededirler. Bu türbe mezkûr caminin girişe göre, sol tarafında yer almakta ve içinde başka Mevlevîlerin merkadleri de bulunmaktadır. Söylenceye göre, Karaman'a gidip de burayı ziyaret etmeyen kimse mutlaka oraya geri gelir, orası onu çağırır.

Hayat bu, kötü günlerle iyi günler iç içedir. Larende de güzel olaylar da yaşandı: Meselâ 18-19 yaşlarında olan Mevlânâ, burada Gevher Hatun adlı, sûreti de sîreti de güzel bir kızla evlendi. Mevlânâ'nın bu evlilikten iki oğlu dünyaya geldi. Bunlar: 623/1226'da doğan ve Sultan Veled diye tanınan Bahâeddin Muhammed ve onun doğumundan bir yıl sonra (624/1227) doğan Alâeddin Muhammed. Ne yazık ki anne Gevher Hatun, Alâeddin'i doğurduktan bir yıl sonra vefat etti ve çocuklara dadı tutmak gerekti. Bu tatlı uğraşı, "Allah'ın yeryüzündeki velîlerinden birisi" diye nitelenen Kirâmâna Hatun adında bir kadına nasip oldu. Anneanne Kirâ-yı Büzürg (anlamı: Büyük Kirâ)[15] de onun baş yardımcısıydı tabii... Bu arada, Mevlânâ da Kirâ Hatun adlı dindar bir hanımla ikinci evliliğini yaptı. Mevlânâ'nın Kirâ Hatun'dan da biri oğlan, diğeri kız iki evladı dünyaya geldi: Muzafereddin Emir Âlim ve kızı Melike Hatun. Melike Hatun, *Efendipula* (anlamı: Mevlânâ'nın kızı) diye bilinirdi. Bu arada hemen belirtelim ki Mevlânâ'nın bu çocukları arasında Mevlevîlik tarihinde etkili bir rolü olan, hiç şüphesiz Sultan Veled'dir. *Menâkibü'l-ârifîn*'de anlatılan şu olay sadece bir menkıbe olabilir ama Eflâkî'nin konuyla ilgili yorumu sebebiyle buraya almakta bir beis görmüyoruz: Bir gün Mevlânâ, medresenin sofrasında, gençlik çağındaki Sultan Veled sağ, diğer oğlu Alâeddin de sol tarafında otururken, gayb âleminden, yeşiller giymiş iki şahıs gelir ve Sultan Veled'in elinden tutup götürürler. Bir süre sonra onu geri getirdiklerinde: "Bu genç Bahâ Veled'in neslinin devamı için lazımdır." derler. Sonra Alâeddin'i götürürler. Halkın feryatlar içinde ne olduğunu sorması üzerine Mevlânâ: "Bahâeddin'i bizim soyumuzun devamı için bir süre dünyada saklayacaklar. Fakat Alâeddin'i çok tutmayacak, yakın zamanda götürecekler." buyurur. Eflâkî, bu olayı yorumlarken, Alâeddin'i gerçekten de fazla sürmeden Şems-i Tebrîzî (öl.645/1247) olayında çarpılıp öldüğünü, Sultan Veled'in temiz bir kalple yıllarca yaşadığını

15 Kirâ, Kirâmâna (Hânım Ana), Kirâkâ (Küçük Kirâ), Kirâ-yı Büzurg (Büyük Kirâ) gibi isimlerin, Yunanca, Farsça veya Türkçe dillerinden hangisine ait olduğu, ilim adamları arasında tartışma konusudur. Kesin olan bir şey vardır ki o da bu isimlerin o dönemde, belli bir milliyete gönderme içermediği ve hangi milliyetten olursa olsun kadınlara verilen birer unvan olduğudur. Bkz. Gölpınarlı, 136-137; Uzluk, 1.

söyler.[16] Elimizdeki bilgilere göre, Alâeddin, Şems olayından dolayı aileden ayrılmış ve 660/1262'de ölmüştür. Eflâkî'deki anlatıya göre, babası cenaze namazına katılmamıştır. Babasının yolunun kurucusu olarak nitelenen Sultan Veled'e, aşağıdaki başlıkta, Mevlânâ'nın hemdemleri arasında ve tarîkatının anlatıldığı başlıkta tekrar döneceğiz.

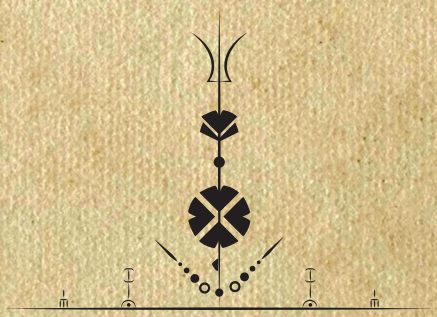
Sultânü'l-ulemâ ve ailesi Larende'de yedi yıl veya biraz daha fazla kaldılar. Sonra, 626/1229'un bir bahar günü Konya'ya doğru gitmek üzere oradan ayrıldılar. Konya'da 2000'li yıllarda başlayan bir kutlamayla, her yıl 3 Mayıs'ta yapılan törenlerle Konya'ya gelişleri anılmaktadır. *İbtidânâme*'ye göre Sultan Alâeddin, Konya'da Sultânü'l-ulemâ'ya mürid olmuştur. Bunu "öğrenci" diye anlasak daha güzel olur, çünkü o sûfî olmaktan çok âlim idi. Sultânü'l-ulemâ'nın ilmî kimliğinden bir sonraki başlıkta söz edilecektir. Ne yazık ki Sultânü'l-ulemâ, Konya'ya geldikten sadece üç yıl sonra vefat etti (629/1232). Sultan Alâeddin, buna çok üzülerek yedi gün yas tuttu, halka ihsanda ve bağışta bulundu ve ata binmedi.

16 Mahmûd-i Mesnevîhân, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, El yazması, Topkapı Müzesi, no. 1479, s. 234'te bu hikâyeyi resmeden bir minyatür bulunmaktadır.

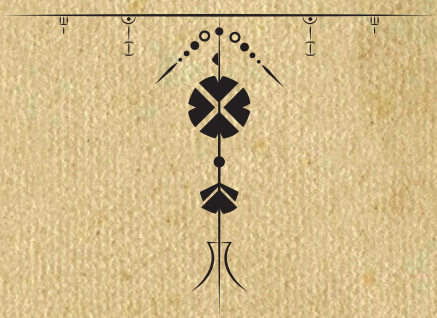
BİBLİYOGRAFYA

Can, Şefik, *Mevlâna. Hayatı. Şahsiyeti ve Fikirleri,* İstanbul, 1997 (s. 31-32); Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddîn,* İstanbul, 1999 (s. 93); Hidâyetoğlu, A. Selâhaddin, *Mevlâna Muhammed Celâleddîn-i Rûmî. Hayatı ve Şahsiyeti,* Konya, 2001 (s. 9); Küçük, Hülya, "Sırr-ı Şems veyâhud Şems-i Sırr/Sirr-i (Secret or Secret Heart of) Shams or Shams-i Sirr (Shams of the inmost Heart", *Enlightened by the Sun. International Symposium. 11-16 December İstanbul-Konya,* İstanbul, 2010, s. 461–507); a.mlf., & İbrahim Gamard, *Sultan Walad. In the Footstep of Two Masters: Rūmī and Shams* (henüz yayımlanmadı) (s. 50-56); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Rubâîler,* çev. Hasan Âli Yücel, İstanbul, 2018; Şafak, Yakup, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi,* KBB, Konya, 2007 (s. 7-8, 11, 12); Taneri, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA*, XVI (İstanbul, 1997), s. 228; Uzluk, F.N., "Takriz", *Dîvânı Sultan Veled,* haz. F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1941 (s. 1).

الرجل على دين خليله فلينظر احدكم من يخالل

“İnsan dostunun dini üzeredir.
Öyleyse [her] biriniz kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin.”

(Ebû Dâvûd, Edeb, 19. Hadis no. 4833)

Mevlânâ'nın Üstadları, Hemdemleri ve Yakın Çevresindekiler

Prof. Dr. Hülya Küçük

Mevlânâ'nın Üstadları, Hemdemleri ve Yakın Çevresindekiler

Mevlânâ'nın halifeleri konusunda bizi en doğru şekilde ve tasavvufî hâlleri hakkında bilgi vererek tanıtan oğlu Sultan Veled'dir ve o, bu konuda tevazu göstermeye gerek de duymadan şöyle der: "Mevlânâ'nın; Şemseddîn, Şeyh Selâhaddin, Hüsâmeddin gibi *halifeleri* vardır. Allah sırlarını kutlasın. Bunlar vilâyet (velîlik), ululuk, bilgilerdeki güçlülük bakımından şöhret bulmamışlardı. Sultan Veled'in anlatışıyla Mevlânâ gibi meşhur oldular. Vilâyetleri, ulûlukları pek büyüktü ama gizliydi, güneş gibi meydana çıktı." (Sultan Veled, *İbtidânâme*, 158/çev. 157-158) Şimdi, buradan hareketle Hz. Mevlânâ'nın üstad, hemdem ve yakın çevresindeki diğer kişilerle tanışmaya çalışalım.

Babası Sultânü'l-ulemâ Bahâeddin Veled (öl.628/1231)

Mevlânâ'nın babası ve en başta gelen üstadıdır. Doğum tarihi olarak 547/1152 kabul edilir. Sûfî olmaktan çok âlim olarak bilinirse de eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, bu iki sıfatı kendinde çok güzel toplamış bir şahsiyetti. Bahâeddin Veled'e isnad edilen tek eser, sohbetlerini içeren *Maârif*'idir[17] ve *Maârif, Mecmûâ-yı mevâiz ve sohânân-ı Sultânü'l-ulemâ (Bahâ Veled)* adıyla basılmıştır (haz. B. Fürûzanfer, Tahran, 1333 hş/1954 ve Maârif, c. I-II, haz. B. Fürûzanfer, Tahran, 1352 /1973).

Bahâeddin Veled'in hayatı ve tasavvufî görüşleri hakkında Almanca bir çalışma mevcuttur ve ünlü Alman oryantalist Fritz Meier tarafından yapılmıştır: *Bahâ-ı Walad. Grundzüge Seiner Lebens und Seiner Mystik* (Leiden, 1988). Bu çalışma, Bahâ Veled'in özellikle Allah hakkındaki görüşlerine yoğunlaşmış görünmektedir ve onun bir sûfî değil, âlim ve "Allahî" olduğu görüşünü vurgulamaktadır.

17 Sûfîlerin vehbî bilgilerini ifade etmek için kullanılan ma'rifetin çoğulu bir kelime olan "maarif" ismini içeren eserlerin, şeyhin sohbet esnasında, vârid olan vehbî bilgileri anlattığı anda, yahut sonradan, zihinde kaldığı hâliyle yazılarak oluşturulduğunu biliyoruz. Aslında, ilhâm yoluyla kalbe gelen ve söylenen sözlere verilen bir ad olan "vâridât"la eş anlamlı sayılır. İsimleri farklı olsa da Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fîh*'i ve Şems'in *Makâlât* veya diğer adıyla *Hırka-ı Şems*'i bu tür eserlerdendir.

Bahâeddin Veled'in *Maârif*'i İngilizceye çevrilmiştir: *The drowned book: ecstatic and earthy reflections of Bahauddîn, the father of Rumi,* çev. Coleman Barks, John Moyne, New York, 2005. XLI, 148 s. Coleman Barks, Mevlânâ şiirlerini Batı'ya tanıtan bir isimdir ama tercümeleri çok yorum içermektedir.

Mevlânâ, babasından daha çok zâhirî/formel ilimleri öğrenmiştir. Bâtınî/mânevî ilimler için Seyyid Burhâneddin Tirmizî'yi bekleyecekti...

Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî (öl.639/1241)

İbtidânâme'de anlatıldığı üzere Mevlânâ'nın, babasından sonraki rehberi, Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'dir. Burhâneddin Tirmizî, Sultânü'l-ulemâ'nın Belh'te iken müridi idi. Onunla birlikte Anadolu'ya gelen göç kervanının içinde, kim bilir hangi sebeplerden dolayı, bulunamamıştı ama sonra içine düşen ateşle peşinden koşmuş, izini süre süre Konya'ya geldiğinde ise o Hakk'a kavuşmuştu bile... Ama gelişinin boşuna olmadığını düşünecek kadar basîret sahibiydi: Onu bulamayınca oğlu Mevlânâ'ya rahmet gözüyle bakmış ve onda eksik olduğunu gördüğü bâtınî ilimleri öğretmeyi teklif etmişti. O da seve seve kabul edince vefat edeceği tarihe kadar onun tasavvufî terbiyesini üstlenmişti. Bunu, Mevlevîlik tarihi hakkında en güvenilir bilgiler veren Sultan Veled şöyle anlatır: Burhâneddin Tirmizî, Mevlânâ'ya "(.....) babanda zâhir hâllerden başka hâller de vardı ki onlar, öğrenmekle elde edilmez, Allah vergisidir (.....) onları da benden elde et de her hususta zâhirde de bâtında da babana mirasçı ol, tıpkı ona dön!" demiş, Mevlânâ da dokuz yıl ona mürid olmuş, onun mânevî rehberliği altında yetişmiştir.

Sultan Veled, *İbtidânâme*'sinde Seyyid Burhâneddin'i, bir sohbetini aktarırken, "O, Allah seçilmişi, o ileri gidenlerden ödülü alıp en ileri giden", "Onun canı, sırlar madeniydi; güneş gibi ışıklar kaynağıydı.","Erenlerden hiç kimse onun gibi sır söylemedi; o aşkta tek idi, ledün bilgisinde de...", " Sözünü işiten kişi, gerçek olarak boyuna onu överdi.", "Sarhoş olur, kendinden geçer, şaşırır kalırdı; aklının fikrinin evi-barkı yıkılır giderdi.", "Altı yaşındaki çocuk bile, onun dengi bir erin, Anadolu ülkesine gelmediğini bilirdi.", "Onun hâllerini nasılsa öylece bilen ancak Allah'tı; ondan başkası onu bilememiş ve tanıyamamıştı." gibi övgü dolu cümlelerle anlatır.

Seyyid Burhâneddin, onun tasavvuf ilmi dışındaki ilimlerde ilerlemesini de ihmal etmemiş, eğitimini daha güzel bir şekilde tamamlaması için onu Halep ve Şam'daki medreselere de göndermiştir. Kendisinin vereceği mânevî eğitimin sona erdiğini düşündüğünde Kayseri'ye gitmiş ve orada Hakk'a kavuşmuştur. Türbesi de orada bulunmaktadır.

Mevlevî kaynaklarda kendisi hakkında genelde aktarılan hususların başında, onun *Seyyid-i Sırdân* (Sırların Efendisi) olarak bilindiği ve "hâlini Selâhaddin'e kālini (sözlerini) Mevlânâ'ya verdiği" konuları gelir. Yani, Kuyumcu Selâhaddin onun tasavvufî hâllerine mirasçı olmuştu. Mevlânâ ise onun sözlerine, söz söyleme sanatındaki ustalığına vâris olmuştur. Bu, Mevlânâ'nın eserlerini meydana getirirken en büyük esintinin onun tarafından geldiği anlamına gelir. Ancak burada, "Aşk söyletir"i unutmayıp, asıl aşkı bir sonraki başlıkta göreceğimiz Şems'le bulduğunu belirtmek gerekir.

Mevlânâ'nın sözlerini etkileyen Seyyid Burhâneddin'in kendi eserleri var mıydı? Vardı. Kendisine isnad edilen eserleri olarak, sohbetlerinin toplamı olan *Maarif*'i ve Kur'ân-ı Kerîm'den iki sûrenin (Muhammed ve Feth) tefsiri zikredilebilir. *Maârif* 'i aynı zamanda *Makālât* adıyla da anılır. Bu iki eser bir arada basılmıştır: *Maârif. Mecmûâ-yı mevâiz u kelimât-ı Seyyid Tirmizî behem râh-ı Tefsîr-i Sûre-i Muhammed ve Feth* (haz. B. Fürûzanfer, Tahran, 1380 H, 1339 Hicrî Şemsî). Ancak mezkûr tefsir kitabının ona aidiyeti kesin değildir. Bunların, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (öl.412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr* adlı eserinin Farsçaya aktarılmış hâli veya sohbetlerindeki dualar olabileceğini belirten kaynaklar vardır.

Şems-i Tebrîzî (Kayboluşu: 645/1247)

Tam adı Şemseddin Muhammed ibn Ali olan Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ'nın Burhâneddin Tirmizî'den sonraki en yakın hemdemidir. O, Allah dostlarını aramak için yaptığı yolculuklarla ve gördüğü bir rüya üzerine Anadolu'ya geldiği söylenen gezgin bir derviş ve âlimdir. Mevlânâ'yla birlikteliği, Mevlânâ'nın müridlerinin kıskançlığına sebep olmuş ve onu *büyücü* olarak bile nitelemişlerdir. Ama müridler, onu sevmemelerine rağmen, onun ilim sahibi olduğunu kabul etmişlerdi.

Konuyu en yakından bilen bir kişi olarak Sultan Veled'e göre, Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a ihtiyaç duyuşu gibi Şems'e ihtiyaç duymuştu. Mevlânâ, Allah katında gerçeklik, üstünlük, safiyet bakımından herkesten ileriydi ama Allah, Şems'in ona yüz göstermesine, o sûretle yakınlığının daha da artmasına sebep oldu. Konya'daki ilk karşılaşmalarından (642/1244) sonra, "iki yıl rahat ve huzur içinde hayatlarına devam ettiler." Bundan sonra dedikodular başladı. Sultan Veled'in deyimiyle: "Sürüye benzeyen müridlerin hepsi bozuldu." Şems'i öldürmeyi planladılar. Bunlardan gönlü kırılan Şems, Konya'yı terk ederek Şam'a gitti (644/1246). Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'i onu bulup tekrar Konya'ya davet etmesi için elçi olarak gönderdi. Sultan Veled, bu işi başardığında Mevlânâ'nın sevincine diyecek yoktu artık. Önce, eski yaptıklarından ötürü tevbe dileyen müridler yine küstahlaşınca, bir yıl kadar sonra Şems tekrar Şam'a döndü. Bu seferki gidişi, izini kaybettirmek içindi, bilinmek ve bulunmak istemiyordu (Bkz. Sultan Veled, *İbtidânâme*, 52). Ortadan kaybolan Şems'i aramaya Mevlânâ'nın kendisi gitti. Sultan Veled'in deyimiyle, Mevlânâ, "Sûret bakımından Şems'i bulamadı ama onu kendinde buldu, çünkü Şemseddin'deki hâl, onda meydana geldi." Bu arada hemen belirtelim ki Mevlânâ, Şems'i aramak için iki kere Şam'a gitmiştir ama bunun tarihlerini tam bilemiyoruz ancak 646/1248 ile 648/1250 arasında olduğu söylenebilir. Orada "Şems'i gördüm." diyen birisine, yalan söylemesine rağmen, cübbesini, ayakkabı ve çizmesini vermesi ve "Niçin verdin, yalan söylüyordu." diyen birisine: "Ben onun yalanına verdim onu. Doğrusunu söylese canımı verecektim." diyecek kadar onunla dolu olduğunu görüyoruz. Kısaca söylemek gerekirse: Şems 645/1247'de *ortadan kaybolmuştur*. Eflâkî'deki bir menkıbeye göreyse, Şems öldürülmüş ve bir kuyuya atılmıştır (II, 700-701).[18] Ancak bu, tarihî olarak güvenilir olmaktan uzaktır. Özellikle, Sultan Veled'in kendi sözleri elimizdeyken, ondan yaklaşık yarım asır sonra yazılanların bir anlamı olmasa gerektir.[19]

Aslında, Mevlevî terimlerle konuşursak, Şems'in "sır" olduğunu söylemek gerekir. Şöyle ki: Eflâkî'deki bir menkıbeye göre, Şems, şehâdetinden sonra Sultan Veled'in rüyasına girip: "Ben falan yerde uyuyorum." demiş, Sultan Veled de hemen gece

18 *Sevâkıb-ı Menâkıb*'da da bunu resmeden bir minyatür bulunmaktadır. Mahmûd-i Mesnevîhân, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, El yazması, Topkapı Müzesi, no. 1479 s. 215.

19 Sultan Veled'in vefat tarihinin 712/1312, Eflâkî'nin vefat tarihininse 761/1360 olduğunu hatırlayalım.

yarısı bazı yârânını toplayıp oraya giderek mübarek vücudunu çıkarmış, gül suyu ve amber ile muattar kılarak Mevlânâ'nın medresesinde, medreseyi yaptıran Emir Bedreddin Gevhertaş'ın yanına gömmüştür. Bu, herkesin vâkıf olmadığı bir sırdı. Şems'in Sultânü'l-ulemâ'nın yanında medfûn olduğu Eflâkî'de geçerse de Gölpınarlı, Sultânü'l-ulemâ'nın yanında medfûn olan Şems'in, başka bir Şems, yani Mevlânâ'dan aşağı yukarı yirmi yıl sonra vefat eden Şemseddin Yahya olduğunu söyler. Bu husus bilinmediği için, burası Mevlevîlerce "Makam-ı Şems" olarak benimsenmiştir. Şam'da mı, Tebrîz'de mi, yoksa Konya'da mı? Nerede gömülü olduğu ve "sırlandığı" belli bile olmayan Şems-i Tebrîzî, bu hâliyle "Şems-i Sırr" idi.

Şems kimdi ve nasıl bir şahsiyete sahipti? "Bu konuda çok cesur cümlelerle konuşan, hatta onu İslam dairesi dışında bir şahsiyet olarak sunanlar çoktur da onu gerçekten tanıyan yoktur." desek yeridir. Gelin biz burada kendisini kendisinden, yani sohbetlerini içeren *Makālât* adlı kitabından tanıyalım. Buradan anladığımız kadarıyla, onun hayatında en çok dikkati çeken hususlardan birisi, onun çocukluğundan itibaren çok yoğun tasavvufî hâller yaşadığı ve kendisini anlayacak kişileri arayış içinde çok yolculuklar yaptığıdır. Bir diğeri, onun tasavvufî tecrübeleri ve bunları dile getirme yetenekleriyle ilgilidir: Kendisinin belirttiğine göre çok şey müşâhede etmekte ama anlatmaya kelime, konuşacak kimse ve uygun ortam bulamamaktadır. Gerçi bu, genel olarak bütün mistikler ve sûfîler için geçerlidir ama bu derde vurguyu Şems'te daha çok görürüz. O, "Kelimelerim hep bende kalıyorlar." diye şikâyet etmektedir (*Makālât*, 224; *Me and Rumi*, 192). Kelimeler boğazına düğümlenmekte ama bir türlü, her şeyi istediği gibi ifade edememektedir. Konuşmak için "kendi cinsinden birilerini" aramaktadır. Bazen de şüphelerinden dolayı konuşamamaktadır. Bundan dolayı Mevlânâ onun konuşan dili olmuştur. Kaynaklar, bu meseleyle ilgili çok gönül alıcı tatlı bir hikâye aktarırlar. Bu hikâyeden öğrendiğimiz kadarıyla Şems, Baba Kemâl Tebrîzî/Cendî (öl.672/1273) adında bir şeyhin sohbetinde bulunmuştur. Daha doğrusu, ünlü bir aşk yolu sûfîsi Fahreddîn-i Irâkî (öl.688/1289) ile İran'daki Daşt'tan Türkmenistan'a giderken haramiler tarafından soyulmaktan kurtulmak için Baba Kemâl Cendî'nin tekkesine sığınmışlardır. Orada kaldıkları süre zarfında Fahreddîn-i Irâkî, duygularını rahatça şiirlerle ifade ettiği hâlde Şems ifade edememektedir. Şeyh Baba Kemâl'in: "Neden sen de müşâhedelerini anlatmıyorsun? Sen bir şeyler müşâhede etmiyor

musun?" tarzındaki bir sorusuna karşılık olarak: "Bilakis (belki) ondan daha çok sırlar ve hakikat müşâhede ediyorum fakat onun bildiği ıstılahları/terimleri bilmediğimden müşâhedelerimi onun gibi ifade gücünü kendimde bulamıyorum." deyince şeyhi ona şöyle dua eder: "Hak Sübhânehu ve Teâlâ sana öyle bir arkadaş nasip etsin ki evvelîn ve âhirin (öncekilerin ve sonrakilerin) mârifet ve hakikatlerini senin adına izhâr etsin. Hikmet ırmakları onun kalbinden diline aksın, harf ve ses elbisesine bürünsün. O elbisenin süs ve nakışları da sana ait olsun." Şüphe yok ki kendisi için dua edilen bu arkadaş, Mevlânâ idi.

Mevlânâ, önceleri sakin bir sûfî iken, onun aşkıyla, daha doğrusu onu anlatımda vasıta olarak kullandığı ilâhî aşk ile çok coşkun olduğu bir devreye girmiştir. Onun, Mevlânâ'yı değiştirdiği doğrudur ama dinî çizgiden çıkardığı asla doğru olamaz. O, "mutaassıp/tutucu" denecek kadar dindar bir yapıya sahiptir. Onun, Mevlânâ'yı dinden uzaklaştırdığını söyleyenler, Mevlânâ'nın kitaplarını suya atmasını delil getirirler de bu attığı kitapların, babası Sultânü'l-ulemâ'nın kitapları ve peygamberlik iddia etmiş bir Arap şairinin, Mütenebbî'nin (öl.303/915) Dîvân'ı olduğunu bilmezler. Fıkıh ve hadis kitaplarını attırmamıştır kısacası. Mevlânâ, özellikle babasının kitabı *Maârif*'i bütün gece, akşamın erken saatlerinden fecre değin uyumadan okurdu. Anlaşılan o ki Şems, okumaya değil, tefekküre yöneltmek istiyordu onu.

Şems, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e kılı kırk yararcasına uymanın şart olduğunu söyler: "Muhammed'e (s.a.v.) uymak odur ki o, Mi'rac'a çıktığı zaman, sen de arkasından gidesin." der (*Makālât*, 645; *Me and Rumi*, 79). O, "Kendimi tenzih ederim." diyen Beyâzıd Bistâmî (ö 261/875), Hallâc (öl.309/922) ve İbnü'l-Arabî (öl.638/1240) gibi "vahdet-i vücûddan (varlığın birliğinden, tek varlığın o olduğundan)" çok, coşkun tarzda konuşan, ağır bir felsefî üslûbla halkın vasat kesiminin kafasını karıştıran sûfîleri de pek sevmez; hatta onların yaptıklarını İslam dışı bulur. Ama görünen o ki kendisinde de saklı çok şey vardı ve sıradan insanları değil, âlimlerin bile zihinlerini allak bullak edecek bu gibi şeyleri açıkça ifade etmiyordu. "Konuşsam, medresedekiler beni öldürür." veya "Konuşsam medresedekiler dîvâne olur. İnsanları dîvâne etmenin ne anlamı var ki...", "Çok sözüm var ama susuyorum." gibi ifadeleri (*Makālât*, 12, 661, 737; *Me and Rumi*, 214) bunu gösterir.

Onun Mevlânâ üzerindeki etkisi öyle büyüktür ki *Dîvân-ı Kebîr,* "*Dîvân-ı Şems* (veya *Külliyyât-ı Şems*) olarak adlandırılmış, orada konuşan Şems imiş gibi kabul edilmiştir. Bu mistik iç içe oluşun sonucu olarak *Şems'in Mevlânâ'dan (Mevlânâ vasıtasıyla) konuşması* anlamına gelir. *Dîvân-ı Kebîr*'de Şems'in bir adının da "hâmûş (suskun)" olmasının başka anlamı olmasa gerektir. Bu dev yapıtta Şems'in ismi, Hâmuş yanında, Şems-i Tebrîzî, Şemsü'l-Hak ve'd-dîn, gibi değişik formlarda 932 gazelde anılır. Açık olan şu ki o kendisini sevdiği kişilerin dili olarak düşünüyordu.

Burada gözden uzak tutulmaması gerekir ki Şems bir taraftan, Mevlânâ'yla, "birbirlerine şeyhlik yapmayacaklarına dair" bir şartları olduğunu söylerken (bkz. *Makālât*, 777), diğer taraftan "Mevlânâ şeyhliğe layıktır." (bkz. *Makālât*, 756) diyerek onu şeyh olarak tanımaktadır.

Mevlânâ ve Şems, tanınmış sûfî Hallâc-ı Mansûr'un, *"Ben Ehvâ'yım, Ehvâ da ben/ Biz, bir bedene girmiş iki ruh gibiyiz."* şiirinde sözü edilen iki ruh gibiydiler. Dahası, Mevlânâ'ya göre Şems, ilâhî mâşuku temsil eder: Bütün ferdî isimler onda zuhur etmiş ve sonunda onunla birleşmiştir. *Dîvân*'da Mevlânâ kendisini âşık Hz. Süleyman Peygamber'e benzetir: Hz. Süleyman kuşlarının arkadaşı ve onların dilini anlayan, dahası ağızsız, dilsiz konuşanların yazı tahtası"ydı (*DK-S*, II/689; *Külliyyât-ı Şems*, III/1466).

Bunu, böyle kabul etmenin doğru olduğuna bir işareti, Şems'in *Makālât'ında,* kendisinin konuşma yeteneği ile ilgili olarak geçen sözleridir. O, kendisini, Mevlânâ'nın kürkü üzerindeki bir kurtçuk olarak görür ve bu metaforun sebebini şöyle açıklar: "Düzgün konuşmaktan, fesâhattan hiç nasibim yoktu. Böylece diyordum ki: 'Mevlânâ'ya Allah mükâfat versin. Hayırlı bir işe aracılık etti.'" (*Makālât*, 814)

Bu husus Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin kendisi tarafından da teyit edilmişti. Şöyle ki bir gün Mevlânâ, Şems'in başını öptü ve ona şöyle dedi: "Ben, ben idim. Ama şimdi ben, senim. Allah, beni, senin için yarattı. Ben dünyayı senin için sattım [sen benim tek ilgi odağımsın]." (*Makālât*, 851) Bu, bize Mesnevî'deki ünlü hikâyeyi hatırlatır niteliktedir: Birisi, arkadaşının kapısını çaldı. Arkadaşı: "Kim o?" diye sordu. Adam: "Ben" diye cevap verdi. Arkadaşı "Git!" dedi ve "Kapıyı çalan sensin, ey gönülleri alan!" cevabını alıncaya dek kapıyı açmadı (*Mesnevî*, I/ 3056).

Şems, kendisini şu meşhur hikâyedeki inci tüccarına, Mevlânâ'yı da dalgıca benzetmektedir: "Bu mesele elli kere dünyanın her tarafını gezerek denizleri, karaları dolaşan mücevher tüccarının hikâyesine benzer. Bu adam, özellikleri kendinde saklı bir inci arıyordu. Geldiğini haber alan inci dalgıçları birbiri ardından koşardı. Ama aranılan incinin nasıl ve nerede olduğu, tüccar ile dalgıçlar arasında gizli kalmıştı. Tüccar, inciyi rüyasında görmüş, o rüyaya inanmış ve güvenmişti. Nasıl ki, Yûsuf Peygamber (a.s.) rüyaya inandığı ve kendisine Ay'ın, Güneş'in ve yıldızların secde ettiğini rüyasında görerek bunun yorumunu bildiği için kuyuya atıldığı, zindana tıkıldığı günlerde bile gecelerini hoş geçiriyordu. Şimdi dalgıç Mevlânâ'dır; cevâhir tüccarı da ben, yani Mevlânâ Şemseddîn-i Tebrîzî –Allah bereketini sonsuzlaştırsın–, inci de ikimizin arasındadır. Diyorlar ki: "İnciye giden yol sizin aranızdadır. Biz ona yol bulalım." "Evet!" dedim, "Fakat yol budur: Ben sana bir şey verin demiyorum, ben 'Allah yoluna gelin' diyorum." (*Makālât*, 115)

Mevlânâ'ya göre Şems, mânaların sultanıdır. Ona nisbetle diğer ruhlar "bedenler" gibidir. Mânalar, gıdalarını ondan alırlar. Hatta diğer *mâna*lar ona nisbetle *kelime*ler gibidirler. Bu mânalar, zâhirî bırakıp mânalara bakanlarca kavranabilir. Çünkü mânalar "ruhun ruhunun ruhudur." Bu sebeple Mevlânâ, Şems'e: "Sen, benim aslımsın, mayamsın. Sen, benim mescidim, kilisem, cehennemim, cennetim, gencim, ihtiyarımsın." der (*DK-S*, II/864; *Külliyât-ı Şems*, IV/1834).

Şems de Mevlânâ'yı çok nazik bir insan olarak düşünür: "Sen naziksin, bizim birçok sözlerimize karşı takat getiremezsin! Benim ağzım unla doludur, dışarı püskürürüm. Sen zayıf düştün, bende de öyle bir kuvvet var ki, daracık bir deri içinde dayanıklı ve dirençliyim. Düşman onun önünde ne kadar daha kuvvetli olursa ancak beni incitir. Sen hep inciniyorsun, zayıf düşüyorsun! Beni binlerce kez incitseler bile daha kuvvetli olmaktan, daha yüce ve kudretli olmaktan başka bir etki yapmaz. Ben cehenneme de cennete de *pazara* da gidebilirim ama sen nazik ve narinsin, gidemezsin!" (*Makālât*, 662)

Şems'in *Makālât*'ında, "Okumaktan mutluluk ve sevinç duyacağı şiirleri yok!" diye üzüldüğünü belirten sözleri de bunun bir delili olarak ele alınabilir: "Diyelim ki benim bir şiirim yok, bir eserim yok ki, bundan neşeleneyim; kendimden, kendi sözümden

zevk ve heyecan duyayım. Öyle bir şaircik henüz dünyaya gelmedi. O hâlde ben kim oluyorum? Allah beni yalnız yaratmış, tek başıma dışarı fırlatmış, yalnızca bir dağ başına bırakmış. Anam babam öldüğü için kurtlar, kuşlar beni besleyip büyütmüşlerdir. Nihâyet söz alanı geniş ama o, geniş alanda mâna daralıyor. Bu darlaşan mâna alanının ötesinde başka mâna olmayınca yazı ve söz alanının genişliği de kalamaz. Yazının kaleme gelmeyen sesi kısılır, harfler silinir. O zaman susmak, mâna eksikliğinden değildir, belki de mânanın parlaklığındandır (...) Îsâ Peygamber, doğar doğmaz konuştu. Hazreti Muhammed (s. a. v.) de kırk yıl sonra söze başladı. Bu onun eksik oluşundan değil, belki olgunluğundandır." (*Makālât*, 98; *Me and Rumi*, 193)

Ama insanın kendisinin eserinin olmaması çok da önemli değildir, insan başkasının yazdıklarını okumaktan da zevk alabilir. Şems: "Neden hep kendi mektubunu/yazdıklarını okuyorsun? Neden arkadaşının mektubunu/yazdıklarını okumuyorsun? Akıllı olan, hep kendi mektuplarını/yazdıklarını okumaz." Bu ifadelerinin sebebini şöyle izah eder: "Kendi sözünü hep ileri sürme ki, daha olgun olan sözleri uzaklaştırmasın! O eksik sözü anmak, bu olgun sözün anılmasına engel olur. Bundan yani iyi sözden dem vur, ondan, kötü sözden dem vurma! Sizin nişanınızı söyleyen ve size ulaştırılan sözlerden bahsetmemen... Bütün bu ifadeleri, kendisinin risâle yazamamasına rağmen, içinden geçenleri kendi adına yazan birisi olabileceğine işaret eder gibidir ki bu yine Mevlânâ'dır.

Haddizatında Şems'e göre, bütün güzel sözler önceden söylenmiştir, yenisini söylemeye gerek yoktur bile... İnsanların yaptığı, önceki âlimlerin Kur'ân tefsiri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve önceki sûfîlerin sözlerini tekrarlamaktan ibarettir. İnsanların yaptığı, bunları taklit ve tekrardan ibarettir (*Makālât*, 331). Hatta sırf bu sebeple, sözlerimizde çekicilik ve güzellik yoktur, çünkü yapmacıktır. Mevlânâ da insanların, "dervişlerin harflerini öğrenip, cami kürsülerinden satan insanlar" (*Mesnevî*, V/1443) olduklarını söylerken aynı hususu vurgulamaz mı?

Şems'in kendisi tarafından yazılmış şiirleri yoktur. Tek eseri olan *Makālât*, diğer adıyla *Hırka-i Şems-i Kâmil*, onun Sultan Veled tarafından derlenmiş sözlerinin toplamıdır. 138 beyitlik bir *mesnevî Merğûbu'l-kulûb* gibi başka eserlerin Şems'e isnad edildiğini biliyoruz ancak bu isnadlar doğru değildir.

Makālât'ın Farsça aslının, diğer bazı baskıları yanında, tanınmış ve güvenilir kabul edilen bir baskısı mevcuttur. Eserden bazı pasajlar İngilizceye çevrilmiştir (Shams-é Tabrīzī, *Me and Rumi*: *The Autobiography of Shams-é Tabrizi*, çev./ haz. William C. Chittick, Louisville, 2004).

Elimizde ondan olduğu bilinen sözler ne kadar az olursa olsun, Sultan Veled'e göre, Mevlânâ'yı anlamak isteyen, özellikle Senâî ve Attâr'dan sonra Şems'i mutlaka okumalıdır ya da *anlama*lıdır.

Kuyumcu Selâhaddin/Selâhaddin-i Zerkûb (öl.658/1259)

Mevlânâ, Şems'ten ayrı düştükten ve ondan ümidi kestikten sonra, on yıl boyunca Kuyumcu (Zerkûb) Selâhaddin'i sohbet arkadaşı, "nâib ve halife" edinmişti. Kuyumcu Selâhaddin, Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin müridlerindendi, yani kendisinin yol arkadaşıydı. Mevlânâ, onunla "sükûn bulmuş" ama Şems'te olduğu gibi, yine kendi müridlerinin şiddetli kıskançlıklarına hedef olmuştu. Müridleri; tanıdıkları, bildikleri, görünüşte hiçbir olağanüstü hâli olmayan bir insana, Mevlânâ'nın çok değer vermesine bir anlam verememişler, hatta kendisinden hiç hoşlanmamalarına rağmen, "Şems'in, ilim sahibi, okuması yazması olan birisi olarak Mevlânâ'nın dostluğuna layık olabileceğini ama Mevlânâ'nın bu câhil Konyalıda ne bulduğunu anlamadıklarını" söylemişlerdi. Sultan Veled'in ifadesiyle "Allah azîzini hor görmüşler." ve "O cana, *balçık* adını takmışlardı." Mevlânâ, onu, iç dünyasını bilen birisi olarak kendisine ayna edinmişti ya, başkasının ne dediği çok da önemli değildi; onlara aldırmadı bile... Hatta Şeyh Selâhaddin'e *bâtınen yakın olduğu ve neseben de yakın olmak istediği için*, onun kızını (Fâtıma Hatun, diğer adıyla Kirâkâ) oğlu Sultan Veled'le evlendirmiş ve böylece nesebî bağlılık da meydana gelmiştir. Evet artık onlar, et ve kemik kadar da birbirlerine yakın olmuşlardı...

Çelebi Hüsâmeddin İbn Ahî Türk (öl.683/1284)

Kuyumcu Selâhaddin dünyadan göçünce Mevlânâ:"Ey Allah'ın yoluna, yordamına uyan Hüsâmeddin, bundan böyle nâib ve halife sensin, çünkü arada ikilik yok." diyerek Çelebi Hüsâmeddin'i (622/1225- 683/1284) onun yerine geçirmiş, başına nurlar serpmiş, ashâbına: "Ona baş eğin, önünde baş eğin, âcizcesine kanatlarınızı yere gerin!" demişti. Tam adı Hasan İbn Muhammed İbn el-Hasan idi ama kısaca *Ahî Türk* diye bilinirdi. Aralıksız on yıl Mevlânâ ile

sohbette bulunmuş, ashâb ve dostları onunla birlikte irşat etmiş olan Çelebi Hüsâmeddin hem Mevlânâ'nın nâibi hem de yeni aşk aynası oldu. Kuyumcu Selâhaddin'in yerini o almıştı artık. Mevlânâ'nın bir şiirinde de dediği gibi: "Şarap aynı şaraptır, sadece küpü değişti."

Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'yi yazmasını ilk taleb edip onun diline dökülen beyitleri hemen kaydeden baş müridi ve halifesidir. Hatta kendisinin de beyan ettiği üzere *Mesnevî*'sini Çelebi Hüsâmeddin'in arzusu üzerine yazmıştır (*Mesnevî*, V/1). Eserin bir adının da "Hüsâmnâme" olmasının sebebi budur.

Mevlânâ, Çelebi Hüsâmeddin'i, "Şâh", "üstad", "Allah'ın nûru" gibi kelimelerle medheder. Ama gerçek övgüyü henüz söyleyemediğini, çünkü onu şehâdet âlemine mahpus kişilere övmenin yanlış olacağını ve dolayısıyla bunu aşk sırrı gibi saklayıp ruhların meclisinde anlatacağını eklemeyi de ihmal etmez. Ona göre, üstünlüğü açık olanın övgüye ihtiyacı da yoktur: "Övgü, üstün vasıfları saymadan ve cehalet örtüsünü açmadan oluşur: Güneş ise keşf ve tanımdan âzâdedir (*Mesnevî*, V/1-30). Burada, onun güneş/şems ile karşılaştırıldığını görüyoruz. Açıktır ki bu yeni güneş/şems, Çelebi Hüsâmeddin idi. Dîvân'da da Selâhaddîn-i Zerkûb ve Çelebi Hüsâmeddin'in adları yaklaşık yüz defa geçer.

Burada ayrıca belirtelim ki Mevlânâ'nın dünyadan göçüşünden sonra Çelebi Hüsâmeddin, Sultan Veled'e "Babanın makamına geç, otur." demiş ise de babasının "Hakk'ın halifesi, zamanın Cüneyd'i, bizim Çelebi Hüsâmeddin'imizdir." diye övdüğü Çelebi Hüsâmeddin'in önüne geçememiştir. Posta geçtikten on yıl sonra, 683 / 1284'te Çelebi Hüsâmeddin ansızın hastalanmış ve her fâni gibi Allah'ın huzuruna gitmişti.

Oğlu Sultan Veled (öl.712/1312)

Sultan Veled, Hz. Mevlânâ'nın oğludur ama aynı zamanda en yakın hemdemidir. O, babasının hemen bütün sohbetlerinde yanına otururdu. Babası ona "Sen yaratılış ve huy bakımından, insanların bana en fazla benzeyenisin." diyordu. Fizikî benzeyiş o derecedeydi ki onları gören kardeş sanıyordu.

Sultan Veled, babasının sûrî (fizyolojik) ve ruhî her şeyine vâris olarak düşünülebilir. Eflâkî "Çocuk, babasının sırrıdır." sözünün,[20]

20 Eflâkî "hadis" olarak sunmuştur ama hadis değildir. Keşfü'l-Hafâ'da "İbrâhîm yaşasaydı

âdeta Sultan Veled için irâd edilmiş olduğunu söyler. Yani oğul, sûrî ve ruhî olarak babasının sırrı (ruhundan da içre olan bâtınının) ve hâllerinin mirasçısıdır; onun devamıdır belki...

Ama öyle görünüyor ki benzemeyen yanları da vardı. Meselâ, babası fazla riyâzet yapmaktan dolayı sarı benizli iken, Sultan Veled kırmızı yüzlü idi. Bunun neden böyle olduğunu merak eden birisine Şeyh Muhammed adlı bir Mevlevî, Mevlânâ'nın "ezelden âşık" ve âşıkların daima sarı benizli; Sultan Veled'in ise sadece "doğuştan mâşuk" olduğunu ve mâşukların daima renklerinin kırmızı, dudaklarının da Yemen akîkî renginde olduğunu söyleyerek cevap vermiş, sonra Sultan Veled'i ziyarete gidip cevabını söylediğinde Sultan Veled, cevabı beğendiğini belirterek onu onaylamıştır.

Mevlânâ'nın yanına her istediği vakit girebilenlerden birisi Sultan Veled idi. Hatta Mevlânâ'nın Şems'le altı ay boyunca yalnız kaldığı zaman zarfında bile onların yanına girebilmişti. Bu süre zarfında yanlarına girebilen diğer kişinin, Mevlânâ'nın Şems'ten sonraki hemdemi olacak olan Kuyumcu Selâhaddîn-i Zerkûb olduğunu söylersek bunun önemi daha iyi anlaşılır. Babasının, hiç kimsenin görmediği ilâhî hâllerine vâkıf olan da o idi. Mevlânâ'nın, müridlerinin kıskançlıklarına dayanamayarak 643/1245 yılında Konya'yı terk edip Şam'a giden Şems'i geri getirmek için güvendiği kişi o olmuştu. Babasının son yolculuğuna çıkacağı hastalığı sırasında, "Bahâeddin, ben iyiyim; git yat, biraz dinlen, ben iyiyim." ısrarlarına rağmen, günlerce onun baş ucunda oturmuş, üzüntüden ve uykusuzluktan son derece zayıflamıştı.

Sultan Veled'in en bariz karakteri, içtenliği ve babasına olan sonsuz saygısıdır. Bunun karşılığı da onun babası nezdindeki yeri olmuş olsa gerektir. Babasına yakınlığı dolayısıyla, onunla halk ve hatta idareciler arasında genelde bir "şefaatçi" rolünü üstlenmek zorunda kalmıştır. Buna bir iki örnek vermek gerekirse: Bütün Konya halkı, Muînüddin Pervâne'ye inâyetnâme yazması ve şefaatte bulunması için Mevlânâ'nın evine geldiklerinde, bu isteklerini ona iletmek üzere Sultan Veled'i şefaatçi yapmışlardı. Yine, Moğol hükümdarı tarafından vergi işlerini düzene sokmak için Anadolu'ya gönderilmiş ve Hz. Mevlânâ'nın seçkin müridleri arasına girmiş olan Emir Tâceddin Mu'tez el-Horasânî, ancak Sultan Veled'in

nebî olurdu." sözünün hadis olmadığı konusunu incelerken "Denilir ki çocuk babasının sırrıdır." sözü de nakledilir. Bkz. Aclûnî, II/156.

şefaatçiliğiyle medresenin yanına bendegân/müridler için birkaç ev yaptırabilmişti.

"Mevlânâ'nın eserleri" başlığında daha detaylı ele alınacağı üzere, babasının eserlerini tashih ve derleme yoluyla koruyan, sözlerini şerh eden eserler meydana getiren Sultan Veled'dir. Bu bağlamda onun *İbtidânâme*, *Rebâbnâme*, *İntihânâme* ve *Maârif* adlı eserleri önemlidir. Bunlardan *İbtidânâme*, Mevlevîliğin erken dönem tarihi olması açısından ayrı bir önem arz eder. Babasının tasavvuf anlayışını tarîkat hâline getiren ve günümüze dek yaşamasına vesile olan da o idi. Ancak mezkûr husus, bu bölümün sonunda gelecek olan "Mevlânâ'nın etkileri-tarîkatı" başlığı altında ele alınacaktır.

Faydalandığı Diğer Kişiler/Âlimler

Mevlânâ'nın çağdaşı âlim ve sûfîler konusuna kitabımızın başında değinmiştik ama burada kısaca hatırlatmak yerinde olacaktır. Hz. Mevlânâ, bir taraftan babası Sultânü'l-ulemâ ve Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî gibi üstadlardan ders alırken diğer taraftan da zamanın İslamî ilimlerdeki merkezi kabul edilen Halep ve Şam'da bulunmuş, özellikle Şam'da birçok İslam âlimi ile tanışmış ve onlardan faydalanmıştır. Bunlar arasında Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Sa'deddîn-i Hammûye, Evhadüddîn-i Kirmânî, Sadreddin Konevî gibi büyük âlimler vardır.

Müridleri

Onun çevresinde olanların son halkasını hiç şüphesiz müridleri oluşturur. Birçok tarîkatte olduğu gibi Hz. Mevlânâ'nın yüzü, halka dönüktür, elite yönelik değildir. Hatta Eflâkî'de anlatılanlara göre, onun müridleri, oğlu Sultan Veled tarafından bile "birbirleriyle hiçbir sebep yokken kavga eden" geçimsiz kişiler olarak tarif edilir; halk arasında da genelde "mânasız ve kötü insanlar" olarak bilinirdi. "Neden mânasız ve kötü insanları müridliğe kabul ediyorsun?" diye soranlara Mevlânâ şöyle cevap verirdi: "Onlar üstün/iyi olsalardı, ben onların müridi olurdum." Hatta bazıları "Mevlânâ hazretleri büyük bir padişahtır. [Fakat onun müridleri böyle değildir,] onu müridleri arasından çekip almak, müridlerini öldürmek gerekir." diyorlardı. Bu sözler Mevlânâ'ya ulaşınca o, gülmüş ve "Acaba bunu yapabilirler mi? Hem, bizim müridlerimiz neden dünya ehli nazarında bu kadar öfke ve düşmanlığı celbediyor ki? Bu, onların, Allah'ın inâyet bakışına mazhar olmasından kaynaklanıyor olmalı.

Çünkü biz, insanları kalburdan geçirdik. Bunlardan başkası kalbur üstünde kalmadı. Dünya bilsin bilmesin, bizim varlığımız müridlerimizin canı, müridlerimizin varlığı da dünyanın canıdır." demişti.

Ona göre, kemale ermeyen derviş, uçan kuş gibidir, göğe eremezse de yerdeki tuzaktan emin olur. Bu sebeple onunla da her halükârda meşgul olmak gerekir. Bu insanların meslek olarak da aşağı tabakadan, terzi, pazarcı, bakkal gibi esnaftan kişiler olmasının dahi yadırgandığını hatırlatmak gerekir. Ama Mevlânâ bunu dile getiren kendini bilmez birine, Hallâc-ı Mansûr gibi büyük bir sûfînin hallâc (pamuk, yatak yorgan atan), tarihimizdeki birçok büyük kişinin dokumacı, oymacı, camcı gibi zanaatla uğraştığını hatırlatıp "Onların zanaatları/sanatları mârifetlerine ne zarar getirir ki?" diye bunu soranı ayıplamıştı. Bunu soran ve orada olan Emir Muînüddin Pervâne, tevbe etmekten başka bir şey yapamamıştı.

Tabii bu demek değildi ki Mevlânâ'nın müridleri hep aşağı tabakadandı. Bilakis, onun çevresinde üst tabakadan idareciler, tabipler, ressamlar gibi her kesimden insanlar vardı. Hatta "Zamanın Hipokratı" diye anılan, Rum hekimlerinin büyüklerinden olup eşi-benzeri bulunmayan Mevlânâ Ekmeleddîn dahi onun mürididir ve müridliğini, onun tıbbî bir konudaki bilgisini görmeye borçludur.

Görüldüğü üzere Mevlânâ'nın müridleri arasında her milliyetten erkekler olduğu gibi kadınlar da vardı. Onların her biriyle hemhâl oluşu başka bir güzellikteydi. Mevlânâ'nın çevresinde kadınlara rehberlik eden Usta Hatun, Nizâm Hatun ve Fahrunnisâ Hatun yanında Muînüddin Pervâne'nin hanımı Gürcü Hatun ve Sultan Rükneddîn Kılıçarslan'ın hanımı Gümac Hatun gibi idarecilerin eşleri olan hanımlar vardı. Hatta Gürcü Hatun gibi bazıları, onu fizikî olarak her zaman görebilmek için resmini bile çizdirmişti. Ayrıca, Mevlânâ'yı büyük tanıyan ve başı sıkıştığı zaman ondan yardım isteyen tekke sahibi kadınlar da vardı (Bkz. Mevlânâ, *Mektuplar*, 123-124, 209). Mevlânâ'nın çevresinde, kendini ibadete vermiş bu kadınlar yanında, toplumun diğer kesimlerinden kadınlar da vardı.

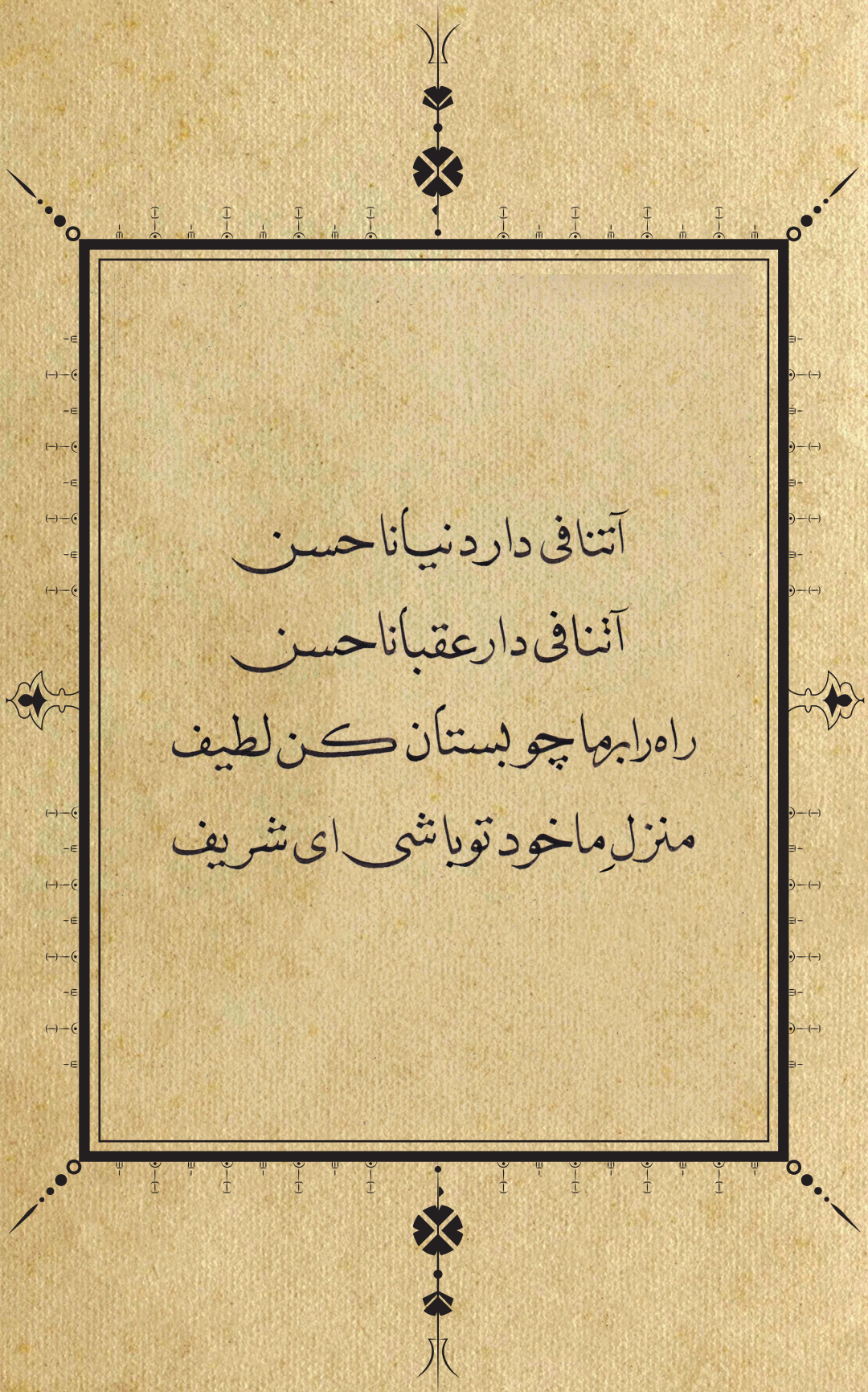
Mevlânâ, çocuklara da büyük sevgi ve hatta ihtiramla davranırdı. Onlara gösterdiği alakanın bir sonucu olarak, onun

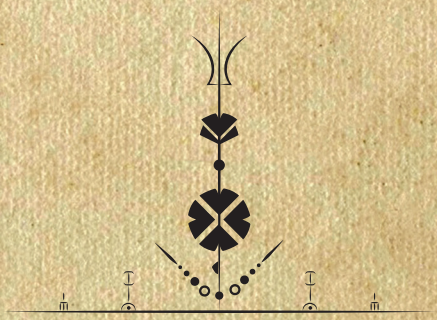
müridi olan çocuklar da vardı. Bunlar arasında en ilginci, belki de Mevlânâ'nın, "Bu çocuk bize gelmeden önce Allah'a ulaşmış!" diyecek kadar olgun bulduğu bir çocuktu. (Bkz. *Menâkibü'l-ârifîn*, I/553-554; çev. I/375-376)

Mevlânâ'nın müridleri onu göremeyince çok üzülürlerdi. O da: "Kimin bensiz keyfi kaçıyorsa, beni tanımamış demektir. Benden bensiz hoşlananlar yani benim mânamla bildik/tanıdık oldukları zaman beni tanımışlardır." derdi. Oğlu Sultan Veled'e de "Bahâeddin, her ne vakit keyifli ve hoş hâl görürsen, işte sendeki o hoşluk benim!" diyerek mânen birlikteliğin fizikî birliktelikten önde olduğunu ve bunun hoşluk/mutluluk doğuracağını söylemişti.

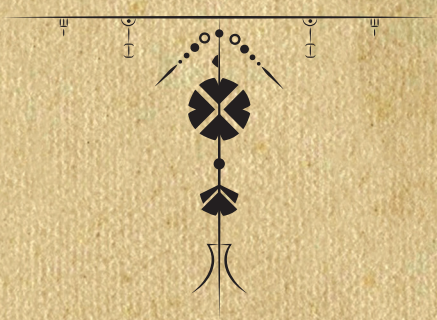
BİBLİYOGRAFYA

el-Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ'*, 2 c., Beyrut, 1351/1932 (II/ 156); Eflâkî, Ahmed, *Menâkibü'l-ârifîn*, haz. Tahsin Yazıcı, 2c., Ankara, (c.I)1976 – (c.II)1980: I/ 25-26, 122-123 (tabip mürid)129-130 (müridleri), 151-152 (müridleri) 217, 226-227, 234-242, 248-249, 311-312 (müridler-ayrılık, tuzaktan kurtarma), 416 (geçimsiz müridler), 553-554 (çocuk mürid); II/579-580, 596, 614, 647, 686, 691-697, 700-701, 39-740, 785, 803-804);a.mlf., *Âriflerin Menkıbeleri*, Trc. Tahsin Yazıcı, 2c, İstanbul, 1973 (I/100, 149 (tabip mürid), 152-153(müridleri), 164-165 (müridleri), 198, 203-204, 207-212, 248 (müridler-ayrılık, tuzaktan kurtulma), 281 (Tâvus), 285, 302 (geçimsiz müridler), 375-376 (çocuk mürid); II/ 45-46, 60, 100-105, 147, 156-157, 165); Fürûzanfer, Bedîüzzaman, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F.N. Uzluk, 2005 (s. 179-180); Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983 (s. 34);a.mlf., *Mevlânâ Celâleddîn* İstanbul, 1999 (s. 27, 84-85, 90-94, 118, 136-137); Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ*. İstanbul, 2010 (s. 163-164, 190-191); Karaismailoğlu, Adnan, "*Dîvân-ı Kebîr*'in Tıpkıbasımı için Sunuş", Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, *Dîvân-ı Kebîr*, Takdîm-Fihrist, Ankara, 2012 (s. 7-8); Küçük, Hülya, *Sultan Veled ve Maarif'i*, İstanbul, 2005; a.mlf., *Küpten Sızan Sırlar. İntihâ-nâme-i Sultan Veled*, İstanbul, 2010 (s. 22-34); a.mlf.,", Sırr-ı Şems veyâhud Şems-i Sırr/Sirr-i (Secret or Secret Heart of) Shams or Shams-i Sirr (Shams of the inmost Heart", *Enlightened by the Sun. International Symposium. 11-16 December İstanbul-Konya* (Baskısı: Istanbul, 2010, s. 461–507): *Uzatılmış Yol. Hz. Şems'ten Hz. Mevlânâ'ya. Hz. İbnü'l-Arabi'den Kadın Velilere*, İstanbul, 2016 (s. 220-245); Küçük, Hülya & İbrahim Gamard, *Sultan Walad. In the Footstep of Two Masters: Rūmī and Shams* (henüz yayımlanmadı) (s. 50-56, 164-218); Lewis, Franklin D., *Rumi: Past and Present, East and West: The Life, Teaching and Poetry of Jalâl al-Dīn Rumi,* Oxford, 2000 (s. 97); Mahmûd-i Mesnevîhân, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, El yazması, Topkapı Müzesi, no. 1479; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-yi Ma'nevî*, ed. R. Nicholson, Tahran, 1925-1933; a.mlf., *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr,* 7 c., haz. B. Fürûzanfer, Tahran, 1336-1345 /1957-1966;a.mlf., *Mektuplar*, haz. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1999 (s. 123-124, 209); a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler* (metinde, *DK-S* olarak kısaltıldı), 4 c., haz. Şefik Can, Ankara, 2000; Nicholson, R.A. , *Selected Poems From the Divani Shams-i Tabriz,* Great Britain, 1898 (s. xv, 93);Sipehsâlâr, Feridun bin Ahmed, *Risâle-i Ferîdûn b. Ahmed Sipehsâlâr der Ahvâl-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî,* haz. Saîd Nefîsî, Tahran, 1325 (s. 24-25, 125-126, 136-142, 165-172);a.mlf., *Mevlânâ ve Etrafındakiler. Risâle*, Tr. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977 (tercümede faydalanıldı); Sultan Veled, *Mesnevî-i Veledî Be Bahr-i Hafîf, Ma'rûf Be Veled-nâme, haz. Celâl Hümâî,* Tahran, 1355/1936 (s. 3-4, 7-8, 40-43, 52, 57-63, 61-65, 71, 108-122, 158, 190–195);a.mlf., *İbtidâ-nâme*, çev. A. Gölpınarlı, Konya, 2001 (s. XIV-XV [Gölpınarlı'nın Girişi], 34 vd., 40-62, 70-76, 109-123, 157-158, 178-179, 186-195, 279, 281); Şems-i Tebrîzî, *Makālât-ı Şems-i Tebrîzî*, ed. A. M. Muvahhid, Tahran, 1369 ve 1377/1998 (s. 69, 98, 115, 224, 331, 645, 661, 662, 685, 737-738, 756-760, 777, 814, 851); a.mlf. (Shams of Tabriz), *Me and Rumi: The Autobiography of Shams-é Tabrizi,* çev. /ed. William C. Chittick, Louisville, 2004 (s. 179, 192, 193, 292);a.mlf., *Makâlât*, çev. M.N. Gençosmanoğlu, İstanbul, 2006 (s. 58, 59, 71, 79, 186, 206, 221, 295, 326, 401).

آتنا فی الدنیا حسنة
وفی الآخرة حسنة
وقنا عذاب النار
برحمتک یا عزیز یا غفار

“Dünya hayatında bize güzellik ver. Âhiret hayatında bize güzellik ver.
Yolu bize bahçe gibi güzel yap. Konağımızda sen ol, ey yüce Allah!”

(*Mesnevî*, II/2547-2549)

Şahsiyeti
Prof. Dr. Ali Temizel

Şahsiyeti

Mevlânâ, kendi eserleriyle, düşüncesiyle, yaşam biçimiyle seçkin bir şahsiyet ve kimlik ortaya koymuştur. "Ben her toplulukta ağladım, iyilere ve kötülere eş oldum." (*Mesnevî*, I/5) diyen Mevlânâ'nın şahsiyetinin kendi zamanında bile farklı yorumlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi şöyle söylemektedir: "Herkes kendi düşüncesine göre bana arkadaş oldu, içimdeki sırları araştırmadı." (*Mesnevî*, I/6)

Burada, Mevlânâ'nın şahsiyeti ve kişiliği hakkında kendi eserlerinden ve diğer önemli kaynaklardan yararlanılarak bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Bir Müslüman ve Mü'min Olarak Mevlânâ

Mevlânâ, insanın dünya ve âhiret mutluluğunu, İslam'a uygun bir hayat yaşamada, nefsi, kötü ve basit özelliklerden temizleyip iyi, yüce ve güzel huylarla donatmada ve Hakk'ı tanımada görür. Bu yolda başarılı olmak için Kur'ân'a, sünnete ve dinin hükümlerine sıkı bağlı olmayı kesin şart olarak belirtir. Bunun için eserlerinde Kur'ân'ın birçok âyetini tefsir eder ve bu tefsirlerden ortaya çıkacak mesajı birçok hikâye ve temsillerle sunar.

Mevlânâ: "İnsandaki vücut gemisinin yelkeni imandır. Yelken olunca, rüzgâr onu muazzam bir yere götürür, olmayınca söz havadan ibarettir." der. O, kendisinin Allah'ın varlığına inancını ve Allah'a bağlığının sebebini şu beyitle dile getirmektedir: *"Hak, bizim yaratılışımızı kendi sûreti üzerine yarattı; bizim vasfımız onun vasfından ders alıyor."* (*Mesnevî*, IV/1193)

Mevlânâ, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda ve sığınacak tek yer olarak gördüğü Allah'a imanı hakkında şöyle söylemektedir:

Ey Allah'ım! Gözlerimiz sarhoş oldu; bağışla bizi, günah yüklerimiz ağırlaştı.
Ey gizli (Allah'ım)! Doğuyu ve batıyı doldurdun; doğu ve batı nurundan daha yukarı yüceldin.
Sen sırlarımızı bilen sırsın. Sen gündüzlerimizi aydınlatan sabahsın.
Ey zatı gizli, bağışı hissedilen! Sen su gibisin, bizse değirmen gibiyiz.

Sen rüzgâr gibisin, bizse toz gibiyiz. Rüzgâr gözükmez, tozlarsa açıkta.
Sen baharsın, bizse güzel yeşil bağ gibiyiz; o, gizli ama bağışı âşikâr.
Sen can gibisin, bizse el ayak gibiyiz. Elin kapanıp açılması canla mümkün olur.
Sen akıl gibisin, bizse dil gibiyiz. Bu dil, bu anlatma akılla sahiptir.
Sen sevinç gibisin, bizse gülüşüz; çünkü sevincin neticesinde mesuduz.
Hareketimiz her an ebedî, ululuk sahibi Hakk'ın şahidi Eşhedü'dür (şahadet ediyorumdur).
Değirmen taşının ıstırap içinde dönmesi, ırmağın varlığında Eşhedü'dür. (Mesnevî, V/3307-3317)

Talebe olarak Mevlânâ

Mevlânâ'nın doğum yeri olan Belh şehri ve içinde yer aldığı Horasan bölgesi, İslamiyet'le birlikte bir ilim merkezi hâline gelmiştir. Mevlânâ, çocukluğundan itibaren ilk derslerini bu bölgede yetişen babasından ve ailesinden almıştır. Kaynaklara göre, kendi dönemindeki medreselerde öğretilen ilimlerde başarı elde etmiş, 24 yaşında *müderris* ve *müftü* olacak dereceye ulaşmıştır. Dirâyetli, nüfuzlu bir babanın, kıymetli bir şeyhin ve büyük bilginlerin, samimi dostların arasında âlim, fakih ve mutasavvıf olarak yetişmiştir. Mevlânâ, hayatının olgunluk çağına doğru, tarihte örneklerine az rastlanır bir şekilde, aşkın ateşlediği bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştır. Sahip olduğu üstün zekâsı, yüksek kabiliyeti, aldığı kaliteli eğitim, edindiği sağlam ve esaslı ilimler üzerine yüksek ruhu, engin gönlü ve dinmek bilmeyen aşkı kurulmuştur.

Mevlânâ, babasının vefatından sonra Konya'ya gelen Seyyid Burhâneddin Tirmizî'nin mânevî terbiyesi altına girer ve hâl ilminde büyük aşamalar kaydeder. Mevlânâ'nın zâhir ilimlerde daha da ilerlemek için sonraki dönemlerde Halep'te Halâviyye Medresesi'nde Kemâleddin İbn Adin'den (öl.659/1261) ders aldığı, Şam'da Mukaddemiye Medresesi'nde kaldığı ve buradaki âlim ve mutasavvıflarla görüştüğü bilinmektedir. Ayrıca Şam'da; Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Sa'deddîn-i Hammûye, Osman-ı Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Sadreddin Konevî ile de görüşerek sohbetlerinden yararlanmıştır.

Mevlânâ; fıkıh, tefsir, hadis, kelâm gibi ilimlerin yanında tasavvufla meşgul olmuş ve İran, Hint, Arap edebiyatlarına ve Klasik Yunan Dönemi'ne ait eserleri de okumuştur.

Görüldüğü üzere Mevlânâ'nın öğrencilik hayatı, Peygamberimizin "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz." hadîs-i şerifine uygun olarak ömrünü ilim öğrenmekle geçirmiştir.

Muallim ve Âlim Olarak Mevlânâ

Mevlânâ, başta oğlu Sultan Veled olmak üzere birçok kimseye eğiticilik ve öğreticilik görevinde bulunmuştur. Etrafındakiler, her zaman onun öğretici kişiliğinden yararlanmışlardır. Mevlânâ, Şam'dan döndükten sonra halka vaaz ederek irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Birçoğu ulema ve yöneticilerden olan müridleriyle sohbeti devam ettirerek eğitimde ve öğretimde devamlılığı sağlamaya çalışmıştır.

Mevlânâ, Konya'da ders verdiği medreselerden biri olan Altunaba Medresesi'nde fıkıh ve diğer din ilimleri dersleri vermiş, vaaz ve irşatlarda bulunmuştur. Dönemin bütün bilgilerini öğrenmeye çalışan Mevlânâ, Hint-İran ve Yunan-Roma mitolojilerini de bilmektedir. O, yeri geldiğinde sık sık âyet ve hadislerden yararlanan âlim bir kişidir. Eserlerinden birçok geleneği, töreyi, köyleri ve şehirleri bildiği anlaşılan bir öğretmendir. Eserlerinde her kesime ait bilgi ve düşünce bulunan Mevlânâ, bilgisi, tasavvufî yaklaşımı ve şiirsel anlatımıyla toplumun her kesimine hitap eden bir eğitimcidir.

Onun öğretici ve ufuk açıcı anlatımı, iç duygularını, aşkını, heyecanını, ayrılık ve kavuşma derdini anlattığı şiirlerinde gözükmektedir. Bir konu anlatılırken, yalnızca teorik olarak bir anlatım yapılmamakta, günlük hayata uygulanabilir bilgiler ve deneyimler aktarmaktadır. Mevlânâ, öğretirken yenileşmeyi ön planda tutmuş ve mesajlarında yeni olmayı ve yenileşmeyi Allah'a inanan insanın özellikleri olması gerektiğine önem vermiştir. *Mesnevî*'de dirilişin mimarının Hz. Peygamber olduğunu anlatarak şöyle demektedir: *"Biz dünyayı onunla diriltiyoruz."* (*Mesnevî*, IV/1030)

Kendisini, toplumu aydınlatmakla görevli sayan bir öğretmen gibi gören Mevlânâ'nın asıl derdi, şiir söylemek değil, bilakis

mesajını topluma ulaştırmaktır. Bundan dolayı da şiirin kurallarını zorlamaktan hiç çekinmemiştir. Mevlânâ, insanı eskide bırakan ve gönle tazelik vermeyen bakışları eleştirmekte, yanlış yöne götüren söz ve davranışlardan uzak durmayı öğütlemektedir. Bir nasihat ve ahlâk öğretmeni olan Mevlânâ, boş ve gereksiz ilgilerden, korkulardan kurtulup, o an yapılması gereken işlerle meşgul olunmayı tavsiye etmektedir. Çünkü tasavvufun çok bilinen bir ilkesine göre, "Sûfî vaktin oğludur, her vakitte o vaktin gereklerini yerine getirir."

Mevlânâ'nın Edebî Şahsiyeti

Mevlânâ'nın edebî şahsiyeti, "eserleri" bölümünde genişçe ele alınacağı için burada kısaca bazı notlar düşmek istiyoruz: Onun Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmadan önceki hayatında, Arap ve Fars edebiyatındaki tasavvufî şiire hâkim olduğu bilinmektedir. İçerisinde birçok tasavvufî, dinî ve ahlâkî terim ve kavramlara yer verilip anlamlarının açıklandığı *Mesnevî*'de anlatılan hikâyelerin birçoğunun, o dönem Anadolu'da var olan sosyal, siyasî ve kültürel hadislerle ilgili olduğu da görülmektedir.

Mevlânâ bazı gazellerinde, Farsça gazel geleneğinin bir takipçisi olarak, klasik şiirde tekrarlanan sembol ve imgeleri hem tekrarlamış hem de daha önce kullanılmamış imgeler bulup bu imgeleri daha da zenginleştirmiştir.

Mevlânâ; şiiri, halkı bilgilendirme, eğitme ve aydınlatmanın bir vasıtası olarak kullanmış ve toplumun her kesimine hitap eden ve onların ihtiyaçlarına cevap veren şiirler söylemiştir. Böylece, Mevlânâ, Selçuklular Dönemi'nde şiirin Anadolu'da oluşması, gelişmesi ve yerleşmesi noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. VII/XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklularının son dönemlerinde Anadolu'daki edebiyatın ilk temsilcilerinden olan Mevlânâ, aynı zamanda tasavvufî edebiyatın da ilk temsilcilerinden sayılmaktadır.

Siyasî Yönleriyle Mevlânâ

Mevlânâ'nın yaşadığı dönem, Türkiye Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddin Keykubâd'ın 617/1220'de hapisten çıkarılarak tahta geçtiği, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol İmparatorluğu'na bağlandığı, halkın bu karışıklıktan perişan olduğunu fark eden devlet yöneticilerinin Moğollarla anlaşma için her fırsatı kollamaya

çalıştığı, bunun için sık sık yöneticiler arasında görev değişikliği yapıldığı, 676/1277'de Muînüddin Pervâne'nin idamına kadar Anadolu Selçuklu Devleti'nde birçok siyasî, kültürel, iktisadî gelişmelerin büyük sarsıntıya ve kesintiye uğradığı bir dönemdir.

Bütün bu genel bilgiler çerçevesinde Mevlânâ'nın, Moğollar ile iş birliği yaptığı yönündeki iddialarla ilgili bilgilerin kaynak eserlerde sıhhatli olmadığı gözükmektedir. Zira Mevlânâ, Moğolların âhiret inancı olmadığını, yaptıkları zulümlerle de bunu gösterdiklerini ifade etmektedir. Mevlânâ, Muînüddin Pervâne'yi, Moğollarla yaptığı iş birliğinden dolayı kınamıştır. Mevlânâ'nın, Selçuklu yöneticilerine göre direkt ilişkisinin olmadığı Moğollara karşı bir sempatisi olmamıştır. Gerçek anlamda bir gücün yükselişini tasavvufî bir yorumla açıklarken diğer taraftan Moğolların yaptıkları zulümleri anlatmaktan çekinmemiştir. Moğolların yaptıkları zulümlerin uzun süre devam etmeyeceğini dile getiren Mevlânâ'nın, Moğol casusu olmak şöyle dursun, onlara karşı dostâne duygular beslemediği eserlerinde kolayca anlaşılabilir mahiyettedir.

Peygamberler ve Dinler Tarihçisi Olarak Mevlânâ

Mevlânâ, eserlerinde bazı vesilelerle çeşitli dinlerden bahsetmiştir. Özellikle *Mesnevî* isimli eserinde Mevlânâ, dinlerin peygamberleri, peygamberlerinin içinde bulundukları toplumdaki durumları, karşılaştıkları zorluklar, çeşitli yönleriyle hikâyeler hâlinde anlatılmıştır. Mevlânâ'nın dinlerle ilgili anlattığı hikâyelerin birçoğu Kur'ân-ı Kerîm'le, diğer kutsal kitaplarla ve dinler tarihi alanında kaleme alınan eserlerle büyük bir benzerlik ve uyumluluk göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de adları zikredilen yirmi sekiz peygamberden on sekizinin ismiyle birlikte tevhid mücâdelesi, irşat hizmeti ve tebliğ faaliyeti çerçevesindeki gayretleri *Mesnevî*'de farklı boyut ve şekillerde yer almaktadır. Özellikle büyük peygamberlerden olan Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve ilk peygamber Hz. Âdem'e ilişkin anlatımlara *Mesnevî*'de daha fazla yer verildiği görülür. Mevlânâ, Kur'ân'da bu peygamberlerin kıssalarından, Ashab-ı Kehf, Bel'am b. Bâûrâ, Hârût, Mârût, helak olan kavimler ve onların helak oluş sebeplerinden bahseden âyetleri ele almış ve tefsir etmiştir.

Mesnevî'de Hz. Âdem, İslam dini ve Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd, Hz. Lokman, Hz. Nûh, Hz. Yûsuf gibi

peygamberler ve dinlerinin dışında bilhassa Yahudilik, Hıristiyanlık, Haniflik, Zerdüştlük gibi dinler hakkında da bilgi yer almaktadır.

Özellikle Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn ve Yahudiliğin konu edinildiği hikâyelerin sayısı oldukça fazladır. Buradaki hikâyelerde, Hz. Mûsâ'nın doğumu, Hz. Mûsâ'nın annesi, Hz. Mûsâ'nın Firavun'la tartışması, Hz. Mûsâ'nın mucizeleri, Hz. Mûsâ'nın asası, Firavun ve veziri Haman ile eşi Asiye, büyücüler, büyücülerin ellerinin ve ayaklarının kesilmesi ve Yahudilik ile ilgili birçok konuda bilgi verilmektedir. Hıristiyanlık, Hz. Meryem, Hz. Îsâ ve Havarilerini konu edinen hikâyelerin sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur.

Haniflik, Hz. İbrahim, Hz. İbrahim'in Allah'ı araması, Hz. İbrahim'in putları kırması, Hz. İbrahim'in ateşe atılması, Hz. İbrahim'in ateşte Cebrail'le konuşması; Hz. İbrahim, Nemrud ve sinek gibi konulardaki hikâyeler de *Mesnevî*'de yer almaktadır.

Mevlânâ, *"Kimin sığınağı ve dayanağı ateş olursa hem Mecûsî hem de Zerdüşt olur."* (*Mesnevî*, I/3922) beytiyle İran'ın dinlerinden olan Zerdüştlüğe işaret etmektedir.

Tüm bunlardan, Mevlânâ'nın, Tevrat ve İncil gibi kitapları okuduğu; geçmiş dinler, peygamberler, toplumlar, milletler ve kültürler hakkında sağlam ve geniş bir bilgisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Tıp Bilgini Olarak Mevlânâ

Birçok konuda eserleriyle ve eserlerindeki görüşleriyle insanlığa ışık tutan Mevlânâ, döneminin tıbbî bilgilerini, hastalıkların teşhisini ve tedavi yöntemlerini, hekim-hasta münasebetlerini, hastalık karşısında nasıl durmamız gerektiğini, halkın sağlık hakkındaki inanç ve düşüncelerini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.

Sağlık ve tıp ile ilgili görüşlerine daha çok *Mesnevî*'de rastladığımız Mevlânâ'ya göre tıp, kaynağı peygamberlere ulaşan vahye dayalı bir ilimdir. Her hastalığın bir devası var ve mutlaka aranmalıdır.

Mevlânâ, hastalığımıza çare aramamızı istiyor ve şöyle diyor:

Hastalığından korkuyorsan, neden hastaneye gitmedin? Yahut hastalıktan şifa bulmak için şefkatli bir hekimin evine varmadın? (Mesnevî, VI/3850-3851)

Mevlânâ, her beşer gibi hekimin de Allah karşısında âciz olduğunu hatırlatarak şöyle demektedir:

Kaza gelince doktor aptallaşır ve ilaç da faydası da yolunu kaybeder. (Mesnevî, V/1707)

İnsan ve insanla ilgili her şeye ilgi duyan Mevlânâ; sağlık, hastalık, tabip, hasta, tedavi ve benzeri konularda eserlerinde, özellikle de *Mesnevî*'sinde, önemli bilgiler vermektedir.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde tıbbı ikiye ayırmaktadır. Birincisi, hastalarını gönül yoluyla tedavi eden ilâhî, mânevî tabâbettir. İkincisi, Hipokrat'tan beri belli usuller çerçevesinde insanoğlunun ızdıraplarını dindirmeye çalışan maddî (sûrî/fizyolojik) hekimliktir.[21]

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde tıbbı ve sağlıkla ilgili konuları hikâyeler hâlinde anlatmakta ve hasta ziyaretinin önemi, hekim-hasta münasebetleri, hastalık, beslenme, bedensel engellilik gibi konulara öncelik vermektedir. Ayrıca, hastalığın teşhis, muayene ve tetkik yöntemleri ile ilgili birçok beyte yer vermektedir. *Mesnevî*'de tıp ilmi ile ilgili olarak günümüz modern tıbbın ana bilim dallarına göre tasnif edilebilecek aşağıdaki konular hakkında bilgi verilmektedir: Alerji, immünoloji, çocuk sağlığı ve hastalıkları, cildiye, embriyoloji, enfeksiyon hastalıkları, genel cerrahi, geriatri-yaşlılık, göz hastalıkları, histoloji-hücre bilimi, iç hastalıkları, kadın hastalıkları ve doğum, kardiyoloji, kulak-burun-boğaz, mikrobiyoloji, nöroloji, psikiyatri, toksikoloji-zehir, üroloji, diş hekimliği ve aile hekimliği.

Mesnevî'de hastalıkların tedavi usulleri ve yöntemleri ile ilgili olarak, cerrahi, medikal, geleneksel ve mânevî tedavi yöntemleri hakkında birçok beyitle açıklamada bulunmaktadır.

Mevlânâ mânevî tedavi ile ilgili olarak Hz. Îsâ'nın sağlıkla ilgili mucizelerinden birini ve Peygamberimizin tavsiyesini *Mesnevî*'de şu şekilde dile getirmektedir:

21 Bu konuyla ilgili detaylı bir çalışma olarak bkz. Hülya Küçük, *Tasavvuf ve Tıp. Selim Kalbin Fizyolojisi,* İstanbul, 2018.

Îsâ dedi: "Bedeni yaratan, canı öncesinde yaratan Hakk'ın pak zatı için,
Gökyüzünün, âşıkı olduğu onun pak zatı ve sıfatlarına hürmet için,
O duayı ve en ulu adı (ism-i azamı), sağıra ve köre okudum, iyileşti.
Kayadan oluşmuş dağa okudum; yarıldı, hırkasını göbeğine kadar yırttı.
Ölü bedene okudum, canlandı; bir şey olmayanın başına okudum, bir şey oldu." (Mesnevî, III/2582-2586)

Mevlânâ, Peygamberimizin hastaya kendisinin iyileşmesi için dua etmesini tavsiyede bulunması ve dua öğretmesi hakkında *Mesnevî*'de şöyle demektedir:

Peygamber, o hastaya dedi: "Şunu söyle: Ey güç olanı kolay yapan!
Dünya hayatında bize güzellik ver. Âhiret hayatında bize güzellik ver.
Yolu bize bahçe gibi güzel yap. Konağımızda sen ol, ey yüce Allah!" (Mesnevî, II/2547-2549)

Mesnevî'de tıp, sağlık, hasta ve tabip ile ilgili hikâye beyitlerden, ideal bir hekimde olması gereken vasıfların şunlar olduğu ortaya çıkmaktadır:

a) Allah'a karşı beşerin âciz olduğunu bilerek hareket etmeli.

b) Kibirli ve mağrur olmamalı.

c) Katı yürekli olmamalı.

d) "İnşallah (Allah isterse - dilerse)" sözünü en azından kalbinde hissetmeli.

e) Hastanın iç hâlinden haberdar olmalı. Hastanın iç hâlinden haberdar olmadan yapılan tedavinin iyileştirme değil, hastayı harap ettiğini bilmelidir.

f) Hastanın derdini tam olarak anlatabilmesi için hasta ile kimse olmadan yalnız konuşmalı.

g) Hasta ile tatlı bir dille yumuşak konuşmalı.

h) Hastayı iyileştirme yolunun yarısının hastayı sevmek olduğunu bilmeli.

Burada antrparantez hemen hatırlatalım ki Orta Çağ tıbbının geliştiği Türkiye Selçukluları Dönemi'nde Sivas'ta Darüssıhha, Kayseri'de Gıyasiyye ve Şifâiyye, Aksaray'da Darüşşifa, Kastamonu'da Maristan, Çankırı'da Darulafiye ve Konya'da Darüşşifa gibi hastanelerin olması ve genel olarak darüşşifa, darüssıhha ve bimaristan adı verilen hastanelerin ve tıp öğrenimi yapılan merkezlerin kurulması Selçukluların sağlığa ve tıp öğrenimine verdiği önemi göstermektedir.

Siyer ve Meğâzî Âlimi Olarak Mevlânâ

Uzmanlar, "Siyer ve Meğâzî" konusunu şöyle tarif etmektedirler: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını ve şahsiyetini, tebliğ faaliyetlerini, siyasî ve askerî mücâdelelerini konu alan bilim dalıdır.

Mevlânâ, *"Her güzellik kendisine ait güzellik olana aşığım; akıl ve canım, onun bir mercanının kölesidir."* (*Mesnevî*, III/4134) beytiyle her şeyin ve her güzelliğin sahibi olan Allah'a âşık olduğunu ve aklını ve canını da Allah'ın habibi olan Peygamberimize köle ettiğini dile getirmektedir.

Eserlerinde Peygamberimiz, onun güzel ahlâkı, ashâbı, ailesi, dostları ve yaşadığı dönemle ilgili birçok konuyu dile getiren Mevlânâ'nın, özellikle *Mesnevî*'sinde çeşitli vesilelerle ilgili olarak Peygamberimiz, çevresi ve Peygamberimizin yaşadığı dönemin olaylarıyla ilgili anlattığı hikâye ve beyitler ayrıştırılarak bir araya getirilse bir siyer külliyatı olacak hacimdedir.

Mesnevî'de Hz. Peygamber'e atfedilen isimler, sıfatlar ve kendisine yapılan hitaplar yer almakta ve Peygamberimiz; Mustafa, Ahmed, Muhammed isimleriyle bizzat özel isim olarak anılmaktadır. Peygamberimizin İncil'deki tasvirine işaret edilmekte, Vahiy Meleği Cebrail ile ilk karşılaşmaları ve konuşmaları anlatılmaktadır.

Burada *Mesnevî*'de yer alan aşağıdaki bazı konuları da hatırlatmak gerekir:

Hz. Peygamber'in huzurunda iki aylık çocuğun konuşması ve benzeri mucizeler, Hz. Peygamber'in yardımseverliği konusu yer almaktadır. Hz. Peygamber'in abdest alırken tavşancıl kuşuyla yaşadıkları, Hz. Peygamber'in çocukluğunda sütannesi Halime ve dedesi Abdülmuttalib ile Kâbe'de yaşadığı ibretlik olaylar tasvir edilmektedir. Hz. Peygamber'in, orduya genç bir kumandan tayini üzerine yapılan itirazlar, Hz. Peygamber'in misafirperverliği ve insanları doğru yola getirmedeki çabası, fetihlerdeki amacı, hasta ziyareti, çevresindeki münafıklarla münasebeti gibi bazı konular, *Mesnevî*'de çeşitli hikâye ve beyitlerde yer almaktadır. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Ayşe, evlatlığı Zeyd, damadı Hz. Ali ve Hz. Ali'nin seyisi, Bilal-i Habeşi gibi hür olmayan köleler ile görüşmeleri ve benzeri yakın çevresi ile münasebetleri, Hz. Ali'nin savaşta düşmanını affedip hidâyetine vesile olması konusu *Mesnevî*'de yer alan Peygamberimizle ilgili konulardan bazılarıdır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde Hz. Peygamber'in ailesi, yakın çevresi, etrafındaki farklı toplum kesimleri ile ilişkileri, hayatındaki olağanüstü hâlleri ve mucizelerini; Peygamberimizin mânevî ve beşerî yönünü ortaya koymaya çalışmış, yaşadığı dönemin sorunlarını ve sıkıntılarını, öncelikle Müslümanları, iki kaynak olan Kur'ân âyetlerini ve Hz. Peygamber'in hadislerini merkeze koyarak doğru yönlendirmeye gayret etmiştir.

Mevlânâ'nın, *Mesnevî*'de genel olarak peygamberlere ayırdığı bölümler ve özelde ise Hz. Peygamberle ilgili yaptığı açıklamalar, onun bu yöndeki hassasiyetini bütün içtenliğiyle ortaya koyduğunu göstermektedir.

Müfessir (Tefsir Âlimi) Olarak Mevlânâ

Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerîm'i ilâhî bir mesaj ve hidâyet kitabı olarak değerlendirmektedir. Mevlânâ, tefsir ilmini babası Bahâeddin Veled, hocaları Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî ve Şems-i Tebrîzî'den öğrenmiştir. Mevlânâ'nın, Şam ve Halep'te öğrenimi sırasında başka âlimlerden tefsir okuduğu sanılmakta ve kendisinin bizzat Taberî ve Zemahşerî tefsirleri başta olmak üzere birçok tefsir kitabını okuduğu bilinmektedir. Mevlânâ her ne kadar baştan sona Kur'ân-ı Kerîm'e tefsir yazmamış olsa da eserlerindeki âyetlerle ilgili açıklamaları, kendisinin bir tefsir kitabı yazacak kadar müfessir olduğunu göstermektedir.

Mevlânâ'nın Kur'ân'ı okumak ve anlamaktan amacı, Kur'ân ile amel etmek ve bu amelle ebedî saadeti ve Allah'ın rızasını kazanmaktır. Mevlânâ bir tefsir metodu olarak Kur'ân'ın nasıl okunacağını özetle şöyle ortaya koymuştur:

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile dost olduktan sonra zâhirî ilimlerde belli bir noktaya gelmişti. Bundan sonra artık başka bir mecraya doğru derinleşme temâyülüne girmiş, ilâhî aşkla meşgul olmaya başlamış, vasıtaları bırakmış, maksuda yönelmiş, şerîatı tarîkata bağlamış, zâhiri bâtına eklemiştir. Mevlânâ böylece hem kendinin hem de çevresindeki Müslümanların yaratılış gayelerini anlamalarına ve ona göre amel etmelerine çalışmış, dinin hem zâhir hem de bâtınını anlatmış, âyet ve hadisleri öncelikle rivâyet usulüne ve yerine göre de dirâyet ve işârî usulüne göre tefsir edip açıklamıştır. Mevlânâ'nın en çok tefsir ettiği âyetler, Kur'ân'ın özü sayılan, insanların erdemli olmalarından ve yaratılış gayelerinden bahseden âyetlerdir. Kendisinin tefsir metodu öğüt ve nasihat şeklinde olan Mevlânâ, Kur'ân'ın iniş gayesi ve insanın ruhunu ilgilendiren âyetleri hikâyelerle açıklayarak âyetlerden öğüt almayı hedeflemektedir.

Mevlânâ tefsir usulü olarak tasavvufî konuları, âyet ve hadislerin ışığı altında şiir şeklinde işlemiş, kıssa ve mesellere yer vermiştir. Yaptığı tefsirlerde tasavvufta temel ve halkı eğitmede önemli konular arasında olan sabır, tevekkül, kazaya rıza, tevazu, ibadetlere devam, az yemek, az uyumak, kibir, şehvet, dünya hırsı, makam ve mevki hırsı gibi konulardan; Allah ve insanın hakikatinden, insanın Allah ile olan ilgisinden, insanlığın geçmiş ve geleceğinden, Allah sevgisinden, ruhun önemi ve özelliklerinden, şeytan ve nefsin zarar ve kötülüklerinden bahseden âyet ve hadisleri ele almış ve izah etmiştir. Mevlânâ'nın Kur'ân'ın tefsiri konusundaki aşağıdaki düşünceleri önem arz etmektedir:

a) Kur'ân'ın en sağlam ve en doğru tefsiri âyetin âyetle yapılan tefsiridir. Mevlânâ bu konuda şöyle diyor:

> *Hakk'ın sözüne, yine Hakk'ın sözünden tefsir ara. Ey sert yüzlü!*
> *Sakın zanla saçma söz söyleme.*
> *O düğümü yine düğümleyen açar; zarı, atan kişi kapar.*
> *Sana öyle söz kolay görünse de Allah katından olan gizli sırlar nasıl kolay olur? (Mesnevî, VI/2292-2294)*

b) Kur'ân'ın anlamını yalnızca ona gönül vermiş kişiye, hatta Kur'ân'a âşık olmuş kişilerden sorup öğrenmek gerekir. Mevlânâ bu konuda şöyle diyor:

Kur'ân'ın anlamını Kur'ân'a ve hevesini ateşe vermiş kişiye sor sadece.
(zira o) Kur'ân'ın önünde kurban olmuştur, alçalmıştır. Bu şekilde onun ruhu, Kur'ân olmuştur.
Güle bütünüyle feda olan yağı, sen ister yağ olarak kokla, ister gül. (Mesnevî, V/3128-3130)

c) Kur'ân, kişinin isteğine göre yorumlanmamalıdır. Böyle bir yorum, Kur'ân'ın mânasını tahrif etmek olur.

Mevlânâ, vahyin akıldan üstün olduğuna da şu beyitlerle işaret etmektedir:

Vahiy nuru akıldan daha gizlidir çünkü o gaybdandır, o öte taraftandır.
Ahmed'in aklı kimseden gizlenmedi; (ancak) onun vahiy ruhunu her can anlamadı.
Vahiy ruhuna uygun işler de vardır; akıl onları kavramaz, onlar değerlidir.
Bazen delilik görür, bazen hayran olur; çünkü akıl, o derece de olmadıkça anlamaz.
Hızır'ın fiillerinin uygun olanları gibi; Mûsâ'nın aklı, onu görmede bulandı.
Onun fiilleri Mûsâ'ya uygunsuz görünüyordu, çünkü kendisinde o hâl yoktu. (Mesnevî, II/3244-3249)

Yalnız akla önem verdikleri için filozofları ve onların etkisinde kalan kelamcıları eleştiren Mevlânâ, kıyasın ve bir delile dayanarak netice çıkartmanın insanı hataya düşüreceğini belirtmektedir. Dünyevî işlerde yararlı olan akıl, Mevlânâ'ya göre mahiyeti gereği ilâhî hakikatlere ulaşmada ve Hakk'a vuslatta insana ayak bağı olabilmektedir. Mevlânâ, mânevî yolculuk için ilâhî aşkın gerekli olduğunu, aklın yetersiz kaldığı alanlardan birinin de aşk ve ahvâl olduğunu hatırlatmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever." (Mâide, 5/54) buyurulmuştur. Bundan dolayı aşkın kaynağı ilâhîdir.

Bir Mutasavvıf Olarak Mevlânâ

Mevlânâ kâmil mânada âlim, sûfî ve şairlik özelliklerine sahip bir şahsiyettir. İlk tasavvufî eğitimini babasından almıştır. "Seyyid-i Sırdân" diye bilinen Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin yanında irşat eğitimi görmüştür. Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmasının ardından ilâhî aşk ve vecdi terennüm eden bir Mevlânâ doğmuştur.

Aşk ummanına dalan Mevlânâ, şiir ve mûsikiye yönelmiş, Şems'in de teşvikiyle semâ yapmaya başlamıştır. Mevlânâ, hayatının bundan sonraki döneminde şiiri, mûsikiyi ve semâ yapmayı kendisine yol arkadaşı olarak görmüştür. Heyecanını, coşkusunu, sevincini, üzüntüsünü hep bu araçlarla ortaya koymuş ve bunlarla teselli ve sükûn bulmuştur.

Mevlânâ'nın hedefi, hakikat yolunda Allah ve Peygamber sevgisini gönüllerde yeşertmek, İslamiyet'in aşk derecesinde bir duygu ve samimiyetle yaşanmasına gayret göstermektedir. Bu çaba ve samimiyeti daha kendisinin sağlığından itibaren başta Anadolu olmak üzere Balkanlara, Kuzey Afrika'ya, Ortadoğu'ya ve Hint Yarımadasına kadar uzanan bir coğrafyaya ulaşmış ve yirminci yüzyılın başlarından itibaren de tüm Batı dünyasında ve modern dünyada etkisini göstermeye başlamıştır. Mevlânâ'daki dinî-tasavvufî düşüncenin kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetleridir.

Toplum İnsanı Olarak Mevlânâ ve Günlük Hayatla İlgili Tavsiyeleri

Mevlânâ'nın müridlerinin çoğunluğu halk arasındaki insanlardan meydana gelmekteydi. Her sanat ve meslekten insanlar, onun semâ meclislerine katılıyordu. *Mektûbât* adlı eserinden ve yazışmalarından dönemin yöneticileri ile yakın ilişkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkileri de çoğunlukla halkın problemlerini çözmeye yönelik olarak kullanmıştır. Mevlânâ yöneticiler ile olan ilişkilerini nasihat çerçevesinde sürdürmüş, yöneticilerin kendi aralarındaki çekişme ve rekabete dayalı siyasî mücâdelelerin içine girmemeye özen göstermiştir. Mevlânâ'nın görüştüğü kesim arasında birçok din ve devlet adamı, emir, yönetici, âlim, tarîkat şeyhi, mutasavvıf, şair ve gayr-i müslim bulunmaktaydı. Tüm bu kesimlerle ilişkileri dostluk, muhabbet ve insana fayda sağlama merkezliydi.

Toplumla iç içe yaşamaya büyük önem veren Mevlânâ'nın günlük hayattaki davranış şekilleri ve ahlâkî normlarla ilgili çok veciz tavsiyeleri bulunmaktadır. Bunların bazılarına değinmek istiyoruz:

a) Mevlânâ, her şeyden önce insanın dünyaya gelmesine vesile olan, ilk kez karşılıklı olarak sosyalleştiği varlık olan ve "Cennet annelerin ayakları altındadır." hadîs-i şerifine mazhar olan anneye saygı göstermeye önem vermiştir. Mevlânâ aşağıdaki beyitte buna işaret etmektedir:

Annenin acıması Allah'tan olsa da anneye de hizmet görevdir ve layıktır. (Mesnevî, VI/3255)

b) Her şeyin başının sağlık olduğu düşüncesinden hareketle maddeten ve manen hasta olan insanların hem kendi yaşamlarında hem de insanlarla olan ilişkilerinde başarılı olamayacağını bilen Mevlânâ, aşağıdaki beyitlerde az yemeyi tavsiye ederek hem kendi sağlığına hem de başkalarının sağlığına değer vermektedir:

Açlık derdi, dertlerden daha temizdir. Özellikle açlıkta yüz fayda ve hüner vardır.
Dikkat et! Açlık bütün ilaçların sultanıdır bizzat. Açlığı canına yerleştir. Onu öyle hor görme.
Bütün hoş olmayan şeyler açlıkla iyileşir. Bütün ilaçlar, açlık olmayınca sana tesir etmez. (Mesnevî, V/2831-2833)

İnsanlar arasında ilişkilerin sağlamlığını ve güzelliğini önemseyen Mevlânâ, verdiğimiz sözde durmanın ve ahde vefa göstermenin gerekliliğine şu şekilde işaret eder:

Anlaşmayı ve sözleri bozmak ahmaklıktandır. Yeminleri korumak ve vefa takvalının işidir. (Mesnevî, II/2862)

c) Adaletli yaşamanın gereğine ve önemine inanan Mevlânâ, çevremize karşı adaletle davranmamızı, birinin hakkını başkasına vermememizi, adalet ve zulmü karşılaştırarak şöyle dile getirir:

Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikene su vermek.
Adalet nimeti yerine koymaktır, su çeken her köke değil.
Zulüm nedir? Yersiz yere koymaktır. Bu sadece belaya kaynak olur. (Mesnevî,V/1089-1091)

d) Miskinler gibi oturup rızık beklemeyi reddeden ve çalışmanın önemini her durumda anlatan Mevlânâ, şöyle der:

Peygamber dedi: "Ey yiğit! Kapı kapalıdır ve kapı üzerinde kilitler vardır.
Bizim hareketimiz, gidip gelişimiz ve kazanmamız, o kilidin ve engelin anahtarıdır.
Kilidi açmadan, bu kapıyı açmaya yol yoktur. Talep olmadan ekmek vermek, Allah'ın âdeti değildir." (Mesnevî, V/2385-2387)

e) İnsanlar arası ilişkilerde tevazu, alçak gönüllülük ve hoşgörüyü önemseyen Mevlânâ, kişisel bir bozukluk olan kibrin insanı yok edeceğini şu beyitlerle dile getirmektedir:

Azgınlıktan başlar kıran kişiye Hakk'ın ve halkın merhameti gelmez. (Mesnevî, IV/1857)

Burada hemen belirtelim ki kibirden uzak olma, tevazu ve hoşgörü, Mevlânâ'nın hayatta en sıkı yapıştığı ahlâkî ilkelerden birisiydi. Yeri gelir çocuklarla konuşur, yeri gelir toplumda en sıradan denebilecek insanlardan da aşağı bir ahlâkî çöküntü içinde olan insanlara selam verir, yeri gelir kendisine temannâda bulunan bir rahibe, onun selamından daha güzel şekilde mukabele ederdi. Elimizde onun Hıristiyanlara ve onların rahiplerine gösterdiği alçak gönüllülükle ilgili birçok hikâye vardır. Bunlar onun güzel ahlâkını göstermekten başka bir anlam ifade etmemekteydi.

f) Hırsın kötülüğü konusunda Mevlânâ şöyle uyarmaktadır:

Dikkat et! Hırsından dolayı ölçüyü bırakma; tamah ve hırs senin saptırıcı hasmındır.
Hırs her şeyi ister, her şeyi yitirir. Ey turp oğlu turp! Hırsa tapma! (Mesnevî, V, 1401-1402)

İnsanların toplum içinde, eşle dostla yaşaması gerektiğine inanan Mevlânâ, insanların gerçek iyi kimselerden uzak kalmasının tehlikeli olacağını, böyle insanların şeytanın oyuncağı olacağını ve şeytanın tuzağına düşeceğini ifade ederek şöyle demektedir:

Şeytan, kimi kerem sahibi kişilerden ayırırsa onu yalnız bulup kafasını yer.
Topluluktan bir an bir karış ayrılmak, şeytanın hilesidir; dinle ve iyi bil! (Mesnevî, II, 2154-2155)

SONUÇ

Kısacası hayatın her yönünü Kur'ân ve hadisten aldığı ilhamla anlatmaya çalışan Mevlânâ'yı Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünneti ışığında değerlendirmek gerekir. Yukarıdan beri anlatılan hususlardan Mevlânâ'nın büyük bir İslam âlimi ve mutasavvıfı olduğu anlaşılmaktadır. Biyografi kitaplarımız Mevlânâ'yı genelde "Hanefî mezhebinin şereflendiği ve aydınlandığı büyük bilginlerden ve yüksek dereceli şeyhlerden biri" şeklinde tavsîf ederken buna işaret etmektedirler.

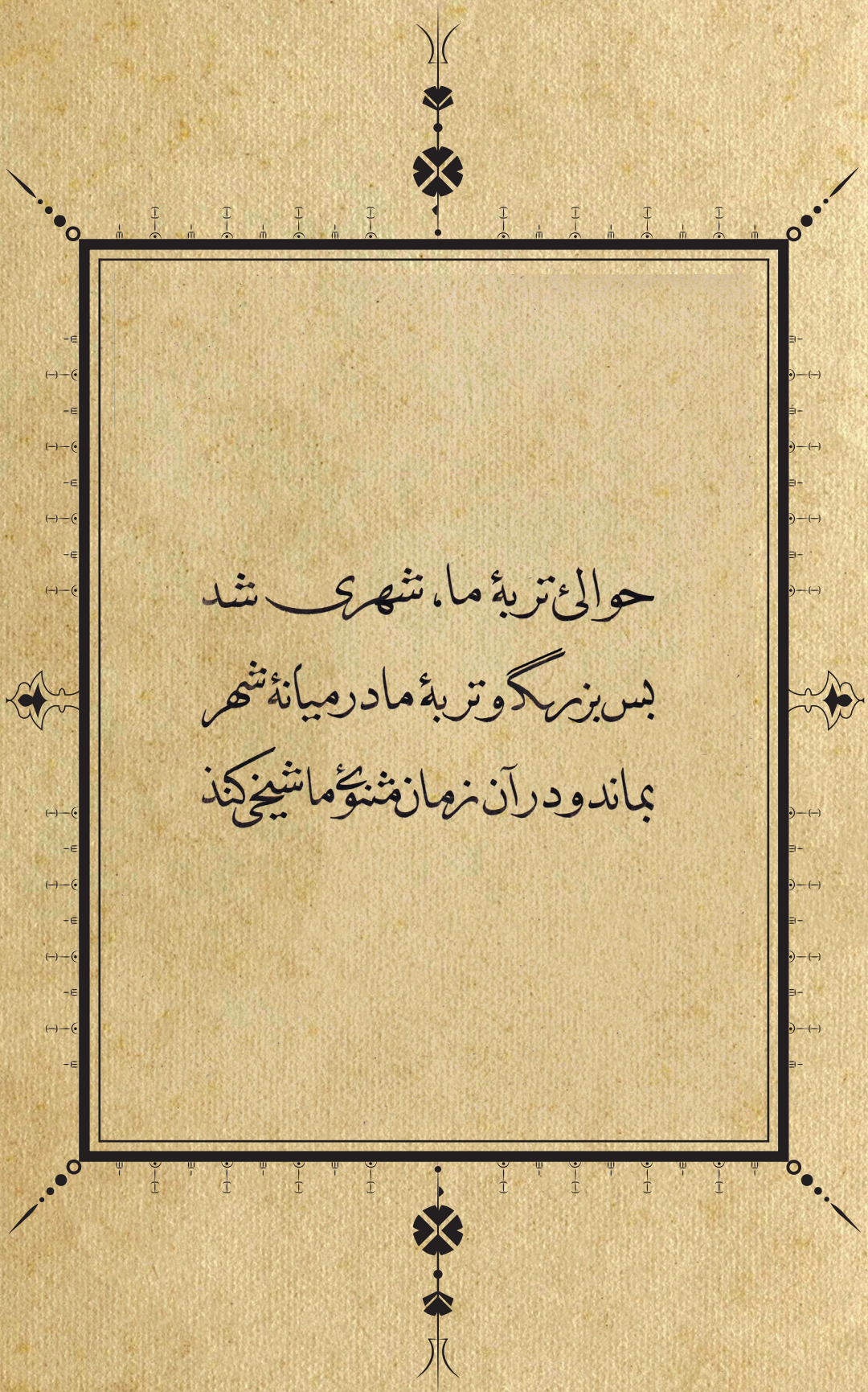
BİBLİYOGRAFYA

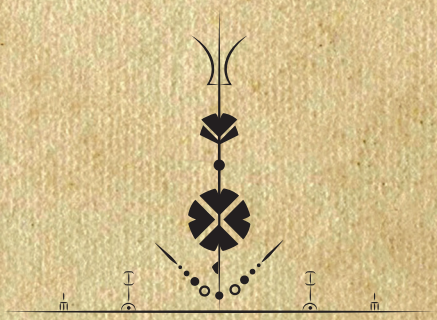
Akdemir, Hikmet *Mesnevî'de Kur'ân Yorumları*, İstanbul, 2010 (s. 19-20);Atasağun, Galip, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Mesnevî'de Bahsedilen Dinler*, Konya, 2001(s. 125-131);Avcı, Necati, "*Mevlânâ'nın Mesnevî*'sinde Devrin Tıp ve Hak Hekimliği", İSTEM, Yıl: 5, Sayı: 10 (2007), 155-168; Fayda, Mustafa "Siyer ve Megâzî", *DİA*, c. XXXVII (İstanbul, 2009), s. 319-324; Güllüce, Hüseyin, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul, 1999 (s. 48, 50-51); Hidâyetoğlu, Bahaüddîn Taha, *Mevlâna'nın Mesnevî'sinde Sağlığa Dair Görüşler*, Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü, YYLT, Konya 2019 (s. III/18-91, 51, 99-135, 136-146); Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum,* Ankara, 2007 (s. 25-26); Kırlangıç, Hicabi, "Mevlânâ'nın Şiir Anlayışı", *Mevlânâ*, Editörler: Osman Horata ve Adnan Karaismailoğlu, Ankara 2007 (s. 222); Küçük, Osman Nuri *Mevlânâ ve İktidar-Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları,* Konya, 2007 (s. 11-20, 112-115, 129, 138); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, c. 1-3, Haz. Adnan Karaismailoğlu, Konya, 2014 (I/ 49, 245, 377, 412; II/153, 234, 326, 335; 3. c, s. 203, 213-214, 397, 414, 474);a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, Trc., Meliha Ü. Tarıkahya, İstanbul, 1954 (s. 135); Nacar, Hasan, *Mevlâna'nın Mesnevî'sinde Son Peygamber'in Adları ve Bazı Özellikleri İle İlgili Hikâyeler*, Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü, YYLT; Önder, Mehmet, *Mevlânâ Güldestesi*, Konya, 1970 (s. 5); Öngören, Reşat "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, c. XXIX (Ankara , 2004), s. 441-448; Şafak, Yakup, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi – Bütün Eserleri- Seçmeler*, Konya, 2010, (s. XVI); Uzluk, Feridun Nafiz "Aksaray'da Daruşşifa", *Toplu Makaleler*, c.III (2017) s. 56;a.mlf., "Mevlânâ'da Tıp Konusu", *Toplu Makaleler*, cilt: 3 (2017), s. 464.

OKUMA PARÇASI

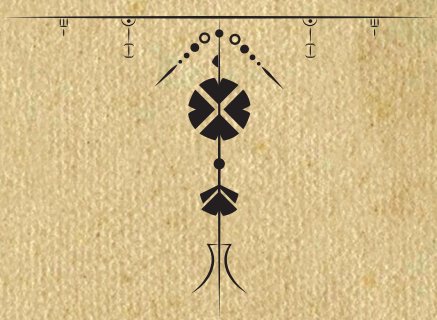
Nurettin Topçu: Mevlânâ'nın Dini

"Mevlânâ ile ilgili yanlış bir telakki daha var: Bazıları onu, İslam dairesinin dışına çıkarıp bütün dinlere mal etmekle bir Müslüman olduğunu inkâr ediyorlar. Bunlar ne dini, ne tasavvufu, ne de İslam'ı bilmeyenlerdir. Çünkü bunlar dini zümrecilik, tasavvufu kitapsızlık ve kaidesizlik, İslam'ı ise ruhun samimi yaşayışına karşı gelen bir nevi saf dogmatizm telakki edenlerdir. Bunlar bilmiyorlar ki hakikatte din, bütün kapıları ile insanlığa açık bulunan bir binadır. Mutasavvıf veya mistik, ruh için kanun kaide tanımayan bir anarşist değildir." (Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan*, İstanbul, 2002, s. 120)

حوالیٔ تربهٔ ما، شهری شد
بس بزرگ و تربهٔ ما درمیانهٔ شهر
بماند و در آن زمان مثنوی ما شیخی کند

“Bizim türbemizin etrafında büyük bir şehir olacak, sonra türbemiz şehrin ortasında kalacaktır. O zaman da Mesnevî’miz şeyhlik edecektir.”

(Eflâkî, I, 409/(Trc –1986), I, 299 (3/345)

Eserleri

Doç. Dr. Yakup Şafak

Eserleri

İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli mütefekkir ve mutasavvıflardan biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (604/1207-672/1273), daha önceki başlıklarda detaylı olarak anlatıldığı üzere, savaş ve istilâlarla dolu çalkantılı bir asırda yetişmiş; ailesi, o zamanlar henüz sükûnetini yitirmemiş olan Anadolu'ya göç ederek Selçuklu başkenti Konya'yı yurt edinmiştir. Buradaki huzur ikliminden istifade ederek çok iyi bir eğitim görmüş ve tasavvuf terbiyesi almış olan Mevlânâ, özellikle Şems-i Tebrîzî ile buluşmasından sonraki hayatı, fikirleri ve getirdiği yeniliklerle tarih boyunca pek çok kimseyi etkilemiş, Müslüman toplumların kültür hayatlarında derin izler bırakmıştır. Bugün Doğu'da ve Batı'da ona ve eserlerine duyulan ilgi her geçen gün süratle artmakta ve geniş kitleleri içine almaktadır.

Mevlânâ'nın, kendisine aidiyeti kesin olan, hepsi yayımlanmış beş Farsça eseri vardır. Bunlardan, özellikle zikre değer iki eseri, *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*'idir. 26 bin beyte yaklaşan, fert ve toplumla ilgili her türlü konuyu içeren ve edebî bir tasavvuf şaheseri olan *Mesnevî*'si yazılmaya başlandığı andan itibaren âlimler, edipler, şairler ve aydınlar kadar halk tarafından da sevilmiş ve gittikçe artan bir ilgiyle benimsenmiştir. 40 bin beyti aşan *Dîvân-ı Kebîr*'i âşık bir ruhun en samimi ve en coşkun örneklerini taşır. Bu devasa eser, asırlarca şairlerin ve gönül adamlarının ilham kaynağı olmuştur. *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb`a* ve *Mektûbât* adlı mensur eserleri de Mevlânâ'nın fikirlerini daha yalın ve berrak şekilde bizlere aksettirir.

Bu başlık altında, adı geçen eserler özet olarak tanıtılacak ve onlardan örnekler sunulacaktır. Örneklerden, *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevî* hariç tutulmuştur çünkü elinizdeki kitabın bütün bölümleri, bunlardan mebzulca [bolca] örnekleri kâse kâse sunmaktadır. Size düşense kana kana içmektir.

DÎVÂN-I KEBÎR

Kelime olarak, "Büyük Dîvân" anlamına gelir. Dîvân, bir şairin bütün şiirlerini içeren eserlerine verilen bir isimdir. Mevlânâ'nın gazel, terkîb-i bend ve rubâîlerini ihtiva eden bu büyük eser, şiirlerin söylendiği vezinlere göre tanzim edilmiş 21 dîvânla rubâîler dîvânından meydana gelmiştir.

Mevlânâ'dan önce Fars edebiyatında şairlik mesleği özellikle saray çevrelerinde önemli gelişmeler göstermişti. Tasavvufî şiirde de ilk büyük temsilciler yetişmiş ve mutasavvıflar edebiyat dünyasında kendilerini kabul ettirmeye başlamışlar; şiiri hikmetin, mânevî duygu ve düşüncelerin en önemli ifade vasıtası kılmayı başarmışlardı.

Mevlânâ'nın Şems'ten önceki döneminde Arap ve Fars edebiyatlarındaki bu iki tür şiire de âşina olduğu âşikârdır. Özellikle kendisinden bir asır önce yaşamış Senâî (öl.526/1131) ve muasırı sayılabilecek Attâr'ın (öl.618/1221) en önemli temsilcileri kabul edildiği tasavvufî şiirle meşgul bulunduğu, öteden beri meclislerinde bu şairlerin eserlerinin okunduğu bilinmektedir. Ancak Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fîh*'inde ve ilk dönemde yazılmış Mevlevî kaynaklarında yer alan bazı ifadelerden, o zamanlar Müslüman toplumlarda, mûsikiye olduğu gibi şiire de kimi din âlimleri tarafından –şairlerin saray çevreleriyle yakın ve tasvip görmeyen bazı ilişkilerinin de etkisiyle– olumsuz gözle bakıldığının ve büyük bir din âlimi olan Mevlânâ'nın bu yönden suçlandığının ipuçlarını bulmak mümkündür. Buna karşılık Mevlânâ ailesinin anavatanları olan Horasan'dan farklı olarak Anadolu'daki dinî hayatta müsâmahakâr bir atmosferin bulunduğu ve kendisinin şiire yönelmesinde Anadolu insanının manzum sözlerden ve ahenkten hoşlanmasının da rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan Veled'in *İbtidânâme*'sindeki (28-30.bl.) ifadelerin açıkça gösterdiği üzere Şems-i Tebrîzî ile buluşmasından sonra aşk ummânına dalan Hz. Mevlânâ, tabii olarak âşık bir ruhun heyecanlarına cevap verebilecek yegâne vasıta olan şiir ve mûsikiye yönelmiş, Şems'in de teşvikiyle semâya başlamıştır. Mevlânâ hayatının bundan sonraki bölümünde şiiri, mûsiki ve semâyı âdeta kendisine mânevî yol arkadaşları edinmiş; heyecanlarını, coşkusunu, sevincini, üzüntüsünü hep bu vasıtalarla ifade etmiş, onlarla tesellî ve sükûn aramıştır. Gazellerin çoğunu, özellikle Şems-i Tebrîzî'nin kaybolması üzerine söylediğini biliyoruz. Çok zaman semâ esnasında söylediği bu coşkulu manzûmeler, sevenleri tarafından zapt edilmiş ve bunlar aruz vezinlerine göre tasnif edilmiştir.

Şairlik iddiasında bulunmayan ve daima sözün, mânaları ifadedeki kifayetsizliğinden şikâyet eden Mevlânâ'nın şiirlerinde görülen bazı aksaklıklara dikkat çeken Fuad Köprülü, şairin ruhunu, bütün samimiyeti, derinliği, çıplaklığıyla gösteren manzûmelerindeki ilâhî lirizmin yüksekliğini vurgulamakta ve bu

sebeple Mevlânâ'yı belki de Farsça şiir söyleyen en büyük mutasavvıf şair saymak gerektiğini söylemektedir.

Bilindiği üzere gazellerin asıl konusu aşktır. Şair gerek duygu ve düşünce dünyasını, gerekse dış dünyadan aldığı unsurları hep bu tema etrafında yüksek bir sanat duyarlılığıyla işler, dile getirir. Bu çerçevede döneminin bütün bilgilerini kavramış, Hint-İran, Yunan-Roma mitolojisini bilen, yeri gelince âyet ve hadislerden faydalanan bir bilgin olan Mevlânâ'nın şiirlerinde halk unsurlarının önemli bir yeri vardır. Türk atasözleri, gelenekler, töreler, halk deyimleri, halk inançları, eski devirlerin kanaatleri, köyler, şehirler ve sokaktaki delilere taş atan çocuklardan rüşvet yiyen kadılara kadar çok geniş bir sosyal çevre, *Dîvân*'ının panoramasını belirler.

Mevlânâ, şiirlerinde çoğunlukla mahlas yerinde –alışılagelmiş kullanımdan farklı olarak– kendisine karşı büyük bir sevgi ve özlemle bağlı olduğu Şems-i Tebrîzî'nin adını kullanmış; bu sebeple eseri, *Dîvân-ı Kebîr* isminin yanı sıra *Dîvân-ı Şems* veya *Külliyyât-ı Şems* diye de anılmıştır. Bazı manzûmelerinde, "suskun, sessiz" mânasına gelen "hâmûş/hâmuş" kelimesini veya benzerlerini, nadiren de hemdemleri/dostlarının adları olan Selâhaddin, Hüsâmeddin, Senâî adlarını mahlas olarak tercih etmiştir.

Asırlar içerisinde *Dîvân-ı Kebîr*'e gösterilen ilgi *Mesnevî*'ye göre elbette daha azdır ve onun üzerine yapılan çalışmalar genellikle seçmelere ve bazı beyit veya manzûmelerin şerh ve izahına münhasır kalmıştır. Dolayısıyla yazma nüshalarına daha az rastlanır. Gerek yazma gerekse Hindistan ve İran'da neşredilmiş olan eski matbû metinlerinde beyit sayıları ekseriya 30 ila 50 bin beyit arasında değişir. *Dîvân*'a başka şairlerin şiirlerinin karışmış olması, beyit sayısının artmasına sebep olmuştur. Eserin tenkitli metni, İranlı değerli âlim Bedîüzzaman Fürûzanfer tarafından 9 eski yazma karşılaştırılıp Mevlânâ'ya ait olmayan şiirler mümkün mertebe ayıklanarak gerçekleştirilmiş ve *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr* adı altında 8 büyük cilt hâlinde yayımlanmıştır. (Tahran, 1336-1345 H.Ş. I-VI. ciltlerde kafiyeye göre alfabetik sırayla -toplam 36.360 beyitten oluşan- gazeller ve terkîb-i bendler; VII. ciltte sözlük, fihrist ve açıklamalar; VIII. ciltte ise 1995 rubâî bulunmaktadır.) Eser İran'da, Fürûzanfer neşri esas alınarak birçok kez basılmıştır. Hâlen *Dîvân-ı Kebîr* üzerine yapılan metin, şerh vb. çalışmalar devam etmektedir. Bu kişilerden Tevfîk Sübhânî ve Kerîm Zemânî'yi anmalıyız.

MESNEVÎ

Allah, kâinat, insan tasavvurunu, fert ve cemiyetle ilgili konuları en güzel şekilde izah eden, birçok yönden bizim duygu ve düşünce dünyamıza kaynaklık etmiş olan tasavvufî şaheserlerden biri de Mevlânâ'nın *Mesnevî'sidir*.

Mesnevî, esasen İslam medeniyeti dairesindeki klasik edebiyatlarda bir nazım şeklinin adıdır. Her beyti kendi arasında kafiyeli olan bu formda, kafiyedeki serbestlik ve bağımsızlık sebebiyle uzun hikâye ve roman tarzı kitaplar, didaktik eserler vs. genellikle mesnevî şeklinde kaleme alınmıştır. Mevlânâ, kitabını bu adla isimlendirip ona başka bir isim vermediğinden, "*Mesnevî*" kelimesi, ona yazıldığı zamandan beri özel isim olmuştur.

Mevlevîlikle ilgili en eski kaynakların verdiği bilgilere göre, Mevlânâ'ya büyük bir saygı ve sevgiyle bağlı olan Çelebi Hüsâmeddin, bir zaman şeyhinden, sülûk âdâbını ve tasavvufî hakikatleri dervişlere telkin edebilecek bir eser vücuda getirmesini ve o vakte kadar yazılan gazellerin epeyce büyük bir yekûn tuttuğu için biraz da mesnevî cihetine rağbet etmesini rica etmiş; o da üzerinde *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin yazılı bulunduğu bir kâğıdı sarığının arasından çıkararak kendisinin de bunu düşündüğünü söylemiş ve hayatının son dönemini kapsayan 10-15 yıllık bir zamana yayılmış olarak ve her fırsatta Mevlânâ söyleyip Hüsâmeddin Çelebi yazarak altı ciltten oluşan ve 26 bin beyte yaklaşan o muazzam âbide vücuda gelmişti.

Nitekim eserin ilk bilimsel metnini (edisyon kritik) hazırlayıp İngilizceye tercüme eden ve ona şerh mahiyetinde açıklamalar yazan, ünlü İngiliz müsteşrik Reynold A. Nicholson'un (öl.1945) neşrine göre *Mesnevî*'de toplam 25 bin 632 beyit vardır. Her ciltte metin içerisinde konular başlıklar hâlinde verilmiştir. Eser, aruzun remel bahrine ait "Fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle nazmedilmiştir. Tasavvuf sahasında en çok okunan ve kendisine en fazla şerh yazılan eserlerden biri, belki de birincisi olan *Mesnevî*, yurt içinde ve yurt dışında defalarca basılmıştır. Eserin, çok sayıdaki yazma nüshaları arasında yazıldığı tarihlere kadar uzananlar vardır. Memnuniyetle belirtmeliyiz ki, çok yakın tarihte İranlı değerli âlim Muhammed Ali Muvahhid'in gerçekleştirdiği *Mesnevî*'nin yeni tenkitli metni, araştırmacılara yeni imkânlar ve açılımlar sağlayacak niteliktedir.

En eski Mevlevî kaynaklarından *Menâkıbü'l-ârifîn*'in müellifi olan Ahmed Eflâkî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre (II/742) *Mesnevî*, asıl yetkili ve sorumlu kişi olarak Hüsâmeddin Çelebi'nin nezâretinde defalarca tashih edilmiştir. Yani tahminimize göre bölümleri, başlıkları belirlenmiş, metin yazılırken eksik kalan veya tereddütlü olan yerler ikmal edilmiş; gerekli yerlerde takdim-te'hir yapılmış, ifadeler daha iyisiyle değiştirilmiş ve nihâyet düzeltilen metin, Mevlânâ'ya okunarak onayı alınmıştır. Bu vesileyle her defterin başında yer alan ön sözlerin de kanaatimizce sonradan kaleme alınarak müellife okunduğunu belirtmeliyiz.

Ancak Eflâkî, bu hususta Sultan Veled'in konumundan ve rolünden bahsetmiyor. Hâlbuki bazı araştırmacıların değindiği ve bizim de incelediğimiz pek çok *Mesnevî* nüshasından edindiğimiz kanaate göre Sultan Veled, ömrü boyunca bu konuyla ilgilenmiştir ve yazma nüshalardaki bazı kayıtlar da bunu teyit etmektedir.

Yine Eflâkî'nin verdiği malûmattan anlaşılıyor ki daha yazılma sürecinde bile kendisine görev verilmediği hâlde, kendi anlayış ve zevklerine göre, *Mesnevî*'yi tashih etmeye yeltenenler olmuştur. Bu konuda, bilhassa eski Horasan lehçesi yerine merkezî İran lehçesini tercih eden İranlı ediplerin rol oynadığını rahatlıkla tahmin edebiliriz.

Şahsî kanaatim odur ki *Mesnevî* metinlerindeki farklılıklar ve yazmalardaki bazı kayıtların gösterdiğine göre Hüsâmeddin Çelebi ile Sultan Veled'in tercihleri az çok farklılık arz etmektedir. Hüsâmeddin Çelebi, metnin orijinaline sadık kalma ve edebî yönden pürüzlere fazla müdâhale etmeme, keza başlıkları kısa ve sade bir Farsça ile yazma yolunu tercih ederken; Sultan Veled, söz konusu aksaklıkları olabildiğince giderme, daha edebî ve yüksek vizyonda bir kompozisyon oluşturma ve bu amaç doğrultusunda metne daha fazla müdahale etme eğilimindedir.

Nicholson'un da *Mesnevî* neşrinin ön sözünde belirttiği gibi Anadolu'da, bilhassa Selçuklu döneminde istinsah edilmiş *Mesnevî* nüshalarında çoğunlukla metne bağlılık, hatta bazılarında harf ve harf aynîlik ve sadâkat müşâhede edilirken; diğer ülkelerde, bilhassa eski İran ve Hindistan'da istinsah edilmiş nüshalarda, ciddi farklılıklar ve yekûnu binleri bulan ilave beyitler görülmektedir.

Bilindiği gibi faal olarak 40 yaşına doğru şiir söylemekle meşgul olmaya başlayan Mevlânâ, açıkça ve muhtelif vesilelerle ifade ettiği üzere, şairlik iddiasında değildir ve bu konuda kendisini, diğer şairler kadar edebî kurallara bağlı hissetmemektedir. Bu sebeple Reynold A. Nicholson, M. Fuad Köprülü, Ahmed Ateş gibi ilim adamlarının da belirttiği gibi, Mevlânâ'nın şiirlerinde vezin, kafiye, dil ve fesahat kaideleri bakımından aksaklıklar vardır. *Mesnevî*'nin birçok defa muhtelif memleketlerde, farklı kişiler tarafından redakte edilmesindeki asıl neden budur. Bununla birlikte Farsça yazılmış en büyük şaheserlerinden biri sayılan *Mesnevî*'deki asıl başarı, şairin sade, samimi, coşkun üslûbunda; ifadesindeki zengin ve güçlü seste, derin fikirlerinde ve orijinal yorumlarındadır.

Kaldı ki Doğu'da, Kur'ân-ı Kerîm'den başka, hemen her eser müdahale görmüştür. Kanaatimce bu durum, biraz matbaa gibi bir kurumun olmayışı sebebiyle istinsah edilen her eserin, artık müstensihiyle baş başa kalmasından, biraz da ilim ve hikmetin Müslümanların ortak malı olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Mesnevî'nin yazılış gayesi ve muhtevâsı, birinci defterin ön sözünde şu sözlerle açıklanır: "Bu kitap, *Mesnevî*"dir. O, ulaşmada, tam inanış sırlarını açmada din temellerinin temellerinin temelleridir. O, Allah'ın en büyük fıkhıdır; Allah'ın en aydın şerîatıdır, en reddedilmez delilidir." "Gerçekten de o, gönüllere şifadır, hüzünlere cilâ. Kur'an'ı, iyiden iyiye açar, açıklar. Şanları yüce, özleri hayırlı yazıcılar, elleriyle yazmışlardır onu." (Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I/3)

Mesnevî kendisini şöyle anlatır: "(Bu kitap) şunu anlatır: Şerîat bir muma benzer, yol gösterir. Ama ele mum almakla yol alınamadığı gibi mum almasan da yol alınmış olmaz. Yola düştün mü şu gidişin, tarîkattır; dilediğince eriştin mi bu, hakikattir. (...) Yahut da şerîat, tıp bilgisini öğrenmeye benzer; tarîkat, tıp bilgisine göre perhiz etmek, ilaç yemektir; hakikatse, ebedî olarak sağlık, esenlik bulmaktır." (Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, V/s. .3-4) Mevlânâ, "Bizim *Mesnevî*'miz vahdet (birlik) dükkânıdır; (onda) bir'den başka ne görürsen, o puttur." (*Mesnevî*, VI/1528) der ve tevhid anlayışını, "Yüz tane kitap olsa hepsi de bir babdan ibarettir. Yüz tarafta da tek bir mihraba dönülür. Bu yolların hepsi tek bir eve çıkar. Bu binlerce başak, bir tek tohumdan meydana gelmiştir." sözleriyle dile getirir. (*Mesnevî*, VI/3667-68)

Mesnevî, içerisinde binlerce âyet, hadis, atasözü, temsil, hikâye, fıkra bulunan hacimli bir eserdir. "Mağz-i Kur'ân" yani "Kur'ân'ın Özü" diye adlandırılan eserde müellif, fert ve toplumu ilgilendiren hemen her konuyu ele alır. Meseleleri en etkili ve ikna edici delillerle ve son derece akıcı, sürükleyici, edebî bir üslûbla enine boyuna tahlil eder. Mevlânâ'nın eserlerindeki en bariz özelliğin külfetsizlik olduğunu ifade eden Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevî*'nin üslûbu ve muhtevâsı hakkında özetle, şu değerli tespitleri yapar: "Şairliğin en büyük meziyetlerinden biri ve belki birincisi olan tedâi kabiliyeti Mevlânâ'da misli görülmemiş bir derecededir. Zamanın bütün bilgilerini en ince noktalarına kadar bilen, birkaç dile sahip olup bütün şairleri okumuş bulunan; bunlarla beraber fevkalâde seyyal bir zekâ, çok ince ruh, eşsiz bir vecit, örneksiz bir aşk, emsalsiz bir seziş ve buluş kabiliyetinin; neşenin, coşkunluğun, hayranlığın, hulâsa bütün bir mâna âleminin mümessili olan Mevlânâ, *Mesnevî*'yi söylüyor, zihninde bahisler bahisleri kovalıyor, bu bahislere uygun hikâyeler hikâyeleri hatırlatıyor, söz ulamı bu sûretle uzayıp gidiyor. Bu hikâyeyi anlatırken hikâyedeki bir insan veya hayvana söz söyletmeye başlıyor, fakat derhâl söz söyleyen kendisi oluyor (...). Bu harikulâde tahkiye tarzı; bir şerhle, hikâyenin ruhî tahliliyle biterken, hatta bazan bitmeden yeni bir bahse girilmesi icabediyor. (...)

Mevlânâ, kitabında kelâm kaidelerinden, Yunan felsefesiyle bu felsefenin İslamî şekli olan Hükema felsefesinden, bu sistem içinde yaradılış ve dünya telâkkilerinden, büyük sûfîlerin menkıbelerinden bahseder. *Mesnevî*'de yer yer realiteye de ehemmiyet verilmiştir. Bu yalnız, hikâyelerde değildir. Mevlânâ gezdiği yerleri, gördüğü şeyleri anlatırken de realiteye büyük bir kıymet verir. Bütün bir devrin âdetleri, görenleri, düşünce ve sezişleri elle tutulur, gözle görülür bir hâlde canlanır. (...)

Mesnevî'de Mevlânâ'ya asıl müessir olan Hakîm-i Senâî ve bilhassa Ferîdüddin Attâr'dır. Zaten Eflâkî, Çelebi Hüsâmeddin'in Mevlânâ'yı, *Mesnevî*'yi yazmaya teşvik ederken şakirtlerinin Hakîm-i Senâî'nin İlâhi-nâme'si (*Hadîkatü'l-hakîka*) ile Attâr'ın *Musîbet- nâme* ve *Mantıku't-tayr*'ını okuduklarını, kendisinin de *İlâhi-nâme* tarzında ve *Mantıku't-tayr* vezninde bir kitap yazmasını rica ettiğini söylemektedir. (...)" Hulâsa *Mesnevî*, baştan başa bir kültür âlemidir. Ve dünya eserleri arasında bu kitabın mümtaz bir mevkii vardır, mistik eserlerle sûfîyâne şiirler arasındaysa bir benzeri yoktur.

Hak ve hakikat yolunda, Allah ve Peygamber sevgisini gönüllere yerleştirmeyi hedefleyen, İslamiyet'in aşk derecesinde bir samimiyetle yaşanmasını savunan Mevlânâ, fikirlerini esas olarak bu eserle kitlelere duyurmuş ve benimsetmiştir. Bütün bu yönleriyle kültür hayatımızda kesin ve derin bir iz bırakmış olan *Mesnevî* hakkında Anadolu'daki çalışmalar erken dönemlerde başlamıştır. Eser, asırlarca kadın-erkek, yaşlı-genç her seviyeden insan tarafından okunmuş, *Mesnevî*hânlarca gerek tarîkat mensuplarına gerekse halka anlatılmış, birçok âlim ve mutasavvıf tarafından tercüme ve şerh edilmiş, kendisinden birçok seçmeler yapılmış, konulara göre tasnif edilmiş, lügatleri hazırlanmış; eserlere, fikirlere, sanat ve edebiyat ürünlerine ilham kaynağı olmuştur. Bunlar, bir sonraki başlıkta detaylıca ele alınacaktır.

FÎHİ MÂ FÎH

Farsça mensur olarak yazılmış olan eser, "içindeki içindedir, ondaki ondadır" mânalarına gelir. Mevlânâ'nın yaptığı sohbetlerin, hemdemleri –muhtemelen Sultan Veled– tarafından derlenmiş şeklidir. *Fîhi Mâ Fîh* adı eski nüshalarda geçmemektedir, unvan olarak bazı yazma nüshalarda "*Esrârü'l-Celâliyye*" olarak yer almıştır.

Fîhi Mâ Fîh, çeşitli bölümlerden/fasıllardan meydana gelmiş orta hacimde bir eserdir. Bölümlerin sayısı çeşitli nüshalarda değişiklik göstermekte olup matbû nüshalarda 70'ten fazla bölüm vardır. Kitabın bazı yerlerinde ünlü Selçuklu veziri Muînüddin Pervâne'ye hitap edilmekte; Şems'ten, Seyyid Burhâneddin ve Selâhaddîn-i Zerkûb'dan bahisler geçmektedir. Eser Mevlânâ'nın dinî ve tasavvufî görüşlerini, muhtelif konulardaki fikirlerini *Mesnevî*'den daha açık ve yalın bir tarzda gösterir. Sade bir Farsça ile yazılmış olan *Fîhi Mâ Fîh*, aynı zamanda devrinin çeşitli özelliklerini yansıtan önemli bir kaynaktır. Bölümler ya bir soruya verilen cevap şeklindedir yahut bir hadisenin beyanıyla, bir âyet veya hadisin izahıyla başlamaktadır. Bunun yanı sıra "tasavvufî menkıbeler, klasik şark hikâyeleri, efsaneler, masallar malzeme olarak kullanılmış, Moğolların zulmü dile getirilmiş ve mağlup olacaklarına işaret edilmiştir."

Mesnevî ve *Dîvân-ı Kebîr* kadar şöhret kazanamamış olan eserin Mevlânâ Bibliyografyası'nda kaydedilmiş 36 yazma nüshası bulunmaktadır. İlk baskıları 1318/1900 ve 1333-4/1915-6

yıllarında İran'da, 1929 yılında Hindistan'da yapılan *Fîhi Mâ Fîh*'in ilk neşri İranlı değerli âlim Bedîüzzaman Fürûzanfer tarafından gerçekleştirilmiş (Tahran, 1951); daha sonra eserin tenkitli neşri Cafer Müderris-i Sâdıkî tarafından bir kez daha yapılmış ve bu çalışma *Makâlât-ı Mevlânâ* (*Fîhi Mâ Fîh*) adıyla 1994 yılında Tahran'da yayımlanmıştır. Son olarak Tevfîk Sübhânî, Mevlânâ Müzesindeki 2111 numaralı yazmayı esas alarak, o zamana kadar yapılmış olan çalışmalardan ve bazı yazmalardan da istifadeyle yeni bir tenkitli metin hazırlamış ve çalışmasını Tahran'da 1388 H.Ş. yılında neşretmiştir.

FÎHİ MÂ FÎH'TEN SEÇKİLER

(Mevlânâ buyurdu ki): Bir fili, su içsin diye bir su kaynağına götürdüler. Fil, kendini suda görüyor, başka bir fil var sanıyor, ürküyordu. Bilmiyordu ki kendinden ürkmededir. Zulüm ediş, kin güdüş, haset, hırs, insafsızlık, ululuk gibi bütün kötü huylar, sende oldu mu incinmezsin. Fakat bunları bir başkasında gördün mü ürkersin, incinirsin. Bil ki kendinden ürkmedesin, kendinden incinmedesin. İnsan, kendi kelliğinden, kendindeki çıbandan iğrenmez; yaralı elini yemeğe sokar, parmağını yalar, gönlüne hiç de bir tiksinti gelmez. Fakat bir başkasında küçücük bir çıban yahut azıcık bir yara görse onun yediği yemekten tiksinir, o yemek, içine sinmez. İşte kötü huylar da kelliklere, çıbanlara benzer. İnsan, bunlar kendisinde oldu mu incinmez fakat bir başkasında bu huyların pek azını bile görse ondan incinir, tiksinir. Sen ondan ürküyor, kaçıyorsun ya, o da senden ürker, incinirse mazur gör; senin incinişin de onun için bir özürdür çünkü sen onu görünce inciniyorsun ya, o da aynı şeyi görüyor da senden inciniyor. "Mü'min, mü'minin aynasıdır." buyurulmuştur, "Kâfir, kâfirin aynasıdır." değil. Ama bu, kâfirin aynası yok demek değildir; onun da aynası vardır amma aynasından haberi yoktur. (*Fîhi Mâ Fîh*, Gölpınarlı çev., VI. bl., s. 19)

***

Korkuyla eminlik arasında çok fark var. Hatta bu farktan söz açmaya bile ne hacet... Bu fark, herkesçe görünüp durmadadır. Söz, asıl şunda: Eminlikten eminliğe de pek büyük farklar var. Allah rahmet etsin, esenlikler versin, Mustafa'nın (s.a.v.) peygamberlerden üstün oluşu, eminlik yüzündendir. Yoksa bütün peygamberler eminliktedir, korkudan geçmişlerdir ancak eminlikte de duraklar vardır, "Bazılarını, dereceler bakımından bazılarından üstün ettik." denmiştir, korku alemiyle korku duraklarını söyleyip

göstermeye imkân vardır, fakat eminlik duraklarının ne izi vardır ne tozu. Herkes Hak yoluna ne bağışlıyor diye korku âlemine bir bakılsa görülür ki biri bedenini bağışlamada, biri mal bağışlamada, biri de can bağışlamada... Biri oruç tutuyor, öbürü namaz kılıyor... Biri on rekât kılıyor, öbürü yüz rekât. Şu hâlde onların durakları meydandadır, besbellidir, onları göstermek de mümkündür. Şuna benzer hani, Konya'ya yahut Kayseri'ye giden yolların konakları bellidir: Kaymaz, Ubruh, Sultan, daha da başka duraklar meselâ. Fakat Antakya'dan Mısır'a dek denizdeki konakların izi, tozu yoktur; onları kaptan bilir, karadakilere söylemez çünkü zaten de anlamaz onlar. (Aynı yer, XI. bl., s. 40)

MEKTÛBÂT

Mevlânâ'nın yakınlarına, dostlarına, bazı âlimlere, bilhassa devlet büyüklerine ve önemli şahıslara yazdığı mektupların bir araya getirilmesinden oluşmuş bir eserdir. Muhtelif vesilelerle kaleme alınmış olan bu mektupların çoğunda bir kimse tavsiye edilmekte veya birisinin derdine çare aranmaktadır. Eser, Mevlânâ'nın yaşadığı dönem için de önem arz etmektedir.

Mektûbât'ın üslûbu ve önemi hakkında B. Fürûzanfer şu tespiti yapmaktadır: "Mektupların üslûbu incelenirse, nesr-i mürsel, yani sade yazılmış olduğundan seci ve diğer sanat oyunları göstermeyen yazılar arasına koymak gerektir. Sanat için ağır bir yük olan unvanlardan sarfınazar edilirse, diğer kısımlar sade, külfetsiz tarzda yazılmıştır. Bazan çok fesahatli, heyecan verici, tesir edicidir (...). Mektupların konuları nisbetinde yazılan fesahatli Arapça, Farsça şiirlerle Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, hadisler onlara yüz türlü güzellik bağışlamaktadır." Ayrıca: "Mevlânâ'nın hayatını aydınlatmak, *Mesnevî*'yi iyi anlamak bakımından mektupların okunması zaruridir. Mevlânâ'nın yaşayışına ait birçok özelliklerin, Eflâkî Menâkıb'ındaki müphem konuların açıklanması, ancak mektupların yardımı ile kabil olabilecektir."

Nüshalarına az rastlanan bu eserin, Üsküdar Mevlevîhânesi son postnişini Ahmed Remzi Akyürek (öl.1944) tarafından tashih edilen Farsça metni, 1937 yılında ünlü tıp tarihçilerimizden Feridun Nafiz Uzluk (öl.1974) tarafından *Mevlânâ'nın Mektubları* adıyla neşredilmiştir. Bu metinde 147 mektup bulunmaktadır. 1-27. sayfalarda Uzluk'un muhtevâya yönelik bir giriş yazısı vardır. Türkçe kısmın baş tarafında (s. I-IV) Mevlânâ Dergâhı son postnişinlerinden

Veled Çelebi'nin (öl.1953) Mevlânâ'nın eserlerini anlatan bir takrizi; Farsça kısmın baş tarafında aynı takrizin Farsçası, Ahmed Remzi Akyürek'in ön sözü ve yine Hüseyin Dâniş'in bir takrizi (s. 6-7) yer almaktadır. Bu neşir, eski Dârülfünun hocalarından ve Diyanet İşleri Başkanlarından Şerefeddîn Yaltkaya (öl.1947) tarafından eleştirilmiştir. *Mektûbât* metnini tatmin edici bulmayan Abdülbâki Gölpınarlı, eserin Mevlânâ Müzesi Kütüphanesindeki 79 numaralı nüshasını esas alıp 6 yazma nüshayı karşılaştırmak sûretiyle metni yeniden kurmuş ve (daha sonra tıpkıbasımı yapılmış olan) bu yazmadan yaptığı tercümeyi, değerli notlarla birlikte İstanbul'da 1963 yılında yayımlamıştır. Mektûbât'ın tenkitli metni Tevfîk Sübhânî tarafından 1371/1992 yılında Tahran'da neşredilmiştir.

MEKTÛBÂT'TAN BİR MEKTUP
(Kuyumcu Selâhaddin'e)

Allah; gölgesini uzatsın, ömürler versin, gönlün efendisi, gönül sahiplerinin efendisi, dünyanın, âhiretin kutbu Selâhaddin'in bir zamandır tırnaklarına çöken dertten şikâyette bulunduğunu hatırlıyorum. Yüce Allah, ona sağlık, esenlik versin. Bütün inananların sağlığı, esenliği, onun sağlığındadır, onun esenliğindedir. Bir tek kişidir ama bin er demektir.

Ey yürüyen servi, dilerim, sana güz yeli esmesin;
Ey dünyanın gözü, dilerim, sana kötü göz değmesin.
Göğün de canısın sen, yeryüzünün de;
Canına rahmetten, rahattan başka bir şey erişmesin.
***
Beni hasta edenin hastalığını duydum;
Keşke onun yerine ben hasta olsaydım.
Allah'ım, dilerim ki bu hastalık,
Ona selâmet olsun, onu nimetlere kavuştursun,
O yüzden razılığını elde etsin. (...) (150. mektup)

MECÂLİS-İ SEB'A

Mevlânâ'nın yedi vaazını ihtiva eden Farsça mensur bir eserdir. Bu vaazlar muhtemelen Sultan Veled veya Çelebi Hüsâmeddin tarafından not edilmiş, fakat olduğu gibi bırakılmamış, esasa dokunmamak kaydıyla gözden geçirilerek ona bazı ilâveler yapılmıştır.

Eserde vaazlar münâcât, na't ve dua cümlelerinden oluşan secili bir girişten sonra bir hadisle başlamakta; toplumun bozulması, günahlardan sakınma, inancın gücü, iyi kulluk, bilginin önemi, aklın değeri, gaflet gibi konular; âyetler, hadisler ışığında ve hikâyeler eşliğinde izah edilmektedir. Kitapta Mevlânâ'yı etkilemiş olan İranlı mutasavvıf şairler Senâî ve Attâr'ın sözlerinden nakiller, *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevî*'den beyitler vardır. *Mecâlis-i Seb`a* bilhassa Mevlânâ'nın Şems'le karşılaşmasından önceki düşüncelerini aksettirmesi açısından önem arz etmektedir.

Nüshalarına nadir olarak tesadüf edilen bu küçük eserin, Ahmed Remzi Akyürek tarafından tashih edilen Farsça metni, 1937 yılında İstanbul'da, Kitapçı Rizeli M. Hulûsî'nin tercümesiyle birlikte, *Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü* adı altında yayımlanmıştır. Veled Çelebi'nin matbû *Mektûbât*'ın başındaki yazısı, sonlarına bazı eklemeler yapılarak *Mecâlis-i Seb`a*'nın baş tarafına da konulmuştur. Eserde musahhihin ön sözü, eserin basım işini üstlenmiş olan F. Nafiz Uzluk'un takdimi ve Sultânü'l-ulemâ, Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin hayatlarına dair kendisinin kaleme aldığı 108 sayfalık bir inceleme yazısı da bulunmaktadır.

İstanbul Selim Ağa Kütüphanesindeki h.788 tarihli nüsha esas alınıp Konya Mevlânâ Müzesindeki h.753 tarihli nüsha ile mukabele edilmek sûretiyle meydana getirilen bu metni ve tercümesini, Abdülbâki Gölpınarlı, "F. N. Uzluk'un büyük bir hüsn-i niyetle giriştiği bu iş, tashih ve tercüme hataları yüzünden başarılamamıştır." diyerek yetersiz bulmuş ve bu nedenle eseri Mevlânâ Müzesi Kütüphanesindeki 79 numaralı mecmuada yer alan nüshayı esas alarak yeniden tercüme etmiş ve bu tercüme Konya'da 1965 yılında yayımlanmıştır. (Yazma nüshanın daha sonra tıpkıbasımı yapılmıştır.) *Mecâlis-i Seb`a*'ya ait söz konusu yazmanın metni, Tevfik Sübhânî tarafından Tahran'da 1986 (2.bs. 1994) yılında yayımlanmıştır.

Eser, Hicabi Kırlangıç ve Derya Örs tarafından, Türkçeye yeniden tercüme edilerek 2010 yılında neşredilmiştir.

MECÂLİS-İ SEB`A'DAN BİR MECLİS

Hamd, âlemi aletsiz vasıtasız yaratan, yapan, gönle gelen her şeyi, söylenen her sözü, uğranan her hâli bilen, oluruna bağlanacak ve hâlden hâle girilecek her türlü sıfatın, zâtına yol bulmasından münezzeh olan Allah'a (mahsustur). Bir padişahtır ki hiçbir

kimsenin, onun hükmüne, onun buyruğuna karşı durmaya gücü yoktur. İlâhlığını apaçık delillerle bildirmiştir; akıl gözü, doğru, düzen bakar, yerli yerinde görürse birliğine şehâdet eder.

(...)

Mustafa'nın (s.a.v.) hadislerinden bir hadisle vaaza başlayalım. (...) Peygamberlerin en güzel, en açık ve yerinde söz söyleyeninden gelen en doğru hadisler arasında rivâyet edilen hadiste buyurmuştur ki: "Ümmetimin değerden düşmesi, bozgunluğa düştüğü, bozulduğu zaman olur ancak ümmetimin bozgunluğa düştüğü zaman benim sünnetime sarılan değerden düşmez, bozulmaz hem de ona yüz bin şehidin sevabı verilir." Allah'ın elçisi doğru söylemiştir.

Ümmetimin değerden düşmesi, bozgunluğa düştüğü zamandadır. Yani "Benden sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir, hiçbir peygamberin ümmeti de benim ümmetimden üstün olmayacaktır; nitekim ümmetim, Îsâ ve Mûsâ ümmetinden üstündür. Dinimin önceki dinlerin hükümlerini kaldırdığı gibi, benim dinimin hükümlerini kaldıracak, bozacak, değerden düşürecek bir din de yoktur." "Ey Allah'ın elçisi," dediler, "O hâlde ümmetin ne yüzden değerden düşer?" Buyurdu ki: "Ümmetim bozulmaya başladı mı, bozgunculuğa girişti mi, giyindikleri, iki dünyada da parıl-parıl parlayan 'Allah'tan çekinme elbisesi daha da hayırlıdır.' elbisesini, suç dumanı bürür; giyinmiş oldukları gökyüzünün o atlas elbisesini, Muhammed'e mensup o değerli ipek kumaşı yıpratırlar; islere, paslara bularlar, değerden düşürürler."

"Sünnetim şudur: Dostlarım, yollarını yitirdiler de yanlış yola saptılar, suç dikenliğine ayak bastılar da ayakları o dikenlikte yaralandı mı, inat edip, ısrar edip o dikenliğe gitmemeleri gerek; çünkü inat kötü şeydir. Ayaklarının dikenden yaralandığını gördüler mi, yanlış yola saptıklarını bilmelerini, dikenliğe düştüklerini anlamaları, önlerine, artlarına bakıp yoldaki belirtileri görmeleri gerekir. Çünkü ben, bu feryada erişilmez, iz belirmez yolda, yolcular, o belirtileri arayıp bulsunlar, akılları şaşıp başları dönmesin, avcıların karda avın ayak izlerini aradıkları, o izleri izleyip koştukları gibi bu sapıklık, bu azgınlık karında benim, adı sünnet olan ve doğru yol gösteren, önceki ve sonraki ayak izlerimi arasınlar, bulup birbirlerine söylesinler diye havaya belirtiler koymuşum, bu çölde ırmaklar akıtmışım, birbiri üstüne taşlar yığmışım. Benim ayak izlerime uyarlar da suç dikenliğinden yuları çevirirlerse makbûl oluş

gül bahçesine dalarlar; ebedî zevk ve sefaya dalan, sonsuz padişahlık süren güzellerle, şehitlerle atbaşı yürürler; bilece oturur, düşer-kalkarlar; bir kadehten içerler, onlarla eş-dost olurlar." (Mecâlis-i Seb`a- Gölpınarlı çev., Birinci Meclis'ten)

"Münâcât: Ey Allah, ey Padişah! Şu anda, bu solukta esenlikler armağanlarını, rahmetler bağışlarını, şerîat sahibi peygamberlerin ulusu, gökyüzünün, yeryüzünün ışığı, Allah elçisi Muhammed'in (s.a.v.) tertemiz ruhuna ulaştır. Beden çöplüğüne, ten gübürlüğüne ibadet yumurtaları koymuşuz, sen onları şehvet kedisinin pençesinin zararından koru. Gönüllerimizdeki ay yüzlü ibadet güzellerinin, kehribarın çekişine karşı güçleri yoktur; ey efendiler efendisi, sen bize güç-kuvvet bağışla da dayansınlar, çekilip gitmesinler. Acı hırs arkıyla çoraklaşan bedenimizi dayanıp savaşma başarısıyla tertemiz bir hâle getir. Gönüllerimiz, hayallerin, vesveselerin ayakları altında kalmış, çiğnenip dümdüz olmuş, katılaşmış; başarı yağmurlarıyla, ibadetler Hızır'ıyla beze de kızarmış, kızgın bir hâle gelmiş tabiat sacımızı, taş yüreklilerin delmesinden koru. Ölüm çağında, can kuşumuzun, beden kafesinden çıkacağı zaman, ona yemyeşil kutluluk ağacının dallarını göster de onları dilesin, istesin; o dilekle, o istekle bir hoşça kanat çırpsın, ürkmeden, sevinçle kafesten uçup gitsin." (Aynı Yer, Üçüncü Meclis'ten)

DİĞERLERİ

Mevlânâ'ya aidiyeti kesin olan bu beş eserden başka bazı küçük risâleler ve manzûmeler de ona nisbet edilmiştir. Bunlar, Tırâş-nâme adlı 75 beyitlik bir mesnevî, Aşk-nâme adlı 94 beyitlik bir mesnevî, Risâle-i âfâk u enfüs adlı 72 beyitlik bir kasîde, aynı isimde mensur bir risâle, Risâle-i akâid isimli mensur küçük bir eserdir. Bu manzûme ve risâlelerin Mevlânâ'ya ait olmadığı ilim ve ihtisas erbabınca ortaya konulmuştur.

Adı geçen eserlere ilâveten Mevlânâ'nın risâle hüviyetinde olmayan Arapça bir vasiyeti Veled Çelebi tarafından şerh edilmiş ve bu şerh *Hayru'l-kelâm* adıyla İstanbul'da 1330 yılında neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

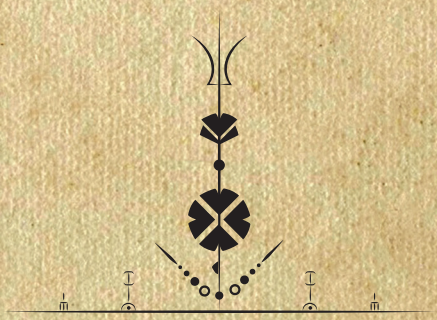
Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul, 1968 (s. 113).;Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,I-II*, İstanbul, 1971 (I/293); Can, Şefik, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri,* İstanbul, 1995 (s. 198 vd.); Ceyhan, Semih, *"Mesnevî"*, *DİA*, C.29 (Ankara, 2004), Demirci, Mehmet, "Fîhi Mâ Fîh", *DİA*, XIII, 59 (İstanbul, 1996); Eflâkî, Ahmed, *Ârifler in Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1986 (I/ s. 470, 538; II/18, 155-160).; Fürûzanfer, Bedîüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1963(s. 201-202, 288);Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul, 1951(s. 234, 256-257, 288);a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* İstanbul, 1953 (s. 141-150); a.mlf.,*Mesnevî Tercemesi ve Şerhi* I-VI, 2.bs. , Ankara, 1989; Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ ve Mesnevî*, Ankara, 2001 (s. 17-18);Köprülü, M.Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4.bs. Ankara, 1981(s. 205-207, 223-228); Kunt, İbrahim -Mehmet Emin Şen, "Veled Çelebi'nin Hayru'l-Kelâm Adlı Eseri", Selçuk Ün. Edebiyat Fakültesi Dergisi, sa.36 (Konya, 2016), s. 235-278; Lewis, Franklin D., *Rumi Past and Present, East and West,* Oxford, 2000 (s. 294); Mazıoğlu, Hasibe, "Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlânâ'nın Yeri ve Etkisi", *Mevlânâ Sevgisi,* Konya, 1981 (s. 38); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Mânevî,* nşr, çev. ve şerh. Reynold A. Nicholson, (*The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi*), I-VIII, London, 1925-1940; a.mlf., *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, I-VI, İstanbul, 1942-1946; a.mlf., *Mesnevî-i Ma'nevî* I-III, nşr. Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, Ankara, 2007; a.mlf., *Mesnevî*, I-II, çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2004; a.mlf., *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, I-VIII, nşr. Bedîüzzaman Fürûzanfer, Tahran, 1336-1345 h.ş.; a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, I-VII, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992; a.mlf., *Rubâiyyât*, nşr. Veled Çelebi, İstanbul, 1312; a.mlf., *Mevlânâ'nın Rubâîleri,* çev. M. Nuri Gençosmanoğlu, I-II, İstanbul, 1988; a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh,* nşr. Bedîüzzaman Fürûzanfer, Tahran, 1330 h.ş.; a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1959; a.mlf., *Mektûbât-ı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, nşr. Tevfik Sübhânî, Tahran, 1371 h.ş.; a.mlf., *Mektuplar*, çev. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1963;a.mlf., *Mevlânâ'nın Mektupları*, nşr. F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1937; a.mlf., *Mecâlis-i Seb`a*, nşr. Tevfik Sübhânî, Tahran, 1365 h.ş.; a.mlf., *Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü* nşr. ve çev. F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1937;Önder, Mehmet vd.., *Mevlânâ Bibliyografyası,* 1973 (II/207-225); Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 1976 (28-30. bl.); Şafak, Yakup, *Hazret-i Mevlânâ'nın Eserleri,* Konya, 2004 (s. 15-104);a.mlf., "Mesnevî'nin İkinci Defterindeki Üzüm Hikâyesi Üzerine Bir Metin Kritiği", *IV.Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu-Bildiriler*, Konya, 2018, s. 357-361; Şimşekler, Nuri, "Mevlânâ'nın eserleri ve eserlerinden seçmeler", *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevîlik,* İstanbul, 2002 (s. 58); *Tâhirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî*, İstanbul, I-XIV, 1963; Tarlan, Ali Nihad, *Mevlânâ Celâleddini Rûmi*, İstanbul, 1944 (ss 15 vd..) Temizel, Ali, *Mevlâna. Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Olarak Eski Harfli Türkçe Eserler,* Konya, 2009; Yaltkaya, Şerefeddin M., "Mektûbât-ı Mevlânâ Celâleddin. Anadolu Selçukîleri gününde Mevlevî bitiklerinin ikinci kitabı", *Türkiyat Mecmuası*, VI (1939), 323-345; Yazıcı, Tahsin, *"Dîvân-ı Kebîr"*, *DİA*, IX (İstanbul, 1994), 432, 433.

صد کتاب ار هست جز یک باب نیست

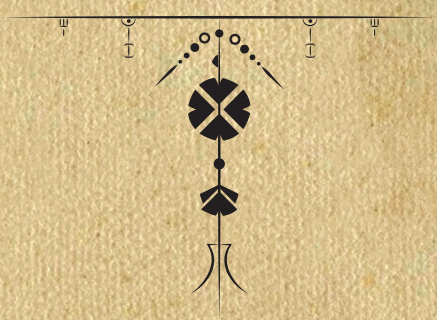
صد جهت را قصد جز محراب نیست

این طرق را مخلصش یک خانه است

این هزاران سنبل از یک دانه است

"Yüz tane kitap olsa hepsi de bir babdan ibarettir. Yüz tarafta da tek bir mihraba dönülür. Bu yolların hepsi tek bir eve çıkar. Bu binlerce başak, bir tek tohumdan meydana gelmiştir."

(*Mesnevî*, VI/3667-68)

• • • • •

Eserlerinin Tercüme ve Şerhleri
Dr. Selman Karadağ

• • • • •

Eserlerinin Tercüme ve Şerhleri

Hiç şüphesiz ki Hz. Mevlânâ'nın düşünceleri, görüşleri ve fikirleri kendi döneminde olduğu gibi günümüze kadar olan süreçte de toplumun her kesiminden insanı etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Eserleri ile yüzyıllardır Doğu'da ve Batı'da farklı kültür ve inanca sahip medeniyetlere ışık tutan Hz. Mevlânâ'nın etkisiyle farklı dinlerdeki insanlar, İslamiyet'i tanıma fırsatı bulmuş, yaratılmanın gayesini sorgulamayı başarmış ve neticede bunların birçoğu din olarak İslam'la şerefyâb olmuşlardır.

Kendine özgü yorum ve düşünce tarzıyla İslam kültür ve medeniyetinin gelişimine farklı kapılar aralayan Hz. Mevlânâ'nın eserleri üzerine dünyanın dört bir tarafında çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Avrupa ve Amerika gibi farklı inançlara sahip Batı toplumlarının Hz. Mevlânâ'nın fikirlerini ve eserlerini benimsemesiyle onun şöhreti evrensel bir boyuta dönüşmüştür.

Bu şöhrette Mevlevîlik kültürünün, özellikle dünyanın birçok yerinde bulunan mevlevîhânelerle beraber yayılmasının da etkisi vardır. Buralarda yetişen binlerce kişi tarafından *Mesnevî* başta olmak üzere Hz. Mevlânâ'nın eserlerinin Türkçe, Farsça, Arapça, Hintçe, Urduca, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi farklı dillerde çok sayıda tercümesi ve şerhi yapılmış, eserler hakkında yüzlerce kitap, makale, antoloji ve sözlük yazılmıştır.

Bilhassa Doğu medeniyetlerinin dışında birçok Batı ülkesinde hem en çok satan kitaplar arasında yer alan hem de üzerinde en fazla çalışma yapılan Doğulu müellif Hz. Mevlânâ'dır. Aynı şekilde Hz. Mevlânâ'dan sonra Türk-İslam edebiyatı içinde onun eserlerine ayrı bir değer verilmiş ve eserleri üzerine gerek manzum gerekse mensur çok sayıda tercüme ve şerh yapılmıştır. Asırlardır toplumda beğeni kazanan bu tercüme ve şerhlerin büyük çoğunluğu *Mesnevî* ile ilgili yapılmış olanlarıdır. Aşağıda önce Türk Edebiyatı, sonra diğer Doğu ve Batı edebiyatlarında, *Mesnevî* tercüme ve şerhleri hakkında bilgi verilecektir.

A. Türk Edebiyatında Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinin Tercüme ve Şerhlerinden Bazıları

I. *Mesnevî-yi Mânevî /Mesnevî-yi Şerîf*

Hz. Mevlânâ'nın manzum eserleri arasında en çok ilgiyi gören *Mesnevî*, dinî – tasavvufî ve ahlâkî öğretileri içinde barındıran 25 bini aşkın beyitten oluşan bir eserdir. Yazıldığı günden bu yana her dönemde yeni ve farklı bir çalışma ile karşımıza çıkan *Mesnevî*'nin, Osmanlı Dönemi Anadolu sahasında Türkçe en eski tercümeleri Muîniddîn b. Mustafa, Dede Ömer Rûşenî, Şem'î, Surûrî ve Sûdî gibi şairlere aittir.

Özellikle Cumhuriyet Dönemi sonrası yapılan Latin harfli çalışmaların büyük kısmının yanında hâlen özgünlüğünü yitirmemiş ve değerini kaybetmemiş olan Arap harfli eserlerin de günümüzde Hz. Mevlânâ okuyucuları için değeri ayrıdır.

Burada ilk olarak *Mesnevî*'nin Türkiye'deki tercüme ve şerhlerini iki ana başlıkla ele alarak başlıyoruz.

I.A. Arap Harfli ve Latin Harfli Türkçe Tercümeler

1.Nahifi Süleymân Efendi (öl.1150/1737), *Manzum Mesnevî Tercümesi*, *Mesnevî*'nin tamamının manzum tercümesidir. Arap harfli olarak: Mısır, 1851; Latin harfli olarak baskısı: İstanbul, 1967.

2. Mehmed Şâkir Efendi (öl.1251/1836), *Tercemânü'l-Ma'nevî fî-Tercemeti'l-Mesnevî*, *Mesnevî*'nin tamamının manzum tercümesidir. Arap harfli olarak müellif nüshasıyla beraber dört yazma nüshası vardır. Latin harflerine çevrilmiş hâlini içeren bir doktora çalışması [Selman Karadağ, *Türk Edebiyatında Manzum Mesnevî Tercümeleri ve Mehmed Şâkir Efendi'nin Mesnevî Tercümesi (İnceleme-Metin)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018] henüz basılmamıştır.

3.Veled Çelebi İzbudak (öl. 1953)/Abdülbâki Gölpınarlı (öl. 1982): Veled Çelebi İzbudak'ın *Mesnevî Tercümesi,* Gölpınarlı tarafından gözden geçirilmiştir, bu eser, *Mesnevî*'nin tamamının mensur tercümesidir. İlk baskı: İstanbul, 1988; son baskı: KBB, 2017.

4.Şefik Can (öl.2005), *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî* Tercümesi, üç cilt içinde altı cilt. *Mesnevî*'yi konularına göre bir tasnife tabi tutmuş ve kısa açıklamalar eklemiş olarak tercüme eder. İlk baskı: İstanbul, 1997; son baskı: İstanbul, 2019.

5.Âmil Çelebioğlu (öl.1990), *Mevlânâ-Mesnevî-i Şerîf*, *Mesnevî*'nin tamamının mensur tercümesidir. İlk baskı: İstanbul, 2007; son baskı: İstanbul, 2018.

6.Ahmet Metin Şahin (doğ.1935), *Mesnevî: Nazmen Tercüme, Mesnevî*'nin tamamının manzum tercümesidir. İlk baskı: İstanbul, 2006; son baskı: İstanbul, 2018.

7.Mehmet Kanar (doğ.1954), *Mesnevî I-II, Mesnevî*'nin tamamının manzum tercümesidir. İlk baskı: İstanbul, 2013; son baskı: İstanbul, 2014.

8.Adnan Karaismailoğlu (doğ.1957), *Mesnevî – Mevlânâ, Mesnevî*'nin tamamının mensur tercümesidir. İlk baskı: Ankara, 2004; eser Konya Büyükşehir Belediyesi ve Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından farklı yıllarda birçok kez basılmıştır. Son baskı İstanbul, 2018.

9.Derya Örs (d.1966)-Hicabi Kırlangıç (doğ.1966), *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî*, *Mesnevî*'nin tamamının mensur tercümesidir. İlk baskı: İstanbul, 2007; Tıpkıbasımı ile çevirisi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Ankara, 2015; son baskı: KBB, Konya, 2016.

10.Hicabi Kırlangıç (d.1966), *Mesnevî-Mevlânâ I-II, Mesnevî*'nin tamamının manzum tercümesidir (İstanbul, 2017).

I. B. Arap Harfli ve Latin Harfli Türkçe Şerhler

1.Şem'î Şem'ullah (öl.1603), *Şerh-i Mesnevî, Mesnevî*'nin tamamının mensur şerhidir. Türkiye'deki birçok kütüphanede yazma nüshası mevcuttur.

2.İsmâil Ankaravî (İsmâil Rusûhî Dede) (öl.1041/1632), *Mecmuâtü'l-Letâif* ve *Matmûratü'l-Maârif*, *Mesnevî*'nin tamamının mensur şerhidir. (Mısır, 1835 / İstanbul, 1872)

3.Abdullah Bosnavî (öl.1054/1644), *Şerh-i Manzûme-i Cezîre-i Mesnevî*, Sîneçâk Yûsuf Sinan'ın Farsça *Cezîre-i Mesnevî* isimli eserinin Mehmed İlmî Dede tarafından yapılmış Türkçe mensur şerhi, Bosnavî tarafından manzum hâle getirilmiştir. 8673 beyit olan eserin Süleymaniye ve Beyazıt kütüphanelerinde el yazması nüshaları vardır.

4.Sarı Abdullah Efendi (öl.1070/1660), *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Mesnevî*'nin ilk cildinin beş cilt hâlinde mensur tercüme ve şerhidir. (İstanbul, 1870-1871)

5.İsmâil Bursevî (Bursalı İsmâil Hakkı) (öl.1137/1725), *Rûhu'l-Mesnevî*, *Mesnevî*'nin ilk cildinden 748 beytin mensur şerhidir. Arap harfli olarak İstanbul, 1871; Latin harfli olarak İstanbul, 2004, son baskı: İstanbul, 2017.

6.Şeyh Galib'in (öl.1213/1799) de Şerh-i Cezîre-i *Mesnevî*'si vardır. Baskılarından birisi: *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz. Mehmet Atalay-Turgut Karabey, Konya: KBB, 2007.

7.Mehmed Murad Nakşibendî (öl.1264/1848), *Hülâsatü'ş-şürûh*, *Mesnevî*'nin tamamının altı ciltlik muhtasar şerhidir. İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye Kütüphanesinde yazma nüshaları vardır. İlk 1001 beyit Latin harfleriyle basılmıştır. (Zekiye Güntan, Muhammed Murâd Nakşbendî ve *Hülâsatü'ş-Şürûh adlı Mesnevî Şerhinden ilk 1001 Beyit*, Konya, 2011)

8.Âbidin Paşa (öl.1906), *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf, Mesnevî*'nin ilk cildinin altı cilt hâlinde, Doğu ve Batı literatürü kullanılarak oluşturulmuş mensur şerhidir. Hepsi veya her cildin farklı bir tarih/yerde baskıları bulunmaktadır: Sivas, 1886, Ankara, 1887-1888, İstanbul, 1888-1908; Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi* (2 Cilt), çev. Mehmet Sait Karaçorlu, İstanbul 2007.

9.Ahmed Avni Konuk (öl.1938), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, *Mesnevî*'nin tamamının mensur şerhidir. Baskısı: 13 c., İstanbul, 2004-2009.

10.Kenan Rifâî (öl.1950), *Şerhli Mesnevî-i Şerif, Mesnevî*'nin birinci cildinin mensur şerhidir, (*Mesnevî Hatıraları* ismiyle ilk defa) İstanbul, 1952, tam cilt hâlinde, ilk baskı: Ankara, 1973; son baskı İstanbul, 2017.

11.Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) (öl.1951), *Şerh-i Mesnevî*, *Mesnevî*'nin ilk dört cildi ile beşinci cildin de yaklaşık bin beytini kapsar ve Türkçe mensur şerhtir. Eser, şârihin öğrencisi Şefik Can tarafından tamamlanmış ve 18 cilt olarak yayımlanmıştır. Basılan bu eserin ilk 14 cildi yazara, diğer kısmı ise Şefik Can'a aittir. 14 ciltlik ilk baskı: İstanbul, 1963; 18 ciltlik son baskı: İstanbul, 2017.

12.M. Muhlis Koner (öl.1957), *Mesnevî'nin Özü I-II, Bugünün İlmi, Bugünün Anlayışı, Bugünün Açık Diliyle Mesnevî*'nin Bütün Bahislerinden Seçmeler, *Mesnevî*'nin tamamının muhtasar tercüme ve şerhi niteliğindedir. İlk baskı: Konya, 1961; son baskı: İstanbul 2005.

13.Abdülbâki Gölpınarlı (öl.1982), *Mesnevî Şerhi*, *Mesnevî*'nin tamamının mensur şerhidir. İlk baskı: İstanbul, 1973; 3 kitapta 6 cilt son baskı: İstanbul, 2017.

14.Hüseyin Top (d.1933), *Mesnevî-i Mânevî Şerhi*, *Mesnevî*'nin tamamının mensur şerhidir, 12 c., ilk cilt baskı İstanbul, 2011; son cilt, İstanbul, 2018.

Dîvân-ı Kebîr

Dîvân-ı Kebîr'in Türkiye'de 2012 yılında T.C. PTT Genel Müdürlüğü tarafından 2 cilt hâlinde yapılmış büyük boy tıpkıbasımı da yapılan çalışmalar içinde büyük bir değere sahiptir. Çünkü bu tıpkıbasıma ek olarak bir de Adnan Karaismailoğlu'nun sunuş yazısıyla hazırlanmış "*Dîvân-ı Kebîr'in Karşılaştırmalı Fihristi*" (*Takdim / Fihrist)* isimli bir çalışma yer almaktadır. Bu eserde Abdülbâki Gölpınarlı ve Bedîüzzaman Fürûzanfer yayınları ile Mevlânâ Müzesinde yer alan *Dîvân-ı Kebîr* nüshası fihrist şeklinde karşılaştırılmış ve gazellerin ilk mısralarına göre eserlerdeki yerleri tespit edilmiştir.

Eserin tam metin olarak Türkçeye tercümesi, Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yedi cilt hâlinde *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Dîvân-ı Kebîr I -VII* ismiyle yapılmıştır. Mevlânâ Müzesi Kütüphanesinde yer alan 68-69 numaralı yazmayı esas alan bu eser, sonraları Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından sekiz cilt olarak bazı düzeltme ve eklemelerle yayımlanmıştır (Son baskısı: 2015). Bunun dışında *Dîvân-ı Kebîr*'in, seçmeler hâlinde Şefik Can, Mithat Bahâri Beytur, Yakup Şafak gibi isimler tarafından yapılmış Türkçe çevirileri de kütüphanelerimizin baş tacıdır.

Dîvân-ı Kebîr içinde yer alan 1800'e yakın rubâîden seçilmiş, Türkçe tercümeleri içeren çalışmalar da bu hacimli eserden çıkmış yayınlardır. *Dîvân-ı Rubâiyyât* adıyla ayrı bir eser hâline getirilmiş olan seçkiler veya bütün rubâîler Hasan Âli Yücel, Şefik Can, M. Nuri Gençosman, Talat Halman, Âsaf Hâlet Çelebi, Hüseyin Rifat ve Abdülbâki Gölpınarlı, Ziya Avşar, H. İbrahim Sarıoğlu gibi kişiler tarafından farklı zamanlarda yayımlanmıştır.

Fîhi Mâ Fîh

Eser, Hz. Mevlânâ'nın kendi dinî, sosyal ve kültürel iç dünyasını yansıttığı için okuyucuların *Mesnevî* veya diğer eserleri okumadan önce okuyabilecekleri temel bir kaynaktır. *Fîhi Mâ Fîh*, Hz. Mevlânâ döneminde ve sonrasındaki süreçte de bilinmekle beraber eserin üzerinde yapılan detaylı çalışmalar ve eserin edebiyattaki izleri son yüzyılda artmıştır.

Fîhi Mâ Fîh ve aşağıda zikredilecek olan *Mektûbât ile Mecâlis-i Seb`a* üzerine Adnan Karaismailoğlu'nun hazırladığı ve 2010 yılında Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından basılan tıpkıbasım neşir de her üç eser için araştırmacılara kaynak niteliğinde olan bir yayındır.

Eserin günümüze kadar Türkçe olarak çok sayıda tercümesi yapılmıştır. Bu eserlerin içerisinde A. Avni Konuk (Haz. Selçuk Eraydın), Abdülbâki Gölpınarlı ve Meliha Ülker Ambarcıoğlu gibi isimler Latin harflerle yapılan tercümelerin ilk sahipleridir.

Mecâlis-i Seb`a

Mecâlis-i Seb`a'nın diğer eserlere göre yazma nüshası azdır. Eser, Latin harflerle 1937 yılında Rizeli M. Hulusi Karadeniz tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviriyi Ahmed Remzi Akyürek düzeltmiş ve çeviri Feridun Nafiz Uzluk tarafından İstanbul'da Farsça metniyle beraber *Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü* ismiyle hazırlanmıştır.

Yirminci yüzyıldaki bir diğer çalışma ise 1965 yılında basılan *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî–Mecâlis-i Seb`a-Yedi Meclis* isimli eserle Abdülbâki Gölpınarlı'ya aittir. 2007 yılında eser, Hicabi Kırlangıç tarafından tekrar tercüme edilerek *Yedi Meclis -Mecâlis-i Seb`a-* ismiyle ilmî bir yayın olarak hazırlanmıştır (Son baskı: İstanbul, 2012).

Mektûbât

Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan *Mektûbât*'ın, 147 mektup içeren Farsça metnini *Mevlânâ'nın Mektubları / Mektûbât* ismiyle Feridun N. Uzluk 1937'de neşretmiştir. Latin harfli ilk Türkçe çevirisi ise Abdülbâki Gölpınarlı'nın, 1963 yılında neşrettiği *Mevlânâ Celâleddîn, Mektuplar* isimli eseridir. Eser, Abdülbâki Gölpınarlı'nın Mevlânâ Müzesi Kütüphanesindeki 79 numaralı nüshayı esas alıp altı nüshayı karşılaştırarak oluşturduğu metnin tercümesidir. Bu eser dışında Hz. Mevlânâ'nın eserlerinden seçmeleri içeren yayınlarda da *Mektûbât*'tan bölümler yer almaktadır.

B. Doğu ve Batı Edebiyatlarında Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinin Tercüme ve Şerhlerinden Bazıları

Mesnevî-yi Mânevî / Mesnevî-yi Şerîf

Yazıldığı yüzyıldan sonra insanlık âleminde büyük dikkat toplayan ve dünyanın her köşesinde yansımasının görüldüğü Hz. Mevlânâ ve eserleri hâlen de bu büyük etkisini sürdürmektedir. Türk edebiyatında olduğu gibi Doğu ve Batı edebiyatlarında da hiç şüphesiz ki en büyük değer *Mesnevî*'ye gösterilmiştir.

Doğu'da Mesnevî

Doğu'da XIV. yüzyıldan sonra Farsça, Arapça ve Urduca *Mesnevî* tercüme ve şerhleri ortaya koyulmaya başlanırken, Batı'da *Mesnevî*'ye olan ilgi XIX. yüzyılda, özellikle İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi dillerde artmaya başlamıştır.

Hz. Mevlânâ'nın Doğu'daki en büyük etkisi İran edebiyatında olmuş ve asırlardır Farsça çok sayıda *Mesnevî* tercüme ve şerhi ortaya koyulmuştur. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

Ahmed-i Rûmî (öl.750/1349) tarafından 720/1320 yılında telif edilen *Dekâyikü'l-hakâyık* isimli eser, özellikle Hindistan'da Hz. Mevlânâ ve eserlerinin tanınmasında katkı sağlamıştır. Eser, *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*'den seçilmiş metinleri, dinî ve ahlâkî fıkralarla açıklamakla, diğer şerhlerden farklı bir üslûb sergiler.

Kemâleddîn Hüseyn Harezmî'nin (öl.841/1437) kaleme aldığı *Künûzü'l-hakâyık fî rumûzü'l-dekâyık* isimli eser de IX/XV. yüzyılda İran'da yapılan ilk çalışmalar arasındadır. Eser, *Mesnevî*'nin bir bölümünün manzum tercümesidir. Harezmî'nin *Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhirü'l-envar* isimli bir diğer eseri ise ilk üç cildin mensur şerhidir.

İran'da özellikle *Mesnevî*'nin konularına göre tasnifini içeren ve manzum olan bir diğer eser Hüseyn-i Vâ'iz-i Kâşifî'ye (öl.910/1504) aittir. *Lubb-i Lubâb-i Mesnevî* isimli eser 1965 yılında yayımlanmıştır.

Muhammed Sâlih b. Muhammed Bakır-ı Kazvînî (öl.1117/1705) tarafından yazılan *Künûzü'l-irfân ve rumûzü'l-îkân* isimli eser de yine *Mesnevî*'deki anlaşılması güç olan beyitlerin şerhini içeren bir eserdir. Eser, 1995 yılında Ahmed-i Mücâhid tarafından Tahran'da yayımlanmıştır.

Esrârü'l-guyûb isimli ve *Mesnevî*'nin tamamına yapılmış açıklamaları içeren Hâce Eyyûb'e ait eser ile Hâc Mollâ Hâdî-i Sebzvârî'ye (öl.1290/1873) ait *Şerh-i (esrâr-ı) Mesnevî* isimli eser de özellikle geçmiş asırlara ait önemli *Mesnevî* tercüme ve şerhleri arasındadır.

Yirminci yüzyıla bakıldığında ise Muhammed Takî-i Ca'ferî'nin on beş ciltlik *Tefsîr u nakd u tahlîl-i Mesnevî* isimli tam şerhinin yanında Muhammed-i Ramazânî'nin *Mesnevî-i Ma'nevî*'si, Celâleddîn-i Humâî'nin *Tefsîr-i Mesnevî-i Mevlevî* isimli eseri, Muhammed-i İsti'lâmî'nin *Mesnevî-i Celâleddîn Muhammed-i Belhî*'si, Abdülhüseyn Zerrînkûb'un *Sırr-ı Ney'i* gibi seçkilerden oluşan veya bazı ciltler ile konulara göre oluşturulmuş eserler görülmektedir.

Bedîüzzaman Fürûzanfer, Muhammed-i İsti'lâmî, Kerîm-i Zemânî, Seyyid Ca'fer Şehîdî, Seyyid Sâdık Gevherîn, Tevfik H. Sübhânî, Abdülkerîm Surûş, Hüseyn Muhammedzâde-i Sıddîk, Rızâ Şecerî gibi önemli isimlerin eserleri yine bu tercüme, şerh ve Farsça *Mesnevî* neşirleri arasındadır. Özellikle *Mesnevî* ve Mevlânâ alanına çok büyük emeği ve gayreti bulunan Fürûzanfer'in *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf'i* ile diğer eserleri, günümüzde birçok ülkedeki araştırmacı tarafından da incelenmekte ve kaynak eser olarak kullanılmaktadır.

Bunun yanında Abdülbâki Gölpınarlı'nın Türkçe *Mesnevî* tercüme ve şerhi de İran'da Farsça olarak Tevfik Sübhânî tarafından *Neşr u Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* ismiyle hazırlanmıştır.

Muhammed Şerîfî tarafından kaleme alınan *Nerdübân-ı Âsumân* isimli ve Reynold Alleyne Nicholson ile Konya Mevlânâ Müzesi nüshası kullanılarak oluşturulmuş, *Mesnevî*'nin mensur tercüme ve şerhi olan eser de İran'da yakın tarihte yapılmış önemli çalışmalar arasındadır. İki ciltlik eserin ilk cildinde tercüme ve şerh yer alırken, diğer ciltte konu dizini ve Hz. Mevlânâ'nın kullandığı motifler ve hikâyelerle ilgili bölümler yer almaktadır.

Son zamanlarda *Mesnevî* üzerine yine İran'da yapılmış değerli yayınlardan biri de iki ciltlik *Mesnevî-i Ma'nevî* isimli mühim eseriyle İranlı edebiyat ve kültür yazarı Muhammed Ali Muvahhid'e aittir. Eser, Hz. Mevlânâ döneminden hemen sonra ortaya çıkan ve Konya, Kahire nüshaları başta olmak üzere 11 civarı nüshanın karşılaştırılarak *Mesnevî*'nin asıl metnine en yakın şekilde oluşturulmuş bir yayındır. Bir tahkikte 11 nüshanın karşılaştırılması ilmî bir teâmül değilse de bu kadar çok nüshanın karşılaştırılması büyük bir emektir.

Doğu'da özellikle *Mesnevî* alanındaki çalışmaların olduğu bölgelerden bazıları da Urdu dilinin hâkim olduğu Hint alt kıtası olarak bilinen Pakistan, Hindistan, Bangladeş gibi bölgeler ile Afganistan ve Endonezya gibi Müslüman nüfusunun yoğun olduğu yerlerdir.

Bu bölgelerde bulunan milletlerin Hz. Mevlânâ ile olan münasebetlerinin XIII. yüzyıl sonlarına doğru olduğu Şeyh Ali Kalender'in (öl.724/1323) o dönemde Konya'ya gelmesi ve sonrasında yazdığı eserlerinde *Mesnevî*'den alıntılar yapmasıyla bilinmektedir. Öte yandan bu ülkelerdeki Hz. Mevlânâ ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların yakın tarihimize kadar genel olarak Farsça yazıldığı görülmektedir. Seyyid Sadullah Purâbî'nin (öl.1138/1726) *Risâle-i çihil beyt-i Mesnevî*'si, Şah Cihangîr Haşîmî'nin (öl.946/1539) *Mazharü'l-esrâr'ı*, Ali Ekber Hafî'nin *Nehr-i bahr-i Mesnevî*'si ve Mîr Hasan'ın (XII/XVIII. yüzyıl) *Rumûzü'l-'ârifin*'i bu bölgelerde asırlar boyu oluşturulmuş önemli tercüme, şerh ve özgün eserlerdir. Özellikle XIV/XX. yüzyılın sonlarına doğru bu bölgelerde oluşturulan eserler ise daha çok İngilizce olarak karşımıza çıkmaktadır. Afzal Iqbal, A. Reza Arasteh, George Cave, Khalifa Abdul Hakîm gibi isimlerin Hz. Mevlânâ ve eserleriyle ilgili oluşturdukları seçki veya telif eserler bunlardan bazılarıdır.

Ayrıca *Mesnevî mâ şerh-i Bahrû'l-'ulûm* isimli eseriyle Mevlânâ 'Abdül'alî Leknovî (öl.1225/1810), *Şerh-i Hâce Eyyüb*'ün şârihi

Velî Muhammed-i Ekberâbâdî, Hind şârihlerinden İmdâdullah ve yine Farsça şerhleriyle bilinen Muhammed Rızâ gibi isimler bu coğrafyada *Mesnevî*'yi tanıtan isimler olmuştur. Pakistan'da Urdu diliyle kaleme alınan Şiblî-i Nu'mânî'nin (öl.1914) *Sevânih-i Mevlânâ Rûm* isimli eseri de Hz. Mevlânâ ve *Mesnevî*'yi konu alan bir diğer çalışmadır.

Muhammed Rıza Lâhûrî'nin *Mükâşifât-ı Rızavî*'si, Muhammed Nezir Arşî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u, Muhammed Abdülmecid Yezdânî'nin *Gofte-yi Rûmî*'si, Feyz Ahmed Üveysî'nin *Sedâ-yi Nâyî*'si, Muhammed Yûnus Sethî Vefâ'nın *Nevâ-yi Rûmî* isimli eseri ile Mevlânâ Kadı Seccâd Hüseyn'in *Mesnevî-i Mevlevî-i Ma'nevî*'si Urduca olarak kaleme alınan bazı önemli eserlerdir.

Afganistan'da Halîlullah Halîlî, Pohand Abdulhay Habîbî, Mirmen Mahbûb Sarac, Hafız Rabia Nûristanî gibi isimler de yine Mesnevî üzerine çalışma yapmış bazı Afgan araştırmacılardır.

Özellikle Pakistan'da, Hz. Mevlânâ ve onun eserlerinin tanınmasında, tanıtılmasında büyük emeği geçen Milli Şair Muhammed İkbal'i de Hz. Mevlânâ'ya olan bağlılığı vesilesiyle burada anmak uygun olacaktır.

Arap edebiyatında *Mesnevî* veya Hz. Mevlânâ tesirini görmek her ne kadar az da olsa son yüzyılda Arapça olarak hazırlanmış bazı önemli çeviri ve şerhleri görmek mümkündür. Abdu'l-vehhâb Azzâm'ın 1946'da Kahire'de neşrettiği *Fusû'l-mine'l-Mesnevî*'si, Abdüsselâm Kefâfî ve eseri tamamlayan öğrencisi İbrahim Desuki Şitâ'nın *Mesnevî - Celâleddîn er-Rûmî* isimli eseri, Murâd Mevlevî'nin *Kısasu Mesnevîyyi Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî*'si gibi eserler önemli tercümeler arasında yer alırken; Çengî Yûsuf Dede Ahmed el-Mevlevî'nin Ankaravî şerhinden faydalanarak Şam'daki Mevlevîhâne müridlerinin Türkçe şerhi anlamakta zorlandıkları için Arapça olarak oluşturduğu *Menhecu'l-Kavî li-Tullâbi'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî el-müsemmâ bi'l-Menheci'l-kavî)* isimli şerh de Arap dilinin *Mesnevî* ile ilgili önemli kaynaklarındandır.

Batı Dünyasında Mesnevî

Mesnevî hakkında Batı dünyasında yapılan çalışmaların çoğu İngilizce olmakla beraber bu çalışmaların büyük çoğunluğu XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Alman

araştırmacı Hellmut Ritter, Fransız J. D. Wallenbourg, Polonyalı yazar Julian Adolf Swiecicki, İtalyalı İtalo Pizzi ve Gabriel Mandel Khan gibi ilim dünyasında bilinen ünlü isimlerin oluşturdukları eserler, *Mesnevî* ya da Hz. Mevlânâ'nın diğer eserleri hakkında yapılan ilk ve önemli çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bu isimlerin dışında Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, İsveç, Rusya, Çekoslovakya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Makedonya, Hollanda, Polonya ve Yunanistan gibi ülkelerde çok sayıda *Mesnevî* seçkisi veya Hz. Mevlânâ'dan hareketle oluşturulmuş özgün yayınlar da vardır.

Özellikle Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından planlanan ve uzun yıllardır devam eden bir proje kapsamında *Mesnevî* dünya dillerine çevrilmektedir. Şu an 26 dile çevrilen eserin Türkçe çevirisine mobil ortamlardan da erişilebilmektedir. Farklı dillere mobil erişim çalışmaları devam etmektedir.

Yapılan bu çeviriler; Reynold Alleyne Nicholson, Gabrielle Mandel Khan, Eva de Vitray Meyerowitch, Abdulwahid Van Bommel, Dossay Kenzhetayev ve Abülfez Quliyev (Amanoğlu) gibi önemli isimlere aittir.

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından *"Mesnevî'nin Dünya Dillerine Çevirisi Projesi"* kapsamında çevirisi yapılan diller ve çeviri yapan isimler şu şekildedir:

Mesnevî'nin 2004 yılında ve sonraki muhtelif yıllarda Türkçe tercümesi için Veled Çelebi İzbudak, Adnan Karaismailoğlu, Hicabi Kırlangıç ve Derya Örs gibi isimlerin çevirilerinden istifade edilmiştir.

Mesnevî'nin ayrıca, 2005 yılında Bernhard Meyer ile Kaveh Dalir Azar tarafından Almanca tercümesi ve Selçuk Üniversitesi fahri öğretim üyesi de olan Gabriel Mandel Khan tarafından İtalyanca çevirisi basılmıştır. Aynı yılda Kadı Seccad Hüseyin tarafından hazırlanan Urduca *Mesnevî* tercümesi ile birlikte şerhi yayımlanmıştır.

Müslüman olduktan sonra "Havva" adını alan Eva de Vitray Meyerovitch tarafından hazırlanan Fransızca *Mesnevî* tercümesi, 2006 yılında neşredilmiştir. *Mesnevî*'nin Japonca tercümesini

Miyuki İkeda, Horuku Mori ve Megumi Katayanki yapmış ve eser 2007 yılında basılmıştır.

Bu serinin Batı dünyasında farklı kapılar aralayan İngilizce çevirisi için, *Mesnevî* araştırmacılarının üzerinde büyük etkisi olan Reynold Alleyne Nicholson tarafından 1925 ve 1940 yılları arasında sekiz cilt olarak tercüme edilen çalışma esas alınmış ve farklı yıllarda bu tercüme Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından tekraren basılmıştır.

Yine proje kapsamında *Mesnevî*'nin Farsça metni, 2006 yılında Adnan Karaismailoğlu ile Derya Örs tarafından mevcut metinlerin gözden geçirilmesiyle tekrar basılmıştır.

Eserin Arapçaya tercümesi, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Farsça dersler veren Muhammed Abdusselâm Kefâfî'nin e*l-Mesnevî* isimli yarım kalan iki ciltlik tercümesi ile tercümeyi tamamlayan öğrencisi İbrahim Desuki Şitâ'nın çevirisidir. Eser, 2006 yılında basılmıştır.

2007 yılında basılan ve Seyyid Hüseyin Nasr tarafından incelemesi yapılan İsveççe tercüme Chister Oxentierna tarafından hazırlanmıştır. Türkmen Türkçesiyle çeviri, Ramazan Doğan ve Sohbet Täjiýew tarafından düzeltmesi yapılarak *Mesnevî Calicat Tercüme Merkezi*'nin de katkılarıyla 2007 yılında basılmıştır.

Aynı yılda basılan İspanyolca *Mesnevî* tercümesi de Seyyid Hüseyin Nasr tarafından yapılan düzeltmelerle Chister Oxentierna tarafından *Maznawi-i Manawi* ismiyle hazırlanmıştır. Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 2007 yılında basılan bir diğer yayın ise Mithat Hoxha tarafından çevrilen Arnavutça *Mesnevî* tercümesidir.

Mesnevî'nin Tacikçe tercümesi, Kamaj Kamaj isimli araştırmacı tarafından hazırlanmış ve 2008 yılında yayımlanmıştır. Özbek Türkçesine ait çevirisini de Kamaj Kamaj'ın yaptığı eser, 2009 yılında basılmıştır.

Yine 2009 yılında basılan Kazak Türkçesi tercümesi ise Türkoloji çalışmalarıyla bilinen Dossay Kenzhetayev tarafından hazırlanmıştır.

2009 yılında Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılan bir başka *Mesnevî* tercümesi de Boşnakça çeviridir. İlk cildin çevirisi Fejzullah Hadzibajiric tarafından yapılmıştır. Diğer ciltlerin tercümesi devam etmektedir.

Çince çeviri, Mu Hong Yang, Zhang Hui, Song Pifang isimlerinde üç kişilik komisyonca hazırlanmış ve 2009 yılında basılmıştır. *Mesnevî*'nin, Felemenkçe tercümesi Abdulwahid Van Bommel tarafından 2007 yılında başlanıp 2010 yılında tamamlanmıştır.

Mesnevî'nin Yunancaya aktarımı Liana Mistakidou tarafından yapılmış ve bu eser 2011 yılında basılmıştır.

Abuzer İbrahim tarafından hazırlanan Rusça *Mesnevî* tercümesi 2013 yılında; Malezya İslamî Düşünce ve Medeniyet Uluslararası Enstitüsünde (ISTAC) öğretim üyesi Sayyid Mohamed tarafından yapılan Malayca çevirisi de 2014 yılında Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından neşredilmiştir.

Mesnevî'nin Azeri Türkçesinde yayını ise Azerbaycan Milli İlimler Akademisi aslî üyesi Abülfez Quliyev (Amanoğlu) tarafından hazırlanmış ve 2014 yılında basılmıştır.

Kürtçe çeviriyi, İran'ın Kürt bölgesi âlimlerinden Mela Ahmedê Şerefxanî hazırlamış ve çeviri 2015 yılında yayımlanmıştır.

Son olarak Swahili diline ve Barçınay Kimsanova ile Ermamat Ergeşov tarafından Kırgız Türkçesine aktarılan *Mesnevî* tercümeleri, 2017 yılında basılmıştır.

Mesnevî'nin, Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından şu ana kadar Farsça asıl metin ve Türkçe ile beraber 26 dilde yayını yapılmıştır. Ayrıca Gürcüce, Uygur Türkçesi, Tatar Türkçesine çeviri çalışmaları da tamamlanmış olup basım aşamasındadır.

R. A. Nicholson'un yaklaşık yarım asır çalışarak ortaya koyduğu *The Mathnawi of Jalaluddîn Rumi* isimli eseri, *Mesnevî*'nin tam metnini ve aynı zamanda İngilizce olarak tercüme ve şerhini kapsayan bir eser olarak on yıllardır hem Batılı hem de Doğulu araştırmacıların sıkça kullandığı kaynak kitap olmayı başarmıştır. Batı dillerinde yapılan çoğu tercüme veya şerhin bu eserden

yararlanılarak oluşturulduğu görülmektedir. Ayrıca bu eser, Pakistan, Hindistan ve Amerika gibi ülkelerde de yayımlanmıştır. Türkiye'de de İngilizce tercüme kısmı basılan bu şerh ayrıca Hasan Lâhûtî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Nicholson'dan sonra bu alanda en titiz ve kapsamlı çalışanlardan birisi, bir İngiliz şarkiyatçı Alan Williams'tır. Alan Williams'ı burada, bu alanda değerli birçok çalışması yanında, yıllarını verdiği *The Vision of Rumi. Revealing the Masnavi, Persia's Great Masterpiece* adlı manzum *Mesnevî* tercümesi ile anmak gerekir. Bu titiz tercümenin basımına, 2019'da İngiltere'de başlanmış, ilk iki cildi okuyucuyla buluşmuştur.

Bu önemli eserden başka yine Nicholson'un *Mesnevî* seçkileri üzerine olan çalışmaları ile S. James W. Redhouse ve *The Mesnevî of Mevlânâ Jelalu'd-dîn Muhammed er Rûmî*'si, Edward Henry Whinfield'in 3.500 kadar beyitten oluşan *Masnavî-i Ma'navî: the Spiritual Couplets of Maulana Jalalud-dín Muhammad-i Rûmî isimli Mesnevî* seçkisi ve Charles E. Wilson'un *The Masnavî* adlı *Mesnevî*'nin ikinci cildine ait olan eseri de Batı dünyasında oluşturulmuş değerli eserlerdir.

Yine 1965'te İran'da basılan Molla Hüseyn-i Vâ'iz-i Kâşifî'nin (öl.910/1504) *Lubb-i Lubâb-i Mesnevî* adlı eseri de yakın tarihlerde İngilizce olarak Wazir Dayers tarafından *Mawlana Mulla Husayn Wa'iz-e Kashifi The Heart of Hearts of Rumi's Mathnawi or Lubb-e Lubab-e Mathnawi-ye Ma'nawi* ismiyle neşredilmiştir.

Ayrıca William Chittick, Arthur John Arberry, Coleman Barks, Kabir ve Camille Helminski, Andrew Harvey, Arthur Scholey, Simone Fattal, Muriel Maufroy gibi Batılı araştırmacı, akademisyen veya yazarların yayınları ve özellikle de Madan Gopal Gupta, Ali Behrâmî, Erkan Türkmen ve Jawid Mojaddedi gibi Hind, İran, Pakistan ve Afgan asıllı bilim insanlarının oluşturdukları İngilizce *Mesnevî* seçkileri, tercüme ve şerhleri de İngiliz dilinin önemli ve popüler yayınları arasındadır.

Mevlânâ ile İkbal'in eserlerini Fransızcaya çevirmesiyle tanınan ve çok sayıda kişinin Müslüman olmasına, birçok aydının ise İslam'a ısınmasına vesile olan Eva de Vitray Meyerovitch, Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*, *Fîhi Mâ Fîh* ve Mektûbât'ını tam metin olarak *Dîvân-ı Kebîr*'i ise seçkiler şeklinde Fransızcaya tercüme etmiştir. *Djalâl-ed-Dîn Rûmî, Mathnawî, La Quéte de l'Absolut* isimli *Mesnevî* tercümesi Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından da yayımlanmıştır.

Hellmut Ritter ve Annemarie Schimmel gibi önemli Alman araştırmacılarıyla büyük ölçüde Hz. Mevlânâ ile tanışan Almanya'da, Almanca ilk tam *Mesnevî* tercümesi Kaveh Dalir Azar'a aittir.

Çeviri ve şerhlerden başka *Mesnevî* nüshalarını Farsça neşreden, yukarıda anılan isimlerin dışında, bu kısma son olarak, Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs'ün 1278 tarihli Konya nüshasını esas alarak üç kitap hâlinde hazırladıkları Farsça *Mesnevî*'yi de ekleyebiliriz. Diğer Farsça *Mesnevî* nüshalarından ayrı bazı farklılıklara sahip olan bu eser, *Mesnevî* çalışanlarca kaynak kitap olarak kullanılması bakımından önem arz etmektedir.

Dîvân-ı Kebîr

Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî* isimli eserinden sonra özellikle şiir tarzıyla ilgilenenlerin dikkatini çeken bir diğer eser *Dîvân-ı Kebîr*'dir. Hâlen içindeki şiirlerin tasnifinin yapılamadığı ve farklı bölgelerdeki yazma nüshalara göre, 50 bin beyit sayısına kadar çıkan eser hakkında İran'da yapılan çalışmalar oldukça kapsamlıdır.

Dîvân'ın tamamını on farklı nüshayı kıyaslayarak tenkitli hâlde neşreden Bedîüzzaman Fürûzanfer'in *Kitâb-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr* isimli eseri neredeyse tüm coğrafya için itibar gören bir eser olmuş ve farklı zamanlarda farklı yayınevleri tarafından yayımlanarak alanında en verimli ve detaylı çalışma olma özelliğini kazanmıştır.

Fürûzanfer'in bu kıymetli eserinden hareketle Tevfîk Sübhânî, Alî Deştî, Celâleddîn-i Humâî, Kaht-i Hûrşîd ve Cevâd-ı Selmâsîzâde gibi isimler gerek telif eserler ortaya koymuş gerekse de Dîvân'dan seçkiler üzerine yayınlar hazırlamışlardır. Ayrıca Dîvân'daki peygamber hikâyeleri ve şerhini kapsayan Takî-i Pûrnâmdâriyân'ın *Dâstân-ı peyemberân der Külliyât-ı Şems* isimli eseri, Sîrûs Şemîsâ'nın gazel seçkilerinden oluşan *Güzîde-i gazeliyât-ı Mevlevî*'si, Mohammed Rıza Şefii Kedkeni'nin *Gûzîîde-i gazaliyât-ı Şems*'i de Farsça çalışmalar arasında yer almaktadır.

PTT Genel Müdürlüğü tarafından yapılan tıpkıbasım çalışmayı da burada tekrar anmak uygun olacaktır. Zira yapılan bu baskıyla, kullanılan nüsha ile diğer nüshalardaki farklılıklar da ortaya çıkmıştır.

Batı'da *Dîvân-ı Kebîr*'in izleri Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer'ın (öl.1856), Almanca *Persian Literature* isimli eserindeki Hz. Mevlânâ'ya ait şiir tercümeleriyle görülmektedir. Yine Almanca *Mystische Ghaselen nach Dschelaleddîn Rumî* isimli eseriyle Friedrich Rückert, Alman şair Johann Wolfgang von Goethe (öl.1832) gibi isimler, eserlerinde Hz. Mevlânâ'nın şiirlerinden faydalanmış veya etkilenmişlerdir.

Avrupa'da Hz. Mevlânâ'nın isminin yayılmasına vesile olan bu isimlerden sonra özellikle *Mesnevî* alanında yaptığı çalışmalarla kendinden söz ettiren İngiliz Reynold Alleyne Nicholson'un, *Selected Poems from the Dîvânı Shamsi Tebriz* isimli eseri âdeta Batı dünyasında bir kapı aralamış ve kendi öğrencisi A. J. Arberry ile William Hastie gibi isimler bu çalışmalara hız kazandırmışlardır.

Paris'te, Âsaf Hâlet Çelebi (öl. 1958) tarafından 1957 yılında yayımlanan 276 rubâînin Fransızca tercümesi olan *Roubaiat de Mevlânâ Djlaleddîn Roumi* isimli eserle Fransa'da yayılan Hz. Mevlânâ etkisi sonradan İslamiyet'i seçen Eva de Vitray Meyerovitch (Havva) (1909-1999) ile daha da yaygınlaşmıştır.

Hz. Mevlânâ ve eserlerine olan ilgiyi Batı dünyasında artıran bir diğer isim ise Alman İranolog Annemarie Schimmel (öl. 2003) olmuştur. Onun, Hz. Mevlânâ ve eserleri üzerine hazırladığı İngilizce eserler, Edmund Helminski, Camille Helminski, Hohn Moyne, Coleman Barks, Andrew Harvey, Franklin Lewis gibi çok sayıda Batılı araştırmacı, düşünür ve yazara ilham kaynağı olmuş ve onları yönlendirmiştir.

Anılan bu isimlerin ortaya koydukları eserlerin dışında Nevit Oğuz Ergin tarafından hazırlanan ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Echo Publications aracılığıyla California'da 1995-2003 yılları arasında 22 cilt olarak basılan *Dîvân-ı Kebîr* isimli çalışma da tüm Batı dünyası için önemli bir eser olmuştur. Uzun yılların emeği olan, hacimli bu eser, Abdülbâki Gölpınarlı'nın *Dîvân* tercümesinin İngilizceye kazandırılmış hâlidir. İsmi geçen yazar aynı zamanda Abdülbâki Gölpınarlı'nın esas aldığı nüshanın da tıpkıbasımını ilim dünyasına kazandırmıştır.

Ayrıca Nevit Oğuz Ergin'in *Crazy as We Are: Selected Rubâîs from Dîvân-ı Kebîr* isimli Abdülbâki Gölpınarlı'nın tercümesinden İngilizceye çevirdiği eseri ile Will Johnson ile beraber hazırladıkları *Rubais of Rumi* isimli yayın da Hz. Mevlânâ'nın rubâîleri hakkında bu alanda yapılmış önemli çevirilerdendir.

Burada hemen hatırlatalım ki Mevlânâ'nın şiirlerinin Batı dillerine tercümelerinin çok hatalar içerdiği söylenebilir çünkü şiir tercümesi çok zor bir iştir ve çok yorum gerektirir. Bu konuda kılı kırk yaran bir çalışma olarak Ibrahim Gamard ve Rawan Farhadi'nin 20 yılı aşkın bir süre birlikte çalışmalarının güzel sonuçlarını içeren rubâîler tercümesi zikredilebilir: *The Quatrains of Rumi*, San Rafael, CA, 2008.

Fîhi Mâ Fîh

Mevlânâ'nın çeşitli toplantı ortamlarındaki sohbetlerini içeren ve oğlu Sultan Veled veya etrafındakiler tarafından derlenip toplanan mensur eserin, tanınması veya ilim dünyasında yer etmesi, içinde bulunduğumuz asra rastlar. *Fîhi Mâ Fîh*'in bir nüshasını 1920 yılında Rampur'da bulan Hintli âlim Abdülmâcid Deryâbâdî'nin diğer bulduğu nüshalarla beraber Raynold Alleyne Nicholson'a durumu bildirmesiyle gün yüzüne çıkan eserin İran ve Hindistan'da çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.

İran'da 1915 yılında *Kitâb-ı müstehâb-ı Fîhi Mâ Fîh* ismiyle açıklamalı şekilde yayımlanan eserin 1928 yılında taş baskısı da Pakistan'da yapılmıştır. Tahran'da ve dünyada Hz. Mevlânâ çalışmaları ile kendinden söz ettiren Bedîüzzaman Fürûzanfer'in 1951'de sekiz farklı nüshayı karşılaştırarak neşrettiği *Kitâb-ı Fîhi Mâ Fîh* isimli eseri, Farsça karşılaştırmalı çalışmaların en güvenilir ve bilineni niteliğindedir. Ayrıca Cafer Müderris Sâdıkî'nin 1994'te yayımlanmış olan *Maqâlât-ı Mawlâna, Fîhi Mâ Fîh* adlı yayını, Hâdî-i Rencberân'ın *Bûsehâ-yi Hudâvendigâr: Guzîne-i Koftârhâ-yi Fîhi Mâ Fîh* isimli seçkisi, Hüseyn Muhyiddîn İlâhî-i Kumşe'î'nin *Guzîde-i Fîhi Mâ Fîh: Makâlât-i Mevlânâ*'sı, Kerîm Zemânî'nin *Şerh-i Kâmil-i Fîhi Mâ Fîh'i*, Muhammed Alî Muvahhid'in *Usturlâb-i Hak: Guzîde-i Fîhi mâ fîh, intihâb ve tavzîh* isimli eseri ile Tevfîk Sübhânî'nin 1992 yılında Tahran'da neşrettiği tenkitli metni içeren *Fîhi Mâ Fîh ve Peyvestehâ-yi Novyâfte* de kabul gören başka eserlerdir.

Ayrıca Afganistan ve Pakistan'ın batısındaki Peştuların konuştuğu dilde, 1997 yılında yayımlanmış *Fîhi Mâ Fîh be lisân-ı Peştû* isimli Peştuca bir *Fîhi Mâ Fîh* de bulunmaktadır.

Farsçanın yanında, İngilizce tercümesinin de önem kazandığı *Fîhi Mâ Fîh*'in Batı'daki ilk yankısını yazdığı makalesiyle Reynold Alleyne Nicholson yapmıştır. Eserin, İngilizce tam metni ise

Discourses of Rûmî isimli kitabıyla Arthur John Arberry'e aittir. Sonrasında Wheeler Thackston ve William Chittick gibi isimler de *Fîhi Mâ Fîh* üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Tam metin olarak Almancası *Von Allem und vom Einen* ismiyle Annemarie Schimmel'e ait olan *Fîhi Mâ Fîh*'in Fransızca metnini ise Eva de Vitray Meyerovitch *Le Livre du Dedans* künyesiyle neşretmiştir. *Fîhi Mâ Fîh*'in Özbek Türkçesini Uluğbek Hemdem, İtalyancasını Sergio Foti, Arapçasını Îsâ 'Alî el-Âkûb gibi isimler yapmıştır. Yine Urduca çevirisi 1929 yılında Abdülmâcid Deryâbâdî ve 1965 yılında ilk baskısı olmak üzere, 1991 yılında *Fîhi Mâ Fîh (Melfûzât-i Rûmî)* ismiyle Abdürreşid Tebessüm tarafından yapılmıştır.

1946 yılında Čtyřverši isimli Çekçe eser ile 1996 yılında hazırlanan *Le Libro interior Fîhi-mâ-fîhi: los secretos de Yalal al-Dîn Rumi* adlı İspanyolca tercüme de yirminci yüzyılda eser üzerine yapılmış önemli çalışmalardandır.

Eserin Japonca çevirisi, Bedîüzzaman Fürûzanfer'in metninden *Rûmî Goroku* ismiyle 1993 yılında neşredilmiştir.

Mecâlis-i Seb`a

"Yedi Meclis", "Yedi Vaaz" gibi isimlerle anılan ve Hz. Mevlânâ'nın toplantılarındaki yedi sohbetinin toplanmasından oluşan bu eserin, günümüz Batı dünyasında daha çok Hz. Mevlânâ'nın diğer eserleriyle birlikte hazırlanmış seçkileri veya birkaç meclisinin yer aldığı eserler bulunmaktadır.

Bu çalışmalardan biri Franklin D. Lewis'in, *Mecâlis-i Seb`a*'dan bir vaazın tercümesi olarak hazırladığı ve Abdülbâki Gölpınarlı'nın tercümesinden çevirerek İngiltere'de yayımlanan *Rûmî, Past and Present, East and West: The Life, Teachings and Poetry of Jalâl al-Dîn Rûmî* adlı eserinde yer verdiği bölümdür. Adı geçen bu eser Türkiye'de de *Mevlânâ- Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı-Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri* ismiyle yayımlanmıştır.

Ayrıca William Chittick'in *The Sûfi Path Of Love: The Spiritual Teachings Of Rûmî* adlı kitabında da *Mecâlis-i Seb`a*'dan uzun veya kısa bölümler hâlinde Abdülbâki Gölpınarlı'nın tercümesinden çevrilmiş kısımlar yer almaktadır.

Mecâlis-i Seb`a, Doğu'da özellikle Farsça çalışmalarla öne çıkmaktadır. Tahran'da ilk defa 1936 yılında basılan eserin, Feridûn Beg, Tevfik Sübhânî ve Cevâd-ı Selmâsîzâde'ye ait neşirleri vardır. Hz. Mevlânâ ve onun *Mesnevî*'si üzerine önemli çalışmalar yapan Tevfik Sübhânî'nin neşri 1986 ve 1994 yıllarında iki kez neşredilmiş ve özellikle ilmî çalışma yapacak araştırmacılar tarafından kabul gören bir eser olmuştur. Suriye'de Îsâ 'Alî el-Âkûb tarafından yayımlanan *el-Mecâlisu's-Seb`a* adlı kitap da Doğu edebiyatında yapılan çalışmalar arasındadır.

Mektûbât

Hz. Mevlânâ'nın etrafındaki kişilerce derlenip toplanarak kitap hâline getirilen ve 147 mektuptan oluşan eserin Doğu dünyasında karşılaştırmalı metni Tevfik Sübhânî tarafından 1992 yılında *Mektûbât-ı Celâleddîn-i Rûmî* ismiyle Tahran'da neşredilmiştir. Ayrıca eserin 1936 yılında *Heft Mektûb ez-Mektûbât-ı Mevlânâ* ismiyle bir neşri ve İstanbul'da 1937 yılında neşredilen *Mektûbât*'tan yararlanılarak Yûsuf-ı Cemşîdîpûr ve Gulâm Hüseyn-i Emîn tarafından 1956 yılında yayımlanan tam metin içeren bir başka yayını daha vardır.

Bunların dışında İran'da Cevâd-ı Selmâsîzâde'nin mukaddimesiyle yayımlanmış *Mektûbât* ve *Mecâlis-i Seb`a*, Urduca *Mektûbât va Khutbât-i Rûmi* ve Arapça *Resâ'ilu Mevlânâ Celâluddîn er-Rûmî* adlı yayınlar da alanında yapılmış önemli eserlerdir.

Batı edebiyatında Mektûbât'ın çevirileriyle ilgili çalışmalar az olmakla beraber, yapılmış kısa tercümeler içinde William Chittick'in *The Sûfî Path Of Love: The Spiritual Teachings Of Rûmî* adlı eserindeki alıntı hâlinde yer alan bölümler önem arz etmektedir. Coleman Barks ve John Moyne'nin *This Longing: Poetry, Teaching Stories, and Selected Letters of Mawlana Jalaluddîn* ve Agnes Murray ile Zahra Partovi'nin kaleme aldığı *Letters* isimli eser de İngiliz dilinde yapılmış diğer neşirlerdir.

İngilizcenin dışında Eva de Vitray Meyerovitch'in 1990 yılında Paris'te, Fransızca olarak neşrettiği *Letters (Djalal-al-Dîn Rûmî)* isimli eseri ve özellikle çalışmalarıyla tasavvufu ve İslam kültürünü tanıtan Alman yazar Annemarie Schimmel ile Walldrof-Hessen'in Almanca olan yayını, *Mektûbât*'ın Batı'da uzun yıllardır gündemde olan yayınlarıdır.

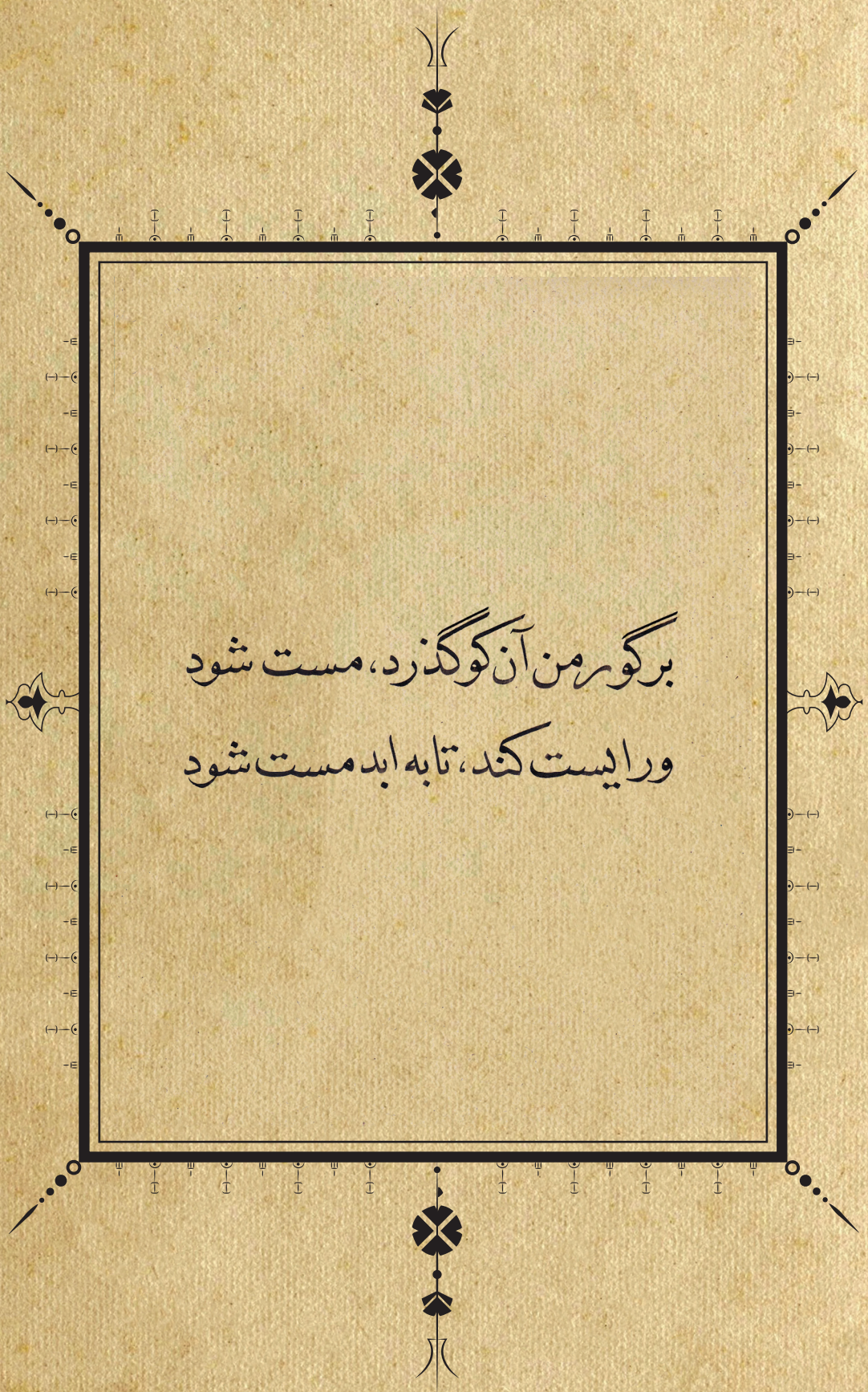
Bunlardan ayrı, Hz. Mevlânâ'nın beş eserinin de İngilizce seçkisi olarak Konya'da 2007 yılında yayımlanan *Selections from Great Works of Mawlana Jalal Al-Dîn Rumi* isimli yayın da yapılan çalışmalar içinde anılabilir. Eserdeki her kitap, farklı yazar tarafından oluşturulmuş ve Hz. Mevlânâ'nın bir eserinden seçkileri içermektedir.

Ortaya konulan yüzlerce çalışmadan görülen odur ki yaklaşık 800 yıldır fikirleri, düşünceleri ve eserleri ile dünyanın birçok yerine ulaşmayı başaran ve evrensel nitelikte bir kişilik olan Hz. Mevlânâ, bundan sonraki süreçte de insanları etkilemeye devam edecektir.

Onun eserleri, İslam tasavvufunu ve kültürünü yansıtan yönleriyle hem Doğu'da hem de Batı'da kişilere ve toplumlara İslamiyet hakkında bilgi verecek niteliktedir.

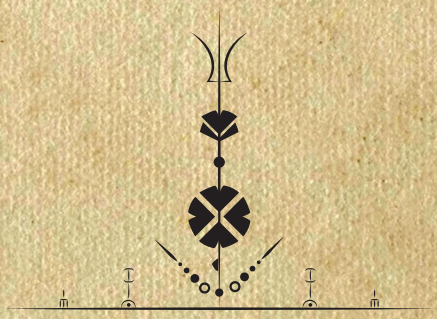
BİBLİYOGRAFYA

Arpaguş, Sâfi, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Eserleri Üzerine Yapılan İngilizce Çalışmalar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, Y. 6 (2005), Sa. 14, s. 775-804; Lewis, Franklin, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi*, Doğu ve Batı, çeviren: Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul, 2010 (s. 519-693);Güleç, İsmail, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul, 2008; İsti'lâmî, Muhammed, "İran'da Mevlânâ'nın Tesiri ve Eserleri Üzerine Yapılan Önemli Çalışmalar", Çeviren: Yusuf Öz, *Konya'dan Dünyaya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi Yayınları, Konya, 2002 (s. 295-300); Karadağ, Selman, *Türk Edebiyatında Manzum Mesnevî Tercümeleri ve Mehmed Şâkir Efendi'nin Mesnevî Tercümesi (İnceleme-Metin)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, 2018; Karaismailoğlu, Adnan vd., *Mevlânâ Bibliyografyası,* Konya, 2013;**Mevlânâ Bibliyografyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007; Önder, Mehmet vd., Mevlânâ Bibliyografyası I-II, Ankara, 1974; Şafak, Yakup, "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Hz. Mevlânâ ve Eserleri Üzerine Çalışma Yapanlar", *Konya'dan Dünyaya Mevlânâ ve Mevlevîlik,* Konya, 2002, s. 249-268 ; Şimşekler, Nuri, "Mevlânâ'nın Eserleri İle İlgili Yabancı Dillerde Yapılan Çalışmalar (1973-2005)", *Mevlânâ Araştırmaları- I*, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2007, s. 159-212; Temizel, Ali, *Mevlâna. Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Konya, 2009; Uzluk, F. Nafiz, "*Mesnevî*'nin Batı'daki Tercümeleri", *Türk Yurdu*, S. 8-9-10, C. 3, *(Mevlânâ Özel Sayısı)* (1964, Temmuz), s. 30 – 33; Yazıcı, Tahsin, "Ahmed-i Rûmî", *DİA*, II (İstanbul 1989), 131; İnternet sitesi: http://www.konyakultur.com/yayinlar/mesnevi/, Erişim tarihi: 30 Mayıs 2020.

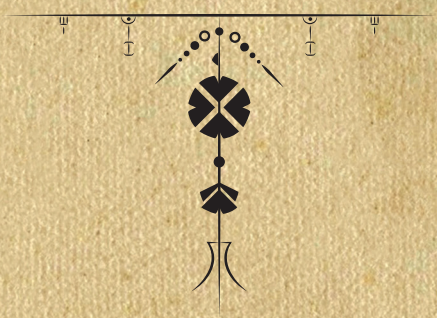

بر گور من آن کو گذرد، مست شود

ور ایست کند، تا به ابد مست شود

“Her kim türbemin yanından geçer, (mânevî olarak) sarhoş olur. Ve her kim ki orada (bir müddet) kalır, tâ be ebed sarhoş olur.”

(*Dîvân-ı Kebîr*, ed. Fürûzanfer, 791.gazel)

Vefatı / Şeb-i Arûsu

Doç. Dr. Sezai Küçük

Vefatı / Şeb-i Arûsu

Mevlânâ, yukarıda anlatılan yönleriyle dolu dolu 69 yıllık bir ömür sürmüştü. Çocuk yaşlarında başlayan ve yıllarca süren göç günleri, Larende (Karaman) ve Konya'da Hak ve hakikat aşkıyla, riyazet ve mücâhede yolunda geçen, ilâhî aşk ile yanıp kavrulduğu zamanlar, bir güneş gibi hayatına doğan ve ansızın kaybolan Şems-i Tebrîzî, kendinden önce âlem-i vuslata göçen gönül dostlarının yokluğu gibi zor hayat şartları ve tabii ki bitmek tükenmek bilmeyen ilâhî vuslat arzusu, zaten zayıf ve nahif olan bedenini iyice yıpratmıştı.

Mevlânâ, aziz ömrünün son demlerine geldiğini hissediyor, daima tefekkür içinde, kalbî bir sükût ile kendi iç dünyasıyla hâlleşiyordu. Zaman zaman vuslat arzusu kabarıyor; ölümü, onun hüznünü ve ilâhî vuslatın neşesini terennüm eden şiirler söylüyordu:

Ey benim canım! Şu toprak perdesinin ötesinde gizli bir zevk, gizli bir mutlu yaşayış vardır. Her şeyi gizleyen bu örtünün ardında yüzlerce güzel Yusuflar vardır.

Bu ten, bu görünen beden ortadan gidince asıl varlığın olan ruhun kalır. Ey sonsuz olan ruh, ey fâni olan ten!

Bu hâlin nasıl olduğunu anlamak istersen, her gece kendine bak! Uykuya dalınca tenin ölmüş gibidir, ruhunsa cennet bahçelerinde kanat çırpmaktadır. (DK-S, III, 111)

Bedeni, aniden amansız bir hastalığın eline düştü. Yakıcı bir hummaya yakalanmıştı. Hararetin pençesinden bir türlü kurtulamıyordu. Hekimler bir çare arıyor, vaktin Calinus'u sayılan Mevlânâ Ekmeleddîn ve Gazenferî ilaçlar hazırlayarak tedavisi için gayretler ortaya koyuyor, Mevlânâ'nın nabzını tutarak, tıp kitaplarına bakarak hastalığını teşhise uğraşıyorlar fakat her defasında değişen hâli sebebiyle bir türlü teşhis koyamıyorlardı. Çaresizlik içinde, Mevlânâ'dan kendi hâline dair onlara yardımcı olması talebinde bulunuyorlar fakat Mevlânâ onlara cevap vermiyordu. Anladılar ki âlem-i ervaha göç vakti gelmişti ve Mevlânâ'nın da arzusu bu yöndeydi. Çaresizlik içinde her şeyi bırakıp gözyaşlarına boğulmuşlardı.

O zamanı bize anlatan kaynaklar, Mevlânâ hasta olup da yatağa düşünce Konya'da depremler olmaya başladı, der. Yedi gün yedi gece halkı korkutan depremler olur. Birçok evin, bağın duvarları yıkılır. İnsanlar, Allah'a dua ve niyazda bulunmaya, yalvarmaya başlarlar. Gelip, Mevlânâ'dan, korkutan depremlerin durması için Allah'a dua ve niyazda bulunmasını isterler. Mevlânâ gelenlere onları şaşırtan şu cevabı verir: "Gönlünüzü perişan etmeyiniz. Zemin acıkmıştır, yağlı bir lokma istiyor, muradına çabucak kavuşacak ve depremler duracaktır."

Şaşırtan bu sözlerinin devamında ise dostlarına şu vasiyette bulunur: "Ben, size gizlice ve açıktan Allah'tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, günahlardan çekinmeyi, oruca, namaza devam etmeyi, avam ve sefihlerle düşüp kalkmaktan uzak durmayı, kerim olan salih kimselerle beraber olmayı vasiyet ederim. İnsanların hayırlısı insanlara faydası dokunandır. Sözün hayırlısı da az ve öz olandır. Hamd yalnız Allah'a mahsustur. Tevhid ehline selam olsun."

Mevlânâ bu şiiri de hasta yatağında yatarken Konya'da olan bu depremler esnasında söylemiştir:

Allah'ım bu kadar sevgi ile bu kadar merhametle beraber yine de bana şiddet ve hiddet gösteriyorsun, fakat ne olursa olsun ben sana gönül vermiş değil miyim?

Seni görebilmemiz için bütün bu can şişelerini kırıp durmadasın. Bütün bu kırılmalar, dökülmeler, senin "Beni göremezsin." sözünden ötürü değil midir?

Dünya evi deprem içinde sarsılıp duruyor. Çünkü evden eşya taşınıyor, ötelere göç var.

Yüz binlerce hasta, senin aşkından ağlayıp inlemede. Sen de çok iyi bilirsin, onlar sensiz yaşayamazlar.

Dünya gece gibidir. Sen ise bir güneşsin. Halk bütün sûretten, şekilden, tenden ibaret. Sen ise cansın.

İnsanlar kazanca, isteklere düşmüşler, didinip duruyorlar, candan gafletteler. Fakat can yerinden oynayınca, yani ölüm gelince feryad ve figana başlarlar.

Can gidince, hayat güneşi tutulunca ne geçim kalır ne neşe. İnsan sağken, hayatta iken kimse canı aklına getirmez. Fakat can gizlenince eyvahlar olsun, neler olur neler!

Ey meclisin neşesi, parlaklığı, ey pazarın canı, hayatı! Ey evin de dükkânın da tatlılığı, lezzeti; sus! Çünkü söz, ortada duran mânalar denizine bir perdedir.
(DK-S, II/111-112)

Ölüm Hastalığında Ziyaretçileri

Mevlânâ'nın hastalığı Konya'da duyulunca dostları, şehrin ileri gelenleri, şeyhler ve âlimler ziyaretine gelmeye başladılar. Bunlardan biri de Şeyh Sadreddin Konevî idi. Dervişleri ve dostlarıyla beraber Mevlânâ'nın ziyaretine geldi. Ziyaret esnasında Şeyh Sadreddin, "Allah acil şifalar versin. Hastalık âhirette derecenizin yücelmesine vesiledir. İnşallah yakın zamanda iyileşir ayağa kalkarsınız. Siz âlemin canısınız. Siz sıhhate en çok layık olansınız." diye temennilerde bulundu. Bu sözler üzerine Mevlânâ, "Bundan sonra Allah sizlere şifalar versin. Âşıkla mâşuk arasında bir ince gömlekten başka bir şey kalmadı, bunu da soyup çıkarmalarını ve nurun nura kavuşmasını istemiyor musunuz?" dedi. Şeyh Sadreddin ve yanındakiler gözyaşları içinde kalkıp gittiler.

Bugünlerde herkes hüzün içindedir. Mevlânâ'nın hanımı Kirâ Hatun "Hüdavendigâr hazretleri keşke üç yüz veya dört yüz yıl yaşasaydınız da âlemi hakikatlerle doldursaydınız." deyince Mevlânâ, "Niçin? Niçin? Biz Firavun muyuz? Nemrut muyuz? Bizim toprak âlemi ile ne işimiz var? Bize bu toprak âleminde huzur ve karar nasıl olur? Biz, birkaç mahpusun kurtulması için bu dünya zindanına hapsolmuşuz. Yakında Allah'ın sevgili dostunun yanına döneceğiz inşallah." diye cevap vermiştir.

Bir defasında yine Kirâ Hatun, "Ey âlemin nuru, ey âdemin canı, bizi kime bırakıp nereye gidiyorsunuz?" diye feryat etmeye başlayınca Mevlânâ, "Ben nereye mi gidiyorum? Bir yere gitmiyorum. Aranızda olduğumdan şüphe etmeyin." cevabını verir.

Son Gazeli

Oğlu Sultan Veled, Mevlânâ'nın son günlerinde sürekli onun başucunda bulunuyor, gece gündüz yanından ayrılmıyordu. Üzüntüden ve uykusuzluktan iyice yorgun düşmüştü. Bir gece Mevlânâ, "Bahâeddin, ben iyiyim. Git, yat, biraz dinlen." buyurdu. Sultan Veled baş koyup çıktıktan sonra şu gazeli söyledi ve Çelebi Hüsâmeddin gözyaşları içinde kaydetti. Bu gazel, Mevlânâ'nın son söylediği gazeldir:

Git, başını yastığa koy, beni yalnız bırak! Geceleri dolaşıp duran, yanmış yakılmış müpteladan vaz geç!

Biz, geceleri, yapayalnız, sabahlara kadar sevda dalgaları arasında çırpınır dururuz! İstersen, gel bizi bağışla; istersen, hicranınla bize cefa et!

Sen benden kaç ki, sen de benim gibi dertlere düşmeyesin! Sen, dert yolunu terk et de kurtuluş yolunu seç!

Biz, gam köşesinde gözyaşları dökerek sürünmekte, inlemekteyiz; istersen gel, gözyaşlarımızla yüz yerde değirmen kur!

(...)

Güzeller padişahı için, ahde vefa etmek gerekmez! Ey yüzü sararmış âşık sen, sabrederek ahdine vefa göster!

İçimde, ölümden başka devası olmayan bir dert vardır! Ben, nasıl olur, "Gel, bu derde deva kıl!" diyebilirim?

Dün gece rüyamda, aşk mahallesinde bir ihtiyar gördüm, "Bizim tarafa gel!" diye eliyle bana işaret etti!
(DK-S, III/12-13)

Mevlânâ, ateşli hastalıkla cedelleştiği bugünlerinde bir kişiye elli iki dirhem borcu olduğunu hatırlar. Hemen alacaklıya bu borcun ödenmesini ve ondan helâllik alınmasını emreder. Dileği yerine getirilir ama alacaklı ödemeyi kabul etmeyip Mevlânâ'ya bağışlar. Durum kendisine bildirilince Mevlânâ, "Âlemlerin Rabbine hamdolsun, bu korkunç beladan kurtuldum." der.

Yine o günlerde Mevlânâ, hastalığın hararetinden medresede dolaşıyor, derin ahlar çekiyor, âdeta feryat ediyordu. Evin bir kedisi vardı. Bu kedi Mevlânâ'nın önüne geçti ve son derece hazin bir şekilde miyavladı, sanki o da feryat etti. Mevlânâ gülümseyerek, "Bu zavallı kedi ne diyor, biliyor musunuz?" diye orada bulunanlara sordu. Onlar da bilmediklerini söyleyince Mevlânâ, "Kedi, bugünlerde siz selametle yücelere, öz vatanınıza gideceksiniz. Ben zavallı ne yapacağım, diyor." cevabını verdi. Orada bulunanlar feryat edip kendilerinden geçtiler.

Mevlânâ'nın vefatından sonra bu kedi, yedi gün yedi gece hiçbir şey yiyip içmedi ve öldü. Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun, onu kefenleyerek türbenin civarına gömdü. Hatta kedi için helva yapıp dostlarına dağıttılar.

Mevlânâ'ya Göre Ölüm

Mevlânâ hayatının hiçbir deminde ölümden habersiz yaşamamıştı ki ölümün yaklaştığı bugünlerde, ölümün gelişinden kaygılansın endişelensin... "Ölmeden önce ölme" sırrına erenler ölmezler ancak bir âlemden başka bir âleme göçerler. Mevlânâ'da ölüm zaten "Lâ-yemût" (Mutlak ve Ölümsüz) olana veya "asla/öze" bir dönüştür. Mevlânâ, eserlerinde ölümsüzlüğün yolunun ölümden geçtiğini vurgulamış, ölümü ebedîyetin bir kapısı veya ölümsüzlüğe erişmenin bir geçidi olarak dile getirmiştir.

Mevlânâ, ölümü, "İradî Ölüm" ve "Tabii Ölüm" diye ikiye ayırmaktadır. Tasavvufî terbiye metotlarıyla ve riyazetle ruhun arındırılması ve nefsin hükmünden kurtarılması olan iradî ölüm Hz. Peygamber'in, "Ölmeden önce ölünüz." hadisinin Mevlânâ dilinden söylenişidir. (*DK-S*, I/101, 144)

Mevlânâ, iradî ölümü eserlerinde şu cümlelerle vurgular:

Riyazetle bedenin ölmesi, diriliktir. Şu bedene zahmet vermek, ruhu ölümsüzlüğe ulaştırmaktır. (Mesnevî, III/3365-3366, 3395-3398)

Ne mutlu o kimseye ki ölmeden önce öldü. Yani bu bağın, bu üzümün aslından bir koku aldı. (Mesnevî, IV/1373)

Eğer beden ölürse ona baş üstünde yer verirler, onu baş üstünde götürürler. Eğer diri olursa onu çekemezler, başına ayağına kastederler... (Rubâîler, 917)

Mevlânâ, Allah'ın, kullarından muradının da iradî ölüm olduğunu belirterek, Allah'ın, *"...Canına, başına and olsun ki, sen ölmedikçe, benlikten kurtulmadıkça, kendimi sana vermem."* (*Rubâîler,* 1424) buyruğunu vurgulamış ve *"Ben aşk derdinden öldüm, bir an için olsun bana nefes et, üfür. Üfür de o mübarek nefesle, ben ölümsüz bir hayata kavuşayım."* (*Rubâîler,* 1279) diyerek ona vuslat için yalvarmıştır.

Mevlânâ'ya göre nefis ile mücâhede sonucunda elde edilen iradî ölüm, tabii ölümün korkulan yüzünü sevimli hâle getirecektir:

Ölümde adalet ve din ehline bir başka hayat vardır. Ölümden temiz ruhlara, huzur ve sükûn gelir. Ölüm Hakk'a kavuşmadır, cefa etmek, kin gütmek değildir. Fakat ölmeyen kimse (öleceğim diye) sürekli ölür, durur. En büyük derdi de budur. (*Rubâîler,* 331)

Eğer senin uğrunda can verirsem sevinerek ölürüm. Senin kölenin kölesi olurum, neşe ile can veririm... (*Rubâîler,* 1342)

Mevlânâ, tabii ölümü ise ten kafesine mahkûm edilmiş, Allah'tan gelen (nefha-i ilâhî) ruhun tekrar aslına dönmesi, âşık ile mâşukun kavuşması olarak niteler:

Ben ölürsem sakın bana "öldü" demeyin. Aslında ben ölü idim, dirildim, beni dost aldı, götürdü. (*Rubâîler,* 573)

Hayat denizinden geçip giden bir gemide bulunan kişi, karşı kıyıdaki kamışlığın yürüyüp geçtiğini sanır. Tıpkı bunun gibi dünyadan göçüp gidiyoruz da sanıyoruz ki bu dünya gidiyor. (*Rubâîler,* 577) *...Ecel günü aşkı bırakıp da korkudan can derdine düşen, cana bakan gözden bıkmışım, uşanmışım.* (*Rubâîler,* 585)

Ecel gelince, can bedenden uçar. Eski giysi gibi, bedeni sırtından çıkarır atar. Böylece topraktan yaratılan teni gene toprağa geri verir de kendi eski nurundan bir ten yapar ve ona bürünür. (*Rubâiler*, 1594)

Kuşa, kafesi bırakıp uçmak nasıl hoş, tatlı gelirse bana da ölmek ve bu yurttan göçmek öyle hoş, öyle tatlı geliyor. (*Mesnevî*, III/3952 vd.)

Dünya aslanı av ve rızk arar, Allah aslanı hürlük ve ölüm! Çünkü ölümde yüzlerce hayat görür de varlığını pervane gibi yakıp yandırır. Ölüm isteği, doğru kişilerin boyunlarına bir halkadır. (*Mesnevî*, I/3965-3968)

Mevlânâ'ya göre ölüm, insanın iç dünyasının bir aynasıdır. Ölümden korkanlar, kendi iç yüzlerinin çirkinliklerinden, kötü işlerinin nefislerinde bıraktığı izlerden korkmaktadırlar. (*Mesnevî*, III/3441-3443)

Hz. Peygamber, "Uyku, ölümün kardeşidir." buyurmuştur. Mevlânâ da bu hadisten hareketle ölümün uykunun kardeşi olduğunu şöyle dile getirir: *"Uykumuz ölümün kardeşidir, bu kardeşi gör, o kardeşi anla!"* (*Mesnevî*, IV/3062)

Mevlânâ, dünyayı da bir rüya olarak niteler ve dünyayı uyuyan kişinin düş görmesine benzetir. *"Ne zaman ki ölüm gelir çatar, bu zannından kurtulur ve yerini yurdunu görünce gamlandığına, tasalandığına güler..."* (*Mesnevî*, IV/3654)

Ona göre ölmek, aslında dirilmektir. Hayat ölümledir, âb-ı hayat karanlıklar içinde gizlenmiştir. Ölüm, ölüm değildir, görünüşte ölümdür ama gerçekte bir evden bir eve göçüştür.

Mevlânâ, ölümü, ruhun aslına dönüşü, "kavuşma" ve "vuslat" terimleriyle ifade etmektedir. Bu, sevenle sevilenin, âşıkla mâşukun kavuşmasıdır. Hak âşıklarının hayatı ölümdedir. Bu konuda, Hallâc-ı Mansûr'la aynı fikri paylaşmaktadır. Hallâc, *Dîvân*'ında, "Ey fedakâr dostlar, beni öldürün çünkü benim hayatım ölümümdedir. Benim ölümüm yaşamaktır, hayatım ölmektir." diyordu. (Bkz. *Mesnevî*, I/3948-3951)

Mevlânâ, ölümsüzlüğe erişmenin, asla dönmenin ve mâşukla buluşmanın herkese nasip olmayacağını, bunu ancak nefsini tezkiye edenlerin, ruhî tekâmülünü tamamlayanların başarabileceğini savunmaktadır. Mevlânâ'ya göre bunun yolu da "*Aşk*"tır. Bunu da şöyle ifade eder:

Aşksız yaşama ki ölmeyesin,
Aşk yolunda can ver ki, sonsuz bir hayata kavuşasın.
(Rubâîler, 1793)

Gerçeklerden haberli olarak ölen Hak âşıkları, sevgilinin huzurunda şeker gibi erirler. Ötelerden haberdâr olanlar, Hak sevgisinde derlenip toparlananlar, şu insan kalabalığı gibi ölmezler. ...Aslında Hak âşıklarından ölüm uzaktır. Onlar ne ölürler ne de yok olurlar... (*Rubâîler*, 972)

Son Günleri

Mevlânâ son günlerinde bir ara, üç gün üç gece hiç kimseyle konuşmadı, kimse de onunla konuşmaya cesaret edemedi. Nihâyet hanımı yanına gelip baş koydu ve sessizliğinin sebebini sordu. Mevlânâ, *"Ben ölümün nasıl olacağını düşünüyorum." dedi ve "Ormanda bulunan, ecelden korkan ve ecel aslanının korkusundan kan kusan aslanların ruhlarını gör!"* şiirini okudu.

16 Aralık 1273 Cumartesi günü Mevlânâ biraz iyileşmiş ve kendisini ziyarete gelen dostlarıyla sohbetler etmiş, sevdiklerine dualarda bulunmuş hatta Sirâceddin'e olduğu gibi bazılarına gece gündüz okumaları için dualar öğretmişti.

Ertesi günü, yani 5 Cemaziyelevvel 672/17 Aralık 1273 Pazar günü, bir güz günü idi. Mevlânâ'nın hastalığı iyice ağırlaştı. Birden her yere hüzün ve derin bir sessizlik çöktü. Vakit ikindiyi epey geçmişti, güneş batmaya yüz tutmuştu. Mevlânâ, bu mülk âleminden Melekût âlemine göçtü. Güneş gurub ederken o da celâl güneşi de kudsî âleme gurub etti. Kırk dört yıl önce geldiği Konya'dan ve 69 yıl önce teşrif ettiği dünyadan ayrıldı. Mevlânâ'nın Mâşuk'una kavuştuğu o gece, sevenlerinin dilinde artık "Şeb-i Arûs" (Düğün Gecesi) olarak anılacaktı.

Vefat Haberinin Yayılması

Vefat haberi kulağına ulaşan halkın her kesiminden zengin fakir, âlim cahil, köylü şehirli, tanıyan tanımayan, hangi dinden olursa olsun herkesten bir feryat koptu. Oğlu Sultan Veled bu feryadı, Mevlevîlik hakkında en güvenilir bilgiler veren *İbtidânâme* isimli eserine şöyle kaydetmiştir:

Küçük büyük, şehrin bütün halkı âh etmedeydi, feryâd etmedeydi, Rum olsun, Türk olsun, köylüler de onun derdiyle yenlerini yakalarını yırtıyorlardı.
Kalabalığa uyup da gelmek değil, aşkla herkes cenazeye katılmıştı.

Her mezhep ehli ona inanmıştı; her dinden, her topluluk, ona âşıktı.
(...)
Îsâ dinindekiler, o bizim Îsâ'mızdı diyorlardı; Mûsâ dinindekiler, Musa'mız.
Mü'minse, Resul'ün sırrı, nuru diyor, onu uçsuz bucaksız, büyük mü büyük bir deniz görüyordu.
Herkes, gamla yakasını yırtmada, herkes yanıp yakılarak başına toprak serpmedeydi.
Öylesine bir feryâd, bir coşkunluk kopmuştu şehirde ki gök kubbe altında kimse eşini görmemişti.

Herkes ağlıyor, feryatlar yeri göğü inletiyordu ama Mevlânâ sanki bu durumu tahmin edercesine vefatı öncesi dostlarını teselli etmek için şu gazeli söylemiştir:

Öldüğüm gün tabutum götürülürken, bende bu dünya derdi var sanma.
Benim için ağlama, "Yazık, vah vah" Şeytanın tuzağına düşersen o zaman eyvah demenin sırasıdır.
Cenazemi gömdüğün zaman "Firâk, ayrılık" deme! Benim buluşmam, kavuşmam işte o zamandır.
Beni toprağa verdikleri zaman "Elvedâ, elvedâ" demeye kalkışma! Mezar cennet topluluğunun perdesidir.
Batmayı gördün değil mi? Doğmayı da seyret. Güneş'le Ay'a guruptan hiç ziyan gelir mi?
Yere hangi tohum ekildi de bitmedi? İnsan tohumu bitmeyecek diye şüpheleniyor musun?
Toprağa konulduğumu sanıyorsun değil mi? Ayağımın altında bu yedi gök vardır. (DK-S, I/153)

Aynı gece, Mevlânâ'nın teçhiz ve kefenlenmesi için gereken ne ise hürmet ve tazim ile yerine getirildi. Ertesi gün, yani pazartesi günü tabutu evden çıkarıldı. Konya ahalisinin tamamı; yakın uzak köylerden, kasabalardan sevenleri, dostları cenazeye iştirak ettiler. Küçük-büyük, Hıristiyan, Yahudi, Müslüman, herkes cenazenin önünde arkasında yürüyor, gözyaşı döküyordu. Hatta cenaze bazen yürümediği için memurlar, kalabalığı değneklerle kılıçlarla dağıtmaya çalışıyor ama ne çare ki muvaffak olamıyordu. Kalabalık o kadar fazla idi ki, evden sabahleyin çıkan tabut musallaya akşama doğru varabilmişti. Nihâyet tabut musallaya kondu ve cenaze namazı kıldırması için muarref (müezzin) öne çıktı ve Sadreddin Konevî'yi

çağırdı. Mevlânâ sağlığında, cenazesini onun kıldırmasını vasiyet etmişti. Sadreddin Konevî öne geldi, cenaze namazını kıldırmak için hazırlandı fakat tekbir alır almaz, Mevlânâ'nın vefatının, dostunun ayrılığının teessürünün şiddetinden ve eleminden midir bilinmez, bir nara attı ve kendini kaybetti. Mevlânâ'nın cenaze namazını Kadı Sirâceddin kıldırdı.

Daha sonra Sadreddin Konevî'ye niçin kendinden geçip bayıldığı sorulduğunda, "Namazı kıldırmak için tabutun önüne vardığımda meleklerin saf saf namaza iştirak ettiklerini gördüm. O hâlin dehşet ve heybetinden aklım başımdan gitti." diye cevap vermiştir.

Cenaze namazı kılındıktan sonra, Mevlânâ'nın tabutu yine başlar üzerinde taşınarak babası Sultânü'l-ulemâ Bahâeddin Veled'in mezarının bulunduğu yerin ön kısmına hazırlanan kabre taşındı ve Mevlânâ oraya defnedildi. Yine vakit tam gurub vakti idi ve güneş Konya semâlarından çekilirken, Mevlânâ'nın bedenî varlığı da Konya üzerinden çekiliyordu.

Mevlânâ'nın, "Bizim mezarımızı toprakta arama. Bizim türbemiz âşıkların gönlündedir." (*DK-S*, II/20) sözünün mânasını bilen dostları 40 gün onun yasını tuttular. Türbesini ziyaret ettiler, ağlayıp inlediler ve onun güzel hâllerinden, güzel ahlâkından bahsettiler. Bu durumu oğlu Sultan Veled *İbtidânâme*'sinde şöyle kaydetmiştir:

Bu, kırk güne dek böyle sürdü; hiçbir kimse, bir soluk bile yanıp yakılmaktan dincelmedi,
Kırk gün sonra herkes, evine barkına döndü. Herkes birbirine, bu olayı söylemeye koyuldu,
Gece gündüz, sözleri buydu hep; o define diyorlardı, toprak altına gitti,
Onun hâllerini, yaşayışını, sözlerini, inciler saçışını,
Güzelim, eşsiz yaşayışını, eşitsiz yüce huyunu,
Allah'a aşkını, Allah'tan başkalarından kesilişini, kendinden geçişini, gerçekliğini, birliğe inancını,
Şu dünyaya aldırış etmeyişini, tümden âhirete yönelişini,
Bütün gece sürüp giden virdini, namazını, kendisini tümden Rabb'ın katına verişini, lütfunu, gönül alçaklığını, yanıp yakılmasını, sevgisini, vefasını, yumuşak huyluluğunu,
Sırlarını, nurlarındaki letafeti, onun yüzünden elde edilen keşifleri,

Allah'tan çekinmesini, ilmini, merhametini, fetva verişini,
bilgisini, hikmetini,
Çeşitli kerametlerini, gerçeklik yolundaki doğruluğunu
söylüyorlardı,
Herkes, ondan bir çeşit bahsetmedeydi...

Mevlânâ'nın vefatından sonra yerine halifesi Çelebi Hüsâmeddin (öl.683/1284) geçti ve onun zamanında Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in (öl.712/1312) de teşvikiyle, Konya ulularından Alâmeddin Kayserî (öl.683/1284), Mevlânâ'nın kabri üzerine bir türbe yaptırdı. Yapılışında Muînüddin Süleyman Pervâne ve karısı Gürcü Hatun'un da maddî desteği olan bu türbe, Mevlânâ'yı sevenler için bir merkez hâlini almış ve türbeye birçok vakıf geliri tahsis edilmiştir. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled zamanında teşkilatlanacak olan Mevlevîlik tarîkatının, "huzur, huzur-i pîr" diye anılan türbenin yer aldığı bu merkez âsitânesi, tarîkatın ilk kurulan dergâhı olmuştur. Ve türbesi, aşağıda geleceği üzere yolunun devam edip gelişmesi için çok önemli bir merkez hâline gelmiştir.

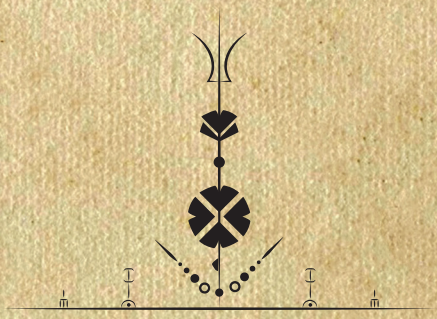
Eflâkî'nin rivâyetlerine göre Mevlânâ, "...Bizim müridlerimiz türbemizi uzak mesafelerden görünmesi için yüksek yapsınlar.", "... Bizim türbemizi yedi defa yapacaklar.", "Bizim türbemizin etrafında bir şehir olacak ve sonra türbemiz bu şehrin ortasında kalacak." gibi sözleriyle hayatta iken vefatından sonra bir türbe yapılmasını işaret etmişti.

Eflâkî diyor ki, "Mevlânâ'yı sevenlerden Kadı Necmeddîn-i Taştî, şu latife ile bir hakikate işaret etmiştir: 'Bütün dünya üzerinde genel mânada kullanılan üç şey vardı. Bu üç şey, Mevlânâ'ya nisbet edildikten sonra artık ona özel hâle geldi ve bütün münevverler de bunu hoş gördüler. Eskiden her kafiyeli iki mısraya *mesnevî* denirdi. Mevlânâ'nın eserinden sonra artık *mesnevî* denince akla Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gelir oldu. Eskiden bütün bilginlere *Mevlânâ* denirdi, artık Mevlânâ'dan sonra *Mevlânâ* denince akla sadece *Mevlânâ* gelir oldu. Eskiden bütün büyüklerin mezarlarına *türbe* denirdi. Mevlânâ'nın vefatından sonra artık sadece onun kabrine *türbe* denir oldu.'"

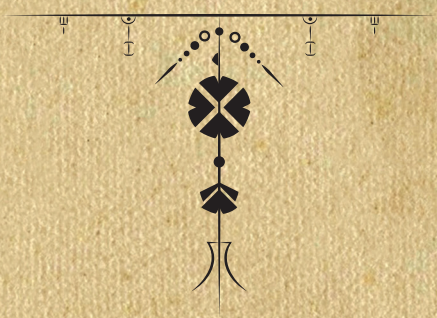
BİBLİYOGRAFYA

Can, Şefik, *Mevlâna Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul, 2009, (s. 75-95);a.mlf., (haz./çev.), *Hz. Mevlânâ'nın Rubâîleri,* Ankara, 2001, (s. 331, 577, 585, 917, 972, 1279, 1342, 1424, 1594, 1793); Eflâkî, Ahmet, *Menâkıbü'l-ârifîn, Ârîflerin Menkıbeleri,* çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1986, (s. I/440-441; II/2-18, 153, 162); Fürûzanfer, Bedîüzzaman, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F. N. Uzluk, İstanbul, 1990, (s. 149-157, 232, 234); Gölpınarlı, Abdülbâki *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1985, (s. 124-137); Küçük, Sezai, "Aşıklar Ölmez", *Sağlık Düşünce ve Tıp Kültürü Dergisi*, Sayı: 54, İlk Bahar, 2020, (s. 22-27); Öngören, Reşat "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX/444-445); Sipehsâlar, Mecdeddîn Ferîdûn, *Risâle-i Sipehsâlar*, *Mevlânâ ve Etrafındakiler,* (haz. Mustafa Çıpan), İstanbul, 2019, (s. 213-222, 266, 270, 271-276); Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev. A. Gölpınarlı, Ankara, 1976, (s. 42-43, 109, 152-157, 393, 485).

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن
سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ

“Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir.”

(Nahl, 16/125)

Mevlânâ'nın Silsilesi ve Kübrevîlikle Bağlantısı Meselesi

Doç. Dr. Süleyman Gökbulut

Tesirleri

Tarîkatı: Mevlevîlik

I.A. Mevlânâ'nın Silsilesi ve Kübrevîlikle Bağlantısı Meselesi

Bir tasavvuf kavramı olarak silsile, tarîkat şeyhlerinin üstadlar zincirine verilen addır. Bu açıdan bakıldığında Mevlânâ'nın ilk mânevî hocası, babası Bahâeddin Veled (öl.628/1231), diğeri de onun öğrencisi veya halifesi Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'dir (öl.639/1241). Dolayısıyla Mevlânâ'nın silsilesini doğru bir şekilde anlayabilmek için pederi Sultânü'l-ulemâ'nın, eğer bir tasavvufî terbiye gördüyse bunun kimden ya da kimlerden olduğunun bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Bu hususta birkaç klasik kaynakta Bahâeddin Veled'in, Harezm'de yaşayan Kübreviyye tarîkatı pîri Necmeddîn-i Kübrâ'nın (öl.618/1221) halifesi olduğuna dair yanlış bir kanaat bulunmaktadır. Modern dönemde Mevlevîlik tarihi üzerine yapılan ilk araştırmalar da genelde Kübrevîliğin hem Mevlânâ hem de babası üzerinde etkili olduğunu ileri sürme eğilimindedir. Biz burada, bu görüşün ne kadar isabetli olup olmadığını kısaca irdelemeye çalışacağız.

İlk bakacağımız kaynaklar, Bahâeddin Veled'in *Maârif*'i, oğlu Mevlânâ'nın eserleri, Feridun b. Ahmed'in (öl.690/1291) *Risâle-i Sipehsâlâr*'ı, Sultan Veled'in (öl.712/1312) *İbtidânâme*'si ve Ahmed Eflâkî'nin (öl.761/1360) *Menâkıbü'l-ârifîn*'idir. Bunların hiçbirinde Sultânü'l-ulemâ'nın, Şeyh Kübrâ'ya mürid olduğuna veya ondan hilâfet aldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Oysaki tasavvuf kültüründe şeyh-mürid ilişkisi söz konusu olduğunda, sonra gelenin daha önceki üstadını zikretmesi ve onu çeşitli yönleriyle tanıtması bir gelenektir.

Sipehsâlâr ve Eflâkî'de ise Bahâeddin Veled için zikredilen silsilelerde ne Necmeddîn-i Kübrâ'nın ne de diğer Kübrevî şeyhlerinden birinin adı yer almaktadır. Örneğin Sipehsâlâr'ın verdiği silsile şu şekildedir: Bahâeddin Veled-Dedesi Ahmed el-

Hatîbî (öl.?) - Ahmed Gazzâlî (öl.520/1126) - Ebû Bekir Nessâc (öl.487/1094) - Muhammed Züccâcî (öl.348/959) - Şeyh Şiblî (öl.334/945)-Cüneyd-i Bağdâdî (öl.297/909) - Serî es-Sakatî (öl.257/870) - Ma'rûf Kerhî (öl.200/815) - Dâvûd et-Tâî (öl.165/781) - Habîb A'cemî (öl.156/772) - Hasan-ı Basrî (öl.110/728) - Ali b. Ebi Tâlib (öl.40/661) - Hz. Muhammed (öl.11/632)

Eflâkî ise yukarıdaki silsileye bir kişi daha eklemektedir. Bu şahıs, dedesi ile Bahâeddin arasındaki geçişi sağlayan Şemsü'l-Eimme Abdullah Serahsî'dir. 490/1096 yılında, yani Bahâeddin doğmadan elli beş yıl önce ölen ve her ne kadar Eflâkî Dede onu ârifler ve sûfîler tabakasından addetse de tasavvufla irtibatı meçhul olan bir Hanefî kadısını, bu zincirin bir halkası saymak çok şaşırtıcıdır.

Peki, Bahâeddin Veled'in bir Kübrevî olduğuna dair görüşler ne zaman ortaya çıkmış olabilir? Tespitlerimize göre bu konudaki ilk rivâyet *Tarih-i Güzîde* adlı eserde geçmektedir. Müellif Hamdullah Müstevfî Kazvînî (öl.740/1340'tan sonra), Sultânü'l-ulemâ'nın adını karıştırarak "Mevlânâ Celâleddin Bahâ-i Veled" şeklinde yazmakta ve onun Şeyh Kübrâ'nın halifelerinden biri olduğunu zikretmektedir. Müstevfî'nin Bahâeddin Veled hakkında yanlış bilgi sahibi olduğu ya da büyük bir ihtimalle onu oğlu Mevlânâ Celâleddin'le karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Mevlânâ *ailesiyle* Kübreviyye tarîkatı arasında mânevî bir bağın olduğu konusunda ısrar eden müellif ise kendisi de bir Kübrevî olan ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine *Cevâhiru'l-Esrâr ve Zevâhiru'l-Envâr* adında Farsça bir şerh yazan Kemâleddîn Hüseyin Harezmî'dir (öl.839/1436). Kanaatimizce Harezmî'nin bu zihnî kurgusu, onun niçin bir *Mesnevî* şerhi kaleme aldığını ikna edici delillerle sunma gayretinin bir ürünüdür. Yoksa zikrettiği şahısların dile getirdiği bir şeyh-mürid ilişkisi söz konusu değildir.

Bunlardan yaklaşık bir asır sonra *Nefehât* yazarı Abdurrahman Câmî'nin (öl.898/1492), Bahâeddin Veled'den söz ederken "*Bazıları Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın sohbetinde bulunduğunu ve onun halifesi olduğunu söylemişlerdir.*" diye verdiği bilgi de kesinlikten uzaktır. Sonraki kaynakların konuyla ilgili aktarımları bu kaynaklardaki yanlış/kesin olmayan bilgilerin tekrarından ibarettir.

Bu durumda ele almamız gereken diğer önemli bir şahıs Sultânü'l-ulemâ'nın mânevî kişiliğini, tarîkatını ve geleneğini oğluna aktaran Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'dir. Seyyid olarak bilinen Burhâneddin anlatıldığına göre, genç yaşlarında Belh'e gidip Bahâeddin Veled'e intisâb etmiş, şeyhinin ölümünden bir yıl sonra da Konya'ya gelip Mevlânâ Celâleddin'in eğitimini üstlenmiş ve yaklaşık dokuz yıl onunla meşgul olmuştur. Fakat Tirmizî de *Maârif*'inde ne kendisinin ne de şeyhinin tarîkatı, silsilesi, icâzeti veya yolunun esasları hakkında somut bilgiler vermemektedir.

Sultânü'l-ulemâ'nın oğlu Mevlânâ Celâleddin'in de "Onlar bir elleriyle hâlis iman şarabını içerler/Öbür elleriyle de kâfirin perçemini tutarlar" şeklindeki, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın şehâdet anını tasvir etmek üzere söylediği iddia edilen bir beyti dışında, babasının Kübreviyye'ye mensubiyetine dair tek bir ifadesi yoktur. Torunu Sultan Veled de dedesinden bahsettiği yerlerde bu irtibata hiçbir şekilde değinmemektedir.

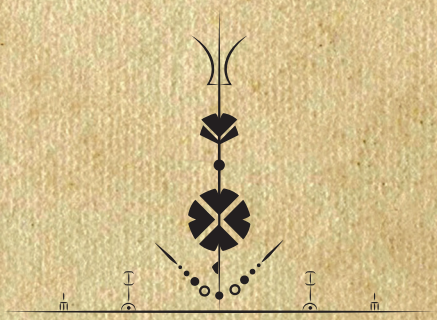
Daha fazla detaya girmenin yerinin bu makale ve bu kitap olmadığının bilincinde olarak netice mesâbesinde konuyu şöyle toparlayabiliriz: Necmeddîn-i Kübrâ ile Bahâeddin Veled'in hemen hemen aynı dönemde ve uzun bir müddet de aynı devletin sınırları içinde yaşadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla birbirleriyle görüşmeleri ve sohbetlerde bulunmuş olmaları muhtemeldir. Çünkü on ikinci asrın sonları ile on üçüncü yüzyılın ilk çeyreğinde, Hârizmşahlar Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda Kübrevîlik gittikçe yaygınlaşan bir tarîkattır. Kaynakların değindiğine göre, Şeyh Kübrâ'nın Harezm başta olmak üzere Belh, Herat, Merv ve Nişâbur gibi şehirlerden pek çok müridi vardır. Buradan hareketle Müstevfî gibi birkaç müellif bazen oğluyla karıştırarak bazen de netlik içermeyen ibarelerle Bahâeddin Veled'i bir Kübreviyye mensubu veya halifesi olarak zikretmişlerdir. Modern dönemde de bu görüşü takip eden birçok araştırmacı vardır. Ancak Necmeddîn-i Kübrâ ve Kübrevîlik konusunda hazırladığımız doktora tezi çerçevesinde ulaştığımız kanaat, bu görüşün hatalı olduğu şeklindedir. Çünkü her şeyden önce, Mevlevîlik tarihi hususunda en güvenilir ve birinci el bilgileri veren Sultan Veled'in eserleri dâhil, ilk dönem Mevlevî kaynaklarında böyle bir olguyu doğrudan söylemek şöyle dursun, imâ eden bir söz bile yoktur. Haddizatında Bahâeddin Veled'i doğrudan Kübreviyye tarîkatıyla ilişkili veya ona mensup bir kişi olarak görmemiz de gerekmemektedir. Bir ilişki vardır ama bu ilişki dolaylıdır, daha doğrusu Ahmed Gazzâlî üzerindendir.

Şöyle ki, Feridun b. Ahmed'in *Risâle-i Sipehsâlâr*'ında kaydettiği silsileden hareketle, Bahâeddin Veled'in dedesinin, hatta babasının bile, 520/1126 yılında ölen Ahmed Gazzâli ile görüşmüş ve ondan icâzet almış olmaları tarihen imkân dâhilinde bir durumdur. Zaten Necmeddîn-i Kübrâ'nın silsilesi de iki şahıs sonra Ahmed Gazzâlî'ye ulaşmaktadır. Dolayısıyla "Mevleviyye ile Kübreviyye aynı mânevî geleneğin farklı yorumlarla taşıyıcılarıdır." denebilir ama Sultânü'l-ulemâ'yı doğrudan doğruya bir Kübrevî olarak görmek doğru değildir.

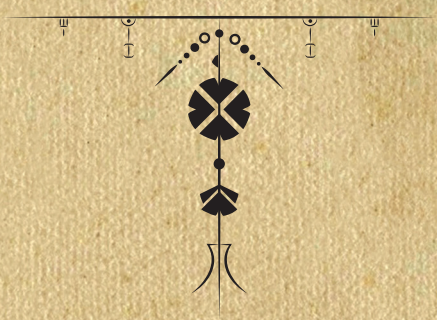
BİBLİYOGRAFYA

Browne, E., *Tarih-i Edebiyyât-ı İran*, çev. Gulam Hüseyin Sadrî Afşâr, Tahran, 1366 (II/181); Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, nşr. W. Nassau Lees, Calcutta, 1859 (s. 528); Eflâkî, Şemseddîn Ahmed, *Menâkıbü'l-ârifîn,* haz. Tahsin Yazıcı, Tahran, 1362 (II/998);Fürûzanfer, Bedîüzzaman, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1997 (s.77, 136-137); Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ,* İnsan Yay., İstanbul, 2010 (s. 189-194); Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1999 (s. 40);a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983 (s. 202); Harezmî, Kemâleddîn Hüseyin, *Cevâhiru'l-Esrâr ve Zevâhiru'l-Envâr*, haz. Muhammed Cevâd Şerîat, Tahran, 1384 (I/ 96-101, 103-105); Lewis, Franklin, Mevlânâ, Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı, çev. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul, 2010 (s. 63-65); Meier, Fritz, *Bahâ-i Veled, Vâlid-i Mevlânâ Celâleddîn Rûmî,* çev. Mihrâfâk Bâybûrdî, Tahran, 1386 (s. 100-101); Müstevfî, Hamdullah, *Târih-i Güzîde*, haz. Abdülhüseyin Nevâî, Tahran, 1381 (s. 669, 672);Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî,* haz. Bedîüzzaman Fürûzanfer, Tahran, 1384 (s. 237); Sipehsâlâr, Feridun b. Ahmed, Zindegînâme-i Mevlânâ Celâleddîn Mevlevî-Risâle-i Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr, haz. Saîd Nefîsî, Tahran, 1378 (s. 9); Sultan Veled, *Velednâme*, haz. Celâleddîn Hümâyî-Bânû Hümâyî, Tahran, 1367 (s. 158-161).

بی عشق مباش تا نباشی مرده
در عشق بمیر تا بمانی زنده

“Aşksız yaşama ki ölmeyesin.
Aşk yolunda can ver ki, sonsuz bir hayata kavuşasın.”

(*Rubâîler*, 1793)

• • • • •

Mevlevîliğin Kuruluşu, Yayılması ve Diğer Tesirleri

Doç. Dr. Sezai Küçük

• • • • •

I.B. Mevlevîliğin Kuruluşu, Yayılması ve Diğer Tesirleri

Mevlânâ, yaşadığı dönemde ve sonrasında eserleriyle ne kadar etkili olursa olsun, onun yolu sistematize edilmeseydi, adı bu asırlara dek gelmeyebilirdi. Onun yolunu/tasavvuf anlayışını sistematize ederek Mevlevîlik adı verilen bir tarîkatin ortaya çıkmasına ve böylece onun tasavvuf anlayışının büyük kitlelere yayılmasına zemin hazırlayan iki kişi vardır: Birisi Çelebi Hüsâmeddin (öl. 682/1284), diğeri Sultan Veled (öl. 712/1312)'dir.

Çelebi Hüsâmeddin'in Mevlevîliğe Katkıları

Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ'nın vefatından önce ona on yıla yakın halifelik ve nâiblik yapmış ve Mevlânâ'nın, "Hak ziyâsı, Hak nuru, ruh cilâsı, dinin ve gönlün hüsâmı (kılıç), cömert Hüsâmeddin" gibi vasıflarla övdüğü, Mesnevî'nin yazılmasına vesile olduğu için eserin adını onun adı ile "Hüsâmînâme" olarak andığı bir isim idi. Mevlânâ'nın "Hakk'ın halifesi, zamanın Cüneyd'i..." diye işaret ettiği Çelebi Hüsâmeddin, vefatından sonra onun yerine geçmiştir. On bir yıl süren bu vazifesinde Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ'nın koyduğu usullere bağlı kalarak Mevlânâ'yı sevenleri ve müridlerini irşat etmiştir. Bir aşk yolu olan bu yolu, Mevlânâ zamanında olduğu gibi hiçbir kayıt tanımadan ve hiçbir merâsime tabi olmadan, şekilcilikten uzak bir tasavvufî anlayış olarak sürdürmüştür. Mevlânâ merasimlerden uzak bir şekilde, Kalenderîlerde olduğu gibi, kendisine intisâb edenleri saç,bıyık, sakal ve kaşlardan makasla birkaç kıl keserek tıraş eder ve bu şekilde geleni kabul ederdi. "Bütün âlem büyük bir hankah, o hankahda hakiki şeyh, Allah Teâlâ'dır (...) Âdem'in yer değiştirmesinden ve o, onun feyzinden beri Allah'ın hizmetçisi biziz." diyen Mevlânâ, tekkeyi bile zâid (fazla) gören bir dünya görüşüne sahip idi. Çelebi Hüsâmeddin de mümkün olduğu kadar Mevlânâ'nın uygulamalarını devam ettirdi ama Mevlânâ adının, yolunun ve aşkının yaşaması gerekiyordu. Bunun için bazı girişimlerde bulundu.

Eflâkî'ye göre Mevlânâ, "Müridlerimiz, türbemiz uzaktan görünsün diye yüksek yapsınlar." demişti. Yine Mevlânâ zamanında, Emir Tâceddîn Mu'tez el-Horasânî, medresenin yanına birkaç oda, yani bir "Âşıklar Evi" yapmak istemiş ancak Mevlânâ "Âd ve Semûd gibi binalar yaptırmak istemediğini" söyleyince onu ikna işi Sultan Veled'e kalmıştı. Sultan Veled'in iknası ile medresenin

yanına, yoksullar için birkaç hücre yapılmasına müsaade etmişti. Mevlânâ'nın vefatından sonra, onun yolunun ve anlayışının yaşaması için bir yer gerekliydi. Çelebi Hüsâmeddin de Sultan Veled'in onayı; Alâmeddin Kayserî, Emir Süleyman Pervâne ve eşi Gürcü Hatun'un maddî destekleri ile Mevlânâ'nın kabri üzerine bir türbe yaptırdı.

Çelebi Hüsâmeddin, yapılan "Mevlânâ Türbesi"nde Kur'ân-ı Kerîm ve *Mesnevî* okunmasını devamlı hâle getirdi. Sultan Veled ve Mevlânâ ailesinin geçimi için gerekli vakıf ödeneklerini yönetti ve dağıtımını sağladı. 676/1278 yılında, yani Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra *Mesnevî*'nin tam ve mükemmel bir nüshasını yazdırdı ve altın varaklarla süsletti.

Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ'nın makamında bulunduğu sürece yoluna rehberlik etmiş ve Mevlânâ dostlarının başına geçerek dağılıp gitmelerini engellemiş; bu vazifesini bir tarîkat kurucusu veya bir tarîkat pîri olarak yapmamıştır. Mevlânâ'yı seven ve ona tabi olanlara mânevî rehberlik yapan, Mevlânâ'nın tam ve mükemmel nüshası Çelebi Hüsâmeddin, 683/1284'te vefat etmiş ve Mevlânâ'nın başucuna defnedilmiştir. Ardından Mevlânâ'nın postuna oğlu Sultan Veled geçmiştir.

Sultan Veled'in Mevlevîliğe Katkıları

Sultan Veled'in, Mevlânâ'nın postuna geçmesiyle birlikte Mevlânâ'nın mânevî mirası ve yolu, onun adına kurumsallaşma sürecine girmiştir. Sultan Veled girişken, teşkilatçı, saray ve devlet adamlarıyla ilişkileri iyi bilen bir kişiliğe sahiptir. İlmiyle irfanıyla da âdeta Mevlânâ'nın bir kopyasıdır.

Mevlânâ'nın mûsiki, semâ, şiir ve aşk ile yoğurduğu tasavvuf anlayışını geliştirerek bir tarîkat hâline getiren Sultan Veled, Konya'da ortaya çıkan Beylikler Dönemi ve altı asırlık Osmanlı İmparatorluğu boyunca yayılan Mevlevîliğin kurucu şahsiyeti olarak anılmıştır. Ancak Mevlevîliğin tarîkat hâlini almasında, yukarıda anlattığımız Çelebi Hüsâmeddin'in katkısını da unutmamak gerekir.

Sultan Veled, teşkilatçı, tedbirli ve sakin, cezbeli bir yolun mensubu ama Cüneyd-i Bağdâdî gibi coşkusunu içinde saklamayı bilen bir kişiliğe sahipti. Dinî-didaktik Türkçe şiirleri, bunları aruz vezniyle yazması, edebiyatta bir Mevlânâ etkisi başlatması, babasının yolunu Mevlevîlik adı kalacak şekilde teşkilatlandırarak tarîkat

hâline getirmesi ve Mevlevîlikteki halifelik sistemi, onun Mevlevîlikle ilgili ilk uygulamalarıdır. Çelebi Hüsâmeddin zamanında Mevlânâ türbesinin yapılmasına destek vererek babasının yolunun maddî mirasını canlandırmış, telif ettiği *İbtidânâme* isimli eseri ile Mevlevî büyüklerini tanıtmış ve Mevlevîliğin ilk dönem tarihini tescil etmiştir. Mevlânâ'nın eserlerini şerh ederek, şiirlerine nazireler yazarak onun daha iyi anlaşılmasını temin etmiştir. Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışını sistematize ederek Mevlevîliği tesis etmiş, Anadolu'ya halifeler göndererek tarîkatın yayılmasını sağlamıştır.

Sultan Veled'in, daha çok toplumun üst kademeleri ve beyliklerle kurduğu güçlü irtibatları vesilesiyle güçlenen Mevlevîlik, bu dönemde idarî olarak da teşkilatlanmıştır. Anadolu'da hüküm süren beyliklerle kurulan yakınlıklar Mevlânâ Türbesi'nin vakıf gelirlerini artırmış, beylik merkezlerinde mevlevîhânelerin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Böylece Amasya, Erzincan ve Kırşehir'e gönderilen halifelerle buralarda ilk Mevlevî tekkeleri açtırılmıştır.

Sultan Veled'in beyliklerle temelini attığı bu yakınlıklar daha sonraki dönemlerde de devam edecektir. Meselâ, Alâmeddin Kayserî tarafından yaptırılan Mevlânâ Türbesi'nin üzerine 798/1396 yılında Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey (1357-1398) tarafından "yeşil kubbe" yaptırılmıştır. Yine Karamanoğullarından Mehmed Bey ve İbrahim Bey kendi dönemlerinde, dergâhın hücrelerini ve türbeyi tamir ettirmişlerdir.

Sultan Veled döneminde bazı beyliklerle irtibat, evlilik yoluyla da güçlendirilmiş ve Germiyanoğlu Beyliği'yle de iyi ilişkiler kurulmuştur. Sultan Veled'in kızı ve Mevlânâ'nın torunu Mutahhara Hatun, Germiyan Beyi Süleyman Şah'la evlenmiş, bu evlilikten Hızır ve İlyas Paşalar ile Devlet Hatun dünyaya gelmiştir.

Mevlevîlerin Osmanlılarla irtibatı da aslında bir evlilikle başlamıştır denilebilir. Bu sıhriyet bağı, Osmanlıları Mevlevîlere daha yakın bir hâle getirmiş ve bu yakınlık tarih boyunca da sürmüştür. Mutahhara Hatun'un kızı Devlet Hatun'un, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid (791/1389-804/1402) ile evlenmesi bu yakınlığı tesis etmiştir. Bu evlilikten doğan Mûsâ, Îsâ Çelebiler ve Çelebi Mehmet, Mevlânâ torunudur ve *Çelebi* unvanını almaları bu sebeptendir. Yine bu sebepten de Çelebiler, Osmanlı padişahlarını kendilerine akraba saymışlardır. Bu akrabalık, tarihte, Osmanlı

padişahları tarafından Mevlevî tarîkatının korunup gözetilmesi, bazı padişahların –III. Selim ve Sultan Reşad gibi– Mevlevî olmaları ve tahta geçen Osmanlı padişahına Çelebi Efendi'nin kılıç kuşatması şeklinde tezahür etmiştir. Tarih boyunca Osmanlı padişahlarının Mevlânâ Dergâhı başta olmak üzere Mevlevîliğe ve Mevlevîhânelere daima yardımları devam etmiştir.

Sultan Veled'den sonra yerine geçen Ulu Ârif Çelebi ile birlikte de soyu baba tarafından Hz. Mevlânâ'ya uzanan (Zükûr Çelebileri) en yaşlı Mevlevînin, "Çelebi Efendi" unvanıyla Konya Mevlânâ Dergâhı postuna geçmesi usulü benimsenerek "Çelebilik Makamı" ihdas edilmiştir. Böylece tarîkat merkeziyetçi bir anlayış çizgisinde yönetilmeye başlanmıştır.

Ulu Ârif Çelebi ve Sonrası

Ulu Ârif Çelebi (öl.719/1320) aynı zamanda Sultan Veled'den sonra Mevlevîliğin yayılmasında en etkin isim olmuştur. Mevlevîlik, sekiz yıl süren Çelebiliği döneminde Anadolu'dan batı İran içlerine kadar, Tebriz'den Asya'da Merend'e, hatta Sultâniye'ye kadar yayılmıştır ki bu yayılma, Ulu Ârif Çelebi'nin bahsi geçen yerlere gezisi ve oralara halifeler bırakması sayesinde olmuştur. Ulu Ârif Çelebi'nin, Mevlevîliğe en önemli katkısı, Mevlevîhâneleri farklı coğrafyalara yayması yanında, Mevlevîlik tarihinin en önemli kaynağı olan *Menakıbü'l-ârifin* isimli eseri Eflâkî Ahmed Dede'ye yazdırmasıdır.

Merkeziyetçi bir anlayışla yönetilmeye başlanan tarîkatın başına Ulu Ârif Çelebi'den sonra Pîr Âdil Çelebi (öl.865/1460) geçmiştir. Pîr Âdil Çelebi ile birlikte usul ve erkânı tespit edilerek kuralları ve törenleri sabit bir tarîkat hâline getirilmeye çalışılan Mevlevîlik, Konya'da bulunan Mevlânâ Dergâhı merkez olmak üzere kısa sürede, Çelebilerin önderliğinde, gerek Mevlevî halifeleri gerekse Mevlevî tarîkatına müntesip zengin kişiler, beyler, paşalar ve sultanlar vasıtasıyla Anadolu ve diğer İslam beldelerinde yaygınlık kazanmış ve buralarda mevlevîhâneler tesis edilmiştir. Tesis edilen bu mevlevîhâneler, fonksiyonları bakımından âsitâneler ve zâviyeler diye iki kısma ayrılmıştır. Tarîkatın ilk dönemlerinden itibaren, içerisinde çile çıkartılan, başta Konya Mevlânâ Dergâhı olmak üzere, büyük Mevlevî yapılarına *âsitâne* denildiği gibi küçük Mevlevî tekkelerine *zâviye* tâbir olunmuştur.

Bu sürece Osmanlı padişahları başta olmak üzere vezirler ve üst düzey yöneticiler de maddî destekleriyle önemli katkılar sağlamışlardır. Meselâ, Fatih Sultan Mehmet 872/1467'de Konya Kalesi'nin tamiri esnasında türbe ve müştemilatını da elden geçirtmiş ve türbeye bazı vakıflar bağışlamıştır. Mevlânâ'nın torunu Mutahhara Hatun'un kızı Devlet Hatun'dan oğlu II. Bâyezid (886/1481-912/1512), ceddi Mevlânâ'nın dergâhına büyük hizmetlerde bulunmuş, türbenin iç tezyinatını yaptırmış ve Anadolu'da Mevlevîliğin yayılmasında maddî-mânevî destek sağlamıştır. II. Bâyezid'in oğlu Mehmed de Osmanlı padişahlarının aldığı "Sultan" unvanı yerine Mevlânâ soyundan gelenlere verilen "Çelebi" unvanını tercih etmiş, bu da Osmanlı ile Mevlevîliğin irtibatına önemli bir delil kabul edilmiştir.

XVI. asrın ortalarında vefat eden *Gülşen-i Esrâr* müellifi Şâhidî'nin naklettiğine göre, bu asırda Mevlevîlik köylere kadar yayılmış ve Anadolu'nun birçok yerinde halkı tamamen Mevlevîlerden oluşan Mevlevî köyleri kurulmuştur. Köylere kadar birçok yerleşim yerinde tesis edilen mevlevîhâneler, XVI. asrın başlarından itibaren de Mevlevîliğin köyden kasabaya, kasabadan şehirlere çekilmeye başlamasıyla, beyler, paşalar ve vezirler gibi devlet erkânının Mevlevîliğe desteği arttığı gibi birçok mevlevîhâne de onlar eliyle tesis ettirilmiştir.

Yine bu asırda, Ulu Ârif Çelebi'nin yolunu takip eden Dîvâne Mehmed Çelebi de bu dönemde Mevlevîliğin yayılmasında önemli katkı sağlamış; Lazkiye, Mısır (Kahire), Cezayir, Sakız, Eğridir, Sandıklı, Midilli, Muğla, Burdur ve İstanbul'daki Galata (Kulekapısı) Mevlevîhâneleri ve rivâyetlere göre Fars ülkesindeki mevlevîhâne ve Halep Mevlevîhânesi onun zamanında ve onun gayretiyle açılmıştır. Mevlevîliğin yayılmasına Dîvâne Mehmed Çelebi'den başka Kütahya Mevlevîhânesi şeyhi Celâleddin Ergun Çelebi (öl.775/1373) ve Yusuf Sîneçâk (öl.953/1546) da katkıda bulunmuştur. Bunlara ilave olarak, Anadolu'da ilk tesis edilen mevlevîhânelerden biri kabul edilen Sivas Mevlevîhânesi, Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi tarafından kurulmuş, daha sonra Köprülü Mehmed Paşa (öl.1072/1661) bu dergâhı yenilemiş, Zaralı Recep Paşa (öl.1218/1803) ise dergâha bir köşk ilave etmiş ve yapıyı yenilemiş ve bazı vakıflar tahsis etmiştir.

XV. ve XVI. asırlarda Anadolu'da ve Rumeli'deki Şiî-Bâtınî cereyanlara karşı Osmanlılar Mevlevîliği desteklemişlerdir. Kaynaklarda Sultan II. Murad tarafından 837/1433 tarihinde tesis

edildiği nakledilen Edirne Mevlevîhânesi'nin de bu amaçla tesis edildiği düşünülebilir. XVIII. asrın sonları ve XIX. asrın başlarında ise bu politikanın yerini, kendisi Mevlevî olan III. Selim'in de gayretleriyle, Yeniçeri Ocağı'nda Bektaşîlerin yerine Mevlevîleri ikâme etme düşüncesi almıştır.

Özellikle XVII. ve XVIII. asırlar içerisinde Mevlânâ Dergâhı'nda postnişinlik makamında bulunan Hüseyin, Abdülhalim, Karabostan, Sadreddin ve Ârif Çelebiler zamanında, devletin üst düzey yöneticileriyle tesis edilen yakınlıklar neticesinde, mevcut dergâhların varidatı artmış ve yeni dergâhlar açılmıştır.

Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled dönemlerinden başlayarak, tarîkatın yapısı gereği, sürekli üst düzey yöneticilerle yakınlık içinde gelişip büyüyen ve yayılan Mevlevîlik, XVII. asra kadar gerek çelebiler gerekse diğer tarîkat mensuplarıyla bu özelliğini devam ettirmiş ve vezirler, beyler ve paşalar tarafından inşa edilen Mevlevî dergâhlarının, tamirleri de padişah emriyle hazineden karşılanmış ve Mevlevîlik, XVII. asırdan itibaren âdeta bir devlet müessesesi hâlini almıştır.

Osmanlılarda Mevlevîlik

Mevlevîlik, Osmanlı İmparatorluğu'nun pâyitahtı olan İstanbul'da ilk dergâhını Fatih Sultan Mehmed (855/1451-886/1481) zamanında, kiliseden camiye çevrilen ve daha sonra Kalenderhâne Zâviyesi olarak dervişlere tahsis edilen binada, tam mânasıyla bir Mevlevî Dergâhı şeklinde açmıştır. Daha sonra 897/1491 senesinde, II. Bâyezid dönemi devlet adamlarından İskender Paşa, Galata Mevlevîhânesi'ni, 1006/1597 tarihinde Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmed Efendi (öl.1056/1646) Yenikapı Mevlevîhânesi'ni, 1030/1621 tarihinde Ohrili Hüseyin Paşa (öl.1031/1622) Beşiktaş Mevlevîhânesi'ni; XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinde, 1032/1623-1041/1631 tarihleri arasında Sırrî Abdî Dede Efendi (öl.1041/1631) Kasımpaşa Mevlevîhânesi'ni, 1205/1790 senesinde de Halil Nûman Dede Üsküdar Mevlevîhânesi'ni kurmuştur.

Fethin hemen ardından İstanbul'a giren Mevlevîlik, İstanbul merkezli Osmanlı tarîkat kültüründe tarih boyunca çok önemli bir yere sahip olmuştur. Tarîkatın yapısı gereği tasavvuf kültürünün klasik boyutunu temsili ve düşüncesi, edebiyatı, mûsikisi, irfanı, âdâb ve erkânı ile daha seçkin bir düzeye hitap etmesi sebebiyle,

üst düzey yöneticilerden ve entelektüel çevrelerden yüksek teveccüh görmüştür. Mevlevîliğe muhib olanlar ve intisap edenler; kadılar, dîvân kâtipleri, resmî memurlar, valiler, beyler, beyzâdelerden ibaret hâle gelmiştir. Bunlar arasında halk tabakasına mensup olanlar pek az görülmektedir.

Osmanlı padişahları İstanbul Mevlevîhânelerini vakıflar tahsis ederek ve bazı maddî yardımlarda bulunarak daima desteklemiştir. III. Selim (1789-1807) ve Galata Mevlevîhânesi postnişini Şeyh Galib'in yakınlığı, İstanbul Mevlevîhâneleri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve onu takip eden bütün padişahlar Mevlevîliğe yakın davranmıştır. Daha sonraki dönemlerin padişahları olan II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, II. Abdülhamid ve Sultan V. Reşad'ın da Mevlevîlikle daima yakınlığı olmuştur. Özellikle Sultan V. Reşad'ın (1909-1918) Mevlevî temâyülü olan bir padişah olması, Mevlevîliğin, onun zamanında en güzel dönemlerinden birini yaşamasına vesile olmuştur. Padişahın bu desteklerine karşılık olarak Mevlevîler, Osmanlı'nın girdiği Balkan ve I. Dünya Savaşlarına padişaha destek için kurdukları Mevlevî Alayı ile katılmışlardır.

Osmanlı'nın fethettiği her yere Türk kültürünü taşıyan birer elçi görevini gören Mevlevîler, böylece Osmanlı sınırları içinde Mısır'dan Suriye, Irak ve Azerbaycan'a ve Avrupa içlerinden Peçu'ya kadar yayılmıştır. Mevlevîliğin bulunduğu her şehirde bir temsilcilikle (mevlevîhâne) var olma prensibi sebebiyle zamana göre sayıları değişse de yüzü geçen mevlevîhane açılmıştır.

Kurulan bu Mevlevî zâviyelerinde, ilk yıllarda dergâhı açmak veya açılan dergâha şeyhlik yapmak üzere gönderilen Mevlevî dedeleri postnişin olmuş, bunların vefatından sonra varsa oğulları, yoksa aileden ehil bir kişi olan Mevlevî dervişi, o tekkeye postnişin olmuştur. Ancak zamanla Mevlevîlik yayılıp geliştikten ve dergâhlara zengin vakıflar bağlandıktan sonra bu uygulama değişmiş, mevlevîhânelere şeyh ataması Konya'da bulunan ve tarîkatın aynı zamanda idarî lideri olan Çelebi Efendi'nin rızası ve işaretiyle, belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan mevlevîhaneler, –Belgrad, Bosna, Filibe, Peçoy, Vodine, Yenişehir gibi– Osmanlı'nın oralardan çekilmesiyle birlikte kapanıp tarihe karışmıştır. Mevlevîliğin yüksek zümreye mal olması ve köylerden, kasabalardan

şehirlere çekilmesiyle ve buna bağlı olarak vakıflarının azalmasıyla da Demirci, Marmaris, Niğde, Tavşanlı gibi küçük yerlerdeki mevlevîhânelerden de geriye bir zâviye, bir şeyh ve birkaç dervişten başka bir şey kalmamıştır.

Mevlevîliğin tarih sahnesine çıktığı VIII/XIV. asırdan, içtimâî faaliyetlerinin yasaklandığı 1925 yılına kadar geçen süre içinde Anadolu'da, Balkanlarda ve diğer İslam beldelerinde 100'ün üzerinde mevlevîhane faaliyette bulunmuş, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılında ise bu dergâhlardan ancak 82 tanesi ayakta kalabilmiştir. 1925 yılında merkezini yani Çelebilik Makamını Halep'e taşıyan Mevlevîlik, 1944 yılında Suriye hükümetinin yasaklamasıyla resmî uygulama anlamında tarihe karışmıştır.

Bu dönemin devamı olarak 1946 yılından itibaren Türkiye sınırları dâhilinde Mevlânâ ve Mevlevî kültürünü canlandırma faaliyetleri başlamıştır. 1946 yılında Konya Halkevi'nin başlattığı "Mevlânâ'yı Anma Programları", daha sonra 1950'li yıllarda "Semâ Gösterileri"nin eklenmesiyle devlet eliyle koordine edilen *Şeb-i Arûs Törenlerine* dönüşmüştür. 11 Eylül 1989'da Bakanlar Kurulu kararıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak Konya Türk Tasavvuf Müziği Topluluğu kurulması ve bu topluluğun semâ merkezli Mevlevî kültürünü temsili, Mevlânâ ve Mevlevîliğin yeniden ilgi odağı hâline gelmesini sağlamıştır. 2005 yılında Selçuk Üniversitesi bünyesinde kurulan Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi ve bu merkezin 2010 yılında enstitüye dönüştürülmesi Mevlânâ ve Mevlevî kültürünün canlanmasını temin etmiştir.

Günümüzde Mevlevî dergâhları, çeşitli dernek ve vakıf adları altında bir nevi faaliyettedirler. Konya'daki ana dergâh, Mevlânâ Müzesine çevrilmiş olduğu için ziyaretçileri eksik değildir ve hatta Konya Büyükşehir Belediyesi, ziyaretçiler için haftalık semâ gösterileri düzenlemeye başlamış, bu programlar uzun süre devam ettirilmiş ve 2019 yılında da Kültür Bakanlığına devredilmiştir. 2017 yılında Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından faaliyete geçirilen İRFA (İrfan Medeniyeti Araştırma Merkezi) da ücretsiz olarak haftada iki kez semâ mukabelesi düzenlemektedir. Şeb-i Arûs törenleri de önce bir haftaya, sonra on-on beş güne yayılmış hâlde yapılmaktadır. Ama söylemeye hacet yok ki bunların hepsi, dinî veçhesinden çok "turistik" yönü güçlü olan faaliyetlerdir.

Ayrıca Türkiye'de ve dünyanın çeşitli ülkelerinde kurulan Mevlânâ ile ilgili faaliyet yapan dernek ve vakıflar, bu kültürün devamında ve tanıtılmasında etkin rol oynamaya başlamıştır. Bütün bu gayretler neticesinde 2005 yılında UNESCO tarafından Mevlevî kültürü ve semâ, insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmiş ve bu miras "Mevlevî Kültürü ve Mukabele-i Şerif'in Korunması" kararı ve "Somut Olmayan Dünya Kültürel Miras Listesi"ne eklenmesi tescil edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı da 22 Ekim 2008 tarihli bir genelge ile semânın aslına uygun şekilde, ehil kişiler tarafından, uygun mekânlarda yapılması gerektiğine dair bir kararla, bu kültürün devlet denetimi altında olduğunu ilan etmiştir.

Mevlânâ'nın Diğer Tesirleri

Türk kültür ve medeniyetinin en önemli mütefekkir ve mutasavvıflarından biri olan Mevlânâ hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra insanları ve toplumları etkilemiş dünya tarihindeki nadir şahsiyetlerden biridir. Yaşadığı dönemde, Konya'da ve diğer İslam beldelerinde yaşayışı, fikir ve düşünceleri sesini duyan herkesi etkilemiştir.

Mevlânâ'nın bu misyonu, onun yolu olan Mevlevîlik ve onun anlayışının temsilcilikleri sayılan mevlevîhâneler vasıtasıyla yayılmıştır. *"Bizden sonra Mesnevî şeyhlik edecek ve arayanlara doğru yolu gösterecek, onları yönetecek ve onlara önderlik edecektir."* diyen Mevlânâ düsturuna tabi olan dervişler, bu dergâh matbahlarında piştiği gibi, aynı zamanda mevlevîhaneler Mevlânâ'nın tarîkat anlayışını mûsiki, semâ ve şiire isnad etmesi sebebiyle, faaliyette bulundukları süre içerisinde birer konservatuar, edebiyat mektebi ve güzel sanatlar akademisi olarak görev yapmışlardır. Bu çerçevede, mevlevîhânelerden klasik Türk mûsikisinin en önemli temsilcileri, Dîvân edebiyatının zirveleri ve güzel sanatların nadide örneklerini sunan sanatçılar yetişmiştir.

Musîki ve semânın bir vecd unsuru olarak zikir meclislerinde icra olunan Mevlevî mûsikisi, semâ meclislerinde okunan âyinlerle ortaya çıkmış, dinî duygulara tercüman olacak üslûbda bestelenmiş "âyin-i şerifler" olarak Mevlevî mûsikisinin intişar ettiği Mevlevî tekkelerinde icra edilmiştir. Başta İstanbul olmak üzere bütün Mevlevî dergâhları bir konservatuar görevi yapmış ve

bu merkezlerden, bestekârlar, kudümzenler ve neyzenlerle birlikte diğer mûsikişinaslar yetişmiş, Mevlevî olmayan mûsiki mensupları da buralardan faydalanmıştır.

Yine Mevlânâ'dan sonra onun tesiri ile Anadolu'da şiir el üstünde tutulmuş ve bu havzada yetişen mutasavvıflar zengin bir edebiyat muhiti ortaya koymuşlardır. Bu muhit içerisinde en müstesna yeri şüphesiz Mevlevî tekkeleri işgal etmiştir. Şiir, özellikle Mevlevîler için hayatın bir parçası olmuş, Mevlevîler ile şiir bütünleşmiş ve Osmanlı sanat hayatında mevlevîhâneler birer edebiyat okulu olmuştur. Mevlevîlik kültürünün sanat ve edebiyat sahasında zengin motifler taşımış olması, Mevlânâ müntesiplerinin genellikle münevver tabakadan bulunması, Mevlânâ'nın tefekkür sisteminde şiire büyük önem verilmesi ve daha da önemlisi, şiir yoluyla irşadı bizzat Mevlânâ'nın da şiâr edinmesi, Mevlevîliğin diğer tarîkatlara nazaran edebiyat hamiliğini daha aktif olarak üslenmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Böylece, şiirle ünsiyeti olan aydın kesim, tarîkat tercihi yaparken Mevlevîliği tercih etmiş ve Mevlevîlik tarihi boyunca sanat heveslisi her kesimden insan tarafından tercih edilen ve desteklenen tarîkat olmuştur.

Gerçekten de Mevlânâ, geçmişte engin fikirleriyle İslam dünyasında ve bilhassa Anadolu'da çok etkili olmuş; kültürel hayatı, sanat ve edebiyatı derinden etkilemiştir. Tasavvufî edebiyatın en meşhur mahsulü olan *Mesnevî*, öteden beri İslam âleminin her sahasında, özellikle Hint, İran ve Anadolu Türkleri üzerinde, daha yazıldığı zamandan başlayarak fevkalâde tesirler oluşturmuştur. Dünden bugüne nice büyük şairlerin sözlerindeki en ruhlu nüktelere ve mazmunlara, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve *Dîvân-ı Kebîr*'i birer ilham kaynağı olmuştur. Yeri gelmiş Anadolu'da Yunus'un, Şeyh Galib'in elinden tutmuş, Mevlânâ rehber olmuş onlara; yeri gelmiş gönül eli Hind-Pakistan yarımadasına uzanmış, Muhammed İkbal'in elinden tutmuş ve İkbal "Pîr-i Rûmî" dediği Mevlânâ'yı âşıklar kervanının öncüsü kabul etmiş, tefekkür sistemini Mevlânâ'nın eserlerinden aldığı feyizle bina etmiştir. Yeri de gelmiş Alman şair Goethe'ye can suyu olmuştur.

Mûsiki ve şiirle birlikte devrinin birer sanat akademisi gibi çalışan Mevlevî tekkelerinde ve bu tekkelerin mensup olduğu Mevlevî tarîkatı bünyesinde, Osmanlı kültür ve sanat tarihinin mûsikişinas ve şairlerin yanında, birçok hattat, hakkâk, nakkaş, müzehhib ve ressam yetişmiştir.

Türkiye'de 1925 yılında çıkarılan bir kanunla tekke ve zâviyeler kapatılmıştır. Her ne kadar Atatürk'ten Mevlânâ Dergâhı'nın istisna sayılarak kapatılmaması talep edilmişse de bu talep uygun görülmemiş ve Mevlânâ Dergâhı da diğer dergâhlar gibi kapanmıştır. Ama 1926 yılında çıkarılan bir kanunla Konya Mevlânâ Dergâhı müzeye çevrilmiş, 1927 yılında da dergâhın müze olarak ziyaret edilmesine izin verilmiştir.

Bugün Mevlânâ Türbesi, Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinden milyonlarca insanın gelip ziyaret ettiği bir mekândır. Özellikle her sene Mevlânâ'nın vefat yıldönümü olan 17 Aralık tarihini de içine alan Mevlânâ haftasında bu ziyaretler benzeri bulunmayan bir görünüm ortaya koymaktadır. Mevlânâ'nın düşüncesi, çağrısı, eserleri ve eserlerinin tesirleri sebebiyle dünyanın dört bir yanından gelen her din ve inanca mensup Mevlânâ dostları, ona gelmenin ve onun yanında olmanın kendilerine sağladığı mânevî hazzı her fırsatta ifade etmektedirler. Her ne kadar Mevlânâ'yı ziyarete gelenler görüntüde birlik oluştursa da maalesef onun fikir ve düşüncelerini anlamada bu birlikteliği sağlayamamaktadırlar. Öyle ki günümüzde Mevlânâ, Mevlevîlik, semâ ve günümüz Mevlevîleri ile ilgili tartışmalar sürüp gitmektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Mevlânâ, hayatı ve eserleriyle binlerce araştırma ve akademik çalışmaya kaynaklık etmektedir. Birçok çalışmaya rağmen, hayatı ve eserleriyle ilgili hâlâ büyük bir açık bulunmaktadır. Meselâ, daha *Dîvân-ı Kebîr*'inin edisyon kritikli bir neşri ve şerhi bile bulunmamaktadır.

Diğer taraftan, halk açısından düşünüldüğü zaman görünen şudur ki Mevlânâ'ya karşı sevgi ve bağlılık Mevlânâ zamanında olduğu gibi günümüzde de İran, Pakistan, Hindistan gibi doğu ülkelerinde hâlâ kendisini göstermektedir. Mevlânâ zamanında Buhara'dan, Deşt'ten, Semerkant'tan Rum iline gelen ve Mevlânâ'yı ziyaret edip müridi olan Mevlânâ sevdalılarının torunları, bugün de her fırsatta Mevlânâ Türbesi'ni ziyaret için Konya'ya gelmektedirler.

Batılı Mütefekkirler ve Mevlânâ

Burada Mevlânâ'nın Batı'daki etkilerini görmek için Batılı bazı şahsiyetlerin Mevlânâ ile ilgili sözlerini aktarmakta fayda vardır.

"Biz baharın kurtarıcı nefesini bekler dururduk, seninkisi geliverdi Doğu'dan Batı'ya ey Celâleddin!" (Friedrich Rückert)

"Doğu'da ve Batı'da gördüğüm birçok şeyi Mevlânâ'nın Dîvân'ında buldum." (J. F. Hammer-Purgstall)

"Celâleddin, Dante'nin doğumundan sadece birkaç yıl sonra öldü. Fakat bu Hıristiyan şair, Müslüman çağdaşının ulaştığı sevgi ve müsamaha seviyesinin çok daha aşağısında kaldı." (Reynold A. Nicholson)

"Mevlânâ, Allah fikrine ve aşkına berrak bir şekilde inanan ve bütün mistik toplantılarda realize edilmesi mümkün olan doktrini, bütün insanlar ve asırlar için kıymetli bir mirastır." (Arthur J. Arberry)

Yunan yazar I. M. Panayotopulos'un Mevlânâ'nın kendisini nasıl cezbettiğini anlatan şu cümleleri meramımızı anlatmaya yeterlidir: "Mevlânâ'nın yaşamına ve eserine dair çalışmalardan, şiirlerden pek çok şey öğrenmiş oldum. Goethe'nin ona nasıl hayran olduğunu, Maurice Barreés'nin onu ne kadar sevmiş olduğunu öğrendim. Mevlânâ, insanı ara bir yerde bırakmaz ya seni ilgisiz bırakır ya da esir alır. Beni esir aldı. Ne kadar bir süre için mi? Bunu bilmiyorum. Kendisi baştan çıkarıcı bir güzelliğin timsalidir. Benim en saklı beklentilerime uymaya gelen bir kimsedir ama tüm benliğimi kaplamaya değil... Varmış olduğu sonuçlar, benim sonuçlarım değil; belki de sırf, doludizgin giden bir rüyada sonuçlar olmayacağı için..."

Bütün bu tesirleri dolayısıyladır ki T.C. Kültür Bakanlığının girişimleriyle Mevlânâ'nın 800. doğum yılı olan 2007 yılı dünyada "Mevlânâ Yılı" olarak ilan edilmiş, ulusal ve uluslararası ilmî ve kültürel etkinliklerle kutlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Eflâkî, Ahmet, *Menâkıbü'l-ârifîn, Âriflerin Menkıbeleri,* çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1986, (s. I/440-441; II/2-18, 153-195, 162, 196-233, 251-366); Fürûzanfer, Bedîüzzaman, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F. N. Uzluk, İstanbul, 1990, (s. 232, 230-239);Güzel, Ahmet, "Mevlânâ'nın Çağına ve Çağımıza Tesirleri", *İSTEM*, Yıl:5, Sayı:10, 2007, (s. 183, 184, 186); Küçük, Hülya, *Sultân Veled ve Maârif'i,* İstanbul, 2005 (s. 41-54, 75-83); Küçük, Hülya & Gamard, İbrahim, *Sultān Walad: in the Footstep of Two mentors, Rūmī and Shams,* (Yayımlanmak üzere), (s. 134-161);Küçük, Sezai, "Mevleviyye", *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür,* (ed. Semih Ceyhan), İstanbul, 2015, (s. 489-546);a.mlf., *Mevlevîliğin Son Yüzyılı,* İstanbul, 2007; Önder, *Mehmet, Yüzyıllar Boyunca Mevlevîlik,* ty, Ankara, (s. 19-21, 27-31, 40, 82); Sipehsâlar Mecdeddîn Ferîdûn, *Risâle-i Sipehsâlar, Mevlânâ ve Etrafındakiler,* haz. Mustafa Çıpan, İstanbul, 2019 (s. 213-222, 266, 270, 271-276); Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev. A. Gölpınarlı, Ankara, 1976, (s. 42-43, 109, 152-157, 393, 485, 406); Şimşekler, Nuri, "Tarih Boyunca Batılıların Gözüyle Hz. Mevlânâ", *Mevlânâ'dan Mevlâ'ya Ulaşanlar-Yurt dışındaki Yabancı Mevlevîler,* Hazırlayanlar: Nuri Şimşekler ve Esin Çelebi Bayru, Konya, 2012 (s. 111-119); Tanrıkorur, Ş. Barihüda, "Mevleviyye", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004 (s. 468-475).

ŞEMS'İN ARDINDAN / 2015

Mevlânâ, aşkın yürüyen bir remzi idi ve aşk, ateş harlanmalıydı her daim. Muhabbet alev alev yakarken benliğini bir ayrılık, bir hasretle alevin kendisi oluvermişti Mevlânâ. Sonra arayış, yok oluş Şems'in ardınca...

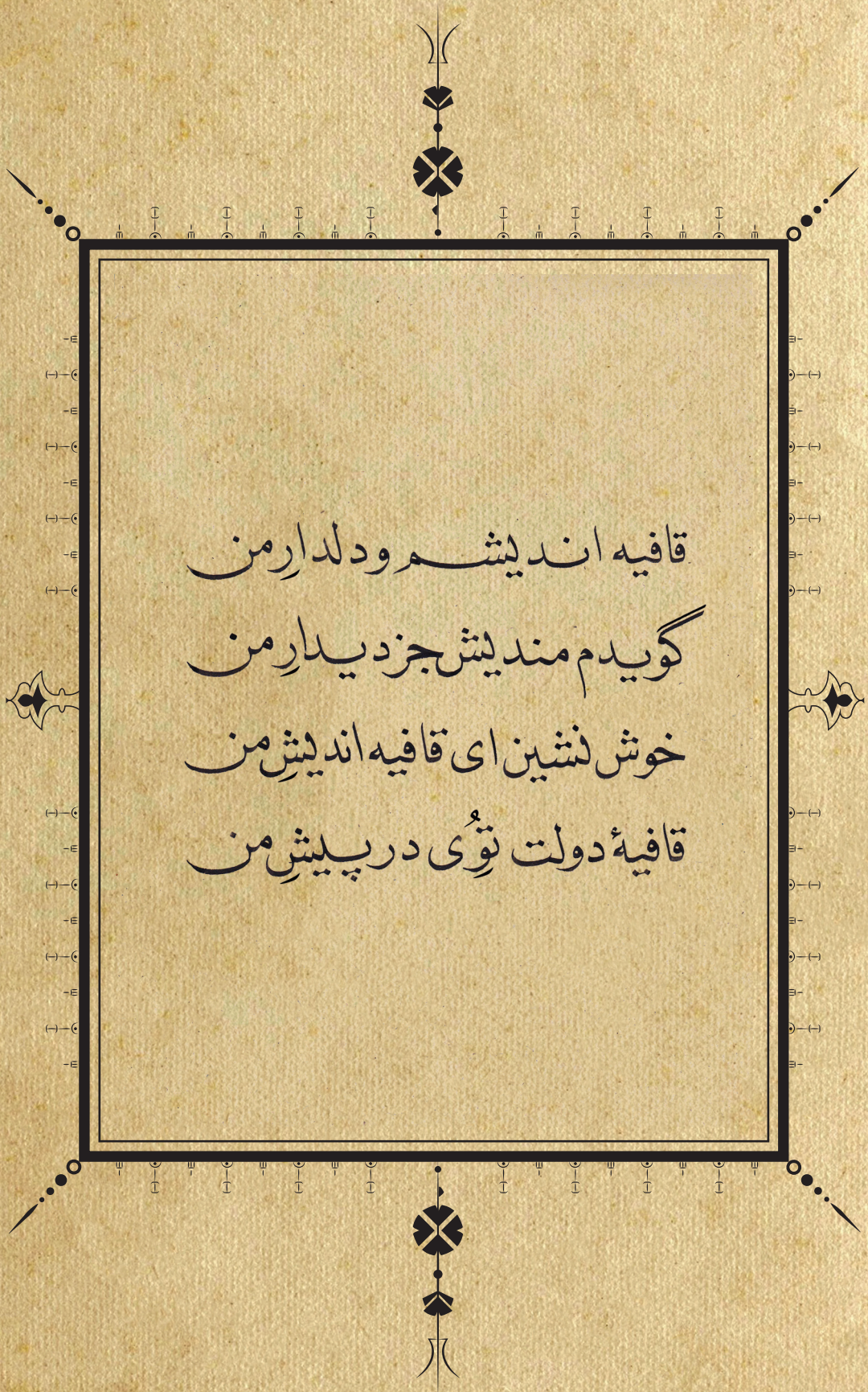
Minyatür: Yasin Urhan, Şemsin Ardından (s. 166)

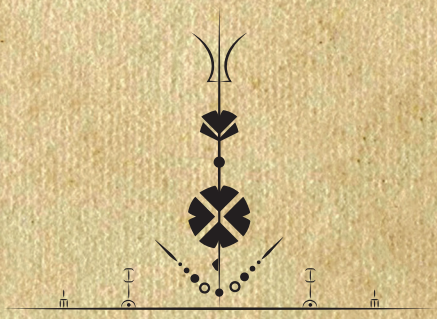
ikinci bölüm

MEVLÂNÂ'NIN HAKK'A DÂVETİ
Mesnevî'si ve Dîvân-ı Kebîr'i

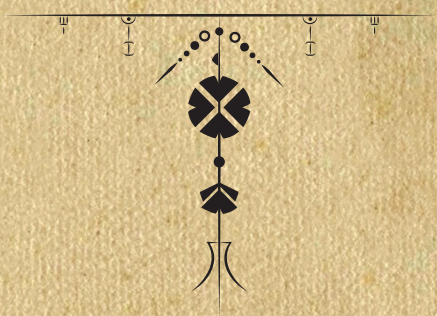

قافیه اندیشم و دلدار من
گوید م مندیش جز دیدار من
خوش نشین ای قافیه اندیشِ من
قافیهٔ دولت توُی در پیشِ من

Kafiye düşünürüm, ama sevgilim bana der ki: “Beni görmekten başka bir şey düşünme! Ey benim kafiye düşünenim! Hoşça otur. Benim yanımda devlet kafiyesi sensin.”

(*Mesnevî*, I/1728-1731)

Mesnevî'nin Genel Özellikleri ve Üslûbu: Coşkun Bir Irmak Olmak

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Mesnevî-yi Mânevî

Mesnevî'nin Genel Özellikleri ve Üslûbu: Coşkun Bir Irmak Olmak

Eğitici ve yol gösterici bir özellik arz eden *Mesnevî*, konu ve muhtevâ açısından belirli bir tertip ve sisteme tabi değildir. Kaidelerin dışında, gönül yoluyla insanlarla irtibat kurmayı arzulayan Hz. Mevlânâ gibi şahsiyetler için bu yol cazip de değildir. Zira onlar, hâllerinin kendilerini sürüklediği gibi akarlar, coşkun bir ırmak gibi... Ancak bu türdeki eserler, hayat boyu, sözü sabırla dinleyen ve olgun insanlarla sohbeti ihmal etmeyen veya ele aldığı eserin bütün sayfalarını dikkatlice okuyanlar için, birçok konu ve kavramı bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si artık dünyada birçok dile tam metin veya seçmeler hâlinde tercüme edilmiş, içindeki düşünce ve yorumlardan yararlanılan ve okudukça da âdeta bağımlılık oluşturan bir eserdir. Bu eseri, olması gerektiği gibi tanıtmak için üç boyutlu ele almak gerekir:

1-Dinî inanç ve kurallara açıklama getiren boyutu,

2-Bireye ve toplumlara öğüt veren boyutu,

3-Hikâyelerle günlük hayatı ve gönül dünyasını hissedilir ve görünür hâle getiren boyutu.

Mesnevî, ilk yönüyle İslam dininin temel inanç ve kaideleri hakkında zihinlere yerleşecek şekilde açıklayıcı bilgiler vermektedir. Allah ve sıfatları, Hz. Peygamber ve örnek davranışları, önceki dinler ve peygamberler *Mesnevî*'de geniş şekilde yer almaktadır. Eserde yer yer tevhid/birlik, varlık, irâde, iman, kader, tevekkül ve mucize gibi inançla ilgili konularda izahlar vardır. Bu bahislerin işlendiği bölümler oldukça ağırdır ve anlaşılması için okuyucunun yardım alması gerekli olmaktadır. İşte bu nedenle, asırlar boyu, *Mesnevî* kitabı *Mesnevî*hân (*Mesnevî*'yi okuyup açıklayan) adlı belirli dinî bilgilere sahip kişilerce topluluklar önünde okunup açıklanmıştır. Aynı amaçla yazılmış *Mesnevî* şerhleri, bu *Mesnevî* sohbetleri/

dersleri için kaynak teşkil etmiştir. Hz. Mevlânâ, *Mesnevî* kitabında tespit ve düşüncelerini açıklarken birkaç bin âyet-i kerîme ve hadîs-i şerife beyitlerinde bizzat yer vermiş veya işarette bulunmuştur. *Mesnevî*'nin anlaşılmasını kolaylaştırmak için yazılan şerh/açıklama kitaplarındaysa, tekrarlarla birlikte, bu şekilde başvurulan âyet ve hadisler binlercedir.

Mesnevî, kişisel olgunlaşma ve toplumsal dayanışma amacına katkı sağlayan yönüyle bütün insanlara hitap etmektedir. Bu konularda sunduğu tercihler, yaptığı inandırıcı açıklamalar ve günlük hayattan verdiği örnekler, her zaman dikkat çekmiştir. *Mesnevî;* sevgi, cömertlik, merhamet, affedicilik, iyilik, arkadaşlık, dayanışma, fedakârlık, yardımseverlik ve benzeri hem bireysel hem de toplumsal yararlar taşıyan konular için bulunmaz bir kaynaktır. Bunların yanı sıra özgürlük, samimiyet, dürüstlük, emek, güven, cesaret, ümit ve sabır gibi bireye ait olumlu özellikleri taşıyan kavramları yorumlama biçimi benzersizdir.

Kıssadan Hisse

Bütün bu konuların anlatılmasında ve açıklanmasında *Mesnevî*'de örnek olarak sunulan hikâye, kıssa ve temsiller, bu esere dünya kültürü içinde büyük bir yer sağlamıştır. İbret alınacak hikâye ve örnekleri, bütün dünyayı kuşatır özelliktedir. Anılan kahramanlar, çoğu zaman Doğu ve Batı dünyasında bilinen şahsiyetlerdir. Bu tasavvufî ve edebî eserde ilâhî dinlerin peygamberleri, ârifler, bilim adamları, halk veya masal kahramanlarıyla ilgili çokça bölüm vardır.

Mesnevî hikâye kitabı değildir ancak çok sayıda hatta üç yüze yakın hikâye ve kıssa barındırır. Hikâyeler anlatıma, anlamaya ve hissetmeye yardımcıdır sadece. Hedef aşikârdır:

Kelile'den şu hikâyeyi araştır ve bu kıssadan hisse al!
(Mesnevî, I/900)

Hikâye, onun ifadeleriyle iki çehreye sahiptir; biri olay ve kahramanlar, diğeriyse hikâyenin amacı, öz bilgisi. Bu iki yapı, Mevlânâ tarafından sûret-i hikâyet (hikâyenin örgüsü) ve ma'nâ-yı hikâyet (hikâyenin anlamı) adlarıyla isimlendirilmektedir.

Bedenin ruhu, şeklin içeriği unutturması gibi hikâyenin sûreti de ondaki öz bilgiyi, temayı kavramaya engel olabilir. Bu yönde

Mesnevî'de hikâyenin kahramanlarına ve olaya takılıp kalınarak kıssadan hissenin kaçırılmaması için uyarılar vardır. Mevlânâ bir hikâyeyi belirli bir amaç için anlatırken, anlaşıldığına göre dinleyicilerin hikâyedeki olaya ve şahıslara kapılıp gittiğini görünce, *"Dinleyicinin, hikâyenin dış yüzünü dinlemeye yönelmesi nedeniyle hikâyenin mânasının anlatılmasının engellenmesi"* başlığı altında şu açıklamaya gerek duymuştur:

> *Şimdi dinle, ne engel oldu? Galiba dinleyicinin gönlü başka yere gitti.*
> *Gönlü konuk sûfiye doğru gitti, boynuna kadar bu sevdaya battı.*
> *Durumu açıklamak için bu söyleyişten o hikâyeye dönmek gerekli oldu.*
> *Ey aziz! Sûfiyi o sûret sanma. Çocuklar gibi ne zamana kadar ceviz ve kuru üzüm?*
> *Ey oğul! Bizim cismimiz ceviz ve kuru üzümdür. Sen adamsan bu iki şeyden vazgeç.*
> *Sen geçmezsen, Hakk'ın ikramı seni dokuz kat gökten geçirir.*
> *Şimdi hikâyenin sûretini dinle, ama dikkat et! Taneyi samandan ayır!*
> *(Mesnevî, II/194-200)*

Hz. Mevlânâ, bu ikisi, kıssa ve hisse arasındaki ilişkiyi, bir başka yerde çok ince ve zarif bir şekilde açıklama ihtiyacı duymuştur:

> *Hikâyenin sırrı bu yem ve tuzak olsa da hikâyenin sûretini şimdi tam olarak dinle.*
> *Mânayı anlatış kâfi olsaydı, dünya halkı işsiz ve mânasız olurdu...*
> *Sevgi -sadece- düşünce ve mâna olsaydı, senin orucunun ve namazının sûreti olmazdı.*
> *Dostların birbirine hediyeleri, dostlukta sadece sûretlerdir;*
> *Böylece hediyeler, gizlilikte saklı sevgilere tanıklık etmiş olur.*
> *(Mesnevî, I/2622-2626)*

Mesnevî'de ilk hikâyeye başlarken, yaşanan hayatla hikâye arasında nasıl bir irtibat kurduğunu bizzat kendisi açıklamaktadır:

> *Ey dostlar! Dinleyiniz. Bu hikâye gerçekte bizzat bizim durumumuzu ortaya koymaktadır. (Mesnevî, I/35)*

Alçak gönüllülükle kendisini de ilave ederek *biz* diye andığı, bütün insanlıktır; hikâye ise her insanın macerasıdır. Bu şekilde hikâye

içinde anlatacaklarının ciddiyetle ve dikkatle dinlenmesi gerektiğini öncelikle hatırlamaktadır. Okuyucu veya dinleyicinin *Mesnevî*'den yararlanmasının yolu, bu ve benzeri ikazları unutmamasına bağlıdır. Bir hikâyeye ara verip sonra geri döndüğünde kullandığı şu ifade, hikâye ile hayatın içli-dışlı oluşunun farklı bir ifadesidir. Mevlânâ, anlattığı bir hikâyeden çok uzaklaştığını düşündüğü zaman: "*Tekrar hikâyeye geldik. Biz, o hikâyeden zaten ne zaman çıktık?*" (*Mesnevî*, I/1510) veya "*Durumu açıklamak için bu söyleyişten o hikâyeye dönmek gerekli oldu.*" (*Mesnevî*, II/194) gibi sözlerle kendisini uyarır gibi görünürken aslında okuyucuya âgâh olmayı, içinde oldukları asıl hikâyedeki nükteleri kaçırmamayı öğütler.

Hikâyenin içinde vermek istediği mesajların gizli olduğunu şu gibi ifadelerle vurgulamaktadır:

> *Allah'a sığınırım, bu hikâye değildir. Dikkat et! Bu, bizim ve senin hâlinin kendisidir. Güzelce bak! (Mesnevî, I/2899)*

Bu konudaki tartışmaları geride bırakan *Mesnevî*'nin başka bir beyti ise şudur:

> *Doğruluklara ışık vermesi için doğru veya yalan bir hikâye hatıra geldi.(Mesnevî, II/1042)*

Bu konu, gerçekte *Mesnevî*'de günlük hayatın önemli dert ve yanlışlıklarından biri olarak anlatılan sûret/şekil ile mâna/içerik konusuyla aynı özelliktedir:

> *Onun canı özgürlüğün tadını görmemiştir; sûretler sandığı, onun meydanıdır. Aklı sürekli sûretlere hapsolmuştur, kafesten kafese geçer. (Mesnevî, VI/4509-4510)*

Şiirsel Anlatım

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si şiir hâlinde kaleme alınmış öğretici bir eserdir. Böyle bir şiirde belirli kurallara, şekilsel bir düzene ve bir ahenk ölçüsüne uyulması gereklidir. Ancak *Mesnevî*, içerdiği bilgilerle ve taşıdığı hedefle şiiri aşan bir kimliğe sahiptir. Mevlânâ bu ikileme bizatihi yine bu eserinde işaret etmektedir:

> *Kafiye düşünürüm, ama sevgilim bana der ki: "Beni görmekten başka bir şey düşünme!*

Ey benim kafiye düşünenim! Hoşça otur. Benim yanımda devlet kafiyesi sensin.
Söz nedir ki sen onu düşünüyorsun? Söz nedir? Üzüm bağlarının duvar dikeni.
Sözü, sesi ve konuşmayı birbirine vurayım da seninle bu üçü olmadan konuşayım. (Mesnevî, I/1728-1731)

Fakat onun bu ifadelerine rağmen *Mesnevî,* şiiriyet açısından aynı türdeki eserlerin en mükemmelidir. Bu özelliği nedeniyle nice eserlere örnek olduğu gibi sözlü kültüre yerleşen ve sohbetlere anlam katan beyitleriyle sözlüklere ve atasözü kitaplarına kaynak olmuştur.

Hz. Mevlânâ, bu eserinde sözcüklere ve cümlelere sığmayan bir anlam dünyasından insanları haberdar etmiştir. Bireyleri, değerler dünyasında yükselmeye ve yücelişe davet ederken, insanlar arasında sözü, lisanı aşan bir konuşma, duyuş ve anlaşma imkânı bulunduğunu insanlığa öğretmiştir:

Aynı dili kullanmak, akrabalık ve bağlılıktır. İnsan, yakın olmayanlarla bir arada tutsak gibidir.
-Fakat-nice aynı dili konuşan Hindu ve Türk vardır, nice yabancılar gibi iki Türk vardır.
Öyleyse yakınlık dili bizatihi başkadır. Gönüldeşlik, dildaşlıktan daha iyidir.
Gönülden konuşmasız, imasız ve kayıtsız yüz binlerce tercüman yükselir. (Mesnevî, I/1206-1209)

Ancak yine o, bir yandan "Dilsizlerin dilini öğren" diyerek kelimesiz, yazısız ve dilsiz bir anlaşmadan söz ederken, binlerce sayfa tutan eserlerle bizi buluşturmuştur.

Bu iki yönlü ve özellikli anlatım diliyle *Mesnevî*'yi okumak gerekir. Aksi takdirde üst duyuş ve anlayış, diğer bir ifadeyle samimi yakınlaşma olmadıkça, söylenenler ve yazıya hapsedilen mânalar yanlış dahi anlaşılabilir, ancak Allah her şeyi bilendir:

Sözün eğri, mânan doğruysa, sözünün o eğriliği Allah'ın makbulü olur. (Mesnevî, III/171)

Anlatıcıyla dinleyici arasında bu içtenlik ve duygusallık, büyük yararlar sağlayacaktır. Bu anlam ve anlayış dünyasına dair şu

Mesnevî beyitlerinin anlattığı gibi:

Dinleyici canlı ve diri olursa, dilsiz söz söylemekte yüz dilli olur. (Mesnevî, I/2380)
Susam çiçeği gibi yüz dili bulunan ama dilsiz olan kişinin kulağı yücelik sırlarını duyar. (Mesnevî, III/21)
Dille ve dilsiz sır söylüyorlardı, "Cemaat rahmettir"in yorumunu biliyorlardı. (Mesnevî, VI/2636)

Özgürlük

Mesnevî, bir özgürlük kitabıdır, denebilir. İnsanı gerçekte tutsak eden, dünyaya ve onun değerlerine olan ihtirasıdır. *Mesnevî*'sinin hemen ilk beyitlerinin arasında Hz. Mevlânâ, bu uyarıyı yapmaktadır:

Ey oğul! Bağı çöz, özgür ol. Ne zamana kadar gümüşe, altına bağlı kalacaksın.
Denizi bir testiye döksen, ne kadar alır? Bir günlük kısmet.
İhtiraslıların göz testisi dolmaz. Sedef, kanaatkâr olmadıkça inciyle dolmaz.

Dünyaya ait mal, makam ve unvanları, altın ve gümüş temsil etmektedir. İnsanoğlu farkında olarak veya olmayarak bu esarete düşmektedir:

Aynı şekilde dünyadaki her şehvet/istek; ister mal, ister makam ve ister ekmek,
Bunlardan her biri seni sarhoş eder; sen onu elde edemeyince, seni mahmur eder.
Bu üzüntü mahmurluğu, o elde edemediğinle sarhoş olduğunun delilidir.
Bundan ancak zaruret ölçüsünce al ki sana galip ve emredici olmasın. (Mesnevî, III/2256-2259)

Özgür kişilik üzerine birçok farklı tavrı ve yorumu *Mesnevî*'den buraya ilave etme imkânı vardır. Meselâ bir tespit ve hedef:

Ey eğri düşünceli, ters gidişli ve yüz bin özgürü tutsak etmiş beden!
Bu hile düzmeyi bir müddet bırak, ecelden önce birkaç nefes özgür yaşa! (Mesnevî, VI/4441-4442)

Bunlara ve benzerlerine olan tutsaklıktan kurtulması için insana, özünün bu ölümlü dünyadan olmadığını, yaratıcıyla özel bir yakınlığının bulunduğunu hatırlamak gereklidir. İşte bu nedenle *Mesnevî*'nin ilk beyitleri, bu yakınlığı ve yeryüzündeki gurbet hayatını anlatmakla başlamaktadır:

Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor:
Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımla kadın erkek/ herkes ağladı.
İştiyak derdini anlatmak için, ayrılıktan parça parça olmuş sine istiyorum.
Aslından/vatanından ayrı kalan, tekrar kavuşma anını arar.

Bütün eserlerini kuşatan yaratıcıya tekrar kavuşma arzusu ve heyecanı, Mevlânâ'ya bir yenilenme ve diriliş destanı yazdırmıştır. Özetle:

Ancak Hak'la dolu olan sarhoşa hazineler versen de özgürdür.
Hakk'ı görmek nasibi olanın gözünde bu dünya murdardır.
(Mesnevî, II/578-579)

İlk Hikâye ve Muhtevâsı

Sayısız vecize, atasözü ve deyim barındıran *Mesnevî* hikâyeleri, araştırmacılara farklı açılardan inceleme imkânı vermektedir. *Mesnevî*'deki en geniş hikâyelerde bulunabilecek unsurlar şunlardır: Ana hikâye, bu öncül hikâyenin ana mefhumu/teması; öncül hikâyenin içindeki hikâyeler; bunlardaki tema, söz konusu ana hikâye ve diğerlerinde yer verilen hayat düsturu olan vecize ve atasözleri, hikâye vesilesiyle yer yer anlatılan inanç ve davranışla ilgili öğütler.

Örnek olarak, ilk hikâye dikkatle tahlil edilecek olursa, hikâye içinde birçok hikâye görülebilir. Bunların bir kısmı bazı okuyucu veya araştırmacılarca hikâye olarak görülmeyen hikâyelerdir. Örnek olarak, şu bir beyit:

Birinin eşeği vardı, semeri yoktu; semer buldu, eşeği kurt kaptı!

veya bir başka beyit ayrıntılı bir hikâye oluşturacak bir sahneye sahiptir:

Testisi vardı, su bulamıyordu; suyu bulunca testinin kendisi kırıldı.

Bu bir beyitlik kıssaların hissesi ise hayatta her şey umduğumuz gibi gerçekleşmeyebilir, sabırlı ve tahammüllü olmak gerekir şeklinde olmalıdır.

Onlarca hikmetli söze ve yoruma hayat veren ilk hikâyenin görünen yüzü başlıkta mevcuttur: *Padişahın hasta câriyeye âşık olması ve onun sağlığı için çare araması.*

Hikâyenin bu gözüken çehresi kısaca şöyledir: Ava çıkan bir padişah yolda bir câriye görür. Gönlü ona kapılır ve kalbi kafesteki kuş gibi çırpınır. Mal verip onu satın alır, onunla sevinir. Ancak bir zaman sonra câriye hastalanır. Padişah her taraftan çağırttığı hekimlere, "*O, benim canımın canıdır. Ben hastayım, benim dermanım odur. [lütfen derdime çare bulun]*" diyerek yalvarır. Kendilerine güvenen bu hekimler âciz kalınca padişah, Hakk'a yönelerek gönülden dua eder, gözyaşı döker. Rüyasında mahir bir hekimin geleceği müjdesini alır. Gelen mahir hekimi câriyenin yanına götürür. Hekim hastayı muayene edince, aşk hastalığına yakalandığını anlar. Câriye Semerkantlı bir kuyumcuya âşıktır. Padişah hekimin tavsiyesine uyarak kuyumcuyu çeşitli vaatlerle saraya çağırır, hazinesini ona emanet eder ve onu câriyeyle evlendirir. Altı ay mutlu yaşarlar. Câriye tamamen iyileşince, hekim kuyumcuya bir şurup vermeye başlar. Kuyumcu çirkinleşip güzelliğini kaybederken, câriye de giderek ondan uzaklaşır. Sonuçta kuyumcu hayata veda eder, câriye ise dış güzelliğe olan aşk hastalığından kurtulur.

Mesnevî'nin 35 ila 246. beyitlerinde yer bulan bu uzun hikâyenin her merhalesini bir bölüm, hatta bir hikâye olarak düşünmek mümkündür. Hasta câriyeyi tedavi edemeyen gururlu hekimlerin davet edilmeleri ve başarısız oluşları, padişahın dua ve gözyaşıyla çare arayışı, padişahın mahir hekimle buluşması, mahir hekimin hasta câriyeyi muayene edişi, kuyumcunun yola çıkışı, Tebrizli Şems'in hatırlanılıp anılması bunlardan bazılarıdır.

Bu hikâye içerisinde yer bulan bazı yorum ve bilgilendirmeler ise şöyledir:

"Allah dilerse" inancını her nasılsa sözle dile getiremeyen nice kişinin canı bu deyişle birliktedir. Diğer bir ifadeyle özdeki değil,

gönüldeki bağlılık önemlidir:

İstisna bırakmamaları gönüllerindeki katılıktandır, yoksa amacım görünüşteki "inşallah" demek değildir.
Nice sözünde istisna getirmeyenin canı, istisnanın canıyla birliktedir.

Hayal ve düşüncenin yaşanan günle sıkı irtibatı vardır. Karar verdiklerimiz ve yaşadıklarımız hayalle, düşünceyle başlar:

Ruhtaki hayal, yok gibidir. Sen dünyayı, hayal üzere hareket eder gör.
Barışları ve savaşları bir hayal üzerinedir. Övünçleri ve arları bir hayaldendir.

Hürmet göstermede ve edepli davranmada kusurlu davranan kişiler hem kendilerine hem de topluma zarar vermektedir:

Edepte başarılı olmayı Allah'tan isteyelim. Edepsiz, Allah'ın lütfundan mahrum olmuştur.
Edepsiz, sadece kendisine kötülük yapmaz hatta bütün dünyayı ateşe verir.

Bu ikazla bütünleşen diğer biriyse şöyledir:

Büyüğün sofrasında kötü düşüncelilik etmek ve ihtiras göstermek, küfürdür.

Yoksulun hakkını gözetmemek, ona yakın durmamak, gerçekte bütün toplumun kaybıdır, kaybı olacaktır:

Zekât verilmediğinde bulut gelmez, zinadan her tarafa veba yayılır.
Huzursuzluklar ve kederden her ne ile karşılaşsan, korkusuzluktan ve de küstahlıktandır.

Aynı hikâye içerisinde dağılmış diğer bazı nükteler ise art arda şu şekilde sıralanabilir:

Ey arkadaş! Sûfî, vaktin oğludur. Yarın demek, yol şartından değildir. Gönüldeki dikeni her alçak kişi görseydi, üzüntüler hiç kimseyi kuşatır mıydı?

Gönlün, sırrının mezarı olursa muradın daha kolay gerçekleşir.
Peygamber, "Sırrını gizleyen muradıyla çabuk buluşur." dedi.
Gerçek vaatler gönül alıcıdır, mecazî/yalan vaatlerse keder vericidir.
Cömert kişilerin vaatleri, büyük zenginliktir; ehliyetsiz kişilerin vaatleri ise ruha eziyet.
Tavusun kanadı, kendisinin düşmanı oldu. Hayret! Nice şahın gücü, kendisini öldürdü.
İyi ve kötünün imtihanı, altının kaynayıp kötü maddeden ayrışması içindir.
Kötü kişinin övülmesinden Arş titrer. Takva sahibi kişi, onun övülmesinden dolayı kötü düşünür.

Mesnevî'nin genel özelliklerini yansıtan bu hikâyede geçen şu beyit, Osmanlı topraklarında *Mesnevî* sohbetlerine başlarken okunmaktaydı ve günümüzde de yer yer aynı gelenek devam etmektedir.

Sen, "O padişahın/Hakk'ın huzuruna iznimiz yoktur." deme.
Kerem sahipleriyle işler zor değildir.

Söz konusu beyit, ilk olarak ümitli olmak gerektiğini vurgularken, olgun kişilerle işlerin zor olmadığını belirtmekte ve dolayısıyla olgun insan olmayı arzu edenleri, toplumda işleri kolaylaştırıcı bir kişiliği kazanmaya davet etmektedir. Gerçekte bu bakış, *Mesnevî*'nin üslûbuyla ilgili ipuçları vermektedir.

Dünya değerlerine, zâhirî güzelliklere olan bağlılıklarının insanı hakikat yolundan ayıracağı fikrini anlatan ilk hikâyenin kahramanları, önceki asırlarda bazı *temsiller/metaforlar* olarak düşünülmüş ve izah edilmiştir. Meselâ: Padişah, *ruh*u temsil etmektedir. Kibirli hekimler, *cüz'î akıl* veya zâhir-perest şeyhlerdir. Câriye, *hayvanî nefis*, yani içgüdüler veya *yolun başında olan acemi derviş*lerdir. Kuyumcu, *dünya*dır; mahir hekim ise *küllî akıl veya mürşid-i hakîkî*dir. Ruh (padişah), temizleyip arındırmak amacıyla nefse/câriyeye âşıktır. Nefis/câriye de dünyaya/kuyumcuya âşıktır. Önce cüzî akıl/kibirli hekimler, nefsi/câriyeyi tedavi etmeye girişir, ancak durum daha çok kötüleşir. Ruh/padişah, yakarışla Hakk'a yönelir. Hak, küllî akla/mahir hekime dünyanın geçici olduğu gerçeğini ruha göstererek nefse/câriyeye olan meylinin yok olması için görev verir. Sonuçta nefs-i hayvanî, ruha/padişaha döner ve nefs-i mutmeinne (olgunluğa erişmiş ruh) derecesine varır. Bu

konu, ilerleyen sayfalarda gelecek olan "Birlikte *Mesnevî* Okuyoruz" başlığı altında biraz daha detaylı olarak tahlil edilecektir.

Mesnevî hikâyelerinde bu ilk hikâyedeki genel özellikleri aramak ve bu şekilde sınıflandırmalara gitmek mümkündür.

Ve Kısaca Aşk Bahsi

Mevlânâ bu ilk hikâyeye, daha önce belirtildiği gibi birçok nükteyi yerleştirmiştir. Bunlardan sona bıraktığımız biri daha vardır ki aşk bahsidir. "Aşk konusu, Mevlânâ'nın eserlerinde en dikkat çekici konudur." dense galiba yanlış olmaz. Konuya hızlıca giriş yaparsak hikâyedeki şu beyit çok etkileyicidir:

Âşıklık ister bu taraftan ister o taraftan olsun, sonuçta bizi o tarafa yöneltir. (Mesnevî, I/111)

Bu beyit, aynı hikâyedeki başka bir beyitle birlikte okunmalıdır:

Renk yüzünden olan aşklar aşk değildir, sonuçta ar olur. (Mesnevî, I/205)

Aşk konusunun anlaşılmasının ve anlatılmasının güçlüğüne Hz. Mevlânâ yine bu hikâyede işaret etmektedir:

Dilin anlatışı aydınlatıcı olsa da dilsiz/anlatılmayan aşk daha açıktır.
Kalem yazı yazmakta koşarken, aşka gelince yarılır.
Akıl, aşkı açıklamada eşek gibi çamura batar. Aşk ve âşıklığın açıklamasını yine aşk söyler. (Mesnevî, I/113-115)

Fakat bu güçlüğe rağmen *Mesnevî*'deki izahlardan yararlanarak konuyu anlamaya çalışmak icap eder. Hikâyede farklı yerlerde geçen aşkla ilgili diğer beyitleri, bu iki beyit etrafında topladığımızda, günümüze ışık tutan ciddi bir düşünceyle yüz yüze gelme fırsatı mevcuttur. Âşıklık ister bu tarafla, yani maddî âlemle ister diğer tarafla, yani mânevî âlemle alakalı olsun, ifadesiyle bütün aşklar bir noktada buluşturuluyor ve her ikisinin de kişiyi mânevî âleme götüreceği açıkça ilan ediliyor.

İşin sırrı, renklere olan aşkın sonuçta ar, utanç getireceği dizesinde gizli veya açıktır. Renge olan aşk, bu dünyaya ve onun

değerlerine olan aşktır. Dolayısıyla renge bağlanıp batan aşkla, renkle/dünya güzellikleriyle başlayıp yükselen aşk arasındaki fark hissedilmelidir. Açıklanmasında güçlük olsa da yeryüzünde sonu ar olmayan aşk vardır ve de hayata canlılık ve yükseklik kazandırmaktadır. Fakat akıbeti ar olan, dünyada kalan aşk, aşk diye anılamaz, çünkü sevginin saflığını taşımamaktadır:

Çünkü ölülerin aşkı, kalıcı değildir. Çünkü ölü, bize dönüp gelmez.
Dirinin aşkı, ruhta ve gözde her an goncadan daha tazedir.
Bâki olanın aşkını seç, cana can katan şarabın sâkîsidir o.
(Mesnevî, I/216-218)

Burada, *Mesnevî*'nin başka bölümlerinde geçen beyitlerden yardım alarak fedakârlığı öğreten, benlik duygusunu yıkan ve hakikat dünyasına doğru yönelmeye kılavuzluk eden aşkı tanımaya biraz daha yaklaşalım.

Kendi tasvir ve vehmine âşık olan, nasıl nimetler sahibinin âşıklarından olur?
O vehmin âşıkı samimi olursa onun mecazî aşkı hakikate çekici olur.
Bu sözün anlatımı, açıklama istiyor fakat eski anlayışlardan korkuyorum.
Kısa görüşlülerin eski anlayışları, düşünceye yüz kötü hayal getirir. (Mesnevî, I/2758-2761)

İnsanlar arasındaki sevginin ve aşkın, olgunlaşmadan yana sağladığı özellikler hakkında *Mesnevî*'de hikâyeli açıklamalar görmek mümkündür. Bunlardan biri, iki arkadaş üzerinden yapılmaktadır. Söz konusu hikâye başlığıyla birlikte şu şekildedir:

Dostunun kapısını çalan kişinin hikâyesi:
Biri geldi, arkadaşının kapısını çaldı. Arkadaşı, "Ey güvenilir kişi! Kimsin?" dedi.
"Ben" dedi. -Arkadaşı- ona dedi: "Git, zamanı değildir. Böyle bir sofrada ham kişiye yer yoktur.
Ham kişiyi ayrılık ve hicran ateşinden başka kim olgunlaştırır?
İki yüzlülükten kim kurtarır?"
O zavallı gitti. Bir yıl yolculukta dostunun ayrılığında alevlerle yandı.
O yanmış, olgunlaştı. Sonra geri döndü. Yine arkadaşının evinin etrafında dolaştı.

Dudağından edepsizce bir söz çıkmaması için yüz korku ve edeple kapının halkasını vurdu.
Dostu seslendi: "Kapıdaki kimdir?" O, "Kapıda da sensin, ey sevgili" dedi.
-Arkadaşı- dedi: "Şimdi benim gibisin, ey ben! Gir. Evde iki bene sığacak yer yok!" (Mesnevî, I/3055-3062)

Bu hikâyede iki yüzlülük, sevilenin karşısında benlikle, varlık iddiasıyla durmak demektir. "*Kapıda da sensin, ey sevgili*" hitabı ise artık *ben* kimliğinin terk edildiğini ilan etmektedir. Sevenle sevilenin buluşması, birliği ve diğer bir yorumla benlikten kurtularak sevgilide hayat bulmayı sağlamaktadır. Bu hâli ifade için, "*Âşıklar, sevgililerin öldürdükleridir.*" hükmü konmuştur. Seven kişi, fedakârdır; efendisi sevgilidir. Bu sevgide cinsiyetten, kadın-erkek tarafından söz etmeye ihtiyaç yoktur.

Mesnevî'nin temel özelliklerini yansıtan ve bunu kolayca görmemize yardımcı olan başka bir hikâye, köle Lokman ile efendisi arasında geçmektedir. Eski toplumdaki ast üst ilişkileri açısından en ağır ve en uç örnek, köle ile efendi ilişkisidir. Günümüzde de köle, kölelik ve efendi sözcüklerinin, özgür insanların zihinlerinde ne denli nahoş iz bıraktığını hatırda tutarak bu hikâyeye yaklaşalım:

-Efendisi- kendisine her yemek getirildiğinde Lokman'ın peşine birini gönderirdi,
Kasıtlı olarak Lokman yemeğe elini uzatsın, efendi de artığını yesin diye.
Onun artığını yiyerek neşelenirdi. Yemediği yemekleri dökerdi.
Yerse de gönülsüz ve iştahsız yerdi. Bu, sonsuz bir bağlılıktır.
Armağan olarak kavun getirmişlerdi. Efendi, "Git, oğul! Lokman'ı çağır." dedi.
Kesip, ona bir dilim verdi, onu şeker ve bal gibi yedi.
Hoşça yiyişinden dolayı ona ikincisini verdi. Böylece dilimler on yedinciye kadar vardı.
Bir dilim kaldı, -efendisi- dedi: "Bunu ben yiyeyim, bakayım, ne tatlı kavundur bu!"
O, öyle hoş yiyor ki onun zevkinden tabiatlar iştahlandı ve lokma istedi.
Yiyince, acılığından ateş alevlendi hem dili kabardı hem boğazı yandı.
Bir müddet acılığından dolayı kendini kaybetti. Ondan sonra ona dedi: "Ey can ve cihan!
Sen bu kadar zehri nasıl yedin? Bu zulmü nasıl lütuf düşündün?

Bu ne sabırdır? Bu sabırlılık neden dolayıdır? Yoksa bu canın, sana göre düşman mıdır?
Niçin hileyle, 'Özrüm var, bir müddet dur.' diye bir gerekçe göstermedin?"
-Lokman- dedi: "Senin nimet bağışlayan elinden o kadar yedim ki, utancımdan iki büklümüm.
Ey marifet sahibi! Elinden olan acı bir şeyi yememekten utandım. Çünkü bütün parçalarım, senin nimet vermenle yeşerdi, senin yemine ve tuzağına gömüldü.
Bir acılıktan dolayı feryat ve şikâyet edersem toprak, yüz kere -vücut- parçalarımın başına olsun.
Senin şeker bağışlayan elinin tadı engel oldu, bu kavunda hiç acılık bıraktı mı?"
Sevgiyle acılar tatlılaşır, sevgiyle bakırlar altın olur.
Sevgiyle tortular berraklaşır, sevgiyle dertler şifa verici olur.
Sevgiyle ölü dirilir, sevgiyle padişah köle yapılır.
(Mesnevî, II/1501-1524)

Farsça dizelerde sevgi sözcüğünün karşılığı muhabbet kelimesidir. Denebilir ki hikâyede toplumun en uç konumlarındaki bireylerinden, yani köle ile sahibinden bir sevgi örneği oluşturulmuştur. Doğal olarak hikâyeyi güncelleştirmek, tarafların adlarını yenilemek mümkündür, işçi ile patron, amir ile memur gibi. Bu hikâye sonuçta şu açıklama beyitlerini ardında sürüklemektedir:

Bu sevgi de bilgi sonucudur. Böyle bir tahta yersizce kim oturabilir?
Eksik bilgi, bu aşkı nasıl doğurur? Eksik bilgi aşk doğurur, ama cansızlara.
Bir cansızda istenilen bir renk görürse bir ıslıktan sevgili sesi duyar.

Aktarılan beyitlerin öğrettiğine göre, yeryüzünün renklerine, dünyaya ve dünya güzelliklerine tutkun olan kişiler bu sevgi, aşk ve ruh beraberliğinden yoksun kalmakta, kendilerine ve sevdiklerine zarar vermektedirler. Gerçekte sevgi ve aşk kavramları bu kişiler için kullanılmamalıdır. Olgunluk kazandıran aşk ancak övgüyle anılır:

Bir aşkla elbisesi yırtılan kişi, hırs ve ayıptan bütünüyle temizlenir.
Ey sevdası güzel aşkımız! Şad ol. Ey bütün hastalıklarımızın tabibi!
Ey gurur ve kibrimizin ilacı! Ey Eflatun'umuz, Calinus'umuz!
(Mesnevî, I/22-24)

Yeryüzünde insanlar arasındaki sevgi ve aşk, benlik duygularını yok edici bir doğallık ve fedakârlık özelliğini kazandığında Hak ve hakikat sevgisiyle bütünleşeceği müjdesini vermektedir Hz. Mevlânâ. Onun bu anlatımları sayesinde, Türk kültürü ve edebiyatında aşk ve ilgili kelimeler özel bir kullanım alanı bulmuştur. Böylece Hakk'a götüren sevginin, aşkın değeri çok bilinir hâle gelmiştir.

Aile Hikâyelerine Bir Örnek

Mesnevî'de çok sayıda aile hikâyesi yer almaktadır ve bunlar, özellikle eşlerin birbirlerine karşı davranışları konusunda eğitici bilgiler ve öğütler içermektedir. *Mesnevî*'nin genel özelliklerine farklı bir örnek olması, diğer yandan insanî ilişkilere ve aile bireylerinin beraberliğine yaptığı açıklamalar nedeniyle, "*Yoksul bir bedevînin hikâyesi ve darlık ve yoksulluğu nedeniyle karısının onunla macerası*" başlıklı hikâye burada anlamlı olacaktır. Duygusal hitaplar içeren hikâye 1. defterin 2252. beytiyle başlayıp 2682. beytinde sona ermektedir ancak sonraki hikâyenin kahramanları da aynıdır.

Hz. Mevlânâ, bu hikâyede iki toplumsal konuyu dikkatleri çeken bir üslûbla dile getirmekte, bu sebeple arada başka hikâyelere ve konulara değinmektedir. Birincisi, eşler arasındaki uyumdur. İkincisi, yol gösterme iddiasında olanla yolda ilerlemek isteyen samimi kişinin arasındaki ilişkidir.

Yoksul bir kadın, çektikleri sıkıntılardan dolayı kocasına sitem eder. Mevlânâ durumu kadının diliyle tablolaştırır:

> *Bir gece bir bedevî kadın kocasına söylendi ve konuşmanın ölçüsünü kaçırdı:*
> *"Bütün bu yoksulluğu ve cefayı biz çekiyoruz, cümle âlem hoşluk içinde biz ise nahoşuz.*
> *Ekmeğimiz yok, katığımız dert ve haset. Testimiz yok; suyumuz, gözümüzden yaş.*
> *Gündüz elbisemiz güneş ışığı, gece yatak ve yorganımız ay ışığı. Ay kursunu, ekmek somunu zannederek gökyüzüne doğru el kaldırmışız..."*

Mevlânâ, arada farklı bir konuya intikal eder ve öğütler verir. Sıra bedevî yoksul kocaya gelir. Cevap olarak kadınına hayatın değersizliğini uzun uzun anlatmaya koyulur, onu dünyanın geçiciliği konusunda düşünmeye çağırır. Bazı ifadeleri şöyledir:

Kocası ona dedi: "Ne zamana kadar gelir ve ekin arayacaksın?
Bizzat ne kaldı ömürden? Çoğu geçti.
Akıllı çoğa, aza bakmaz çünkü her ikisi de sel gibi geçer.
İster berrak, ister bulanık sel olsun, madem bir an durmuyor, ondan söz etme...
Bu kök söken gamlar, bizim orağımız gibidir. 'Böyle oldu, şöyle oldu.' bizim vesvesemizdir.
Bil ki her hastalık, ölümden bir parçadır. Bir çare varsa, ölüm parçasını kendinden kov.
Ölümün parçasından kaçamazsan, bil ki bütünü başına dökülecek.
Ölüm parçası sana tatlılaşıyorsa, bil ki Allah bütünü tatlılaştırır sana.
Dertler, ölümden elçi olarak geliyor. Ey boşboğaz! Elçisinden yüz çevirme.
Tatlı yaşayan, acı ölür. Bedenine tapan, canını kurtaramaz...
Sen gençtin ve daha kanaatkârdın. Altın ister oldun, önce kendin altındın?
Meyve dolu asmaydın, nasıl meyveden yoksun oldun?
Olgunlaşma zamanında bozuldun?..."

Kocası sözlerine devam eder:

"Bizim eşimizsin, eş aynı özellikli olmalı ki işler güzelce sonuçlansın.
Eş birbirinin örneği üzere olmalı, ayakkabı ve çizmenin iki eşine bak.
İki ayakkabı eşinden biri ayağa dar gelince, iki eş de senin işine yaramaz.
Kapının eş kanatları; biri küçük, diğeri büyük? Hiç orman aslanının eşini kurt gördün mü?
Deve üzerinde biri boş, diğeri malla dolu çift çuval dengeli olmaz.
Ben kanaat yolunda gönlüm güçlü gidiyorum, sen niçin serzenişe doğru gidiyorsun?"

Kadın, yaşadığı zorlukları ve kocasının gayretsizliğini bilmektedir, onu derdi ve çaresizliği konuşturmaktadır.

Kadın ona bağırdı: "Ey namus meslekli! Ben senin hileni daha yutmayacağım.
İddia ve davet saçmalıklarını söyleme. Git, kibir ve gururdan söz etme.
Ne zamana kadar tumturaklı söz ve iş-güç lafı? Kendi iş ve durumuna bak da utan.

Kibir çirkindir, ama dilencilerin kibri daha da çirkin. Soğuk ve kar günü ve de o sırada elbise ıslak!

Ne zamana kadar iddia, söz, hava ve bıyık? Ey evi örümcek evi gibi olan sen!
Kanaatle sen ne zaman canını aydınlattın? Sen, kanaatlerden isim öğrendin.
Peygamber, 'Kanaat nedir? Hazine' dedi. Sense hazineyi eziyetten ayırt etmiyorsun.

Bu kanaat, can hazinesinden başka bir şey değildir. Sen laf etme, ey canın üzüntüsü ve eziyeti!

Sen bana eş deme, hasımlık etme. İnsaf eşiyim, aldatma eşi değilim.
Havada sineğin damarından kan alıyorsun; emîrle, beyle nasıl adım atarsın?
Köpeklerle şu kemik yüzünden boğuşmaktasın, içi boş ney gibi inlemektesin.
Bana aşağılayıcı biçimde gevşek gevşek bakma da senin damarlarındakini söylemeyeyim.
Aklını benden fazla mı gördün? Ben az akıllıyı nasıl gördün?
Gafil kurt gibi bize saldırma. Hey, senin aklının utancındansa akılsız olmak daha iyi!
Aklın madem, halkın bağıdır; o akıl değildir, yılan ve akreptir o.

Senin zulmünün ve hilenin hasmı, Allah olsun. Senin üstünlüğün ve aklın bizden eksik olsun..."

Kadının, kocasının ilâhî takdirden ve kanaatten söz etmesi üzerine söyledikleri, toplumda herkesi ilgilendiren özelliktedir. Allah'ın adı anılarak, dualar okunarak yakalanan yılan, Hakk'ın adıyla kandırılanlara benzetilir. Hikâyede yakalanmış yılan dile gelir, herkese ibrettir sözleri:

Sen beni kalabalıklara rüsva etmek için, Hakk'ın adıyla aldattın.
Beni Hakk'ın adı bağladı; senin görüşün değil. Hakk'ın adını tuzak yaptın, yazık sana!
Hakk'ın adı, benim adaletimi senden alır. Ben Hakk'ın adına canımı ve bedenimi teslim ettim.
Ya benim sokmamla canının damarını keser ya da benim gibi seni zindana atar.

Adam cevap da sessiz kalmaz:

-Adam- dedi: "Ey kadın! Sen kadın mısın, yoksa hüzünler babası mı? Fakirlik, benim övüncüm oldu, başıma kakma.
Mal ve altın, baş için şapka gibidir. Şapkaya sığınan kişi keldir. Kıvırcık ve güzel saçı bulunan, şapkası düşünce daha hoşuna gider..."

Koca yoksulluğuna değer verir:

Yoksulluk işi, senin kavrayışının ötesindedir. Fakirlik tarafına gevşek gevşek bakma.
Çünkü dervişler, mal ve mülkün ötesindedir. Yücelik sahibi Allah'tan derin rızkları vardır...

Koca, sonuçta kadınına ağır sözler söyler:

Dünyayı kıymetli inciyle doldursam, senin rızkın olmazsa, nasıl ederim?
Ey kadın! Savaşı ve yol kesmeyi terk et; etmezsen, beni terk et.
İyi ve kötüyle savaşmanın, benim için ne yeri var? Çünkü gönlüm barışlardan da ürküp kaçıyor.
Susarsın, yoksa hemen şu anda evi barkı terk ediyorum.

Kadın, bunun üzerine eşine eş olduğunu duyurmak ister, gözünde yaş ve gönlünde sığınma arzusu vardır:

Kadın yokluk yolundan girip dedi: "Ben sizin toprağınızım, hanım değilim.
Bedenim, canım ve neyim varsa senindir. Hüküm ve buyruk bütünüyle senindir.
Yoksulluk nedeniyle gönlüm sabırdan sıyrıldıysa, kendim için değildir, bu senin içindir.
Sen dertlerimde benim için deva idin. Ben senin yoksul olmanı istemiyorum.
Senin canın uğruna, kendim için değildir bu. Bu ağlamam ve inlemem senin içindir.
Şahsım, vallahi senin şahsın için her nefes önünde ölmeyi ister..."

Hz. Mevlânâ bu tartışmada araya girerek hanımın, kocasının yanındaki yerine duygulandıran nüktelerle işaret eder:

O, ağlamadan da bizzat gönül alıcıydı. Ağlaması ve hayhuyu haddi aşınca,
O yağmurdan bir şimşek çaktı, o biricik adamın gönlüne bir kıvılcım düştü.
Onun güzel yüzüne kul olan adam, o, kulluğa başlayınca nasıl olur?
Kibrinden gönlünün titrediği kişi, senin önünde ağlayınca nasıl olursun?
Nazıyla gönlün ve canın kanlandığı kişi, niyaza başlarsa nasıl olur?

Hanımdaki üzüntü beyde de görünür:

Dedi: "Canımın canına hasım nasıl oldum? Benim canımın başına nasıl tekmeler vurdum?"
Adam dedi: "Ey hanım! Pişman oluyorum. Kâfir idiysem, Müslüman oluyorum.
Senin günahkârınım, merhamet et. Beni bütün olarak kökten, dipten koparma!"

Bu hikâye eşler arasında tartışma konularının sona erdirilmesinde, ilk buluşmaların, yakınlığın, sevginin ve muhtaçlığın hatırlanmasının yardımcı olacağını bir yöntem olarak göstermektedir. Ayrıca hayata bakışa dair güzel ve zarif nükteler içeren bu hikâyeyle Hz. Mevlânâ, insanın iç dünyasındaki tereddüt ve çatışmalara benzerlik oluşturmaktadır. İç dünyadaki uyumun gerekliliği gibi, eşler arasında da beraberlik ve bir oluş zaruridir. Ortaya çıkan kimi tartışma konularının bulunması, ancak ve ancak uyumun hatırlanmasına ve artmasına yardımcı olacaktır. Hikâye tamamlanırken, "Arap ve eşinin macerasının sonu" başlığıyla şu beyitler önümüze çıkıyor:

Adam ve kadın hikâyesi macerasının sonunu, bir ihlâslı kişinin gönlü istiyor.
Adam ve kadın macerası anlatıldı. Onu, kendi nefsine ve aklına örnek bil.
Bu kadın ve adam, nefis ve akıldır. İyi ve kötü için iyice gereklidir.
Bu dünya evinde bu ikisi gereklidir, gece gündüz savaşta ve macera içindedirler.

Hikâyenin sonlarında bağlılığın ve kaçınılmaz sevginin ifadelerinin, bey tarafından hanımına söylenmesi, ailelere ve topluma bir öğüt olarak kabul edilmelidir:

Adam dedi: "Şimdi karşı koyuştan vazgeçtim. Yetki senin, kılıcını kınından çek.
Ne dersen ben sana uyacağım. Onun iyi veya kötü olmasına bakmayacağım.
Senin varlığında yok olacağım, madem sevenim; sevgi, kör ve sağır eder."
Kadın, "Bana iyilik etmek mi istiyorsun, yoksa hileyle sırrımı mı keşfedeceksin?" dedi.
-Adam- dedi: "Gizli sırrı bilen, seçkin Âdem'i topraktan yaratan Allah'a yemin ederim."

Hz. Mevlânâ, bu hikâye vesilesiyle keskin bir ayırımı bütün çıplaklığıyla ilan etmektedir. Kişiler konumlarını ve tercihlerini kararlılıkla belirlemelidir. Hikâye içerisinde kalan, "'Gerçekte *kadınlar, akıllı olanlara üstün olurlar ve cahiller onlara üstün olur.*' hadisinin açıklaması" başlığı altındaki şu beyitler, yukarıdaki sıralama ve anlatımlardan sonra burada okunmalıdır:

Peygamber dedi: "Kadın akıllılara ve gönül sahiplerine tam galip gelir.
Cahillerse kadına üstün olur, çünkü onlar sert ve serkeş davranır."
İncelik, letafet ve insaf onlarda az bulunur, çünkü tabiatlarında hayvanlık galiptir.
Sevgi ve incelik, insanlık vasfıdır. Öfke ve şehvet, hayvanlık vasfıdır. (Mesnevî, I/2434-2436)

Hikâyenin sonunda uyumu tazeleyen, sevgiyi büyüten yoksul bedevî ile hanımı, okuyucuya farklı incelikler öğretmek üzere 2683. beyitle başlayıp 2933. beyte kadar uzanan yeni bir hikâyenin kahramanları olarak görevlerine devam etmektedir *Mesnevî-i Şerif*'te.

Yol, Yolcu ve Kılavuz

Yine yoksul bedevî ile hanımı hikâyesinde yer alan ve büyük bir dikkatle ele alınması gereken konular arasında çok önemli biri vardır ve burada ihmal edilmemelidir. Şu başlık, ciddi bir konuya girişi haber vermektedir: "*Muhtaç müridlerin yalancı iddiacılara aldanmaları, onları şeyh, muhteşem ve ermiş sanmaları, nakli/veresiyeyi nakitten ve sahteyle gerçeği ayıramamaları*"

Bunun için bilginler bilgiyle dediler: "İhsan edenlerin misafiri olmak gerekir."

Sen, aşağılıkla senden olanı alan birinin müridi ve misafirisin.
Üstün değildir, seni nasıl üstün yapacak? Işık vermiyor, seni karartacak.
Kendisinin ışığı olmayınca, yakınlıkta başkaları ondan nasıl ışık bulacak.
Göze ilaç yapan kör gibi. Gözlere ne çeker? Ancak yeşim taşı! (Mesnevî, I/2264-2268)

Konuya olumsuz vasıfları bulunan kılavuzluk iddiasındaki kişilerle başlanmakta, halkı kendilerine çağırmaktaki cesaretlerine ve pervasızlıklarına vurgu yapılmaktadır. Beyitlerin devamında müridin, yani bu iddiacı kişilere bağlanarak doğru bilgiye ve güzel örneğe ulaşmak isteyenlerin acı durumuna işaret edilmektedir:

Kendisinin bizzat bir adam olduğu sanılsın diye dervişlerin sözünü çokça çalmıştır.
Sözde Bâyezîd'i küçümser, onun içinden ise Yezid utanır...
İnsanlar yıllarca yarın vaadiyle o kapının etrafında dolaşmış, yarın gelmez.
İnsanın sırrının az çok açığa çıkması için uzun zaman gerekir;
Beden duvarının altında hazine mi vardır yoksa yılan, karınca ve ejderha mı?
Bir şey olmadığı anlaşılınca isteklinin ömrü gitmiş olur, anlamak ne fayda? (Mesnevî, I/2274-2282)

Ancak bu sahte kişilere ve davranışlara karşılık, Mevlânâ yol açıcı ve ümit verici anlatımıyla arayışında samimi olan istekli kişiyi samimiyetinin kurtaracağını ve ümitsizliğe gerek olmadığını söylemektedir:

Her ne kadar şeyhi can sandı, ama ceset çıktıysa da o kendi iyi niyetiyle bir yere varır.
Gece ortasında Kıble'yi araştırmak gibi; Kıble yok, ama onun o namazı geçerli. (Mesnevî, I/2284-2285)

Mesnevî âdeta yol, yolcu ve kılavuz kitabıdır. Mevlânâ, bilindiği gibi *Mesnevî*'yi olgunlaşma yolunda istekli olanları bilgilendirmek için söyleyip yazdırmıştır. Kendi eliyle yazıp Hüsâmeddin Çelebi'ye verdiği ilk on sekiz beytin,

Olgunun hâlini ham kişi anlamaz. Öyleyse söz kısa olmalı, vesselâm.

anlamındaki sonuncusu, Ankaralı İsmâil Efendi'ye (öl. 1041/1631) göre hatıra bir soru getirmektedir. Soru şudur: "Bu derece olgunluğa ulaşan kişilerin hâllerine yolun başındaki yolcular nasıl ulaşır, ne şekilde olgunluk derecesini bulur?" *Mesnevî*'nin tamamı, işte hatıra gelen bu muhtevâdaki soruların cevabını teşkil etmektedir.

Az önce tehlikelerden biri olarak gösterilen sahte kişilere karşılık, insanlar arasında hak ve hakikate ulaşmada yardımcı ve rehber olan şahsiyetler vardır. Onlar büyük değere ve itibara sahiptirler. Diğerleri ne kadar yerilse münasiptir, bu zatlar ise ne kadar övülse azdır. "*Pîrin sıfatı ve ona itaat etmek hakkında*" başlıklı şu beyitler bu hassasiyetle değerlendirilmelidir:

Ey Hak ışığı Hüsâmeddin! Bir iki kâğıt al, şeyhin vasfı hakkında ilave et.
Nazik bedeninin gücü yoksa da güneş olmadan bizim de ışığımız olmaz.
Kandil ve cam oldunsa da gönül erlerinin başısın, ipin ucusun.
Madem ipin ucu senin elinde ve arzundadır, gönül gerdanlığının incileri, senin ihsanındandır.
Yol bilen pîrin hâllerini yaz, pîri seç ve yolun kendisi bil.
Pîr yazdır ve halk sonbahar. Halk gece gibidir, pîr ise ay.
Genç talihe, pîr adını koydum. O Hak'tan pîrdir, günlerden dolayı pîr/yaşlı değildir...
Pîri seç, çünkü bu yolculuk şeyhsiz afetli, korku ve tehlikeyle doludur.
Sen defalarca gittiğin o yolda kılavuzsuz perişansın.
Öyleyse hiç görmemiş olduğun yola sakın rehberden yüz çevirip yalnız gitme.
Onun gölgesi sen bilgisizin üzerinde olmazsa, o zaman gulyabaninin sesi seni şaşkın eder.
Gulyabani seni yoldan felakete düşürür. Bu yolda senden daha dâhi çok kişi vardı.
Yolcuların sapışını, kötü ruhlu şeytanın onlara neler ettiğini Kur'ân'dan dinle...
Nefis ve isteğinle dost olma. Çünkü "Allah yolundan seni saptırır." (Sâd, 38/26) odur.
Dünyada yoldaşların gölgesi gibi hiçbir şey bu isteği kıramaz. (Mesnevî, I/2933-2957)

Mesnevî'de *şeyh* sözcüğü, *padişah* sözcüğü gibi geniş bir anlama sahiptir. Birçok yerde tasavvufî terim değildir. Genel anlamda öğreticidir, yol göstericidir, bilgedir, saygı duyulandır. Bu tutumla, bu sorumluluk bütün topluma yayılmaktadır. Şeyhin tasavvufî mânadaki konumu, daha özel bir bahis olarak görülebilir. Ayrıca *Mesnevî*'de iyi niyetli kişi; bilge, şeyh, peygamber ve hatta Cenâb-ı Hak, padişah diye anılır. Bütün bu ifade ve yorum tarzı günümüz insanı için cesaret vericidir.

Yeryüzünde akıllı, bilgili, anlayışlı, görgülü ve mânevî özellikli kişilerle bir arada olmanın ve onlardan yararlanmanın gerekliliğine, özenle, çokça yer veren *Mesnevî*'de bu konu, ibretlik hayat sahneleriyle açıklanmaktadır. İkna edici hikâyelerden biri, "*Bir beyin, ağzına yılan girmiş olan uyuyan birini incitmesi*" başlığını taşımaktadır:

Bir akıllı bir at üzerinde ilerlemekteydi, uyuyan birinin ağzına yılan girmekteydi.
Bu atlı bunu gördü; yılanı kaçırmak için koştu, fırsat bulamadı.
Aklının yardımı çok olduğu için uyuyana kuvvetlice birkaç kalın sopa vurdu.
O sert sopanın acısı, onu atlıdan kaçar hâlde bir ağacın altına kadar götürdü.
Çürük elma çok dökülmüştü, -atlı- "Ey derde sarılan! Bunlardan ye!" dedi.
Ona o kadar elma yedirdi ki ağzından geri çıkmaktaydı.
Bağırıyordu: "Ey bey! Peki, cefa görmeden niçin bana kastettin?
Senin, benim canımla gerçekten kavgan varsa kılıç vur, tamamen kanımı dök.
Sana göründüğüm uğursuz bir andı. Senin yüzünü görmeyene ne mutlu!
Cinâyet işlemeden, günahsız yere az çok bir şey olmadan bu zulmü kâfirler -bile- uygun görmez.
Ağzımdan sözle birlikte kan fışkırıyor. Ey Allah'ım! Artık karşılığını sen ver."
O, her an yeni lanetler ediyordu, atlı da "Bu ovada koş." diyerek ona vuruyordu.
Kalın sopa darbesi ve rüzgâr gibi atlı bir arada, o koşmakta ve tekrar yere kapaklanmaktaydı.
Midesi dolu, uykulu ve güçsüzdü; ayak ve yüzünde yüz binlerce yara oldu.
-Atlı- gece vaktine kadar -onu- çekip bırakıyordu, böylece safradan kusması başladı.

İyi ve kötü yedikleri ondan çıktı, o yedikleriyle yılan ondan dışarı fırladı.
Kendinden çıkan o yılanı görünce, o güzel davranışlıya secde etti.
O kara, çirkin, iri yılanın korkusunu görünce o dertleri kayboldu.
Dedi: "Sen, bizatihi rahmet Cebrail'i misin? Yoksa nimet sahibi olan efendi misin?
Beni gördüğün ey mübarek saat! Ölmüştüm, bana yeni can bağışladın.
Sen anneler gibi beni arıyordun, bense eşekler gibi senden kaçıyordum.
Eşek eşekliğinden dolayı efendisinden kaçar, sahibiyse asaletli oluşundan dolayı ardında.
Kâr ve zarar için onu aramaz, ama kurt veya canavar onu parçalamasın diye arar.
Senin yüzünü görene ya da ansızın senin mahallene düşene ne mutlu!
Ey temiz canın seni övdüğü kişi! Sana ne kadar saçma ve yersiz söz söyledim.
Ey efendi, padişahlar padişahı, bey! Ben demedim, cahilliğim söyledi, onu sayma.
Bu hâlden bir nebze bilseydim, nasıl yersiz söz söyleyebilirdim?
Durumdan bana bir sır deseydin, sana çok övgüler söylerdim.
Fakat susup kızıyordun, susarak başıma vuruyordun.
Başım aptallaştı, aklım başımdan çıktı; özellikle de beyni az olan bu başım.
Affet, ey güzel yüzlü, güzel işli! Delilikle söylediğimi affet!"
-Atlı- dedi: "Ben, ondan sana bir sır söyleseydim o zaman, senin ödün su olurdu.
Ben yılanın özelliklerini sana söyleseydim, korkudan canın çıkardı."
Mustafa buyurdu: "Canınızda bulunan düşmanı doğruca anlatırsam,
Korkusuz kişilerin ödleri patlar; ne yol gider, ne bir işin üzüntüsünü çeker.
Onun gönlünün ne yakarışa gücü kalır ne de vücudunun oruç ve namaza kuvveti olur."
-Bey dedi-: "Senin ne yemek yemeye ve ne yola kuvvetin olurdu ve ne de kusmaya meylin bulunurdu.
Çirkin sözlerini duyuyordum ama eşeği sürüyordum; dudak altında, 'Allah'ım kolaylaştır'ı okuyordum.
Sebebinden söz etmek için bana izin yoktu, seni terk etmek de mümkün değildi.
İçimdeki dertten dolayı her an, 'Kavmime hidâyet ver, çünkü

onlar gerçekten bilmiyorlar.' diyordum."
O dertten kurtulan secdeler ediyordu: "Ey saadet! Ey ikbalim ve definem!
Ey şerefli kişi! Allah'tan karşılıklar bulacaksın. Bu zayıf kişinin, sana teşekkür etme gücü yok.
Ey önder! Sana teşekkürü Hak söyler. O dudağım, çenem ve sesim yok!"
Akıllıların düşmanlığı bu türdendir; onların zehri, cana sevinçtir. Aptalın dostluğu, dert ve sapıklıktır; örnek olarak şu hikâyeyi dinle! (Mesnevî, II/1868-1921)

Varlık ve Yokluk

İnsanın kâinattaki varlığı ve yeri, dünya ve değerleri karşısındaki konumu, *Mesnevî*'de birçok bölümde ve hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Ara başlıktaki konu için *Mesnevî*'nin 5. defterinde 3161. beyitle başlayan yoksul bir dervişle özel giyimli süvarilerin hikâyesi, sarsıcı uyarılarla doludur.

Yoksul bir derviş Herat'ta, Arap atları üzerinde altın sırmalı kaftanlar giyinmiş ve yaldızlı miğferler takmış süvarileri görünce, çevresindekilere "*Bunlar hangi beyler ve nasıl padişahlardır?*" diye sorar. "*Bunlar bey değildir, Horasan defterdarının köleleridir.*" cevabını alınca hâli tavrı değişir. İlgili beyitler:

Herat'ta küstah suratlı biri, üstün bir köle görünce;
Atlas elbiseli ve altın kemerli yürüyen bir köle -görünce-, yüzünü gökyüzü kıblesine çevirdi:
"Ey Allah'ım! Bu lütuflar sahibi efendiden, sen kul gözetmeyi nasıl öğrenmiyorsun?
Ey Allah'ım! Kul beslemeyi, bu reisten ve padişahımızın seçkininden öğren."
Muhtaç, çıplak ve yiyeceksizdi, kışın havadan tir tir titriyordu.
O irâdesizlikle ölçüsüzce söz söyledi, tembellikten buna cesaret etti.
Hakk'ın nedimi ve marifet sahibi olduğundan binlerce bağışa güvenmekteydi.

Yol gösterici Hz. Mevlânâ, bu bakış ve sitemi okuyucuya hitap eden cümlelerle hemen çarpıcı ifadelerle eleştiriyor:

Padişahın nedimi küstahlık ederse de sen bunu yapma çünkü senin o güvencen yok.

Hak bel verdi ve bel kemerden daha iyidir; biri, bir taç verse de o baş verdi.

Bir gün gelir, defterdar tutuklanır. Hazinelerini bulmak için anılan kölelere bir ay boyunca işkence yapılır, ama onlar sırrı ifşa etmezler ve parça parça edilip öldürülürler. Hikâyenin devamı şöyledir:

Rüyada gizli bir ses o dervişe dedi: "Ey ulu kişi! Gel ve kul olmayı da öğren."

Araya giren Hz. Mevlânâ sözü bütün dinleyenlere, okuyanlara ve duyacak olanlara yönlendirerek, toplumda üzen ve uzaklaştıran kişilere sesleniyor:

Ey Yusufların elbisesini yırtan! Seni bir kurt parçalarsa bunu kendinden bil.
Dokuduğundan, bütün yıl giyin; ektiğinden, bütün yıl ye.
Bu anbean üzüntüler senin işindir. "Kalem yazıp kurudu."nun mânası budur.
Çünkü bizim sünnetimiz/yolumuz, doğrudan ayrılmaz; iyiye iyilik olur, kötüye de kötülük.
Dikkat et! Çalış, zira Süleyman diridir, sen şeytan olursan onun kılıcı keskindir...

Ve işte herkesin ufkunu açacak ve hayalleri gerçekleştirecek özellikteki Mevlânâ'nın davranış tercihi:

Ey güzel ve üstün olduğunu sanan! Mâşukluğu terk et ve âşıklık yap!
Ey mâna olarak geceden daha suskun olan! Sözüne ne kadar müşteri arayacaksın?
Önünde senin için baş sallarlar, senin zamanın onların sevdasında gitti.

Yaratıcının karşılıksız verdiği varlığı ve imkânları unutmanın anlamsızlığını çarpıcı şekilde dile getiren beyitlerin benzeri, *Mesnevî*'de bulunabilir. "Yaratığa güvenmekten ve yaratılmışın verdiğine yaslanmaktan dolayı af dilemesi" ifadesinin de içinde yer aldığı bir başlığın altında dertli bir yakarış vardır. Himâye beklediği muhtesip/belediye başkanı vefat eden bir şairin dilinden dökülmektedir.

Kendine gelince dedi: "Ey yaratıcı! Suçluyum, halktan ümit ediyordum.
Efendi çok cömertlik yapmış olsa da o, senin bağışına hiç denk değildi.
O, külah bağışladı, sense akıl dolu baş. O, cübbe bağışladı, sense boy pos.
O, bana altın verdi, sense altın sayan el. O, bana binek hayvanı verdi, sense binici aklı.
Efendi bana mum verdi, sense aydın göz; efendi bana meze verdi, sense yemek yeme gücü.
O, maaş verdi, sense ömür ve hayat. Onun vaadi altın, senin vaadin tertemizler.
O, bana ev verdi, sense gök ve yer. Senin evinde, o ve onun gibi yüz semiz vardır.
Altın senindir, altını o yaratmadı. Ekmek senindir, ona ekmek senden erişti.
O cömertliği ve merhameti de ona sen verdin, cömertlikten mutluluğunu artırıyordun.
Ben, onu kendime kıble yaptım, asıl kıble yapanı -bir kenara- attım. (Mesnevî, VI/3122-3131)

Bu bir özgürlüktür. *Mesnevî* kitabının başında ve sonunda insana gerçek özgürlük yolunu açan düşünce ve tercihlere atıflar ve göndermelerle karşılaşmak pek mümkündür. Bu özgürlüğü yok eden tutum ve tercihler hakkında *Mesnevî*'de söylenenler ise bir bakıma yine özgürlüğe giden yolu göstermektedir.

Beden ve Nefis

Mevlânâ, insanın bedeni ve onun istekleriyle yürüyüşünü, Mecnûn'un, gönlü yavrusuna bağlı devesiyle Leylâ'ya doğru yol almasına benzeterek açıklamaktadır. Hikâyenin başlığı, konuyu özetler mahiyettedir: *Aklın nefisle savaşması, Mecnûn'un deveyle çekişmesi gibidir; Mecnûn'un isteği hür kadına, devenin isteği geride yavrusuna doğruydu. Mecnûn'un dediği gibi: "Devemin arzusu geriye, benim arzumsa ileriye; ben ve o, birbirimize muhalifiz."*

Kesin olarak Mecnûn ve onun devesi gibidirler; o öne çeker, bu da kinle geriye.
Mecnûn'un isteği o Leylâ'ya gider; devenin isteği geriye, yavrusunun ardında koşar.
Mecnûn bir an kendinden gafil olsa, deve dönüyor ve geri

gidiyordu.
Bedeni aşk ve sevda dolu olduğundan, kendisini kaybetmemek için çaresi yoktu.
Kendisini gözetecek olan, akıldı; aklını Leylâ'nın sevdası kapmıştı.
Ancak deve çok gözetleyici ve çevikti; o, yularını gevşek görünce, Mecnûn'un gafil ve şaşkın olduğunu anlıyordu; o zaman durmaksızın yavrusuna yöneliyordu.
-Mecnûn- kendine geldiğinde, fersahlarca geri gitmiş olduğu yeri görüyordu.
Mecnûn üç günlük yolda bu hâller içinde yıllarca tereddütte kaldı.
Dedi: "Ey deve! Mademki her ikimiz âşıkız ve iki zıtız, o zaman uygun olmayan yol arkadaşıyız.
Sevgin ve yuların, bana uygun değil, seninle birlikte olmayı terk etmeliyim.
Bu iki yol arkadaşı, birbirinin yolunu kesmektedir; bedenden inmeyen can, yolunu kaybeder.
Can, Arş'ın ayrılığıyla yoksulluk içinde; beden, diken aşkından deve gibi.
Can, yukarıya doğru kanatlarını açar; beden, yeryüzüne pençelerini batırmış.
Ey vatan ölüsü/düşkünü! Sen benimle oldukça, o zaman canım Leylâ'dan uzak kalacak.
Mûsâ'nın kavminin yıllarca çölde bulunması gibi, bu tür hâllerle ömrüm gitti.
Bu yol kavuşmaya kadar iki adımdı, senin hilenle yolda altmış yıl kaldım.
Yol yakın, ama çok geç kaldım; bu binicilikten usandım, usandım, usandım."
Kendini deveden baş aşağı attı, "Gamdan yandım. Ne zamana kadar? Ne zamana kadar?" dedi.
Geniş çöl, ona daraldı; kendini taşlığa attı.
Kendini aşağıya öyle sert attı ki o yiğidin bedeni delik delik oldu.
Kendini aşağıya öyle sert attı ki o anda kazayla ayağı da kırıldı.
Ayağını bağladı ve "Top olurum, çevgeninin eğrisinde yuvarlanarak giderim." dedi.

Güzel sözlü bilge bundan dolayı bedeninden inmeyen biniciye lanet eder,
Mevlâ'nın aşkı, Leylâ'nınkinden az nasıl olur? Onun için top olmak daha uygundur.
Top ol, doğruluk yanı üzerinde aşk çevgeninin eğrisinde yuvarlana yuvarlana dolaş,
Çünkü bu yolculuk, bundan sonra Hakk'ın çekişidir; deve

üzerindeki o yolculuksa, bizim yolculuğumuzdur.
Böyle bir yolculuk, türünün müstesnasıdır, cinlerin ve insanların çalışmasından fazladır.
Böyle bir çekiş, alelâde her çekiş değildir; onu Ahmed'in ihsanı oluşturdu, vesselâm. (Mesnevî, IV/1532-1560)

Bedenle can/ruh arasında, daha açık ifadeyle nefsin istekleriyle ruhun yükseliş arzusu arasında bu çekişme ve mücâdele vardır, unutulmadan gereği yapılmalıdır. Bu beyitler, okuyucuya Hakk'a dönüş özlemiyle ayrılıkları aşmaya davet eden *Mesnevî*'nin ilk beyitlerini hatırlatmaktadır. Bu hikâyenin şu beyti, ruhla bedenin temel vasfını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

Can, yukarıya doğru kanatlarını açar; beden, yeryüzüne pençelerini batırmış.

Nefsi ve benlik duygusunu çok ilginç hikâye ve örneklerle açıklamak, *Mesnevî*'nin bariz vasıflarından biridir. Sadece bir örnek burada yer bulmalıdır. "*Bir yılan avcısının, donmuş ejderhayı ölü sanıp onu iplerle sarması ve Bağdat'a getirmesinin hikâyesi*" başlığını taşıyan beyitler, özgürlüğünü kaybedenlere, özgürlük yolunu göstermektedir.

Şu kapalı sırdan bir koku almak için tarih anlatandan bir hikâye dinle.
Bir yılan avcısı efsunlarla yılan tutmak için dağlık yere gitti.
İster ağır ister acele olsun, arayan bulur.
Sen sürekli olarak her iki elini isteğe uzat, zira yolda istek, iyi rehberdir.
Topal, çolak, uykulu hâlde ve edepsizce de olsa ona doğru sürün ve onu iste.
Bazen konuşarak, bazen susarak ve bazen her yönde padişahın kokusunu koklayadur...
O, kar günlerinde dağlık yerin çevresinde büyük bir yılan arıyordu.
Orada büyük bir ölü ejderha gördü, gönlü onun şeklinden korkuyla doldu.
Yılan avcısı, şiddetli kış mevsiminde yılan arıyordu, ölü bir ejderha gördü.
Yılan avcısı halkın hayranlığı için yılan yakalar, işte halkın bilgisizliği.
İnsan bir dağdır, nasıl aldanır? Dağ, yılana nasıl hayran olur.

Zavallı insan kendini tanımadı; üstünlükten geldi, eksikliğe gitti.
İnsan kendini ucuz sattı; atlastı, kendini yün hırkaya soktu.
Yüz binlerce yılan ve dağ, ona hayrandır. O, niçin hayran ve yılan sever oldu?
Yılan avcısı o ejderhayı aldı, -insanları- şaşırtmak için Bağdat'a geldi.
Ev direği gibi bir ejderhayı birkaç kuruş için çekip götürüyordu:
"Ölü bir ejderha getirdim, onu avlamakta ben çok zahmetler tattım." -demek için-
O, onu ölmüş zannediyordu, fakat canlıydı ve o, onu çok iyi göremedi.
O, soğuklardan ve kardan donmuştu; canlıydı ve ölü şeklinde görünüyordu...
Bu sözün sonu yoktur. Yılan avcısı, o yılanı yüz iniltiyle çekiyordu.
O hengâme arayan, çarşıda bir hengâme çıkarmak için Bağdat'a kadar geldi.
Dicle kıyısında hengâme çıkardı, adam. Bağdat şehrinde gürültü koptu:
"Bir yılan avcısı, ejderha getirdi, çok şaşılacak nadir bir av avladı."
Yüz binlerce aptal toplandı, aptallığından onun gibi ona av oldu.
Dağınık halk toplansın diye onlar bekliyor, o da bekliyordu,
Hengâmeci halk artsın, daha iyi bahşiş ve gelir olsun diye.
Yüz binlerce boşboğaz toplandı, sıkı sıkıya halka oldular.
İzdihamdan erkeğin kadından haberi yoktu, kıyâmet gibi herkes birbirine karışmıştı.
Yılan avcısı, kılıcını sallayınca tantanacılar boğazlarını çekiyordu.
Zemherir soğuğundan donmuş olan ejderha, yüz çeşit kilim ve örtü altındaydı.
Onu kaba iplerle bağlamıştı; o bekçi, ona tedbir almıştı.
Bekleme ve bir araya gelme duraklamasında, Irak güneşi o yılanın üzerine parladı.
Sıcak güneş onu ısıttı, uzuvlarından soğuk etkisi gitti.
O ölmüştü ama dirildi, hayretle ejderha kendi kendine kımıldamaya başladı.
O ölü yılanın hareketinden halkın bir olan hayreti yüz bin oldu.
Şaşkınlıkla naralar attılar, hepsi onun hareket edişiyle kaçtılar.
Ejderha bağlarını koparıyordu ve o bağın -kopuş- çâk çâkı yüksek sesle her tarafa gidiyordu.
Bağlarını kopardı ve altından aslan gibi bağıran çirkin bir ejderha çıktı.
Hezimette çok insan öldü, düşen ve ölenlerden yüz yığın oldu.

Yılan avcısı korkudan, "Ben dağdan, çölden ne getirdim?" diye yerinde kurudu.
O kör koyun, kurdu uyandırdı, cahilce kendi Azrail'ine doğru gitti.
Ejderha, o baygını bir lokma yaptı, Haccac'a kan içmek kolaydır.
Kendini bir direğe sarıp bağladı, yediğinin kemiklerini kırdı.
Nefsin, ejderhadır. O nasıl ölüdür? Gam ve aletsizlikten donmuştur.
Irmağın, emriyle aktığı -iddiasındaki- Firavun'un aletini bulsa o,
O zaman o, Firavunluk tesis eder, yüz Mûsâ ve yüz Hârûn'un yolunu keser...
Sen, eziyet çekmeden onu vakur ve vefalı tutmayı kuruyorsun.
Her alçağın bu isteği nasıl gerçekleşir? Ejderhayı öldürmek için Mûsâ olmak gerekir.
Yüz binlerce halk onun ejderhasından kaçışta onu görmekten öldü.(Mesnevî, III/976-1066)

Nefsin önü alınmadığında korkunç bir ejderha gibi insanlık suçu işleyecek bir kişilik kazanabileceği, ancak bu kadar canlı olarak göz önüne getirilebilir. *Mesnevî*'de benzer tarzda nefsin adına kibir, benlik, kin, öfke, hırs, kıskançlık, zulüm, hile, cimrilik, vefasızlık gibi birçok kötü vasıf yazılmakta ve bunlara çare yolları gösterilmektedir. Bu yol gösterişte yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi kavramların ete kemiğe büründürülüp canlandırılması, hikâyeye dönüştürülmesi ve ana fikrin çarpıcı ifadelerle sunulması, *Mesnevî*'nin etkileyici özelliklerindendir.

Mevlânâ'nın ünlü eseri *Mesnevî,* tarih boyunca taşıdığı bu muhtevâ sebebiyle İslam dünyasında özel alaka görürken, farklı tarîkatların kaynak kitapları arasında yer almıştır. Mevlânâ'nın yenilikçi ve etkileyici düşünceleri, Mevlevî tarîkatı çevresinden daha büyük bir alan oluşturduğu gibi, *Mesnevî* kitabı da dinî, ahlâkî, tasavvufî, edebî ve kültürel açılardan her çevrede ilgi görmüş ve görmeye devam etmektedir. Günümüzdeyse artık Doğu'da ve Batı'da, bütün dünyada her çevrenin yararlandığı nadide eserlerden biridir.

BİBLİYOGRAFYA

Bektaş, Ekrem, *Mesnevî Hikâyeleri: Tespit ve Değerlendirme, Mevlânâ Araştırmaları* -1-, Ed. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2007 (s. 421-443).; Çelebioğlu, Âmil, XIII-XV (ilk yarısı), "Yüzyıl *Mesnevî*lerinde Mevlânâ Tesiri", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci,* Hazırlayan Feyzi Halıcı, Konya, 1978 (s. 99-126); Fürûzanfer, Bedîüzzaman, *Ehâdîs ve kısas-ı Mesnevî,* Terc. ve tanzîm-i mucedded: Huseyn-i Dâvudî, Tahran, 1381hş (s. 2-5, 108, vd.); Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1985 (s. 249-254).; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 2006 (s. 406-407); İsmâil Ankaravî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I-VI, İstanbul, 1289/1872 (I/48 vd.); Karaismailoğlu, Adnan, *"Mesnevî Hikâyelerinde Şekil ve İçerik", Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl V, S. 18, Yaz, 2005, s. 129-138; Kâşifî, Huseyn-i Vâ'iz, *Lubb-i lubâb-i Mesnevî*, nşr. Sa'îd-i Nefîsî, Tahran, 1386hş (s. 349-351); Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu, 16. baskı, Ankara, 2017; Mevlânâ, *Mesnevî-i ma'nevî,* I-III (6 defter, ez-rûy-i nusha-i 677h.), tashih Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, Ankara, 2007; Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun), *Şerh-i Mesnevî,* I-XIV, İstanbul, 1963-1972 (I/ 22, 54, 89, 133-135, vd.); Zerrînkûb, Abdülhüseyn, *Bahr der kûze: Nakd ve tefsîr-i kıssahâ ve temsîlât-i Mesnevî*, Tahran, 1372hş (s. 165-167, 197-199, vd.); a.mlf., *Pille pille tâ-mülâkât-i Hudâ*, Tahran, 1374, hş (s. 222-226).

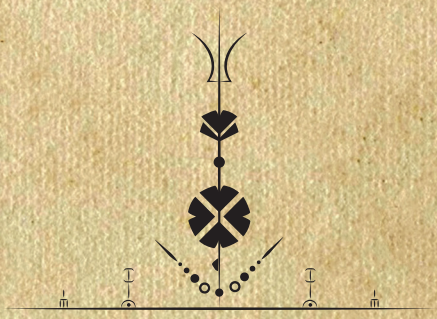
OKUMA PARÇASI

Sezai Karakoç: *Mesnevî*

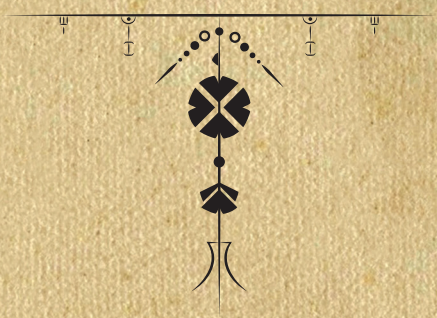
Yanlış bir edebiyat kanaati ve bilgisi olarak birçok kişi Mesnevî'nin Farsça yazılışına hayıflanır. Hâlbuki iyice düşünülürse bu da büyük Mevlânâ'nın bir kerametinden başka bir şey değildir. Eğer *Mesnevî* Türkçe yazılmış olsaydı, ne kadar büyük olursa olsun, zaman içinde eski bir edebiyat metni gibi karşılanacak ve sadece öğretim alanı içinde kapalı bir hayatla çevrili olarak kalacaktı. Hâlbuki Farsça söylenmekle bir yandan Anadolu dışındaki dünyaya sürekli olarak seslenme imkânını sürdürmüş, öte yandan her yüzyılın canlı Türkçesine çevrilerek Anadolu'da devamlı olarak çağdaş olmuştur. Böylece büyüklüğün ve güzelliğin son sınırında da olsa bir mermer heykel gibi geri çağlarda kalmamış, her çağa bir çocuk gibi doğmuş, büyümüş, yaşamış sonra bir sonbaharda yerini yeni, canlı ve genç bir *Mesnevî*'ye bırakmıştır. Hepimiz ufkumuzda hiç değişmeden duran bir *Mesnevî*'yle, bir de her çağ onun açılan bir kıvrımı gibi gelişen *Mesnevî* tercümeleri ve şerhleriyle karşılaşmış, her karşılaşmada da canlı bir kerametin, diriltici, serin bâd-ı sabasını yüzümüzde duymuşuzdur."

(Sezai Karakoç, *Sütun*, İstanbul, 1969, s. 51)

سُخن به قَدرِ آدمی می‌آید. سُخنِ ما همچون آبی است که میراب، آن را روان می‌کند من کفش دُوزم، چَرم بسیار است، اِلّا به قَدرِ پا بُرَم و دُوزم.

"Söz, dinleyenin miktarına göre söylenir. Bizim sözümüz su gibidir, su beyi (mîr-âb) akıtır onu...Ben ayakkabı dikicisiyim; deri geniş amma ayak ne kadarsa o kadar keserim, o kadar dikerim."

(Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 25. Bölüm)

Mesnevî'yi Nasıl Okuyalım?

Prof. Dr. Bilal Kuşpınar

Mesnevî'yi Nasıl Okuyalım?

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi evrensel Müslüman bir âlim-ârif ve şairin tüm dünyaya mal olmuş en önemli eserini, yani *Mesnevî*'sini nasıl okumamız gerekir sorusu, bazıları tarafından yadırganabilir ve hatta abes olarak da görülebilir. Zira böyle bir soruyu sormak, cevabını aramak kadar problemli olabilir. Her şeyden önce böyle bir teşebbüs, kitabın yazarının niyetini ve maksadını okumaya ve akabinde de kitabını o cihetten sınırlamaya kadar götürebilir.

Şüpsehiz her insan eline aldığı her kitabı, istediği şekilde okuyabilir, kendi aklı ve düşüncesine göre onu anlayıp yorumlayabilir. *Mesnevî* de bundan hali değildir. Kaldı ki Mevlânâ'nın kendisi hemen *Mesnevî*'nin ilk beyitlerinde *neye* atfen, "Herkes kendi görüşünce/zannınca benim dostum oldu, ancak içimdeki sırları kimse araştırmadı." (*Mesnevî*, I/6) derken aslında bundan şikâyet eder görünmektedir. Yine, "Şüphesiz her okuyan, ancak kendi aklı kadar anlar." (*Mesnevî*, III/Dîbâce) ve "Söz, dinleyenin miktarına göre söylenir. Bizim sözümüz su gibidir, su beyi (mîr-âb) akıtır onu... Ben ayakkabı dikicisiyim, deri geniş amma ayak ne kadarsa o kadar keserim, o kadar dikerim." (Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 25. Bölüm) ifadeleri de her insanın kendi anlayışı ölçüsünde onun eserlerinden istifade edebileceğine işarettir. Aslında bu durum, Cüneyd-i Bağdâdî'ye atfedilen, "Su, içine girdiği kabın rengini alır." ifadesiyle özetlenebilir.

Bu anlamda Mevlânâ'nın sadece *Mesnevî*'si değil, aynı zamanda diğer bütün eserleri, herkese açıktır ve herkes kendi kapasitesince ve dünya görüşü çerçevesinde onları anlayıp yorumlayabilir. Bu şekil serbest anlayışlar ve yorumlar, ferdin kendisinde kalıp ve sadece kendisini bağladığı sürece normaldir. Ferdî yorumlar, ilgili fert tarafından, "Benim anlayışım doğrudur." şeklinde bir iddiaya dönüşürse ve başkalarına da bu iddia dikte ettirilirse, sorun o zaman başlar. İşte özellikle bu bağlamda, *Mesnevî*'yi nasıl okuyalım sorusu oldukça önemlidir. Çünkü *Mesnevî* hem muhtevâsı açısından hem de müellifi Mevlânâ'nın, kendi dilinden ona yüklediği anlam ve gaye açısından farklı bir eserdir.

Mesnevî'yi Okuyuş Şekilleri

O hâlde *Mesnevî* en az iki ayrı şekilde okunabilir: Birincisi, az önce de ifade ettiğimiz gibi, serbest ve bağımsız okuma ki biz buna *dışarıdan okuma* veya *serbest okuma* diyebiliriz. Diğeri de geleneğe bağlı okuma ki bunu da *içeriden okuma* olarak adlandırabiliriz. Bu ikinci şekil okuma da iki ayrı alt başlıkta değerlendirilebilir: İlki, *geleneksel-özel* okuma diyebileceğimiz Mevlevî âdâb ve erkânına göre okuma; diğeri ise İslam kültür ve medeniyeti bağlamı içinde okumak olup, buna da kolaylık olması açısından *geleneksel-genel* okuma diyebiliriz.

Geleneksel-Özel Okuma

Mesnevî'nin geleneksel-özel okunması, hemen Mevlânâ'nın vefatından itibaren başlamış ve Osmanlı'nın son dönemine kadar ya Mevlevî dergâhlarında ya da XVII. yüzyıldan itibaren hâsseten bunun için kurulmuş Dârü'l-*Mesnevî*lerde (*Mesnevî* Evlerinde) veya belirli camilerde Mevlevî şeyhleri tarafından veya *Mesnevî*hânlarca gerçekleştirilmiştir. Mevlevîliğin esaslarından sayılan *Mesnevî* okumaları ya postta oturan Mevlevî şeyhi tarafından ya da bu vazife için tayin edilmiş ve kendisine icâzet, yani yetki verilmiş bir *Mesnevî*hân tarafından, semâ mukabelesinden önce yapılırdı. Bazen *Mesnevî*han mukabeleden önce, şeyhin huzurunda o gün okunacak beyitleri Euzu-Besmele ile başlayıp okur, şeyh de o beyitleri açıklardı. Kur'ân-ı Kerîm'den kısa bir aşır okunduktan sonra şeyh post duasını okur ve akabinde na't ile semâ mukabelesi başlardı. Görüldüğü gibi, bu şekil *Mesnevî*'yi okuma, sadece Mevlevîlik tarîkatına has olup belirli bir usul ve âdâb içinde yapılmakta, semâ mukabelesinin bir parçası olması nedeniyle de bir nevi zikir niteliğindeydi. Bu tür okumalara iştirak edenler, şeyhin açıklamasından istifade ederek *Mesnevî*'nin ilgili bölümü üzerine tefekkür ederler ve kendi yaşayış ve davranışlarıyla ilişkilendirirlerdi. *Mesnevî*'yi bu tarz *içeriden okumak* dervişlerin ilmen, irfânen ve ahlâken olgunlaşmaları için gerekliydi.

Geleneksel-Genel Okuma

Bizim burada teklif edeceğimiz ve üzerinde duracağımız okuma şekli, *geleneksel-genel* okuma diye adlandırdığımız, *Mesnevî*'nin, İslam kültür ve medeniyeti bağlamında okunması ki kısmen de olsa Mevlevî usulünce okumayı da içine almaktadır.

Daha net bir ifadeyle, öncelikle eserin müellifi büyük ârif Mevlânâ'nın eserinden neyi murat ettiğini göz önüne alıp eserini, kendi yetiştiği İslam kültür havzası içinde okuyabilmektir. Gayet doğaldır ki Mevlânâ, içinde yaşadığı ve beslendiği İslam medeniyetinin engin ve zengin kültür birikimini *Mesnevî*'sine, kendine has bir dil ve üslûbla yansıtmıştır. Eserin muhtevâsına dikkatlice baktığımız zaman, İslam'ın ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadis literatürü ve bu ikisi üzerine bina edilmiş, zamanına kadar gelen İslam'ın ilim-hikmet-irfan mirasının, Doğu ve Batı kültürlerinden seçilmiş düşünce hikmetleriyle bezenerek sunulduğu görülecektir. Mevlânâ'nın pergel metaforu, aslında bu noktayı çok iyi özetlemektedir: "Ben iki ayaklı bir pergel gibiyim. Bir ayağım, şerîatta (İslam'ın ilkelerinde ve değerlerinde) sabit dururken, diğer ayağımla yetmiş iki milleti dolaşırım (ve hemhâl olurum)." Dolayısıyla *Mesnevî*'nin, temeli İslam'ın ana kaynaklarına dayanan; devrinin ilmî, felsefî ve mânevî mirasını, diğer kültürlerden alınmış hikmet ve ders yüklü hikâyelerle süsleyerek, mükemmel bir edebî üslûb ve şiirsel dille sunması, onun tipik bir edebî eserin ötesinde, kendine has istisnâi bir kitap olduğuna açık bir delildir.

Mesnevî'nin Yazılış Sebebini Anlamak

O hâlde öncelikle Mevlânâ'nın bu eserini neden irad ettiğini, bu eserle neyi hedeflediğini ve kimlere hitap ettiğini tespit edersek, onu nasıl okuyacağımızı da bu bağlamda daha iyi anlayabiliriz. Bu konuda ilk olarak müracaat edeceğimiz ana kaynak, *Mesnevî*'nin kendisi olacaktır. Buna ilaveten Mevlevî geleneğinden gelen şârihlerin *Mesnevî*'ye yapmış oldukları şerhler de yardımcı kaynak olacaktır. Ancak makalemizin sınırlı olması nedeniyle, burada sadece Mevlevî gelenek ve kültürüne çok önemli katkılar yapmış ve Mesnevî'ye yaptığı büyük şerhi, *Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Metmûrâtü'l-Me'ârif* ile de *Hazret-i Şârih* lâkabıyla şöhret bulmuş, kısaca İsmâil Dede veya Rusûhî Dede olarak da bilinen, XVII. yüzyıl Osmanlı âlim ve âriflerinden, Galata Mevlevîhânesi Şeyhi, İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (öl.1041/1631) hem *Mesnevî Şerhi*'ne ve hem de Mesnevî'nin birinci cildinin girişindeki Mevlânâ'nın Arapça irad ettiği -ki burada Mevlânâ eserinin amacını ve özelliklerini en açık ve net bir dille ortaya koymaktadır- dîbâcesine yani mukaddimesine yazdığı Arapça *Simâtu'l-Mûkinîn (Yakîn Ehlinin Mânevî Gıdası)* başlıklı şerhine müracaat etmekle yetineceğiz.

Mevlânâ, *Mesnevî*'si hakkında hem *Mesnevî*'nin içindeki farklı beyitlerde hem de her bir defterin/cildin başına eklediği mukaddimelerde bilgi vermektedir. Bu mukaddimelerden birinci, üçüncü ve dördüncü ciltlerin başındakiler Arapça ve diğer üç cildin (ikinci, beşinci ve altıncının) başındakiler ise Farsça olarak yazılmıştır. Şimdi bu mukaddimeler ve mukaddimelere yapılan açıklamalar ışığında *Mesnevî*'nin nasıl bir kitap olduğunu inceleyelim.

Mevlânâ birinci cildin dîbâcesine ilk satırlarında, "*Mesnevî*'nin, vüsûl ve yakînin sırlarını açmak için, dinin köklerinin, köklerinin kökleri" olduğunu söyledikten sonra, onun "Allah'ın en büyük bir *fıkhı* (anlayışı), Allah'ın en parlak bir *şer'i* (yolu) ve Allah'ın en âşikar (belirgin) bir *bürhan*'ı (delili)" olduğunu vurgular (*Mesnevî*, I/Dîbâce). Dikkatlice bakıldığında Mevlânâ bu cümlelerle, sadece *Mesnevî*'yi tanıtmakla kalmıyor, onun amacını belirtiyor. Hemen hemen bütün şârihlerin hemfikir olduğu üzere, buradaki dinden maksat İslam'dır: "*Allah katında yegâne din İslam'dır.*" (Âl-i İmrân, 3/19)

Dinin Birinci Kökü: Şerîat

Üç kökten birincisi, İsmâil Ankaravî'nin yorumuyla, İslam'ın temeli olan *şerîat*tır ve kökleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadîs-i şerifinde belirtildiği gibi beştir: Allah'ın birliğine şehâdet, namaz, zekât, oruç ve hac. Bu birinci kök şerîatın önemi konusunda Mevlânâ, beşinci cildin dîbâcesinde, onun bir kandile benzediğini, yol gösterdiğini ve yolu aydınlattığını beyan etmektedir. Şerîat, ona göre, kimya bilgisi veya tıp bilgisi gibi insan için gereklidir; hocadan veya kitaptan öğrenilir (*Mesnevî*, V/Dîbâce). O hâlde *Mesnevî*'nin ilgi alanlarından birisi İslam'ın esaslarıdır.

Dinin İkinci Kökü: Tarîkat

Köklerden ikincisi ise *tarîkat*tır ve birçok yönü olmakla birlikte o da Ankaravî'ye göre, en az beş temel esas üzerine oturmaktadır: Tevhid üzere olan, zâhirî ve bâtınî ilimlerle donanımlı kâmil bir ârife yardım etmek ve onun sohbetinde bulunmak, tevbe ile tamamen Allah'a yönelmek, bayağı ve şehevî arzulardan tamamen sıyrılmak, Allah'ı zikretmek, tam fakirlik, yani Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak. Tarîkat, Mevlânâ'ya göre şerîattan sonra bilfiil yolda olmaktır ve yine tarîkat, şerîat bilgisi neticesinde oluşan kimya

eczasıyla olgunlaşmaktır. Ya da tıp diliyle tarîkat, şerîat bilgisine göre perhiz yapmak ve ilaçları kullanmaktır (*Mesnevî*, V/Dîbâce). Bu anlamda da *Mesnevî,* insanı, hamlıktan kemale götüren yolun inceliklerine dair bilgiler veren bir kitaptır.

Dinin Üçüncü Kökü: Hakikat

Köklerden üçüncüsüne gelince, o da *hakikat*in kendisidir ki her türlü işaretin ve ifadenin ötesindedir. Hakikat, Mevlânâ'nın kendi tabiriyle: "Şerîat bilgisinden hareketle, tarîkatta olgunlaşıp maksada ulaşmaktır." ya da "Hakikat, kimya diliyle, bakır gibi ham olan insanın yolda pişerek olgunlaşıp altına dönmesi veya tıp diliyle, ebedî sıhhate, yani kelimenin tam anlamıyla Rabb'ine ulaşmasıdır."

Özetlersek, şerîat bilgi, tarîkat o bilgiyi harfiyen uygulamak, hakikatse bunların neticesinde Allah'a ulaşmaktır (*Mesnevî*, V/Dîbâce). O takdirde *Mesnevî*, hakikate dair bilgiyi de ihtiva etmektedir. Hatta Mevlânâ'nın kendi ifadesine dönersek, asıl üçüncü köklere, yani hakikate dair bilgilere vurgu yaptığını görürüz. Nitekim bu, onun tabiriyle, "vüsûl ve yakîn"in sırlarına dair bilginin keşfi demektir ki *Mesnevî*'nin konusu asıl bununla alakalıdır.

Mesnevî'nin Konusu: Hakk'a Vüsûl

Vüsûl, İsmâil Ankaravî'nin izahına göre, kulun ontolojik anlamda hakiki tevhide ulaştığı makam olup, bütün ikiliklerden sıyrılarak Hakk'ın varlığında fenâ olmasıdır (*fenâ-fillâh*). Yakîn ise, kulun epistemolojik bakımdan bütün şüphe ve tereddütleri izale edip, üç mertebeden müteşekkil bilgi derecelerini geçerek hem idrakinde ve hem de anlayışında, kalben sükûna ve huzura ermesidir. Bu bilgi mertebesinden birincisi yakîn-i bilgi (*ilmü'l-yakîn*) –kesin ve katî bilgi- olup Risâlet ve Nübüvvet yoluyla gelen iman esaslarına ve İslam hükümlerine dair bilgidir. İkincisi, yakîn-i müşâhede (*'aynü'l-yakîn*) olup herhangi bir akıl yürütmeye, algılamaya ve nakle dayanmadan, onlardan bağımsız eşyayı (nesneleri) bizzat keşif ile müşâhede etmek ve onların görünmeyen hakikatlerini –görür gibi- idrak etmektir. Üçüncü mertebe ise, yakîn-i hakk (*hakku'l-yakîn*) olup Hakk'a dair bilginin hakikatine tahakkuk ederek, bizzat tecrübe ederek vâsıl olmaktır. Bu en yüksek mertebe olup burada kul, her şeyi Hak ile bilir, her şeyi Hak ile görür ve hatta kendi zatını Hakk'ın zatıyla görür ve kendi sıfatlarını ve fiillerini Hakk'ın bilgisiyle bilir.

O hâlde hem Mevlânâ'nın kendi ifadesiyle ve hem de onun geleneğini yakinen takip eden Rusûhî Dede'nin yorumuyla *Mesnevî*, içerisinde tasavvufun en grift ve en latif konularını ihtiva etmektedir. İslam'ın imanî ve amelî esasları yanında, tevhidin hem ontolojik ve hem de epistemolojik açılımları ve bilgi mertebeleri de *Mesnevî*'de işlenmektedir. Başka bir ifadeyle tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi temel İslam ilimlerinin ele aldığı konularla birlikte, aklî, naklî ve irfanî –ki bunların tümüne tasavvuf felsefesi veya daha geniş anlamda İslam metafiziği diyebiliriz– meseleler de bu eserde yer almaktadır. Bütün bu alanlarda şüphesiz işlenen ana tema tevhidin ayrıntılı yönlerini hem küçük âlemde (mikrokozmda), yani prototip insanın kendi iç dünyasında (enfüsîde) hem de büyük âlemde (makrokozmda), yani evrende (âfâkide) açılımlarıdır. Burada hemen hatırlatalım. İnsanın küçük âlem oluşu, Mevlânâ'ya göre, sadece sûreti ve biçimi açısındandır. Mânası ve özü açısından o aslında büyük âlemdir. Tevhidin bu şekil derunî açılımları İslam metafiziğinde, *vahdet-i vücûd* (varlığın birliği) ve *vahdet-i şühûd* (müşâhedenin birliği) gibi iki ana başlık altında, uzun uzadıya işlenmiştir. Mevlânâ, kendisinden önceki filozof ve âriflerin bu konuda yaptıkları açılım ve yorumları, kendine has perspektifiyle *Mesnevî*'de de farklı yerlerde ve farklı bağlamlarda tartışmıştır.

Mesnevî'yi Anlamak İçin İhtiyaç Duyulan İlimler

Bu verilerin ışığında, makalemizin ana sorusuna, yani "*Mesnevî*'yi nasıl okuyalım?" sualine verebileceğimiz ilk cevap, *Mesnevî*'yi hakiki anlamda okuyabilmek ve içindeki konuları iyi kavrayabilmek için öncelikle temel İslamî ilimlerin konularını ve İslam hikmet ve metafiziğinin tartıştığı meseleleri bilmek gerekir. Biraz önce de altını çizerek belirttiğimiz gibi, genelde İslamî ilimlerin ve özelde de İslam metafiziğinin temel konusu *tevhid*'dir. Allah'ın varlığı, birliği, ilmi, isimleri, sıfatları ve fiilleridir. Mevlânâ hem kelâmcıların ve hem de filozofların bu konularla ilgili fikirlerine ve görüşlerine eserinde değinmiş ve hatta onların Allah'ın varlığını ispatlama konusunda ürettikleri argümanları zaman zaman dile getirmiş ve bazen de yetersiz bularak eleştirmiştir. Onun için birinci cildin Dîbâce'sinde, daha önce zikrettiğmiz gibi, *Mesnevî*'nin Allah'ı tanıma ve bilme konusunda en büyük bir fıkıh, Allah'a götüren en aydınlık bir yol ve Allah'ı bulmada en açık bir delil olduğunu beyan ederek, zımnen filozoflara ve kelâmcılara âdeta meydan okumuştur.

Nitekim Şârih İsmâil Ankaravî, Mevlânâ'nın bu sözünü izah ederken öncelikle fıkıh kelimesini klasik İslam hukukundaki dar mânasından çıkarıp, *Mesnevî*'nin, haddizatında Allah hakkında en kapsamlı bilgiyi verdiğini ve şayet bir kimse, *Mesnevî*'de derin bir anlayış kesbederse, yani onda *fakîh* olursa, ilâhî hakikatlerle ilgili bütün meseleler, görünür-görünmez, fiziksel ve metafiziksel nesneler ve onların sûret ve mânaları hakkında bilgi sahibi olur, demektedir. Çünkü *Mesnevî* bunlarla ilgili hiçbir şeyi dışarıda bırakmamıştır. Yine Allah'ın en aydınlık yolu olması nedeniyle *Mesnevî*, Ankaravî'ye göre, âdeta peygamberlerin yollarından bir yol gibidir ki bu, "Tevhidin yoludur ve o, Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) sırât-ı müstakîme davet ettiği yolun sırlarını aydınlatır." Aynı zamanda *Mesnevî*, "Onun, Allah'ın kelamının bir mânası olduğuna inanan kimse için, Allah adına en açık ve en net bir delildir." O hâlde *Mesnevî*'yi okumadan önce, İslam düşünce tarihinde filozofların ve kelâmcıların Allah'ın varlığı ve birliği üzerine geliştirdikleri argümanlardan ve doktrinlerden haberdar olmak gerekir. Kapsamlı bir İslam felsefesi tarihi ve kelâm tarihi etüt ettikten sonra *Mesnevî* okunursa, Mevlânâ'nın bu konudaki görüşleri daha iyi anlaşılabilecektir.

Tekrar altını çizerek ifade etmek gerekirse, *Mesnevî*'de -ki yazarının gözünde o tamamen bir "Vahdet (Birlik) dükkânıdır." (*Mesnevî*, VI/1528)- tevhid eksenli ilim derecelerine dair farklı ve ayrıntılı malûmât bulunmaktadır. Onu her okuyan kimse, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ancak kendi zannınca, fehmince, miktarınca ve müktesebâtınca, tevhidi anlayabilecektir. Başka bir deyişle, *Mesnevî*'ye yönelen her insan, bulunduğu konum ve baktığı cepheden tevhidi, ya zâhirî ve sırf kelime anlamıyla -ki bu avamın, normal insanların duyulara dayalı yolu– ya nakil yoluyla önceden elde ettiği ve öğrendiği *ilmü'l-yakîn* ile -ki bu mütekelliminin metodudur- ya bizzat kendi gözlem, akıl yürütme ve çıkarımlarına dayalı *burhân* ile -ki bu hakîm filozofların metodudur- ya nefis tezkiyesi ve terbiyesi sonucunda kalbe doğan keşif yolu olan *aynu'l-yakîn* ile -ki bu Hak âşıklarının ve ârîflerinin usulüdür- ya da *hakku'l-yakîn* ile bizzat kendisinde onu içselleştirip hayatının ayrılmaz bir parçası yaparak ve hatta onda eriyerek, fâni olarak -ki enbiyanın, evliyanın ve bazı seçkin ârîflerin nihaî tecrûbî hâlleridir- kavrar ve müşâhede eder. Mevlânâ'nın aktardığı her hikâyede, çok dikkatlice incelendiğinde, bu farklı dereceli yorumları bulmamız mümkündür. Bir örnek olması için, tevhidin *Mesnevî*'de farklı mertebelerden farklı insanlara nasıl sunulduğunu göstermeye çalışalım.

Örnek olarak *Mesnevî*'nin ikinci cildinde anlatılan meşhur Mûsâ (a.s.) ve çoban hikâyesini inceleyebiliriz (*Mesnevî*, II/1720-1825). Bu uzun hikâyede, kendisine daha önce *tevhid* hakkında hiçbir nebevî bilgi ulaşmamış bir çobanın, kendi duyularınca ve fehmince algıladığı ilâh için samimi niyaz ve yakarışlarına şahit olmaktayız.

> *Ey Hüda, ey İlâh neredesin? Sana kul olayım da sandalını dikeyim ve başını tarayayım.*
> *Elbiselerini yıkayayım, bitlerini öldüreyim. Ey yüce (ilâh)! Sana süt getireyim.*
> *Elceğizini öpeyim, küçük ayağını ovayım. Uyuma vaktinde, odacığınızı süpüreyim.*
> *Keçilerimin hepsini sana kurban edeyim. Bütün ah ve vah edişlerim ve yakarışlarım seni yâd etmektendir (Mesnevî, II/1721-1724).*

Mûsâ (a.s.), çobanın bu şekil, aslında samimi, ancak görünüşte saçma ve cismâni (antropomorfik) dille yakarışına hayretler içinde, "Ey adam, kime böyle konuşuyorsun?" diye sorar. Çoban, yine içtenlikle, "Bizi yaratana ki o yeri ve göğü meydana getirdi." diye cevap verir. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.):

> *Vah hâline senin, aklın başından gitmiş. Müslüman olmadan kâfir oldun.*
> *Bu saçmalık ne? Bu ne küfür? Bu ne çılgınlık? Ağzına pamuk tıka.*
> *Küfrünün iğrenç kokusu dünyayı sardı. Küfrün ipekten din abasını paçavraya döndürdü.*
> *Sandal ve çorap sana layıktır. Böyle şeyler bir güneşe uygun düşer mi?... (Mesnevî, II/1727-1730)*

Bu şekil ikazlarını Mûsâ (a.s.) epey bir devam ettirir. Akabinde çoban, büyük bir hayal kırıklığı içinde Mûsâ'ya (a.s.) dönerek: "*Ey Mûsâ, ağzımı kapadın ve pişmanlıkla canımı yaktın." der ve elbisesini yırtıp ah içinde içini çekerek başını alıp çöle doğru yola koyulur. (Mesnevî, II/1748-1749)*

Bu hikâye bütünüyle *Mesnevî* şârihleri tarafından, içerdiği birtakım semboller ve mânalar açısından farklı yönleriyle izah edilmekle birlikte, bizim için burada tevhidi ilk etapta kendisine sahih bilgi ulaşmamış birinin nasıl algıladığı ile ilgili kısmı önemlidir. Aslında hikâyenin devamında gönülleri muhabbetullah ile (Allah aşkıyla) yanan kimselerin, yani Hak âriflerinin -ki meselâ

Hallâc-ı Mansûr bunlardan önemli biridir- ağzından, istemeyerek, cezbe sonucu görünürde birtakım şerîata muhalif sözler çıkabilir. Bu onların, tasavvufî dilde, *fenâ-fillâh* makamındaki hâlleridir ve *bekâ-billâh* hâline dönünceye kadar devam edebilir. Bu, onlar için bir tercih değil, Allah'ın bir lütf u ihsânıdır. Nitekim burada anlatılan Mûsâ (a.s.) ve çoban hikâyesinin başından sonuna kadar olan gelişmelerde, tevhidin yukarıda sözünü ettiğimiz bütün mertebelerine ilişkin aktarımların ve bilgilerin olduğu görülmektedir.

Tasavvuf epistemolojisindeki bilgi mertebelerini bilmeyen bir kimse Mûsâ ile çoban hikâyesini okuduğu zaman -bu tamamen dışarıdan bir okuma olacaktır ve maalesef böyle okumalar dünyada epeyce yaygındır- hikâyede geçen birtakım beyitleri bağlamından çıkararak Mevlânâ'yı birtakım oluşumların, ideolojilerin ve felsefî akımların içine dâhil edip, kendi görüşüne destek olarak kullanabilir. Meselâ İslamî ilimlerden, İslam metafiziğinden ve tasavvuf irfanından yoksun olan bir kimse, aynı hikâyede geçen şu beyti okuduğu zaman, ister istemez Mevlânâ'yı din üstü, İslam ve şerîat tanımaz biri olarak telakki edebilir ve nitekim özellikle Batı dünyasında bu şekil yanlış algılama hâlen olmaktadır.

Aşkın milleti, bütün milletlerden ayrıdır.
Âşıkların mezhebi ve milleti, Hüdâ'dır. (Mesnevî, II/1770)

Burada Mevlânâ, bazı *Mesnevî* şârihlerinin izah ettikleri gibi, tasavvufî mertebeleri geçip, Allah'ın kendilerine özel hâller lütfettiği ârîflerin, en zirvede yani *hakku'l-yakin* derecesindeki ve *fenâ-fillâh* makamındaki tarife gelmeyen ve ifade edilemeyen aşk hâlleridir ki burada onların resmî dini ve mezhebi, din ve mezhebi koyan Allah'ın kendisidir. Cüneyd-i Bağdâdî bu hâli anlatırken, "Ben, Rabb'imin mezhebi üzereyim." demiştir. Zira Allah aşkıyla yanmış ârifler, yine Mevlânâ'nın kendi ifadesiyle, âdeta Kâbe'nin içindedirler (*Mesnevî*, II/1768); her ne tarafa dönerlerse dönsünler onlar için yönler hep aynıdır. Yani nereye bakarsa baksınlar onlar *Hakk'ın vechini* görürler. (bkz. Bakara, 2/115)

Tekrar konumuza dönersek, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'nin başka birtakım yerlerinde, tevhidi, klasik İslam akaidinde anlatıldığı gibi takdim ettiğini görmekteyiz. Tıpkı kelâmcıların yaptığı gibi o, Allah'ın zatını, isimlerinden, sıfatlarından ve fiillerinden ayrı tutarak, insan aklının onu sadece âlemdeki tecelli ve tezâhürleriyle fark edip bilebileceğinin altını çizer. Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

buyurduğu üzere, Allah'ın zatının araştırılamayacağını ve üzerinde düşünülemeyeceğini hatırlatıp, onun mekân ve zamandan münezzeh olduğunu belirtir (*Mesnevî*, IV/3700). Böyle olmakla birlikte, Allah'ın, Kur'ân'ın ifadesiyle, insana *can damarından daha yakın* olduğunu söyler (Kâf, 50/16). Ona göre yaratılan her şeyin şüphesiz Allah ile alakası vardır fakat bu alakanın keyfiyeti bilinemediği için net bir şekilde anlatılamaz (*Mesnevî*, IV/3695). Belki bu ilişki bir temsil ile izah edilebilir. Allah'ın insana yakınlığını, aklın insana yakınlığı benzetmesiyle delillendirmeye çalışan Mevlânâ, nasıl ki aklın tarafı, ciheti ve yönü yoksa, akıldan üstün olan Allah'ın da yeri ve yönünün olamayacağını beyan eder (*Mesnevî*, IV/3693-3694).

Görüldüğü gibi burada Mevlânâ, tevhidi hem kelâmcıların naklî yoluyla hem de filozofların aklî metodu ile anlatmaktadır. Ancak o, her iki yöntemin de kendilerine özgü sınırları olduğunu ima ederek, insanoğlunun Allah'ın zatı yerine, onun âlemdeki sanatına ve eserlerine bakıp kendi haddini bilmesi gerektiğini söyler ki, bu da *Mesnevî*'nin, sonra değineceğimiz, ahlâka ve edebe dair yönüne bir işarettir (*Mesnevî*, IV/3708-3709). Zira âlem ve âlemdeki yaratılan her şey Allah'ın hazineleri olduğundan, insan, bu hazineleri keşfettiği ve farkına vardığı ölçüde tevhidin hikmetini anlayabilecektir. Bu hazinelerin bilinmesi, hazinelerin sahibi Hakk'ın isimlerinin, sıfatlarının ve fiillerinin bilinmesidir. Allah, özellikle âlemin efendisi, usturlabı ve halifesi olan insanı ve diğer varlıkları sevdiği için kendisi murad etmiştir (*Mesnevî*, IV/2540, 3029, 3189; VI/3138-39). Onu bilmek, Mevlânâ gibi ârifler için, onun özelliklerini ve ahlâkını öğrendiği kadarıyla benimseyip, tatbik ederek *merd-i Hüda* (Hak insanı) veya *insan-ı kâmil* (mükemmel insan) olabilmek için elzemdir. Biraz sonra da değineceğimiz üzere, *Mesnevî*, Kur'ân-ı Kerîm'in Farsça şiirsel mânevî bir mânası olması itibariyle, okuyucusunun kapasitesine göre, Allah'ın gizli hazinelerinin keşfedilmesine ve hikmetlerinin anlaşılmasına yardımcı bir rehber niteliğindedir. Bu nedenle onu okuyan kimse orada anlatılan hikâyelerin ve nüktelerin zâhirinden öte, özüne, mânasına ve hikmetine odaklanması gerekmektedir. "Benim beytim, sadece beyit değil, bir kıtadır, ülkedir. Nüktem, sadece bir nükte değil, bir talimdir, bir şey öğretmektir." (*Mesnevî*, V/2498) derken Mevlânâ bu noktaya dikkat çekmektedir.

Mevlevî şârihlerinin kahir ekseriyetinin işaret ettiği gibi, Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerîm'i hem usul ve metod açısından hem de muhtevası bakımından *Mesnevî*'sine bir model almış ve bunu

da yine birinci cildinin Dîbâce'sinde açıkça beyan etmiştir. Yine şârihlerin ısrarla vurguladıkları gibi, Mevlâna'nın *Mesnevî*'si, insanlığa gönderilen son ilâhî-tevhidî vahyi, yani Kur'ân'ı ve onun hakikatlerini, hikmetlerini ve mânevî hazinelerini, yine insanların anlayabilecekleri ince ve latif temsiller, teşbihler ve nüktelerle gün ışığına çıkarmayı gaye edinen bir kitaptır (Kuşpınar, 2012, 57). Başka bir ifadeyle Farsça *Mesnevî*, mânevî hazinesi okyanuslar gibi derin olan Arapça Kur'ân-ı Kerîm'e açılan bir ırmak gibi insanlığa o hazineleri aktarmaktadır. Kaldı ki Mevlânâ da bu noktaya yine *Mesnevî*'sinde dikkat çekmektedir:

> *Mâna denizine susamışşan, Mesnevî adasından o denize bir ark aç! (Mesnevî VI/67)*

Ancak bu hazinenin mânevî hikmetlerini kavramak ve onların gerekliliklerini yerine getirmek pek kolay olmadığından, *Mesnevî* Mevlânâ'nın ağzından peyderpey dökülmüştür. Bazen gecikmeler ve beklemeler olmuştur. Onun için Mevlânâ, ikinci cildin hemen başındaki beyitlerde *Mesnevî*'nin yazılmasına vesile olan en yakın talebesi Çelebi Hüsâmeddin'e, bu cildin neden geciktiğinin mânevî hikmetini anlatırken der ki, "Bu *Mesnevî* bir süre gecikti, kanın süt olabilmesi için bir mühlet (zaman) lazımdır; Hüsâmeddin, senin bahtın yeni bir çocuk doğurmadıkça, kan tatlı süt olmaz, bunu iyi dinle!" (*Mesnevî*, II/1-2) Bu gecikmenin gerisinde, her ne kadar Hüsâmeddin'in ailesinin rahatsızlığı gibi birtakım zâhirî nedenleri olsa bile, Mevlânâ'nın yine aynı cildin Dîbâce'sinde dikkat çektiği, mânevî hikmetler yatmaktadır. Birinci cildin son beytinde de Mevlânâ, müridi ve katibi Hüsâmeddin'e, "Maksada sabır eriştirir, acelecilik değil, sabret! Allah en doğrusunu bilir." demektedir. Bu gecikmenin mânevî hikmetini Mevlânâ'nın nokta-i nazarından bakıp tahlil etmek, konumuzun sorusunu aydınlatmaya yardımcı olacaktır. O hâlde ikinci cildin Dîbâce'sindeki ilk satırları buraya özetle aktaralım:

> *İkinci cildin gecikmesi bazı hikmetlerden dolayıdır: Şayet İlâhî Hikmet kula tamamıyla bildirilse, kulun ondan istifade etmesi için onun gerekliliğini yapmaya gücü yetmez. Hakk'ın sonsuz Hikmet'i kulun idrakini harab eder ve kul, o işe girişemez. Bu sebeple, yüce Hak, o sonsuz Hikmet'inden az bir miktarını, kulun burnuna yular yapar ve onu işe çeker. (Mesnevî, II/Dîbâce)*

Dîbâce'nin ilerleyen kısmında Mevlânâ Kur'ân-ı Kerîm'den, "*Ve hiçbir şey yoktur ki bizde (katımızda) onun hazineleri olmasın ve*

biz onu ancak malum bir miktarda indiririz." (Hicr, 15/21) "*Allah gökyüzünü yükseltti ve bir ölçü koydu."* (Rahman, 55/7) âyetlerini zikrederek, *Mesnevî*'nin mânevî hazinesinin de aynı şekilde parça parça, belli ölçülerde aktarıldığını beyan etmek için, kendine has metafor üslubuyla: "Toprak, susuz kerpiç olmaz." demektedir (*Mesnevî*, II/Dîbâce). Başka bir tabirle, *Mesnevî*'ye muhatap olan kimseler arasında, avamdan havasa, alelâde insandan ilim ehline, talebeden muallime, müridden mürşide, hamdan pişmişe, her kesimden insan olacağı için Mevlânâ bu âyet bağlamında, böyle hikmetlerin ve marifetlerin anlaşılmasının zor ve mânevî yüklerinin ağır olacağına dikkat çekmektedir. Her insan için bu kaçınılmaz bir hakikattir. Bu grubun dışında, zaman zaman bulundukları hâller itibariyle halk ve beşeriyet âleminden öteye geçebilen peygamberler ve Mevlânâ gibi Hak âşıkları ve ârifler tutulabilir. Nitekim, Mevlânâ'nın dediği gibi, bu grup yüce şahsiyetleri, "*Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır."* (Âl-i İmrân, 3/37) âyetine mazhar kılar (*Mesnevî*, II/Dîbâce). Zira mânevî marifet ve hikmet hazineleri, bu insanların hayatlarını tamamen kuşatmıştır. Onlar tabiri caizse, ilâhî hikmet ve marifet okyanusunda yüzen ve tadına doyamayan kimseler gibidir. Onun için Mevlânâ, "Tatmayan bilmez. Birisi 'Âşıklık nedir?' diye sordu. 'Benim gibi olduğun zaman bilirsin.' dedim. Aşk ve muhabbet sınırsızdır." (*Mesnevî*, II/Dîbâce) diyerek bu hakikate işaret etmektedir.

O hâlde *Mesnevî*, bir roman gibi veya herhangi bir şiir kitabı gibi, tek oturuşta okunup bitirilecek bir kitap asla değildir. Tabii ki onun Fars dili ve edebiyatı açısından tahlil edilmesi ve onun gibi diğer birtakım edebî eserlerle çalışılması ve mukayese edilmesi doğaldır. Böyle çalışmalar, kendi içlerinde önemli olmasına rağmen ve kendi alanlarına katkılar yapmasına rağmen, sadece eserin teknik ve dil açısından bir değerlendirmesinden öteye geçmeyecektir. Onun içerik açısından faydası ancak ona, yazarının nokta-i nazarından, niyetinden ve gayesinden bakıldığı zaman, çok farklı bir kategoride ve hatta herhangi bir kalıptan ve kategoriden öte, tamamen kendi içinde ve İslam kültür ve medeniyetinin zirvede olduğu bir dönemin bağlamında değerlendirilmesinin en doğru yol olabileceği kanaatindeyiz.

Tam bu noktada, zaman zaman bazı Mevlânâ uzmanlarının da temas ettiği gibi, "Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okumak, haddizatında İslam medeniyetinde gelişmiş olan ilmî, felsefî, tasavvufî ve irfanî mirasının inceliklerinin özetini okumaktır." dersek, yanlış bir tespit

yapmış olmayız. Zira *Mesnevî*'de peygamberlerin tevhid merkezli mesajlarının ve ahlâkî nasihatlerinin aktarıldığı hikâyelerin ve kıssaların yanında, bazı antik Yunan filozoflarının varlık ve varoluş nazariyeleri, ismen zikretmese de Aristo'nun nedensellik, gelişme ve akıl teorileri; Eflatun'un ideler görüşü, Plotinus'un *Bir* kavramı ve *Bir*'le bir olma doktrini, Doğu kültürlerinin hikmetleri, Farabî ve İbn Sina gibi İslam filozoflarının akıl merkezli ontolojik ve epistemolojik kavramları ve problemleri, kelâmcıların akaid ve özellikle kader ve irâde konularındaki farklı görüşleri, Gazzalî'nin nebevî akıl ve nur nazariyesi, ismen zikretmese de Sühreverdî'nin *işrak teorisi* ve İbnü'l-Arabî'nin *vahdet-i vücûd* eksenli görüşleri gibi pek çok felsefî, kelâmî ve tasavvufî konulardan kesitler görmek mümkündür. Daha spesifik anlamda *Mesnevî*'de, tevhid başta olmak üzere varlık, yaratılış, varoluş, nedensellik (causality), nefis, akıl, ruh, kalp, özgürlük, irâde, iyilik, kötülük, hayır ve şer, güzellik ve çirkinlik gibi metafizik konular farklı bağlamlarda ele alınmaktadır. *Mesnevî*, İslam kültür ve medeniyetinin ilmî ve irfanî başarılarını ve inceliklerini en latif şekilde yansıtan bir aynadır. Bu nedenle *Mesnevî*'deki, yukarıda bahsettiğimiz konulara vâkıf olabilmek ve Mevlânâ'nın bunlara ilişkin görüş ve eleştirilerini hakkıyla değerlendirebilmek için, bu medeniyet ve kültürde gelişen entelektüel ve mânevî ekollerine ve geleneklerine dair köklü ve sağlam bir bilgiye, iyi bir felsefe tarihi, İslam felsefesi tarihi, kelâm tarihi ve tasavvuf tarihi bilgisine sahip olmak gerekir. Aksi takdirde *Mesnevî*'den, özellikle bu mevzular hakkında, ideal anlamda istifade etmek pek mümkün değildir.

Mesnevî, Kur'ân ve Her Şeyin Çift Yaratılışı

Mesnevî'yle, Mevlânâ'nın asıl amacı, Kur'ân-ı Kerîm'in hikmet ve marifet hazinelerini deşifre ederek, yaratan yüce Hakk'ın özelliklerini tanıtmak olduğu için, onu Kur'ân ile okumak elzemdir. Bunun için de sağlam bir Kur'ân-ı Kerîm bilgisine, Kur'ân tarihine, tefsir ve tevil bilgisine, âyetlerin sebeb-i nüzûl bilgisine, nâsih-mensûh (başka bir âyetin hükmünü değiştiren ve değiştirilen âyetler) bilgisine, zâhir ve bâtın bilgisine ve bununla birlikte Kur'ân'ın ilk muhatabı olan ve hayatıyla âdeta özdeşleşen Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını kapsamlı bir şekilde bilmeye (siyer bilgisine) ihtiyaç vardır. Bütün bunların yanı sıra, Kur'ân'da geçen peygamberlerin –ki bunlar *Mesnevî*'de de Kur'ân'da pek rastlanmayan hikâyelerle anlatılmaktadır– hayatlarının da bilinmesi gerekmektedir.

Erbâbınca malum olduğu üzere, *Mesnevî*'nin birkaç yerinde Mevlânâ'nın bizzat kendisi, onu, Kur'ân-ı Kerîm'le hem usul hem de muhtevâ açısından ve hem de birden çok katman-katman bâtınî, derinleşen mânalarla yüklü olmaları cihetiyle ilişkilendirerek kendisinin Kur'ân'ı nasıl takib ettiğine ve yoluna uymaya çalıştığına dikkat çekmektedir. Bunlardan sadece birkaçını burada konumuza destek mahiyetinde zikredebiliriz. Şöyle ki teknik açıdan bakıldığında, Mevlânâ'nın eserini *Mesnevî* olarak adlandırması, beyitlerinin Farsça edebî *mesnevî* (*ikili, kafiyeli iki mısra*) formunda olmasından ziyade, Şârih Ankaravî'nin de işaret ettiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de, *âlemde her şeyin çift yaratıldığına* dair âyetlerden alınan ilhamdan dolayıdır (Hûd, 11/40; Ra'd, 13/3; Nebe 78/8). "Bu esere *Mesnevî* adı verildi çünkü âlemdeki bütün mümkün ve yaratılmış varlıklar ya birbirlerine mütekâbil ya da zıt olarak ikişer, yani çift hâlde bulunurlar. Nitekim Allah Teâla da böyle buyurdu: "*Sizleri (erkekli-dişili) çift hâlinde yarattık.*" (Nebe, 78/8)

Mevlânâ, *Mesnevî*'nin zâhirî ve bâtınî mânaları olduğunu aşağıdaki beyitlerde ve diğer birtakım beyitlerde hem açıkça belirtmekte ve hem de bazen ima etmektedir.

> *[Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen rivâyetle], Kur'ân'ın harflerinin (sözlerinin) bir zâhirî (dış yüzü) var; zâhirinin altında oldukça güçlü bir bâtını (iç yüzü) var. O bâtının altında da bir üçüncü bâtını var ki orada bütün akıllar kaybolur (anlayamaz).*
> *Dördüncü bâtınını –ki eşsiz ve benzersiz– Hüdâ'dan başka hiçbir kimse idrak edememiştir.*
> *Oğul, o hâlde Kur'ân'da zâhire bakma; şeytan da Âdem de topraktan başka bir şey görmedi.*
> *Kur'ân'ın zâhirî, Âdem'in (insanın) şahsı gibi dış sûretinin özellikleri görünür ama canı (ruhu) gizlidir (Mesnevî, III/4244-4248).*

***Mesnevî* Sofrası**

Her ne kadar ismen zikretmese de Mevlânâ, başka bir bağlamda *Mesnevî*'nin içinde taşıdığı zengin mâna açısından bir sofra gibi olduğunu zikreder ve hiçbir misafirin ondan (mânevî açıdan) gıdasız kalmayacağını söyler.

> *Öyle bir şekilde izah et ki herkesin aklı ersin ve anlayabilsin.*
> *Mükemmel hatip, içinde her türlü leziz yemeğin ve gıdanın olduğu*

bir sofra gibidir.
Hiçbir misafir gıdasız kalmaz. Her bir kimse onda kendi gıdasını bulur.
Kur'ân gibi ki onun yedi mânası vardır, onun içinde hem normal halk (avam) için
Hem de seçkin (hâss, ilim ve irfan ehli) için gıda vardır (Mesnevî, III/1893-1897).

Bu iki kitaptan istifade etmenin yolu, öncelikle samimiyettir ve Mevlânâ'nın kendi ifadesiyle, "lafızlarının mânaları üzerinde düşünülerek okunması" gerekir:

Şayet yoldan çıkmışlar (ashâb-ı dalâl), Kur'ân'da (kuru) sözden başka bir şey görmüyorlarsa buna şaşmaya gerek yok.
Körün gözüne parlayan güneşin ışınları değil, sadece harareti gelir.
Bir budala aniden, âdeta hakaret eden bir kadın gibi eşek ahırından başını çıkarıp:
"Bu kelam, yani Mesnevî, aşağıdır, Peygamber'in hikâyesidir ve ona uymayı anlatmakta.."
Kitabullah (Kur'ân) geldiğinde de kâfirler onu bu çeşit kınamışlardı. (Mesnevî, III/4230-4233; 4237-4238)

Mevlânâ bütün ömrünü hem bizzat yaşayışıyla hem de ortaya koyduğu eserleriyle *bendesi* olduğu Kur'ân'a adamış ve bu yüce kitabın, mânevî hazinelerinin, toplumun her kesimi tarafından iyi anlaşılabilmesi için kendine has samimi bir üslûb ve lisan kullanmıştır. *Mesnevî*'sindeki gayesi ve misyonu da daha önce de birkaç defa vurguladığımız gibi, tevhid odaklı bu evrensel Kur'ân hikmetini, akıl ve aşkla aktarmak olduğundan, onu okuyacak insanların da tıpkı Mevlânâ gibi samimi ve halis niyetli olmaları gerekmektedir ki ondan azamî ölçüde istifade edebilsinler ve yanlış inanç ve fikirlerinden veya şüphelerinden –şayet varsa- kurtulabilsinler. Burada samimi ve temiz niyetli olmaktan maksat, Mevlânâ'ya göre, *Mesnevî*'yi yazıldığı gayeyi göz önünde bulundurarak okumaktır. Onu bu şekilde okumak demek, başka bir tabirle, gündelik arzu ve heveslerden öte, akl-ı selim ve huzur-u kalp ile okumak demektir. Böyle okunduğu takdirde, *Mesnevî*'de anlatılan uzun ve kısa hikâyelerin ve nüktelerin, Kur'ân'ın ihtiva ettiği varlığa, insana ve topluma dair evrensel ahlâkî ilkelerin inceliklerini anlaşılabilir hâle getirdiği fark edilecektir.

Mesnevî: "Kur'ân'ın Keşşâfı"

Mesnevî'nin önemli özelliklerini teker teker serdeden Mevlânâ arkasından, *Mesnevî*'nin "Kur'ân'ın bir keşşâfı" olduğunu beyan eder ki bu şârihlere göre, daha önce de dile getirdiğimiz, Kur'ân'ın, halka, alelâde insanlara, seçkinlere, ilmen ve irfanen ileri kişilere, kısacası her kesime yönelik hem zâhirî ve hem de bâtınî, yedi dereceli mânasını açığa çıkarır, demektir. Hatta Şârih Ankaravî daha da ileri giderek, "Şu ana kadar *Mesnevî* gibi, Allah'ın kelamının mânasını ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) (sünnetinin) sırlarını bu şekilde açıklayan övgüye layık bir kitap yazılmamıştır." iddiasında bulunur (Ankaravî, Simat, 46). *Mesnevî*, onun gözünde, Kur'ân tefsirlerinin ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin, yani iki denizin kendisine aktığı ve toplandığı yerdir (Ankaravî, *Mecmû'atü'l-Letâ'if- Şerh-i Mesnevî,* I/2).

Mesnevî'ye, Mevlânâ tarafından atfedilen başka önemli bir misyon da onun *ahlâkı güzelleştirmeye* aracı olmasıdır (*Mesnevî*, I/Dîbâce). Başka bir ifadeyle *Mesnevî*, ahlâkı her türlü beşerî kötülüklerden ve nefsânî rezaletlerden arındırmaya, kalpleri maddî ve mânevî pisliklerden temizlemeye bir vesiledir. Bir insan, *Mesnevî* sayesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) methettiği güzel ahlâk ve karaktere sahip olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): "Kıyâmet gününde mü'minin terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey yoktur. Şüphesiz Allah, rezilliği ve iğrenç davranışları sevmez." buyurmuştur.

Buraya kadar Mevlânâ'nın bizzat kendisinin takdim ettiği veciz ifadelerden ve şârihlerin onlara getirdiği sarih açıklamalardan ve yorumlardan hasıl olan netice bize açıkça gösteriyor ki *Mesnevî*'nin asıl hedefi, psikolojik açıdan insanın iç dünyasındaki tevhide dair şüphelerini gidermek, kalbindeki hastalıkları tedavi etmek, nefsindeki kötü heves ve arzuları temizlemek, ruhunu cilalamak ve ahlâkını güzelleştirmek ve bütün bunları da tamamen Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in ilim, hikmet ve marifetiyle gerçekleştirmektir. Onun için bu eser erbabının indinde, *Mesnevî-yi Mânevî* veya *Mesnevî-yi Şerîf* unvanıyla yad edilip huşu ve hürmetle okunmaktadır. İnsanı ahlâkî irşat noktasında *Mesnevî*'nin yüklendiği rolü, bir anlamda, Hüccetü'l-İslam İmâm-ı Gazzâlî'nin *Eyyühe'l-Veled*'inin (Ey Oğulcuğum) üstlendiği role benzetebiliriz. Zira Gazzâlî'nin bu Arapça nesir eseri kısa olsa bile ve görünürde hitabını bir çocuğa yapsa bile, aslında onun muhatabı, tıpkı Mevlânâ'nın

Mesnevî'si gibi, temel ilimleri tahsil etmiş ve hocalık/mürşidlik makamına geçmeye hazırlanmış ilim ehlinedir. *Mesnevî*'nin ayrıcalığı, onun hitabının her kesime açık olmasındandır.

Şüphesiz Mevlânâ, büyük bir ahlâk hocası olarak kendisi hayatta iken talebelerine, müridlerine ve sohbetlerine devam eden herkese, yukarıda sözünü ettiğimiz insan psikolojisine dair alanlarda rehberlik etmekte ve ahlâk dersleri vermekteydi. *Mesnevî* de Mevlânâ'nın olmadığı yerde bu görevi üstlendi. Nitekim vefatından sonra, onun geride bıraktığı ilmî, irfanî ve mânevî mirası, onun makamına oturan talebesi Çelebi Hüsâmeddin ve mahdumu Sultan Veled Çelebi ve onları takip eden Mevlevî dedeleri ve *mesnevî*hânlar *Mesnevî*'yi, sanki onlara Mevlânâ doğrudan hitap ediyormuş gibi okuttular. İşte bu anlamda *Mesnevî* onların indinde, kuru bir metin değil, aksine âdeta konuşan canlı bir şahıs gibidir. Her ne kadar şimdi yaşayan aktif bir Mevlevî geleneği olmasa bile, bugün de *Mesnevî* bu tarzda okunabilir. Kaldı ki Mevlânâ, bu şekil okumayı kendisi *Mesnevî*'de Kur'an için açıkça tavsiye etmektedir.

> *Hakk'ın Kur'ân'ına kaçarsan, peygamberlerin ruhlarına karışırsın.*
> *Kur'ân, Hakk'ın kutsal denizindeki balıkları olan peygamberlerin hâlleridir.*
> *Okursun ama Kur'ân'ı kabul etmezsin, peygamberleri ve velîleri görmüşsün!*
> *Eğer kabul edersen, kıssaları okuduğunda, canının kuşu (ten) kafesi içinde dar gelir. (Mesnevî, I/1537-1540)*

Mesnevî Hikâyeleri: İbret, Metafor ve Temsîl

Nasıl ki Kur'ân-ı Kerîm'deki peygamberlere ait kıssalar, sadece bir hikâyeden ibaret değilse, *Mesnevî*'deki hikâyeler ve fabllar da göründüklerinden öte, insanı psikolojik yönden eğiten, aklındaki şüpheleri gideren, kalbindeki marazlara şifa veren, nefsini temizleyen, ruhunu parlatan ve ahlâkını güzelleştiren derin mânalarla yüklü ibretlerdir. Bu nedenle, *Mesnevî*'de geçen, fabların, hayvan hikâyelerinin hem görünüşte normal insanların hemen anlayacakları yüzeysel mesajları ve hem de her bir hayvan simgesinin, nesnenin ve rumuzun, zâhir ötesinde işaret ettiği, okuyucunun istidâd ve fehmine göre daralan veya genişleyen, katman katman mecazî anlamları vardır.

Çoğu hikâyede geçen meselâ *arslan* simgesi, zâhiren hayvan olan arslanı kastettiği gibi bazı yerlerde, güç ve kudreti, bazı yerlerde aklı temsil etmektedir. Yine aynı şekilde, Kur'ân'da geçen Mûsâ (a.s.) ve Firavun kıssası, *Mesnevî*'de hem tarihteki bizzat Mûsâ Peygamber (a.s.) ve onun düşmanı Firavun olarak aktarılırken hem de onların günümüzdeki insan tiplerini temsil için de yorumlandığı görülür. Mûsâ, insan-ı kâmili ve Firavun da kötü insanı ya da Mûsâ'nın insan ruhunu ve aklını, Firavun'un da insan nefsini ve egosunu temsil ettiği fark edilir. Hatta yukarıda açıklamaya çalıştığımız tevhidin nihâi noktası, *muvahhid insan-ı kâmil* mertebesine ulaşan Mûsâ makamıdır ki o makama insan, sürekli "ben, ben" diye itiraz edip ilâhlık taslayan, içindeki Firavun egosunu yıkarak ve ikiliği kaldırıp Hakk'ın huzurunda bir hiç olmakla ulaşabilir. Yani bu, her iki zıt insan tipinin, aynı insanda olabileceğine dair net bir örnektir. Bu yüzden Mevlânâ, "*Mûsâ'nın zikredilmesi aslında bir maskedir. Yoksa Mûsâ'nın nuru, ey güzel adam, senin asıl ilgilenmen gerekendir. Mûsâ da Firavun da sende mevcuttur. Bu iki düşmanı, sen kendinde ara!*" (*Mesnevî*, III/1251-1253) demektedir.

Aynı şekilde, *Mesnevî*'de kullanılan bazı nesneler de hem zâhirî hem de bâtınî anlamda mânaya açıktırlar. Bunun en güzel örneğini Yûsuf (a.s.) ile ona ziyarete giden çocukluk arkadaşı ve dostu arasında geçen konuşmada görebiliriz (*Mesnevî*, I/3156-3220). Bu hikâyede geçen sembollerin ve konuşmaların, zâhirden bâtına, tabaka tabaka derinleşen mânaları olmakla birlikte, yüzeysel anlamda Yûsuf'a (a.s.) dostunun hediye olarak getirdiği ayna hem fiziksel bir ayna olarak Yûsuf'un güzelliğine şehâdet için ve hem de mecazî anlamda onu seven dostunun temiz kalbini göstermek için kullanılmıştır. Nesnelerden örnek verirsek, meselâ *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinde anlatılan ve Mevlevî mûsikisinin en merkezi ve en dokunaklı aleti *ney* ve *ney*in nameleri, içerisinde birçok derunî mânaları taşıyan ve insanın metafizik ötesi menşesini, dünyaya geliş gayesini, yaşam serüvenini ve dönüşünü özetleyen fevkalâde bir insan hikâyesidir. Ney burada sadece bir aleti sembolize etmez; aynı zamanda, hamlıktan pişen ve sonunda yanan -tamamen olgunlaşan- bir insan-ı kâmili, yani Mevlânâ'yı ve hatta onun yokluğunda, onun yerine geçen *Mesnevî*'nin kendisini temsil etmektedir.

SONUÇ

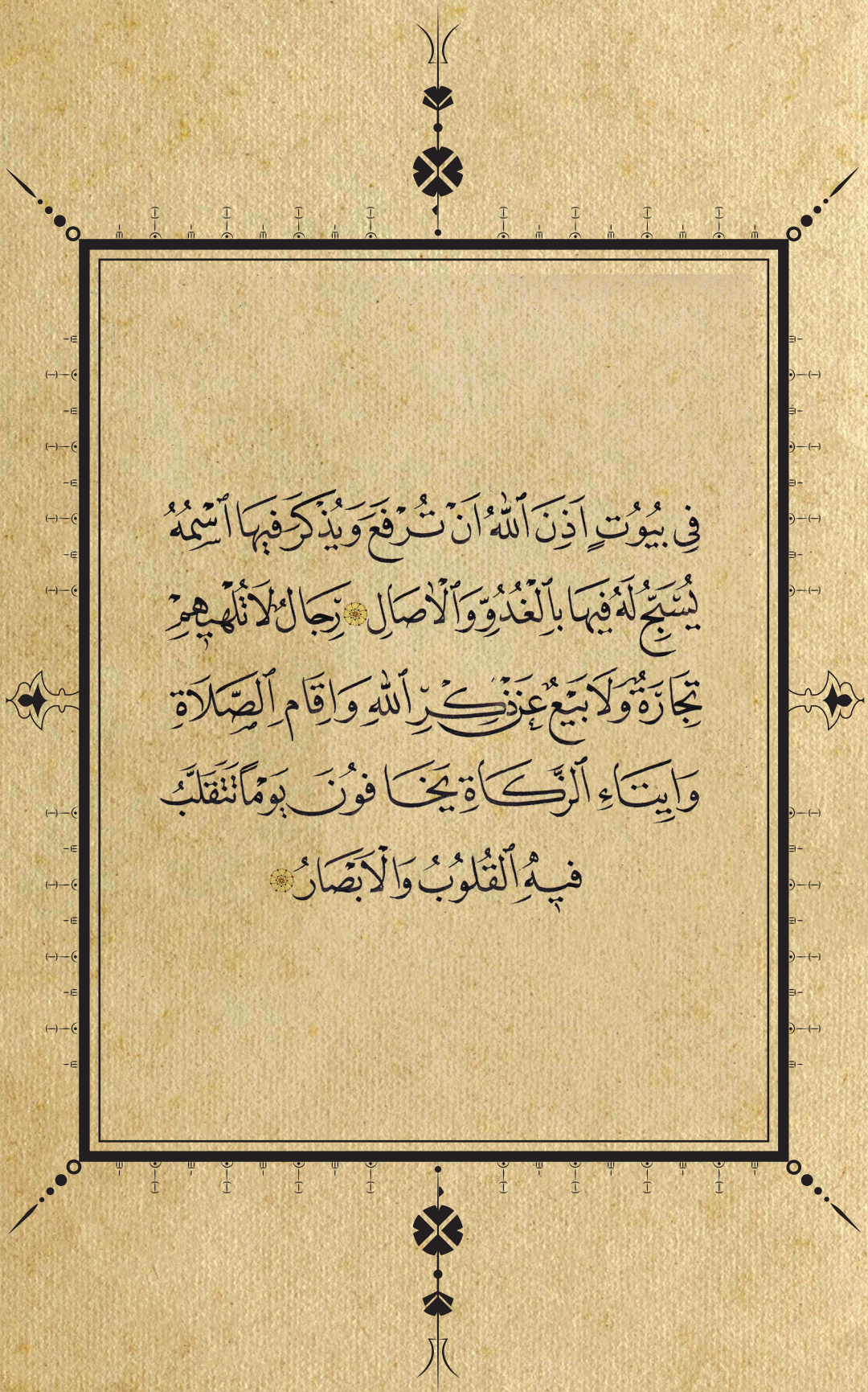
Mevlânâ'nın kendi dilinden aktardıklarımızdan, eserinden verdiğimiz örneklerden, onlar üzerine yapılan şârihlerin yorumlarından ve kendi mülahazalarımızdan hareketle, makalemizin ana konusu "*Mesnevî*'yi nasıl okumalıyız?" sorusuna verdiğimiz cevapları şöyle özetleyebiliriz. Her şeyden önce dünyanın yirmi beşten fazla diline tercüme edilmiş ve hâlen Batı dünyasında en çok satan eserler arasında yerini koruyan *Mesnevî* gibi bir şahesere belirli bir okuma standardı teklif etmenin ne kadar uygun olup olamayacağı sorgulanabilir. Böylesi çok yönlü bir eser, şüphesiz herkese açık olup onu her insan istediği gibi okuyabilir. İlim ehlinden sanatçısına, devlet adamından doktoruna ve mühendisine, talebesinden hocasına, toplumun her kesiminden her türlü meslekteki insan onu bağımsız okuma özgürlüğüne sahiptir. Ancak bütün bu serbest okumaların sıhhatleri, tutarlılıkları, uygunlukları ve hatta doğrulukları; *Mesnevî*'ye, müellifi, şair-âlim-ârif Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin ona biçtiği rol ve ona yüklediği misyon açısından tartışmaya açıktır. Ve biz, bütün bu şekil bağımsız serbest okumaları, küçük görmemekle birlikte, *dışarıdan okumalar* veya *serbest okumalar* olarak tasnif ettik ve belirli örneklerle bunların bazılarının sadece eserin kendisini değil, aynı zamanda yazarını da tamamen farklı mecralara çektiğini gösterdik. Bu nedenle, Mevlânâ'nın kendi döneminden başlayıp tarih boyunca gelişen, sıhhatli ve tutarlı bir *Mesnevî* okuma geleneğinin, yani *mesnevî*hânlığın öneminin altını çizdik. Bu tür Mevlevî âdâb ve erkânına göre okumayı da *içeriden-özel okuma* veya *geleneksel-özel* diye nitelendirdik. Ancak bu şekil içeriden-özel okumalar oldukça önemli ve faydalı olmasına rağmen, şu anda geleneklerine göre yaşayan bir Mevlevî tarîkatı veya okulu ya da *Mesnevî*hânlık gibi bir kurum olmadığından uygulanması pek de kolay değildir. Onun için bu içeriden-özel okuma geleneğini de kısmen içine alan, yine geleneğe uygunluk arz eden ve fakat daha kapsamlı olan hem Mevlânâ'nın gayesi ve *Mesnevî*'nin misyonu ve hem de elde edilecek neticeler ve faydalar açısından, en tutarlı, en sıhhatli ve en verimli bulduğumuz başka bir okuma yolunu, yani *içeriden-genel okuma* veya *geleneksel-genel okuma* metodunu teklif ettik. Bu tür okumanın gerekliliğini de önce hem Mevlânâ'nın *Mesnevî*'deki kendi sözlerinden ve hem de *Mesnevî*'nin büyük yorumcusu *Hazret-i Şârih* unvanlı İsmâil Ankaravî'nin beyanlarından, sonra da İslam medeniyetinde gelişen ilim, hikmet ve marifet mirası bağlamında delillendirmeye çalıştık.

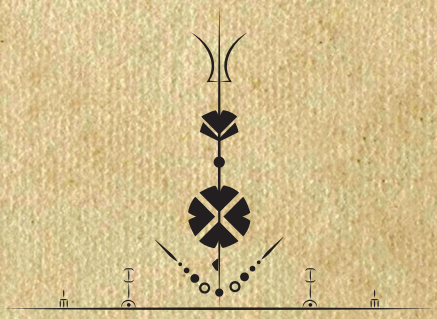
Geleneksel-genel okumanın başlıca gereklilikleri arasında, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis kültürü etrafında gelişen temel İslamî ilimlerin, felsefî ilimlerin, dinler tarihinin önceden etüd edilmesini ve biraz önce sözünü ettiğimiz İslam medeniyet havzasına dışarıdan akan eski Yunan ve Doğu kültürlerinin hikmetlerinin bilinmesini saydık. Son olarak altını tekrar çizmekte fayda gördüğümüz önemli üç tespitimizden birisi, *Mesnevî*'nin İslam medeniyetinin ilmî, irfanî ve mânevî mirasının zirvesinde bir eser olması nedeniyle, onu okumanın aynı zamanda İslam medeniyetinin ilim, hikmet ve marifetinin bir özetini okumakla eşdeğer olduğudur. Diğer tespitimiz ise *Mesnevî*'nin Kur'ân'la, Kur'ân'ın da *Mesnevî*'yle birlikte okunmasının önemidir. Zira *Mesnevî*, Kur'ân'daki tevhid odaklı iman esaslarının, İslam ahlâkının ve irfanın, zâhirden bâtına, sûretten mânaya doğru iç içe derinleşen inceliklerini gün ışığına çıkaran bir Kur'ân te'vilidir. Tabii ki buna ilaveten, Kur'ân'ın bütün açılımı şahsında gerçekleşmiş ve ahlâkı Kur'ân'la aynileşmiş Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı da *Mesnevî*'yi iyi anlamak için elzemdir. Üçüncü ve son tespitimiz ve teklifimiz ise *Mesnevî*'nin kuru bir metin olarak değil, doğrudan okuyucusuna hitap eden canlı bir hakikat gibi okumanın çok faydalı olacağıdır. Okuyucunun kendisini *Mesnevî*'ye teslim etmesi ve âdeta karşısında Mevlânâ ona hitap ediyormuş gibi onu kalbiyle ve ruhuyla dinlemesidir. Bu bir *aktif okuma*dır, yani okuyucu okuduğuyla karşılıklı etkileşim hâlindedir.

Mesnevî'yi anlamak için okumak önemlidir ama yeterli değildir. Çünkü böyle bir okumanın neticesinde ancak kuru bir bilgi elde edilir. Böyle bir bilgi ise okuyana tesir etmediği sürece, Mevlânâ'nın kendi tabiriyle, bedene bir yüktür. Bundan dolayı, insan *Mesnevî*'yi okurken aynı zamanda kendisini onda görmeye ve bulmaya çalışması gerekir. *Mesnevî*'yi okumak, kendini onda *bulmak ve olmaktır*.

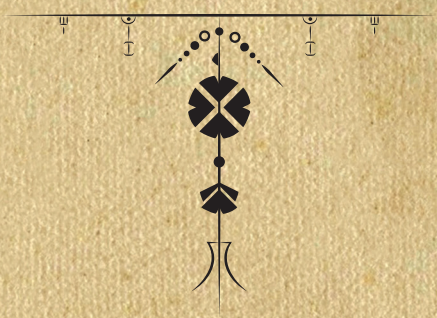
BİBLİYOGRAFYA

Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Metmûrâtü'l-Me'ârif (Şerhü'l-Mesnevî),* I-VII, İstanbul, 1289/1872; Ankaravî, İsmâil Rusûhî, "Simât: Spiritual Nourishment for the People of Certainty", A Critical Edition and Translation by Bilal Kuşpınar, *Mawlana Rumi Review*, Exeter: University of Exeter, 2016, c. 7, s. 13-91: 24-34, 44-45); Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul, 1963 (s. 150); Konuk, Ahmet Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I-XIII, İstanbul, 2006 (III/486); Kuşpınar, Bilal, *Mevlânâ ve Islam (Mawlana and Islam: Glimpses from Mawlana's Teachings)*, Editör. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2017 (s. 11-37); a.mlf., *"Simat al-muqinin (Spiritual Food for the People of Certainty): Isma'il Anqarawi's Arabic Commentary on the Introduction to the Mathnawi", Mawlana Rumi Review,* Exeter*:* University of Exeter, U.K., 2012, c. 3, s. 51-67: 57; Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1959; a.mlf., *Mesnevî,* I-VI, çev. Veled İzbudak, İstanbul: MEB, 1990.

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ
يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ۝ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ
تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ
وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ
فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ۝

“Allah’ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, sabah akşam Allah’ı tenzih ederek anarlar. Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler.”

(Nûr Sûresi, 24/ 36-37)

Farklı bir Mesnevîhân: Ahmet Cevdet Paşa ve Bir Hâtıra

Prof. Dr. Mustafa Kara

Farklı bir Mesnevîhân:
Ahmet Cevdet Paşa ve Bir Hâtıra

Tasavvuf tarihi ve kültürünün olmazsa olmaz dört direği vardır: Mutasavvıflar, dergâhlar, kitaplar ve de tarîkatlar... Bunlar birbirini destekleyerek "koza"yı örer ve insanlığa sunarlar. Eserlerin kalitesi mutasavvıfların *çapına* işaret ettiği gibi, bu eserlerden beslenenlerin kurup geliştirdikleri dergâhlar da sistemin kemal noktasına doğru yürüyebilmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırır. Yukarıdaki genelleme, konumuza göre özele indirilirse karşımıza şu dört "M" ortaya çıkar: Mevlânâ, Mevlevîhâne, *Mesnevî*, Mevlevîlik.

İslam kültür ve medeniyet tarihine yön veren, ışık tutan, her asır ve coğrafyada okuyucusu, münekkidi, muhalifi, mütercimi ve şârihi olan farklı ilim dallarında klasik eserlerimiz vardır. Bunlar arasında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si kadar renkli olanını bulmak zordur. Bazı kitaplar tasavvufî muhitlerde çok yaygındır fakat medrese cenâhı onlarla hiç ilgilenmez. Bazı risâleler zâhir ulemasının el kitabıdır, bâtın meşâyihinin bunların varlığından haberi yoktur. Fakat *Mesnevî* öyle değildir. Tabir câizse o, tekke ile medreseyi, filozofla ârifi, halkla padişahı aynı çatı altında ve aynı atmosferde buluşturmuştur.

Mevlânâ, kültürümüzde bir *kod* hâline gelmiş iki mutasavvıftan birisidir. Tahmin edilebileceği üzere diğer kod isim, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'dir (öl.638/1240). Onlar olmadan bir sûfî meclisi kurulmaz, bir tasavvuf kitabı yazılmaz... Bunun en güzel yansımalarından biri, kültür tarihimizde büyük mutasavvıfların mutlaka Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'ine ve/veya Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine şerh yapmış olduklarıdır. Bu iki büyük sûfîyi *büyük sûfî* yapan hususiyetleri, kendilerinden önceki sûfîlerin mirasını korumak ve geliştirmek için eserlerinde onların söz ve hikâyelerini bolca kullanmaları ve faydalanmaları, yani bir tür, onların hepsini "cami (toplayıcı)" olmalarıdır. Ancak hatırda tutmak gerekir ki Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, çok elit bir kesime hitap etmişken, Mevlânâ, büyük halk kitlelerine ulaşmayı, sesini herkese duyurmayı hedef almıştır ve etkisi daha çok Anadolu ve Doğu İslam ülkelerine has kalmıştır. Dili Arapça olan İslam coğrafyasında, onun yerine Ebû Hâmid Gazzâlî (öl.505/1111) kod isim olmuştur. Bu üç mutasavvıf, kendinden öncekileri kendilerinde toplamış, sonrakiler

de onların eserlerinden nakille tasavvufu anlattıkları için, *onları bilmek, tasavvufun hepsini bilmek* anlamına gelmiştir, denebilir.

Binaenaleyh *Mesnevî*, herkesin kendi meşrebine göre bir şeyler anlayabileceği mesajlar içermektedir. *Dîvân-ı Kebîr*'i belki sadece ilâhî aşktan anlayanların, havasın (seçkinlerin) kalplerine hitap için ise de *Mesnevî, Mecâlis-i Seb`a ve Fîhî Mâ Fîh*'i herkes için herkesçe konuşur. Herkes kendisine göre anlar. Ama yine de görüyoruz ki o *Mesnevî*'sinde, "Herkes kendine göre yârim oldu, kimse derûnumu anlamadı." diye yakınmakta ve için için ağlamaktadır...

Mesnevî, Mevlevîliğin ilk dönemlerinden beri, sevilerek okunan bir kitaptır. Mevlânâ'nın yolunu kendisinden sonra devam ettirenler, *Mesnevî* okumanın rastgele ve başıboş bir pratik olmaması için *Mesnevîhânlık* adı altında bir disiplin dahi oluşturmuşlardır. *Mesnevî*hânlık tarihi, Mevlânâ'nın ilk halifesi Çelebi Hüsâmeddin'in hilâfet dönemine dek gider. Çelebi Hüsâmeddin'in, kendi döneminde vaaz ettiği kurallar arasında, Mevlânâ'nın türbesinde imam, hafız, müezzin, mesnevîhân ve hüddâm (hizmet edenler) gibi görev gruplarını bulundurup bunlar için muntazam aidat vermesi, dergâhta *Mesnevî* okunması, okunmasını elzem gördüğü *Mesnevî-yi Şerîf*'in muhakkak kendi eliyle yazılmış ve Mevlânâ'nın tashihinden geçmiş bir nüshadan kopya edilmesini şart koşmuş olması, semâyı cuma namazından ve Kur'ân tilâveti, *Mesnevî* ve *Dîvân*'dan na'tların okunmasından sonra yaptırması gibi hususlar zikredilebilir.

Mesnevî'nin, halkın her kesimine hitap etmesi, sevilmesi ve yaygın şekilde okunması, belki de bunun tabii bir sonucu olarak, Mesnevîhânlığı sonraki dönemlerde de devam ettirdi. Hatta Osmanlı topraklarının birçok köşesinde *Dârulmesnevîler* kuruldu.

XVIII.yüzyıl Osmanlı kültür atlasına bakanlar *Mesnevîhân Nakşîler* diye farklı bir terimle karşılaşırlar. Bu terim iki tarîkat arasındaki ortak bir alana işaret etmektedir. Nakşî olan şeyh efendiler tekkelerinde *Mesnevî* okutmaktadır. Böylece Nakşî tekkesi bir anlamda Mevlevî tekkesine dönüşmektedir. Zaman içinde *Mesnevî*'ye, bu çatılar da dar gelmeye başladı. Nakşî ve Mevlevî dergâhlarının dışında daha farklı bir kuruma ihtiyaç duyuldu. Tarîkat mensubu olsun olmasın herkesin gelip Mevlânâ'nın hikmet pınarından kana kana içebileceği bir "âb-ı hayat çeşmesi" daha yapıldı, adına da *Dârulmesnevî* denildi.

Şimdi artık Ahmet Cevdet Paşa'dan söz etmeye başlayabiliriz: 1822-1895 yılları arasında yaşayan Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı tarihinin XIX. yüzyılına damgasını vuran ilim, fikir, hukuk ve siyaset adamlarından biridir. Tarih-i Cevdet adlı tarih kitabı ve her ne kadar bir heyet tarafından hazırlanmışsa da gerek eserin hazırlanmaya başlanmasında gerekse maddelerin kaleme alınmasında en büyük payın kendisine ait olduğu *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (kısaca: Mecelle)* ile özdeşleşen Cevdet Paşa'nın önemli eserlerinden biri olan *Tezâkir*'de hayatının bazı safhaları ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Burada dikkatinize sunmak istediğim bölüm, onun *Mesnevî*hânlığı ile ilgili bilgileri/hatıraları ihtiva eden, Osmanlı kültür dünyasına, kısmen tekke-medrese ilişkilerine de ışık tutan satırlardır.

Gençlik yıllarında İstanbul medreselerinden/müderrislerinden azâmî derecede istifade etmek için nasıl gece gündüz çalıştığını, uykusuzluk ve yorgunluk sebebiyle hastalandığını, nihâyet "eyyâm-ı tatil" diye bir şey olduğunu anlattıktan sonra sözü, Murâd-ı Nakşbendî'nin (öl.1264/1848) Dârulmesnevî'sine ve günümüzden 175 sene önce, Sultan Abdülmecid Han'ın huzurunda aldığı Mesnevîhânlık icâzeti konusuna getirmekte ve dikkat çekici bilgiler vermektedir:

İstanbul Dârulmesnevîleri:

"...Fakat hem teneffüs etmek ve hem de Fârisi öğrenmek üzere eyyâm-ı tatilde Çarşambapazarı civarında vâki Murad Molla Tekyesine devama başladım. Ol vakit İstanbul'da iki meşhur Mesnevîhân vardı. Biri Hoca Hüsâmeddin Efendi, Küçük Mustafa Paşa'da Mesnevî-i şerif okuturdu. Hüsn-i zann-ı enâma mazhar bir pir-i rûşen-zamîr olup ricâl u kibardan pek çok zevât ona mutekid idi. Her taraftan ve her sınıftan nice zevât onun dersine müdâvemet ile nutkunu nimet ve nasihatini ganimet bilirlerdi. Bazan biz dahi gidip takrir-i dil-pezirini istima ederdik. Badehu Eyyûb-i Ensârî semtine nakl-i ikâmetgâh edip âhir-i ömrüne kadar orada ikâmet eyledi. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi onun telâmizindendir [öğrencilerindendir].

Diğeri Çarşamba kurbunda Murad Molla Tekyesi postnişini Mehmed Murad Efendi olup eyyâm-ı muayyenede Mesnevî-i şerif okutur ve eyyâm-ı sâirede sabahtan akşama kadar mütenevvi dersler

verir idi. Tekyesi bayağı bir Dârulfünûn idi. Burada her nevi ulûm u maârif tahsil olunurdu. Kendisinin akdem-i şâkirdânı olan Hafız Tevfik Efendi dahi burada hücrenişin olup müracaat edenlere Fârisi tedris eylerdi. Bu dergâha ricâl ü kibardan nice zevât gelip gider ve karib u baîd mahallerde pek çok şâkird gelip ahz u istifade eder idi. Ben dahi boş vakitlerimi burada tahsil-i maârife sarf eylerdim. Ve bazen dahi Şevket ve Urfî dîvânlarını okumak üzere şâir-i meşhur Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağına giderdim.

Fehim Efendi Tefsir-i Kevâkib sahibi Ferruh Efendi'nin terbiye-kerdelerinden olup, Arabî'de çendân kuvveti yok ise de a'lâ Fârisî bilirdi ve güzel şiir söylerdi. Zürefâdan feylosof meşrep bir zât-ı meâl-i simât idi. Masrafını irâdına uydurmuş, hanesine çekilmiş kendi âleminde yaşar, gelip giden züvvâr ile görüşür ve devâvin-i Fârisiyye okutur idi. Bu cihetle dairesi mecma-ı urefâ ve zürefâ idi. Mukeddema memuriyetle taşralarda pek çok dolaşmış olduğu cihetle umûr-i dâhiliyeye vâkıf olduğu gibi Ferruh Efendi'nin dairesinde büyümüş olduğundan umûr-i ecnebiyyeye dahi âşina olduğuna mebni meclisinde gâh maârife dair sözler söylenir ve gâh mesâil-i politikıyyeden bahs olunur idi.

Vaktiyle Fehim Efendi'den Fârisî okumuş olan şâir-i meşhur Safvet Efendi de ol esnada Fatih civarında bir hânede mukîm olduğundan onunla dahi görüşüp şi'r u inşaya dair musahabet olunurdu. Bu vesileler ile şi'r u inşâya dahi heves u rağbet ve gürûh-i üdebâ ve küttab ile üns ü ülfet eyledim. Bu cihetle ara sıra şiir söylerdim. Lakin söylediğim şiiri kendim de beğenmez idim ve sülüs ve nesih yazılarından izin aldığımda verilen Vehbî mahlasıyla tahallus eylerdim...

Ol vakit Fatih civarında pek çok ulema ve fudala olduğu gibi Fatih'ten Sultan Selim'e ve bir taraftan Karagümrük'e kadar bu arada pek çok erbab-ı şi'r u inşa var idi ve Çarşambapazar'ında Papasoğlu Medresesinin karşısında vaki konağında sakin, olan Kuşadalı İbrahim Efendi ol asrın en büyük âdemlerinden, zâhir u bâtını mamur bir zat idi. Büyük küçük pek çok kimseler kendisinden ahz-ı dest-i inâbetle ona mürid olmuşlar idi. Vüzerâdan ve ricalden pek çok zevât konağına gelip huzuruna girmek üzere sofada nevbet beklerler idi. Sûfiyye mesleğine sâlik olmadığımız hâlde biz de komşuluk hasebiyle gidip görüşürdük ve en büyük hoca efendilerden halledemediğimiz şübuhâtı ondan istikşaf ile hallederdik. Ulûm-i âliyeden ve alelhusus tefâsirden hangi mebhas açılsa fevkalâde tetkik

eyler ve hâtırlara gelmedik nüket ü mezâyâ söyler idi. Murad Molla şeyhinin siğar u kibardan pek çok müridi olup ancak kendisi munsif bir zat olduğuna mebni müridleri içinden ciddi bir sâlik zuhur ettikte: "Bu bizim işimiz değildir." deyu onu Hafız Tevfik Efendi vasıtasıyla Kuşadalı'ya gönderirdi.

Bâlâda ulemâ sırasında ismi mezkûr olan Hafız Seyyid Efendi dahi gayet âbid ve zâhid bir zat olmağla ona dahi nice zatlar mutekid olup mehâm-i umurda istihâre ettirirlerdi. Hatta Damad-ı şehriyâri Said Paşa'nın ettirdiği istihâre karibu'l-ahdde ayniyle zuhura gelmiş olduğundan Hoca Efendi'ye pek çok ikram etti ve Çarşambapazarı civarında kendisine bir de hane alıverdi ve kendisini teehhül ettirdi. Hafız Seyyid Efendi ise sûfiyye mesleğini inkârda mutaassıb olup hatta Kuşadalı gibi meşâyıh-i sûfiyyenin müridlerine telkin eylediği rabıta, şeyhin sûretini zihnine alarak ona teveccüh demek olduğundan bunun şirk-i celi olduğunu isbat için bir risâle telif eyledi. Ve kütüb-i Fârisiyyeye: "Kızılbaş kitapları" der ve Murad Molla şeyhini Şiî ve sapık deyu zemmeylerdi. Şeyh Efendi dahi onu: "Kaba sofu ve zâhid-i huşk" deyu kadh ederdi.

Ben ikisinden dahi tederrüs eylediğim cihetle böyle yekdiğere münâkız sözler işitir idim. Mamâfih, Şeyh Efendi kadirşinas bir zat olduğuna mebni Hoca Efendiye iânede kusur etmezdi. Çünkü Hoca Efendi pek fakir olduğundan kitap alacak akçesi yok idi. Bir derse başlayacak olsa istiâre-i kütübe muhtac idi. Şeyh efendi ise ona lazım olacak kitapları evvelce tedârik ederek Hafız Tevfik Efendi vasıtasıyla ona isâl eylerdi. Sanki aleyhinde kullanmak için Hoca Efendiye birçok esliha verirdi.

Dekâyık-ı hikemiyye ve kelâmiyye ile meşgul olduğum sırada o türlü mücâdeleler dahi işitmekle münazaanın aslını anlamak üzere kütüb-i sûfiyyeyi ve alelhusûs Muhyiddîn İbnü'l-Arabî hazretlerinin telifatını mütalaaya dahi hayli evkâtımı sarfettim. Elhâsıl Fatih semtinde ol vakit ulûm ve maârife dair bahisler cereyan eylediği sırada böyle zâhir ve bâtın mücâdeleleri dahi eksik değil idi. Şimdi ne o var ne bu var. O zevâtın cümlesi âlem-i bahs u cedeli terk ettiler. Hep yerlerini boş koyup gittiler. Kâşki bir Murad Molla Şeyhi olaydı da onu zemim edecek bir de Hafız Seyyid bulunaydı.

Murad Molla şeyhi, Katar şeyhlerinden[14] olup sırasıyla Sultan Ahmed Cami-i şerifi vaizi olmağla cuma günleri bu camide vaaz ederdi ve mâni zuhûrunda bilvekâle Hafız Tevfik Efendi'yi ve bazen Fakir'i gönderirdi. Vâizlik benim mesleğim olmayıp sinnim [yaşım] dahi çendan buna muvafık olmadığı ve vâizlere mahsus bol yenli cübbe mizâcıma hoş gelmediği hâlde Şeyh Efendi'nin hatırı için bazen onun cübbesini giyip ve Sultan Ahmed Camii kürsüsüne çıkıp nâsa va'z u nasihat eylerdim...

Murad Molla şeyhi epeyce servet sahibi olup tekyesinin tayyârâtı dahi ziyade idi ve hayyir bir âdem olup eline geçen paraları umûr-i hayriyyeye sarfederdi. Bu cihetle tekyesi civarında hâlâ mevcut olan Dârulmesnevî'yi inşa eyledi ve 1260 senesi Muharreminin 9. günü [18 Ocak 1845] onu küşâdettikte teberrüken Sultan Abdülmecid Han Hazretleri teşrif buyurdu. Ol gün Şeyh Efendi eski şâkirdânına icazet verdiği sırada ben dahi Mesnevî-i Şerîf'ten icazet aldım ve onunla beraber Kaside-i Bürde ve Hizbü'l-bahr[15] okumaya dahi ondan mezun oldum. Ondan sonra her sene Muharrem'in dokuzunda Dârulmesnevî'de mersiye okunmak âdet olmuştur. Dokuzuncu gün tayin olunması dahi her sene Muharrem'in onuncu günü Koca Mustafa Paşa dergâhında mersiye okumak âdet olduğu cihetle iki mersiye bir güne gelmemek içindir.

Ol devirlerde ne güzel günler gördüm. Ne tatlı ömür sürdüm. Her dem ferâğ-ı hâtır ile safâ-yı derûn bana hemdem idi. O âlem ne güzel âlem idi...

Murad Molla Dergâhına tereddüdüm münasebetiyle hangi tekyeye varsam riâyet bulurdum. Alelhusûs Mesnevîhân olduğum cihetle Mevlevî dergâhlarında muhterem olurdum ve bazen geceleri dahi Galata Mevlevîhânesi'nde kalırdım ve şi'r u inşada mümâresem olduğundan ketebe-i aklâm ve bazı ricâl u kibar ile ülfet ve muârefe peyda etmiş idim."

14 Katar Şeyhi, cuma günleri, namazdan sonra, o gün Arapça olarak okunan hutbenin konusu etrafında vaaz eden, İstanbul'un saygıdeğer şeyh efendilerine verilen isimdir. Katar Şeyhleri adını alan bu sûfîler sırayla şu camilerde vaaz ederek nihâyet Ayasofya Kürsi Şeyhliği unvanını alırlardı: Eyüp, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Ayasofya.

15 VII/XIII. yüzyılda Mısır'da yaşayan Bûsırî (öl.695/1296) tarafından kaleme alınan kasîde Hz. Peygamber'le (s.a.v.) ilgilidir. Bütün dünya dillerine çevrilecek kadar geniş bir şöhrete sahip olmuştur. Aynı zamanda, hastalar için de şifa verici olduğuna inanıldığından, iyileşmesi imkânsız olan hastalara bile rukye (şifa duası) niyetiyle okunurdu.

Yukarıdaki metinde anlatılanlardan kolayca anlaşılacağı üzere Cevdet Paşa, Murâd Nakşbendî'nin "Bir nevi Dâru'l-fünûn/ Üniversite" olarak nitelediği Dârü'l-*Mesnevî'sinin* talebeleri arasındadır. Bu Dâru'l-*Mesnevî*, Sultan Abdülmecid'in (öl.1861) de bulunduğu büyük bir merâsimle 9 Muharrem 1260 günü açılmıştır. Burada Arapça ve Farsça, fıkıh, kıraat ve tasavvufî eserler/ dîvânlar, yani ilâhî aşkla ayakta duran bir ilim okutulmaktadır. Oradaki günlerini, "*Ol devirlerde ne güzel günler gördüm. Ne tatlı ömür sürdüm. Her dem ferâğ-ı hâtır ile safâ-yı derûn bana hemdem idi. O âlem ne güzel âlem idi...*" diye özlemle anan Ahmed Cevdet Paşa, buraya gidip gelmesi dolayısıyla gittiği diğer *Mevlevî dergâhlarında saygıyla karşılandığını ve bazen geceleri dahi Galata Mevlevîhânesi'nde kalıp orada eli kalem tutan diğer önemli kişilerle tanıştığını* dervişane bir iftiharla nakletmektedir. Ve kendisi buradan ilk icâzetnâme alanlar arasındadır.

Bu dergâha, ikamet edenlerin veya ziyaretçilerin oldukça kalabalık olması sebebiyle yılda *1000 kile pirinç* tahsîs edilmiş olduğu devlet arşivlerindeki belgelerde zikredilmektedir. Belli ki pilav, Mevlevî tekkelerinde çok tüketilen yiyecekti. Belki de bu sebeple, Yahyâ Kemal Beyatlı (öl.1958), Osmanlı'nın başarıyı nasıl yakaladığını soran öğrencisi Ahmet Hamdi Tanpınar'a (öl.1962) "Bulgur pilavı yiyerek ve *Mesnevî* okuyarak!" demişti.

Mesnevî okutmak, herkesin yapabileceği bir iş değildir. İcâzet alıp *Mesnevî* okutacak kişi, Arapça ve Farsçanın yanı sıra tefsir, hadis, İslam tarihi gibi ilimleri yüksek düzeyde bilmek zorundaydı. Ve bu dersi veren iyi bir üstaddan âdâb ve erkân öğrenmiş olması hiç atlanamayacak bir hususdu.

Haddizatında, tasavvuf kültürünün geçmiş yüzyıllarına bakılırsa dört konu öne çıkar: Mutasavvıflar, dergâhlar, tarîkatlar ve kitaplar. Mutasavvıflar tarafından vakfiyedeki ilkelere göre yönetilen kurumlar ve bu çatıların altında kaleme alınan kitap ve risaleler. Dolayısıyla söz konusu kültür hakkında nihaî sözü söyleyebilmek, tam bir tahlil ve tenkidini yapabilmek için, bu üç unsur ile ilgili çalışmaların detaylarıyla birlikte tamamlanmış olması gerekir. Geniş bir coğrafyada, farklı tarîkatlara mensup yüzlerce dergâh, binlerce eser, on binlerce derviş...

İşte sadece bir tarîkatın Osmanlı topraklarındaki dergâhları... Milyonlarca insanın gönül titreşimlerinin tatlı hatıralarını saklayan

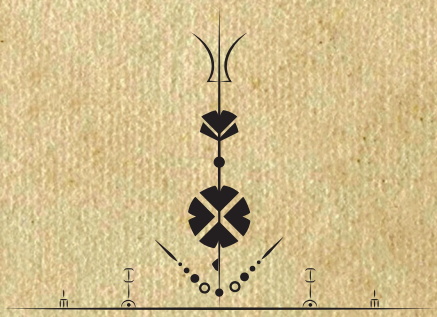
mekânların bulunduğu şehirler... Âyin-i şeriflerin lâhutî kanatlarıyla doyumsuz anlar yaşayan insanların gönülleriyle selamladıkları beldeler...Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre, asırlar içinde üç kıtaya uzanan Osmanlı topraklarında kurulan ve Konya'daki merkez dergâhtan yönetilen mevlevîhânelerin dökümü şöyledir:

Konya / Adana / Afyon /Akçahisar / Akşehir / Aksaray / Amasya / Ankara / Antakya / Antalya / Aydın / Ayıntab / Bağdat / Bahariye / Bahriye / Belgrad / Beyşehir / Bilecik / Bingazi / Bosnasaray / Bozkır / Burdur / Bursa / Çankırı / Çorum / Demirci / Denizli / Dımaşk / Diyarbakır / Edirne / Eğirdir / Elbasan / Ermenek / Ertuğrul / Erzincan / Eskişehir / Filibe / Girit / Gelibolu / Galata / Haleb / Hama / Humus / Isparta / İpek / İzmit / İzmir / Kahire / Karaman / Kastamonu / Kayseri / Kerkük / Kilis / Kırşehir / Kirva Palanko / Kasımpaşa / Kudüs / Kütahya / Lazkiye / Lefkoşe / Manisa / Maraş / Marmaris / Mavsıl / Mekke / Medine / Midilli / Mostar / Muğla / Musul / Niğde / Niş / Peç / Peşte / Piriştine / Sakız / Samsun / Sandıklı / Sehrizar / Selanik / Siroz / Sivas / Tatar / Tavşanlı / Tebriz / Tekirdağ / Tirana / Tire / Tokat / Trablusşam / Ulukışla / Urfa / Üsküdar / Üsküp / Vadina / Vidin / Yenikapı / Yenişehir / Yozgat

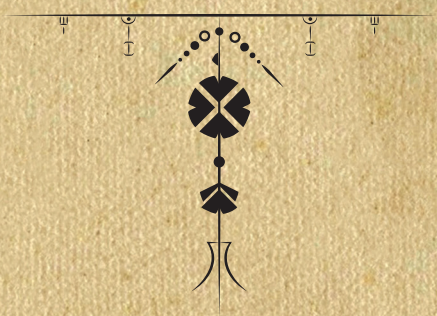
BİBLİYOGRAFYA

Cevdet Paşa, Tezâkir (40 Tetimme), neşr. Câvid Baysun, TTK, Ankara, 1967 (s. 12-17); Güntan, Zekiye, *Muhammed Murâd Nakşbendî ve Hülâsatü'ş-Şürûh adlı Mesnevî Şerhinden ilk 1001 Beyit*, Konya, 2011 (s. 17-35, 54-56); Halaçoğlu, Yusuf & M.A. Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, VII (İstanbul, 1993), (443-450); İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1988 (I/116); Kaya, Mahmut, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, XXIV (İstanbul, 2001), (sy. 568-569); Küçük, Hülya, "Mevlânâ ve Tasavvuf", *Mevlânâ ve İslam* (ed. Bilal Kuşpınar), Konya, 2017 içinde, s. 77-100: 78-79; a.mlf., *Sultân Veled ve Maârif'i*, İstanbul, 2005 (s. 76); Önder, Mehmet, "Konya'da Mevlânâ Dergâhı Arşivi ve Mevlevîhâneler", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1992 [s. 25-28. Not: Türkiye Mevlevîhâneleri üzerinde en geniş araştırma, Barihuda Tanrıkorur tarafından Selçuk Üniversitesinde (Konya) 2000 yılında yapılan doktora tezidir.]

وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ
تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ
كُلَّ شَىْءٍ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ ۝

“Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın.
Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sağlam
ve yerinde yapan Allah’ın sanatıdır.”

(Neml Sûresi, 27/88)

Mesnevî'de Sanat ve Bir Sanatçı Olarak Allah (c.c.)

Doç. Dr. Mutluhan Taş

Mesnevî'de Sanat ve Bir Sanatçı Olarak Allah (c.c.)

Günümüzde ve yakın geçmişte çok sık kullanılan, bazen yeterli bilgimiz olmadığından açıklayamadığımız ama hoşumuza giden bir obje için yaptığımız, hatta işin içinden sıyrılmamıza sebep olan bir kelimedir "sanat". Bazen, ahkâm kesebilmek için küçümseyiverdiğimiz, bazen düşmanı kesildiğimiz, "neden, nasıl, kim tarafından?" sorularını sormaya korktuğumuz bir kavramdır "sanat".

Batı dillerinde "art" sözcüğüyle ifade edilen sanat kelimesi, "yapmak, yaratmak, ihtimam göstermek" anlamlarına gelmektedir. Sanat kelimesine karşılık olarak Türkçede "bezemek, nakışlamak" anlamına gelen "bezemek" kökü, *Dîvân-ı Lügati't-Türk*'te yer almakta olup, "ressam, nakkaş ve heykeltıraş" anlamlarına gelen "bedizci" tabiri de Orhun Abideleri'nde yer almaktadır.

Sanat, köken olarak insanın en güzel şekilde yaratılışın şahidi ve vasıtası olarak bizim karşımıza çıkar. Kur'ân-ı Kerîm'de evrendeki işleyişin belli bir düzen içinde seyrettiği ifade edilirken, bunun her şeyi sapasağlam kurup yürüten Allah'ın sanatkârane işi (sun') olduğu belirtilmek sûretiyle kavramın kök kelimesi ona izâfe edilir (Neml, 27/88).

Mutlak sanatçı olan Allah (c.c), en güzel şekilde yarattığı Âdemoğlu'na sanatkârlık melekelerini de ihsan olarak lütfetmiştir. *İslam sanatı* veya *İslam'da sanat* deyince birçoğumuzun aklına iki şey gelir: Tasvir yasağı ve tecrit (soyutlama). Hatta tasvir yasağı sebebiyle İslam dünyasında sanatın gelişmediğini bile söyleyenler vardır. Hz. Süleyman'ın, cinlere heykeller yaptırdığını anlatan âyetler bunun en yakın delilidir (Sebe', 34/13-34). Hatta Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ve Râşit Halifeler Dönemi'nde bile mutlak bir tasvir yasağının olduğu iddia edilemez. Bu konudaki hükümler, ancak tapınmak maksadıyla yapılan tasvir ve heykellerle alakalıdır.

İnsanlık âlemine en son ve en mükemmel kitap olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'i ve onun izah ettiği İslam'ı, sanat konusunda eksik göstermek ve bu sebepten dolayı da İslam dünyasının gelişmediğini söylemek, bilgisizliğin veya art niyetlerin ürünüdür. Zira Müslümanın sanata ve sanatkâra kötü bakması Mutlak Sanatkâr'ı incitir.

Allah'ın nakkaşlığını göremeyenler için, Hz. Mevlânâ'dan şu anekdotu aktarmakta fayda vardır: Mevlânâ'nın etrafındaki isimler arasında Kaluyan ve Aynuddevle adlı iki Rum (Rûmî) ressam vardı. İkisi de zamanlarının ünlü ressamı olan Mânî'ye nisbetle, "İkinci Mânî'si idiler. Mevlânâ'nın müridi idiler. Mürid olma süreçlerini Kaluyan şöyle anlatır: İstanbul'da Îsâ ve Meryem'in resmini yapmışlardı. Aynen Îsâ ve Meryem gibi eşsiz idiler, dünyanın bütün ressamları gelmiş onun gibisini yapamamışlardı. Aynuddevle de o resimleri görme hevesi ile İstanbul'a gitti. Orada bir yıl kalıp o manastırın rahibine bir yıl hizmet etti ve bir gece fırsatını bulup resimleri koltuklayıp kaçtı. Konya'ya gelince Mevlânâ'yı ziyaretle müşerref oldu. Mevlânâ ona nerede olduğunu sordu. Aynuddevle resmin hikâyesini anlattı. Mevlânâ da o resimleri görmek istediğini söyledi. Resimler gerçekten çok güzel ve latifti. Biraz tevakkuf ettikten sonra, "Bu iki güzel resim senden şikâyet ediyor ve yalancı âşık olduğunu söylüyorlar." dedi. Aynuddevle, "Bu nasıl olur?" diye sordu. Mevlânâ, "Resimler diyor ki biz uyku ve yemek bilmeyiz, geceleri kaim, gündüzleri saimiz (geceleri ayakta/ibadet eder hâldeyiz, gündüzleri oruçluyuz). Aynuddevle ise bizi bırakıp gece uyuyor, gündüz de yiyor, bize asla muvâfakat göstermiyor." Aynuddevle'nin, "Onlar için uyku ve yemek zaten muhaldir. Onların söz ve konuşmaları (da) yoktur, onlar cansızdırlar (sana bunları nereden söyleyecekler?)" demesi üzerine, Mevlânâ'nın beklediği söz anı gelmişti:

"*Sen ki canlı bir resimsin ve öyle bir Sâni'in (sanatçın) ve Nakkaş'ın var ki âlem ve âdem ve yerde, gökte ne varsa âşıkı oluyorsun, onun destkârıdır. Sen böyle bir Sâni'i bırakıp cansız ve ruhsuz bir resmin âşıkı oluyorsun. O (her şeyden) bîhaber resimlerden ne hâsıl olacak ve sana ne faydası olacak?*" Bu sözleri duyan Aynuddevle, hemen baş koyup önce Müslüman, sonra onun müridi oldu.

Her inancın, her düşüncenin onu oluşturan nedenleri ve anlatım dili vardır. Bazen bir düşünce veya eylem, manifestosunu oluşturarak kendini ifade eder, bazen de felsefî bir tavrın oluşum nedeni olabilir. Sanat gibi mücerret ve fıtrî olan bir duyguya ve yeteneğe sahipseniz elbet bunun da bir felsefesi ve ifade şekli olmalıdır. Nitekim Antik Çağ'dan bu yana sanatın felsefesine dair kavramlar üzerinde birçok görüş ve tespitler dile getirilmiştir. Sanat felsefesinin de belli başlı kavramları vardır. Bunlar: Katharsis (arınma), poiesis (yaratma), mimesis (taklit) ve abstractustur

(soyutlama). Bu kavramlar Antik Çağ'dan günümüze kadar gelen ana başlıklardır. Ben de sizlere bu kavramların İslam sanat felsefesindeki karşılıklarını, Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin "Mesnevî"sinde verdiği örnekler ile açıklamaya gayret edeceğim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Katharsis (Arınma) ve Mesnevî'deki Karşılığı

İlk defa Antik Çağ filozofu Aristoteles tarafından ortaya atılan bu kavrama göre Aristoteles, trajedi ve mûsikinin gayesinin, ruhu arındırmak olduğunu dile getirerek sanatın gayesini açıklamaktadır. Plotinus ise arınmayı, insanın ilâhî güzelliğe ulaşmasının sebebi olarak görür.

Sanatkârın sanat eseriyle ilâhî güzelliklere yaklaşması ve ruhunun arınması arasında sıkı bir ilişki olduğunu Hz. Mevlânâ da görür:

Bu riyâzatlar, bu cefa çekişler, ocağın posayı gümüşten çıkarması içindir.
İyinin, kötünün imtihanı, altının kaynayıp tortusunun üste çıkması içindir.
(Mesnevî, I/ 232-233)

Kalp altınla halis altın ayarda belli olur, kalple halisi mehenge vurmadıkça tahmini olarak bilemezsin.
Tanrı kimin ruhuna mehenk korsa ancak o kişi yakîni, şüpheden ayırt edebilir.
(Mesnevî, I/299-300)

Mimesis (Taklit) ve Mesnevî'deki Karşılığı

Antik Dönem felsefecilerinin "taklit" ile ilgili birbirine zıt görüşleri vardır. Platon'a göre nesneler ideanın, sanat eseri de nesnelerin taklididir. Bu görüşlerini mağara istiaresinde detaylı olarak açıklamıştır. (Mağara istiaresinin ana fikrini Müslüman tavrıyla yine Hz. Mevlânâ olgunlaştırmıştır, "*Hepimiz de duvardaki resimlere benzeriz; bizi çizenin ışığı vurdu mu, o zaman oynamaya başlarız ancak.*") Bu sebeple Platon, taklide dayalı sanatı küçümsemektedir. Aristoteles'e göre taklit insan tabiatının gereğidir. Plotinus ise her ikisini uzlaştırmaya çalışır. Türk- İslam düşüncesine göre tabiat, insanı Tanrı'ya ulaştıran bir vasıta olarak

görülür ve sanatçının vazifesini görünenin ardındaki gerçekliği aramak olarak nitelendirir.

Türk- İslam sanat felsefesinin mimesis (taklit) ile ilgili en çarpıcı ve net tavrını ise Hz. Mevlânâ dile getirmiştir:

Eğer insan, sûretle insan olsaydı, Ahmed'le Ebû Cehil müsâvi olurdu.
Duvar üstüne yapılan insan resmi de insana benzer. Bak, sûret bakımından neyi eksik? O parlak resmin yalnız canı noksan.
Yürü, o nadir bulunan cevheri ara! (Mesnevî, I/ 1019-1021)

Hz. Mevlânâ, burada Müslüman sanatçıya önemli bir öğüt vermektedir:

Sanatçının araması gereken "o nadir bulunan cevher" olmalıdır. Yoksa sûretleri resmetmek veya taklit etmek bir şey kazandırmaz. Taklidin insan tabiatının bir gereği olduğunu bilen Hz. Mevlânâ, "*Taklide uymadan bakmayı âdet edin!*" (*Mesnevî*, VI/ 3344) diyerek taklidin kontrol altına alınması ve aşılması gereken bir durum olduğunu bizlere nasihat eder.

Hz. Mevlânâ taklit konusunda daha akli bir tutum içerisindedir:

"*Gerçi dünyanın değeri taklittir ama her mukallit sınanmada rüsvay olur." (Mesnevî, V/4053)* Buna rağmen insanın bazı şeyleri de taklitle öğrenebileceğini ifade eder:

En bayağı sanat olan mezar kazmak sanatı var ya; nerden akla, fikre gelirdi, nerden düzenle, düşünceyle elde edilirdi?...
O karga havadan indi, ona mezar kazma sanatını öğretti... Üstünü toprakla örttü. Karga, Tanrı ilhamıyla bilgi sahibi olmuştu.
Kâbil, tüh aklıma, dedi, sanatta bir karga bile benden üstünmüş. (Mesnevî, IV/ 1301-1308)

Yine Hz. Mevlânâ: *"Gerçi aklın seni yücelere çekmekte ama taklit kuşun aşağılarda yayılmakta."* (Mesnevî, II/2326) diyerek taklidin insanın süflî yüzünü verdiğini belirtmektedir. Kaldı ki sanat insanın ulvî yanını verir. Öyleyse Türk-İslam sanatı mimesis (taklit) değildir. Taklit değilse acaba yaratma mıdır?

Poiesis (Yaratma) ve Mesnevî'deki Karşılığı

"Yaratmak" kelimesi anlam bakımından iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk akla gelen anlam; gerçek yaratıcı olan Allah'ın yaratmasıdır ki bu durum yoktan var etme olarak tabir edebileceğimiz "Kün!", yani Allah'ın "Ol!" demesiyle olan yaratmadır. Diğer anlamı ise insanı ilgilendiren daha çok sanat literatüründe kullanılan mânadadır. Zira yaratma Kur'ânî literatürde sadece Allah'a tahsis edilmiş bir kavram değildir. Allah (c.c), "*Yaratanların en güzeli Allah ne kadar yücedir!*" derken kullandığı "yaratanlar" tabiriyle kendisinin dışında bu fiille meşgul olanları da kastetmektedir.

Yaratma kavramı "halaka" fiilinin karşılığı olarak kullanıldığından bir şeyden bir şey yapmak, içerisinde ortaya koymak, meydana getirmek, bulmak, türetmek, oynamak, yorumlamak, kurmak, doğurmak ve var etmek gibi anlamlarında olup, yoktan meydana getirmenin fiili değildir. "Halk etmek, oranlamak, takdir etmek, ölçmek, biçmek" mânaları hep yaratma kavramının içinde değerlendirilir. Bu bağlamda sanatta yaratıcılık, bir tür sorun çözme yeteneği olarak görülür. Hz. Mevlânâ, yaratma konusunda bizlere yüzyıllar öncesinden en derin ve en net mesajı iletirken sanatın ve sanatçının da en güzel tariflerinden birini yapmıştır: "*Her sanat, Tanrı'nın tecellisinden bir görünüştür.*" ve "*Yaratma Tanrı'nın sanatıdır. Sanatçının dükkânı 'Kârgâh-ı sun-ı Hak'tır.*" (Tanrı sanatının tezgah evi)

Abstractus (Soyutlama) ve Mesnevî'deki Karşılığı

Soyutlama kelimesi, "soymak, kazımak" anlamlarına gelen "cerede" fiilinden gelen "mücerred" kelimesinin karşılığıdır. Tecrid, sanat için kullanıldığında "varlığın görünüşten kurtarılması"dır.

Türk-İslam gelenekli sanatlar açısından bu üç aşamalı olarak görülür:

Perspektiften kurtarılarak cansızlaştırılan bir üslûblaştırma, varlığın görünüşten kurtarıldığı tecrit (soyutlama) ve oradan soyuta ulaşan tabakalaşmadır.

Batı felsefesinde, W. Worringer'in Einfuhlung Teorisine göre soyutlama iç tepisi, insanın dış dünya olayları karşısında

duyduğu büyük bir iç huzursuzluğunu gösterir ve kuvvetle, aşkın bir renge bürünen düşünceleri ile mânevî bir ilgi kurar. Worringer bu duruma, mânevî uzay korkusu denir, diyerek Tibull'un, "Tanrı evrende ilk olarak korkuyu yarattı." sözünü tasdik eder ve bu korku durumunu sanat yaratmasının kaynağı olarak görür. Görüldüğü gibi W. Worringer'e göre soyutlamanın psikolojik temelleri korku duygusunda yatmaktadır.

İslam düşüncesinde de korku önemli bir boyuttur. Nitekim Hz. Mevlânâ:

> *Tanrı korkuyu bu âleme direk yapmıştır... Herkes, can korkusu ile bir işe sarılmıştır.*
> *Tanrı'ya hamdolsun ki böyle bir korkuyu mimar etmiş, onunla yeryüzünü düzene koymuştur.*
> *Fakat hiç kimse yoktur ki kendi kendisinden korksun. (Mesnevî, VI/ 2201-2203)*

Türk-İslam düşüncesinin temel konularından birisi, "Bütün varlıkların ilâhî varlıktan pay aldıkları veya Tanrı'nın varlıkta tecelli ettiği" fikridir. Ayrıca "aşk" kavramı birçok psikolojik temellendirmelerin de üstesinden rahatlıkla gelebilmektedir. İslam düşüncesindeki korku ve ümit arasında olmak hâli bile aşk ile beklentisizliğe dönüşür. Zira, korku ve ümitte bir beklenti söz konusudur. Hz. Mevlânâ'nın kendi ölümünü Şeb-i Arûs (sevgiliye kavuşma gecesi) olarak görebilmesi ancak onun korku ve ümidi aşka dönüştürmesiyle mümkün olmuştur.

SONUÇ

Hz. Mevlânâ'nın bu görüşlerini, genel Türk-İslam felsefesinin ana karakterleri çerçevesinde ele aldığımızda şunları söylememiz mümkün olmaktadır:

Bütün ekolleri açısından baktığımızda Türk-İslam düşüncesinde "varlık" anlayışı "theocentrique" bir anlayıştır. Yani varlık anlayışının zirvesinde veya merkezinde "Tanrı" vardır. Tanrı, kâinat ve insan bağlamında söz konusu olan Tanrı ve onun eseri olan kâinat ve insandaki tecellisidir. Yaratıkların zirvesi olan insan, bu tecelliden de en fazla payını alan varlıktır. Böylece yaratma zincirinin en son ve en üst halkasını oluşturan insanın düşüncesi duyulur, nesnelerle başlayıp en son merhalede "Tanrı tasavvuruyla"

son bulmaktadır. Türk-İslam mütefekkirleri bunu "varlık dairesi" mefhumuyla dile getirirler. Buradan hareketle kâinatın yaratılış gayesi insandır. İnsan da aynı yoldan rücû ederek Tanrı'ya döner. Nitekim Kur'ân'da, "*Allah'a rücû edeceksiniz, dönüşünüz Allah'adır.*" (Yâsîn, 36/83) şeklindeki emir ile bu gerçeği ifade etmektedir. İnsanın bu rücû gayretinde tabiat veya kâinat, bir başka ifadeyle eşya ona rehberlik edecektir. İşte Türk-İslam mütefekkirlerinin "varlığın hakikati" veya "eşyanın hakikati"ni aramaya koyulmaları böyle bir anlayışın neticesidir.

Türk-İslam düşüncesinin en bariz motiflerinden biri hiç şüphesiz insanın "mikrokozmos" olarak telakki edilmesidir. Burada esas olan, insanın, kâinatın bir parçası değil de doğrudan bir kâinatmış gibi ele alınmasıdır. Bu, bir anlamda, kâinata bak insanı anla veya insana bak kâinatı anla veyahut her ikisine bak "Tanrı'yı anla!" demektir. Burada bakmaktan kasıt, inceleme, araştırma demektir.

Böylece "vahdet/birlik" şuuruna eren insan için, Tanrı'nın tecellisiyle onun mutlak güzelliğinden pay alan varlıklar, estetik hazza sebep olarak, onun sevgisine ulaşmada kademe oluşturacaklardır.

Mutlak güzel olan Tanrı hem seven hem de sevilendir. Hz. Mevlânâ'nın ifadesiyle hem "Âşık" hem "Mâşuk"tur. Kur'ânî ifadeyle, "el-Vedûd"dur.

Görüldüğü gibi Hz. Mevlânâ'nın sanat anlayışı, Türk-İslam estetiği ve sanat anlayışının ayrılmaz bir parçasıdır. Soyutlama, arınma, yaratma, taklit ve mutlakı anlama konusundaki fikirleriyle, çağdaş sanat felsefecilerinin önünde ilim meşalesidir.

BİBLİYOGRAFYA

Aristoteles, *Poietika*, çev. Nezihe Kalaycı, Ankara, 2005 (s. 35-37); Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2c, İstanbul, 1973 (I/ 374-375); Mevlana Celaleddin, *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren:Abdulbâki Gölpınarlı, KBB, Konya, 2016; Nuhoğlu, Mehmet, "Sanat ve Sanat Terminolojisi Açısından Dîvân-ı Lügâti't- Türk Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S.59 (Erzurum, 2017), 285-303; Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, İstanbul, 2001 (s. 23-25); aş, Mutluhan- Ürün, Abdülkadir, *"Sanat ve Yaratma"*, *Kalemisi*, 2019, Cilt 7, Sayı 14, Volume 7, Issue 14, s. 71-82; Tunalı, İsmail, *Estetik*, İstanbul, 1998 (s. 40).

OKUMA PARÇASI

Mehmet Kaplan (öl.1986): Seyir mi İştirak mi?

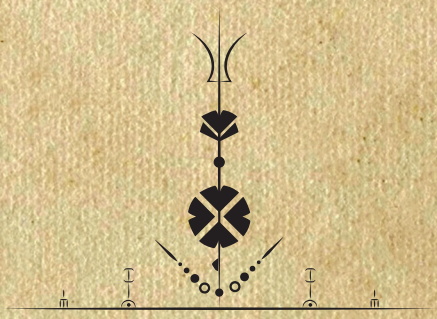
Mevlânâ ve Yunus gibi eski mistiklerimizin dinî görüşlerini sanat vasıtasıyla ifade etmelerinde büyük bir derinlik buluyorum. Zira sanat, güzellik yolundan kalbe hitap eder ve duyguları akıldan daha iyi şekillendirir. Mevlânâ'nın semâ ve ney'i bulması ne büyük bir keşiftir! Onun elinde ve tarîkatinde din, sanatla çok güzel kaynaşmıştır. Itrî veya Dede Efendi'nin, en şüpheci modern bir insanı bile nasıl Tanrı'ya doğru yücelttiğini görmek isteyenler Tanpınar'ın *Huzur* romanını okusunlar.

Mistikler kâle (söze) değil, hâle (ruhî yaşantıya) önem verirler. Semâ ve mûsiki, hâli doğurmada kâlden çok üstündür. Mevlânâ, işte bu psikolojik gerçeği çok iyi görmüş, hayatında bizzat tecrübe etmiştir.

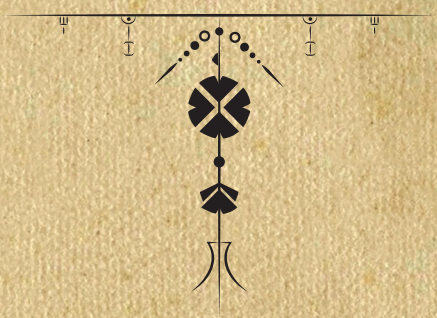
Yalnız burada mühim bir noktayı unutmamak lazımdır. Semâ ve mûsikinin ruhlar üzerinde tam tesirini icra etmeleri için onlara "iştirak" lazımdır; "seyir" kâfi değildir. Din, düşünülen bir şey olmadığı gibi seyredilen bir şey de değildir. Modern sanat ve felsefede mühim bir yer tutan "yaşantı" (experience) kavramı dinin de temelidir.

(Mehmet Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası,* İstanbul, 1969, s. 156)

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ
لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ۝

“Zekeriyya orada Rabbine şöyle dua etti: ‘Rabbim bana katından temiz ve mübarek bir çocuk ihsân et! Şüphesiz ki sen, duayı kabul edicisin.’”

(Âl-i İmrân Sûresi, 3/38)

Mesnevî'de Çocuk

Rukiye Merve Ay

Mevlânâ'nın bu konudaki görüşleri hiç şüphe yok, kendi çocukluğu ve kendi çocuklarına karşı tutumu ile yakından ilgilidir. Onun için konuya buradan giriş yapıyor ve diyoruz ki Mevlânâ, ilâhî lütufların gergef olduğu atlas bir ruha sahipti. Mevlânâ'nın babası Bahâ Veled, yüzünde gün ışığı gibi celal nurları parlayan oğluna, Muhammed Celâleddin adını vermiş, "Bu çocuk hiçbir çocuğa benzemez." demişti. Öyle de oldu. Geceleri uykusuz, bazen aşırı sessiz bazen de korkuya salacak kadar acayip ağlayışları olurdu. Annesi Mü'mine Hatun, bebeğini teskin etmek için "Uyu yavrum, uyu benim mevlânâm/efendim!" derdi. Nereden bilirdi ki çağırdığı, dünyaya nam salacak bir soluktur...

Mevlânâ, daha beş yaşlarındayken gayb âleminden ruhanî sûretler görür, o heyecanla yerinden fırlardı. Babası, "Bu sana görünenler gayb âlemindendir. Amaçları seni Allah'ın lütuf ve inâyetine mazhar etmektir. Onlar, o âlemden sana görünen ve görünmeyen armağanlar getirmişlerdir." diyerek oğlunun gönlünü ferahlatırdı.

Bir gün arkadaşları ile toprak damlar üzerinde oynuyordu. Bu sırada arkadaşı küçük Celâleddin'e "Gel, bu damdan ötekine atlayalım." dedi. Mevlânâ, "Hayır, bu iş kedi ve köpeklerin kolayca yapabileceği bir iştir. Eğer gücünüz yetiyorsa böyle damdan dama değil; geliniz göklere uçalım, âlemleri seyredelim." dedi.

Göç yolunda karşılaştıkları Ferîdüddin Attâr'ın da Mevlânâ için babasına: "Bu senin oğlun çok zaman geçmeyecek, âlemde yüreği yanıkların yüreğine ateş salacaktır." dediğini hatırlayalım. Tüm bu yaşananlar, Mevlânâ'nın henüz ufak bir çocukken teni içre ruhunun da büyüdüğünün işaretidir.

Elbette letafetlerle bezenmiş olgun bir ruhta, baba şefkati de en güzel şekliyle zuhur etmişti. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, henüz süt çağında bir bebek iken daima babasının kucağında uyurdu. Mevlânâ, gece namazı kılacağı vakit Sultan Veled ağlardı. Mevlânâ, onu avutmak için namaza ara verir, onu kucağına alır, baba sevgisinin saf sütü ile doyururdu. Bu mânevî sütle doyan Sultan Veled tekrar uyurdu. Mevlânâ'nın tek kızı olan Melike Hatun ise babasına bağlılığı ve sevgisi sebebiyle "hüdavendigârzâde" diye anılırdı.

"Çocuk, babasının sırrıdır." sözünün en veciz şerhlerinden biri de Mevlânâ'ya aittir. Oğlu Sultan Veled'e: "Bahâeddin, benim bu âleme gelişim senin zuhurun içindir. Benim bütün söylediklerim nihâyet sözlerimden ibarettir. Hâlbuki sen benim işim, eserimsin." dediğini de hatırlayalım. Ona göre, Hz. Âdem'e yaratılışında verilen sır, âdemoğullarının mayasına gizlenmiştir. Ebedîlik arzusunu evlat sevgisinde temaşa eden insanoğlu, Hak Teâlâ'nın emaneti olan evladını sarıp sarmalar ve büyük bir sevgiyle üzerine titrer. Mevlânâ bu hususta "İşte bu yüzden bütün insanlar, sevgilerinden dolayı çocuklarına meslek öğretirler. Böylece bedenleri yitip gidince mânevî yönleri dünyada varlığını sürdürsün isterler. Hak, yetenekli küçükleri yetiştirmeleri için insanlara hikmetiyle ciddi bir hırs vermiştir." (Mesnevî, IV/3115) demektedir.

Bu sebepledir ki Mevlânâ, evladı, âb-ı hayata/ suya izafe ederek açıklar. Aralarındaki bağ öyle güçlüdür ki zedelenmesi dahi anne-babanın kuruyup gitmesine sebep olur:

Babanın ağaca benzeyen vücudu, gizli bir yol vasıtası ile oğlunun iki gözünden su alır, gıdalanır.
Oğuldan coşan bu kaynak ananın, babanın bahçelerine kadar gider.
Ana ile babanın gönül ve hayat bahçeleri bu sûretle yeşerir, tazelenir. Onun gözleri bu iki ırmak yüzünden yaşarır, gözyaşı döker.
Kaynak (evlat) hastalanıp kötüleşirse o ağacın dalları ve yaprakları da kurur.
O ağaç kurumaya başlar. Çünkü oğlun vücudundan sulanıyor, gıdalanıyordu.
Nice böyle gizli su yolları vardır ki ey gafiller, sizin canınıza eklenmiştir. (Mesnevî, VI/3586-3591)

Sirâceddin şöyle nakleder: "Bir gün Hüsâmeddin'le birlikte Mevlânâ'yı ziyaret etmek için medreseye gitmiştik. Birdenbire bahçenin kapısı açıldı, bir de baktım ki Mevlânâ'nın torunu Çelebi Emir Ârif'i küçük bir arabaya oturtmuşlar, lalası da onun arabasını çekiyor. Mevlânâ hemen yerinden kalkarak arabanın ipini omuzuna koyup, 'Ârif'e öküzcülük edebilir miyim?' dedi. Bunun üzerine Çelebi Hüsâmeddin de kalkarak arabanın diğer tarafını tuttu. Bir iki defa medresenin etrafını dolaştılar. Çelebi Ârif tatlı tatlı gülüyor ve seviniyordu. Mevlânâ, 'Çocukları okşamak, şerîat padişahı ve hakikat ayının feleği olan Rasûlullah'tan (s.a.v.) biz Müslümanlara

kalmış bir mirastır. Nitekim *'Çocuğu olan çocuklaşsın.'* buyurmuştur.' dedi ve şu şiiri okudu: 'Babanın aklı, dünyayı ölçerse de çocuğun anlaması için, ti ti, der. Mademki işim gücüm çocuklardır, o hâlde çocukların dili ile konuşmak lazımdır.'"

Mevlânâ'nın bu sevgisi, çocukları ve torunları ile sınırlı değildi. Dolaşmaya çıktığı bir gün, sokak arasında oynayan çocuklar onu görünce hemen koşup etrafını sardılar ve elini öptüler, duasını aldılar. Mevlânâ, onlarla tek tek ilgilenip iltifat etti. Bu sırada çocuklardan biri ne yarım kalan oyunundan vazgeçebiliyor ne de Mevlânâ'nın muhabbetinden geçebiliyordu. Oyununu sürdürürken seslendi: "Mevlânâ, azıcık bekle de ben de elini öpeyim!" Mevlânâ bekledi. Çocuk oyununu bitirip gelinceye kadar orada kaldı. O çocuğu da selamladı, başını okşadı, gönlünü hoş etti.

Mevlânâ, çocuk eğitimine de değinmiştir. "Çocuğa süt yerine ekmek verirsen zavallı yavruyu o ekmek yüzünden öldü bil! Sonra dişleri çıkınca kendi kendine onun içi ekmek ister. Henüz kanadı çıkmayan kuş uçmaya kalkışırsa bir yırtıcı kedinin lokması olur gider." demekle çocuğun gelişimini takip etmenin önemini; algısı ve kabiliyetlerinin üstünde beklentiye girmenin yanlış olduğunu ifade eder.

Mevlânâ, çocukların henüz bebeklik döneminde annelerinin sözleriyle kulaklarının dolduğunu ve büyüyünce bu söz ve üslûbla konuştuklarını ifade ederek annelerin çocuk üzerindeki tesirine dikkat çekmektedir (*Mesnevî*, IV/3037). Bu sebeple çocuklarına kızdıklarında "geber" diye bağıran anneleri eleştirir ve yine onlara kıyamayarak: "Annen sana 'geber' dese de bu sözüyle sendeki kötü huyun gebermesini ister." demektedir (*Mesnevî*, III/ 4017).

Ebeveynlerin çocuk üzerinde bıraktığı izler bir ömür süreceğinden, ebeveynin yalnız çocuklarla olan iyi ilişkisinin yeterli olmadığını belirterek, "Benim güzel yüzlü sultanım yüzüme güldüğü için benim neslimin çocukları da güler yüzlü oldular." diyen Mevlânâ, ebeveynlerin uyumu ve hoş ilişkisinin çocukların hâlet-i rûhiyesine şifa olduğunu da ifade eder.

Mevlânâ, çocukların oyunlar vasıtasıyla olgunlaştığını, erkek çocukların tahta at ile kız çocuklarının ise oyuncak bebeklerle oynayarak geleceğe hazırlandıklarını belirtir (*Mesnevî*, VI/2255; VI/ 3597; 3598).

"Her şey ondandır." anlayışı ile Allah'ın takdirine rıza gösteren Mevlânâ, çocuğun eğitiminde bu anlayışı son derece önemsemiştir. Hayatı kucaklayan bu anlayış ile büyüyen çocuklar, hayatın iniş ve çıkışlarını yüksünmeden kabullenir ve özsaygılarını kazanırlar. Mevlânâ, Rasûlullah'ın (s.a.v.) "Çocuğu olan çocuklaşsın." buyruğu üzere, çocuğun dünyasını kavrayarak çocuklarla bağın güçlü tutulmasını da önemsemiştir. Önemsendiğini, anlaşıldığını hisseden çocuk, giydiği hırçınlık elbisesini çıkarır. Başakların olgunlaştıkça eğildiğini vurgulayan Mevlânâ, alçak gönüllülüğü çocuğun kalbine nakşeder. Bu zâviyeyi yakalayan çocuk, mutluluğun nesneden ötede olduğunu bilir, insanlarla ilişkisi daha gerçekçi olur. Dünyaya bakışı maddeden mânaya kayan çocuk, dünya bağından kurtulur; özgürleşir ve özgürlük çocuklar için en büyük hazinedir.

Mevlânâ, nefsin hastalıklarından ve kötü huylardan çocuk yaşta korunmak gerektiğine işaret etmektedir. Bunu, oğlu Sultan Veled'in bir sözünü ucb (kendini beğenme) ve kibr (kendini büyük görme) olarak görüp hemen terapi uyguladığını gördüğümüz şu olay üzerinden açıklayalım: "Babam ile bir gün Hüsâmeddin Çelebi'nin bağına gidiyorduk. Babam, beni bir katıra bindirdi. Kendisi ve müridleri yaya gidiyordu. Ben, babamın tam arkasında idim. Bir ara babam Mevlânâ Hazretlerinin mübarek vücudunu, Allah Teâlâ'nın izni ile büyük bir nurun kapladığını gördüm. Etrafa güneş gibi bir ışık saçıyordu. Hemen aklıma, babamın büyüklüğünü inkâr edenler geldi. 'Böylelerine şaşıyorum, niçin kötü düşünüyorlar?' diye düşünürken, babam geriye dönerek: 'Ey Bahâeddin! Sen babanı inkâr edenleri bırak da kendi nefsini yola getir. Sakın ucb ve kibir hastalığına yakalanmayasın. Herkes yaya yürürken sen binek üzerindesin. Bu kadarcık gönül yüksekliği, insanı ucba, kendini beğenmeye götürür, nefsinin ve şeytanın eline düşürür. Onlara hizmet ettirir.' buyurdu."

Mevlânâ'nın oğluna nasihatini son söz olarak zikretmek yerinde olacaktır.

"Ey oğul! Eğer daima cennette olmak istersen herkesle dost ol, hiç kimsenin kinini yüreğinde tutma, fazla bir şey isteme ve kimseden fazla olma, merhem ve mum gibi ol, iğne gibi olma! Eğer hiç kimseden sana fenalık gelmesini istemezsen fena söyleyici, fena öğretici, fena düşünceli olma! Çünkü bir adamı dostlukla anarsan daima sevinç içinde olursun. İşte o sevinç cennetin ta kendisidir. Eğer bir kimseyi düşmanlıkla anarsan daima üzüntü içinde olursun.

İşte bu gam da cehennemin ta kendisidir. Dostlarını andığın vakit içinin bahçesi çiçeklenir, gül ve fesleğenle dolar. Düşmanları andığın vakit, için dikenler ve yılanlarla dolar, canın sıkılır, içine pejmürdelik gelir. Bütün peygamberler ve velîler böyle yaptılar. İçlerindeki karakteri dışlarına vurdular. Halk onların bu güzel huyuna mağlup olup tutuldu, hepsi gönül hoşluğu ile onların ümmeti ve müridi oldular."

BİBLİYOGRAFYA

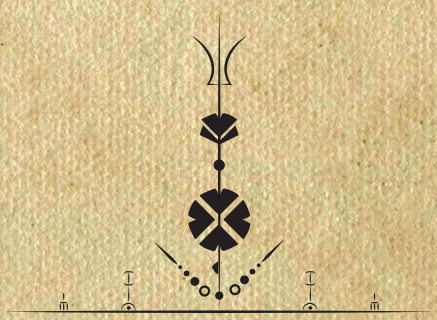
Mevlana Celaleddin, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, c. I-IV, MEB, İstanbul, 1995; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, c. I-II, MEB, İstanbul, 1989 (II/196, 213, 214, 241, 385, 387).

بشنو این نی چون شکایت می کند

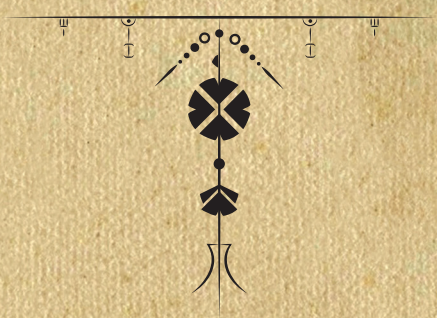
از جدایی‌ها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده اند

در نفیرم مرد و زن نالیده اند

“Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor;
ayrılıkları nasıl anlatıyor. Beni kamışlıktan kestiklerinden beri/
feryadımdan erkek, kadın herkes ağlayıp inledi.”

(*Mesnevî,* I/1-4)

On Sekiz Bin Âleme Açılan Kapı: İlk 18 Beytin Şerhi

Prof. Dr. Süleyman Uludağ

Mesnevî'yi ilim, irfan ve hikmetin, ruhanî ve mânevî hayatın önemli bir kaynağı olarak görenler söz konusu eserin ilk 18 beytine ayrı bir önem ve değer vermişlerdir. Bunun sebebi, bu beyitleri bizzat Hz. Mevlânâ'nın kendi el yazısıyla yazmış olmasıdır. 18 beytin dışındaki beyitlerse, Mevlânâ tarafından irticalen söylenmiş, sadık müridi ve dostu Hüsâmeddin Çelebi tarafından yazıya geçirilmiştir. Diğer bir sebep, söz konusu 18 beyitte aşktan bahsedilmiş olması, aşkın da *Mesnevî*'nin esasını oluşturmasıdır. Demek oluyor ki 18 beyti şerh ederek, *Mesnevî*'yi şerh etmektir. Aslında, "18 beyit sadece *Mesnevî*'nin özeti değil, Mevlânâ'nın hayatının hikâyesi ve hülâsasıdır." da denebilir. Bundan dolayı biz de 18 beyti *Mesnevî*'den aldığımız mısra ve beyitlerle şerh etme yolunu tercih ettik.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin başında kısa bir dîbâce/giriş vardır. Bu dîbâce besmele ile başlar, Allah Teâlâ'ya hamd ve sena ile devam eder. Allah Resûlü'ne salat ve selam ile biter. Ama "*Bişnev ez ney*" ("Dinle neyden") kelimeleri ile başlayan *Mesnevî*'nin başında besmele yoktur. Kur'ân'ın bütün sûreleri, Tevbe sûresi hariç, besmele ile başlar. 7 âyetten ibaret olan Kur'ân'ın ilk sûresi besmele ile başlar. Besmelenin ilk harfi "Be"dir. Hurûf (harfler) ilminde "elif be"nin/7 ilk harfi olan *elif*in karşılığı 1 rakamı Hak Teâlâ'ya, ikinci harf olan *be,* Allah Resûlü anlamına gelen hakîkat-i Muhammediye ve taayyün-i hubbîye işaret eder. Sevgi temelli ilk varoluşun simgesi "be"dir ve "be"nin, ebced hesabındaki[16] karşılığı 2 rakamıdır ve kelime-i şehâdetle kelime-i tevhiddeki Allah ve Muhammed'e işaret eder. *Be* harfi aynı zamanda kâmil insanın, yani Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de simgesidir.

Tasavvuf kültüründe genel olarak *elif*, Allah'ın ehadiyetine, *be* ise mümkün varlıkların ilkine işaret eder. Sûfî Ebubekir Şiblî: "Ben 'be'nin altındaki noktayım." demişti. Bu ifade "Ben kâmil insanım." anlamına da "Ben hiçim." anlamına da işaret eder. *Mesnevî* şârihleri "Bişnev"deki "be"ye de onun altındaki noktaya da buna benzer birçok anlamlar yüklemişlerdir.

16 Ebced hesabı, harflerin alfa-numerik değerlerine göre yapılan bir hesaptır ve hurûf ilminin bir parçasıdır.

1. Beyit

Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor.

Mevlânâ, *Mesnevî*'ye "dinle" kelimesi ile ve emir kipi ile başlıyor. Bazı manzumelerin ve metinlerin böyle başlaması eski bir gelenektir. Diğer bir husus da şudur: Dinleme, kulakla ilgili bir histir. İnsandaki beş duyudan en önemlilerinin biri görme, diğeri işitme hissidir. Bazı âlimler yüce Allah'ın âhirette gözle görüleceğini ileri sürüp en önemli duyu organının göz ve en faziletli ve şerefli hissin de görme (rü'yet, dîdâr) olduğu kanaatine sahipken, diğer bazıları Allah Teâlâ'nın hitabının ve kelamının kulakla işitilmekte ve dinlenmekte olduğunu bahis konusu edip kulağın ve dinlemenin (semânın) daha değerli, daha şerefli ve daha faziletli olduğuna kâni olmuşlardır. Mevlânâ da *Mesnevî*'sine *dinle* şeklinde başlarken bunu esas almıştır. Aynı zamanda ilk mısralarda sözü edilen *ney,* sesle ve mûsiki ile ilgilidir.

Mevlânâ ve *Mesnevî*'de ilâhî nidâ ve hitabın yani ses ve sadanın ayrı bir önemi vardır. O, kulağa hoş gelen ölçülü, uyumlu, orantılı ve ahenkli ses ve nağmelere, diğer bir ifade ile semâ ve mûsikiye büyük önem verir. Melodik sesler ve ses armonisi onu hislendirir, heyecanlandırır. Ona vecd hâlleri yaşatır, ezberlenir ve coşturur. Kuyumcular çarşısından geçen Mevlânâ'nın çekiçlerin sesini duyup öğleden ikindiye kadar sokakta semâ yaptığını Eflâkî'nin eserinden öğreniyoruz. Mevlânâ'nın sese, özellikle nağmelere karşı olağanüstü bir hassasiyeti vardır. *Dîvân-ı Kebîr*'deki gazeller, *Mesnevî*'deki irfan ve hikmetler böyle bir coşku selinin mahsulüdür. Mevlânâ'yı dile getiren ve söyleten mûsikidir, ney ve rebap gibi enstrümanlardır. Mevlevîlikte semâya, semâzenlere, mutriplere, raks ve devran edenlere verilen büyük önem, söz konusu hususun tabii bir neticesidir. Mevlânâ, semânın, semâvî ve ilâhî bir sohbet olduğunu ve insanı semâya yükseltip bir mânevî mi'rac, yaptırdığını düşünür. Güzel sesi dinlemek âşıkların gıdasıdır. Zira onda Hak'la birlikte olma hâli tasavvur edilir ve yaşanır (*Mesnevî*, IV/743).

Yukarıda verilen bilgiler dikkate alındığında *Mesnevî*'nin ilk mısrasında bir mûsiki enstrümanı olan *ney*in yer almasının tesadüfî olmadığı görülür. Aşk, son derece kapsamlı ve gayet derin, insanî bir his, bazı durumlarda ise ilâhî bir nitelik olduğuna göre şiir ve mûsiki onun ayrılmaz bir parçası, olmazsa olmazıdır; muhabbet ve aşk olsun da şiir ve mûsiki olmasın hiç mümkün mü? Semâ ve devrân da öyle.

2. Beyit

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri/feryadımdan erkek, kadın herkes ağlayıp inledi.

Ney, bir mûsiki aleti olup kamıştan yapılır. Burada üç husus vardır: a) Kamışlık, kamışın ürediği ve üretildiği toprak yani kamışın memleketi ve vatanı. b) Kamışlıktan kamışı kesip getiren ustaların onu ıslah ve terbiye ederek *ney* olacak ve işe yarayacak bir kıvama getirmeleri, terbiye edilmesi ki bu kamış *ney*in ham malzemesidir. c) Ustalar ve pîrler, uzun uğraşlardan sonra terbiye edilmiş malzemeyi alıp onu işlerler, deliklerini açarlar, üflendiğinde yanık sesler çıkaracak hâle getirirler. *Ney*in ilk hâli ham, ikinci hâli pişmiş, üçüncü hâli yanmış olma durumudur. Neyzen olacak kimsenin iyi bir şekilde *ney*e üfleyebilmesi ise bunu pîrinden uzun zaman sabırla azimle meşk etmesine bağlıdır.

Ney, kâmil insanı, mürşidi, Hz. Mevlânâ'yı sembolize eder. Aslında gerçek mânada kâmil insan sadece Hz. Peygamber'dir. Çünkü tasavvufa göre, evliya ve ârifler ancak ve ancak onun varisleri olmaları hasebiyle ihlasları ve istidatları nisbetinde kâmil insan olurlar.

Anavatandan Ayrılış ve Gurbete Düşüş: Hakk'tan Ayrılış ve Yeryüzüne Düşüş

Kamışı kesince onu hem içinde doğduğu ve yetiştiği topraklardan hem de hemcinsi olan oradaki diğer kamışlardan ayırmış oldular. Firâk ve hicrân denilen şeyin sebebi işte bu ayrılıştır. Hem anavatana hem de oradaki hemcinsine iştiyak ve özlem duyarak hasret ateşi ile yanıp tutuşan ney, feryat ve figan etmekte, ağlamakta ve sızlamaktadır. Çünkü o âlem, tabii ve temiz âlemdi. Orası gibi oradakiler de temiz ve tabii (kudsî) idiler, şimdiki âlem ise kirli ve sunî. Ney, yanık nağmelerle ötmesin de ne yapsın! (*Mesnevî*, III/4435)

Ney olacak kamış, kamışlıktan kesildikten sonra uzun bir sefere çıkmıştır. Kamış, ney olana kadar bir hayli zaman olmuş, o artık gurbettedir, yad ellerdedir, gariptir, kimsesi yoktur. Gerçi çevresinde birçok kimseler vardır ama onlar *ney*in yaşadıklarını, yaşamadıklarından, onun ne düşüncelerini ve sözlerini ne de hislerini ve hâllerini biliyorlar. Yani hemhâl, hemdem, hemdert ve hemfikir

de değiller. Onlar ayrı bir âlemde, ney ise bambaşka bir âlemdedir. Birlikteler ama uzaktalar, beden itibariyle birbirine yakındırlar, bir âlemdeler ama zihin ve ruh itibariyle farklı âlemdeler. Hemhâl ve hemfikir olan kimse yok, *ney*in yalnızlığı ve yalnızlıktan şikâyeti, *yakınması* sızlanması, *ah* edip inlemesi bundandır ve bu durum aslî vatana dönene kadar sürüp gidecektir.

Mevlânâ, aşkını ve gönlün hâllerini dille anlatamadığı için -çünkü aşk ateşi düştüğü yeri yakar- bir nebze de olsa hâlini mecâz ve temsil yoluyla ve remizler ile simgesel ifadelerle ve benzetmelerle anlatmaya çalışır. Aynen daha evvel Senâî'nin, Attâr'ın, İbni Fârız'ın ve benzeri sûfî şairlerin yaptıkları gibi. Soyut kavramlar ve mânevî hâlleri anlatmaya sözlüklerdeki kelimeler yetmediğinden sûfîler, özellikle de sûfî şairler, soyut kavramları somut kalıplara dökerek anlatırlar. Böyle yapmakla hemhâl oldukları ehliyetli ve samimi dostlarıyla dolaylı yollardan mânevî his ve hâllerini kısmen de olsa paylaşmış olurlar. Aynı zamanda da çok değerli buldukları hikmet incilerini ve irfan elmaslarını, cahil-cühelâdan saklamış ve korumuş olurlar. Mevlânâ, su ve toprak gibi maddî unsurları, bitkileri ve hayvanları konuşturur, onları insan şeklinde tasavvur eder, yani eserinde antropomorfizm yapar. Ney de bundan nasibini alır.

3. Beyit

Ayrılıktan parça parça olmuş bir kalp isterim ki iştiyak derdini açayım.

Aslî vatanından ayrı ve uzak düşmemden kaynaklanan iştiyak ve hasret derdini anlatmam için bağrı yanık ve sinesi parelenmiş kimseler isterim. Ben *ney*im, içim yanmış pâre pâre olmuştur. Onun için sesim yanık yanık çıkıyor. Beni dinleyenin de böyle olması gerek. Zira dertli olmayan dertlinin hâlinden anlamaz. Aşk, hasret ve hicran derdi ancak hemdert ve hemhâl olanlara anlatılır. Böyle biri olursa dilim açılır, ilâhî hikmet, hakikat ve sır incilerini döktürürüm. Mânevî hâllere yabancı olanlar gönül ehlini sıkar, kabz durumuna yol açar. Ehl-i dil denilen Allah dostları ve gönül ehli ise insanın içini açar, bast hâline sebep olur. Böyle birine hitap edenin dilinden ilâhî hikmet ve hakikat cevherleri dökülür. Dinleyen teşne ise konuşanda neşe olur. Mevlânâ diyor ki: "Yerde şeker kamışı mı bitmiş yoksa alelâde bir kamış mı? Her biten ot, bittiği yerin hâlini gösterir, kabiliyetini bildirir. Sînede ve gönülde de fikirler biter, fikirler gönül bitkileridir. Mecliste beni dinleyecek adamı bulursam

gülistan gibi yüz binlerce gül bitiririm. Ama ben konuşurken orada nefes öldüren, bir sözü mahveden olsa gönüldeki nükteler hırsız kaçar gibi oradan kaçar. Kişi, kendini çeken hangi yöne çekiyorsa o yöne gider. Doğru yöne çekenle yanlış yöne çeken hiç bir olur mu?" (*Mesnevî*, IV/1315-1323) Hatibe hikmet incileri ve sır cevherleri söyleten; dinleyicinin ehliyeti, niyeti, ihlası, samimiyeti, iştiyakı ve hevesidir. Özlem derdi, ilâhî sırlar ve hakikatler bunlara anlatılır. Böyle dinleyiciler verimli toprağa benzer; bir ekersin, karşılığında on alırsın. Bundan dolayı sûfiler zıt ve öteki olarak gördükleri samimiyetsiz kişilerin bulunduğu meclislerde sıkılır, donar kalırlar, dilleri tutulur ve tasavvufî terimle, kabz (iç sıkıntısı) hâli yaşarlar.

4. Beyit

Aslından uzak düşen kişi, yine vuslat zamanını arar.

Aslından ve esas vatanından ayrı düşen ve yaban ellerde garip yaşayan bir kimse, daima önceki vatanını arzular. İnsan, atalarının yaşadığı ve kendisinin bir zaman kaldığı vatanı arar durur. Elest bezminden ve ruhlar âleminden şehâdet âlemine, yani bu dünyaya gelen insan da böyledir; geldiği âlemi arzular ve arar durur.

Burada akla takılacak ilk soru, iki âlem mi birçok âlemler mi olduğudur. Çünkü Fâtiha sûresinde âlemden değil, âlemlerden bahsedilir. Âlem ve kâinat kavramları, Allah'tan başka her şeyi kapsar. Yüce Allah'ın yarattığı âlemler pek çok, bunun haddi hesabı yoktur. "1001 âlem" sözü ile bu çokluk anlatılır. Buna, *18 bin âlem* diyenler de vardır. Hatta *Mesnevî*'nin ilk 18 beyti ile 18 bin âleme işaret edildiğini düşünenler de vardır. Biz, burada, bütün âlemleri kapsamına alan iki âlemden kısaca bahsedeceğiz. Bunlardan biri içinde yaşadığımız cisimler ve maddî âlem, diğeri göremediğimiz ama içinde yaşadığımız âlem ile bağlantısı ve ilişkisi olan ruhlar ve mâna âlemi. Bu iki âlemin pek çok isimleri vardır. Onlardan bazıları: Emir âlemi-halk âlemi (bkz. A'râf, 7/54), şehâdet âlemi-gayb âlemi, görünen ve görünmeyen âlemler; mülk âlemi-melekût âlemi, cisimler âlemi-ruhlar âlemi. Yukarıdaki isimlendirmeler, iki âlemin farklı isimleri olmakla beraber, aralarında küçük farklar da vardır (*Mesnevî*, IV/733, 1344, 2763; VI/643). Ama Gazzâlî'nin dediği gibi biz bu isimlere takılmayalım. Kelimelerde kalmayalım ve bilelim ki genel anlamda âlemler ikidir: Ulvî/yukarıdaki ve süflî/aşağıdaki âlem.

Bu iki âlem arasındaki seyir ve sefer uzundur, çetindir. Zira yol sarptır, engebelidir; yüksek dağlar, derin vadilerle birbirinden ayrılmıştır. Bu sefer, beden memleketinden ruhlar diyarına, maddî âlemden mânevî âleme yapılan bir yolculuktur. Nefiste ve nefsin menzillerinde yapıldığından, buna enfüsî seyir ve sefer denir. Sefer dış âlemde, afakta değil, iç âlemde yapılır. Yol tehlikelidir. Onun için daha evvel bu yolda yolculuk yapmış ehliyetli, tecrübeli ve güvenilir bir rehbere ihtiyaç vardır. Bu yolun dört şeklinden bahsedilir. a) İlk sefer, kesretten vahdete, çokluktan birliğedir. Buna, *Hakk'a ermek için sefere çıkmak* denir. b) İkinci sefer, kesreti/çokluğu aşarak *Allah'ın ahlâkıyla, güzel huylarla ahlâklanmak için* yapılır ve buna, *Hak'ta yolculuk* denir. c) Üçüncü sefer, ikilikten geçip *zıtların bulunmadığı bir birliğe ulaşmak için* yapılır. d) Halkı irşat için, onlara doğru yolu göstermek için *Hak'tan halka dönme şeklindeki* seferdir.

Mevlânâ, "Hilal gökteki menzillerde sefer yapa yapa dolunay olur, sultan olur." diyor. "Sefer yapmadan, bir kimse nasıl mâna âleminin sultanı olur? Sefer ede ede Hz. Yûsuf yüzlerce muradına erdi." (*Mesnevî*, III/535) diyor. Yani menzile ulaşan bir kimsenin tattığı mânevî haz ve zevk, o menzile ulaşmak için çekilen zahmetler ve katlanılan meşakkatler ölçüsünde olur. Ne kadar zahmet, o kadar mânevî haz; ne miktarda meşakkat, o miktarda mânevî zevk ve mükâfat vardır (*Mesnevî*, III/532-37, IV/552).

Bezm-i Elest ve Mûsikinin Hikâyesi

Mevlânâ, "Aslından uzak düşen, aslını arayış içinde olur." derken, yukarıda bahsi geçen ruhlar âlemini kastediyor. İnsanlar dünyaya gelmeden evvel ruhlar âleminde idiler. Allah Teâlâ, bu ruhlara, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye hitap etmiş, onlar da "Evet, Rabbimizsin." demiş ve ikrâr vermişlerdir (bk. A'râf, 7/172). Bu, bir ahitleşme ve söz vermedir. Verdikleri ahid ve ikrârda durmayanları uyarmak için Hak Teâlâ: "Onlara Allah'ın günlerini (verdikleri sözleri) hatırlat!" (İbrahim, 14/5) buyurmuştur. Ey insan! Üns meclisinde, muhabbet kadehinden aşkımızın bâdesini içtiğini hatırla! "O zaman ruhlar, daha ziyadesini isteriz." (bkz. Kâf, 50/35) demişlerdi. Söz konusu ilâhî hitabı ve nidayı işiten ruhlar, ondaki haz ve zevkten mest olmuşlardır.

Burada duyulan ilâhî hitabın güzelliğinin verdiği mânevî hazzı anlatmak için Mevlânâ diyor ki: "*Her sesin ve nağmenin aslı o nidadır. Esas ses, o sestir, geri kalanları onun yankılarıdır. O sesi*

kulak aracılığı olmaksızın, dili ne olursa olsun, bütün canlılar duymuş anlamıştır. Her an ondan elest sesi gelmede, cevherler de arazlar da 'evet!' demedeler. Onların, 'evet' dedikleri duyulmuyor fakat yokluktan gelmeleri 'evet!' demekti." (Mesnevî, I/2115) "Hz. Ömer'in adı, burada putperest iken elest bezminde mü'min idi. Elest vaktinde Rabbini gören kişinin ruhu mest olur, kendinden geçer." (Mesnevî, II/1669)

"Yunus, Hakk'ı tesbih ederek balığın karnından kurtuldu. Tesbih nedir? Elest gününün âyeti. Allah'ı gören ilâhî/kudsî, denizi gören de denizci olur." (Mesnevî, II/3135-3150)

"Elest nidasının zevki her insanın gönlünde ta kıyâmete kadar kalır. Elest gününde bir rüya gören Hakk'a taat yolunda mest olur." (III/2347-2350)

İnsanın bu dünyadaki hayat tarzı, geçmişindeki elest bezmi ile ilgilidir. O vakit, ilâhî hitap ve nidanın harika güzelliğini duyan, eşi benzeri bulunmayan bir haz alır. Coşar, mest olur. O nağmelerin güzelliği, bu âlemdeki en güzel bestelerin ve nağmelerin kat kat üstündedir. Geçmişi elest bezmine kadar gider. Bu sebeple semânın ve mûsikinin ilâhî bir tarafı vardır. Güzel olan ve güzelliği seven Allah'ın nidâsı da hitabı da olağanüstü bir güzelliktedir. Onun kelâmı da aynen böyledir (*Mesnevî*, II/79).

Ona göre, meselâ, mûsiki aletlerinden rebabın sesinden kasıt, özlem hâlinde olanların, o ezelî hitabı hayal etme arzularıdır. Davul-zurna da kıyâmetteki Sur'un sesini çağrıştırır. Hakîmler/filozoflar derler ki: "Biz, mûsiki nağmelerini, dönmekte olan feleklerin çıkardıkları melodilerden aldık. Halkın tambur çalarak veya ağızla terennüm ettiği sesler, çarh-ı feleğin çıkardığı seslerin yansımalarıdır." (*Mesnevî*, IV/1344) Mü'minler de şöyle derler: "Cennette kötü sesler bile hoş hâle gelir, Hz. Âdem'in zürriyetinden gelen insanlar olarak biz, o nağmeleri zaten cennette dinlemiştik. Gerçi maddî âleme gelince o sesleri unutur gibi olduk. Ama yine de oradaki güzellikte olmasa da az çok hatırlıyoruz. İşte bu yüzden mûsiki, âşıkların gıdasıdır. Çünkü onda (Hak ile) birlikte olma tasavvuru vardır. İnsanın içindeki hayaller, nağmeleri, o güzel sesten alır, o sadaları yansıtırlar (*Mesnevî*, IV/733, 1344, VI/643).

Mevlânâ, yukarıdaki metinde geçen *hakîmler* sözü ile M.Ö. VI. asrın ilk yarısında Sisam'da doğan Pythagoras ve onun izleyicilerini kastetmektedir. Onlara göre de mûsiki semâvî bir sanattır. Yukarıdaki

beyitlerde bu husus bahis konusu edilmektedir. Hazret-i Dâvûd'un da sesinin güzel olduğu ve güzel sese ilgi duyduğu hadislerde geçer.

5. Beyit

Ben her cemiyette ağladım, inledim. Fena hâllilere de eş oldum, iyi hâllilerle de...

Hâli kötü olanlardan maksat, işin akıbetini hesap etmeyen gafiller, nefislerine ve keyiflerine düşkün olanlardır. İyi hâllilerden maksat, varoluşlarının gayesini bilen ve işin sonunu gören basîret sahipleridir. Mûsiki, her toplumda her meslekten kişilerin çaldığı, icra ettiği ve dinlediği bir sanattır. Ses ve saz ile icra edilmesi itibarıyla mûsikinin hükmü, onu seslendirene göre de dinleyene göre de farklıdır. Dervişlerin, hakîmlerin ve âriflerin makam ve nağmelerle süsledikleri, süslendirdikleri, terennüm ettikleri ve dinledikleri tevhidler, münacatlar, ilâhîler ve na'tlar günahkârların, fâsık ve fâcirlerin çaldığı mûsiki gibi değildir. Mübah olan veya dinî mûsiki başka, meyhane müziği daha başkadır. Günahkârların ve gaflet ehlinin müziği esas itibarıyla iyi ve temiz olsa bile kirletilmiş bir mûsikidir, bunların temizlenmesi lazım. Mevlânâ, misâl olarak suyu veriyor. Esas itibarıyla su temizdir ama içine sidik karışırsa kirlenmiş olur. Kötülerin müziği bu anlamda kirlidir, ama temizlenmesi ve arıtılması mümkündür ve arıtılmayan su yoktur (*Mesnevî*, I/2460-2470).

6. Beyit

Herkes kendi zannınca benim dostum oldu ama kimse içimdeki sırları araştırmadı.

Herkes benim şimdiki hâlime, zâhirime bakıyor ve el üstünde tutuyor, geçmişime bakan yok. Ben, kamışlıkta herhangi bir kamış gibi bir kamıştım. Beni oradan koparan ustalar ıslah ve terbiye ettiler. Çile çektim, temizlendim ve arındım, işe yarayacak hâle geldim, nağmeler saçacak bir vaziyetteyim. Ârif ve kâmil insanın kalbi sırlar hazinesidir, ama onlar çile çekerek bu duruma gelmişlerdir. Usta eller ve mürşidler onları ıslah ve terbiye etmiştir. Aslında birçok kamışta ney olma kapasitesi ve potansiyeli var ama usta eller onu ıslah edip işe yarar hâle getirmediklerinden zayi olurlar. Birçok ağaçta güzel bir aksesuar olma istidadı var ama işlenmediğinden odun olarak kullanılır.

Tasavvufî kitapları okumak ve gerçek şeyhlerin sohbetlerinde hazır bulunmak iyi ve güzel şeydir, fakat ilâhî sırlara vâkıf ve mânevî hakikatlere âşina olmak için bunlar yetmez. Nefsi ıslâh, kalbi tasfiye ve ruhu tezkiye etmek şarttır. Bunlar da amel, itaat, ibadet; mücâhede, riyazet ve çile çekmekle olur. İlâhî sırlara âşina olmanın yolu budur ve bu da mürşidin gözetiminde gerçekleşirse meyve verir. Bunu usulüne göre yapanların ve başaranların sayıları çok az olduğundan, herkes dış görünüşüme bakarak kendilerine göre bana dost olduklarını sanıyor ama kimse iç âlemimi ve oradaki esrarı araştırmadı. Bunu bilmediklerinden, çok az bir kısmı müstesna, kimse gerçek anlamda benim hâlimi anlamadı, derdimi paylaşmadı, derdime ortak olmadı.

7. Beyit

Benim sırrım feryâdımdan uzak değildir ancak her gözde, her kulakta o nur yoktur.

*Ney*in sırrı, diğer bir ifade ile Hz. Mevlânâ'nın sırrı, Hak Teâlâ ile ilgili ilâhî bir sırdır. Aslında burada sır, ruhun en yüce noktaya ulaştığı hâlin bir ismidir. Bu noktada ruh, Hak Teâlâ ile ittisal ve vuslat hâlinde bulunur. Ondan ilim, marifet ve ilham alır. *Ney*in yani Mevlânâ'nın bu sırrı, aslında *ney*in nağmelerinde veya Mevlânâ'nın feryat ve figanının içinde mevcuttur. Ama onu gören göz ve o sesi duyan kulak nerede? O sır; kalpteki basîret gözü ve nuru ile görülebilir, kalpteki can kulağı ile duyulabilir. Bunun için temiz bir kalp, arı duru bir gönül lazımdır.

İnsan ruhu ile insanın Rabbi arasında keyfiyeti bilinmeyen ve kıyasa sığmayan bir ittisâl, bir bağ ve birliktelik var. *Cân/ruh dedim, maymunsu* demedim. İnsân, canın canı olan Hakk'a âşina olandır (*Mesnevî*, IV/750-760).

Mevlânâ, "Biz ney gibiyiz, (Ya Rabbi!) bizdeki nağme sendendir. Biz, dağ gibiyiz, ses sendendir; biz top gibiyiz, ondaki hareket sendendir. Ey canımızın canı, biz kim oluyoruz ki seninle bir arada olalım ve görünelim. Biz, var görünen yoklarız, sen ise görünmeyen varsın." der (*Mesnevî*, II/597).

*Ney*in kendi başına bir sesi yoktur, *ney*in sesi var görünse de aslında o ses ona üfleyenin sesidir. Mevlânâ'nın sesi de aslında kendi sesi değil, Hakk'ın sesidir. Mevlânâ, Hüsâmeddin Çelebi'ye, "Senin

sesin Hakk'ın sesidir." derken bunu kastediyor. Aynen ney gibi bir dağ veya bir kayada yankılanan ses, aslında, o dağın veya kayanın sesi değildir. Dağ ve kaya sadece bir yansıtıcıdır, işte o kadar... Mevlânâ bu hususta şunu hatırlatıyor: Bedir Savaşı'nda, Allah Resulü bir avuç toprak alıp düşman tarafına savuruyor ve bu da zafer getiriyor. Hak Teâlâ, Resulü'ne hitaben, "Onu attığında, sen atmadın ancak Allah attı." (Enfâl, 8/17) buyuruyor. Burada, görünüşte toprağı atan Muhammed'dir (s.a.v.), ama hakikatte Allah Teâlâ'dır. *Ney*deki nağmeler, dağda yankılanan ses misâlleri de buna dayanıyor. Bir hadiste, "Hak, Ömer'in diliyle konuşur." buyurulmuştur. Allah Teâlâ sevdiği ve dost edindiği kulunun konuşan dili olur.

8. Beyit

Ten candan, can da tenden gizli değildir, lakin canı görmek için kimseye izin yoktur.

Mevlânâ, bu beyitten önceki beyitte, "Benim sırrım feryadımdan uzak değil, ama ne kulakta onu işitecek ve ne de gözde onu görecek nur var." demişti. Şimdi de beden ruhtan, ruh da bedenden gizli değildir, ama ruhu görmeye destur ve izin yoktur, onu kimse göremez diyor. Herkes bilir ki insanda bir ruh/bir can vardır. Can, bedendeki varlığını çeşitli tezahürleri ile göstermektedir. Can, bedeni terk edince geriye su ve topraktan ibaret olan beden kalmakta, böylece beden kendi aslına dönerken, can da "irci'î/dön!" (Bkz. Fecr, 89/28) emrine uyup kendi aslına ve vatanına gitmektedir. Bunlar bilinen şeylerdir, bilinmeyen şey ise ruhî latifenin ve cevherin mahiyeti ve zatıdır. Buna dair de az çok insan bilgi sahibidir, ondan haberdardır, tezahürlerini ve eserlerini görmektedir. Yeter ki kalbinde iman nuru bulunsun; gözü kör, kulağı sağır olmasın, bunu göremeyenler hakkında "Onlar; sağırdır, dilsizdir, kördür, akletmezler." (Bakara, 2/171, 18; Enfâl, 8/22) buyurulmuştur. Bununla birlikte, "Ruh hakkında size az bilgi verilmiştir." (İsrâ, 17/85) diye de buyurulmuştur. Bu da ruh hakkında bildiklerimiz ne kadar çok olursa olsun, bilmediklerimize oranla çok azdır, anlamına gelmektedir. Beden ruh, ruh da bedene karşı büsbütün gizli ve kapalı değildir ama ruhu görmeye ve mahiyetini bütünüyle kavramak için kimseye izin verilmemiştir. Tezahür, iz ve belirtileri itibarıyla ruh hakkında Müslüman, gayr-i müslim herkes az çok bilgi sahibi iken ulema-yı billah denilen ârifler, hakîmler, kalp gözü açık ve basîret nuruna sahip olanlar, ruh hakkında herkesin sahip olduğu bilgilerden

daha fazlasına sahiptirler. Bu bilgilere de mücâhede, muamele ve kalp tasfiyesi, keşif ve ilhamla sahip olmuşlardır. Bununla beraber, mertebeleri ve mezhepleri yek diğerinden farklı olduğundan, âriflerin ruh hakkındaki bilgileri hem nicelik hem de nitelik itibarıyla birbirinden farklıdır. Ayrıca mükâşefe, müşâhede ve marifet sahibi ârifler, bu konudaki bilgileri sıradan mü'minlerle paylaşmazlar. Onların bu gibi irfanî ve keşfî bilgileri anlama, kavrama ve hazmetme mertebesinde olmadıklarını, bunları yanlış anlayıp hem kendilerine hem de başkalarına zarar vermelerinden endişe ederler. Kendi aralarında ise ruhun sırlarından bir kısmını teşbih ve temsillerle konuşur, daha çok hâl, işaret ve remiz yolunu ve ifade tarzını kullanırlar. Mükâşefe ilmi yaşanır, ama aşk gibi o da anlatılamaz, ibare ve ifadeye sığmaz. İlâhî ve rabbânî sırlar gibi ruhun sırları altın, cevher ve pırlanta gibidir, bunlar gibi özenle saklanmalı, gizli tutulmalı, korunmalı ve ifşa edilmemelidir. Mevlânâ neler neler biliyor ama ağzını diktiklerinden bunları dile getiremiyor ve diyor ki:

Dudakta kilit var, gönülde sırlar. Dudak susuyor, sevgili konuşuyor. Hak şarabını içen ârifler sırları biliyorlar ama bunları gizli tutuyorlar. Kendisine Hakk'ın sırları öğretilenler ağızlarını diktiler, üstünü de mühürlediler. Mevlânâ'nın tavsiyesi: *Aman sultanın sırrını kimseye söyleme!*

Gaybın sırları; dudağı, dili olup konuşmayan kimselere anlatılır. Su kuşundan başka bir kuş denize dalamaz. Artık anla! Allahu âlem bissavab (*Mesnevî,* III/3387).

Nefis ilmi diye bilinen bilim dalında psikolojiden ve sosyal psikolojiden bahsedilir, bu ilmin konusu nefistir. Nefsin gözlemlenebilen, ölçülebilen ve tecrübe edilebilen tezahürleri, alâmetleri, emareleri; bunlar arasındaki ilişkiler, bağlantılar ve bunlarla ilgili kurallardan söz edilir. Psikologlardan bir kısmı ruha inanır, ama onun mahiyeti ve sır tarafıyla ilgilenmez, işin bu yönünü aklın ve bilimin dışında tutar. Diğer bir kısmı, ruhun varlığına inanmaz; onu hissî ve maddî nesnelere indirger, ruhun varlığını inkâr eder, materyalistlerin yaptıkları budur. Bu arada ruhun varlığına inanmakla beraber, onu, aklın ve bilimin yetki sahasında görenlerden bazıları ruhun sır ve mahiyetine farklı açılardan bakıp değerlendirmeler ve yorumlar yaparlar. Din psikolojisi ile ilgilenenlerin de yaptıkları yorumlar vardır ve önemlidir.

Ruh inancı bütün dinlerde mevcuttur. İslam'da ruh, bir akıl ve ilim konusu olmadan çok bir inanç konusudur. Yüce Allah, Hz. Âdem'den bahsederken, "Ona ruhumdan üfledim." (Hicr,15/29; Sa'd 38/72) buyuruyor. Ruhun ilâhî ve sır tarafı burasıdır. Tasavvuf geleneğine uyarak Mevlânâ, *Mesnevî* içinde çok önemli tahliller ve değerlendirmeler yapmıştır. Bu tür analizler ve yorumlar, bireysel açıdan olduğu kadar sosyal hayat bakımından da önemlidir. Ruhun ilâhî ve dinî bir sır oluşu, onu, daha doğrusu nefsi genel ve sosyal açıdan yorumlamaya, değerlendirmeye ve tahlil etmeye engel değildir. Diğer büyük sûfiler gibi Mevlânâ da *Mesnevî*'sinde bunun fevkalâde güzel tahlillerini yapmıştır. Bu tahliller, dinî hayat kadar ahlâk açısından da yararlı ve değerlidir.

9. Beyit

Bu neyin sesi ateştir, hava değil; kimde bu ateş yoksa yok olsun!

Ateşten maksat aşk ateşidir, ilâhî aşktır. Aslî vatanından ayrı kalan kimse ait olduğu vatanına, öz memleketine dönmek ister. Onun hasretiyle yanar tutuşur, ona âşıktır; oraya ulaşmak vuslattır. Aşk ateşi sâliki Hak ile vuslat ve ittisal hâline erdirir. Vuslat ehli, vasıl, eren, ermiş ve Hak-eren dedikleri zât budur. Heva hem içi boş arzu, istek, heva ve heves hem de hava anlamına gelir. Bunlar, nefis kaynaklı ve içi boş laf ve lakırdılardır. *Ney*e üflenen ve *ney*den çıkan nefes rüzgâr ve hava değildir, aşk ateşidir, aşk! Mevlânâ, "Rabbine dön!" çağrısına uyup aslına dönme, özlem ve hasretine, azim ve irâdesine sahip olmayan bir kişi için, "ha varmış ha yokmuş; ikisi birdir." derken bu tür kişilere beddua etmiyor, içinde bulundukları aymazlık hâli sebebiyle nasıl değerli ve büyük bir fırsatı kaçırdıklarına dikkat çekiyor. Herkese: "Gel, ne olursan ol yine gel!" sözünü en içten duygularla destekleyen Mevlânâ'nın insan sevgisi, böyle beddualarla bağdaşmaz. Bu ifadesi ile o gafillere asıl vatana dönüşü tavsiye ediyor, onları buna teşvik ediyor ve heveslendiriyor; insanların o büyük nimetten, mânevî hazdan ve lâhûtî ziyafet sofrasından mahrum kalmaları onu üzüyor, canını sıkıyor ve bazen sert uyarılarda bulunmak ihtiyacını duyuyor.

Daha evvelki bazı sûfî şairler gibi Mevlânâ da *ateş* ve *yakma* kelimelerini, ilâhî muhabbet ve aşk anlamında kullanıyor. Bu ateş, insanı yakarak, benliğinden ve bencilliğinden uzaklaştıran nefsânîyeti silip süpüren ve onu fenâ mertebesine ulaştıran Hak ile bâki olma hâline erdiren bir saik, bir motivasyon olarak görüyor.

Bizzat kendi hâlini anlatırken, hamlık evresinden geçip piştiğini ve yandığını vurguluyor.

"Ah, aşk ve onun hâllerinden harareti ile kalbimi yaktı!" ifadesi Mevlevîlerin vird-i zebânıdır. Aynı zamanda ateş, Mevlânâ'ya göre, su gibi kiri pası gideren ve nesneleri temizleyen bir araçtır. Aşk ateşi, insandaki kötü hisleri ve huyları yakar, yok eder. Kalbi pak ve temiz hâle getirir (*Mesnevî*, V/586). Cennet temizlerin yeridir, cehennem ise kirlilerin. Bu dünyada temizlenmeyenler, cehennem ateşinde temizlendikten sonra pak olarak cennete girerler.

Ateş kelimesi olumsuz anlamda da kullanılır; şehvet ateşi, gazap, öfke/kızma, ateşi hırs/ihtiras ateşi gibi. Şehvet ateşi insanı her türlü pisliğe bulaştırır. Gazap ve kızma ateşi, insana cinâyet işletir. Allah Resulü, nasihat isteyen birine "Kızma!" tavsiyesinde bulunmuştur. Şehvet ve gazap ateşi, insanın gören gözünü kör, işiten kulağını sağır eder, yüreğini katılaştırır. İkisi de bir tür deliliktir.

10. Beyit

Aşk ateşidir, neyin içine düşmüştür; aşk coşkunluğudur ki şarabın içine düşmüştür.

Bundan evvelki beyitte *ney*e düşen ateşten bahsedilmiş ama *aşk* kelimesi telaffuz edilmemiştir. Bu beyit, *ney*e düşen ateşin aşk ateşi olduğunu açıklıyor. Aynı şekilde bâdeye düşen de aşk coşkusudur. Aşk ateşi gibi aşk şarabı da tasavvufta ve Mevlânâ'da önemli bir kavramdır.

Mevlânâ ilk iki beyitte *ney*den, hicrandan ve sesten bahsetmiş, üçüncü beyitte ise iştiyak derdine temas etmiştir. Dokuzuncu ve onuncu beyitlerde ise konu ateştir, aşk ateşidir. Bundan sonra on üçüncü beyitte Mecnûn'un aşk hikâyesine işaret etmiştir.

On sekiz beytin hatta bütün *Mesnevî*'nin ve Mevlânâ'nın bizzat kendisinin, hatta bütün insanlığın, dahası canlı cansız bütün varlıkların temelinde ve özünde muhabbet ve aşk vardır. Aşk, varlık/vücut ile özdeştir. Bunun için Mevlânâ, vahdet-i vücudun, yani varlığın aslında "tek/bir" olduğunun savunucusudur.

Aşk derdi, aşk ateşi, aşk belası ve aşk kıssası/hikâyesi on sekiz beyitte oldukça kısa ve öz olarak ifade edilmiştir. Zira nasıl

olsa *Mesnevî*'de oldukça geniş ve ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır. Mevlânâ bu beyitte mey ve bâde denilen şarap metaforunu da kullanır. Aşk ateşi gibi aşk şarabını mecazî anlamda kullanmak sûfiler arasında âdettir. Mâşuk olan Hak Teâlâ, "Onlara temiz bir şarap sunacaktır." (İnsan, 76/24) Sevgili, şarap sunan sâkîdir. Bâde şarap, insanı sarhoş eder, kendinden geçirir; aşk da böyledir, sûfiler muhabbet ve aşk sarhoşudurlar, mest ve sermesttirler.

Muhabbet ve Aşkın Kaynağı

Mevlânâ, "O (Hak Teâlâ), 'Gizli bir hazineydim,' hazine dopdolu olduğundan coştu dalgalandı, yeryüzünü gökten daha parlak hâle getirdi. O coşunca toprağa atlas giydirdi." (*Mesnevî*, I/2862-2875) diyor. Bu beyitlerle şu kudsî hadise işaret ediyor: "Ben, bilinmeyen bir hazineydim, bilinmeyi istedim; bilineyim diye insanları yarattım."[17] Bu hadisin Arapçasında geçen *ahbabtü,* sevdim ifadesinden murat, muhabbettir. Hadisin, "tanınayım" kelimesi ile gelenleri de vardır ve bundan murat ise marifettir. Şu hâlde Hakk'ın halkı halk etmesi iki temel sebebe dayanıyor. Birincisi *muhabbet ve sevgi*, ikincisi *tanınmak ve bilinmek* anlamına gelen ma'rifet. Zaten insanın bir şeyi sevmesi için, önce tanıması gerekir. Tanımadığı şeyi nasıl sever ki! Bundan dolayı ilk zuhur ve tecelli, muhabbet/hubb şeklinde vâki olmuştur. Bunun için buna *taayyün-i hubbî*/sevgi tarzındaki belirti adı verilmiştir. Zât-ı Kibriyâ'dan sonra ikinci varlık olan bu belirti Muhammed'in (s.a.v.) hakikati ve nurudur. Onun için Allah Resulü, "Allah ilk önce benim nurunu yarattı." buyurmuştur. Bu nura, *kalem* de denir (Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, Kader, 17). Sonra bütün diğer yaratıkları bu sevgiden yaratmıştır. "Şu hâlde ister canlı olsun ister cansız olsun bütün varlıkların özünde bu sevgi vardır; sevgi demek, *aşk* demektir, *varlık/vücut* demektir." denildiğinde, işte evrensel nitelikteki bu küllî muhabbet kastedilir. Mevlânâ'nın sevgi anlayışında da bu sevgi mevcuttur.

Diğer yandan Allah Teâlâ, el-Vedûd'dur (Hûd, 11/90). Yani onda meveddet ve muhabbet vardır, o seven ve sevilen bir varlıktır (Maide, 5/54). Sevgi ondandır, onadır. O, kullarının da sevmelerini

17 Hadis teorisyenleri, bu sözün Hz. Peygamber'in sözü olmadığını, sahîh veya zayıf bir senedinin bulunmadığını söyler. Aliyyü'l-Kârî'ye göre mânası doğrudur. Zira bütün tefsir kitaplarında İbn Abbas'ın, "Cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) âyetini, "Beni tanısınlar diye yarattım." şeklinde tefsir ettiği geçer (Aclûnî, II/132). Allah'ı tanımadan ona ibadet edilemeyeceği açıktır.

ve sevilmelerini ister. Evliya; Allah'ı kuluna, kulunu Allah'a sevdiren Hak dostudur. "Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: 'Allah rahmeti yarattı ve onu yüz parçaya böldü. Bundan doksan dokuz parçayı kendine ayırdı. Yeryüzüne geri kalan bir cüzü indirdi. (Bunu da cin, insan ve hayvan gibi bütün mahlukât arasında taksim etti.) Bu tek cüz (den nasibine düşen pay) sebebiyledir ki mahlukât, birbirlerine karşı merhametli davranır. At, (hayvan) yavrusuna basmamak endişesiyle ayağını bu sayede kaldırır.'" (Buhârî, Edeb, 19, Rikâk, 19; Müslim, Tevbe, 17, 2752. Hadis) Allah, varlıkları yarattığı zaman, Arş'ın üzerinde indinde bulunan kitaba: "Muhakkak ki rahmetim gazabıma galebe çalmıştır." diye yazan Allah Teâlâ (bkz. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 59), rahmetinin, gazabından daha geniş olduğunun bilinmesini istemiştir.

Merhamet ile *muhabbet* birbiriyle örtüşen kavramlardır. Hak Teâlâ'nın gerek yaratıklardaki rahmeti gerekse yanında alıkoyduğu rahmeti, bu kadar muazzam ve geniş olduğu gibi onun meveddeti ve muhabbeti de aynen böyledir hatta rahmetinden de geniştir.

Muhabbet Nedir? Aşk Nedir? Bilen Kimdir?

Aslında muhabbetin de aşkın da belli bir tarifi yoktur, az çok muhabbet ve aşk hâlini yaşayanlar bu iki kavramın ne olduğunu, onu yaşadıkları oranda bilirler. Dış ve iç duyu organlarıyla doğrudan algılanan şeyler esasen en güzel tarifle tarif edilemezler. Beyaz ve siyahın, sevinç ve acının tarif edilememesi gibi muhabbet ve aşk da hakiki tarifle tarif edilemez, fakat muhabbet ve aşkın, sebep ve kaynağından, tezahürlerinden, meydana getirdiği sonuçlarından, bunların tür ve mertebelerinden bahsedilir ve bunlara dayanılarak muhabbet ve aşk tarif edilir. Bu tür tarifler, gerçek tarifler olmayıp isim tariflerdir. Bir çeşit tavsif ve tasvirdirler. Bu nitelikte olmak üzere tasavvuf kitaplarında muhabbet ve aşkın pek çok tarifleri yapılmıştır. Bu tariflerden her biri muhabbet ve aşkın bir yanını ve yönünü anlatır.

Özellikle aşk eğer varlıkla eş anlamlı ve özdeş olarak görülürse çok genel bir kavram olduğundan, vücut gibi, o da tarif edilemez.

Mevlânâ diyor ki: "Her şey mâşuktur, sevgilidir, âşık ise perdedir; diri olan mâşuktur, âşık ise ölüdür. Sevgili vardır, seven yoktur. Zira seven sevgide ve sevdiğinde fânidir, onun olduğu yerde bu yoktur. Aşk, gönüldeki âhuzârın, iniltilerin dışa vurumudur.

Aşk gönül hastalığıdır. Onun gibi bir hastalık daha yoktur. Âşıktaki hastalık bambaşka bir hastalıktır. Aşk sırların usturlabıdır. Sırların dereceleri onunla ölçülür. İster o baştan ister bu baştan olsun, sonuç itibarıyla aşk, bizi belli bir hedefe götüren rehberdir." (*Mesnevî*, I/109-110) Mevlânâ devam ediyor: "Aşkı anlatmak için ne söylersem söyleyeyim asıl aşka gelince o sözlerden utanırım. Gerçi aşkı dil ile anlatmak onu aydınlatır, lakin aşkın dilsiz olması onu daha fazla aydınlatır, kalem koşa koşa yazar fakat aşk bahsine gelince çatlar, kırılır, dökülür ve onu tarif edemez, yazamaz (Mesnevî, I/112-114).

Aşkın Muhavvil (Dönüştürücü) Niteliği

Aşk bir iksirdir. İksir, bakırı altına dönüştüren bir maddedir. Aşk da sıradan bir kişiyi yetkin bir insan hâline dönüştürür, bakır kadar bile değeri olmayan bir kimseyi altından daha kıymetli hâle getirebilir. Aşk ve muhabbetin bu özelliği âşıka mâşukundan gelmektedir.

Yunus: "Erenlerin nazarı, toprağı cevher eyler." diyor. Zira âşık, Hakk'ın nuru ile bakar, Hak Teâlâ da kulunun kalbine nazar eder.

Hafız Şirazî aynı konuya yollama yaparak şöyle diyor:

"Onlar ki toprağı nazarla kimyaya dönüştürürler
Umarım göz ucu ile bize de nazar ederler."

Mevlânâ da basit bir taşın aşk ile nasıl la'le/pırlantaya dönüştüğünü anlatıyor. Aşkın yoğuran, şekillendiren ve dönüştüren bir sırrı ve niteliği vardır. Mevlânâ'da muhabbet demek aşk demektir. Bakın ne diyor:

Muhabbetten acılar tatlı olur.
Muhabbetten bakırlar altın olur.
Muhabbetten bulanık sular duru olur keder safa olur.
Muhabbetten hastalıklar şifa olur.
Muhabbetten dikenler gül olur.
(*Mesnevî*, II/1529-1533)

Cebr-i Mahmûd Cebr-i Mahmûddur

Hindistan fâtihi Gazneli Mahmud'un Eyaz/Ayaz isminde bir kulu, yani subayı vardır. Bu kul, efendisi Sultan Mahmud'a

canıgönülden bağlıdır. Efendisinin âdetlerini, istediği şeyleri, hislerini ve düşüncelerini bilen Ayaz, onun istediği her şeyi zamanında ve tam olarak yerine getirir. Bütün bunları, efendisini sevdiğinden hatta ona âşık olduğundan yapar. Sonuç: Sultanın kulu Sultan'a hayrandır, âşıktır. Ayaz âşık, Sultan Mahmud mâşuktur. Sultan, kulu Ayaz'ı takdir etmekte, onu diğer kullarından çok daha fazla sevmektedir. Kulunu beğenen ve seven Sultan'ın sevgisi aşk hâlini alır, artık Sultan, *âşık Ayaz'a* âşık olmuştur. Ayaz, sultan; efendi Gazneli Mahmud da onun bendesi ve kulu olmuştur. Ayaz'ın her dediğini yapar hâle gelmiştir. Bu durumda kul olan Ayaz'ı Sultan, Sultan olan Mahmud'u kul yapan aşktır (*Mesnevî*, V/3888; VI/404-430, 439, 388). Burada kader ve cebir (yapmak zorunda olmak) ile ilgili şöyle bir mesele var: Ayaz, efendisi Sultan Mahmud'un her istediğini yapıyor ama bunu severek ve cana minnet bilerek yapıyor. Bundan haz alıyor. Burada bir cebir vardır ama bu mahmûddur (iyi bir zorlamadır). Onun için "cebr-i Mahmûd/Allah, cebr-i mahmûddur" denilmiştir. Ayaz'ın, Sultan üzerindeki cebri de böyledir. Cebrin temelinde ve özünde sevgi ve aşk vardır. Hakiki âşık mâşukuna, seven sevgilisine itaat eder, "Yap!" dediği her şeyi yapar "Yapma!" dediği hiçbir şeyi yapmaz, emre de yasağa da seve seve uyar. Artık onun kendine özgü bir irâdesi yoktur. Mevlasının irâdesi kendi irâdesi olmuştur. Kendi irâdesinden fâni, Hakk'ın irâdesiyle bâkidir. İster cemalî ister celâlî olsun, Hakk'ın bütün tecellilerini rıza hâliyle karşılar ve "Lütfun da hoş, kahrın da hoş." der ve kazaya razı olur. Burada bir cebir vardır ama bu hoş bir cebirdir, asla âşıkı itaatsizliğe sürüklemez.

11. Beyit

Ney, dosttan ayrılan kişinin arkadaşı, hâldaşıdır. Onun perdeleri perdelerimizi yırttı.

Mevlânâ, "Dostumdan uzak düştüğümden ney benim hemhâl, hemdem ve hemderd olduğum bir sırdaşımdır. Onun perdeleri perdelerimizi yırttı." diyor. Perde, mûsikideki yüksek ve alçak seslerdir. Bunların da birçok dereceleri mevcut. Bu perdelerin, maharetle kullanılmasından hasıl olan armoni, ahenk ve nağmeler, insanı derinden etkiler ve ona yeni ufuklar açar.

Bir hadiste, Allah ile kulun arasında birtakım hicaplar/perdeler bulunduğundan bahsedilir (Müslim, İman, 293). Bunların

bazısı nurdan bazısı nârdandır. Hakk'a giden yolda mesafe alırken birer birer bu perdeler açılır, Hak Teâlâ'nın cemâlî ve celâlî tecellileri daha iyi müşâhede edilir. Mûsikinin perdeleri, işte hicap denilen bu perdeleri birer birer kaldırır, sâliki Hakk'a yaklaştırır, âşıkı mâşukuna erdirir. Kâmil insan ve hakiki mürşid, rehberlik ettiği yolcuları Hakk'a giden yoldaki menzillerden geçirerek ve çeşitli engelleri aşma hususunda yardımcı olarak onlara Hak Teâlâ'nın yakınlığını kazandırır.

Sâlikin yaptığı seyir ve sefer, yeryüzündeki yolculuk değil, nefis menzillerindeki bir tür mânevî ve ruhanî yolculuktur. Nefsin; emmare, levvame, mülhime, mutmainne, raziye, marziye, zekiye gibi mertebeleri var. Bu mertebeler arasında da yüzlerce menzil var. Her mertebenin ve her menzilin kendine özgü hâlleri, meşakkatleri, meseleleri ve tehlikeleri var. Onun için bu yolda deneyimli bir rehberin denetim ve gözetiminde yürümek gerek.

12. Beyit

Ney gibi hem bir zehir hem bir tiryak, ney gibi hem bir hemdem hem bir müştak kim gördü?

Mevlânâ, *ney*i bir dost, bir yoldaş ve bir rehber olarak görüyor. *Ney*, insana Hakk'a giden yolu gösteren bir delil ve mürşiddir. O hem zehirdir hem de panzehirdir, ona muhalefet eden, günahta ısrar ve kötülükte inat edenler için zehirdir. Zehirdir çünkü hak olana, doğru ve faydalı şeylere davet edenlere muhalefet edenler hatta onlarla mücâdeleye ve savaşa cüret edenler, ölümcül bir hastalığa yakalanmışlardır. Hak ehli olan rehberlere, itiraz ve muhalefet edenlerin günahı vebali artar. *Ney,* Hakk'ı tanımayan bu inatçı kişiler için zehirdir. Kur'ân'daki Tebbet sûresinde bahis konusu edilen Ebû Leheb ve karısı, Ebû Cehil gibi inkârcılar için Hz. Peygamber zehir; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer için panzehir olmuştu. Zira onların batıldan uzaklaşıp hak yola girmelerine vesile olmuştur. Bu sûretle Allah Resulü'ne sadakat ve samimiyet ile bağlanan sahabeler dünya ve âhiret saadetine ermişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm de aynen böyledir. Onu inkâr edenler bedbaht ve perişan olurken ona iman edenler mesut ve bahtiyar olmuşlardır. Kur'ân, mü'minlere şifa ve rahmet iken zalimlerin ancak hüsranlarını ve bedbahtlıklarını artırmıştır (İsrâ, 17/82). Allah düşmanları zehir, Hak dostları panzehir, şifa ve rahmettir.

13. Beyit

Ney kanla dolu olan yoldan bahsetmekte, Mecnûn aşkının kıssalarını söylemektedir.

Mecnûn'un Leylâ'ya olan aşkı mecazî ve beşerî bir aşktır. Bir insanın diğer bir insana olan samimi aşkından ibarettir. Bu aşk, asıl ismi Kays olan kişiyi Mecnûn etmiştir, deli dîvâne hâline getirmiştir. Bu anlamda aşk bir tür cinnettir, dîvâneliktir, çılgınlıktır. Onun için akıl ve mantıkla izah edilemez. Bununla beraber aşk aşktır, bu tür aşklardan bir kısmı âşıkı Hak aşkına götürebilir. Nitekim Mecnûn da "Leylâ aşkından Mevlâ aşkına" ulaşmıştır. Çölde karşısına çıkan Leylâ'yı tanıyamayan Mecnûn der ki:

Öyle sermestem ki idrak etmezem dünya nedir
Ben kimim sâkî olan kimdir mey ü sahba nedir.
(Fuzûlî)

Mevlânâ'ya göre aşk iki türlüdür. a) Hakiki aşk. Hakiki ve mutlak varlığa duyulan Hak aşkı, Allah aşkı. b) Sûrî (maddî, cismânî ve fânî) bir varlığa duyulan aşk. Hak aşkından daha evvel bahsettik, sûrî/sûretlere duyulan aşk bir kimsenin diğer bir kimseye duyduğu aşktır. Kimi kendine âşıktır (hod-peresttir). Kimi ailesine, kimi çocuklarına, kimi arkadaşına, kimi ustasına, kimi de bir sanatkâra... Bir kimsenin başka bir insana hayran olması ve onu çılgınca sevmesi nadir görülen şeylerden değildir. Bizzat Mevlânâ'nın Tebrizli Şems, Selâhaddin Zerkûbî ve Hüsâmeddin Çelebi'yi sevmesi böyledir. Âlimlere, âriflere, evliyaya ve peygamberlere duyulan sevgi de böyledir. Hazreti Peygamber bir hadisinde: "En fazla beni sevmedikçe iman etmiş olmazsınız." deyince Hz. Ömer "Ey Allah'ın Resulü kendim hariç, ben seni her şeyden daha fazla seviyorum." deyince Hz. Peygamber, "Olmadı ya Ömer!" dedi. Hz. Ömer, "Kendimden de fazla seviyorum." deyince Hz. Peygamber, "İşte şimdi oldu ya Ömer!" buyurdu (Buhârî, İmân/8). Bu nitelikteki sevgi, aşktır. Peygamber âşıkı olanların sevgisi böyledir.

Aşkta cinsiyet farkının bahis konusu olmadığı, akıl ve hayalden bile geçmediği bir mertebe vardır. Fakat mecazî aşk denilince daha çok Leylâ-Mecnûn örneğinde olduğu gibi bir insanın karşı cinsten birine âşık olması anlaşılır. İffet ve namus dairesinde kalması şartıyla bu aşk da beşerî ve insanî olması itibarıyla iyidir, güzeldir. Bazen kişiyi Hak aşkına ve peygamber aşkına da hazırlayabilir. Bu

aşk, masum bir aşktır, çoğu zaman da gayriihtiyaridir. Bu aşk, Hak aşkı için bir idman olarak görülebilir. Nitekim "Bir kimse diğer birine âşık olur da namus ve iffet çerçevesinde kalır ve bu aşk da onun ölümüne sebep olursa şehit/şehide olarak vefat etmiş olur." buyurulmuştur.

Kur'ân'da bazı kimselerin Allah'tan başka tanrılar edindikleri ve bunları Allah'ı sever gibi sevdikleri, mü'minlerin ise Allah'ı daha şiddetle sevdikleri "eşeddü hubben lillah" ifadesiyle belirtilir (Bakara, 2/165). Şiddetli ve daha şiddetli sevgi, aşk demektir. Yûsuf sûresinin 30. âyetinde geçen "şağaf" aşk anlamına gelmektedir. Hak âşıkının bir tek muradı var, o da Allah'tır, diğer arzu ve isteklerini karşılamayı o üstlenmiştir. Nitekim "O, salih kulların velîsidir." buyurulmuştur (A'râf, 7/96).

İster canlı ister cansız olsun, bütün varlıklarda bir muhabbet ve aşk vardır, onları bir araya getiren ve birbirine bağlayan işte bu sevgidir. "Feleklerin dönüşlerini, devranlarını ve raks etmelerini aşk dalgaları olarak gör! Aşk olmasaydı âlem donar, hareketsiz kalırdı. Aşk olmasaydı, cansız bir madde nasıl bitki olurdu? (Bitkiyi, bitki ve canlı yapan toprak, su, hava ve güneş değil mi?) Cansız maddeler nasıl oluyor, cana can katıyor? Aşk olmasaydı, bitkiler kendilerini canlılara feda eder (ve onların besin kaynağı olurlar) miydi hiç? Ruh, neden kendini nefse feda ediyor ve onun esintisinden Hz. Meryem hamile kalıyor (Enbiyâ, 1/91; Tahrîm, 66/12; Âl-i İmrân, 2/49). Üfürülen nefes, nasıl cana ve ruha dönüşüyor? (*Mesnevî*, V/3855-3860; VI/4440)

Mevlânâ'ya göre, aşkın, bir şeyi başka bir şeye dönüştüren özelliği vardır. Bu açıdan kimya ilmi gibidir. Eğer bitki, toprak, su, hava ve güneş ışınları cansız maddelere can veriyor/cansuyu ve onları ete kemiğe büründürüyorsa bu, aşk sayesindedir. Cansız maddeler bitkiye âşıktır, bitkiler de o maddelere, bu aşk sebebiyle cansız nesneler kendilerini canlı varlıklara seve seve feda ediyorlar. Bitkilerin, hayvanlarda ete kemiğe bürünerek ve dönüşerek canlılık kazanması, varlıklarını onlarda sürdürmeleri ve gelişmeleri de aynen böyledir.

Ana rahmindeki yavruların dönüşümü de aşk sayesinde gerçekleşmektedir. Aşk olmasaydı, cins cinsini çekmeseydi ne evlilik olurdu ne de birliktelik. Neslin bekası ve soyun sürmesi aşka bağlıdır, bir açıdan iştaha ve şehvete bağlıdır da denebilir. Ama ilâhî

aşk, bunun çok üstünde olan bir aşktır.

Sevgi her şeyi birleştirir, nefretse ayırır. Ama dikkat etmek gerekir ki insanların sırf şehvetten kaynaklanan ve bedenle ilgili arzuları tatmine yönelik aşklara, aslında aşk denmez. Bu tür aşklar, behîmi (hayvânî) sevdalardır. Bunların iffet çerçevesinde kalan kısmına iffetli aşk denir. Bunlar insanîdir ama mecâzdır, gelip geçen sevdalardır ama iyidir. Hakiki aşka geçmek için köprü olursa daha da iyidir. Mevlânâ'nın 13. beyitle bahis konusu ettiği, Mecnûn'un Leylâ'ya veya Zeliha'nın Hz. Yûsuf'a olan aşkı (*Mesnevî*, VI/1995-2010) ve benzeri aşklar böyledir.

Mevlânâ'nın *kanla dolu bir yol* diye nitelediği, *Hakk'a giden aşk yolu*dur. Aşk yolu, zorluklarla dolu çileli bir yoldur, mücâhede yoludur. Buna, zor olduğundan dolayı, "büyük cihad" da denir. Aşkı "Allah'ın en büyük azabı" diye tarif eden mutasavvıflar mevcuttur. Hallâc-ı Mansûr, "Aşk namazının abdesti kan ile alınmazsa sahih olmaz." demiştir. Yunus'un, "*Ben yürürüm yana yana. Aşk boyadı beni kana*" demesi de böyledir. Bu yolda "aşk şehîdi" denilen âşıklar vardır.

14. Beyit

Bu aklın mahremi akılsızdan başkası değildir, dile de kulaktan başka müşteri yoktur.

Sûfiler iki tür akıldan bahsederler. a) Küllî akıl, akl-ı evvel, akl-ı meâd. b) Cüzî akıl veya akl-ı meâş. Birinci akıl sûrî ve ilâhî hakikatlerin bilgisini keşif ve ilham yoluyla doğrudan Hak Teâlâ'dan alır. Mutasavvıflar kân-ı irfân (irfan ve marifetin kaynağı) dedikleri küllî aklı öve öve bitiremezler. Mâna ve gayb âleminden ilim ve irfan almanın tek yolu küllî akıldır. Diğer bir ifadeyle kâmil insandır. Kalbini saflaştıran kâmil insanın gönlüne bu bilgiler yansır. Bunlar, kazanılan ve öğrenilen bilgiler olmayıp Hakk'ın hibe ettiği bilgilerdir. Hz. Mûsâ'nın bilmeyip Hak adamı Hızır'ın bildiği bilgiler buna örnektir. *Cüz'î* veya *meâş* denilen akıl ise bize his ve madde âleminde, dünya işlerinde son derece faydalı ve lüzumlu bilgiler vermesi itibarıyla her türlü övgüyü hak eden bir akıldır. Ancak bu akıl yetkili, etkili, faydalı ve lüzumlu bilgiler verdiği his âlemini, maddî sahayı ve dünyayı bırakıp gayb ve melekût âlemi hakkında bilgi vermeye kalkıştı mı haddini aşmış, bilmediği, görmediği bu âlem hakkında yalan yanlış ve hayalî birtakım laflar, anlamsız lakırdılar etmiş olur.

Akılcı ve pozitivist filozofların, kelâmcıların spekülatif ve teorik aklı böyledir. Allah'ın varlığını inkâr eden materyalist ve ateistlerin akılları da böyledir. Ehl-i sünnet ulemasının ve kelâmcıların nazar ve istidlal dedikleri akıl, imanın şartlarını, gayb âlemi ve âhireti kabul eder ama onların bu tür bilgileri gerçek anlamda bilgi değil, içi boş lakırdılar ve anlamsız laflardır. Zira iman, gayb âlemi ve âhiret hakkında zaten akıl aracılığı olmadan, vahiy ile Kur'ân'da lüzumlu ve yeteri kadar bilgi verilmiştir. Âyet ve hadislerde melekût ve gayb âlemi hakkında verilen bilgilere ek olarak kelâmcıların akıl yürütme ve aklî kıyasla ürettikleri malumatın fazla bir dinî değeri ve faydası yoktur. Zâhir ulemasının nazar ve aklî kıyasla ürettikleri dinî malumatı yadırgayan ve bunlara bıyık altından gülen mutasavvıflar, Pythagoras, Sokrat, Eflatun ve Plotinus gibi iki âlemi kabul eden, maddî âlemi birinci âlemin gölgesi şeklinde gören filozoflara yakın dururlar, onları beğenir ve överler.

Şöyle diyor Mevlânâ:

Şâd ol ey bizim sevdası hoş aşkımız, bütün hastalıklarımızın tabibi! Ululanmamızın ve şerefimizin devası! Ey bizim Eflatun'umuz ve Calinus'umuz!
Topraktan olan beden feleklerin üstüne çıktı, raks etti, çevikleşti. Ey âşık! Aşk, Tur Dağı'nın canı oldu, Mûsâ sarhoş oldu ve yere yığıldı. (Mesnevî, I/23-26)

Bu ifadelere bakıldığı zaman Mevlânâ'nın en yüce değer olarak gördüğü aşkı ünlü filozof Eflatun'a ve tanınmış tabip Calinus'a benzetmesi, Mevlânâ'nın gözünde bu iki filozofun ne kadar büyük ve değerli şahsiyetler olduklarını gösterir. Mevlânâ, Eflatun'un mağara benzetmesi gibi bir şeyin kendisi ile gölgesi arasındaki ilişkiye benzeyen pek çok örnekler verir.

Âriflerin mânevî hastalıkları nasıl tedavi ettiklerini, Calinus ve Lokman hekimi hatırlar. Adını anmaz ama maddî ve fizikî âlemden çok, insanı öne çıkarırken Sokrat'ın "Kendini bil!" vecizesini hatırlatır. Mûsikiden söz açarken Pythagoras'ı, zuhur ve tecelliyi dile getirirken İskenderiyeli Plotinus akla gelir.

Diğer taraftan Mevlânâ materyalist ve ateist filozofları; aklını kullanmayan akılsızlar, körler ve sağırlar şeklinde nitelemektedir. Mevlânâ: "Akıl bu sırra eremez, kapı dışında kalır." der. "Aşk Hakk'ın sıfatıdır, Kur'ân'da 'Allah onları, onlar da Allah'ı sever.' buyurulur. Şu hâlde muhabbeti Hakk'ın sıfatı bil!" (*Mesnevî*, V/2183 -2188)

"Âlemde aşka bir tek mahrem bile bulunmaz. Âşıktan daha deli kimse yoktur. Akıl onun sevdasına karşı kördür, sağırdır." (*Mesnevî*, VI/1978-1979)

Buradaki delilik tıptaki delilik değildir, kendisini bütünüyle Hakk'a veren âşıkın, ondan başkasını düşünememesi anlamına gelen bir delilik olup bunun şiddeti aşkın derecesine göre artar veya eksilir. Bu aklın mahremi akılsız olandan başkası değildir. Mürşidini dinleyen zihnindeki tüm bilgileri siler, zihni boş olarak onu can kulağı ile dinler. İşte o zaman, zihnini, dinlediği sözlerle doldurur. Dille söylenenlerin tek müşterisi kulaktır. Üstadı konuşurken talip susar ve kulak kesilir. Zira onun sözü Hakk'ın sözüdür.

15. Beyit

Bizim gamımızdan günler vakitsiz bir hâle geldi, günler yanlışlarla yoldaş oldu.

İlâhî sır ve hakikatlere âşina olanlardan ayrı düşmenin gamı ve derdi içinde günlerimiz geldi, geçti. Geçen günlerimiz aslî vatandan ve Hak'tan ayrı kalmanın yanlışları içinde eriyip gitti. Mevlânâ, bu dünyada olmayı Hak'tan ayrı kalmak şeklinde görmekte, gam ve yanışlarla geçen geçmişine bakıp üzülürken Hakk'a kavuşacak olmanın özlemini dile getirmektedir. Ama onu olgunlaştıran, yetkinleştiren ve pişiren de geçmişindeki o gamlar, o dertler, o yanmalar ve kavrulmalardır. Her ne kadar Hz. Pîr bu âlemde iken de Hak ile Hakk'ın tecellileri ile birlikte ve bir tür vuslat hâlinde ise de o, vuslatın daha mükemmelini istemektedir O da ancak bu maddî âlemden ayrılmak ve beden yükünü üzerinden atmak sûretiyle gerçekleşir. "Ben, beden elbisesinden de hayalden de soyundum, çıplak oldum, vuslatın niyetinde salına salına geziyorum." diyor (*Mesnevî*, VI/4619). Vefat gecesine *Şeb-i Arûs* (düğün gecesi) denilmesi, bu gecenin âşıkın mâşukuna kavuşması ve muradına ermesi sebebiyledir.

16. Beyit

Günler geçip gittiyse geçip gitsin, korkumuz yok. Ey temizlikte naziri olmayan, hemen sen kal!

Kutsiyette ve temizlikte benzeri olmayan dost ve sevgili, âşıkın mâşuku olan Hak Teâlâ'dır. El-Kuddüs Allah Teâlâ'nın ismidir,

güzel ve kâmil olarak görülmeyen, türlü nitelikten ve eksiklikten münezzeh ve mübarek varlık demektir ki o da sadece tertemiz ve pak olan Hak Teâlâ'dır. Kulun görevi onu takdis etmek, kutsiyetini dile getirmek, kutsal varlıktan feyiz ve bereket ve nasip alarak hata ve kusurlardan arınmaya çalışmaktır (bkz. Bakara, 2/30). Nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye, bu hâli yaşamak ve bu mertebeye ermek için gereklidir.

Günler geçip gitti ve geçip gitmedeler. Geceler de onları kovalamadadır. Bunlar gelip geçen şeylerdir, bir var olur, bir de yok olurlar, fânidirler. Bu bakımdan bunlara hayal de denir. İnsanların zihninde tatlısı ve acısı ile geçen günler ve geceler sadece hayaldir. Günler ve geceler geçer, zihinde sadece hayali kalır; geçmekte olan ve geçecek olan günler de aynen öyledir.

Burada günler ve gecelerden maksat vakittir, zamandır. Daha doğrusu dünyadır, maddî âlemdir. Molla Câmî'nin dediği gibi:

Cihân efsanedir aldanma Bâkî
Gam u şadi hayal ü hâba benzer

(Dünya bir efsane/masaldır, aldanma! Keder ve mutluluk da aslında hayal ve uykuya benzer.) Bütün bunlar, masal anlatırken kullandığımız "Bir varmış, bir yokmuş" cümlesi ile de anlatılır.

17. Beyit

Balıktan başka her şey suya kandı, rızkı olmayana da günler uzadı.

Balık suya kanmadığı gibi nefsânî varlıklarından ve bencilliklerinden sıyrılıp mâna âlemine kanat açan Hak erenler, Allah adamları ve Hak âşıkları da muhabbete ve aşka doymazlar. Muhabbet ve aşk bir denizdir, aşk hayatı yaşayan bir kimsenin hayatta kalması, muhabbet ve aşk denizinde olmasına bağlı, denizden çıktı mı ölür, tıpkı balık gibi. Aşk denizinde ve mâna âleminde yaşayanlar zamanın nasıl geçtiğini fark etmezler. İlâhî aşk ve muhabbetten de rızıklarını alamayan nasipsizlerin günleri ise uzar gider. Bunlar maddî sıkıntılar ve dünya dertleri içinde yaşayan, mâna âleminden nasip almayan kimselerdir. Sıkıntı ve üzüntü içinde bulunanların günleri uzar gider, bir türlü akşam olmaz. Bir saat bir gün, bir gün bir ay, bir ay bir yıl olur. Kendilerini

maddeye bağlayan ve dünyaya veren, madde ve dünya tarafından yönlendirilen ve yönetilen kimselerin ne gamı biter ne de derdi, sıkıntı içinde yaşarlar. Nasipsizlerin hâli işte budur.

18. Beyit

Ham pişkinin hâlinden anlamaz; öyle ise söz kısa kesilmelidir, vesselam...

Mevlânâ ham ve çiğ kişilerden bahsediyor. Bunlar Hakk'a giden yola girmemiş, bu yolda meşakkat ve zahmet çekmemiş, riyazet ve mücâhededen uzak kalmış, bir mürşidin gözetiminde nefislerini ıslah ve terbiye etmemiş, kısaca çile çekmemiş kimselerdir. Bunlar hazıra konmaya alışmış olanlardır. Çalışmadan, çabalamadan; azimli, düzenli, kararlı bir şekilde ve emek harcamadan önemli ve kıymetli bir şeyin elde edilemeyeceğini bilmezler. Bilseler bile bunu umursamazlar. Onun için kemal ve fazilet sahibi, ergin ve yetkin bir insan olma mertebesine ulaşamadıkları gibi onların dilinden ve mânevî hâllerinden anlamazlar.

Evet, Mevlânâ'nın sıkça vurguladığı gibi marifet, irfan, hikmet, mânevî hâller ve ilâhî hakikatlere âşina olmak, Allah Teâlâ'nın bir hibesi ve lütfu olup kazanılan şeyler değildir. Ama sâlikin kalp tasfiyesi yaparak, ruhunu kötülüklerden ve günahlardan arındırarak kendini buna hazırlaması, ilâhî feyiz ve bereketi kabule uygun hâle getirmesi icap eder.

Hakk'ın tecellisi nâgâh gelir/Amma dil-i âgâha gelir.

Gâfiller, ihmalkârlar, kaygısızlar, dertsizler, varoluşun sır ve hikmeti üzerinde düşünmeyenler o tecelliden, feyizden ve bereketten nasip alamazlar. Mânevî ziyafetten mahrum kalırlar. O, "Hamdım, piştim, yandım." diyor, aşk ateşinde nasıl yandığını *Mesnevî*'sinde anlatıyor. Bir yanda ârifler, âşıklar ve dertliler; diğer yanda gâfiller, cahiller ve dertsizler; insanlık âlemi, işte böyle bir âlemdir.

Bu beyitte kısa kesmek istediği konu, hiç şüphe yok ki 13. beyitte sözünü ettiği aşk hikâyesidir, beden ve ruhun nereye âşık olduğu konusunun şerhidir: "İnsanın bedeni; bağa, bahçeye, çayır ve çimene düşkündür ve bu düşkünlük onu aşağıya çekerken, ruhu ulvî ve ilâhîdir. Bu ruh, yüce bir diyardan geldiğinden o diyara yükselmek, yücelmek ve çıkmak ister. Ruhun gıdası, irfan ve hikmet

olup aşk onu yükseltir, yüceltir, kudsîler diyarına çıkarır, ona bir tür mânevî mi'rac yaşatır. Bunu anlatmanın sonu gelmez, *Mesnevî*'den ayrı sekiz cilt kitap daha yazmam gerekir." (*Mesnevî*, III/4446) Mevlânâ'nın deyimi ile *aşk hikâyesi geniş ve uzundur; kıyâmete kadar anlatsanız yine bitmez* (*Mesnevî*, V/2188). Ve yine ona göre, insanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır. Sözün hayırlısı ise az olup maksadı ifade edendir. Bundan dolayı en iyisi, sözü kısa kesmelidir. Ve işte 18 beyit, ciltler dolusu anlatılamayacak bu hikâyenin kısa kesilmiş özetidir.

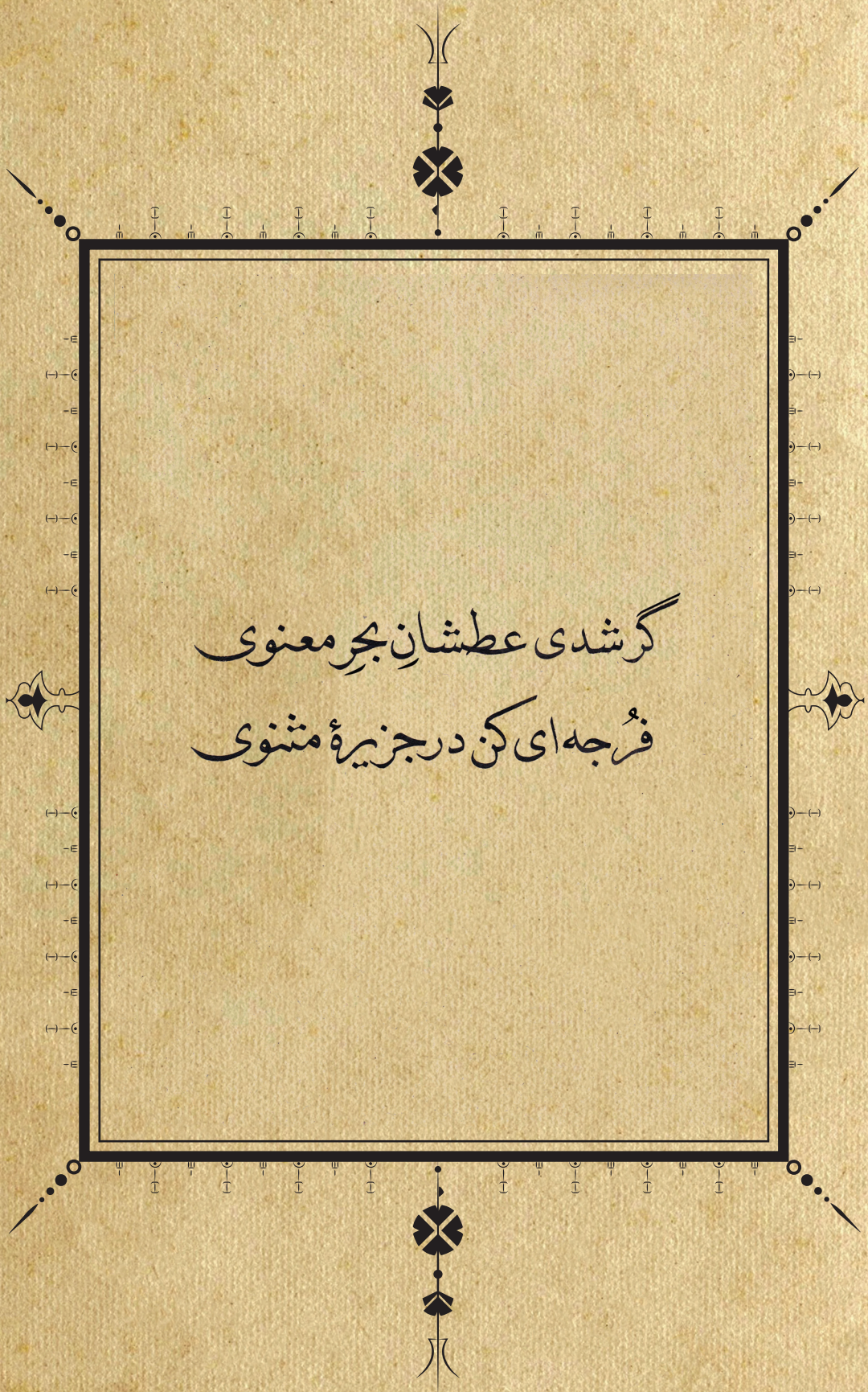
BİBLİYOGRAFYA

Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi,* c. I ve II, haz. Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı, İstanbul, 2004 (muhtelif sayfalar); Mevlana Celaleddin, *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren: Abdulbâki Gölpınarlı, KBB, Konya, 2016 (18 beytin tercümesinde, buradan faydalanılmıştır);* *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî,* 1-6.ciltler, trc/haz., Şefik Can, İstanbul, 2016 (Metin içindeki *Mesnevî* defter/beyit numaraları, bu esere aittir); Uludağ, Süleyman, *İslam Açısından Müzik ve Semâ,* İstanbul, 2005; a.mlf.,*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, 1995.

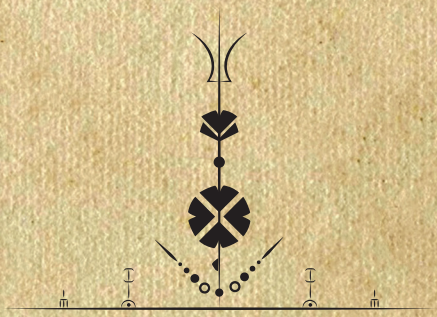
OKUMA PARÇASI

Ahmet Hamdi Tanpınar (öl.1962): *Mesnevî* ve ilk 18 beyit

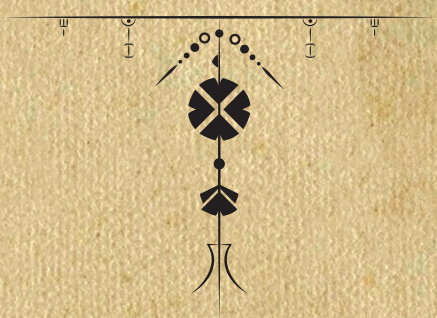
" ... *Mesnevî*, uzunluğuna rağmen çok güzel tarafları olan bir kitaptır. Şarkın en tatlı taraflarından biri; hayvan, kuş, vezir, köylü, bezirgân, halk hikâyeleriyle bu kitaptır. Ve Mevlânâ dünyanın en tatlı hikâye anlatanlarından biridir. Öyle ki Mesnevî'yi düşündüğüm zaman çok defa gözümün önüne kitaptan ziyade tıpkı Saint Chapelle gibi çatısından, kemerlerinden ve kafesinden gayrisi, çok renkli, bir kısmı hayalî, bir kısmı karikatüre kaçan, bir kısmı "nehy-i ân'il-münker" in (kötülükten alıkoymanın) ta kendisi olan bir realizmde hayvan, insan karmakarışık resimlerle örtülü, renkli camdan bir bina gelir.Baş tarafındaki on sekiz beyitle onun yer yer esere serpilmiş akisleri bu renkli dünyayı, daha doğrusu bu çok süzme Şark'ı ve onun derin hikmetini ve hayalî denecek kadar istiare ve realizmini, bütün bir vahdet ve hasret ışığı ile aydınlatır. Mevlânâ'nın hasret ve sevgi felsefesi, bütün Mevlevîlikle beraber öz hâlinde bu on sekiz beyittedir. Bu beyitler kadar geleceği yüklü, onu kendisinde toplayan eser azdır. Zevkimizin en halis tarafı olan Mevlevî mûsikisi, dört âyini kadîmden, Itrî'nin Segâh âyinine ve Rast na'tına, III. Selim'in Suzidilâra'sına ve Dede'nin Ferahfeza peşrevine ve âyinine kadar hepsi henüz kendini denememiş fikir olarak bu on sekiz beytin ezelî hasret sembolü olan *ney*indedir. Öyle ki Mevlânâ bu on sekiz beyti yazıp dostlarına göstermek için sarığının arasına soktuğu zaman -ne kadar büyük, mânevî mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun şair şairdir- bütün o mûsikişinaslar, Galib'e kadar gelen şairler kafilesi doğmuş sanılabilir." (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Ankara, 1960, s. 85-86)

گر شدی عطشانِ بحرِ معنوی
فرُجه‌ای کن در جزیرهٔ مثنوی

“Mâna denizine susamışsan, *Mesnevî* adasından o denize bir ark aç!”

(*Mesnevî*, VI/67)

Birlikte Mesnevî Okuyoruz: İki Hikâye Tahlili

Zekiye Güntan Engin

Birlikte Mesnevî Okuyoruz:
İki Hikâye Tahlili

Mesnevî gibi kemâlât yolcusunun yol göstericisi niteliğinde eserlerdeki hikâyeler, soyut ve anlatımı güç mevzuları örneklendirme yoluyla açıklamayı maksat edinmiştir. İnsanın öğrenmesi, değişimi ve olgunlaşması daima canlı örnek üzerinden olmuş; kültür, örf, inanma ve düşünme türleri devirden devire rol modeller, insan örnekleri ile nakledilmiştir. Bebekliğimizden itibaren yaşamanın gereklerini de değerlere ve duygulara karşılık gelen vasıfları da insanlara, çevremize bakarak taklit ederek öğrenmişizdir. Toplumu oluşturan insanların ekseriyetinin pratik akıl anlayış düzeyinde olduğu, İslam'ın aslî ilkelerinin vasat (orta yolda olan) ümmet hikmeti ile bütünü dikkate alarak vaaz edilmesi göz önünde bulundurulduğunda, hikâye anlatımına Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in konuşmalarında, seleften pek çok hayırlı kimsenin, âbid, âlim ve âriflerin eserlerinin satır aralarında mevcut olmasının sâiki kendiliğinden açıklığa kavuşmaktadır.

Karanlık bir gecede, ateş yakıp kısa bir ses ve alev nümâyişinden sonra birdenbire rüzgârla tamamen sönüp karanlıkta kalıveren kimsenin, münafığın kısıtlı tesirine benzetilmesi (Bakara, 2/17); hidâyete, iyiliğe sevk ısrarlarına duyarsız duran inkâra şartlanmış kimselerin, çobanın sesini işitip anlamayan sürülerle misillendirilmesi (Bakara, 2/171); mallarını gönül hoşluğu ile bezleden, dağıtan kimselerin, mânevî kazancını yüksekçe tepede kurulmuş, yağmuru bol hazmederek iki defa ürün veren, ufak bir çisentide dahi ürün veren göz doldurucu bahçelere benzetilmesi (Bakara, 2/265); Allah'ın ötesinde yardımcılar, dostlar edinenlerin durumunun, örümceğin ağ örerek ev edinmesine remzedilmesi (Ankebût, 29 /41), Kur'an'da temsile birkaç örnektir.

Birinci Hikâye: Padişah ve Câriye Hikâyesi

Mesnevî'nin ilk on sekiz beyit ve giriş bölümünün hemen akabinde "Padişah, Câriye Hikâyesi" karşımıza çıkar. Hikâye edilir ki bir memlekette ihtişamıyla ve adaletiyle hem dünya hem âhiret bilgisine vâkıf bir padişah yaşamaktadır. Bir gün askerleriyle birlikte avlanmaya çıkar, bir câriye görür, tavır ve cemalinden etkilenerek kendisini saraya davet eder. Saraydaki ihtimama rağmen bir zaman sonra câriye hastalanır. Onu iyileştirme gayretiyle sağa

sola haberler verip tabip arayan padişah, ertesi gece rüyada bir işaret görür. Aradığı tabibin ertesi gün kendisine gelecek kişi olduğu, ona tam bir itimatla uyması emredilir. Ertesi gün saraya buyur edilen hekim câriye ile konuşur ve bir kuyumcunun ilgisiyle hasta olduğunu anlar. Padişaha, kuyumcunun kıymetli hediyelerle saraya davet edilmesini ve câriye ile düğünlerinin yapılmasını söyler. Birbirlerine erişip mesut olan câriye ve kuyumcu tazelenir, sıhhat, afiyet bulur. Altı ay böyle mutmain olduktan sonra hekim kuyumcuya içirilmesi üzere bir şerbet tertip eder. Şerbeti içerek günden güne sararıp solan kuyumcu ölür. Câriyenin, esasında sûrete ve altına yönelmiş kuyumcuda kişileşmiş sevgisi de sona erer. (*Mesnevî*, I/36-247)

Hikâyedeki padişah, herkesin vücut coğrafyasında en yüce pâyede bulunan "ruh"tur. Dünyaya gelmiş "Yeryüzünde dolaşınız." (En'âm, 6/11) gereğince kutsal arayışına başlamıştır. Câriye ise "ruh"un daha ilk görmesiyle meylettiği, onun kendisine mir'ât (ayna) olduğunu sezgisel bir duyuşla hissettiği "nefis"tir. Ancak dünya meşgaleleri ile tozlanmış satıh, mürşid-i kâmilin güçlü dokunuşuyla parıldayacaktır. Burada insanlığın anası Havva'yı, cennette kendisine meyledip onunla nikâhlanan Âdem'i (a.s.) hatırlarız. Nitekim Nebî (s.a.v.) "Birbirini seven iki kimse için nikâh gibisi yoktur." (İbn Mace, Nikâh, 19) buyuruyor. Fakat câriyenin gönlü padişahın sevgisinin aksedişi için boş değildir; hevâ ve hevese kapılmış, altına ve gümüşe olan sevgisiyle kuyumcuya meftûn olmuştur. Sevgilerin çoğu zenginliğe, sûrete, mevki ve mertebeye yöneldiği hâlde bunları taşıyan kişide ortaya çıkar. Buna psikolojide *pragmatik (faydacı) sevgi* de denilir.

Tedavi için gelip başarısız olan hekimler, sahte şeyhleri sembolize eder. Hastayı tedavi edemeyen dava ehli kimseler, hep var olagelmiştir. Burada tedavi edici özelliği olup da bu hususta câriyenin derdine çare bulmada başarısız olmuş olabilecekleri de aklımıza gelmelidir. Her doktor her hastaya uygun olmak durumunda değildir. Derin bilgi sahibi bir hekim olup başka yöntemlerle tedaviyi esas almış olabilir. Bir hastalığın her kişide aynı usullerle tedavi edilemeyeceği bilinen bir husustur. Ferde has tedavi usulü hekimlerin mutabık olduğu bir mevzudur. Bunun mânevî tabiplerde de kıyası pekâlâ mümkündür.

Seyr-i ilallahta (Allah'a doğru yapılan yolculukta), menzilleri katedip yeniden bekâya dönen kâmil ve kemale erdirici mürşid,

tedaviyi uygulamaya başlar. “Ruh”un âşık olduğu câriye; “ben”in, “nefs”in, yüce duyguları, sevgi duraklarını gam ve neşeden ibaret olmayan türlü türlü hâlleri fark edebilmesi için önce nefsanî şehvetlerden sıyrılması, bunun için de bu şehevî duygularla bütünüyle veya kısmen hemhâl olması, tabibin reçetesiyle gerekli görülüp hevâ ve geçici isteklerine konu olan kuyumcu ile evlendirilmiştir. Burada katline göz yumulan kuyumcunun, gönlünü çelip işve ve nazla fitneye düşürdüğü câriyeye doğru değil de padişahın mal ve itibar beklenilesi davetine koşarak geldiği çerçevelendirilip onun haddizatında hercai, güvenilmeyen, kazanç ve kâr fikrinde sadakatsiz bir prototip sergilediği ifade edilmektedir. “Her âşıkın gönül sızısında mâşukun katkısı bulunur.” (*Mesnevî* I/1769) Ölümün kuyumcu için taşıdığı diğer hikmete işaret için ise Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen Hızır (a.s.) kıssası dikkate sunulmuştur (bkz. Kehf, 18/65-82). Günahsız bir çocuğu, orada kendisinden başka kimsede bulunmayan ledün ilmiyle (Allah’ın kendisine bağışlamış olduğu ilimle), o çocuğun gelecekteki hâlini görüp onu öldürmüş ve böylece, ebeveynini kötü durumlara şahit olmaktan korumuştu.

“Nefs”in, câriyenin maddî sevgiliye kavuşması ile semirip reng ü sıhhat bulması, aynanın parlak ve net göstermesi için arkasına çekilen sırrın, gümüşünün kalınlığı ve kesafetinin artması misâli “ruh”a liyakatle eş oluşta olumlu katkı sunmuştur. Dünya lezzetlerine ve nimete sabır, yoksulluğa, çileye sabırdan daha güç görülmüştür. Padişaha, yani “rûh-i sultânî”ye temiz bir gönül ve aşkla sevgili olan “nefs”, marifete giden yolda doğru bir vasıta durumuna ulaşır. Dikkat etmemiz gerekir ki bir vasıtanın ideal oluşu onun engel çıkarmaması, maksada doğru yol alması anlamına gelir. Vasıtanın sevk edilmesi kaçınılmazdır. Tasavvuf kavramları içinde devamlı zikredilen “nefs” iki anlamda kullanılabilmektedir. Çoğunlukla nefs kavramından maksat, kötü vasıfları toplayan bir asıl olduğudur. Nefs, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) dualarında da “bir ömür boyu, tek bir göz açıp kapayacak kadar dahi eline bırakılmaması” istenilendir (İbn Hanbel, V/42). Diğer anlam ise *kalp, ruh* ve *akıl* kavramlarına eş anlamlı kullanım olup kendilik, öz, irâde gibi lafızlar yerine geçebilmektedir. Burada olumlu anlam, tezkiye olmuş nefse atıf öne çıkar.

Hikâyemize yeniden dönecek olursak: Hz. Pîr’in tasvirinde, iyi bir yoldaşın desteğiyle kuvvet kazanan “ruh” ve “nefs”, salih amelde zihnî, kalbî ve fiilî düzeyde yükselişe, ihsana ulaşmaya sarf

olacaktır (*Mesnevî*, I/217). İnsan; kemâlâta, dünya ve âhirette salah/onarılma ve saadete böylece ulaşabilir. Hikâyede bulunan unsurlar farklı kişilerle temsil edilseler de bütün anlam örgüsü insanın kendi zatında, kişiliğinde (personalitede) vuku bulmaktadır. Ruhu ve nefsi bu yolculukta sulh ve saadetle tevhidi niyet etmiş, gayelerini birleştirmiş olan kimse itminana kavuşmuş, kulluk ve istikamette daima tetikte olan apaçık bir görüş kazanmıştır. Nefsin aşağılara çeken sıfatları fena bulmuş, ruhun iş birliğinde güzel işlerde mukavemet sahibi bir varlığa dönüşmüştür. "Kim tezkiye olursa kendi lehine tezkiye olmuş olur. Dönüş, Allah'adır." (Fâtır, 35/18)

İkinci Hikâye: Bakkal ve Papağan Hikâyesi

Hz. Pîr'in ehemmiyetine haiz ikinci zikrettiği hikâye mühim ibarelerle dolu "Papağan ve Tacir" hikâyesidir. Daha çocukluğunda Ferîdüddin Attâr'dan (k.s.) Esrarnâme eserini alıp iltifatlar duyan Mevlânâ Hazretleri, kuşların pek çok türünü zikretmiş, teşbih yoluyla simurgvâri ilintiler kurmuştur. Genel tür ismiyle kuş "murg", umûmî sâliklerdir. Doğan kuşu "bâz" mânevî yolun ortalarındakilere, simurg mânevî yolun sonunda olup hâlen kendilerinde nefsânîyetten vasıflar olduğundan imtihana tabi tutulabileceklere, imtihanların ise kurulu tuzaklara misâldir (*Mesnevî*, I/381). Tutî, dudu kuşu, papağan yeşil/gök renkleriyle cemal ve lütuf niteliklidir. Attâr'dan ise, "*Tûti, temiz makamları temsil eder. Kafes de cefa veren kötülüğe bulaşmış kimselerin misâlidir. Tatlı ve şekerli beslenmesi, marifet tatlılıkları ve ruhanî keşiflerle yetinen dünya lezzetlerine tenezzül etmeyen âriflerdir.*" Bir başka yerde ise hakikate ulaşamamış, güzel kelimeleri ezber etmiş taklitçilerdir. (*Mesnevî*, I/2316)

Hikâyede bütün güzellikleriyle tasvir edilen bu kuş bir tacirin dükkânındadır. İçeride gülyağı şişeleri de bulunan egzotik bir bakkal biçimindeki bu dükkânda papağan, bir gün aniden içeri fırlayan kedinin, fare yakalama manevrasıyla korkar ve yağ dolu kristalleri devirir. Dükkâna döndüğünde yalnızca papağanı ve dökülmüş yağları gören tacir büyük bir öfkeyle papağana çıkışır ve başına vurur. Başının tüyleri dökülen papağan konuşmayı keser, türlü türlü muzipliği neşe dağıtan ötüşleri duyulmaz olur. Hatasından pişman olan tacir üzüntülere gark olmuştur. Günlerden sonra dükkânın önünden saçının hepsi tıraş edilmiş bir derviş geçer. Melamiliğin bazı yollarında kaş, saç, sakal, bıyık kesip hor

görülmeyi gaye edinen cavlakî namında kimseler bulunmaktaymış. Bu da onlardan biriymiş. Hikâyeye göre günlerdir konuşmayan kuş, dervişi görünce, "Hey niye kelleştin, gülyağı şişelerini mi kırdın?" anlamına gelebilecek bir seslenişte bulunur. Papağanın kafeste olması (ki kafeste olmayan, hür olan papağan konuşmaz, kendi ötüşlerini yayar) onun dünya zindanına düşmüş ruha bir benzetme taşıdığını da bize hissettirmektedir.

Papağanın cascavlak olan dervişe bu ilgisi orada bulunan herkesi güldürür. Kastedilen kuşun kendisi ile derviş arasında vuku bulan kıyaslamasıdır (*Mesnevî*,I/247-328). Burada yanlış kıyas yapmaya vurgu söz konusudur. En mühim ders ise *birbirine benzeyen nice işler vardır ki aralarında yetmiş yıllık fark vardır* cümlesidir. Birbirine çok benzeyen kişiler vardır. Yemesi, içmesi, uyuması aynıdır ama kalpleri arasında farklar mevcuttur. İnsanlarla velîler, nebîler de böyle olabilir. Kavminin eziyetlerine düçar olan peygamberler, "Sen de bizim gibi bir insansın." yanlış kıyası sebebiyle iman etmeyen birçok kişinin ızdırabını yüreğinde derinden duymuştur.

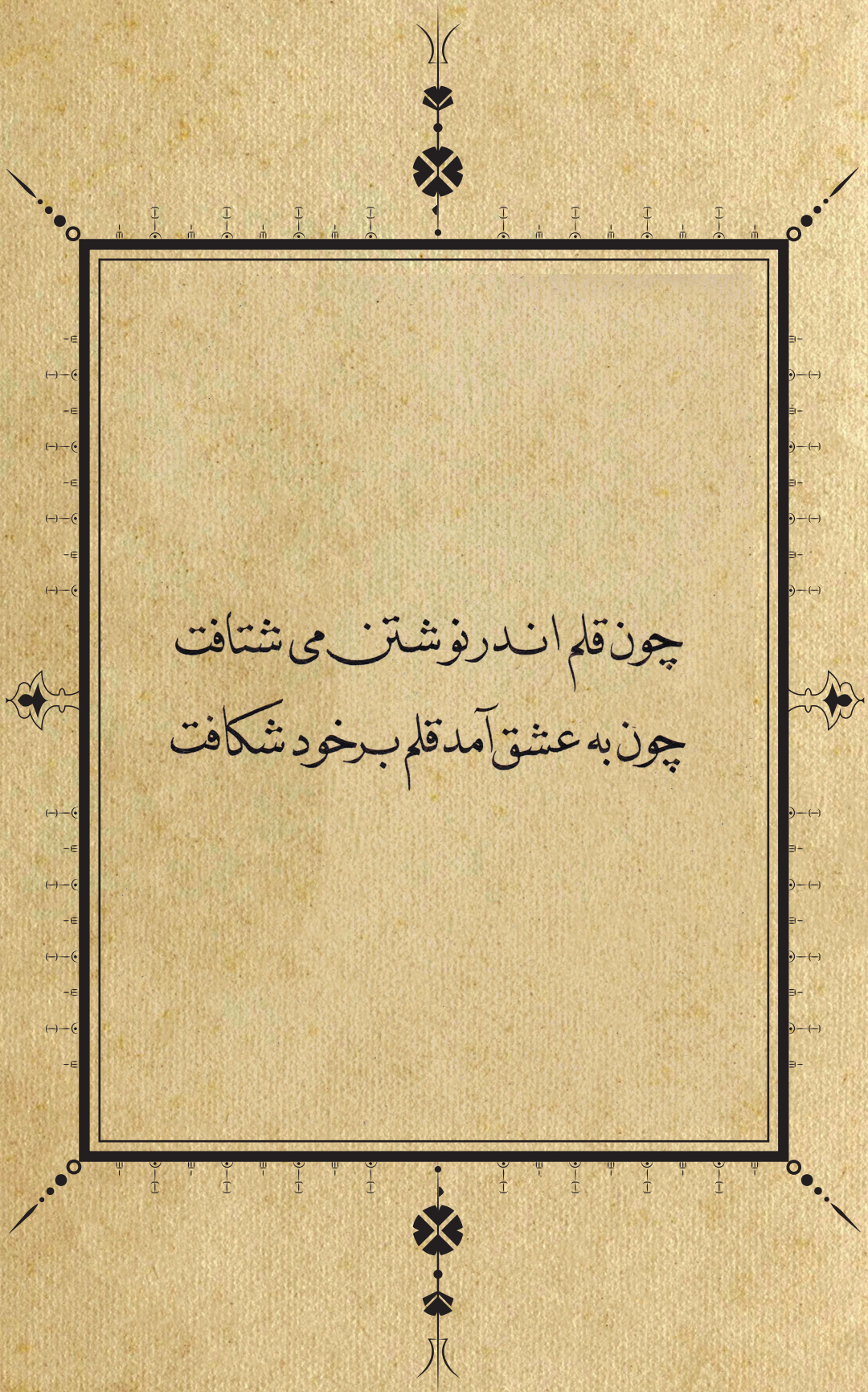
Hikâyede işaret edilen diğer bir mevzu, atılmış ok ve söylenmiş sözün geri çevrilmesinin mümkün olmadığı gerçeğidir. Ama Cenâb-ı Hakk'ın merhameti icabı, evliyaullaha öyle bir inâyet ihsan edilmiştir ki onlar niyaz ettiklerinde kaza ve belâ okunu geri çevirirler. O esnada kapı önünden geçen kimsenin derviş olması tesadüf değildir. Binaenaleyh Allah'ın (c.c.) muhabbetini ve bu seyirde kınanmayı şiar edinmiş melâmî-cavlakî bir kimse velev ki yolun başındaki bir can dahi olsa konuşamaz olmuş, bir kabiliyetini kaybetmiş kuşun, önceki gibi konuşmasına sebebiyet vermiştir. Bunu yaratılış amacından uzaklaşmış, maksat pusulasını yitirmiş, maneviyat dili lâl olmuş, mânevî gözü körelmiş kimselerin, Allah dostlarının maiyetiyle, tevafuken dahi olsa nazarıyla dirildiği, nusrete kavuştuğu şeklinde anlayabiliriz. Nitekim tasavvuf tarihinde fiziken kötürümleri iyileştiren, dilsizleri konuşturan, gözleri açan, ağrıları dindiren, pek çok velîden bize ulaşan haberler mevcuttur.

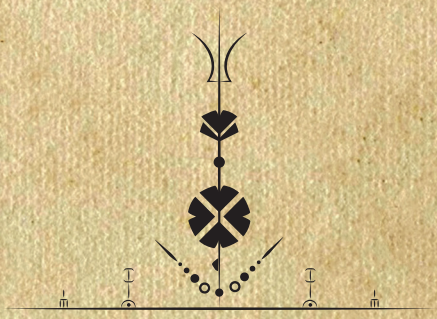
Peygamber ve velîlerin irâde ve işleri saadet vesilesidir. Söz ve fiilleri, vahiy ve ilhama istinaden beyan olmuştur. Kötü ahlâktan kurtulmuşlar, ilâhî aşkla beşerî bayağılıklardan uzaklaşmışlardır (*Mesnevî*, VI/400). Hak Teâlâ'nın elinde kalem gibi olmuşlardır. İnsan, beden ve ruhun birleşimi iken, onu yalnızca dış görünüşü ile gören kimseye cevaben; vehim ve isnadsız fikirlerden, düşüncelerden

kurtulup, gönül aynasını silip sonra onların yüce hâllerini görerek kendisini onarmasını söyleyebiliriz. *Mesnevî*'yi okurken "hikâye" deyip geçmeyelim. Hikâyeler içinde nelerin saklı olduğunu, "hangi zarfın içinde" sunulduğunu düşünelim. Çünkü Mevlânâ'mız o hikâyeleri "çocuğa güzel tadı anlatırken *şeker* kelimesini kullanmak" gibi bir gayeyle anlatmıştır.

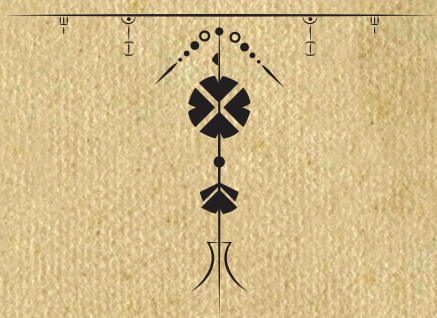
BİBLİYOGRAFYA

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulûmiddîn*, çev. A.Serdaroğlu, İstanbul, 1989 (VI/ 125);a.mlf., *Âbidler Yolu*, çev. Yaman Arıkan, İstanbul, 1968 (s. 10); Güntan, Zekiye, *Muhammed Murâd Nakşbendî ve Hülâsatü'ş-Şürûh adlı Mesnevî Şerhinden ilk 1001 Beyit,* Konya, 2011 (s. 320); Kanar, Mehmet, *Esrarnâme*, İstanbul, 2 012 (s. 125); Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. I ve II, haz. Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı, İstanbul, 2004; Maverdî, Muhammed b. Habib, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn,* Lübnan, 2013 (s. 37).

چون قلم اندر نوشتن می شتافت
چون به عشق آمد قلم بر خود شکافت

“Kalem, yazmada koşup durmaktadır ama aşk konusuna gelince
çatlar, âciz kalır.”

(*Mesnevî*, I/114)

Dîvân-ı Kebîr'in "Aşkın" Dili

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Dîvân-ı Kebîr

Dîvân-ı Kebîr'in "Aşkın" Dili

Yaygın olarak *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî* veya *Külliyât-ı Şems* olarak anılan Hz. Mevlânâ'nın bu eseri, âdeta Tebrizli Şems'e aittir. Çünkü Hz. Mevlânâ ve Şems birlikte anıldığında hatıra gelen veya gelmesi gereken his ve düşünce dünyası bu eserin özünü oluşturmaktadır. Tebrizli Şems'i anlama hususunda ortaya çıkan farklı eğilimler, Dîvân-ı Kebîr (Büyük Dîvân) için de geçerlidir. Aslında bu eser, öğretici bir ahlâkî eser olan Mesnevî'den anlam dünyası yönüyle pek farklı görülmemelidir. Farklı olduğu kanaati muhtemelen, kısa şiirler hâlindeki gazel ve rubâîlerden meydana gelmiş olması ve bu tür şiirlerin hemen tamamen duygulu ve coşkulu olduğu, hatta hayalî ve felsefî mefhumlar içerdiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Her iki eser arasında hem ifade biçimi hem de fikrî anlamda çok beraberlikler vardır. Bu durum buradaki örneklerde de görülecektir.

Konu tespitine çalışılırsa, *Dîvân-ı Kebîr*'de aşk, hasret, ayrılık, dostluk, sabır, tabiat, bahar, Hz. Peygamber, âyetler, hadisler, ibadetler, peygamberler, ârifler ve tarihî şahsiyetler gibi sayısız başlık oluşturmak mümkündür. Kırk bin kadar beyit içeren eser, buna imkân verecek büyüklüktedir. Ancak eserin başında da aşk ateşi vardır, sonunda da aşk ateşi vardır.

Hz. Mevlânâ bu eserinde ilk mısrası Türkçe olan, "*Fars isen, Rum isen ya da Türk, dilsizlerin dilini öğren!*" (Gazel 1183/3) beytiyle ve benzerleriyle insanları gönülden konuşmaya davet etmektedir. Ayrıca çoğu gazelin son beytinde kendisini ve dinleyenleri, "Sus" hitabıyla suskunluğa çağırmaktadır. Ancak kendisi diğer yandan 66 bin beyit kadar olan Mesnevî ile Dîvân-ı Kebîr'in sahibidir. Büyük çoğunlukla Farsça yazdığı bu şiirler arasında birkaç bin beyti aşacak kadar Arapça, çok az sayıda olsa da Türkçe ve Rumca dizeler söylemiş, yüzlerce Türkçe ifade ve tabiri şiirlerine serpiştirmiştir. Bu farklı gibi gözüken değerli tercihleriyle sözlerinin bütün dünyaya ulaşmasının yolunu açmıştır.

Aşk Söyletir

Dîvân-ı Kebîr'den örneklere ve bilgilenmeye, aşk ve Şems-i Tebrîzî şiirleriyle yakınlaşmak daha doğrudur. Kâinatı kuşatan ve âlemlerin yaratıcısı Hakk'a yönelen aşk, Hz. Mevlânâ'nın bütün eserlerinin ana konusudur. Yeryüzünde insandaki ve tabiattaki her güzellik unsuru, bu amaçla izlenmelidir ve övgüye değerdir. Aşk coşkunluğuyla yazılan beyitlerde bu unsurların yanı sıra özel anlamlar kazanmış sâkî, bâde, kadeh ve ilgili sembol kelimeler, çoğu defa Şems-i Tebrîzî adıyla yan yanadır. Hak ve hakikat aşkıyla söylüyor Mevlânâ:

Ne hoş aşk, ne hoş aşk bizdeki, Allah'ım! Ne özlü, ne güzel, ne etkileyici Allah'ım!
Bizim çark vurup dönüşümüz ab-ı hayattandır; ne elden ne neyden ne de deflerdendir Allah'ım!
Kesinleşti, o padişah bu arşta gizlidir, zira şeker saçmanın sebepleri mevcuttur Allah'ım!
Hayalinin düştüğü akıl ve zihin ne güzel akıldır, ne hoştur, ne görücüdür Allah'ım!
Beden kâr ve zarar üzüntüsüyle feryat ettiyse sendendir, üfleme zurnadan değildir Allah'ım!
Beden neyini senin elin delik delik etti, gece gündüz bu ağlama ve kavga içindedir Allah'ım!
Biçare ney, makamın yolunu ne bilir, gören ve bilen neyzenin nefesidir Allah'ım!
Bahçede, gülistanda sarhoşların haşmetiyle ne hoş ışık ne canlılık ne sevda var Allah'ım!
Mûsâ'nın güzel çölünden ve Îsâ'nın sofrasından ne hoş yiyecekler, azıklar, helvalar var Allah'ım.
Bu yiyecekten, bu azıktan nasıl sarhoşuz, nasıl şaşkın! Yerden değil, yukarıdandır Allah'ım!
O dostun yüzünün aksiyle bu bahçelerde, her yanda ay, güneş ve Ülker yıldızı var Allah'ım!
Sel gibiyiz, ırmak gibiyiz, hep sana doğru koşuyoruz; her selin menzili denizdir Allah'ım!
Susayım diye çok yemin ettim ama olmadı, yoksa senin denizinin her incisi konuşur mu Allah'ım?
Sus, ey gönül! Zira sarhoşsun, aman sürçersin, mevcut afetten onu koru Allah'ım!
Gönül, can ve iki göz, aşkla şaşkın ve perişandır Tebrizli Şemsülhak'tan Allah'ım! (Gazel, 94)

Bu başka bir sarhoşluktur, sâkîsi ve şarabı mâna âlemindendir, yeryüzünün bir nesnesinden eser yoktur onda. Sadece anlatabilmek için bu sözcükler dile gelmektedir. Bu aşkın zevki ve coşkunluğu bu nedenle tarif edilemez:

Bizim sarhoşluğumuz için şaraba veya meclisimiz için çeng ve rebabın neşesine ihtiyaç yoktur.
Sâkîsiz, güzelsiz, mutrip ve meysiz, harap sarhoşlar gibi perişan ve sarhoşuz. (Rubâî, 82)

Yaratıcıya doğru koşturan aşk, yeryüzünü de bir başka göstermekte ve âşıklara farklı tatlar sunmaktadır. Yaşlıyı gençleştirir, ölüyü diriltir. Âşık artık iman yurdunda güven içindedir. Hz. Mevlânâ anlatıyor:

Gül bahçesi güzelinin yüzünü gördüm, o aydınlığın gözünü ve kandilini gördüm.
Canın o kıblesini ve secde yerini, o işreti ve güven yurdunu gördüm.
Gönül, "Orada can vereyim, varlığı ve benliği bırakayım." dedi.
Can da semâya koyuldu, el çırpmaya başladı.
Akıl geldi, "Bu bahta ve ulu saadete ben ne diyeyim?" dedi.
Bu gül kokusu, sırtı iki büklüm kamburu servi gibi yaptı.
Aşkta her şey dönüşür; Ermeni, Türk yapılır.
Ey can! Sen, canın canına ulaştın. Ey beden! Bedeni bıraktın.
Saf yakut, bizim dostumuzundur; Gani Allah'ın altınını derviş yer.
Taze yaş hurmayı o dertli Meryem bulur (Meryem, 19/25).
Yabancının gözü görmesin diye iyiliği halka gösterme.
İmandan maksat senin için eminlikse, eminliği uzlette ara.
Uzlet yeri neresidir? Gönül evi. Eminliği gönülde âdet edin.
O bâki leziz kadeh gönül evinde sunulur.
Sus, suskunluk hünerini öğren; hünerli laf söylemeyi bırak sen.
İnancını gönlünde tut, zira gönül iman yurdudur. (Gazel, 122)

Aşkın sesi yüksek, daveti heyecan vericidir. Neşeli çağrısını Hz. Mevlânâ seslendiriyor:

Her an sağdan soldan aşkın sesi geliyor; biz çayırlara gidiyoruz, kimin seyre niyeti var?
Ev nöbeti geçti, bahçeler yeşerdi; saadet sabahı doğdu, kavuşma ve görüşme vaktidir. (Gazel, 463/1-2)

Aşkın Gül Bahçeleri

Aşk yolunu bulmak zordur, ancak ulaşınca görülmeyen alanlara açılma ve gül bahçelerine girme fırsatı vardır. Yeryüzü imkân ve değerlerine bağlı akıl, bu yolda yol alamaz. Çünkü o, maddî varlıkla ve kazançlarla meşguldür. Bir başka bakışla harekete geçmeli, benlik ve varlık iddiası terk edilmelidir. Aşkın ve âşıkın bazı hâlleri *Dîvân-ı Kebîr*'de şu gazelde dile gelmektedir:

Aşkın, kan perdesi içinde gül bahçeleri vardır; âşıkların, açıklanamayan aşkın güzelliğiyle işleri vardır.
Akıl, "Altı yön sınırdır ve dışına yol yoktur." der; aşk, "Yol vardır, defalarca ben gittim." der.
Akıl bir çarşı gördü ve ticarete başladı; aşk, onun çarşısının ötesinde nice çarşılar gördü.
Nice gizli Mansur, aşkın ruhuna itimat ederek kürsüleri terk edip darağaçlarına çıktı.
Bâde içen âşıkların gönlünde zevkler vardır; kara gönüllü akıllıların gönlünde inkârlar vardır.
Akıl, "Yokluğa adım atma, sadece diken var." der; aşk ise akla, "O dikenler senin içindedir." der.
Hadi, sus! Gönül ayağından varlık dikenini çıkar, böylece gönlünde gül bahçeleri görürsün.
Şems-i Tebrîzî! Söz bulutu altındaki güneş sensin, senin güneşin doğduğunda sözler yok olur. (Gazel, 132)

Aşkın mahiyeti üzerine nice tartışmalar yapılmıştır ve yapılacaktır. Hz. Mevlânâ bir gazelinde tartışmacıların bazı iddialarını sıralamakta ve bu görüşlere, "yalan" kısa cevabını vermektedir. Dolayısıyla olumsuz tartışma cümleleri olumluya dönüştürülünce aşkın bazı özellikleri de bu şiirde kayda geçmektedir:

"Aşk padişahının vefası yoktur." diyorlar, yalan. "Senin gecenin sabahı yoktur." diyorlar, yalan.
"Aşkın için kendini niçin öldürüyorsun? Bedenin yok olmasından sonra hayat olmaz." diyorlar, yalan.
"Aşkta gözyaşların beyhudedir, göz kapanınca buluşma olmaz." diyorlar, yalan.
"Zamanın dönüşünden çıkınca, bizim bu canımız o yana gitmez." diyorlar, yalan.
Hayalden kurtulamayan kişiler, "Nebîlerin kıssaları hep hayaldi." diyorlar, yalan.
Doğru yola gitmeyenler, "Kulun Hakk'ın eşiğine yolu yoktur."

diyorlar, yalan.
"Gönül sırrını bilen, sırları ve gayb sırrını kula vasıtasız söylemez." diyorlar, yalan.
"Gönül sırrı kula açılmaz, lütufla kulu gökyüzüne götürmez." diyorlar, yalan.
"Tabiatında toprak bulunan kişi, gökyüzü ehliyle tanışık olmaz." diyorlar, yalan.
"Temiz can, aşk kanadıyla bu toprak yuvadan havaya uçamaz." diyorlar, yalan.
"O Hak güneşi halkın zerre zerre iyi ve kötülüğüne karşılık ulaştırmaz." diyorlar, yalan.
Sus. Eğer sana bir kimse, "Harf ve söz olmadan konuşulmaz." diyorsa, yalan. (Gazel, 1299)

Tebrizli Şems ve Hasret

Tebrizli Şems, aşk yolu bilgisine sahipti ve bunu Hz. Mevlânâ ile paylaşmıştı. *Dîvân-ı Kebîr*'deki gazellerde çeşitli sıfatlarla birlikte hemen hep onun adıyla karşılaşırız. Önümüzdeki şiirde Mevlânâ hem aşkın ana kaynağına yönelmekte hem de aşkla buluştuğu Şems-i Tebrîzî'nin ilk ayrılışındaki hüznünü, ondan aldığı bir mektuba cevap vererek dile getirmektedir:

Ezelî-ebedî diri, bilen, gücü yeten ve tasarrufta bulunan Allah'a yemin olsun.
Onun ışığı aşk mumlarını yaktı, böylece yüz binlerce sır bilindi.
Onun bir fermanıyla dünya âşık, aşk, hâkim ve mahkûmla doldu.
Tebrizli Şems'in tılsımlarında onun şaşılacak hazineleri gizlendi.
Sen yolculuğa çıktığın andan itibaren mum gibi tatlılıktan ayrıldım.
Bütün gece mum gibi yanıyoruz; ateşle eş, balmumundan mahrumuz.
Onun cemalinin ayrılığında cismimiz virane, ondaki canımız da baykuş gibi.
O dizgini bu yana çevir, zevk/hayat filinin hortumunu sağlamlaştır.
Sen olmadan semâ haramdır, neşe şeytan gibi taşlanmıştır.
Sensiz bir gazel hiç söylenmedi, sonunda o mânalı mektup ulaştı.
Senin mektubunu dinlemenin zevkiyle ancak beş altı gazel söylendi.
Ey Şam'ın, Ermenistan'ın ve Rum diyarının övüncü! Akşamımız, seninle sabah olsun. (Gazel, 1760)

Hz. Mevlânâ, dünya hayatında ve gönül dünyasında çok dostlar edinmiştir. Sırasıyla annesini, ilk hanımını, babası Bahâeddin Veled'i, şeyhi Seyyid Burhâneddin'i ve sohbet arkadaşı Şems-i Tebrîzî'yi ve daha başka sevdiklerinin acısını yaşamıştır. Onun ayrılık ve hasret üzerine yazdığı şiirlerdeki derin hüzün, çok etkileyicidir. Hüznün ana kaynağı, Mesnevî'nin ilk beyitlerinde andığı Hakk'ın huzurundan ayrı kalıştır. Yeryüzünde de sevdiklerinden ayrı düşmenin verdiği hüzün, ilk ayrılışın gölgesi altındadır ve çok içlidir. Şems-i Tebrîzî adına yazdığı hasret şiirlerindeki duygulu ve canlı tasvirler çok etkileyicidir:

Gel, gel. Hicretinden ne akıl kaldı, ne din. Huzur ve sabır gitti bu zavallı gönülden.
Sorma sarı yüzümü, gönül derdimi, sine yangınımı; bunlar söze sığmaz, gel, gör gözünle.
Senin ateşinle yüzüm, pişmiş ekmek gibi kızarmıştı; şimdi ufalmış ekmek gibi toprak yoldan topla beni.
Yüzünden ayna gibi hayaller derliyordum; şimdi gör sen, sarı ve kırışmış yüzümü.
Irmak içinde sağa sola kıvrılan su gibiyim, ayrılık sağdan soldan pusu kurmuş bana.
Gece gündüz toprak gibi yüzüm gökyüzüne doğru, yere ve göğe sığmayan yüzünden.
Seher vakti dertle sabah yeline mektup yazdım, "Allah aşkına yolculuğun yolunu tut.
Başın toprakla bulaşırsa, yıkama, gel; ayağına diken batarsa, çıkarmak için oturma!"
Gel, gel. Beni gelgitten kurtar, gel de canım öyle böyleden kurtulsun.
Haber ettim, "Ey âşıkların habercisi, ey güvenilir elçi! Allah için çabuk söyle.
Gözyaşı dalgalarına kapıldım, gönül ateşiyle yandım; o bana ne yazdı, çaren bu diye?"
(Gazel, 2084)

Bu hasret ve arayışta samimi sevginin yanında bir de sevilenin, seveni sevdiğini bilme güveni ve dayancı vardır. Benliği, yani nefse ait olanı terk ettiren aşk, sevgiliyi de yakalar; Hz. Mevlânâ'nın ifadesiyle, "*Dilberler, âşıkları canla arar. Bütün sevgililer, âşıkların avıdır.*" (*Mesnevî*, I/1739) Öğreten cemâl-i mutlak Hak'tır, *Mesnevî*'den bir mısra: *Bundan "Sever"i ve "Severler"i (Mâide, 5/54)* bilip anla! (Mesnevî, III/4438) Öyleyse şu gazeli de aynı duygular içinde hakiki seven ve sevilenler adına okumak gerekir:

Ey dost! Beni böyle dostsuz bırakma; beni terk etme, beni bırakma, bırakma.
Kölenin canı aman dilemeye geldi, beni ayrılıkta amansız bırakma.
Tabipsin, hatta zamanın Îsâ'sısın; gitme, beni böyle hasta bırakma.
Bana, "Bizim mağara arkadaşımızsın." dedin; beni mağarada böyle yalnız bırakma.
Sana bir gecelik ayrılık az görünüyor, azı bana sor, çok ayrı bırakma.
Gönlüme az ateş atma, az ateş hafif değildir, bırakma.
Soluğum kesildi ama tekrar dinle benden, beni bu defa yalnız bırakma! (Gazel, 1041)

Arkadaşlık ve Dostluk Üzerine

Mevlânâ bütün insanlara seslenmekte, ayrılıklar ve pişmanlıklar içerisinde yanmamaları için değerli öğütler vermektedir. Onun gazelleri hayata dair, hayat neşesine dair çok değerli ve özel yorumlar barındırmaktadır. İşte bu gazeli, yaşarken dostlarla beraber olmanın ve kıymet bilmenin yolunu hisli sahnelerle anlatmaktadır:

Gel, birbirimizin kıymetini bilelim; sonra ansızın birbirimizden ayrılmayalım.
Mademki inançlı kişi, inançlı kişinin aynasıdır, niçin aynamızdan yüz çeviriyoruz?
Cömert kişiler, dostlarına canlarını feda ettiler. İnatçılığı bırak, biz de insanız.
Niçin "Kul e'ûzu" (Felâk ve Nâs, 113,114/1) ve "Kul Huve'llâh" (İhlâs, 112/1) dualarını aşkımıza okumuyoruz?
Art niyetler dostluğu karartır, niçin art niyetleri gönülden kovmuyoruz.
Ölünce beni hoşça anacaksın, niçin ölü severiz de diriye düşmanız?
Ölümümden sonra barış yapacaksın, ömür boyunca senin üzüntünle sıkıntı içindeyiz.
Şimdi öldüğümü kabul et, barış yap; çünkü biz barışta ölüler gibi teslimiz.
Madem mezarımın üzerini öpeceksin, yanağımı öp; şimdi ikimiz de hayattayız.
Ey gönül! Ölü gibi sus. Bu dilden dolayı benlikle itham edilmekteyiz. (Gazel, 2084)

Mevlânâ insanlar arasında olması gereken uyumu, sevgiyi ve aşkı yüzlerce, belki de binlerce beyitle dikkatlere sunmuştur. Hiç olmazsa birkaç örnek beyit burada yer almalıdır:

Arkadaşıyla anlaşan, arkadaşsız kalmaz. Müşteriye iyi davranan iflas etmez.
Ay geceden ürkmediği için nurlandı. Gül de dikenle uzlaştığı için güzel kokulu oldu. (Rubâî, 115)

* * *

Dost ol, dost gör; gönül ol, sevgili gör; yürüyen servinin ardında pınar ve gül bahçesi gör.

Hareket et, neşe ve geçim yolunda tembel olma; kumaş takdim et, tüccarın canlılığını gör.

Bizim tüccarımız, gönül ehli kişiler ve peygamberlerdir; bu kervanın yoldaşı bağışlayıcı yaratıcıdır, gör.

Mahmut, yine Ayaz'ın odasının kapısına geldi; aşkı seç, âşık ol, nice ikbal gör.

Ayaz'ın toprağıyım, o benim gibi aşk huyludur; aşk ol, aşk ara, hilekâr sevgili gör.

Bu çarık ve post güzel âdettir; şükretmek için onu kıble edin, bağışın geri kalanını gör.

Eziyet ve bela anında çarığı görüyorsun, hasta olmadan kendini yorgun ve hasta gör.

Önüne inci koy, seni köy ağası yapsın; eski ver, yeni al; tohum ver, ambar gör.

Yere bakarsan gökyüzünü hiç görmezsin; bir an kendini görme, görüş kaftanını gör.

Bu inci saçan sözü, sözü verene teslim et; o zaman her parçandan nükte ve söz gör! (Gazel, 2057)

Yolda Olmak Gerek; Hareket, Hareket…

Hareket, yenileşme, diriliş ve ruhanî doğum gibi kavramları Mevlânâ eserlerinde özel olarak zikretmektedir. Bunların her biri günlük hayatı ve ömrü, erişilecek amaç için zenginleştirmenin adıdır. Yerinde durmak, bedenen ve zihnen hareketsizliği ifade etmektedir. İnsanın arzusu daima ilerlemeye ve yücelmeye doğru olmalıdır, şu rubâîde veciz bir şekilde dile geldiği gibi:

Hoştur, her gün akarsu gibi durup solmadan bir konak aşmak. Dün gitti, dünün sözü de dün gibi geçti; bugün yeni söz söylemek gerek. (Rubâî, 1438)

Hz. Mevlânâ hareketle dirilenlere tabiattan, dünyadan ve mâna sultanlarından örnekler sıralamaktadır. Kesinlikle başka çözüm yoktur, yeryüzünde ve gönül dünyasında mutlaka yol almak gerek. Şu gazel sadece bunun için yazılmış olmalıdır:

Ağaç bir yerden bir yere hareket etseydi ne hızar derdi çekerdi ne de cefa yarası.

Sert kaya gibi dursalardı ne güneş ışık salardı ne de mehtap.

Fırat, Dicle ve Ceyhun, deniz gibi yerlerinde dursaydı ne acı olurlardı.

Hava kuyuda hapsolunca zehir olur; bak, gör, hava durmakla ne kaybetti.

Denizin suyu havaya, buluta yolculuk yapınca acılıktan kurtuldu, helva gibi oldu.

Ateş, alev ve şule hareketinden geri kalınca kül olmaya, ölüme ve yokluğa yöneldi.

Kenanlı Yûsuf'a bak, babasının yanından yola düştü Mısır'a dek, nadir kişi oldu.

İmran oğlu Mûsâ'ya bak, annesinin kucağından Medyen'e geldi, o yolla efendi oldu.

Meryem oğlu Îsâ'ya bak, sürekli yolculuk sebebiyle can suyu gibidir. "Ölüyü diriltir." (Hac, 22/6)

Resul Ahmed'e bak, Mekke'yi bıraktı; ordu çekip Mekke'ye hâkim oldu.

Mi'rac Gecesi Burak'ın üzerinde yolculuk yapınca, "Bir yay kadar yaklaştı veya daha yakın." (Necm, 53/9) mertebesini elde etti.

Sıkılmazsan, dünyada yolculuk yapanları bir bir, ikişer, ikişer, üçer sayarım.

Sana azını söyledim, gerisini sen bil, kendi huyundan Allah'ın huyuna ve ahlâkına yolculuk yap! (Gazel, 214)

Şu beyit, şiirler arasında âdeta böyle büyük bir konunun başlığı gibi durmaktadır. Hz. Mevlânâ bizzat ilan ediyor:

Eski satanların sırası geçti; yeni satanlarız, bizim çarşımızdır bu. (Gazel, 424/2)

Din zevki

Hz. Mevlânâ eserlerinde çeşitli şekillerde din zevki, kulluk zevki, can zevki, iman zevki, secde zevki, gözyaşı zevki, tövbe zevki, sabır zevki, şükür zevki, doğruluk zevki gibi büyük anlamlar çağrıştıran tabirler kullanmaktadır. Hakk'a ve hakikate yolculuk, yeryüzünde başlar ve ilk ürünleri yeryüzündedir. Gerçek zevk ve neşe bu dünyada bu yolla tadılabilir. Şu gazel bu hâlden haberdar etmektedir:

Din zevki oluşan kişiye dünya balı tatlı gelir mi hiç?
Bir kadeh şarapla devrilen aklı ne yapacaksın?
Aklı sat ve hep hayret satın al, bu alışverişten senin kârın olur.
Ey akıllı! Birinin aklının anladığı bir hâlden değildir, bu.
Bütün akıllar anahtar olsa, yine de açılmaz böyle bir kilit.
Her zerre sese gelse, o bütün sesler duyulmaz.
Bu deniz ne çoğalır ne azalır; kul temiz de gelse, kirli de.
Bu denize yönelen kişi, Yezîd olsa, Bayezîd olur. (Gazel, 987)

Zevkin ve neşenin bu türleri, dinî ibadetlerin içinde ve ruhunda mevcuttur. Hz. Mevlânâ'nın bu konuda hissettirip öğrettiklerine numune olmak üzere oruçla ilgili şu gazelini ve hacla alakalı diğer bir gazelini bir arada görmek belki de yeterli olacaktır.

Oruç annesi, lütufla çocuklara geldi. Ey çocuk! Orucun elbisesinin eteğini kolayca bırakma.
Onun zarif yüzüne bak, güzel sütünü iç. O mahallede vatan edin, orucun kapısında otur.
Hoşnutluk eline bak, Allah'ın bir baharıdır. Can cennetine bak, oruç nergisleriyle dolmuş.
Ey nazlı gonca/çocuk! Ne de zayıfsın, ne de narinsin! Bahar cambazı gibi oruç çemberinden sıçra.
Ey gül! Kana batmışsın, neden neşeli ve güleçsin? Yoksa İbrahim Halil'in İshak'ı mısın, oruç hançerinden hoşlanıyorsun?
Niçin ekmeğe âşıksın? Yeni bir dünyaya bak. Hadi oruç harmanından can buğdayı al! (Gazel, 2375)
* **
Ey evini barkını bırakıp şehrinden ayrılan! Allah'ın evi yolculuğundan hoş geldin.

Kâbe'yi ziyaret ve Mustafa'yı görme aşkına yolculukla gündüz yiyeceğin ve gece kararın yoktu.

Hakk'ın o kıblesine yüz ve sine sürüp, Hakk'ın evine girdin; "-Giren- güven içinde olur." (Âl-i İmrân, 3/97)

Bu tehlikeli yolda nasılsınız, nasıldınız? Allah cümleyi her korkudan emin kılsın.

Gökyüzünde hacıların lebbeyk nidalarından Arş'a kadar nara ve feryat sesleri var.

Ey Merve'yi gören ve Safa'ya giden! Can, senin gözünü öper, ayağına baş koyar.

Hakk'ın misafiri oldunuz, Hak vaat etmiştir: "Bizim yanımızda özel değerli misafir olur." (Âl-i İmrân, 3/97)

Can, hacıların yükünü Meş'are'l-haram'a, Mina'ya kadar taşıyan deveye toprak olsun.

Hacdan döndü, gönlü orada kaldı; can halkayı tuttu, beden derde müptela oldu.

Şam'dan Zât-i Cuhfa'dan, Basra'dan Zât-i İrk'tan buraya "Rabbimiz" diyerek kılıçla ve kefenle geldiler.

Şimdi yedi kere tavafın kabul oldu, Makam'da iki rekât tavaf namazı kıl.

Safa dağına çık, dağ üzerinde yüzün Beyt'e doğru tekbir al, tehlil/tevhid oku ve de dua et.

Sonra Merv'e çık, orada da bunun gibi yap; yedi kere ve tekrar Beyt'e tavaflara yönel.

Terviye günü belagatli hutbeyi dinle, sonra dua ile Arafat'a doğru gel.

Sonra Vakfe yerine gel ve dağa (Ebû Kubeys) yakın dur; daha sonra sabah yine orada dur.

Sonra yüzünü Mina'ya çevir ve ondan sonra yedi defa taş alıp at.

Bizden Rukn'e ve Hatim'e selam olsun, Zemzem'e ve o vefa konağına nice özlemimiz var.

Bir sabah olur, uykudan toplanıp kalkarız; Halil çiçeğinden koku getirir seher yeli bize. (Gazel, 199)

Vuslat ve Düğün

Artık bütün dünyanın bildiği bir gün var. Onun da özel bir adı, "Şeb-i Arûs", 17 Aralık. "Düğün gecesi" isimlendirmesi, farklı bir yorumla "en güzel gece" diye anlam yükleyebileceğimiz bu tabir, Hz. Mevlânâ'ya aittir:

Dünyada toy ve düğünlerimiz mübarek olsun, toy ve düğünü Allah bizim boyumuza göre biçip kesti.
Zühre yıldızı ayla bir araya geldi, papağan şekerle buluştu; her gece güzel simalı padişahımızdan başka bir düğün gecemiz var.
(Gazel, 31/1-2)

Hak yolda ilerleyip Hakk'a erenlerin, hâlleri ve sırları vardır. Şu gazelinde Hz. Mevlânâ bu sırların bir kısmını açıklamakta ve gönülleri ikna edip çalmaktadır:

Bizim ölümümüz ebedî düğündür. Onun sırrı nedir? "Huvellahu ahad / Allah birdir." (İhlâs, 112/1)
Güneş pencerelerle bölünür, pencereler kapanınca sayı yok olur.
Üzümde bulunan sayılar, üzümden damlayan şırada yoktur.
Allah'ın nuruyla diri olana bu ruhun ölümü yardımdır.
Onlar için kötü deme, iyi deme; zira iyiden ve kötüden geçmişlerdir.
Gözünü Hakk'a dik ve görmeden söyleme, böylece gözüne başka bir göz koyar.
O göz, gözün gözü olur, hiçbir görünmeyen ve sır ondan kaçamaz.
Çünkü görüşü, Allah'ın nuruyla birliktedir, böyle bir ışığa ne örtülü kalır?
Işıkların hepsi, her ne kadar Hakk'ın ışığıdır, o hepsine Samed'in nuru deme.
Hakk'ın o ışığı, bâki ışıktır; fâni ışık, cismin ve bedenin sıfatıdır.
Halkın bu gözündeki, ateş ışığıdır, Hakk'ın sürme çektiği başka.
Onun ateşi, Halil için ışık oldu, akıl gözü özellikte eşek gözüdür.
Allah'ım! Göz kuşu, senin bağışını gördü, senin arzunla uçuyor.
Felekler feleğinin kutbu seni aramada rasat kurdu.
Ya dîdarından görüş ulaştır ona ya da bu ayıpla onu reddetme.
Canın gözünü sen her an yaş tut, onu boy ve yanak tuzağından koru.
Göz uykuda seninle ayıktır, böyle uyku olgunluktur, doğruluktur.
Ancak uykuda yorum yapılamaz, kıskançlara inat onu uykudan uyandır.
Yoksa çalışır ve coşar, Ahad'ın aşk ateşiyle mezara dek.
(Gazel, 833)

Ölenler için ağlamaya gerek yok gibidir. Gerçekte ağlayanlar kendilerine ağlayıp dua etmektedirler, etmelidirler. Tavsiye bu yöndedir ve öte yöne gidişle ilgili sağlıklı ve ümitli değerlendirmeler

yapmak yaraşır inançlı kullara:

Ölüm gününde tabutum yürüdüğünde, "Bende bu dünyanın derdi vardır." sanma.
Benim için ağlama ve "Yazık, yazık!" deme. Şeytanın tuzağına düşersen odur, yazık.
Cenazemi görünce, "Ayrılık, ayrılık!" deme. Benim için kavuşma ve buluşma, o zamandır.
Beni mezara teslim ettiğinde, "Elveda, elveda!" deme. Çünkü cennet topluluğuna perdedir mezar.
Batışı gördüğünde doğuşa bak. Gurup, Güneş'e, Ay'a ne zarar verir?
Sana batış görünür ancak doğuştur. Mezar hapis görünse de kurtuluşudur ruhun.
Hangi tohum toprağa girdi de yeşermedi? İnsan tohumu hakkında niçin bu şüphedesin?
Hangi kova kuyuya dalıp dolu çıkmadı? Can Yûsuf'a kuyudan dolayı feryat eder mi?
Ağzını bu tarafa kapattığında, o tarafa aç. Zira artık senin hay huyun mekânsızlık havasındadır. (Gazel, 911)

Mânalar ve konular kaynağı olan *Dîvân-ı Kebîr*'den nakledilen az sayıdaki bu şiirler, sadece belirli konulara örnek teşkil edebilir. Söz ve sonuç, Hz. Mevlânâ'nın uyandırıcı bir çağrısıyla tamamlansa yeridir:

Kalkın, ey âşıklar! Gökyüzüne gidelim, gördük bu dünyayı, o dünyaya gidelim.
Hayır, hayır, bu iki bağ hoş ve güzel olsa da bu ikisini aşalım, o bahçıvana gidelim.
Secde ederek sel gibi denize gidelim, sonra da deniz üzerinde köpük gibi biz el çırparak gidelim.
Bu matem evinden düğüne sefer edelim, bu safran/sapsarı yüzden, erguvan/kırmızı yüze gidelim. (Gazel, 1713/1-4)

BİBLİYOGRAFYA

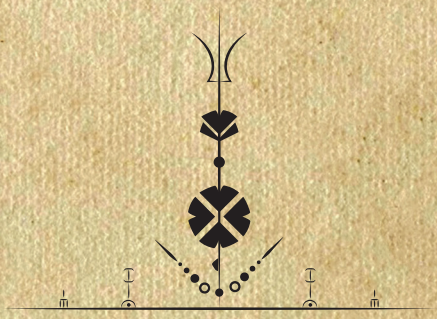
Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddin,* İstanbul, 1985 (s. 262-267); Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2013 (s. 102, 445); a.mlf., *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-i Kebîr*, I-X, nşr. B. Fürûzanfer, Tahran, 1336- l345 hş./1957-1966 (Gazel numaraları bu yayına aittir); a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr,* I-VII, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 2000 (Önsöz, 1, 10-12); Yaltkaya, M. Şerefeddîn, "Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *Türkiyat Mecmuası,* S. 4, İstanbul, 1934, s. 111-168.

OKUMA PARÇASI

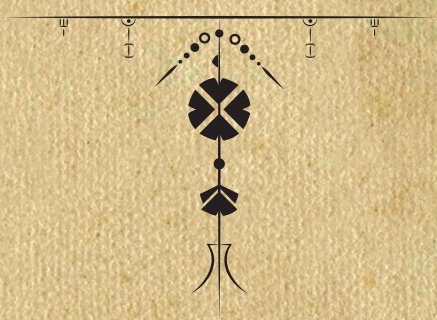
Nurettin Topçu (öl.1975): Vecdin Feryatları

"Mevlânâ Celâleddin'in, biz, vecdinin feryatlarını dinledik. Daldığı huzur denizinin derinliklerini görmemize imkân yok. Denizin ta dibinden sıyrılıp da suyun yüzüne ne vurdu ise, onu görüyoruz. Biz, Hz. Mevlânâ'nın aşkını değil sadece aşkının dile gelen ifadesini elde ettik. Peltek dilimizle anlatmaya çalıştığımız bütün bundan ibaret. Huzur denizine yalnız o daldı. Bize vecdinin fırtınasından çıkan sesler kaldı. Heyhat! Onu Mevlânâ zannediyoruz. (Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan*, İstanbul, 2002, s. 139)

غیر رویت هرچه بینم نور چشمم کم شود

“Senden başka neye baktımsa gözümün nurunu götürdü.”

(*Dîvân-ı Kebîr*, 1946. gazelden)

Dîvân-ı Kebîr'den Bir Gazel Şerhi: Tek Varlık

Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç

Önünde üst üste sıralanmış 10 tane kiremidi bir vuruşta kırmaya niyetlenen karatecinin kulağına hocası, *"Eğer önünde 10 tane kiremit görürsen onları değil, elini kırarsın. Önünde sadece 1 kiremit var, o da en alttaki, gayrısı yok. Böyle bil. Böyle gör. Sadece ona ulaşmaya odaklan, hedefine ulaşırsın. Gayrısını da görürsen ondan da olursun elinden de."* der.

Bir ve yegâne olan Hâlik ü zü'l-Celâl'in her an yaratmak sûretiyle idâmesini sağladığı âlem ve içindeki her şey ancak onun bu eyleminin süratinden dolayı varmış gibi gözükürler. O sürekli yaratmadadır. Bir yaratılış, ardından bir yaratılış daha. Tıpkı elimizde tuttuğumuz kalemi çok hızlı sallarsak sanki sabitmiş gibi duruyor gözükmesi misâli gibi. *Rahman'ın Nefesi* der buna bizim ârifler. *Brahman'ın Nefesi* der Hind geleneği. Nefes alırken ve dışarı verilirken ağır hareket edilirse o eylem gözlenebilir. Ama hızlı, daha hızlı ve en hızlı hâlde alınıp verilirse gözlenemez, insan âdeta kaskatı kesilmiş gibi sabit durur. Nefes talimi yapanlar *habs-i nefes* dedikleri bir hâlden bahsederler. İçten yanmalı hermetik motorlar gibi iç devinimiyle çalışan araçlar, enerjisini dışarıdan almaz, öz kaynaklarını kullanır. İç nefes... Veyahut nefesin içselleştirilmesi de denilebilir buna. Dıştan bakıldığında sabit ama içten bakıldığında muazzam bir devr-i dâim içerisinde.

Yani her hareket eden oluş/bozuluşa tabii bir dönüşüm içerisinde olmak zorundadır. Sabit olmayan bu dönüşen şeyler bir görüntü oluştururlar. Çünkü sübûtu olmayan şeyler görüntüden ibarettirler. Ama o görüntü, o tezâhür, o sabitten neşet eder. Görüntünün aslı yokluktur ama yansıdığı yerin aslı vardır. O öz sabit ve muhkem iken her bir görüntüsü diğerinden farklıdır, değişkendir. Çünkü misâller yenilenmektedir (*Teceddüd-i Emsâl*). Onun için girdiğin suya bir daha giremezsin der filozof. Sonradan girdiğin ilk girdiğin değildir zira. Yüksekten uçan uçakların ardında bıraktıkları dumandan izler gibi geçici, uçucu, yok olucu. Zira görüntü hareketten kaynaklanır ve hareketin sabitliği yoktur. Sabitliği olmayanın da gerçekliği yoktur. Aslı yokluktur, fâniliktir. Sûfiler bunu kısaca şöyle ifade ederler: "Bu âlem, Allah'ın bazı sırlarının mahallidir. Cevherler, a'razlar, unsurlar, bunların hepsi perdedir. Tevhidde bunları var kabul etmek, şirktir."

Hz. Mevlânâ, bayrak üzerine işlenmiş aslan resmini misâl getirir buna, film ve sinema teknolojisinin daha ortaya çıkmadığı o yıllarda. Bayrak dalgalandıkça sen üzerindeki o aslanı canlı sanırsın, tıpkı sahici bir aslan gibi hareket etmektedir, der. Oysa yel esmese görürsün onun ölü olduğunu. Nefes üflenmese bize ölü olacağımız gibi. Tıpkı her bir resim karesinin tek tek oluşu ama hızlıca, art arda hareket ettirildiğinde bir bütünmüş gibi hareketli film yapılması gibi. Hayatımız da böyle anlardan meydana geliyor. Hepsi de tek bir andan çıkma. Dâim Ân'dan... Bütün resim kareleri aslında bir karedir. Bütün renklerin aslının bir olması gibi.

O zaman görüntü, bir yanılsamadan ibarettir. Zira, dediğimiz gibi, görüntü her an değişmektedir. Tam "buldum, yakaladım" dediğiniz anda kılık değiştirip ellerinizin arasından kaçıp gitmektedir. Aynı zamanda yorucudur. Yani görüntü yorar. Bir yerden sonra her görüntü yorar. Görüntünün neşet ettiği yeri bulduğunda ise göz de kalp de huzura erer. Kafa gözünün yaptığı optik eylem yani sûret bizi sîrete yani öze götürürse kalıcı sûretler orada temâşa edilir. Kafa gözü aracılık vazifesini yapar ve ayrılır odadan. Halvete o giremez. Dışarıda kalır. Zira gören ve görülenin Vahdet'e erdiği o an, ayrılığın kalktığı andır. Nesneleri görmek için belirli bir mesafe uzaklaşmanız gerekir. Göz tam olarak mercek ayarını ancak bu şekilde yapar. Burnunun dibini görememek derler buna. *Görülen* ve *gören* yani *şâhid* ve *meşhûd* hep ayrı durmak zorundadır. Bir miktar uzaklık gerekir. Hasılı *şuhud*'da hep ikilik, hep ayrılık vardır. Şaşı göz bir şişeyi iki görür. Kurbiyyet ile artık *gören görülen* ayrımı kalkar. Artık baş başa kalma zamanıdır. Nâ-mahremin giremeyeceği yerdir orası.

Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Dîvân*'ı, bu dünyada hiçbir nâ-mahrem kalmasın için bir çabalamadan ibarettir. Hatta şunu bile söylemek mümkün ki Mevlânâ'nın, vahdetin dışındaki olay ve hikâyelerden, "kesret/çokluk"tan söz etmesi, halkı vahdete çekmek içindir; yoksa *Mesnevî*, "fakr dükkânıdır" veya "vahdet dükkânıdır" (*Mesnevî*, VI/1429 ve 1432). O, *Mesnevî*'sinde, "Biz ademleriz/ yoklarız. Bizim varlıklarımız da ademdir. Sen, fâni-nümâ (fâni sûretle gösteren) Vücûd-i Mutlak'sın." (*Mesnevî*, I/ 603) derken, "Varlık birdir, o da Hak'tır." diyen Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî'nin ıstılâhâtıyla konuşur gibidir.

Peki, *gören*'in *görülen*'den ayrı bir kimliği mi var ki? Senden göreni iyi tanımak gerek. *Hüve'l-Basîr* (*O, gören'dir*) yalnız o değil

mi? Sanmak, zannetmek kurgudur, yakîni bilgi olamaz. Bu yüzden zannî bilgide ayrılık görebilirsin ama yakînde bir olduğunu idrak edersin. Niyazî-i Mısrî bu sebepten:

Öyle sanırdım ayrıyem, dost gayridir ben gayriyem

Benden görüp işideni bildim ki ol canan imiş.

derken zandan yakîne böylesi bir geçişe dikkat çekiyor.

Görmek için Durmak

Mademki fâni nesneler sürekli değişen görüntüden ibarettirler yani hareket hâlindedirler, o zaman kendileri de bir müddet sonra yorulurlar ve bakanları yorarlar. Sürekli hareket gözü yorar. Sürat sporları yapanlar, otomobil yarışçıları, akrobatik uçak pilotları, süper hızlı trenlerle seyahat edenler camdan dışarı bakarlar ama kördürler nesneleri seçemezler, göremezler. Biyo-kronolojileri de çabuk bozulur. Vücut saatleri arızalanır. Çabuk yaşlanırlar. Dinginliği yakalayamadıkları için huzursuzdurlar. Gözlerinin feri gider. Oysa camdan gelip giden her bir karede ne dünyalar gizlidir. Görmek için durmaları gerekir (vakfe).

Senden görüp işitenin kim olduğunu idrak edersen kendini tanımış olursun. Bunun için biraz durman lazım. Huzurda, vakfe yapman lazım. O zaman aradığın şey senden dışarıda değil, anlarsın. Görüntüde değil. O zaman görüntü elde edeceğim diye uzaklaşma. Bilakis yakınlaş. Yaklaşırsan (*takarrub*) bulursun (*vecede*) ve ancak bulursan olursun (*vücûd*). O zaman,

Sağ u solu gözler idim dost yüzünü görsem deyu

Ben taşrada arar idim ol can içinde can imiş

diyeni dinle. Yalan söylemiyor, efsane söylemiyor. Tecrübesini aktarıyor. Buluşunu anlatıyor. Her nesne görüntüdür dedik ve her görüntü de fânidir, dedik ya. "*Her şey fânidir fakat celâl ve ikram sahibi olan Rabbi'nin vechi (yüzü) bâkidir.*" (Rahman, 55/26-27) sözünden aldık. "Çaldımsa mîrî malı çaldım." diyen şair misâli. Zira "Hakk'ın *sözünün üzerine söz yoktur.*" (Tevbe, 9/40) O sözü de ancak "Bu *fenâ gülzârına tâlib olanlar anlamaz, Vech-i Bâkî hüsnüne hayran olan anlar.*"

Nûr'un kaynağına vardığında, orada artık görüntüye yer yoktur. Görüntü, gölgedir. Işığın kendisinde gölge olmaz. Gölgeler,

görüntüler artık yok olur. O Nûr'dur. *Semâvâtın ve arzın nûrudur* (*Nur*, 24/35). Dostun yüzünü temaşaya kadar her görüntü yorar, gözün nurunu alır. Ama onu müşâhedede bilakis yorgunluk biter, huzur gelir, gözün nûru gelir. Ona kalp gözü derler. Bir kez açıldı mı 360 dereceyi görür. *Zira her nereye dönse onun vechi oradadır* artık (Bakara, 2/115). Onun vechi orada olduğu zaman orası var olur. Yoksa yoktur kuantum ulemâsına göre. O zaman var olan, yalnız onun nûru ve nur-yüzü (*vech*) ise acaba Hz. Mevlânâ'nın üzerinde şu serlevha sözü sizce hak söz değil mi, ne dersiniz?

غیر رویت هر چه بینم نور چشمم کم شود

Gayr-ı ru'yet her çe bînem nûr-ı çeşmem kem şeved.
Senden başka neye baktımsa gözümün nurunu götürdü. (Dîvân-ı Kebîr, 1946. gazel)

Ne demişti hoca talebesine, "Gayrısı yok, sadece ona ulaşmaya odaklanırsan hedefine ulaşırsın. Gayrısına odaklanırsan ondan da olursun, elinden de."

BİBLİYOGRAFYA

Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ed. V. Jukovski, mukaddime: K. el-Ensârî, Tahrân, 1374 [1954], (s. 9); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-yi Mânevî*, ed. R. Nicholson, Tahran, 1925-1933; a.mlf., *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, ed. B. Fürûzanfer, Tahran, 1336-1346 H.Ş 1957-1967.

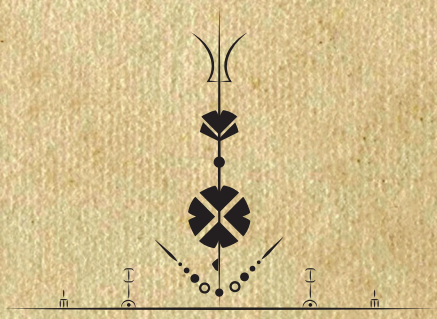
BİR RUBÂÎ

Başımı koyduğum her yerde secde edilen odur.
Dört köşe ve altı bucakta tapılan hep odur.
Bağ, gül, bülbül, semâ, sevgili...
Bütün bunlar bahanedir; yalnız ve asıl maksut hep odur.

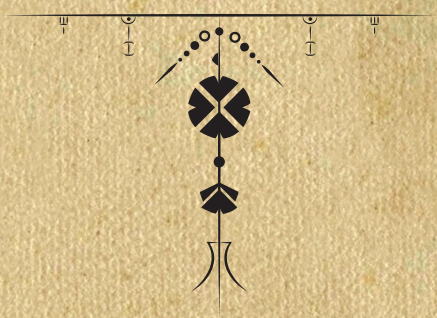
(Mevlânâ, *Rubâîler*. çev. H.A. Yücel, s. 5/no.3)

مرا گویی دراین عمرت چه دیدی

به از عمر و جوانی من چه دانم

“Bana, ‘Bu dünya hayatında sağlıklı yaşamaktan ve gençlikten daha hoş, daha iyi ne gördün?’ diye soruyorsun, ben ne bileyim!”

(*DK-S*, II/771; *Dîvân-ı Kebîr*, III/ 1544’ten)

• • • • •

“Dünyada Gençlikten ve Sağlıktan Daha Güzel Ne Var?”
Diyorsun. Ben Ne Bileyim?

Prof. Dr. Hülya Küçük

• • • • •

“Dünyada Gençlikten ve Sağlıktan Daha Güzel Ne Var?” Diyorsun. Ben Ne Bileyim?

Dünyada gençlik ve sağlıktan daha güzel ne olabilir ki? Sağlık, her şeyden önce mutluluk ve güzel işler yapmaya vücudun gücünün yetmesi demektir. Nitekim bir hadiste, “Âdemoğlunun ayakları, Rabbinin önünden kayar kaymaz [ölür ölmez], şu dört şeyden sorguya çekilir: Gençliğini nerede tükettiğinden, ömrünü nerede bitirdiğinden, malını nereden kazanıp ne için harcadığından, ilmiyle ne yaptığından.” (Tirmizî, Kıyâmet,1) buyurulmuştur. Öyleyse insan, hastalık gelmeden önce sağlığın; ihtiyarlık gelmeden önce gençliğin; çok işin olacağı zaman gelmeden vaktin; ölüm gelmeden önce, hayatın değerini bilmelidir. Başlıkta bir bölümünü verdiğimiz gazelinde Mevlânâ, bunu şöyle ifade eder:

Bana, “Nasılsın?” diyorsun, nasıl olduğumu ben ne bileyim?
“Nerelisin? Kimlerdensin?” diye soruyorsun, nereli olduğumu, kimlerden olduğumu ben ne bileyim?
Bana: “Niçin böyle mest olmuşsun, kendinden geçmişsin, hangi kadehten içtin de bu hâle geldin?” diye soruyorsun, ben ne bileyim?
“O dudakta ne var ki o dudak yüzünden bu kadar tatlı dillisin?” diyorsun, böyle olduğunu ben ne bileyim?
Bana: “Bu dünya hayatında sağlıklı yaşamaktan ve gençlikten daha hoş, daha iyi ne gördün?” diye soruyorsun, ben ne bileyim! (DK-S, II/771; DK, III/ 1544’ten)

Mevlânâ, genç olmayı, iyi ve güzel işler yapmak ve değişmek, iyi yönde gelişmek için büyük bir fırsat olarak görür. İhtiyarlık ise bunun tersi olarak, gücün, kuvvetin kesilip çorak toprak hâline dönüşmek ve kötü huyların yerleşik hâle gelmesi dolayısıyla değişimde *ümitsizlik* hâlidir:

Ne mutlu o kişiye ki gençlik çağını ganimet bilir de borcunu öder.
Kudretli olduğu günlerde; sıhhatli, güçlü, kuvvetli bulunduğu zamanlarda bu işi başarır.
Çünkü gençlik çağı, yemyeşil, terütaze bir bahçe gibi esirgemeksizin meyveleri yetiştirir.
Genç adamın kuvvet ve şehvet çeşmeleri akıp durur. Bedenin zeminini onlarla yeşertir.
Gençlik; mamur, tavanı adamakıllı yüksek, dört duvarı

sapasağlam bir eve benzer.
Ne mutlu o kişiye ki ihtiyarlık günleri gelip çatmadan, boynunu liften yapılmış iple bağlamadan...
Toprak çoraklaşıp akmadan, kaymadan işini başarmıştır. Çünkü çorak yerden güzel nebatat asla yetişmez.
İhtiyarın gücü, kuvveti kesilir, şehvet suyu akmaz olur.
Kendisinden de faydalanmaz, başkalarına da faydası dokunmaz.
Kaşları, eyer kuskunu gibi aşağı düşer, gözü yaşarır, görmez olur.
Yüzü buruşur, kertenkele sırtına döner. Söz söyleyemez, tat alamaz olur, dişleri bir şey kesmez bir hâle gelir.
Gün geçip gitmiş, akşam çağı gelip çatmış, leş gibi beden topallamakta, yolsa uzun. İş görülecek yer yıkık, iş işten geçmiş.
Kötü huyların kökleri kuvvetlenmiş, onu kökünden söküp çıkarma kuvveti de azalmış!
(Mesnevî, II/ 1215-126)

Görüldüğü üzere Mevlânâ, gençlik ve sağlığı, güzellik açısından aynı seviyede görmektedir. Çünkü her ikisi de g*üzel işler yapmaya güç, kudret ve imkân* demektir. Ona göre, aslında yaşlılık, tecrübe demektir ve *tecrübe*, aklın en büyük yardımcısı olarak çok önemlidir. Genç, henüz mektepte yeni okuma-yazma öğrenene benzer. Hatta, yolun başında olmasına binâen yazısının harfleri eğri büğrüdür. *Bu hâliyle gürbüz olsa bile delikanlıdır, aklı azdır. İhtiyarın ayağı, hızlı adım atmasa da aklının iki kanadı vardır, yücelerde uçar!* (*Mesnevî*, IV/2056-58) Ama gençlik denince akla sadece "beden gençliği" gelmemelidir (*Mesnevî*, IV/2579). Çünkü öyle gençler vardır ki bedeni genç, *aklı yaşlı*dır. Nitekim Hz. Peygamber, genç olan Cafer-i Tayyâr'ı, kendisinden daha yaşlılara baş yapmış ve onun, kendisinin genç, aklının yaşlı olduğunu söylemişti. Aynı şekilde, şeytan yaşlıydı ama aklı yoktu. Hz. Îsâ da çocukken peygamberlik verilen bir peygamber değil miydi? *Mesnevî*'de, Hz. Peygamber'in sözü şöyle hikâye edilir:

Onun aklını defalarca denedim... O genç işlerde ihtiyarlık etti.
İhtiyar, akıl ihtiyarıdır oğlum... Saçın, sakalın ağarmasıyla adam, adam olmaz.
İblis'ten daha ihtiyar kim var? Fakat değil mi ki aklı yok, hiçbir şeye yaramaz.
Birisi çocuktur ama Îsâ nefesli, gururdan, hevesten arınmış olursa ona nasıl çocuk diyebilirsin?
Saç ağarması, ancak gözü bağlı ve kısa görüşlü kişiye göre pişkinlik alâmetidir.

O mukallit, alâmet olarak delilden başka bir şey bilmediği için daima buna yol arar. (Mesnevî, IV/2159-67)

Sağlık konusununsa, bu kitabın yazıldığı 2020-2021 yıllarının Covid-19 pandemisiyle çalkalanan yıllar olması dolayısıyla gençlikten daha geniş bir şekilde ele alınması doğru olur, diye düşünüyoruz. "İki nimet vardır ki insanların çoğu bunlardan gaflet içindedir: Birisi sıhhat, diğeri de boş vakittir." (Buhârî, Rikâk, 1) hadisinde de belirtildiği üzere, insanların çoğunun değerini idrak edemediği iki nimetten birisidir sağlık. İnsanın zâtından/kendisinden sonra en çok sevdiği şey, azalarının selâmeti ve sıhhattir. Sıhhat, başka bir şey için araç olarak değil, li-zâtihi/kendi özelliklerinden dolayı istenen şeylerdendir. O, insanın seyr ü sülûkünde (Allah'a yaptığı yolculukta) de çok önemlidir çünkü ancak ve ancak onun varlığıyla yapılan zikir ve şükürle Allah'a ulaşılır. Oruç gibi birçok ibadet sağlığa şükür için yapılır. Hatta zekât bile sağlığa şükür içindir. Çünkü sıhhat olmazsa insanın para kazanacak veya kazandığını koruyacak gücü de kalmaz. Özellikle oruç, sağlıklı bir bedenin zekâtıdır.

Gazzâlî *İhyâ*'sında sıhhatin, nimetlerin en güzeli ve her insanın istediği dört şeyden birisi olduğunu söyler. "Nefis/ruhta ilim, bedende sıhhat ve selâmet, malda servet ve insanların kalbinde bir mevki sahibi olmak."tan ibaret olan bu dört "istenen", insanın mutluluğunun aslıdır. Allah'a yakın nefsin faziletleri olan mükâşefe ilmi, muâmele ilmi, iffet ve adalet, ancak ve ancak bedenî fazîletlerle tamam olur. Bu bedenî fazîletlerin başında sıhhat gelir. Diğer nimetler gibi sıhhat nimeti de dünyevî görünse de uhrevî mutluluğa hizmet eder.

İnsan, önce zâtını yani kendisini, *sonra organlarının selâmetini yani sıhhatini* sever. Çünkü varlığın kemali ve devamı buna bağlıdır. Allah'ın verdiği organlar içinde selâmeti zarurî olanlar baş, kalp ve karaciğerdir. Sağlıklı olmasına mutlaka muhtaç olunanlar, diğer organlardan önce göz, el ve ayaktır. Sağlıklı oluşu, "süs" makamında olanlar ise kaşların kavisli olması, dudakların kırmızılığı, gözlerin renginin güzelliği gibi hususlardır. Mevlânâ, *Dîvân*'ında, "Bana, 'Hayatta sağlıklı yaşamaktan, gençlikten daha hoş, daha iyi ne gördün?' diye soruyorsun. Ne bileyim!" derken, sağlıktan daha güzelinin olmayacağını anlatmak ister. Ama birçok insan hasta olmadığı zamanlarda bu nimetlerin pek de farkına varmaz, hatırlamak için hasta ve hastane ziyareti mutlaka gereklidir. Bu durumda insan, zayıflığını ve muhtaçlığını da anlar.

Ancak unutmamak gerekir ki sıhhat, her zaman güzeli getirmez. Zira sıhhat, ölümü unutturur. Hastayken, sık sık ölümü düşünen insan, sıhhatliyken bunu hemen hiç düşünmez. Oysa insan, her an aniden hastalanacağını, hastalığın da ölümden uzak olmadığını düşünmelidir. Bu açıdan hastalık, sabrın çok zor olduğu bir durumdur ama ölüme karşı uyarıcıdır. Belki sıhhatli olmak, insanın şımarıp sapmasına sebep olacaktır. Belki daha büyük hastalıklar gelecektir. Fizyolojik zayıflık ve hastalıklara düçar olma, insanın kibrini kıracak, Yaradan karşısındaki güçsüzlüğünü gösterecektir. İnsan, doğumundan ölümüne dek hep başka insanlara ihtiyaç duyması ve her an bir hastalığa yakalanma ihtimali dolayısıyla fizyolojik olarak çok güçsüzdür. Cismi, tabîattaki dört anâsırın yani su, hava, toprak ve ateşin idaresi altındadır. "Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, güçsüzlüğün ardından güç veren, sonra tekrar güçsüzlük ve yaşlılık verendir." (Rûm, 30/54) âyetinde de buyrulduğu üzere insan, aslen zayıflık üzere yaratılmıştır. Hatta insanın "hiçbir şey" (bkz. İnsan, 76/1) olduğu bir dönem vardı. Çünkü Allah önce gökleri ve yeri, yani kâinatı yaratmış, orayı çeşit çeşit varlıklarla donatmış sonra insanı yaratmıştır. Bunu düşünmek, insanın en büyük ve nefsine en zararlı hastalık olan kibir ve ucb/kendini beğenme hastalığından kurtulması için tek çaredir. Meselâ, Muhâsibî'ye (öl. 243/857) göre, kibirden kurtulmanın yolu, insanın kendisinin yaratılışını düşünmesidir: "Âdemoğlunun evveli topraktandır; sonra ölü nutfeden, sonra ölü bir kan pıhtısından, sonra et parçasından, sonra küçük ve değersiz, duymaz, görmez, konuşmaz, düşünmez, hareket etmez bir ölü cisimden yaratılmıştır. Sonra ona ruh üflenmiş, bu hâllerden geçtikten sonra dünyaya gelmiş, sonra da canlı ama yine zayıf, küçük, değersiz bir bebek olmuştur. Sonra yine pisliklere terk edilir: Karnında ters, mesanesinde idrar, burnunda sümük, ağzında tükürük, kulağında kir, sonra diğer pis kokular ve kirlere sarar onu... Gusül ve temizlikte hele bir gevşeklik göstersin; hayvanlardan daha çok kokar, hastalıklara düçar olur. Ayrıca açlık, balgam, yel, kan gibi muhtelif rahatsız edici maddeler taşır vücudu. Bütün bunların yanında o; hakîr, güçsüz, işlerinde başkalarına muhtaç bir kuldur. Acıkıp acıkmaması, yaşayıp yaşamaması, uyuyup uyumaması kendi elinde değildir; bu hususları tersine çevirmek için elinden hiçbir şey gelmez. Acıkmamak ister ama acıkır, susamamak ister ama susar, hastalanmamak ister ama hasta olur, unutmamak ister ama unutur, tam tersine unutmak ister ama unutamaz... Ayrıca ölümünün, istediği şeylerde olmadığından da emin değildir: Ölümü, belki tokluğunda, belki uykusunda olacak, uyuyup uyanamayacak. Bir mâliki olan, hakîr bir kul, onu

evirip çeviren bir Rabbi var. Gece veya gündüzün herhangi bir bölümünde kulağının, gözünün, bütün organlarının, aklının veya bunların bazılarının gidip gitmeyeceğinden, geri alınmayacağından; başlangıçtaki görmez, işitmez, dilsiz, cahil hâllerinden emin değildir. Allah'ın, kullarının birçoğuna bunu yaptığını görüyor. İçinde saklı olanı, organlarından herhangi birinin hareketini, kazandığını, harcadığını, yediğini, içtiğini; gören, sayan, hesaba çeken, bakan bir Allah vardır. (...) Bunu bilince değerinin ne olduğunu ve elindeki din ve dünya nimetlerine göre nefsinin küçüklüğünü bilir."

Gazzâlî de benzer şekilde insanın, neyine bakıp da kibr ve ucba kapıldığına hayret ettiğini anlatırken bedendeki zayıflıklardan örnekler verir. İnsanın, güçlü ve kuvvetli olup olmadığını, hastalık ve illetlere düçar olduğu zaman karar vermesi gerekir. Zira insanın elinde bir damar ağrısa, en âcizden daha âciz olacak. Bir sinek vücudundan bir şey ısırsa/kapsa, bunu geri almayacak. Burnuna veya kulağına bir karınca kaçsa, ölecek. Ayağına bir diken batsa, onu yürüyemez/âciz yapacak. Hadi diyelim hasta olmadı, "güç, güç" dediği şey nedir ki? Güç eşekte de vardır, sığırda da... Bunlar, övünülecek ve kibir sebebi yapılacak şeyler değildir. İnsan, her zaman hastalıklar, belâlar, açlık, susuzluk, sıcak, soğuk gibi acılarla karşı karşıya kalma ihtimaliyle yaşar. Bunları düşünse, bir saat kararı kalmaz. Deli divane olur. Daha da ötesi, insanın beyninde küçük/milimetrik bir damar tıkansa felç olacak veya sakat kalacaktır. Peki, insan neyine güvenmektedir?

Bu ve benzeri sebeplerle, insana, her an hasta olabileceğini düşünmek ve hastalık gelince de hastalığa sabretmek, daha büyük hastalıkları düşünerek o anki hâline şükretmek ve hayırlı hâl için dua etmek düşmelidir. Mevlânâ'ya göre, hastalık çok korkulacak bir şey değildir. Hatta, "İyileşmek için önce hasta olmak gerekir."i de unutmamalıdır insan. Onun tavsiye ettiği dua şöyledir:

Allah'ım! Senin zevkini unutturacak, sana şevkimi kıracak, seni tesbîh ederken duyduğum hazzı kesecek hastalık verme! Ve beni azdıracak, kötülüğümü artıracak sıhhat de verme! (Eflâkî, II/ 575)

Haddizatında hem sağlık durumunda hem de hastalık durumunda sabırlı olmak gerekir. İnsanlar, hastalık hâlinde sabrı "en zor riyâzetlerden birisi" olarak bilse de âfiyete karşı sabır, belâ ve hastalığa karşı sabırdan daha zordur; çünkü bu dünya güzelliklerine karşı sabırdır ve dünya çok caziptir. Bu, nefsî sabrı

gerektirir. Hastalıklara karşı bedenen dayanmak ise bedenî sabırdır. Bazı sûfiler, hastalığı, Allah'ın darbelerine sabretmek olarak değerlendirirken, Zünnûn el-Mısrî gibi bazıları, onun vurmasından, yani hastalıktan zevk almak gerektiğini, bundan zevk almayanın sevgisinde sadık olmadığını vurgulamışlardır. Sabrın kemali, hastalığı saklamak/kimseye açmamak, şikâyet etmemektir. Hadislerde de belirtildiği üzere her hastalık, insanın eline batan bir diken bile onun bir hata ve günahına keffâret olur (bkz. Buhârî, Merdâ, 3). Bu açıdan, hastalık bile rahmettir. Ayrıca her hastalık, insanın Rabbini daha fazla zikretmesine vesile olur. İnsan, sağlığına kavuşunca da eskisinden daha güzel şükreder.

Hülâsa, sıhhat ve hastalık, her ikisi de insan içindir. Şems-i Tebrîzî'ye göre, Allah'ın âyet ve işaretlerindendir. "Biz onlara kendilerindeki ve âfâktaki âyetlerimizi göstereceğiz." (Fussilet, 41/53) âyetindeki "nefislerindeki" kısmı, "nefislerindeki sıhhat ve hastalık" olarak da yorumlanabilir (*Makâlât*, 291).

Hıfzu's-Sıhha (Sağlığı Korumak)

Sûfilere göre hıfzıssıhha, bir hastalık mahallini, yani potansiyel hastayı, hastalıktan korumaktır ve tıbbın bir dalıdır. İnsan da hastalık mahallidir yani hastalığı kabul edecek bir hâlde zayıflıktadır. Dünya nimetlerinden en önemlilerinden birisinin sıhhat olduğunu ve onu korumanın da bilincinde olan sûfiler, hasta olmamak için korunmanın, hasta olup deva aramaktan daha kolay olduğunu söylerler: Hasta olmadan önce, sıhhati koruyucu tedbir almalı ve sıhhat aramaktan kurtulmalıdır. Nitekim günahtan korunmak da tevbe etmekten kolaydır. Bu sebeple, "Hastalık olmasa tedbir olmazdı (...) Mâhir bir tabip, iksirlerin müdebbiri/yönetenidir." diyen İbnü'l-Arabî, hastalıkları bile sağlığı korumanın sebeplerinden sayar görünmektedir.

Sûfilerin, sağlığı korumanın yolları olarak başta hijyen/temizlik ve riyâzet/perhizi görürler. Sûfiler abdest ve gusle önem verir, bunu mânevî temizliğe gayretin bir sembolü sayarlardı. Abdestsiz gezmemeye hatta uyumamaya çalışmak, abdestliyken ölebilmek için sık sık abdest veya gusül almak, birçok sûfînin âdetiydi. Yemekten önce elleri yıkamak, sonrasında elleri bir mendille sildikten sonra yine yıkamak, dişleri temizlemek de "yemek âdâbı" konusunda vurgulanan hususlardandır.

Tasavvuf kitaplarında, modern literatürde adına "mikrop"[18] denen organizmalara işaret eden bazı izahlara rastlamak mümkündür. Meselâ Mevlânâ gibi bazı sûfîler de eserlerinde mikrop veya bakteri olarak tanımlayabileceğimiz varlıklardan, yani "zerrelerden" söz ederler. Meselâ: "Zerreler gördüm hep ağzı açık, eğer onların yemeğini söylersem, uzun olur." beytindeki "zerreler"i Avni Konuk, "bakteriler" olarak açıklar. Çünkü zerre, burada maddenin en küçük parçasını anlatmak için kullanılmıştır. Gıda alan zerrelerin lokmaları elbette kendilerinden pek küçük olacaktır ki bu zerreler ağızlarını açıp onları yiyebilsinler. Tabii, mikropların her cinsi bunlara dâhildir.

Mevlânâ'ya göre, sağlık, zıtların sulhudur. Aralarında savaşın başlamasını da "ölüm" bilmek gerekir (Mesnevî, I/1293). Burada Mevlânâ, *zıtlar*la, kadîm tıpta dengesinin çok önemli olduğu vurgulanan bedendeki yaşlık, kuruluk, sıcaklık ve soğukluğu kastediyor olmalıdır. Onun sağlığı koruma konusunda üzerinde durduğu en önemli konu, az yeme ve perhizdir. Kendisi de hayatında bu kuralı sıkı sıkıya uygulamıştır. Kendisine "biraz daha yemesi" için ısrar edenlere: "Siz benim vaktimi o *abdesthâne*de geçirmemi mi istiyorsunuz?" diyerek en başta dünyada bize verilen ömrü değerlendirme açısından çok yemeyi doğru bulmamıştır. Kendi yolunun ne olduğunu soranlara da: "Açlık", hatta "(açlıktan) ölmek" olarak tarif etmiştir. Onun, "Ben size gizli ve âşikâr olarak Allah'tan korkmanızı, az yemenizi, az uyumanızı, az konuşmanızı, (...) tavsiye ederim." şeklindeki vasiyetinde, az yeme ve içmenin, az uyuma ve az konuşmanın, "Allah'tan korkma"dan hemen sonra gelmesi çok mânidardır.

18 Burada hemen belirtelim ki aslında tıbbî anlamda mikrop veya virüslerden "ot tohumuna benzeyen tohumlar" şeklinde ilk söz eden bilim adamı, aynı zamanda bir sûfî olan Akşemseddîn'dir (v. 863/1459). Onun *Mâddetü'l-hayât* (diğer adlarıyla: *Risâletün fi't-Tıbb veya Mâidetü'l-hayât*) ve Mücerrebât adlı eserleri tıpla ilgilidir. *Mâddetü'l-hayât*'ta, canlılıktan anatomi ve kimyaya dek birçok ilimden bahseder. Eserin ününü borçlu olduğu bölüm ise sıtma nöbetlerinin sebeplerini tartıştığı fasılda, hastalıkların tohumları (yani virüsler) ve bunlardan tevellüd eden "asıllarından (köklerden)" söz etmesidir. Cümleleri aynen şöyledir: "Cümle marazların [hastalıkların] sûret-i nev'iyesi [çeşidine ait şekli] hasebiyle nebât ve hayvanlarda olduğu gibi, tohumları ve asılları vardır. Ot tohumu ve ot kökü gibi... (Bkz. Akşemseddîn, *Mâddetü'l-hayât*, Ali Emiri, Tıb/no.162, [ta. 1096 /1685], vr. 1b-2a) Ama ne yazık ki günümüzde mikroplardan ilk bahsetme şerefi, ondan 100 yıl sonra yaşamış olan İtalyan Fracastor'a bahşedilmektedir.

Müslüman bilim adamlarının tarihteki başarılarının yüzlerce örneği için Alman Doktor Sigrid Hunke'nin 1967 yılında yazmış olduğu *Allah Snne uber dem Abendland* adlı *Avrupa'nın Uzerine Doğan İslam Guneşi* [çev. Servet Sezgin, 1972] olarak dilimize çevrilmiştir)

Mevlânâ, Allah'ın bitkilere de tedavi etme özelliği verdiğine, hatta *bunları kullanmanın dua olduğuna* inanırdı. Nitekim o, "Hastalandığımda bana şifa veren odur." (Şu'arâ, 26/80) âyeti hakkındaki görüşlerini, Hz. Mûsâ'nın aynı âyetle ilgili tereddütleri üzerinden şöyle verir: "Bir gün Hz. Mûsâ'nın gözleri ağrır ki göz ağrısı gibi amansız bir ağrı yoktur. Hz. Mûsâ büyük elem duymaktadır. İlaç olarak Rabbinden başkasına dönmediğini belirtmek için Tur Dağı'na gidip dua etmeye karar verir. Giderken, yolda gördüğü çiçekler, 'Bizi alıp gözüne sür, iyileşirsin.' demektedirler ama o, bunlara kulak asmadan Tur Dağı'na gider. Yolda gördüğü bitkilerden hastalığı konusunda işittiklerini anlatır ama, 'Hastalandığımda bana şifa veren odur.' âyeti gereği, yeryüzünün çiçeklerinin şifasını kabul etmediğini söyleyerek şifa için Rabbine yalvarır. Allah, 'Gözünün şifa bulması için bitkileri dinle!' buyurur. Hz. Mûsâ, dağdan geri inerken daha önce şifa olduğunu söyleyen bitkileri alıp gözüne sürer. Ama gözü, iyileşmek yerine iyice ağrır. Tekrar Allah'a yalvarır. Allah, 'Ben sana, 'Bitkileri sahradan kopar da gözüne sür!' demedim. Ben sana, 'Tabiplerin dükkânına (aktâr/attâra) git, onlardan ilacın eczasını satın al, macun yaptıktan sonra şifa bulması için gözüne sür!' dedim.' buyurur. Hz. Mûsâ öyle yapar ve gözü iyileşir." Burada Mevlânâ, kendi görüşünü bir hikâye üzerinden vermiştir. Görüldüğü gibi Mevlânâ, bitkilerle tedaviyi, "Allah'ın gösterdiği yol" olarak sunmuştur. Zaten Allah, eş-Şâfi (şifa veren) olarak tek tabiptir. Burada herkesin göremediği bir incelik şudur ki, sûfiler, yukarıda geçen "Hastalandığımda bana şifa veren odur." (Şu'arâ, 26/80) âyetine dayanarak şifa verenin o olduğuna inanırken, hastalığı verenin de o olduğunu beyandan kaçınır; bunu edebe uygun olmayan bir davranış olarak görürlerdi.

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemden önce olduğu gibi, onun çağdaşı olan birçok tabip de hıfzıssıhha ve tedavi konusunda aynı görüşleri paylaşıyorlardı. Bunlar arasında şu isimler önemlidir:

a) Muasırları tarafından zamanın Hipokrat'ı, Calinus'u ve Galen'i sayılan Ziyâuddîn Mes'ûd ibn Muslih Kâzerûnî (öl.648/1250)

b) Felsefeden mûsikiye, astronomiden fiziğe kadar birçok ilimde de hüner sahibi olan oğlu Kutbuddîn Şîrâzî (öl.710/1311), tıpta göz hekimliği ve özellikle kornea ile ilgili patalojik durumlar yanında, damar (*ven*) ameliyatı, kan alma, damardan kan alma, verem (tüberküloz) ve tırnak almak, eş-Şîrâzî'nin uğraşı alanlarıydı.

c) Nefsini/*kendisini sûrî (fizikî) ve ruhî bakımdan tanımak* için tıp tahsil etmiş ve akabinde tabiplik yapmış olan Azîz Nesefî (öl.700/1300).

Bunlar o devrin en büyükleriydi ve daha onlara benzer niceleri vardı. Sözümüzü, İslam âlimlerinin bitirdiği şekilde bitirelim: Allah bizi, onların ilimlerinden faydalandırsın...

BİBLİYOGRAFYA

Akşemseddîn, *Mâddetü'l-hayât*, Ali Emiri, Tıb/no.162, [ta. 1096/1685]; Eflâkî, Ahmed, el-Ârifî, *Menâkibü'l-ârifîn*, haz. Tahsin Yazıcı, c. II, Ankara, 1980 (s. 575); Küçük, Hülya, *Tasavvuf ve Tıp. Selim Kalbin Fizyolojisi*, İstanbul, 2018, (s. 41-52, 118-150, 193-212); **el-Kütübü's- Sitte*, İstanbul, 1401/1981; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-yi Ma'nevî,* ed. R. Nicholson, Tahran, 1925-1933; a.mlf., *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr,* 7 c., haz. B. Fürûzanfer, Tahran, 1336-1345 /1957-1966; a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler* (Metinde, *DK-S* olarak kısaltıldı), 4 c., haz. Şefik Can, Ankara, 2000.; a.mlf., *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak, gözden geçiren: Abdulbâki Gölpınarlı, KBB, Konya, 2016; Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, Trc. M. N. Gençosmanoğlu, İstanbul, 2006 (s. 291).

OKUMA PARÇASI

Sigrid Hunke(öl.1999): Râzî: Bütün Devirlerin En Büyük Hekimlerinden Biri

"Altı asır önce Paris Tıp Fakültesi, dünyanın en küçük kütüphanesine sahipti. Bu kütüphane, sadece bir kitaptan müteşekkildi. Bu kitap, bir Müslümanın eseriydi. Öylesine kıymetliydi ki, Hıristiyan kralların en mutaassıplarından biri olan XI. *Ludwig* bile, vukuu muhtemel mühim sıhhi vakalarda, özel doktorlarının ancak tek nüshası mevcut bulunan bu kitaba başvurabilmeleri için yüz altın taler ve on iki gümüş mark yatırarak, üzerinde kira hakkı tesis etmişti. Kütüphanenin bir tek eseri, Yunanlıların ilk devirlerinden itibaren Miladın 925'inci yılına kadar, tıp sahasında mevcut bütün bilgileri kapsıyordu. Bu sebeple müteakip beş yüz yıl içinde, kendisine hiçbir şey eklenmeyen ve bir Müslümanın kaleminden çıkan bu muhteşem dev eser, bütün manastırlardaki mütevazı ve ince hacimli eserlerin bin misline muadildi. Tıp fakültesinin konferans salonuna astıkları müellifin resmi, onun kıymetli eserine Parislilerin verdikleri büyük değeri gösteriyordu. Bugün hâlâ Paris Tıp Fakültesinin öğrencileri, St. Carmen Bulvarı'nın yanındaki büyük konferans salonunda toplandıkları zaman, er-Râzî ile diğer bir Müslüman doktorun (İbni Sînâ) simalarını gözlerinin önünde bulmaktadırlar." (Dr. Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, çev. Servet Sezgin, İstanbul, 1972, s. 166-167)

ZAMAN İÇİNDE “AN” / 2016

Bizim zamanımızın kalbi Mekke’de atar. Orası ezelden ebede zamanın Rahman ile buluşma noktasıdır. O günden bugüne zaman yolunda nice zaferler, hüzünler; fetihler, icatlar eşlik etmiştir insanoğluna... Her biri ”an” da yaşanmış tarihe mal olmuştur.

Minyatür: Yasin Urhan, Zaman İçinde “An” (342. sayfa)

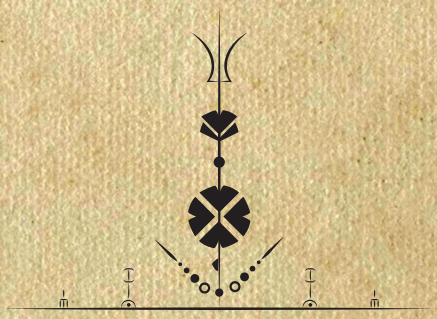
üçüncü bölüm

MEVLÂNÂ'NIN YOLU

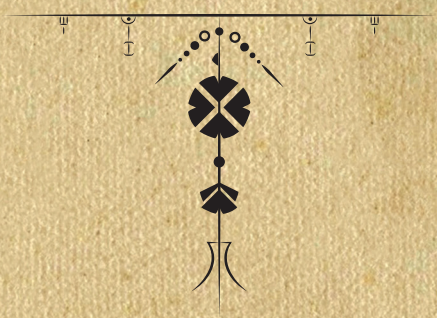
İslam ve Tasavvuf Anlayışı

عجب چیست! تمامت عالمیان
خدارا گم کرده اند و اورا اصلا
نمي جويند و طلب او نمي کنند
و سینه کوبان بر سر نمی زنند.

“Şaşılacak şey! İnsanların tümü Allah’ı kaybetmişler ama onu ne arıyorlar ne talep ediyorlar ne de göğüs ve bağırlarını dövüyorlar.”

Hz. Mevlânâ (Eflâkî, I/ 111; çev. I/144)

Hazreti Mevlânâ'da, İnanç ve Yaşam Biçimi Olarak İslam ve İslam'ın Temel Esasları

Selim Yücel Güleç

Mevlânâ'nın Yolu

Hazreti Mevlânâ'da İnanç, Hayat Tarzı Olarak İslam ve İslam'ın Temel Esasları

Hâlen yeryüzünde iki milyara yakın Müslüman yaşamaktadır. İmkân olsa ve tek tek her Müslümana inandığı ve yaşadığı dinin neden kendisi için cazip olduğunu sorsanız pek çok farklı cevap almak mümkün olurdu.

Öyle bir imkânımız şimdilik olmadığı için, şu ana kadar İslam ile ilgili olarak Hz. Mevlânâ'nın, başta *Mesnevî*'si olmak üzere, eserlerinde ortaya koyduğu fikirlerden ve yaşam biçiminden hareketle, bu makalede, onun öğrettiklerini ve ne öğrettiğini anlamak adına İslam'ın temel ilkelerini kısaca ele alacağız.

Umudumuz, Hz. Mevlânâ ve eserleri üzerinden İslam dini ve Müslümanlarla tanışan insanlara; onların iç dünyası, yaşam felsefesi ve uygulamalarının temelleri hakkında bir fikir vermek, böylece ortak anlayış zemininin, düşündüklerinden daha geniş olduğunun farkına varmalarına katkıda bulunabilmektir.

İslam ve İman Nedir?

İslam, kelime olarak "teslim olmak" anlamına gelir ve nefsi Allah'a teslim ederek, insanın iç huzuru bulmasının bir göstergesidir.

Hem "İslam" hem "iman" kelimeleri Arapçada "güvende olmak" ya da "huzur bulmak" anlamındaki kelimelerden ortaya çıkmıştır.

İslam öğretileri en basit şekliyle aşağıdaki iki cümleyle açıklanabilir:

Lâilâheillallah (Allah'tan başka ilâh yoktur.)

Muhammedün Rasûlullah (Hz. Muhammed onun elçisidir.)

Her kim, bu iki cümleyi yürekten söyler, bu kavramların özüne

uygun olarak yaşamaya gayret ederse Müslüman odur. Bunun başka bir tarzı yoktur. Bu bağlamda, İslam çok net ve kolaydır.

İslam, insanları *bir* ve *tek* olan Allah'a ibadet etmeye davet eder ve kutsal kitap Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle der: "Allah katında din İslam'dır." (Âl-i İmrân, 3/19)

Müslüman Olmak Ne Demektir?

İslam'da, inanana *mü'min* (iman eden) veya Müslüman (*Allah'a teslim olan*) denir. Diğer bir deyişle, her kim ki Allah'a ve onun peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inanır, *kendini İslam'ın öğretilerine teslim etmiş* sayılır.

İslam'da inanan kişi erkek ise ona, "Mü'min" veya "Müslim" denir. Arapçada kelimenin sonuna "e/a" harfi eklenerek kelime dişile dönüştüğünden, inanan kadına ise "Mü'mine" veya "Müslime" denir; İslam dinine inanan, boyun eğen kadın demektir.

Müslümanların Kutsal Kitabı: Kur'ân-ı Kerîm

Tek yaratıcı olan Allah'ın, insanlara, yaşamlarında kılavuz edinsinler diye gönderdiği, içerisinde ilâhî emir, öğreti ve bilgilendirmelerin en son şeklinin yer aldığı kutsal kitaptır. Kim bu kitaptakileri kabul eder ve buna göre yaşarsa Müslüman odur.

Kur'ân-ı Kerîm, mânevî erdemlerden dinî ibadetlere, günlük toplumsal olaylara kadar insan yaşantısıyla ilgili önemli öğretileri bütün yönleriyle içerir. Yani tek yaratıcı olan Allah'ın isteklerine uygun bir şekilde insanın maddî, mânevî, bireysel ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında izlenecek yol ve usullerin kodlarını bu kitapta bulmak mümkündür.

İslam'a göre, ilk yaratılan insan Hz. Âdem ve Hz. Havva'dır. Onları yaratan, düşünmeleri ve konuşmaları için kelimeleri ve kavramları öğreten Allah'tır.

Hz. Âdem ve Hz. Havva, dünyaya gönderilip çoluk çocukları çoğalmaya başladığında, yaratıcının, nasıl bir hayat yaşamalarını arzu ettiğini bildiren öğretiler ilk olarak Hz. Âdem vasıtasıyla çocuklarına iletilmiştir.

Hz. Âdem'den sonra insanlar, nüfus olarak çoğalıp yeryüzüne dağılmaları ve ilk öğretileri unutmaları durumuna göre Allah, toplumun ulaştığı bilgi birikimi ve anlayış seviyelerine uygun olarak ve onlar arasından seçtiği elçiler vasıtasıyla kutsal öğretinin yeni versiyonlarını insanlara tekrar tekrar hatırlatmıştır (bkz. Bakara, 2/213).

Dolayısıyla İslam'a göre ilk insandan başlayarak Hz. Muhammed'e kadar olan zaman dilimi içerisinde seçilmiş Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ gibi daha pek çok peygambere indirilmiş olan ilâhî öğretinin en son ve en tekâmül etmiş şekli, Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Hz. Muhammed'den önceki peygamberlere gönderilmiş ilâhî öğretiler, yazılı veya basılı materyaller hâlinde bütün insanların ulaşımına sunulmadığı, daha çok sözlü nakille yayıldığı için zamanla unutulmuş veya bozulmuştur.

Her unutulan veya bozulan ilâhî öğretiden sonra Allah yeni elçi vasıtasıyla ilâhî öğretinin orijinal hâlini insanlara hatırlatmış, bu durum Hz. Muhammed'e kadar sürmüştür. Hz. Muhammed zamanında ise ilâhî öğreti, yaklaşık 23 yıl gibi uzun bir zaman diliminde kısım kısım insanlara hatırlatılmış, hatırlatıldığı anda da yazılı kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla ilâhî öğretinin daha önceki versiyonlarının bozulmamış hâllerini de ihtiva eden Kur'ân-ı Kerîm, insanlık olarak izlenecek son model hayat kılavuzudur.

Kur'ân-ı Kerîm'in başlangıcında "Fâtiha" adında kısa bir sûre vardır. Sadece yedi âyetten oluşur. Müslümanlar bu bölümü, beş vakit namaz içerisinde en az on yedi kere tekrar ederler. Bu sûre şöyledir:

"Bismillahirrahmânirrahîm. Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (âhiret gününün) maliki Allah'a mahsustur. (Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil." (Fâtiha, 1/1-7)

Sûrenin ilk bölümü, âlemleri yaratan Allah'a hamd etmek, ikinci kısmı da onun ilâhî korumasını ve yol göstericiliğini istemektir. Bu sûrenin, bütün İslam öğretilerinin bir özeti niteliğinde olduğu söylenir.

Kur'ân-ı Kerîm, orijinal şekliyle yazılı olarak kayıt altına alındığı için, Hz. Muhammed'den bu yana geçen 1400 yılı aşkın süre içerisinde hiçbir şekilde değişmemiştir ve aynıdır. İster Sırbistan'da, Avustralya'da, Japonya'da olsun isterse Arap dünyasında, Kanada'da hatta Afrika'da olsun, bütün Müslümanlar aynı Kur'ân'ı okur ya da ezberlerler.

Allah (c.c.) Nasıl Bir Varlıktır?

Allah, evreni ve insanoğlunu yaratan Yüce Varlık'tır. İnsanoğlu onu göremez ancak işaretlerini görebilir.

İslam'ın putperestliğe şiddetle karşı olduğu gayet net bilinir. Ve bu yüzden camilerde ya da ibadethanelerde ilâhî varlıkların heykelleri veya çizimleri bulunmaz. Bununla birlikte, İslam bizlere Kur'ân-ı Kerîm'i okuyarak Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu anlayabileceğimizi öğretir. Örneğin, Kur'ân'da "İhlâs" adında bir sûre vardır. Bu sûre, tek ilâh olan Allah hakkında en sade öğretiyi bizlere açıklamaktadır:

"De ki: 'O, Allah'tır, bir tektir sonsuz ve mutlaktır. Allah Samed'dir (Her şey ona muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.). Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir.). Kendisi de doğmamıştır (Kimsenin çocuğu değildir.). Hiçbir şey ona denk ve benzer değildir.'" (İhlâs, 112/1-4)

Allah Teâlâ kendisini Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatır:

"O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Görünmeyen âlemi de görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler onundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey onu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Haşr, 59/22-24)

Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm vasıtasıyla, Allah bize merhametini, üstün gücünü, sonsuz bilen olduğunu ve benzeri sıfatlarını öğretir. Bütün hayalî şekil ve formların ötesinde, İslam bize Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu öğretir.

Hazreti Muhammed Kimdir?

İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed, VI. yy. sonları ile VII. yy. başlarında Arap Yarımadası'nda yaşamıştır. Bir ticaret şehri olan Mekke'de, milâdî 571 yılında dünyaya gelmiş; 40 yaşına geldiğinde Allah'tan vahiy gelmesiyle (yani 610 yılında), İslam'ı insanlara teblîğ etmeye ve öğretmeye başlamıştır. Çünkü Peygamber, Allah tarafından ilâhî öğretiyi insanlara duyurmak üzere yine insanlar arasından seçilmiş bir elçidir.

Hz. Muhammed sadece bu peygamberlerden birisi değil, aynı zamanda sonuncusuydu. İlk peygamber, insanoğlunun atası olan Âdem'di ve o zamandan sonra sayısız peygamber bu ilâhî öğretileri insanoğluna ulaştırdı. Bu peygamberlerden özellikle ilâhî mesajları ulaştırmakla yükümlü olanlara "Resûl/Elçi" denir. Kur'ân-ı Kerîm bunu açıkça şöyle ifade eder:

"Andolsun biz, her ümmete peygamber gönderdik." (Nahl, 16/36)

İslam'a göre ilk insan Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen zaman diliminde, insan topluluğunun olduğu her yerde, ilâhî öğretiyi insanlara hatırlatan elçiler seçilmiş, insanlar gidilecek doğru yol konusunda uyarılmışlardır.

Ancak günümüzde bu elçilerden bazıları hâlen hatırlanırken, birçoğu ise unutulmuştur.

Tarih boyunca birbirleriyle hiç münasebetleri olmamış insan toplulukları arasında bile dürüst olmak, yalan söylememek, zarar vermemek gibi temel doğrular ve yanlışlar konusunda çok büyük benzerliklerin olması, ilâhî öğretinin İslam'ın izah ettiği gibi bütün insanlara tek bir kaynaktan ulaştırıldığı düşüncesini haklı çıkarmaktadır. İşte doğru ve yanlışın ne olduğunu insanlara ulaştıran ve öğreten elçilerin en sonuncusu Hz. Muhammed'dir.

Bazı Müslüman olmayan ülkelerde, Hz. Muhammed'in sadece Araplara gönderilen bir peygamber olduğu yönünde yanlış bir inanış vardır. Bu doğru değildir. Hz. Muhammed, millet olarak bir Arap'tı. Ancak İslam sadece Araplar için gelen bir din değildir. İslam, bütün insanlık için zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın geçerli ilâhî öğretinin orijinal şeklidir.

Müslümanlar, Hazreti Muhammed'e büyük bir saygı duymaktadır. Ancak o, bir ilâh değildir ve kendisine tapılamaz, ibadet edilemez.

İslam, Allah'ın kendisinden başka bir varlığı ya da kişiyi, yegâne olan kendisiyle denk tutmayı veya yerine koymayı kesin bir şekilde reddeder. Hiç kimse, ne kadar mükemmel bir kişi olursa olsun, melek bile olsa, tanrı olarak görülemez ve nitelendirilemez.

Müslümanlar aynı zamanda, Allah tarafından gönderilen bütün elçilere ve peygamberlere inanır ve saygı duyarlar. Müslümanların diğer insanlara açık ve sevecen yaklaşmasının temelinde İslam'ın bu kapsayıcı öğretisinin etkisi büyüktür.

Kur'ân-ı Kerîm dünya ırklarına şöyle seslenir:

"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır." (Hucurât, 49/13)

Bir din olarak İslam'ın öğretisi (temel ilkeleri) kolay anlaşılır bir şekildedir. Sadeliği "bütün insan ırkına" hitaben olmasından kaynaklanır. Müslümanlar da bu dinin sadeliğiyle gurur duyarlar.

Karmaşık bir düşünce yapısının ya da bir hayli sofistike bir felsefenin sade bir anlatımdan daha üstün olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak İslam'da sadece din adamları ya da sadece okumuş insanların anlayacağı tarzda bir öğreti yoktur. Öğretilerin zorluğundan dolayı sıradan inananların bir papazı, bir keşişi veya bir başka din adamını tanrı ile kendi aralarına bir aracı gibi koyup, onun peşine takılıp gitmesi şeklinde bir değer yargısı bulunmamaktadır.

İslam hem erkekler hem de kadınlar için bir dindir. Ve bu sebepten, herkes onu anlayabilir ve herkes onu bütün hayatı için kendine rehber tayin edebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Mucizevî Doğası

Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in tam anlamıyla "Allah'ın ilâhî sözleri" olduğuna, âyetlerinin de değiştirilemez bir mucize olduğuna inanırlar.

Kur'ân'ı, kendi orijinal dili olan Arapça hâliyle okursanız, mükemmel olduğunu ve insanoğlu tarafından bir benzerinin yapılmasının mümkün olmadığını görürsünüz.

Son zamanlarda, birçok Müslüman bilim adamı, sadece modern dünyada ortaya çıkmış olan bilimsel gerçekliklerin Kur'ân'da çoktan yazılı olduğunu Kur'ân'dan alıntılar yaparak Kur'ân-ı Kerîm'in bir başka mucizevî yönünü ele almaktadır. Burada, onların değindiği birkaç noktayı işaret edelim:

1. Dünyanın yuvarlak olduğunu ve uzayda bir yörüngede hareket ettiği,

2. İnsanların, hayvanların ve bitkilerin tümünün, iki cinsli ortak bir yapıya sahip oldukları,

3. Bütün yaşamın sudan olduğu,

4. Rahimde bir embriyonun gelişim süreçlerinin olduğu,

5. Ekosistem içinde belli bir uyum olduğu,

Örneğin, Kur'ân-ı Kerîm bir embriyonun rahimde nasıl geliştiğini şu şekilde anlatır:

"Sonra bu spermi pıhtı hâline getirdik. Pıhtıyı da (fetüs) topak yaptık. Bu topağı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihâyet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!" (Mü'minûn, 23/ 14) Bu tarz ifadelerden, Kur'ân-ı Kerîm'le bilimin çelişmediği görülmektedir.

Batı, Kilise'nin hâkim olduğu dönemde bilimsel bulgu ve bilgileri reddeden, önünü tıkamaya çalışan dinî fikirleri ilâhî öğretinin kendisiymiş gibi takdim etme yanlışlığına düştü. Bunun neticesinde, Hıristiyan oldukları iddiasındaki toplumlarda dinin bilimle çeliştiği şeklinde yaygın bir kanaatin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tarz bir kanaat, öğretileri akıl ve mantığımızla uyumlu olan İslam'da yaşanmamış ve hiçbir bilimsel gerçek de Kur'ân-ı Kerîm ile çelişmemiştir.

İslam'ın Temel İnanç ve Yaşam Öğretileri

İslam'ın, her Müslümanın inanması gereken altı maddeden oluşan iman şartları ve her Müslümanın yerine getirmesi gereken temel dinî ibadetleri içeren şartları vardır. İnanç dünyasının altı temelini oluşturan ve "imanın altı şartı" olarak bilinen şartlar şunlardır:

1. Allah'ın varlığına ve birliğine iman,
2. Meleklere iman,
3. Allah'ın kitaplarına iman,
4. Allah'ın peygamberlerine iman
5. Öldükten sonra dirilmeye ve âhirete iman,
6. Hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna ve kadere iman,

"Ben Müslümanım" diyebilmek için bir insanın, bir bütün olarak bu altı şarta yürekten inanması gerekir.

İslam, insanoğlunun kıyâmet gününün geleceğini, bütün ölmüş insanların tekrar diriltileceğini, dünya yaşamları boyunca yaptıkları iyi ve kötü her şey için yargılanacaklarını, Allah'ın hoşnutluğunu kazananların cennete, kazanamayanların da cehenneme gideceklerini söyler. Dolayısıyla insan için dünya hayatı, bir daha ölümün olmayacağı âhiret hayatının nasıl olacağına şekil verilen bir atölye gibidir. İman edip güzel işler yaparak dünya hayatını geçiren, yanlış yapsa bile bu yanlışından ölmeden önce dönebilen insan için âhiret hayatı iyi olacak, iman etmeyen veya iman ettiği hâlde kötülüklerden vazgeçmeyen insan da âhirette bunun cezasını göreceği bir hayat yaşamak zorunda kalacaktır.

İslam öğretilerine göre, Allah'ı en fazla sevindiren şey, bir insanın doğru bir şekilde iman etmesi ve bu imanını muhafaza etme çabası içerisinde olmasıdır.

Müslüman Olabilmek İçin Zorunlu/Temel Vazifeler

İslam, Müslüman olabilmek için imanın şartlarının üzerine şu beş vazifenin de yerine getirilmesi gerektiğini söyler:

1. Kelime-i şehâdeti söylemek (Yani: "Eşhedü en lâ ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rasûluh" demek.

Anlamı: Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve şehâdet ederim ki Muhammed onun kulu ve elçisidir." Bu sözler, topluluk içerisinde Allah'tan başka tanrı olmadığını ve Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğunu kabul ettiğini ilan etmektir.),

2. Namaz kılmak (Günde beş defa belirlenmiş vakitlerde ve belirlenmiş şekillerde yüzünü kutsal şehir Mekke'de bulunan Kâbe'ye dönerek Allah'a ibadet etmek.),

3. Zekât vermek (Belirli bir zaman diliminde, belirli bir zenginliği elinde tutan bir kimsenin, yine belirlenmiş oranlarda bu zenginlikten fakir olanları istifade ettirmesi.),

4. Ramazan ayında oruç tutmak (ki oruç, sağlıklı ve yetişkin ve mazereti bulunmayan Müslümanların İslam takvimine göre Ramazan ayının her günü, gecenin gündüze döndüğü saatten güneşin batımına kadar, yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durması şeklinde yapılan bir ibadettir),

5. Hacca gitmek (ki hac, belli bir zenginliğe sahip olanların, yılın belirli zaman dilimi içerisinde Mekke ve civarında yer alan belirli mekânlarda fiilî olarak bulunması sûretiyle eda edilen bir ibadettir),

Yerine getirilen bu ibadetlerin kişi için dünya hayatında hem iyi bir insan ve Müslüman olmanın gereklerini sağlayacağı hem de âhirette Allah'ın hoşnutluğunu kazanarak, cennet kapılarını açmakla kalmayıp cennette de iyi bir dereceye sahip olmanın sebebini oluşturacağına inanılmaktadır.

Dünyadaki Müslümanlar

VII. yüzyıl Arap Yarımadası'nda başlayan İslam, tarihî süreç içerisinde Asya ve Afrika boyunca yayıldı. İslam; Batı Avrupa, Amerika ve Avustralya'da önemli bir mevcudiyet kurdu.

Günümüzde ise İslam Ülkeleri Topluluğu'nun da üyesi olan 57 bağımsız ülke vardır.

İslam ülkesi olmayan başta Avrupa, Amerika, Çin, Rusya, Brezilya, Avustralya olmak üzere dünyada neredeyse Müslüman bir topluluğa sahip olmayan ülke yoktur. Hatta Hindistan ve Çin'de pek

çok bağımsız İslam ülkesinden daha kalabalık Müslüman nüfusunun yaşadığı bilinmektedir.

Tarihteki İslam Uygarlıkları

İslam dini, VII. yüzyılda Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmıştır. Sonrasında Batı'ya ve Doğu'ya yayılmış ve evrensel bir uygarlık inşa etmiştir. Özellikle Abbasi Dönemi'nde, Doğu'da Çin'i, Batı'da Akdeniz'le birleştiren ve başkenti Bağdat'ı dünyadaki en büyük şehir olarak zenginleştiren bir dünya ticaret ağı kurmuştur.

VIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar, İslam uygarlığı zamanın en gelişmiş uygarlığıydı ve dünyayı büyük ölçüde etkilemişti. İslam bilimi kitapları, uzun bir süre Avrupa'da temel ders kitapları olarak okutulmuş ve Rönesans gelip İslam uygarlığının meyvesini yemiştir.

İslam uygarlığının özelliklerinden bir tanesi de din ve bilimin çeliştiği Batı'nın aksine, bu ikisi arasındaki uyumdur. Müslüman bilim adamları, Allah'ın yarattığı bu evrenin kanunlarını anlamak için birçok gözlem yapmışlar ve astronomi, matematik, kimya, optik (ışık bilgisi), tıp, coğrafya ve diğer alanlarda önemli başarılara imza atmışlardır.

İslam uygarlığı ve onun bilimi, aynı zamanda İslam öğretileri de Batı'ya ve Doğu'ya yayılmıştır. Allah'ın *bir*'liği temeline dayanan İslam, bize, evreni nasıl gözlemleyeceğimizi ve nasıl yaşamamız gerektiğini öğretir, bilimsel çalışmaları destekler.

Kur'ân-ı Kerîm, insanları arkalarındaki asıl gerçekliği ve kuralları keşfetsin diye, evren ve doğa üzerinde derinlemesine düşünmeye davet eder: "İşte! Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır." (Âl-i İmrân, 3/190)

İslamî öğretiler, bilimsel araştırmaları teşvik etmiş, onların itici gücünü sağlamıştır.

Tarihte meşhur bilim adamları arasında pek çok Müslüman simayı görebiliriz:

Bağdat'ta felsefe, matematik ve astronomi alanlarında çalışmış bir bilim adamı olan Kindî (asıl adı Ebû Yûsuf Yakub bin İshak el-Sebbah el-Kindî) (öl.260/873),

Aristo'dan sonra ikinci büyük usta olarak anılan filozof Farabî (öl.339/950),

Modern dünya öncesinde en önemli tıp kitabı olan *el-Kânûn fi't-Tıb*'ı yazan İbni Sînâ (öl.428/1037) (Doğu'da *eş-Şeyhu'r-Reîs,* Batı'da *Avicenna* olarak bilinir.),

Optik alanında çalışmalar yapan İbn Heysem (öl.431/1040),

Eczacılık alanında büyük katkıları bulunan İbnü'l Baytar (asıl adı Abdullah bin Ahmed el-Baytar) (öl. 646/1248),

Sosyolojinin babası olarak adlandırılan İbn Haldun (öl.809/1406, asıl adı Ebû Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun el Hadramî) bunlardan sadece birkaçıdır.

İslam Mimarisi ve Camiler

İslam mimarisi, büyük kubbeleri, yüksek minareleri, zarif çinileri, ince işlemeleri ve birçok çeşit hat sanatlarıyla bilinir.

Hindistan'ın simgesi olan Taç Mahal, İslam mimarisinin muhtemelen en iyi bilinen örneklerinden sadece bir tanesidir. Dünya Kültür Mirası listesine alınan Taç Mahal, aslında XVII. yüzyılda Hint İmparatoru'nun vefat eden sevgili eşine, büyük sevgisini göstermek için yaptırdığı bir türbedir. Bu eser, ön planının hatasız geometrik tasarımı ve ayrıntılı süslemeleri ile bilinir.

Aynı şekilde İspanya'da bulunan El-Hamra Sarayı, yine Endülüs Emevî İmparatorluğu zamanında yapılmış mimari bir şaheser olup, İslam medeniyetinin bir ürünüdür. Öte yandan başta İstanbul'daki Süleymaniye, Sultan Ahmet olmak üzere camiler, yeryüzündeki İslam'ın mühürleri, İslam mimarisinin nâdide çiçekleridir.

"Cami" ve "mescit", "ibadet edilen yer" anlamına gelir. Çünkü Müslümanlar camide Allah'a ibadet ederler ve Allah'ı tâzim ettiklerini göstermek için burada ona secde ederler (alınlarını yere koyarlar). İslam Allah'a teslim oluşu simgeleyen bu pozisyonu, en mütevazı pozisyon olarak vurgular ve bu yüzden yaratıcı karşısında insanoğlu için en erdemli duruş olarak niteler.

Medine'deki Peygamber Camii (Mescid-i Nebî), daha sonra yapılan bütün camiler için bir örnek niteliğindedir. Medine, İslam toplumsal sisteminin ve medeniyetinin kurulduğu güzel bir şehirdir. Bu şehir, Müslümanlar için Mekke'den sonra ikinci kutsal yerdir ve İslam dünyasının her yerinden hacılar Mekke'den sonra buraya gelip ziyaret ederler.

Bir camide genellikle Mekke'nin yönünü işaret eden bir mihrap ve cuma hutbesini vermek için bir minber vardır. Bütün bunlar Mescid-i Nebî'den örnek alınmıştır. Dünyadaki bütün camilerin yönü Mekke'de bulunan Kâbe'ye dönüktür. Yeryüzündeki bütün Müslümanlar da ibadet ederken Kâbe'ye doğru yönelirler. Yine Müslümanlar, ölülerini gömerken cesetlerin yüzlerini Kâbe'ye dönük olarak mezarlarına koyarlar.

Irk, dil, sosyal statü fark etmeksizin her Müslümanın özgür ve aynı zamanda bir bütünün onu tamamlayan parçası olduğu bilinci, Müslümanlar arasındaki bağ ve kardeşlik, dünya çapında, tek tek her Müslümanın işte bu Kâbe'ye yönelişi ile fiziksel olarak da ifadesini bulmuş olur.

Kur'ân-ı Kerîm; gökyüzü, yeryüzü ve okyanuslardan şöyle bahseder: "Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır." (Bakara, 2/164)

İslam ve İnsan

İslam, Allah katında bütün insanların eşit olduğunu, her insanın kimsenin ihlal etmemesi gereken bir onurunun olduğunu ve namusuna saygı duyulması gerektiğini öğretir.

İslam'da yaşam, akıl, nesil, mülk ve inanç tümüyle dokunulmazdır.

Kur'ân-ı Kerîm, inanç ve ibadet bakımından erkek ve kadın arasındaki eşitliği şöyle ifade eder: "Mü'min olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar." (Nisâ, 4/124)

Diğer taraftan İslam, insan ilişkilerine de büyük önem vermiştir. İnsan ilişkileri açısından insanların birbirleriyle iyi ilişkiler kurması ve birbirleriyle iş birliği içinde olması önemlidir. Toplum sadece bireylerin bir topluluğu değil, insanların birlikte yaşadıkları ve kendi aralarında etkileşim kurarak potansiyellerini gerçekleştirdikleri bir topluluktur.

İslam'da Ailevî Değerler

İnsanoğlu beraber yaşadığı ve birbirlerine yardım ettiği için, İslam toplumunun en temel kavramı olan aileye büyük bir önem vermektedir.

İnsanlar, aileler kurarak yeni jenerasyonlar geliştirir, değerlerini onlara iletir ve toplum içerisinde istikrarı devam ettirir.

Aile, bir erkek ve bir kadının evlenmesiyle başlar, bu yüzden İslam evliliğe değer verir ve Müslümanları, erkek ve kadını, evlenmeye teşvik eder.

Evlendikten sonra kişinin ailesine iyi bakması, aile üyelerine istikrarlı ve mutlu bir yaşam getirir. İlaveten, evlilik İslam'da dinî bir görev olarak algılanır. Hz. Muhammed şöyle demiştir: "En iyiniz, ailesi için en iyi olanınızdır." (Buhârî, Nikâh, 50)

İslam, tek olan Allah'a ibadet etmenin yanı sıra, aynı zamanda ebeveynlerimize karşı erdemli davranışları hararetle öneriyor: "Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "Öf!" bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle!" (İsrâ, 17/23)

İslam Hukuku

İslam öğretileri, sosyal hayatı bütün açılarıyla ele alır. İnsanların kendi toplumlarında uyguladığı kurallar ve düzenlemeler *İslam Hukuku* olarak adlandırılır. Bu kanunlar, İslam hukuku alanında uzman hukuk adamları tarafından, Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber'in sünnetlerine dayanan, toplumların nasıl yönetileceği konusundaki çalışmalarına dayanarak oluşturulmuştur. Bu kanunlar, namaz ve oruç gibi dinî ibadetlerden gıda ve kıyafetle ilgili düzenlemelere,

evlilik, boşanma, ticarî sözleşmeler, faiz yasağı, suçlar ve bunlara uygun ceza ve yaptırımlar ile bunları uygulayacakların görev ve yetkilerine kadar, hülasa hayatın her alanını ilgilendiren alanlara kadar uzanmaktadır.

SONUÇ

İnanç ve ibadet şartlarıyla sade ve anlaşılır değerler silsilesine sahip olan İslam, insanı en kıymetli varlık olarak nitelendirmekte, yaratıcısının kendisinden dünya yaşamında ne beklediğini, âhiret yaşamında nelerle karşılaşacağını açık seçik beyan etmektedir.

Dolayısıyla Müslümanlar, dünya hayatında başlarına gelen her durumun sebep sonuç ilişkisi ve kendileri ile bağlantısını kurabildikleri için iç huzuru daha kolay yakalamakta, bu da her durumda kendilerini mutlu ve rahat hissetmelerini, ümitsizliğe kapılmamalarını sağlamaktadır.

Diğer bir deyişle, başta Hz. Mevlânâ olmak üzere önde gelen İslam düşünürlerinin sahip oldukları ve çevrelerine de kendi yaşamlarından sonra yüzlerce yıldır eskimeden, solmadan yaymaya devam ettikleri, insanı ferahlatan ve huzura erdiren mesajları, aslında İslam'ın kendilerine sağladığı berrak bir inanç ve ibadet silsilesinin ürünüdür.

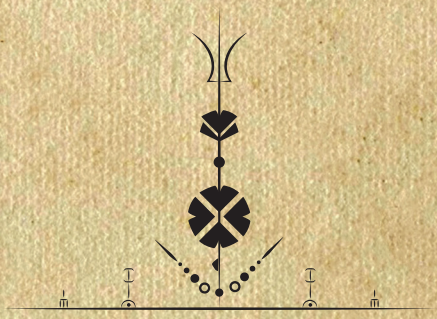
Bu yazımızda, işte bu inanç ve ibadet sisteminin sadece ana temellerine değinmekle yetindik. İslam'ı hiç bilmeyen veya yanlış bilenlerin, bildikçe ve tanıdıkça aslında Hz. Âdem'den bu yana, insanlık için doğal ve doğru gerçeklerin en sade ve en yalın hâliyle yeniden insanlığın istifadesine sunulan ilâhî öğretinin son ve değişmez şekli olduğunu anlayacak, İslam'ın kendilerine, kendilerinin İslam'a ne kadar yakın olduğunu fark edeceklerdir. Burada lazım olan belki de Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si vasıtasıyla kollarını, evreni içine sığdırırcasına, iki yana açıp canı gönülden bütün insanlığa yaptığı, "Gel! Ne olursan ol, yine gel!" çağrısına kulak vermektir.

OKUMA PARÇASI

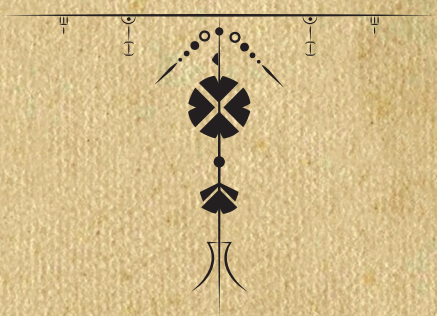
Sigrid Hunke (öl.1999): el-Kindî ve Gezegenler

"İslam filozofları arasında kendisine Batı'da Alkindus adı verilen, hemşehrisi İbni Heysem'den şöhret itibariyle aşağı kalmayan el-Kindî (ölümü 873) de kendini tabii ilimlerle astronomi meselelerine verdi. Bütün ilim dallarına ait iki yüz altmış eseri arasında, 'Gezegenlerin Ters Dönüşlerine Dair' bir risâlesi mevcuttur. Yunanlıların çözebilmek için büyük gayret gösterdikleri astronominin bu esas muammasını, ilk defa Endülüs'te *el-Bitrucî* muvaffak oldu. Böylece el-Bitrucî, gezegenlerin sürüklenmelerine ve dış merkezli dairelerine dair nazariyeyi nakzetmek sûretiyle, Kopernik'e yolu hazırladı. Batı'nın Alpetragius adını verdiği el-Bitrucî'nin 'Küreye Dair' eseri, 1217 yılında *Kayzer II. Frederik*'in saray astronomu *Michael Scotus* tarafından latinceye çevrildi." (Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, çev. Servet Sezgin, İstanbul, 1972, s. 125)

من بندهٔ قرآنم اگر جان دارم
من خاک درِ محمد مختارم
گر نقل کند جز این کسی از گفتارم
بیزارم از او و ز این سخن بیزارم

“Ben, sağ olduğum sürece Kur’ân’ın kölesiyim.
Ben, seçilmiş Muhammed’in yolunun toprağıyım.
Benden, bu söylediklerimden başkası nakledilirse,
Ben bunu söyleyenden de sözünden de şikâyetçiyim.”

(*Rubâîler*, s. 50; *DK-S*, IV/no. 703)

Mevlânâ'nın Yolu: İslam

Prof. Dr. Hülya Küçük

Mevlânâ'nın Yolu: İslam

Giriş: "Yine gel, yine gel! Ne olursan ol, yine gel!" rubâîsi ve anlamı: Aktif kadercilik

"Ne olursan ol, yine gel!" rubâîsinin yanlış yankı bulmasından dolayı, Mevlânâ'nın belli bir dinin sâliki olmadığı düşünülmüştür. Bu sebeple, girişimizi, bu mısraları açıklamaya ayırdık. Birçok araştırmacının farkında olduğu ama birçok ziyaretçinin de göz ardı ettiği bir husus ve Hz. Mevlânâ (rahimehullah) hakkında en yaygın ama aynı zamanda en eksik bilgi, onun bütün dinlere karşı aynı mesafede durduğu kanısıdır. Özellikle Mevlânâ denince akla gelen: "*Yine gel, yine gel! Ne/Kim olursan ol, yine gel!/ Kâfir, mecûsî putperest olsan da yine gel! Bu bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir/Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel!*" şeklindeki kendisine atfedilen rubâî sebebiyle birçok insan, akın akın onun türbesini ziyarete gelmekte, hatta bazıları Mevlevî olmak için Müslüman olmanın gerektiğine bile inanmamaktadır.

Birinci olarak bu rubâî, Dîvân-ı Kebîr'in sadece çok geç döneme ait bir müntehebât (seçkiler) nüshasında (Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, no. 2106), sonradan başkası tarafından yazıldığına işaret etmek istercesine son rubâî olarak kayıtlıdır. Hz. Mevlânâ'nın tefekkür ve üslûbuna uygun görünmesine rağmen bizzat onun sözü olduğuna dair bir kanıt yoktur. İkincisi, bu dizeler, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (öl.440/1049) gibi başka sûfilere de isnad edilmiştir. Aslında sözün kimin olduğu çok da önemli değildir; önemli olan şudur ki bunu eserinde kaydeden herkes, bu söze râm olmuş ve onu sevmiştir. Hepsi bu... Kadîm kültürümüzde, gerçek şairin ismini vermeden şiirini iktibâs etmek, kötü veya intihâl kabul edilmeyen bir âdetti. Meselâ, şeytanı bile Allah'a âşık olarak değerlendiren büyük aşk şairi Ahmed Gazzâlî'nin (öl.520/1126) *Sevânihu'l-Uşşâk*'ındaki aşk şiirlerinin bir bölümü başka şairlere aittir ama eserde adları geçmemektedir.

Üçüncü olarak, bu sözü söyleyen kişi, burada bir, "bütün dinlerin güzelliği ve hangi dinde olursan ol, onun güzel/doğru olduğu ve onda kalmanın yeterli olduğu" şeklinde bir mesaj verme gayesini asla gütmemiştir. Gaye, ümit aşılamaktır. İnsanların, bir taraftan kendilerinin her hâlini görüp gözeten Rablerinden sakınmaları, diğer taraftan da günah ve kötülükleri yüzünden kendilerini batmış

bir gemi gibi görmemeleri ve kurtulmak için hâlâ vakitleri olduğu fikrini aşılamaktır. Bu durum dinde/tasavvufta "havf ve recâ/ korku ve ümit" terimleriyle açıklanır: Bir taraftan Allah'ın azâbından korkmak, diğer taraftan rahmet ve mükâfatını ümit etmek... Hatta kendisini çok günahkâr ama aynı zamanda çok pişman hisseden kimse için, bu ikinci kısmın, ümidin daha ağır basması gerekir ki kendisinde tevbe etmeye takat bulsun, kalbi o tarafa meyletsin...

Farz edelim ki bugün zelîl, çok zelîlsin. Ama yarın, azîz / yüce, çok azîz olmayacağını bilemezsin. Bugün hırsız, yankesici, gasbedici, haydutsun. Ama yarın, sadaka ve zekât dağıtan bir zengin olmayacağını bilemezsin. Bugün içki içen, adam öldüren, kızdığı herkesi bıçaklayan bir câni veya bir *mafya babası*sın. Ama yarın, kalbi merhamet dolu *müşfik bir aile babası* olmayacağını bilemezsin. Diyelim ki bugün Allah'ın *en kötü* kulusun. Ama yarın, Allah'ın *en iyi kulu* olmayacağını, evliya arasına katılmayacağını hiç mi hiç bilemezsin. Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter. İsterse her şeyin gidişatını bir anda tersine çevirebilir. Ve çünkü Allah, Tevvâb'dır, tevbeleri büyük bir ihsânla kabul edicidir. Ve işte bunun adı, *aktif kadercilik*tir. Yani insanı pasifleştirmeyen, güzel girişim ve hareketten alıkoymayan bir kadercilik... Allah'ın her şeyi yapmaya kādir oluşunu göz önüne tutarak, "Allah'ın yardımıyla yaparım, başarırım, tevbe edince düzelirim." diyerek yücelere tırmanmayı imkânsız görmeyen bir kadercilik.

Bu, aynı zamanda iyilik ve güzellikten ümitvar olmak, dolayısıyla mutlu olmaktır. Çünkü mutluluk için diğer olmazsa olmaz bir kural, dünya ve âhirette Allah'ın kendisine ve insanlığa güzel şeyler nasip edeceğine dair ümit sahibi olabilmektir. Nitekim bir kudsî hadiste Allah: "Ben kulumun beni zannettiği gibiyim." (Buhârî, Tevhid, 15) buyurmuştur ve bu, "Sen, onun sana ne yapacağını bekliyorsan, o, sana onu yapacak." demektir. Kötü şeyleri düşüne düşüne başımıza çağırdığımız bilinen bir gerçektir (Nöro Linguistik Programing).

Âlemde en mutsuz ve en üzgün varlık iblistir/şeytandır, diyor ünlü tefsir âlimi Elmalılı Hamdi Yazır. Çünkü, Allah'ın kendisini affedeceğinden ümidini kesmiştir. Hatta *iblis* kelimesinin anlamlarından birisi de "hayır ve şerden ümitsiz olmak, pişmanlık ve üzüntü içinde olmak"tır. Ve işte "Ne olursan ol, yine gel!" sözü insanı bu mecralarda dolaştırmalıdır, herkesi kendi hayaline göre seraplar gördüren bir çölde değil...

Mevlânâ ve İslam

Genel olarak bakıldığında Mevlânâ, kendisini bazen, "Yetmiş iki milletin sırrını anlatan ve bin perdeden yüzlerce ses çıkaran bir *ney*"e; bazen de içinde bulunduğu empati hâlini ifade etmek için, bir ayağı İslam'da dururken diğer ayağı ile yetmiş iki milleti dolaşan bir *pergele* benzetir. Bu aslında onun bütün renkleri birleştiren "renksizliği/beyaz rengi", yani tasavvufî bir terimle ifade etmek gerekirse, "cem (Allah'la birlikte olduğunu hissetme) hâlini" yakalama arzusundan kaynaklanır.

Mevlânâ'nın sosyal muhiti içinde her dinden gayr-i müslim vardı. Şehirlerde camiler, kiliseler ve manastırlar bir arada idiler. Farklı unsurların harmonisine önem veren Mevlânâ'nın Hıristiyanlara ve onların rahiplerine gösterdiği tavır, onun büyüklüğünü göstermekten başka bir anlam ifade etmemekteydi. Onun, Hıristiyanlarla münasebetleri konusunda anekdotlar çoktur. İnsana, Allah'ın en yüce yaratığı olarak bakan Mevlânâ, dini ve milliyeti ne olursa olsun, bütün insanlarla iyi ilişkiler kurmayı bilmiştir. Onun, bazen bir Rum'u idamdan kurtardığı, bazen bir rahibi kerâmeti ile kendine râm ettiği, bazen tatlı sözleriyle bir Hıristiyan ustanın ihtidâsına vesile olduğu görülürdü. Eflâkî'nin *Menâkibü'l-ârifîn*'inde bu konuyla ilgili onlarca örnek bulmak mümkündür. Sipehsâlâr'ın deyimiyle, "Her mezhep halkı ona âşık idi."

Ancak hatırdan çıkarılmaması gerekir ki Mevlânâ'nın diğer din sâliklerine karşı müsâmahalı tavrı, onun İslam'a bağlılığını asla etkilememiştir. Mevlânâ'nın şu meşhur dörtlüğü, bu konuda en çok başvurulan dizeleridir:

Ben, sağ olduğum sürece Kur'ân'ın kölesiyim.
Ben, seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım.
Benden, bu söylediklerimden başkası nakledilirse,
Ben bunu söyleyenden de sözünden de şikâyetçiyim.
(*Rubâîler*, s. 50; *DK-S*, IV/no. 703)

O, Hz. Muhammed'i (s.a.v) övmek için "Felek genişliğince bir ağız isterim, ta ki meleklerin bile kıskandığı zatın vasfını söyleyeyim." der (*Mesnevî*, V/1884.beyit). Onun *Mustafa* (seçilmiş) olduğunu ve bütün güzelliklerin onda olduğunu şöyle vurgular: "Hüdâ'nın lütfu halkın bütün kemallerini toplayıp bir şey yaptı ve

ona 'Mustafa' adını verdi." Aynı şekilde, onun getirdiği İslam da kendisinden önceki bütün dinleri ve onların güzelliklerini kendinde toplar ve bizi onlardan müstağnî kılar...

Bir Yaratıcıya İnanmaya Duyulan İhtiyaç ve Dua

Kur'ân-ı Kerîm'e göre bütün ruhlardan, Allah'ı *Rab* olarak tanıdıklarına dair söz alınmıştır: "Rabb'in, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' diye onları kendine şahit tutmuştu (Onlar da): 'Evet, (buna) şahidiz!' demişlerdi ki kıyâmet günü, 'Biz bundan habersizdik!' demeyeler." (A'râf, 7/172) Bundan dolayı, insan, bir yaratıcıya inanma fıtratında yaratılmıştır. "İnsanlar tek bir ümmet idi. [Sonra ihtilâf ettiler, imandan ayrılanlar oldu.] Allah [da], müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, ihtilâf ettikleri şeyler konusunda aralarında hükümler vermek üzere, [ilâhî] kitapları hak olarak indirdi." (Bakara, 2/213) âyetini de bu bağlamda değerlendirip ilk yaratılan insandan beri her insanın böyle bir inanca sahip olduğu söylenebilir.

Mevlânâ'nın tespiti doğrudur. Çünkü her dinin yaptığı iş, insanın dikkatini bir yaratıcıya çekmektir. Sadece her dinin değil, ilmin yaptığı da budur. Bilim adamlarının yaptığı, kâinatın kanun ve sırlarını çözmeye yönelik araştırmalar gerçekleştirmekten başka bir şey değildir. Yapılan her bilimsel çalışma, kâinatın başıboş olmadığını, her şeyin şu veya bu şekilde olmasını isteyen ve irâde eden, yüce bir varlığın/Allah'ın olduğunu düşündüren sonuçlara götürür. Böyle bir sonuç, bilim adamlarının zaman zaman dinî inançlardan da faydalanmasına sebep olur çünkü zaten dinlerin üzerinde durdukları en mühim konu, kâinatın başıboş olmadığı ve bir yaratıcının olduğudur. Kur'ân'da birçok âyette de belirtildiği üzere, yaratıcı her şeyi belli bir orantı içinde ve belli "miktarlara, mîzânlara/ölçülere" uygun olarak yaratmıştır: "O, her şeyi yaratmış ve yarattığı şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir." (Furkân, 25/2), "O/Allah, hak olarak kitabı (Kur'ân'ı) ve *mizânı/ölçüyü* indirendir." (Şûrâ, 42/17), "Ve gökyüzünü yükseltti ve *mîzânı ölçüyü* koydu. Ölçüde haddi aşmayın!" (Rahmân, 55/7-8) gibi âyetler, konuyla ilgili sadece birkaç örnektir. İnsan vücudundaki organların birbirlerine mesafelerinden bir ağacın dallarındaki yaprakların dizilişine kadar, birçok varlıkta (özellikle güzel olanlarında) bulunan ve *altın oran* denen 1,618... sayısı bunun kanıtlarından sadece birisidir.

Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır'ın deyimiyle: "Allah evvelen ve bizzat ve sonra, maddeleri yarattığı gibi bizim *elimizle de yaratabilir. Nitekim, kuş Hz. Îsâ'nın elinde Allah'ın izniyle canlanıyordu.*" Dolayısıyla, yaşadığımız ve hayalimizin ulaştığı âlemlerde her şey, Allah'ın yarattığı varlık olarak onunla ilgilidir. Gerçek bilgi (marifet) de bu ilgiyi bilmektir. Bir şeyin onunla ilgisini kuramayan hiçbir bilgi, gerçek bilgi değildir. Gökyüzü ve yeryüzündeki her zerre, Allah'ın kudretiyle "hidâyet/doğru yolu gösterme" veya "dalâlet/doğru yoldan şaşırma" veren bir varlıktır. Gazzâlî, semâ/gök, yıldızlar, nebâtlar/bitkiler, hayvanlar ve türleri gibi konularla ilgili birçok bilginin olduğunu ama bunlardan bize bildirilenin, Allah'ın ilmine göre çok az olduğunu söylerken, "Ve size, pek az ilim verilmiştir." (İsrâ, 17/85) âyetini delil olarak getirir.

Hz. Peygamber'in (s. a.v) de buyurduğu gibi, herkesin zihninde farklı bir Allah vardır. Buna tasavvufta "ilâh-mûtekâd" denir ve delil olarak şu hadis getirilir: "Kıyâmet günü, her topluluğun, dünyadayken tapmış olduğu ilâha gitmeleri nidâ edilecek ve herkes bu çağrıya uyarak taptığının yanında toplanarak sonunda onun ardına düşüp gideceklerdir. Sadece ve sadece Allah'a tapmış olanlar onun gelmesini beklerken ve uzun bir bekleyişten sonra Allah bunlara görünecek ve: 'Ben sizin Rabbinizim.' diyecek, ama onlar (onu tanıyamadıkları bir sûrette gördüklerinden), '(Hayır! sen bizim Rabbimiz değilsin.) Biz Rabbimiz gelinceye dek burada bekleyeceğiz. Rabbimiz bize gelince onu tanırız.' diyecekler. Sonra Allah onlara *tanıdıkları bir şekilde* görünecek ve ancak o zaman: 'Sen bizim Rabbimizsin.' deyip ona uyarlar (...)" (Buhâri, Tevhid, 24) Bu demektir ki herkesin zihninde şöyle veya böyle bir ilâh imajı vardır ve bu imaja göre Rabbini tanıyacaktır. Tasavvufta ayrıca herkesin "vech-i hâs: özel bir yön"le Allah'a bağlı ve Allah'la her kulu arasında, Allah'ın bazı sıfatları vasıtasıyla özel bir ilişki olduğuna inanılır: Herkes, Allah'ın belli bir sıfatının tecellisidir ve o tecelli ile yaşar, konuşur ve iş yapar. Bu zâviyeden bakınca her insan, Allah karşısında "özel"dir.

Ona ulaşmak için, Kur'ân'ın da buyurduğu gibi (bkz. Fussilet, 41/53), insanın önce âfâka ve enfüse (etrafındakilere ve kendisine), yani hayvanlara, yeryüzüne, gökyüzüne, dağlara ve uzaya, hâsılı her şeye ibret gözüyle bakması gerekir (bkz. Gâşiye, 88/17-20). Yeryüzündeki her şey de hareketleri de ondandır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde, tevhidi ve mutlak birliği anlatırken resim sanatından faydalanır ve varlığı, bayrağın üzerindeki arslana benzetir: Allah, varlığın canının canıdır. Bizim varlıklarımız fâni, onun varlığı mutlaktır. Onun varlığı yanında zikre bile değmez. Biz olsa olsa bayrak üzerindeki arslan resmi gibi oluruz: Bayrak üzerindeki arslan rüzgârla dalgalanır, hareket eder ama bunlar kendinden değildir. Arslanların hamleleri zâhir/görünendir ama rüzgârınki bâtındır/gizlidir. Resim, ressamla nasıl mücâdele edebilir ki ... (Bkz. *Mesnevî*, I/603-608)

O, Allah'ın güç ve kudretini, kâinattaki birbirine zıt oluşumları anlatırken de sanattan destek alır. Bakın Mevlânâ nasıl ifade ediyor bunu:

> *Meselâ ressam iki türlü resim yapar. Güzellerin resimleri ve çirkinlerin resimleri...*
> *Yûsuf'un ve yaratılışı güzel olan hurinin resmini de ifritlerin, çirkin iblislerin resmini de...*
> *İki türlü resim de onun üstadlığının eseridir. Bu ressamın çirkinliğine (kötü ressam olduğuna) delil olamaz aksine üstün kabiliyetinin göstergesidir.*
> *Çirkini gayet çirkin olarak yapar; o derece ki bütün çirkinlikler onun etrafında döner, durur.*
> *Böylece bilgisindeki kemal meydana gelir, ustalığını inkâr eden rüsva olur.*
> *Eğer çirkin resim yapmayı bilmezse ressam, eksiktir. İşte bu yüzden Allah hem kâfirin yaratıcısıdır hem de mü'minin.*
> *Bu yüzden küfür de (onun) Allahlığına şahittir, iman da... İkisi de ona secde eder.*
> *Fakat bil ki mü'minin secdesi dileyerektir. Çünkü mü'min Allah rızasını arar. Maksadı, onun rızasını kazanmaktır.*
> *Kâfir de istemeyerek Allah'a tapar; onun maksadı başkadır. (Mesnevî, II/2537-2543)*

İstediğini yapabilen, güçlü ve insanların sığınağı olan bir yaratıcı/Allah herkesin ihtiyacıdır. İhtiyacıdır da bazen insanlar ona bu şekilde inanmaktan dahi korkarlar veya sorgularlar yaptıklarını: "O yaratıcı, neden bazılarını güçlü, bazılarını zayıf yaratmıştır? Neden bazılarını güzel, bazılarını çirkin yaratmıştır? Neden bazılarını hasta, kötürüm, bazılarını güçlü kuvvetli ve sağlıklı yaratmıştır? Neden bazı insanlara çok dert vermiş, bazılarına az dert vermiştir? Neden o 'yaptığından sorgulanmaz' da biz ona hesap

vermek zorundayız?" gibi....

Bu soruları soranlar bilmezler mi ki, Mevlanâ'nın dediği gibi, "Kalkmak için önce düşmek gerekir. İyileşmek için önce hasta olmak gerekir." Bilmezler mi ki her şey zıddıyla kāimdir. Meselâ kötü, hasta ve çirkin olmasa iyi, sağlıklı ve güzeli nasıl tarif ederdik bir düşünsenize? Çirkini bilmeyene "Güzel, çirkinlikten uzak olandır." dediğinizde ne anlardı ki bundan? Bu söylenenleri, "en yüksek iyiliğin" meydana gelmesi için kötülüklerin gerekli olduğunu vurgulayarak Tanrı'nın tedbirlerini haklı çıkarmaya çalışan "theodicy" felsefeyle karşılaştırmak da mümkündür.

Allah, kâinatı nakşeden ve yazandır. Başka bir deyişle kâinat, onun kitabıdır: "Bir âlimi seven, onun kitaplarını okur. Okudukça da meyli ve muhabbeti artar. Allah'ın bütün emir ve yasakları kâinatta ilâhî bir yazıyla yazılmıştır ancak bunu tercüme edecek kalp ve basîret gereklidir. Kısacası varlığın hepsi, ince bir deri üzerine yazılmış bir yazıdır (bkz. Tûr, 52/3). Oradaki âlem, yazılmış bir kitaptır. Kulak mesâbesinde olan akıllar dinler, kelimelerse bunları onun katına yükseltir ve şahit olurlar (Bkz. Fâtır, 35/10). Şahit olmak, anlamanın ilk şartıdır. Bu sebepledir ki müzezzin "eşhedü/şehâdet ederim" dediği zaman, şeytan şahit olanlara şahit olmamak için kaçar. Görme gözü, bir şeyi olduğu gibi *anlama gözü*dür.

İslam: Dünya ve Âhiret Mutluluğunun Yolu

Her din bir yaratıcıya dikkat çekiyorsa İslam'ın onlardan farkı nedir? İslam nedir? Çok meşhur bir hadis olan Cibril hadisi, İslam'ın ne olduğunu en güzel şekilde özetlemektedir. "Bir gün Rasûlullah (s.a.v.) insanlarla birlikte oturuyordu. Ona bir zât geldi ve: 'İmân nedir?' diye sordu. O: 'Allah'a, meleklerine, onunla karşılaşacağına, rasullerine inanman. Ve bir de yeniden dirilmeye inanmandır.' dedi. Sonra o zat: 'İslam nedir?' diye sordu. Hz. Peygamber: 'Allah'a ibadet etmen ve ona hiçbir şekilde ortak koşmaman, namazı dosdoğru kılman, zekâtını edâ etmen ve Ramazan orucunu tutmandır.' buyurdu. O zat tekrar sordu: 'Peki, ihsân nedir?' Rasûlullah (s.a.v.): 'İhsân, Allah'a, *onu görüyormuşçasına* ibadet etmendir; sen onu görmüyorsan da o seni görür.' buyurdu. O zat: 'Kıyâmet ne zamandır?' diye sordu. Rasûlullah (s.a.v.): 'Burada kendisine sorulan kişi sorandan daha bilgili değildir. Ama kıyâmetin şartlarını söyleyebilirim.' dedi. (...)" (Buhârî, İman, 37)

İmanda asıl olan, kalpte olmasıdır. Dil, bu dünyaya özgü bir araçtır ve gayb âleminde işe yaramaz. Allah katında geçerli akçe kalptir. Kıyâmet günü de *selîm bir kalple gelenden başkası kurtulamayacaktır* (bkz. Şu'arâ, 26/89). Kalbin yardımı olmadan çalışan bir akıl, seni ancak mezara dek götürür; sonrasında sana yardımcı olamaz (Mesnevî, IV/3319). Bunlarla Dante'nin (öl.1321) *İlâhî Komedya*'sında söylenenler arasında büyük benzerlik olduğuna dikkat edelim. Çünkü o da tek başına aklın bizi cennetin kapısına götüreceğini ama cennete sokamadığını yazmıştı.

İbadetler, dil ile zikir gibi her an/vakit kısıtlaması olmaksızın yapılabilenler yanında, günlük, yıllık ve ömürde bir kez yapmak üzere zamanı açısından değişebilir. Ayrıca her ibadetin bir zâhirî anlamı, bir de bâtınî yorumu vardır: Abdest zâhiren organların temizliği, bâtınen tevbe ve günahlardan temizlenme; namaz zâhiren Müslümanları toplayan, en az beş vakit şükür edası, bâtınen "Allahu ekber"le dünyayı küçümsemek, ondan ayrılmak ve Allah'a yönelmektir. Namaz ve o esnada yapılan dualar, Allah'la konuşmaktır. Onunla konuşmanın şerefini idrâk edenlere ne mutlu... *Mesnevî*'de, namazda Allah'tan başkasına söz söyleyen/konuşan dört kişiyle alay edilmesi bu açıdan çok mânidardır: Dört Hintli cemaatle birlikte namaz kılıyorlardı. Bunlardan birisi konuştu. Diğerlerinden birisi ona: "Hey, söz söyledin ve namazın bozuldu." dedi. Diğer birisi: "Ey amuca, ona söylüyorsun ama senin namazın da bozuldu." dedi. Dördüncüsü, "Elhamdulillah (Allah'a hamd olsun) ki ben konuşmadım." dedi. Böylece dördü de konuştu ve dördünün de namazı bozuldu (*Mesnevî*, II/3027-3053).

Hadîs-i şerifte geçen *ihsân* ise yaptığın her işte, Allah'ın seni gördüğünün bilincinde olman ve başka bir denetleyiciye ihtiyaç duymadan her şeyin en güzelini yapmaya gayret etmendir. Meselâ, oruç tutarken, yalnız başına evdeyken istediğini yiyebilirsin ama yemiyorsun. Neden? Allah'ın seni gördüğünü biliyorsun. Yakînen inanıyorsun buna. Öyleyse bu oruç hâlini hayatının her anına yaymaya çalıştığın zaman kurtulacaksın. Müslümanların asıl problemi işte bu hâli, ihsân hâlini, sadece Ramazan orucu için var kabul edip diğer zamanlar bu hâli yakalayamamalarıdır veya yakalamak istememeleridir.

Allah her yerdedir ve kimin Allah'ı nerede ve nasıl bulacağı aslında hiç de belli olmaz. Şeytan, melekût âleminde ve Allah'ı aralıksız bir şekilde tesbih ve takdis eden/kutsayan meleklerle

birlikteyken yoldan sapmış, ebedî olarak cehennemi hak etmişken; Ebû Bekir es-Sıddîk, Mekke müşriklerinin arasındayken "Sıddîk" Rasûlullah'ı (s.a.v) sorgusuz tasdik eden olmuştur. Put, Ay ve Güneş de Hz. İbrahim gibi kiminin hidâyeti olurken, kiminin de dalâleti olmuştur. Kur'ân'da buyurulduğu gibi, enfüs ve âfâk (şahsımız ve çevremizdeki her şey) onun yazıya ihtiyaç olmayan âyetleriyle doludur (Fussilet, 41/53 ve Zâriyât, 51/20-21). Allah, Kur'ân'da akıl ve vahyin desteğinde kâinata bakmayı emreder: "De ki: 'Gökler ve yerde ne olduğuna bakın!'" (Yûnus, 10/101) gibi birçok âyet bunun üzerinde ısrarla durur. Çünkü varlık, Allah'ın kelime ve sözleridir. Ve onun kelimeleri, Kur'ân'ın da belirttiği üzere, deryalar mürekkeb olsa tükenmez (bkz. Kehf, 18/109). Kalemler konuşur çünkü kalem iletişim yollarından birisidir. Kur'ân, gözlerini bu âyetlere kapamakta direnenleri, "Bunları görmüyor musunuz?" (Zâriyât, 51/20-21) diye azarlamaktadır.

İslam'da Hükümlerin Kaynakları

İslam'da herhangi bir hüküm, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm'e, sünnete ayrıca icmâ (İslam âlimlerinin ortak görüşleri) ve kıyas (hükmü bilinmeyen hususları, kitap ve sünnette açık olan hükümlerle kıyaslamak) gibi delillere dayandığı sürece geçerlidir.

Kur'ân-ı Kerîm, Cebrail adlı büyük meleğin (Vahiy meleğinin) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) getirdiği kutsal kitaptır. Yaklaşık 23 yıl içinde peyderpey (azar azar) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiş, o da Kur'ân âyetlerini etrafındaki Müslümanlara hem yazdırmış hem de ezberletmiştir. Hz. Peygamber, Allah'la kul arasında bir elçidir, söyleneni iletir, kendisinin *ilâhlık* özelliği yoktur. Kendisi de herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için Müslümanları bu konuda sık sık uyararak, "Ben sadece bir beşerim." veya "Ben sizin gibi bir beşerim." (Buhârî, Salât, 31; Müslim, Birr, 88) buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in ashâbına (etrafındaki Müslüman arkadaşlarına) ilettiği Kur'ân âyetleri, daha sonraki Hulefâ-i Raşîdîn'den Hz. Ebubekir (öl.13/634) döneminde, yazılı malzemeler ve ezberleyen hâfızların şahitliğiyle bir araya toplanarak elimizdeki Kur'ân-ı Kerîm hâline getirilmiştir. Hz. Osman (öl.35/656) döneminde ise bu nüsha çoğaltılarak Müslümanların ellerinden ve dillerinden düşürmediği bir kitap olmuştur. Günümüzde hemen hemen bütün dünya dillerinde tercüme ve tefsirleri bulunmaktadır.

Kur'ân'ın temel gayesi insana, Rabb'ine, kendisine ve etrafındaki varlıklara karşı hak ve görevlerini öğreterek onun dünya ve âhiret hayatında mutluluğunu sağlamaktır. Kur'ân'ın ilk emri, "Oku! Yaratan Rabb'inin adıyla oku!"dur ve İslam'ın okumaya ve ilme verdiği önemi gösterir. Bu sebepledir ki kadîm tarihimize baktığımız zaman, günümüzdeki birçok buluşa önayak olan ya da bu buluşları gerçek yapan birçok büyük ilim adamı görürüz. Aynı şekilde, İslam şehirlerine baktığımız zaman da kütüphanelerinin çok zengin olduğunu kolayca anlarız. Meselâ bilim tarihi araştırmalarıyla tanınan Sigrid Hunke bu konuda şöyle der:

> *"10. asırda Batı manastırları, nadiren sahip bulundukları birer düzine kitabı, zincirlerle tesbit ve muhafazaya çalışırken, Irak'ın Necef gibi küçük bir şehri, 40 bin ciltlik bir kütüphaneye sahip bulunmakla iftihar eder. Rey şehir kütüphanesinin mevcudunu [mevcut kitaplarını] tesbit için on büyük kataloğa ihtiyaç duyulur. Her caminin bir kütüphanesi vardır. Her hastane ziyaretçiyi, geniş kitap dolapları bulunan salonunda kabul eder ve talebelerin ders malzemesi, hastane doktorlarının da müracaat kitabı olarak faydalanmaları için bütün yeni tıbbî neşriyâtı satın alır."*

İslam'ın ana kaynağı olan Kur'ân, kendisini "kendisinden önceki kitapları tasdîk edici" olarak nitelerken her dinin bazı ortak paydaları olduğuna işaret eder. İslam, en son din olarak önceki dinlerin açıklamalarına göre, manen ve zihnen daha gelişmiş olan insanlara hitap eder ve önceki semâvî dinleri tamamlar ve geliştirir. Bu hâliyle İslam, Elmalılı Hamdi Yazır'ın gayet yerinde olarak belirttiği üzere, diğer semâvî dinlere hem şâmil (içine alan) hem de (onların doğruluğuna) şahittir. Bu, İslam'ın aynı zamanda onlara karşı "anlayışlı" olması demektir.

Sünnet ve hadisler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) fiil, davranış ve sözleridir. Ona isnadı doğru olanlar olduğu gibi, zayıf olanlar hatta, mevzû' yani *uydurma* olanlar vardır. Bir hadisin çok değişik varyantları vardır. Bu sebeple insan, her duyduğu, gördüğü hadise inanmamalı ve onu kullanmamalıdır. Elimizdeki en güvenilir hadisler, *el-Kütübü's-Sitte* denen altı kitap içinde toplanmıştır. Bunlar, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'ini, Ebû Dâvûd, Nesaî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'ini kapsar.

Bu temel kaynakları kullanım açısından, Müslümanlar zaman zaman ihtilaf içerisinde olabilirler. Bu, her toplumda olabilir ve

gayet doğaldır. Ancak aynı zamanda bazı mezhep ve fraksiyonların da oluşmasına sebep olduğu için problemsiz olduğu da söylenemez. Temel olan, İslam sınırlarından dışarı taşmadığı sürece her yorumun saygı ile karşılanmasıdır. Ferdî hususlarda, bu tür yorumlar tamamen kişiye özel bir din oluşturabilir. Buna kimse bir şey diyemez. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.): "İnsanlar sana fetvâ verse de sen, kendi kalbine bak!" (İbn Hanbel, IV/194) buyurmuştur. Ama bütün toplumu yani diğer insanları da ilgilendiren hususlarda bir serbestiyet yoktur ve İslam'ın temel kurallarını iyi kavramamış kişilerin, rastgele İslam hakkında konuşmaları doğru değildir. İslam hakkında konuşmak için Kur'ân, sünnet/hadis, İslam hukuku, kelâm, tefsir gibi birçok alanda derin bilgi sahibi olmak gerekir.

İslam'a Göre İnsanın Değeri ve Kadın

Kur'ân-ı Kerîm'e göre insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi yani onun adına işleri yürüten ve yeryüzündeki her şeyin hizmetine verilip diğer varlıklardan üstün kılınan şerefli bir varlıktır (bkz. Bakara, 2/30-34). Allah onu yarattığı zaman, kendisine fasıla vermeden ibadet eden meleklere bile ona ihtiram için önünde secde etmelerini emretmişti. Melekler, Allah'ın kendilerinden başka bir varlığı, insanı yaratıp teveccühünü ona çevirmesine üzülmüşler, sitem etmişler ama sonuçta ona kul olduklarını göstermek için emredileni yapmış ve onun katındaki makamlarını böyle korumuşlardı (bkz. Bakara, 2/30-32). "Onun/Allah'ın katındaki makamlarını böyle korumuşlardı." diyoruz, çünkü bu emre uymaktan kaçınan ve yüz çeviren şeytan, Allah'ın huzurundan kovulmuş ve lanetlenmişti.

Bu varlıklar içinde insan, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını câmi (kendinde toplayan) bir varlık olarak, diğerlerinden üstündür ve onuru yücedir. Allah'ın isim ve sıfatlarını kendinde toplamak, el-Esmâü'l-Hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri) ile ahlâklanmak demektir. Esmâullah şerhi hususunu çok ilginç bir tarzda işleyen İbnü'l-Arabî'nin konuyla ilgili değerlendirmelerini biraz açmak istiyoruz: İbnü'l Arabî, el-Esmâü'l-Hüsnâ şerhleriyle (açıklama kitaplarıyla) tabiplerin anatomide yaptıklarını karşılaştırarak, bu tür şerhleri "el-İlmü't-teşrîh"in (anatomi ilminin) "ilâhî" olanı diye niteler ve şöyle der: "Tabiplerin bir anatomi ilmi vardır ki insan vücudunu açarak hakkında bilgi sahibi olmalarına yarar. Sûfilerin ise farklı bir anatomi ilmi vardır ki o da insanla ilâhî isimler arasındaki yüce ilişkiyi, yani insanın ve âlemin özelliklerinin, Allah'ın isimlerinin nasıl bir tecelligâhı olduğunu görmesine yarayan ilimdir." Birçok

tasavvuf kitabının, "Nefsini/kendini bilen Rabb'ini bilir." sözüne sıkça başvurmaları ve hatta bu sözü hadis olarak kabul etmelerinin sebebi de budur. Bu tanıma, sûrî/fizyolojik tanımla başlar ki işte bu anatomi ilmidir. Bu ilmi, sûfîlerin kelimeleriyle tarif edersek, "Bedenlerin yapılışını bildiren ilimdir." Organların anatomisini bilmek, zarûrî bir ilim doğurur. İmam Şâfiî'nin sözünü ettiği "ilmü'l-ebdân, sümme ilmü'l-edyân" (önce bedenlerin ilmi, sonra dinlerin ilmi) bu ilimdir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu sözü anatomi ilminin önemini belirtmeye yeter bulmaktadır. O, bu ilmin, tabiplerin sermayesi olduğu kadar yakîn ehlinin, din ve dünya işleriyle Allah'ı bilmenin vasıta ve yardımcısı olduğunu söylemekte ve diğer ilimler gibi bu ilimle ilgilenme gayesinin de "Allah'ı tanımak" olduğunu belirtmektedir. Çünkü anatomi, Allah'ın kudretinin kemaline delâlet etmekte ve onun yarattığı varlıklara verdiği büyük nimetlere, vücudun bütün parçalarının şehâdet etmesi anlamına gelmektedir. Bu hayret verici sanat eserini gafletten uzaklaşarak seyreden insan, kendini en güzel şekilde yaratanı bilmiş ve kendisini inâyet denizine gömmüş olur. Nutfe gibi sümüksü bir şeyin güzel bir varlığa dönüşmesi, vücuttaki kaslar, kemikler, sinirlere ayrılış, vücut organlarının işlevlerine uygun muhtelif şekilleri ve vücuttaki yerleri; şehvet/arzu, öfke huyları gibi anlaşılması zor hâlleri düşünmek, insanı daha başka harikuladeliklere götürür ve sanatına baktıkça Sâni'i/Yaradan'ı görür. Nitekim insan vücudu tabiplerin şahit olduğu birçok olağanüstü fizyolojik olgularla doludur. Bunun içindir ki insan vücudunun harikulade yaratılışından bahseden sûfîler, bu konuyu anlattıkları bölümleri, "Öyleyse, Alîm ve Hakîm olan Allah'ı tesbih ederim." gibi Allah'ı tazîm eden cümlelerle bitirmişlerdir.

Varlıklar içinde en şereflisi insandır ve kadın da bu hükmün dışında değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, "Biz, sizi, bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınanızdır." (Hucurât, 49/13) buyurur. Erkek ve kadın birlikte insanlığın aslî unsurudur. İslam, üstünlüğü sadece ve sadece takvada, yani Allah'a karşı gelmekten en çok sakınan olmada görür. Üstünlüğü erkek olmada görenler, büyük bir hata yapmaktadırlar. Elbette ki kadın ve erkek arasında birçok fark vardır ve insanların bu konudaki fikirleri de aynı şekilde çok farklıdır. Bunları tartışmanın yeri bu kitap değildir ama burada şu kadarını söyleyelim ki, kadın ve erkek arasındaki farklar sadece fizyolojik değil; psikolojik, sosyolojik gibi birçok açıdan ele alınmalıdır.

Din ve Birlikte Yaşamanın Kuralları

Din, insanın kendisine karşı görevleri, kendisini yaratan Allah'a karşı görevleri ve etrafındaki insanlara karşı vazife ve sorumluluklarıyla haklarının toplamıdır, denebilir. İnsanın kendisine ve Allah'a karşı görevleri bu başlığın konusu dışındadır. Etrafındaki insanlara karşı görevlerini incelerken de öncelikle devamlı birlikte yaşadığı insanlara karşı hak ve vazifelerinden söz etmek gerekir. İnsanın birlikte yaşadığı ebeveyni, kardeşleri veya evliyse eşi ve çocukları, çalışıyorsa âmiri ve iş arkadaşları, insanın sorumlu olduğu insan gruplarının ilk ve en içteki halkasını oluşturur. İnsanın devamlı birlikte olduğu kişilere karşı iyi olabilmesi zordur, sabır ister. Ara sıra birlikte olduğu kişilere karşı iyi olması kolaydır, sabra gerek yoktur. Onun için karakterini tahlilde ölçü olamaz.

İslam'a göre, Müslümanlar kardeştir. Bu inanç, Müslümanları bir ailenin fertleri konumuna yükseltir. Ailedeki fertlerin birbirlerine karşı görevleri ve hakları vardır. Böyle bir sorumluluk yükleyen kardeşlik, Müslüman toplumları birbirlerine kenetleyen önemli bir özelliktir.

Sahîh bir hadiste de belirtildiği üzere, "İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır." (*Feyzü'l-Kadîr*, III/481) Evine kapanıp sadece ibadetle meşgul olan bir mü'min olmak yerine, farz ibadetlerini yaptıktan sonra insanlar arasına karışıp topluma yararlı olan ve yapabildiğince onlara doğruyu gösteren, kendisine karşı kötülük yapanlara katlanan bir insan olmak daha iyidir.

İnsanın çevresinde bulunanların ilk halkası, anne ve babası, kardeşleri, eşi, çocukları yani ailesidir. Bu sebeple insan, âhirette önce ailesine karşı görevlerini yerine getirip getirmediğinden sorgulanacaktır. Bu halka içinde özellikle annenin yeri vurgulanmıştır. Anne, sevgi ve iyiliğe babadan daha çok layıksa, bir sevgi pınarı olması sebebiyledir. Nitekim bir gün sahabelerden birisi Rasûlullah'a (s.a.v.): "Ben kime iyilik yapayım?" diye sorar. Rasûlullah (s.a.v.): "Annene" der. Sonra tekrar: "Kime?" diye sorduğunda tekrar: "Annene" der. Adam tekrar sorar. Rasûlullah (s.a.v.) tekrar: "Annene" der. Adam tekrar sorunca Rasûlullah (s.a.v.) bu sefer (yani ancak dördüncü seferde): "Babana" diye cevap verir. (Buhârî, Edeb, 78)

Sûfîler, her konuda olduğu gibi, aile konusunda da İslam'ın pergelini biraz daha açarak şöyle derler: Varlık tek bir evdir. Bu evin Rabbi/reisi Allah, içindekiler de iyâlullah/ehlullahtır. Öyleyse herkes birbirini annesi, babası ve kardeşi gibi görmeli ve sevmeye çalışmalıdır. Hücvîrî'nin dediği gibi, insan, kendinden yaşlıları, anne-baba derecesinde, kendisiyle yaşıt olanları kardeşleri mesabesinde, kendinden küçükleri de evlatları gibi bilmelidir.

Toplumdaki ilişkilerin gereği gibi yürümesi için en gerekli husus, güzel ahlâktır. Bir hadiste buyurulduğu üzere, "İnsanların en hayırlısı, ahlâkı en güzel olanıdır." (*Feyzü'l-Kadîr*, III/480) Bunun için de ihsân yani Allah'ın her an seni gördüğünü aklından çıkarmamak gerekir. Yalan yere şahitlik yapıp birisini haklı veya haksız çıkarmak senin elindedir ama Allah'ın seni görüp gözettiğini düşünüyorsan bunu yapmana imkân yoktur. Bütün insanların aynı atadan (Âdem'den) geldiğini ve dolayısıyla kardeş olduğunu düşünen, üzerinde kardeşinin, komşusunun, diğer insanların hakkını düşünen bir insanın bütün bunlara ulaşması, yine ihsânı gerektirir.

İhsânın ve güzel ahlâkın en önemli göstergelerinden birisi, kibir ve *kendisini bir şey zannetmek*ten uzak olmaktır. Çünkü kâinattaki her şey, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisidir. Karıncadan Padişah-Peygamber Hz. Süleyman'a dek her şey onun isim ve sıfatlarından bir şeyler içerir. Herkes ve her şey ondan tecelli taşıyorsa, kim kime karşı kibir içinde olacaktır ki? Aslında bu durum, insanı bir taraftan ilâhî özelliklere sahip bir varlık olarak yüceltirken diğer taraftan da herkesi bir anlamda "hiçbir şey" mesâbesine indirir. Bu söylediklerimizi birleştiren güzel bir anlatı ne demek istediğimizi açıklar mahiyette olsa gerektir:

"Tasavvufta tekke kurallarını ilk tesbit eden ve günümüzde *büyük bir sûfî* olarak kabul edilen Ebu Said Ebu'l-Hayr'ı (öl.440/1049), yaşadığı dönemde hiç çekemeyen, kendini bilmez bir âlim vardır. Bu adam: 'Bir ölçek darının içinde olsa olsa bir darıdır Ebû Said, gerisi benim!' demektedir. Bu söz Ebû Said'e ulaşınca şöyle der: 'Söyleyin ona, o bir darı tanesi de odur. Ben bir *hiç*im!' (Yani kendimi Allah'ın sıfatlarında ifnâ etmiş/yok etmiş birisiyim.)"

Tasavvuf kitaplarının, birlikte yaşamanın kurallarını ele aldıkları bölümleri genelde *Sohbet Âdâbı ve Ahkâmı* başlığını taşır. Bu başlık altında, bir insanın diğer insanlarla ilişkilerinin, kendinden

üsttekilerle, kendinden alttakiler ve kendi seviyesinde olanlar olmak üzere üç kategoride ele alındığı görülür. Kendinden üsttekiler üstadları, alttakiler öğrencileri, kendisiyle aynı seviyedekiler de arkadaşlarıdır. Eşi ve çocukları dahi bu kategorilerden birisindedir: Ya kendisinden bir şey öğrendiği için üstte olanlar ya da öğrettiği için altta olanlar... Sûfî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) buyurdukları gibi ya öğrenen ya öğreten kategorisindedir (bkz. Dârimî, Mukaddime, 26, 32).

Sûfîlere göre birlikte yaşamanın en önemli prensibi, ona doğruyu öğretmek ve kendisini de doğrudan saptığı zaman düzeltmelerini bir hak olarak beklemektir. *İnsan, kardeşinin ilme olan ihtiyacının aç olduğu zaman bir lokma ekmeğe olan ihtiyacından daha az olmadığını düşünmeli, bilgilerini de onunla paylaşmalı, eksik ve kusurlarını söylemelidir*. Bu ilişkide bütün taraflar, İslam'ın "doğru" dediği tarzda yaşamaya çalışan, yanıldıkları zaman doğruyu hatırlatanın kim olduğuna bakmaksızın hemen doğruya dönmeye hazır kimselerdir. Hz. Ebubekir'in dediği gibi, hak ve doğruyu söyleyenin en güçlü kişi olduğu bir sosyal ilişkiler ağı oluşturabilmek, toplumsal refahın temelidir.

Dünya ve Âhiret: Ameller ve Mükâfatları

Dünya, insanın güzel işler yapması için tanınan fırsatlarla dolu bir sahnedir. Mevlânâ'nın ifadesiyle: "Bu cihân bir dağdır ve bizim işimiz bağırmaktır. Bağırmalarımız (yankılanır ve) sesimiz dönüp bize gelir." (*Mesnevî*, I/214) Daha sonra "Neden daha çok amel yapmadım!" diye hayıflanmamak için zamanında vaktini ve sağlığını iyi değerlendirerek güzel işler yapmalıdır. Bu, gece karanlığında, yerdeki taşları eteğine toplayıp da sabah olunca onların taş değil, cevher olduklarını gören kimsenin durumuna benzer: Bu kişi pişmanlık üstüne pişmanlık duyar, neden daha çok toplamadığını söyler durur ama nâfile... Güneş batınca, yalvarsan da senin için geri gelmez artık...

Sûfîler için tek hakikat, dünya hayatının çok kısa, ölümün çok yakın olduğudur. Nitekim sûfî Ebû Hazım'a, karısı, "Önümüz kış, yiyecek, giyecek tedârik edilecek, odun toplanacak." dediği zaman, o "Önümüz ölüm; dirilinecek, Allah'ın huzurunda toplanılacak, günah-sevap defterlerinin verilmesi beklenecek, hesap verilecek, cennet veya cehenneme gidilecek..." demişti.

Ama bütün bunlar, ölümden korkmayı değil, sadece hazırlığımızı ve yol azığımızı iyi almayı düşündürtmelidir bize. Çünkü ölümden sonraki hayat hakkında bildiklerimiz, yaptıklarımıza karşılık mükâfat ve cezalandırmanın olması, insanı ümitsizliğe ve karamsarlığa sürüklememelidir. Sonuçta orası ebedîyet yurdudur ve bu hâliyle dünyadan, fâni yurttan kat kat üstün ve güzeldir. Gazzâlî'nin deyimiyle, bu dünyada kullarına güzel kaş, renkli dudak, gül gibi yanak, sırma saç gibi bütün güzellikleri veren Allah, öbür dünyada kullarını ebedî helak ve yok oluşa düçar etmeyecektir. Bundan daha büyük güzellik olur mu? Dünyayı da âhireti de yöneten aynı Allah olduğuna göre, insan neden korksun ki?

Bakın Mevlânâ ölüm konusunda ne diyor: "Maden iken öldüm, hayvanlık (canlılık) seviyesine yükseldim; hayvan iken öldüm, insanlığa yükseldim. İnsanken ölmekten ne diye korkacağım ki? (Bir mertebeden) öldüğümde ne zaman azaldım ki?" (*Mesnevî*, III/3901-3903)

Meşhur benzetmeyle sûfîlere göre ölüm gecesi, şeb-i arûs (gelin/gerdek gecesi) gibidir. Allah'la buluşmanın ve onu idrâk etmenin gerçekleştiği gecedir. Bunun için düğün ve bayram gibi sevinçle karşılanacak bir olaydır.

Dua: Allah'ı Bulmuş Olmanın İşareti ve Mutluluğun Son Sırrı

Dua, insanın Yaradan'ına dilek ve isteklerini bildirmek için seçtiği bir konuşma şeklidir. Allah, "(Ey Muhammed!) De ki: 'Duanız olmasa Rabb'im size ne diye değer versin ki...'" (Furkân, 25/77) ve "Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yedirememeyenler, aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir." (Mü'min, 40/60) buyururken, duanın, kulluğun ta kendisi olduğunu da beyan etmiyor mu? Dua, aynı zamanda kulun yalnız, güçsüz ve kimsesiz olmadığını hatırlamasıdır. En sıkıntılı anında, "Rabbim, yardım et!" diyebileceğin bir *Rabb*'in, *sahib*in olmasının ne büyük bir güç verdiğini, böyle bir anı yaşamış olan herkes bilir.

İnsanın Allah'ı bulmuş olduğu, ibadet ve duasından anlaşılır. Kur'ân'da, bu iki kelime birçok durumda zaten eş anlamlı kullanılır... Duanın, Allah'a yalvarmanın ve ondan istekte bulunmanın, onu bulmak demek olduğunu Mevlânâ'nın yaşlı bir adama sözleri üzerinden açıklayalım:

"Bir gün Mevlânâ ve hemdemleri, Selâhaddîn-i Zerkûb'un dükkânında oturmuş dinî konularda sohbet etmektedirler. İçeri üzüntüsünden göğsüne vurarak ağlayan bir yaşlı girer. Tabii olarak, ağlayıp dövünmesinin sebebini sorarlar. Yaşlı adam, torununu kaybettiğini ve aramalarına rağmen bulamadığını söyler. Mevlânâ: '*Şaşılacak şey! İnsanların tümü (temâmet-i âlemiyân) Allah'ı kaybetmişler ama onu ne arıyorlar ne talep ediyorlar ne de göğüs ve bağırlarını dövüyorlar. Sana ne oldu ki göğsünü dövüyorsun? Yaşlı bir adam olarak, çocuğu isteyerek kendini harap ve rüsvây ediyorsun da neden bir dem olsun âlemin yaratıcısını aramıyor ve ondan yardım ve destek istemiyorsun ki kaybolmuş Yûsuf'unu Yâkub (Peygamber) gibi bulasın!*' dedi. Bu sözler, yaşlı adamı tamamen farklı bir âleme sürükledi. Adam tevbe etti, dövdüğü göğsünü kapattı. Tam bu sırada çocuğun bulunduğu haberi geldi. O gün, Mevlânâ'ya âşık ve mürid olanların haddi hesabı yoktu artık..."

Asıl üzüntü, Allah'ı kaybetmişlerin onu aramamasıdır. Bulmuş olanların da sevincine diyecek olmaması gerekir... Onun, ileride ele alacağımız semâsı da bundandır. Hani Bektaşîliğin kendisine izâfe edildiği Hacı Bektaş-ı Velî, Mevlânâ'nın semâsıyla âleme saldığı velveleden biraz rahatsız olmuş, "Bulduysa buldu, bulmadıysa nedir âleme saldığı velvele?" anlamında sözler göndermiş ya ona... O da "Bulduysan neden sevinmiyorsun, bulmadıysan neden aramıyorsun?" diyerek sevinç ve mutluluğunun kaynağını çok güzel bir şekilde ifade etmişti...

Şimdi, "Yine gel!"in insana ümit vererek, İslam'ın da dünyada doğru ve güzeli göstererek mutluluğa çağırdığını, dua ile onu bulmanın sevincinin yaşanacağını öğrendikten sonra sıra son sırrı söylemeye geldi: Her şeyi ondan, o sevgiliden, Allah'tan bilirsen, bütün acılar bal olur insana! Mevlânâ ile oğlu Bahâeddin Sultan Veled arasında geçen bir olay üzerinden konuşmak belki daha açıklayıcı olacaktır: Mevlânâ, bu oğlunu çok sever, daima gözetler ve üzgün olduğu zamanlar neşelendirmeye çalışırdı. Bir keresinde Sultan Veled ruh bezginliğiyle sıkıntılı bir şekilde otururken, babası onu biraz neşelendirmek için başına kurt postu geçirerek, çocukları korkuttukları gibi "Bû, bû, bû!" diyerek yanına gelmiş. Sultan Veled babasının bu hoş hareketine katıla katıla gülmeye başlamış, yere kapanarak babasının ayaklarını öpmüş. Babası: "Bahâeddin! Eğer bu güzel sevgili sana sıkı sıkıya bağlansa daima seninle şaka, şenlik etse ve birdenbire yüzünün şeklini değiştirip gelse ve sana 'Bû, bû!' dese ondan hiç korkar mısın?" buyurdu. Sultan Veled:

"Hayır, korkmam." deyince, "Seni sevindiren, seni sevinç ve neşe içinde tutan sevgili, seni üzen ve kendisinden sıkıntı duyduğun, aynı sevgilidir. Hep odur, hep ondandır ve ondan feyizlenirsin. O hâlde niçin boş yere üzgün duruyor, sıkıntının elinde âciz kalıyorsun? İçinde sıkıntı görünce onun çaresine bak, çünkü dalların hepsi kökten biter. İçinde genişlik, ferahlık görünce ona su ver. Kalp ferahlığının verdiği meyveyi de dostlara ve ahbaplara sun." demişti. Sultan Veled, "Bu sözleri duyduktan sonra hiçbir şeyden üzüntü duymadım, hep mutlu birisi olarak yaşadım." der.

Evet, her şeyi yapan, eden, kılan odur:

Balçıktan can kuşlarına kafesler yaparsın/Kara toprağa şekerler saçarsın
Gözlerine böyle sürme çektiğin kişiler bilirler ve görürler ki/ gelen her şey senden gelir, olan her şeyleri hep sen yaparsın.
(DK-S, IV/1117)

Bu anlamda mutluluk, Hak'tan gelen her şeyi güzel gören, "nârın da hoş nûrun da" diyen bir insanın rıza hâlidir. Ve rıza, birçok mutasavvıfa göre, seyr ü sülûkta (tasavvufî yolculukta) bir sûfînin varabileceği son noktadır, son makamdır.

Ayrıca, kalbinden de kibir, kin, haset, nefret ve düşmanlık gibi, insan önce kendisini yıpratan kötü duygulardan kurtulmalıdır ki mutlu olsun. İnsan, kabak bitkisi gibi mütevazı olursa yükünü toprak taşır. Ama kavak ağacı gibi yükseklerde olursa bir rüzgâr vurup devirir onu ve mutsuz olur. Mevlânâ'nın dediği gibi *kibir, kin, gazap ve öfkeyle yaşamak istiyorsan git, mutsuz yaşa!* [14]

14 Mevlânâ'nın eserleri bu ve benzeri ahlâkî öğütlerle doludur. Ayrıca, "Mevlâna'nın yedi öğüdü" şeklinde popüler bir şekilde bilinen öğütleri vardır. Bunlar, onun eserlerinde doğrudan geçmez. Ancak onun felsefesine uygunluğu ve çok yaygın olarak kullanılmaları dolayısıyla burada onları vermek ve kısaca anlamlarını açıklamak gerekir:

1) Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol! (Akarsular gibi kendini kimseden saklama; herkese karşı cömert ol, kimseyi darda kalmaya mahkum görme!)

2) Şefkat ve merhamette Güneş gibi ol! (Herkesi aydınlatan Güneş gibi şefkat ve merhametini herkese yay, cimrilik etme!)

3) Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol! (Gece, karanlığıyla her çirkinliği nasıl örtüyorsa sen de kötülükleri öyle ört, ifşâ edici olma!)

4) Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol! (Ölü, nasıl hiddet ve asabiyet gösteremezse sen de öyle sakin ol! Hiddetlenip bağırıp çağırmakla önce kendini yıpratır ve mutsuz olursun)

5) Tevazu ve alçak gönüllülükte toprak gibi ol! (Toprak gibi iyiyi de kötüyü de kabul

SONUÇ

Hz. Mevlânâ'nın yolu olan İslam, burada kısaca verdiğimiz temel ilkelerden bahseden ve insanlığa gönderildiği hâliyle bir kitabı (Kur'ân'ı) ve Peygamberi Hz. Muhammed'in (s. a.v.) sahih sözleri kaybolmamış olan ilâhî bir dindir. Kur'ân'da: "Kim İslam'dan başka din ararsa, (o bilsin ki o arayışı sonucu bulduğu din) kendisinden asla kabul edilmez ve âhirette de o, ebedî zarar içinde olanlardan olur." (Âl-i İmrân, 3/85) buyurulmasının anlamı da budur. Bu âyetten sonra başka bir kelam etmek yerine: "Kalem buraya geldi, ucu kırıldı; ev yıkıldı, içindekiler harab oldu." deyip, susuyoruz artık...

edip her şeyi iyiye ve güzele çeviren ve verimli ol!)

6) Hoşgörülülükte deniz gibi ol! (İyi-kötü her şeyi büyük bir hoşgörüyle kabul eden, sonra dalgalarıyla kötülükleri dışarı atan bir deniz gibi ol!)

7) Ya olduğun gibi görün ya göründüğün gibi ol! (Ya içindeki seni göster ya da içindeki sen, görünen sen gibi olsun; iki, üç yüzü olan, bukalemun ve karaktersiz bir insan olma!)

BİBLİYOGRAFYA

Berkmen, Haluk, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf,* İstanbul, 2011 (s. 94-96);Bilmen, Ö.N., *Büyük İslam İlmihâli*, İstanbul, ts. , (s. 372); Eflâkî, Ahmed, *Menâkibü'l-ârifîn,* haz. Tahsin Yazıcı, 2. c., Ankara, 1980, (I/ 111: Allah'ı kaybedenler, 234-235, 382-383: Hacı Bektaş'ın sözleri);II/ 591-593, 660); a.mlf., *Âriflerin Menkıbeleri,* çev. T. Yazıcı, 2.c, İstanbul, 1986-1987 (I/ 144, 207-208, 28; II/41, 47-48, 83);Gamard, Ibrahim, *Rumi and Islam*, Woodstock, Vermont, 2004; Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, ed. S. İbrahim, 5 c., Kahire, 1412/1992 (II/ 283; IV/141,142, 182, 227, 454, 490); Gölpınarlı, A., *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, 6 c. , İstanbul, 1990 (I/143 veII/526, V/1 [dîbâce]); Hunke, Sigrid, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, çev. Servet Sezgin, İstanbul, 1972, (s. 282); Hücvîrî, Ebu'l-Hasan Ali, *Keşfü'l-mahcûb*, ed. V. Jukovski, Tahran, 1374 [1954], 441-442/ haz. S. Uludağ, İstanbul, 1982 (s. 485-486);İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* Beyrut, 1414/1994 (I/291, III/670);Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi,* c.3, haz. Osman Türer ve diğerleri, İstanbul, 2005 (III/109-110); c.9 (haz. M. Demirci ve diğerleri, İstanbul, 2008, (IX/595);Küçük, Hülya, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,* İstanbul, 2019 (s. 72-73, 92, 289-292, 426-450);a.mlf., *Tasavvuf ve Tıp*, İstanbul, 2018 (s. 21-25, 275-278);**el-Kütübü's- Sitte*, İstanbul, 1401/1981; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-yi Ma'nevî*, ed. R. Nicholson, Tahran, 1925-1933; a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, haz. B. Fürûzanfer, Tahrân, 1342, (s. 28, 97;a.mlf., *Rubâîler*, çev. A. Gölpınarlı, yy, 1982 (s.50);a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr*, 7 c., çev. A. Gölpınarlı, İstanbul, 2015 (II/117, 228); a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler* (*DK-S*), 4 c., haz. Ş. Can, Ankara, 2000; el- Münâvî, A., *Feyzu'l-Kadîr*, c.3, Mısır, 1356; Sipehsâlâr, *Risâle*, haz. S. Nefîsî, Tahran, 1325 (s. 116); a.mlf., *Mevlânâ ve Etrafındakiler. Risâle*, çev. T. Yazıcı, İstanbul, 1977 (s. 115); Şafak, Yakup, "Mevlânâ'ya Atfedilen 'Yine Gel' Rubâîsine Dâir" *Tasavvuf*, 24 (2009/2), s. 75-80; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili. Türkçe Tefsir*, c.1, İstanbul, 1971 (I/ 195-198, 202, 320; II/ 745-751)

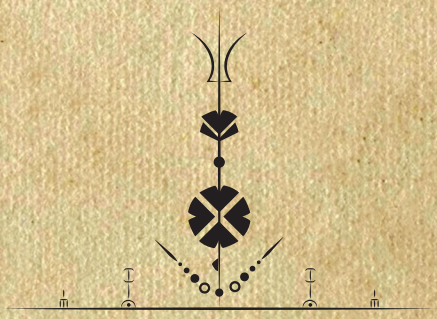

BİR BEYİT

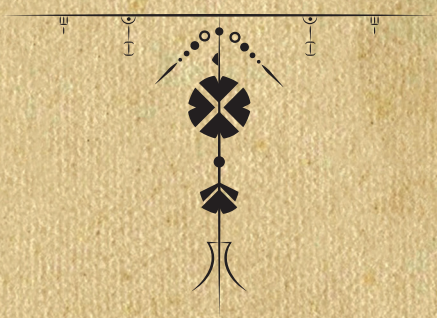
Sevgilim, senin siyah saçların küfürdür, din ise ay gibi olan yüzündür.
Küfürle kıyas et, bak ki din ne kadar parlak!

(Mevlânâ, *Rubâîler,* çev. H.Â. Yücel, s. 51/ no.49)

التصوف الإناخة على باب الحبيب وإن طردعنه

"Tasavvuf, Sevgili'nin kapısının önünde oturup beklemektir;
o seni kovsa da..."

Ebû Ali Ruzbârî (Kuşeyrî, *er-Risâle*, 281)

Tasavvuf, Sûfî ve Zühd

Prof. Dr. Hülya Küçük

Mevlânâ'nın Tasavvuf Anlayışı

Tasavvuf, Sûfî ve Zühd

Bu kitabın gayesi, İslam ve Mevlânâ hakkında fazla bir şey bilmeyenlere doğru bilgi vermek olduğuna göre, burada, Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışına geçmeden önce çok kısaca tasavvufun ne olduğu ve evreleri konusunda bilgi vermek yerinde olur.

I. Tasavvuf: Ona Doğru Çabalamak

"Tasavvuf" kelimesi, Arapça bir kelimedir ve "sûf (yün)" kelimesinden türetilmiştir. Ancak V/XI. asır mutasavvıflarından Kuşeyrî ve Hücvîrî gibi tasavvuf teorisyenlerince mâna olarak *saflık, temizlik ve duruluk*la ilişkilendirilmiştir. Kelimenin bu kelimelerle ilişkilendirilmesi konusunda Hücvîrî şöyle demektedir: "Hangi mâna verilirse verilsin, dil kaidelerinin gereğine göre sûfî ismini kök bir kelimeden türetmek doğru değildir. Çünkü 'sûfî' kelimesinin muazzam bir mânası vardır, artık onun için bir cins söz konusu olamaz, bu isim cins olan bir kelimeden türetilemez." Bununla beraber Hücvîrî, sûf giymeye de sayfalar ayırmıştır. Zira ilk sûfiler, Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi sûf giyer (bkz. Buhârî, Libâs, 11 vb.), bunu dünyanın süsüne sırt dönmenin bir işareti sayarlardı. Bir hadiste de Allah'ın Hz. Mûsâ'ya kelâmını işittirdiği gün, Hz. Mûsâ'nın üzerindeki bütün giysilerin sûf olduğu belirtilmiştir (Tirmizî, Libâs, 10).

Ebû Ali Ruzbârî'nin (öl.322/933) güzel tarifiyle tasavvuf, "Sevgili seni kovsa da kapısı önünde çöküp beklemektir." (Kuşeyrî, 281) Tasavvuf, İslam dininin geliştirdiği ve kendisini İslam'la kayıtlı gören mistisizmdir. Mistik temâyüller, her din ve kültürde bulunur, dolayısıyla, "İnsanlık tarihi kadar eskidir." denebilir. Hz. Âdem ve Havva yasak ağaçtan yedikten sonra bunun için çok üzülmüşlerdi. Çünkü bu durumda Rablerine daha yakın oldukları ve daha kolay bilme şansları olan cennetten çıkarılacak ve yeryüzüne indirileceklerdi. Korktukları da oldu nitekim: Yeryüzüne indirildiler. Burası, aşağıların aşağısıydı ve yukarıya çıkmak için çok çabalaması gerekiyordu insanın. Bir yerden bir yere gitmek bildiğimiz fizikî yolculuktur. Aşağıların aşağısından, melekûtü's-

semâvâta yani göklerin yüce mekânlarına çıkmak ise insanın içinde gerçekleştirmesi gereken çok çetin bir seferdir. Bu yolculuğu tadan için fizikî yolculuklar nedir ki... İnsan yeryüzüne düşüş anından sonradır ki, "İnsan Rabbine doğru çabalar durur." (bkz. İnşikâk, 84/6) En aşağıyla en yukarıyı ayıramayan kimse, bu yolu almaya kesinlikle güç yetiremez, burası kesin. Şüpheli olan, Gazzâlî'nin de dediği gibi, bu aşağıların aşağısı ile yukarıyı kimin ayırıp kimin ayıramadığıdır. Ayrıca ona doğru nasıl *çabalaması* gerektiğini bilmiyorsa Kur'ânî ifadeyle sadece, "Çok çalışmış ama boşuna yorulmuş." (Ğâşiye, 88/3) olur.

Tasavvufu yaşayan ve güzel ahlâkla ahlâklanmaya çalışan kişiye *sûfî* denir. Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) "Sûfî toprağa benzer; her çirkin şey üzerine atılır, ondan ise güzel şeyden başkası çıkmaz." ve "Sûfî, iyi ve kötü herkesin bastığı toprak, her şeyi gölgelendiren bir bulut ve her şeyi ıslatan yağmur tanesi gibidir." derken sûfînin güzel ahlâkını anlatır.

Tarîkatlar döneminde, sûfî kelimesinin yerini *derviş* kelimesi almıştır ve anlamı, "Allah için alçak gönüllüğü ve fakirliği kabul eden."dir. Mevlânâ, "Kaba saba sofu elbisesi giymekle sûfî olamazsın. Eskilerin, büyüklerin sohbetlerini dinlemekle de mürşid olamazsın. Dinlediklerini tatbik etmen, bizzat yaşaman gerekir. Sûfînin sinesi saf olacak, gönlü kötülüklerden, şehvetten, hiddetten temizlenmiş bulunacaktır. Hem sûfî olmak hem de ona buna kin beslemek... İnsaf et, böyle şey olur mu?"(*DK-S*, IV/no. 991) ve "Ey mum! Sende sûfî huyları var. Sanırım ki şu altı huyu ermişlerden almışsın: Geceyi uyanık geçirmek, yüzü nurlu olmak, sararmış beniz, gönül yanışı, gözyaşları, kalp uyanıklığı" (*DK-S*, IV/no.1042) derken sûfîyi ve onun güzelliklerini en veciz şekilde özetlemiştir.

Ancak burada belirtmek gerekir ki Eflâkî'nin şu rivâyetine göre, Mevlânâ kendisini sûfilerden saymamaktadır: Mevlânâ ve şehrin ileri gelenleri, Pervâne'nin nâiblerinden birisinin evinde toplu hâldeyken akşam namazı vakti olur. "Buyur, bize imamlık ederek namaz kıldır." dendiği zaman, "Biz abdâllarız, nerede olsa oturup kalkarız. İmamlığa, erbâb-ı tasavvuf ve temekkün (hâli her an değişmeyen kişiler) layıktır." demişti (Eflâkî, I/548; çev. I/372) ve namazı Şeyh Sadreddin (Konevî) kıldırmıştı. Abdâl, terim olarak sayıları yedi veya yetmiş olarak kabul edilen evliya zümresine verilen bir isimdir. Onlar dünyaya ilgisiz, kendini âhirete, gönlünü Allah'a vermiş saf-derûn insanlardır. Gezgin, kural tanımaz evliyaya da

denir. Ama cümleden ve Sadreddin Konevî'nin imam yapılışından anlaşılan şudur ki Mevlânâ *abdâl* kelimesini, terim anlamından çok kelime anlamı olan "değişenler, yerlerine benzerlerini bırakanlar" anlamına ve dolayısıyla *temekkün ehli* teriminin zıddı olarak kullanmıştı. Çünkü kendileri, her an değişik hâller yaşayan coşkun bir yapıya sahipti, bu hâliyle tabii ki temekkün ehli değildi.

Tasavvuf Ruhbanlık Değildir

Bazı yazarlar, Kur'ân'da dünya ve âhiret hayatını birlikte zikreden âyetlere ve aşağıda açıklaması gelecek olan "İslam'da ruhbanlık yoktur." hadisine dayanarak, İslam'da ruhbanlığın olmadığını, dolayısıyla tasavvufun da olmadığını söylerken, tasavvufla ruhbanlığı özdeşleştirme (aynılaştırma) hatasına düşmektedirler. Oysa durum hiç de zannettikleri gibi değildir. Çünkü *ruhbanlık, kendini ibadete adayarak toplum hayatından uzaklaşmaktır*. Oysa İslam'ın emirlerinin büyük bir bölümü toplum hayatına dair olduğundan ve güzel ahlâk ancak insanlarla bir aradayken ortaya çıkacağından, sûfîler toplum içinde olmaya çalışırlar.

Sûfîlerin bunu yapmaması, her şeyden evvel Kur'ân ve sünneti, metodolojilerinde en başa oturtmalarıyla da çelişirdi. Çünkü Kur'ân, Hırıstiyan keşişleri, Allah emretmediği hâlde kendi kendilerine, ruhbanlık îcat edip sonra da çoğunun buna gereği gibi uyamadıklarından yoldan çıkmakla suçlamakta ama yine de bunun "Allah'ın rızasını kazanmak" için yapılmasından dolayı da gereği gibi yapanlara mükâfatlarının verileceğini belirtmektedir (bkz. Hadîd, 57/27). Âyette, bunu "Allah'ın emretmediği"nin belirtilmiş olması, böyle bir uygulamanın yerilmesi için yeterli bir sebeptir.

Hadislerde de ruhbanlık açıkça yerilmektedir. Bazı sahabe, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ibadet şeklini eşlerine sormuşlar, onlar da onun, gecenin bir kısmında uyuyup bir kısmında ibadet ettiğini, bazen oruç tutup bazen tutmadığını, kadınlarla da evlendiğini söylemesine rağmen, bunu *azımsamışlar* ancak hemen sonra kendilerini toparlayarak, "Ama o bir peygamberdir. Allah onun geçmiş-gelecek bütün günahlarını affetmiştir. Biz daha çok güzel amel işlemeliyiz." diyerek her gün oruç tutmak, uyumadan ibadet etmek, hiç evlenmemek veya eşleriyle hiç ilgilenmemek gibi pratiklere başvuracaklarını söylemişlerdir. Bunu duyan Hz. Peygamber (s.a.v.), onları bulup "Şöyle şöyle diyenler siz misiniz? Ben sizin Allah'tan en çok haşyet duyan ve sakınanınızım ama

bazen oruç tutar bazen iftar ederim/oruç tutmam. Bazen (gece) namaz kılarım, bazen de uyurum. Kadınlarla da evlenirim. (Bunlar benim sünnetimdir.) Sünnetimden yüz çeviren ise benden değildir." (Buhârî, Nikâh, 1) diyerek ruhbanlığa benzeyen bu pratikleri reddetmişti.

"Ruhbanlık" kelimesini açıkça kullanan bir hadis olarak ise yukarıda geçen "İslam'da ruhbanlık yoktur." hadisini biraz açmak gerekir. Bu hadisin farklı varyantları da vardır ve bunlarla birlikte "hasen hadis" derecesine ulaşmaktadır: "Ben ruhbaiyetle emrolunmadım." (Dârimî, *Sünen*, Nikâh, 3), "İslam'da sarûra (evlenmemek/ mücerredlik) yoktur." (Ebû Dâvûd, Menâsik, 3) bu varyantlardan sadece ikisidir.

Hz. Mevlânâ da eserlerinde hadisin, "İslam'da ruhbanlık yoktur." hâlini kullanır ve şöyle der: Çünkü, "Düşman olmadıkça, savaşmak imkânı yoktur. Şehvetin yani dünyevî arzuların olmazsa ondan kaçınma emrine uyman nasıl mümkün olur ki?" (*Mesnevî*, V/575: *Fîhi Mâ Fîh*, 86)

Tasavvufun Dönemleri:

Tasavvufun doğuş ve gelişmesini çok farklı şekillerde evrelendirmek mümkünse de biz şimdilik şu tasnifi daha anlaşılır bulmaktayız:

a) Zühd Dönemi (I/VII-II/VIII. asırlar)

b) Tasavvuf Dönemi (III/IX-V/XI. asırlar)

c) Tarîkatlar Dönemi (VI/XII. asırlar ve sonrası)

d) Günümüz Tasavvuf Hareketleri (XIX. asır sonrası)

Zühd Dönemi, tasavvuf ilminin henüz ortaya çıkmadığı, ibadet ve güzel ahlâkın zühd başlığında toplandığı dönemi ifade eder. Bu dönem Hz. Peygamber (s.a.v.) devri ile başlar. Bu açıdan tasavvuf tarihini İslam tarihi ile birlikte ele almak gerekir. Tasavvuf döneminde, tasavvuf ıstılahları olan bir ilim hâline dönmüş, sûfîler birbirlerine tabi olmaktansa kendilerine özgü bir meşreb oluşturmuşlar ve kitaplar yazmışlardır.

Bu dönemde yazılan kitaplardan hâlâ elimizde olanlar arasında Ebû Nasr Serrâc'ın (öl.378/988) *el-Luma' fi't-Tasavvuf*'u, Ebû Bekr Kelâbâzî'nin (öl.380/990) et-*Ta'arruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf* 'u, Ebû Tâlib Mekkî'nin (öl.388/998) *Kûtu'l-Kulûb*'u, Ebû Abdirrahman Sülemî'nin (öl.412/1021) *Tabakâtu's-sûfiyye*'si, Abdülkerîm Kuşeyrî'nin (öl.465/1072) *er-Risâle*'si, Ali b. Osmân Hücvîrî'nin (öl.465/1072) Farsça bir eseri olan *Keşfü'l-mahcûb*'u; Ebû Hâmid Gazzâlî'nin (öl.505/1111) *İhyâ'u ulûmü'd-dîn'i,* bunların en çok rağbet görenleri arasındadır.

Bu devreden sonra, VI/XII. asırdan sonra tasavvuf, artık *Büyük Tarîkatlar Devresi* diye bilinen devreye girmiş, kurumsallaşmış ve şekle bürünmeye başlamıştır. *Büyük tarîkatlar* derken, biyografisi daha çok efsanevî olan Hacı Bektâş Velî'ye (öl. 669/1271) nisbet edilen Bektaşîlik/Bektaşiyye; Muhammed Bahâeddin Nakşibend (veya Nakşbend) Buhârî'ye (öl. 791/1389) nisbet edilen Nakşibendîlik/ Nakşibendiyye; Ahmed er-Rifâî'ye (öl.578/1182) nisbet edilen Rifâîlik/ Rifâiyye; Abdülkādir Geylânî'ye (öl. 562/1166) nisbet edilen Kādirîlik/ Kādiriyye; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (öl. 672/1273) nisbet edilen Mevlevîlik/Mevleviyye gibi halkın rağbet ettiği oluşumları kastediyoruz. Bunlara bir de tarîkat olarak değil de bir meşreb olarak Ekberîlik/ Ekberiyye'yi eklemek gerekir. Ekberîlik, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve Vahdet-i Vücûd (Varlığın Birliği/Tekliği) takipçisi, şârihi, muhibbi olan herkesi içine alan bir meşrep ve temâyüldür.

Elbette ki bu tarîkatlar dışında daha onlarca tarîkat veya kolları mevcuttur. Tarîkat kuralları gereği, sahih bir intisâbla sahih bir silsilesi olan herkes, tarîkatını veya kolunu oluşturabilir. Ancak, bu yolda "Hakk'a varanlar"dan çok "vardığını iddia edenlerin" olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Çünkü burası bir dağdır, tepeye çıkması güzel ama çetindir.

Günümüzde tasavvuf ve tarîkatlar konusu, İslamî disiplinlerin en tartışmalı ve hakkında en yanlış şeylerin söylendiği alanlardan birisidir. Aslında daha tasavvufun ilk dönemlerinde yazılan, *Keşfü'l-mahcûb, er-Risâle, et-Taarruf* gibi tasavvuf klasiklerinin ön sözlerinde, "Tasavvuf, zamanımızda kaybolup gitmiştir.", "Allah bizi öyle bir zamanda yarattı ki insanlar hevâlarına tasavvuf adını vermektedirler." denilmesine bakılırsa, gerçeğine uygun ve mükemmel bir tasavvuf hayatı hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Meselâ Hücvîrî, "Allah, bizi öyle bir zamanda yarattı ki o zamanda

insanlar hevâ ve heveslerine *şerîat* adını veriyorlar. Kibirlenme ve başkan olma hırsına ve makam tutkusuna *ilim*, halka karşı mürâilik/gösteriş yapmaya *haşyet*, kinlerini kalpte tutmaya *hilm*, (...) münafıklığa *zühd*, temenniye *irâde*, nefsin hezeyanlarına *marifet*; gönlün hareketlerine, nefsin desiselerine (ve) ilhada *fakr*, muhabbet; inkâra *safvet*, zındıklığa *fenâ*, Peygamber'in (s.a.v.) şerîatını terk etmeye *tarîkat* (...) ismini veriyorlar." derken dönemindeki tasavvufî hayattaki bozulmanın boyutları hakkında çok açık bir bilgi sunmuş olmaktadır.

II. Zühd: Görmek İçin Gözleri Kapamak

Zühd, tasavvuf ilminin özü ve başlangıcı olarak tasavvufta pek önemli bir yere sahiptir. Binaenaleyh, bu terime özel bir yer ayırmak ve izah etmek gerekir. Lügatte, "küçümseyerek terk etmek, rağbet etmemek, dönüp bakmamak, vazgeçmek" gibi anlamlara gelir. Tasavvufî bir terim olarak, "dünyaya karşı kalbî rağbetin olmayışı" demektir. Zühdü yaşayan kişiye, zâhid denir.

Zühd kelimesinin, ıstılâhî anlamını göz önüne aldığımızda Kur'ân'da, dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu ifade eden birçok âyet olduğunu söyleyebiliriz (En'âm, 6/32; Nisâ, 4/77; Hadîd, 57/20 gibi). Oyun ve eğlenceyle aldananlar da çocuklardır.

Zühdün, kelime olarak kullanıldığı/tarif edildiği veya hakkında açıklayıcı bilgi verildiği pek çok hadis vardır. Bunlardan birkaçını aktarmak gerekirse: "Dünyada zâhidlik, helâli haram kılmak ve malı zâyi etmek (kullanmamak) değil; Allah'ın elindekinin sana, senin elindekinden daha sağlam gelmesidir (Yani Allah'ın elindekine daha çok güvenmen, dünyaya bel bağlamamandır.) (İbn Mâce, Zühd, 1). "Dünyada garip ya da yolunu kaybetmiş biri gibi ol!" (Buhârî, Rikâk, 3) ve "Allah'tan korkan için zengin olmakta bir beis yoktur. Ve sadaka vermek ve sıhhat, Allah'tan korkan için, zenginlikten de hayırlıdır." (İbn Mâce, Ticaret, 1)

Her şeyden önce, "dünya" kelimesinin anlamları içinde olan "en alçak" anlamı insana çok şey söylese gerektir. Sûfilere göre, dünya Allah'ın indinde o kadar çok küçük/değersiz bir metâdır (bkz. Nisâ, 4/77) ki ondan kaçınmakla bile büyük bir şey yapmış sayılmaz insan. Dünyanın Allah katında bir sineğin kanadı kadar değeri olsaydı, Allah ondan kâfire bir yudum su bile vermezdi (İbn Mace, Zühd, 3). İnsana bütün günahları işleten, helâl-haram demeden

mal, mülk biriktirmeye itecek bir mal sevgisidir. Hadislerde de buyurulduğu üzere mal, hayırdır ve hayırdan başkasını getirmez (Buhârî, Rikâk, 7). Yeşil ota benzer, tatlıdır. Kim kalbinde bir mal sevgisi olmadan bu otu alırsa mübarek olur, kim de canı çekerek alırsa mübarek olmaz ve yiyip de doymayana benzer ve işte o zaman tehlikeli olur. Dünyaya bağlılık, Fudayl b. İyaz'ın (öl.187/802) diliyle "Dünya bir tımarhâne ve bîmârhânedir (hastahanedir). Oradaki insanlar da deliler gibidirler. Bağ ve bukağılarla bağlanmışlardır."

Bazı gönül sahipleri şuna inanır: "İnsanların çoğu 'gözlerinizi açın ki göresiniz' derler. Oysa görmek için gözlerinizi kapatmanız gerekir. Aslında her iki söz de doğru ama birisi fizikî vatanlar için, diğeri metafizik vatanlar için gereklidir." Yani Hakk'ı görmek için, Allah dışındaki her şeye göz kapamak gereklidir. Tek derdin onu görmekse sonunda görürsün. Mevlânâ'nın, Hz. Peygamber'in sözü olarak naklettiği gibi, "Bir kimsenin kapısında otururbut, elbet bir gün başını uzatıp 'Gel!' der sana/Bir kimsenin, köyünün/mahallesinin başında otururbut, sonunda o kimsenin yüzünü görürsün." (*Mesnevî* III/4781-4782)

Ayrıca, mademki o her şeydedir, ondan ayrı ve onun olmadığı hiçbir şey yoktur ve bu sebeple ondan kaçmak mümkün değildir. Nitekim Ebû Said Ebu'l-Hayr el-Mihenî'ye yaşlı bir kadın, "Allah'ı nerede arayayım?" diye sorunca o, "Anacığım, Allah'ı nerede aradın da bulamadın ki? O her yerde. Nerede ararsan orada bulursun." demiştir.

Bütün âlem ve insanın kendisi, Allah'ın âyetlerinden/işaretlerinden başka bir şey değildir. İnsanın, bunlardan ve özellikle kendisinden kurtulması da mümkün değildir. Öyleyse Allah'tan başkasından ne diye uzak olmak gereksin ki! Kâinattaki her şey onu tesbih ettiğine göre, her şey bizi ona götürür. Gerçek şudur ki kâinat, sofra-yı Hak'tır/Hakk'ın sofrasıdır ve oraya bakmayı bilirsen her daim onunla olur, ona bakarsın. Bir an aklından çıksa, bir an gaflet göstersen, ahın ve figânın âlemi kaldırır.

Aslında mal sevgisi, tabii bir sevgidir. Mal, derdi de devâsı da içinde olan hastalık gibidir. "Zehri de panzehri de kendinde olan yılan gibidir." de denebilir. Mal, mevki, şöhret gibi dünyevî nimetler, uhrevî mutluluğa hizmet eder hâle getirilebilir. Garip ama gerçek olan da şudur ki, bunu yapamayacaklar için, malsız ve mülksüz bir hayat da kurtuluş değildir. Çünkü gönlünde sevgisi

olduğu sürece, sûretâ onlarsız olmak hiçbir şey ifade etmez. Ayrıca gönlünde olan bu sevgiler uhrevî gayelerle değil, dünyevî gayelerle ise seni kurtaracak hiç kimse yoktur. Çünkü ameller de amelsizlik de niyetlere ve kalplere göredir (Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1). Bu sebepledir ki Allah şekillerimize değil, kalbimizin amellerine bakar (Müslim, Birr, 33). Haddizatında kalbimiz de diğer organlarımız gibi, kıyâmet günü bizi bizden iyi bilen varlıklar olarak leh veya aleyhimize şahitlik/tanıklık edecek, bizi cennet veya cehenneme götürecektir.

Sadece kendisinin değil, başkalarının ihtiyaçlarını da unutmamak şartıyla ihtiyaç için kullanıldığında insanın mal-mülk sahibi olmasında hiçbir âfet yoktur. Aslında "başkası", "öteki" diyebileceğimiz bir varlık da yoktur. İbnü'l-Arabî'nin ifadesiyle "Varlık tek bir evdir. Evin Rabbi de tektir. İçindekiler, ehlullahtır." Bütün bunlar, haddizatında harf ve sesten uzak, ilâhî bir hatla kâinatta yazılmıştır. Bu hattı anlamayana, Kur'ân'daki harflerle şöyle denir: "Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar var ya, sen onları acı bir azapla müjdele!" (Tevbe, 9/34) Bu âyette belirttiği üzere tehlike, mal biriktirme noktasında başlar.

Mülk Allah'ındır ve insanlar sadece onların başına konmuş vekillerdir. Buna yürekten inanan sûfîler, hiçbir şeye "benim" demez, hattâ sûfîyi de "hiçbir şeye mâlik/sahip olmayan, hiçbir şeyin de ona mâlik olmadığı" kimse diye tarif ederlerdi. Onlara göre mutlak varlık olan Allah dışındaki bütün varlıklar bir aldanmadır. Bu sebeple dünya "aldanma dünyası"dır. Dünya, kısa bir ömürde güzel ameller toplama yeri olarak görülmediği takdirde aldanma yeri olur. Bunu görebilenler azdır. Haddizatında tasavvufun en aşağı derecesi bu cömertliktir. Böyle bir mülkiyet anlayışı, âlimlerin mala bakış tarzını yansıtan "Sözünün fazlasını tut, malının fazlasını dağıt!" anlayışından çok öte bir şeyi içerir.

"Herkes, Allah'ın, kulları için serdiği bu sofradan ihtiyacı kadar, daha doğrusu bineğiyle bir yere gidenin bineğine alabileceği kadar azık alsın. Allah'ın bütün kulları, beden bineğine binmiş olan kullarıdır. Başka binicilerin paylarına saldırmamaları gerekir." diyen Gazzâlî de bir nevi sosyalizmden bahsediyor gibidir. Bu görüşleri serdeden Gazzâlî, "Herkes ihtiyacı kadar çalışsaydı, işler, meslekler ve dolayısıyla dünya harab olurdu, dünya harab olunca da din de harab olurdu." diyerek dünyanın mâmur olması için çok çalışmak gerektiğini unutmadığını da gösterir. Allah'ın yarattığı

nimetler arasında, dinar da vardır dirhem de. Dünyanın ayakta kalması bunlarla, dinin ayakta kalması da dünyayladır. Ancak altın ve gümüş, bizatihi değerli değil, bir ihtiyacı karşılamada kullanıldığı oranda değerlidir.

Bir Detay: İlim Adamının Zühdü

Zühd, elbette ki en çok mal sevgisiyle ilgili bir kavramdır ama bunun kendisini gösterdiği başka alanlar mutlaka olacaktır. Bir ilim adamının veya doktorun zühdüyle bir ticaretle uğraşan kişinin zühdü bir olmayacaktır. Bir öğrencinin zühdüyle öğrenciliği bitmiş, işini eline almış birisinin zühdü de bir olmayacaktır. Çünkü Allah'ın hepsinden beklediği *mükemmellik* farklı farklıdır. Ticaretle uğraşandan ilk sırada beklenen davranış şekli, dünya için malına ve hesabına hile katmaması, insanlara gerektiğinde malıyla yardım etmesi; doktordan beklenen, hastalarını en güzel ve hızlı şekilde iyileştirmek için elinden geleni yapması; ilim adamından ve öğrenciden beklenen ise vaktini çok iyi tanzim ederek öğrenme ve öğretmeye çok vakit ayırmasıdır.

Burada, "Oku!" diye başlayan bir dinin mensupları olmamız hasebiyle, bir ilim adamının zühdünü biraz açalım isterseniz. Ne demek ilim adamının zühdü? Ben fakîr, bu terimi, rahmetli Fuat Sezgin'le (öl. 2018)[15] yapılan bir söyleşide duydum ve râm oldum bu açıklama tarzına. Fuat Sezgin, kendisine, "Bu kadar eseri nasıl yazdınız, ömrünüze nasıl sığdırdınız?" diye sorulduğunda şu cevabı veriyordu: "Hakiki bir zühd ve güzel bir sabırla." Yeni bir soru üzerine, şu meâldeki sözleriyle bu cümlenin ne demek olduğunu izah ediyordu: "Ben ilim dışında hiçbir şeyi vakit harcamaya değer görmedim. Yeme-içme ve uykuya bile zarûret miktarından fazla vakit ayırmadım. Kahvaltım çok basittir. Öğle yemeğim de üniversiteye giderken çantama attığım bir sandviç ve bir elmadır.

15 İslam bilim ve teknik tarihindeki dünyaca ünlü çalışmalarıyla tanınan değerli bir ilim adamıdır. Eserlerinin en tanınmış olanları arasında, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (kısaca: GAS, Leiden, 1974) ve *İslam'da Bilim ve Teknik* (Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızcası yayımlanmıştır.) adlı katalog türü eserlerdir. 1983'te Frankfurt'ta Arap-İslam Bilimler Tarihi Enstitüsü Müzesi ve 2008 yılında İstanbul'da, İslam Bilim ve Teknoloji Müzesini kurmuştur. 2010 yılında, onun kültürel mirasını korumayı hedefleyen bir vakıf kurulmuştur: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı.

Fuat Sezgin hakkında detaylar için bkz. Cumali Sever, *Bilim Tarihine Adanan Bir Ömür*. 40 Derste Fuat Sezgin, İstanbul, 2020.

Yemek için lokantada, kantin kuyruğunda harcayacak vaktim yoktur. Gece çok az uyuduğumdan gündüz uyku bastırır bazen ama sandalyemin üzerinde hafifçe uyur, sonra birden uyanırım ve 'Ömür çok kısa, yapacak ve öğrenilecek şeyler çok!' der, çalışmaya devam ederim. Almanya'da profesör olduğumda, maaşımın miktarını tartışmak üzere, oranın kanunlarına göre, Milli Eğitim Bakanı'na gitmem gerekiyordu. Gitmedim, çünkü benim, parayı konuşacak vaktim yoktu. Böyle yaptığım için, iş yerimde biraz göze batmış ve iş arkadaşlarımın hasedine hedef olmuştum. Beni yalnız bıraktılar ama aldırmadım... Ayrıca belirtmeliyim ki vaktimi iyi kullanmak açısından, öğrenmem gereken bir dil için kursa gitmek yerine evde kendim çalışırım; yollarda araç bekleyerek veya trafikte bekleyerek geçirecek vaktim yoktur. Tabii kendi vaktimi düşündüğüm gibi başkalarının vaktini de düşünürüm. Meselâ bakmam gereken el yazmalarına, hangi kütüphanede iseler oranın temizlik gününde giderim ki kitap temizlik için, yani tozu alınmak için çıkarıldığında bakayım, benim için özel olarak çıkarılmasın. Bu, kitabın korunması ve yıpranmaması için de çok önemlidir. Bu ve benzeri ilim titizliği olmasaydı, hiçbir şey ortaya çıkmazdı."

İşte ilim adamının zühdü budur... Ve ancak bu yolla gerçek bir ilim adamı olunabilir.

Hz. Mevlânâ'nın Zühd Anlayışı

Hz. Mevlânâ da eserlerinde zühd ve zâhidin anlamı üzerinde çok durur. Ona göre, dünyaya âşık olmak, üzerine güneşin ziyâsı aksetmiş olan duvarın âşıkı gibidir. Oysa, güneşin aslı gidince duvar ışıksız kalacaktır. Ne diye duvara âşık olursun ki! (*Mesnevî*, I/2813-2816) Hem dünya, Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi, "Dünya bir saattir." (*Mesnevî*, I/1143) ve dünya bir külhana benzer, gönül bağlayacak yer değildir. (*Mesnevî*, IV/238-256)

Mevlânâ, malın insana zarar vermemesi için dünya sevgisinin, insanın kalbine girmemesi gerektiğini söyler. Çünkü, "Geminin altındaki su, geminin gitmesine yardım eder. Ama su geminin içine girerse gemi batar." (*Mesnevî*, I/985) Her sûfî gibi o da dünyayı "sihirbaz kocakarı"ya benzetir (*Mesnevî*, IV/ 3190) ve başta ailesine: "Dünyayı sizden sakınmıyorum, sizi dünyadan sakınıyorum." diyerek değerli olan tarafı vurgular. Yolun henüz başında olanlara, hür olmak için ne yaptığını şöyle sorar: "Ey oğul! Bağı çöz! Ne zamana kadar gümüş ve altının esiri olacaksın?" (*Mesnevî*, I/ 19)

Burada çok önemli bir ayrıntıdır ki Mevlânâ, ilim sahibi olmadan güya zühd sahibi olmaya kalkanı beğenmez. O, bu tür insanlara "kuru zâhid" der. Mevlânâ'nın *Mecâlis-i Seb `a*'da anlattığı bir hikâyede, ârif olmayan bir zâhide güzel bir padişah kızının nasıl teslim edildiği ve onun bunu kabul etmesinin başına neler açtığı çok güzel resmedilir. Bu hikâyeye göre, İsrailoğulları içinde Barsîsâ adında ünü Doğu'ya ve Batı'ya yayılmış bir âbid vardı. Nerede bir hasta varsa ona getirirler, o da keskin nefesiyle onları iyileştirirdi. Şeytan, bu âbidi tuzağına düşürmek için güzel bir kız arıyordu. Nihâyet padişahın hasta olan güzel kızını buldu. Padişahı, kızını Barsîsâ'ya götürmesi için ikna etti. İlk götürüşlerinde iyileşti ama bir daha hastalandı. Bu sefer kızı onun ibadethanesinde bırakıp gelmeye karar verdiler, Barsîsâ da kabul etti. Bir süre sonra aralarında bir ülfet oluştu. Barsîsâ kıza sahip oldu ve onu hamile bıraktı. Ne yapacağını düşünürken şeytan, öldürüp bir yere gömmesini, kıza ne olduğunu sorarlarsa, eceli gelip öldüğünü ve onu bir yere gömdüğünü söylemesini öğütledi. Barsîsâ da öyle yaptı. Padişah gelip sorduğu zaman da şeytanın öğütlediğini söyledi. Önce inandılar ama şeytanın dürtüsü sonucu üstüne gidince her şey ortaya çıktı ve padişah Barsîsâ'yı asmaya karar verdi. Boynuna ip geçirilmişken, şeytan karşısına geçip, "Bana secde edersen seni kurtarırım." dedi. Barsîsâ, "Bu hâlde secde edemiyorum." deyince, şeytan, başıyla secde işareti etmesini söyledi. Barsîsâ başını eğmeye kalktığında ip boynunu iyice kesti ve daha kolay boğulmasıyla sonuçlandı. Bu hikâyeyi anlatan Mevlânâ, anlatırken, "O zâhid, bilgin olsaydı kızla yalnız olarak o ibadet yurdunda kalmaya asla razı olmazdı." diyerek onun cahilliğinin cezasını çektiğini vurgular. (*Mecâlis-i Seb `a*, 35-38)

BİBLİYOGRAFYA

Eflâkî, Ahmed, *Menâkibü'l- ârifin,* haz. Tahsin Yazıcı, 2. c., Ankara, 1980 (I/548); a. mlf.,*Menâkibü'l-*ârifîn, haz. Tahsin Yazıcı, 2c., Ankara, (c.I) 1986, (c.II)1980, (I, 372; II/149-150, 680); Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 5 c. , Kahire 1992/1412 (I/21; II/ 140, 143, 383; IV/ 123, 142-149, 165, 169, 276, 345, 349); Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ed. V. Jukovski, Tahrân, 1374 [1954] (s. 42-43, 120)/ haz. S. Uludağ, İstanbul, 1982 (s. 83, 117-118, 195); İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l- Mekkiyye*, Beyrut 1414/1994 (II/ 385, 673; V/ 504); Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi,* İstanbul, 1990 (s. 99-189); Kuşeyrî, *er-Risâle*, Ed. M. Zurayk ve A. A. Baltacı, Beyrut 1413/1993 (s. 280, 281); Küçük, Hülya, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,* İstanbul, 2019 (s. 29-39, 87-99); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-yi ma'nevî*, ed. R. Nicholson, Tahran, 1925-1933; a. mlf., *Mecâlis-i Seb `a* (Yedi Meclis), haz. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1994 (s. 35-38); a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, haz. B. Fürûzanfer, Tahrân, 1342 (s. 86); a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler (Rubâîler)*, (*DK-S*), c. IV, haz. Ş. Can, Ankara, 2000; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1995 (s. 14)

OKUMA PARÇASI

Albert Einstein (öl.1955): Mistik Heyecan

"Duyabileceğimiz en güzel ve en derin heyecan mistik heyecandır. Bütün hakiki ilimler bundan çıkar. Mistik heyecanı tanımayan, tabiat karşısında artık hayrete düşmeyen ve huşu içinde kalmayan kimsenin, ölüden farkı yoktur. Bizim anlayamadığımız, göremediğimiz şeyin gerçekten mevcut olduğunu ancak onun, bizim pek sınırlı yeteneklerimizce, en ilkel örnekleriyle anlayabildiğimiz, en yüce akıl ve parlak güzellik hâlinde kendini gösterdiğini bilmek, işte hakiki dindarlığın temelinde bu bilgi ve duygu vardır."

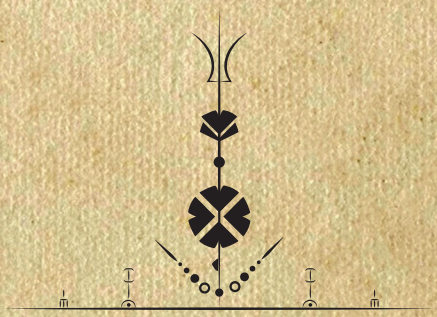
(Robert B. Downs, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar,* çev. E. Güngör, İstanbul, 1995, s. 251)

جادهٔ شاه است آن زین سو روان

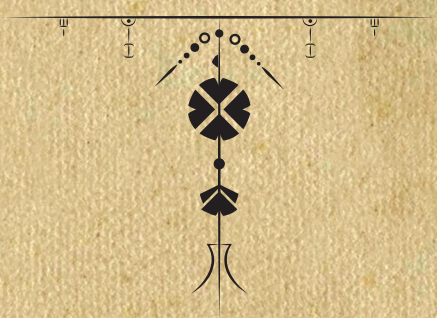
وآن از آن سو صادران و واردان

نیک بنگر ما نشسته می رویم

می نبینی قاصدِ جای نویم

"(O âlemden bu âleme) bir ana yol vardır; bu taraftan gidenler,
o taraftan çıkıp gelenler vardır. İyice bak, biz oturmuş gidiyoruz;
görmüyorsun, yeni bir yere gidiyoruz."

(*Mesnevî*, VI/2775-2776)

Seyr ü Sülûk: Uyanıklıktan Aşka ve Kulluğa

Dr. Ayşegül Mete

Seyr ü Sülûk: Uyanıklıktan Aşka ve Kulluğa

İnsan bir yolcudur; doğumdan ölüme, anne karnından bebekliğe, bebeklikten gençliğe, gençlikten ihtiyarlığa, bu dünyadan öbürüne doğru. Dünyaya gelen her insan, zorunlu olarak bu yolculuğu yaşar. Şairin dediği gibi: *Ana rahminden geldik pazara/ Bir kefen aldık, döndük mezara...*

Bebeklik, gençlik ve ihtiyarlık evreleri olan dünya yolculuğu, *âhiret yolculuğu* olarak isimlendirilen bir başka yolculuğa yerini bırakır. Âhiret yolculuğunun başlangıcıyla yani ölümle birlikte insanın dünya hayatındayken varoluşsal gerçekliği idrak etmesini engelleyen perdeler gözünden kalkar. Teist de olsa ateist de olsa, gnostik de olsa, agnostik de olsa kişi yaratıcısına kavuşur ve böylece hakikatle yüzleşir. "Ey insan! Gerçekten sen, Rabbine doğru (varan bir yol üzerinde) çabalayıp durmaktasın. Nihâyet ona kavuşacaksın." (İnşikâk, 84/6), "Ey Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." (Bakara, 2/285), "Dönüş ancak Allah'adır." (Âl-i İmrân, 3/28) Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yolculuğunu anlatan âyetlerden sadece birkaçıdır. Hz. Mevlânâ da bu hususa şöyle işaret buyurur:

> *(O âlemden bu âleme) bir ana yol vardır; bu taraftan gidenler, o taraftan çıkıp gelenler vardır.*
> *İyice bak, biz oturmuş gidiyoruz; görmüyorsun, yeni bir yere gidiyoruz. (Mesnevî, VI/2775-2776)*

Ölüm anında iki âlemi birbirinden ayıran perdeler aralanır ve böylece insanın farkındalık düzeyi değişir. Ancak biyolojik ölümün sağladığı bu uyanış, zorunlu bir süreç olması nedeniyle kişiye bir fayda vermez. Asıl fayda verecek olan, bu uyanışın henüz hayattayken gerçekleşmesidir. Bu da dünya hayatındaki yatay düzlemde gerçekleşen ve istisnasız her insanın zorunlu olarak yaşadığı yolculuğa, dikey boyut katılmasıyla mümkündür. Zorunlu yatay yolculuk kendiliğinden gerçekleşirken dikey düzlemde gönüllü, maksatlı ve ayık bir şekilde yeni bir yolculuğa çıkılır ve böylece ölümle ulaşılan hakikat, ölmeden evvel idrak edilir. Dikey boyuttaki bu yolculuk, aslında insanın kendi iç âleminde çıktığı, kalbiyle yol alarak hakikate doğru manen yükseldiği ve ahlâklandığı ruhanî bir seyahattir. Aslı semâvî, kazandırdıkları ise ilâhî olan bu ruhanî yolculuğun tasavvuf terminolojisindeki karşılığı seyr ü sülûktür.

Seyr ü sülûk, kötü huylardan güzel ahlâka, cehaletten ilme, insanın kendi fâni varlığından Hakk'ın varlığına yönelmesini ifade eden "seyr" ve insanın hakikatlere muhatap olarak Allah'a kavuşmasını sağlayan ahlâkî eğitim sürecinde ilerlemesi mânasına gelen "sülûk" kelimelerinden oluşmaktadır. Seyr ü sülûke giren, yani ilâhî hakikatleri elde ederek yükselme ve ahlâklanma gayretinde olan kişiye sâlik denir. Kesintisiz ve çok yönlü bir hareketliliğin merkezinde olan sâlik, sülûkün başlangıcında kendini sınırlayan, hakikatten perdeleyen, saadetten alıkoyan unsurların farkına varmaktadır. Yolu, riâyet ettiği kurallar ve kazandığı bilinç derinliği ile katetmeye devam eden sâlik, sonunda tüm bu unsurları aşarak kendini Allah'ta bulur. Sâlik, iradî olan bu yolculuğunda aldanılan dünyayı, benliğini, içindeki belli belirsiz meyillerini, sonu gelmez heveslerini, emellerini, elemlerini, dinen yerilmiş ve fıtraten kötü görülmüş tüm hasletlerini, kısaca kendine engel olanların tümünü kademe kademe bertaraf eder. Böylece nefsi arınıp kalbi saflaşır, iç dünyası nurlanır, tevhidin sırrını anlar ve böylece gerçek aşkı bulmuş olur.

Bütün bu süreç aslında tasavvufun insana yüklediği mâna ile alakalıdır. "İnsan doğmak" ile "insan olma"yı birbirinden ayıran ve insanlığı henüz kat etmemiz gereken bir mesafe olarak kabul eden tasavvuf, insanı; hakikat yolunda ilerleyebilen, engellerini bertaraf edebilen, güzel huylarla ahlâklanabilen, nihâyetinde hakikate erebilen bir varlık olarak görmektedir. Nitekim insan, özünde ilâhî cevher taşıyan, ulvî ve kudsî sırlara mahzen olan ve Rabbini tanımak için yaratılan bir varlıktır. Zira "Onu (Âdem'i insan şeklinde) tasarlayıp da ruhumdan üflediğim zaman." (Hicr, 15/29) âyeti, sûfîlerin büyük kısmı tarafından hadis olarak bilinen ama hadis olmayan "Nefsini bilen Rabbini bilir."[16] sözü ve Mevlânâ'nın "*Benim tabiatım da onun sır evidir.*" (*Mesnevî*, II/2233) beyti, insanın bu mahiyetine işaret etmektedir. Fakat bu mahiyetinin farkına varacağı ve Rabbini tanıyacağı seyr ü sülûkü ile sadece biyolojik değil, aynı zamanda hakiki mânada insan olacaktır. Bu bağlamda seyr ü sülûke, "Ahlâk, vicdan, bilinç seviyesinde yükselme ile

16 Birçok kaynakta bu sözün, Sokrates'in (M.Ö. 469-399) "Kendini bil!" sözüne dayandığı söylenirse de aslında Pisagor'un (M.Ö. 570-490), "İnsana en zor gelen şey nedir?" sorusuna verdiği cevap olan, "Kendini bilmesi ve sırları saklamasıdır." sözüne dayanması daha mâkuldür. Çünkü Sokrates'in sözü aslında, "Nefsini tanıyan kaybetmedi, nefsini tanımayan kimse ne kadar da ziyandadır." şeklindedir ve Allah'ı tanımakla ilgisi kurulmamıştır. Bkz. Hülya Küçük, *İlm-i Hurûfla İlgili Üç Risâle,* İstanbul, 2019, 31n.

birlikte tam anlamıyla (sûrette ve sîrette) insan olma serüvenidir." demek de mümkündür. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulduğu üzere "aşağıların aşağısına indirilen" yani kısa bir süreliğine beden kafesine konularak dünyevî/nefsanî şartlar içine itilen insanın, "en güzel kıvam" (Tîn, 95/4-6) diye belirlenen zaman öncesi saflığına, ezeldeki hâline tekrar kavuşma seyahatidir seyr ü sülûk.

Seyr ü sülûk ile insan, kendi içindeki ilâhî hazinenin ortaya çıkmasına yönelik bir iç arkeoloji faaliyetinde bulunmaktadır. İçerisindeki o eşsiz ilâhî sonsuzluk potansiyeli ancak sülûk ile birlikte açığa çıkmaktadır. Erken dönem sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî'nin (öl.297/909) tabiriyle insan, "olmazdan önceki hâle dönmek"le yani Allah'ın, "Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?" (A'râf, 7/172) diye hitap ettiği elest bezmindeki hâline ulaşmak sûretiyle hakikat açığa çıkmakta ve kişi kulluğunu idrak ederek gerçek tevhide erişmektedir.

Seyr ü Sülûk: Can Ticâreti

Hz. Mevlânâ ise, "Allah, mü'minlerden nefisleri ve mallarını cennet karşılığında satın aldı." (Tevbe, 9/111) âyetine göndermede bulunarak seyr ü sülûkü "can ticareti" olarak değerlendirmektedir. Zira bu ticarette derviş, benliğinden, heves ve arzularından, emellerinden gönüllü bir şekilde geçmesinin karşılığı olarak "ezelî ben"i elde eder:

Böyle çarşıyı kim bulur? Çünkü bir güle bir gül bahçesi satın alıyorsun.
Sana bir daneye karşılık, yüz ağaçlık geldi; bir daneye karşılık, yüz maden geldi.
"Allah için olursa" o daneyi vermektir; böylece "Allah onun olur." elde edilir.
Çünkü bu zayıf ve sabırsız varlık, o ebedî Rabb'in varlığından var oldu.
Fâni varlık, kendini ona teslim ederse devamlı bâki olur ve asla ölmez.
Rüzgâr ve topraktan korkan damla gibi, bu iki helak ediciyle yok olur.
Deniz olan, kendi aslına sıçrarsa güneşin, rüzgârın ve toprağın sıcaklığından kurtulur.
Görüntüsü denizde kaybolur fakat varlığı korunmuş, yerli yerinde ve iyi olur.

Haydi! Ey damla! Pişmanlık duymazsın ver kendini, böylece damla değerindeyken deniz olursun.

Haydi! Ey damla! Kendine bu şerefi ver, denizin avucunda telef olmaktan güvende ol.

Bir deniz, damlayı dilemiş. Kimin eline böyle devlet geçer?

Allah için, Allah için! Çabuk sat ve satın al. Bir damla ver, inci dolu denizi götür.

Allah için, Allah için! Hiç gecikme. Çünkü bu söz lütuf denizinden geldi. (Mesnevî, IV/2610-2622)

Hz. Mevlânâ'nın mânevî mirası üzerine kurulmuş bir tarîkat olan Mevlevîlikte seyr ü sülûke giren sâlike "can" denilmesi de Hz. Mevlânâ'nın söz konusu "can ticareti" anlayışından kaynaklanmaktadır. "Can" tabiri aynı zamanda kalbin, nefsin boyunduruğundan çıkarak ruha teslim olması ve böylece dervişin bedensel bulanıklıktan kurtularak ruh/can hâline gelmesine yönelik bir teşviki de ifade etmektedir.

Peki, cân ticaretine yönelmeyip sûretâ insan olarak yaşamayı tercih eden ve böylece kâmil mânada insan olmak için kendini yetkinleştirme gayretinde bulunmayan kişiler ne durumdadır?

Hz. Mevlânâ'nın anlayışında seyr ü sülûke girmeyen kişiler, çocuk hükmündedir. O, nefislerinin geçici arzularına hitap eden, dünya hevesleri uğrunda ömür sermayesini geçirerek can ticaretinden geri kalanların, çocukçasına oyuna dalarak asıl gayelerinden mahrum kaldıklarını şöyle ifade etmektedir:

Allah sarhoşunun dışındaki halk, çocuklardır. Arzudan kurtulmuş olandan başkası erişkin değildir.

Hak, "Dünya, oyun ve eğlencedir ve siz çocuksunuz." dedi. Allah doğru buyuruyor.

Oyundan çıkmadın çocuksun. Ruh temizlenmeden kim temiz olur?

Burada koşturulan şehveti, çocukların evlenme oyunu bil, ey yiğit!

İnsanların savaşı çocukların savaşı gibidir, bütünüyle anlamsız, amaçsız ve aşağılık.

Savaşları bütünüyle tahta kılıçladır. Amaçları tamamıyla fayda vermez şekildedir. (Mesnevî, I/3429-3435)

Bu beyitlerde Hz. Mevlânâ, insanın dünya yaşamına yönelik tutku ve arzularını, sahipliklerini, övünmelerini, savaşlarını, hakikate nisbetle gerçekliği olmadığından, çocuk oyunu olarak değerlendirmektedir. Bu teşbihinde ilham aldığı kaynak, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu bildiren âyetlerdir (En'âm, 6/32; Hadîd, 57/20). Dolayısıyla mesele, çocukluktan kurtulmak ve varoluş gayesini idrak ederek dünya hayatının geçici zevklerinde oyalanmamaktır.

İlk Merhale: Yakaza/Uyanış ve Hakk'a Dönüş

Kişinin, bu oyunun içinde olduğunun farkına varması, onu çocukluktan kurtaracaktır. Bu farkındalık, kişinin sorduğu derin ve anlamlı sorular sayesinde gerçekleşir. Hayatın kendisi anlamlı bir soru mahiyetinde olduğundan kişi, çeşitli aşamalarda bu soruyla yüzleşir ve onda, kendi varlığı dâhil her şeyin görünen sûretinin ardındaki "mâna"yı arama arzusu oluşur. Böylece bu dünyadaki sıradan bir zihin düzeyinin gaflet içinde hayalî ve sanal bir yaşantı sürdürdüğünü anlar. Mevcut durumunun vahametini görüp vaktinin az olduğunun ve kurtuluş için bir an evvel yola çıkması gerektiğinin farkına varır. Varoluş hakkında edindiği bu farkındalık ile kendi içinde bir "mâna" yolculuğuna çıkması gerektiğini idrak eder ve yolu talep eder. Bu durum tasavvufî terminolojide "yakaza" (uyanış/mânevî farkındalık) tabiriyle ifade edilir ve genel olarak mânevî yolculuktaki ilk merhaleye tekabül eder. Hz. Peygamber'in, "Benim gözlerim uyusa da kalbim âlemlerin Rabbinden gaflette olmaz, uyumaz!" (Buhârî, Teheccüd, 16; Müslim, Müsafirîn, 17) buyurması gibi uyanıklık, kalbin ve ruhun ayıklığıdır. Bu bağlamda Hz. Mevlânâ, "*Ruhumuz Hak'la uyanık değilse uyanıklığımız tutsaklığımızdır.*" (*Mesnevî*, I/411) buyurmaktadır.

Kişinin dünya hayatının gerçekliğine yönelik bu farkındalığı, onu arayışa ve iç yolculuğa yönlendirir. Hz. Mevlânâ'ya göre farkındalığın meydana getirdiği iç huzursuzluk ve insanın sahip olduklarıyla yetinmeyerek bir arayışa yönelmesi, aranılacak bir "hakikat"in varlığını haber vermektedir:

> *Ey dudağı kuru! Bulunduğun her durumda iste, daima su ara. Kuru dudağın, sonunda kaynağa ulaşacağına şahitlik ediyor. Dudak kuruluğu, sudan gelen, "Bu ıstırap seni kesinlikle bize ulaştıracak!" haberidir.*

Bu isteklilik mübarek bir harekettir, Hak yolunda bu talep, engelleri yok edicidir.
Bu istek senin istediklerinin anahtarıdır, bu istek senin ordundur ve sancaklarının zaferidir. (Mesnevî, III/1438-1442)

Hz. Mevlânâ, talep edene aradığını bulacağına ilişkin ümit telkin etmekte ve talep edip aramaya devam ettikçe matluba ulaşılacağını ise şöyle dile getirmektedir:

Ne yeşerdiyse, arayan aradığı şeyi bulsun diye bir ihtiyaç sahibi için yeşerdi.
Yüce Hak gökleri yarattıysa, ihtiyaçları gidermek için yarattı.
Nerede bir dert varsa deva oraya gider. Nerede bir yoksul varsa rızık oraya gider.
Nerede soru varsa cevap oraya gider, nerede ekin varsa su oraya gider.
Su arama, susuzluğu elde et; böylece yukarıdan ve aşağıdan su çağlasın. (Mesnevî, III/3207-3211)

Hakk'ın gölgesi kulun başı üzerindedir, sonunda arayan bulur.
Hz. Peygamber, "Bir kapıyı çalarsan, sonunda o kapıdan bir baş çıkar." buyurdu.
Birinin mahallesinin başında otururşan sonunda sen de onun yüzünü görürsün.
Bir kuyudan her gün toprak çıkarırsan, sonunda temiz suya ulaşırsın.
Sen inanmasan da herkes bunu bilir: Ne ekersen bir gün onu biçersin. (Mesnevî, III/4779-4783)

Kişi belli bir farkındalık düzeyine ulaşıp "mâna" talebi ve arayışına girdiğinde, sürdürdüğü hatalardan kesin bir kararlılıkla vazgeçerek doğruya "dönüş" yaptığı bir mertebeye ulaşır. Bu mertebe "tevbe" durağıdır. Tevbe, "günahlardan uzak durmak ve önceki günahlardan pişmanlık duyarak vazgeçmenin yanı sıra kişinin hayatında köklü değişiklikleri kabule hazır olması" anlamına gelmektedir. Bu nedenle mutasavvıflar tevbeyi, yeni bir doğuma benzetmektedirler. Aslında hakikat yolunda yaşanan her değişkenlik, insanın kabiliyetinde yeni bir doğum demektir ve seyr ü sülûk boyunca insanda açığa çıkan her bir nitelik, aynı

zamanda bir başka niteliğe zemin hazırlamaktadır. Hz. Mevlânâ da bu yolda öncelikli olarak tevbenin gerekliliğini, yine en az onun kadar sürekliliğini ve her an yapılmasının gerektiğini şu sözleriyle vurgular:

Ömür defterini karartttysan sen, önce yaptıklarından tevbe et.
Ömür geçtiyse kökü bu andır, susuzsa ona tevbe suyu ver.
Ömür ağacının yeşillenmesi için ömrünün kökünü ab-ı hayatla sula.
Bütün geçmişler bununla iyileşir, geçen yılın zehri bununla şeker gibi olur.
Hak senin kötülüklerini değiştirir, böylece o geçenler hep iyilik olur.
Efendi! Samimi/nasuh tevbeye iyice sarıl hem canınla hem bedeninle çalış!
(Mesnevî, V/2221-2226)

Hz. Mevlânâ'nın anlayışında, tevbeye yönelmek kalp inceliğine bağlıdır. Kişinin gönül inceliğine sahip olması da helâl lokma ile irtibatlıdır. Helâl lokma ile ancak tevbenin, ilim ve hikmetin, aşk ve gönül inceliğinin var olacağı kanaatini şöyle dile getirmektedir:

Nuru ve olgunluğu artıran lokma helâl kazançla elde edilen lokmadır.
İlim ve hikmet, helâl lokmadan doğar. Aşk ve merhamet helâl lokmadan olur.
Bir lokmadan sende hased, hile, cehalet ve gaflet meydana geliyorsa onu haram bil.
Hiç buğday ektin de arpa verdi mi? Hiç attan eşek sıpası doğduğunu gördün mü?
Lokma tohumdur, düşünceler ise onun meyveleri. Lokma denizdir, incisi de düşünceler.
Ağızdaki helâl lokmadan hizmet isteği, o cihana gitme azmi doğar. (Mesnevî, I/1643-1649)

Ayrıca Allah'ın rahmeti ve bağışlamasının bol olduğunu düşünerek günah işlenmemesi ve hataya devam edilmemesi gerektiğini ifade eden Hz. Mevlânâ, tevbede samimiyeti gösteren en önemli belirtileri gözyaşı ve günaha yönelik nefret olarak sunar:

Sakın! Tevbe ederim, sığınırım fikrine dayanıp suç ve günah işleme.

Tevbe için yanış ve gözyaşı gerekir, tevbe için şimşek ve bulut şarttır.
Meyve için sıcaklık ve su gerekir, bu davranış için bulut ve şimşek gerekir.
Gönül şimşeği ve iki göz bulutu olmadıkça tehdit ve öfke ateşi nasıl söner? (Mesnevî, II/1643-1646)
Süt, memeden çıktı mı bir daha dönüp memeye giremez. Nasuh tevbesi de böyledir. İnsan bir suçtan tevbe etti mi bir daha o suçu aklına bile getirmez;
Değil ona rağbet etmek, her an ondan nefreti artar. O nefret, tevbenin kabul edildiğine işarettir. (Mesnevî, V/2228)

Kişi, tevbe durağına geldiğinde artık bir güzergâhı tercih ederek diğer tüm gidişattan ve niyetlerden vazgeçer. Bu noktada kendisine bir mürşid edinir. Mürşid, tâlibin tevbe konusundaki samimiyetinden emin olduğunda, ona yol göstermeyi kabul eder ve bundan sonraki aşamalarda kendisine rehberlik eder.

Peki, kişi seyr ü sülûk denilen mânevî yolculuğunda kendi kendine ilerleyebilir mi? Rehbersiz bir şekilde, tek başına bu yolculuğu gerçekleştirebilir mi?

Yola Rehber Gerek

Bu yolculuk, tıpkı dünyadaki yolculuklarda karşılaşılabilecek birçok unsur barındırmaktadır. Meselâ yol uzundur, engelleri vardır, tuzakları çoktur, zor geçitler barındırır, serapları vardır; susuzluklar ve yakıcı hararetler hissettirebilir, görüntü bulanıklaşabilir, kaybolup yitilebilir, yol kesiciler çıkabilir, güzergâhlar kaybedilebilir, ayaklar kayıp ümitsizliğe düşülebilir, hiç bitmeyecekmiş gibi görünebilir, sürekli gelgitler yaşanılabilir, insanın hislerini alt-üst eden tecrübeler yaşatabilir... Bu nedenle rehbersiz ve yoldaşsız bu yolculuğa çıkılmaması gerekir. Rehber, tasavvufî terminolojideki karşılığıyla mürşid/şeyh, seyr ü sülûkün olmazsa olmazıdır. Nitekim sûfîler, "Ben, ahlâkî güzellikleri kemale erdirmek üzere gönderildim." (*Muvatta*, Hüsnü'l-huluk,1) hadîs-i şerifinin hatırlattığı üzere Hz. Peygamber'in ashâb-ı kiramını, tıpkı kendisinin melek Cebrâil vasıtasıyla Allah tarafından talim görmesi gibi terbiye ederek seyr ü sülûk esasını bina ettiği görüşündedir. Mürşid de Hz. Peygamber'in vekili kabul edilerek sâlike, yolculuğunda hem rehberlik hem de yoldaşlık eder. Diğer bütün mutasavvıflar gibi Hz. Mevlânâ da seyr ü sülûkte mürşidin gerekliliğini şöyle vurgular:

Yol bilen pîrin ahvalini yaz, pîri seç ve onu yolun ta kendisi bil.

Pîr, yaz mevsimidir, halk ise sonbahar. Halk gece gibidir, pîr ise ay...

Pîri bul ki bu yolculuk pîrsiz pek tehlikeli, pek korkuludur, âfetlerle doludur.

Bildiğin ve defalarca gittiğin yolda bile kılavuz olmazsa şaşırırsın.

Öyleyse hiç görmemiş olduğun yola sakın rehberden yüz çevirip yalnız gitme! (Mesnevî, I/2937-2938, 2942-2944)

Yolda kılavuzsuz giden için iki günlük yol, yüz yıllık olur.

(Mesnevî, 3/588)

Sen şeyhle birlikte olunca çirkinlikten uzaksın; gece ve gündüz yürür hâldesin, gemidesin.

Sen can bağışlayan canın sığınağındasın; gemide uyumuş, yol gitmektesin.

Zamanının peygamberinden ayrılma; kendi bilgine, adımına yaslanma.

Kılavuzsuz yol gidersen aslan olsan da gururlanır, sapıklık ve rüsvalık içinde olursun.

Sakın uçma ancak şeyhin kanatlarıyla uç, böylece şeyhin yardımını ve ordularını görürsün.

(Mesnevî, IV/539-543)

"Git, sen çabuk Allah dostunu ara. Böyle yaparsan Allah, dostun olur." (Mesnevî, II/23)

Hz. Mevlânâ'ya göre, mânevî yolculukta kâmil bir şeyhin gerekli oluşunun bir sebebi de sâlikin gönlünde uyanacak ilâhî nuru, ancak kâmil bir pîrin gönlünden alabilecek olmasıdır. Kâmil pîr de sahip olduğu o nuru, daha önce bir başka kâmil insandan almıştır. Bu yüzden, Hz. Mevlânâ daniş-i fakr olarak nitelediği irfanî bilgiyi, sâlikin ancak bu yolun üstad ve rehberinden alabileceğini ifade eder. Kâmil bir mürşid olmaksızın sâlik, nefsânî arzularının etkisiyle yoldan şaşabilir. Nefsin istek ve arzularını, geceleyin şimşek ışığı altında yol alamamaya benzeten Hz. Mevlânâ, ancak gören bir kalbe sahip mürşidin mevcudiyetiyle ilerlenebileceğini şöyle dile getirmektedir:

Bir bilgili şeyhin tedbiri olmadan nasıl gidersin? Zira senin gören bir kalbin yok.

Şimşeğin hilesi, seni kılavuzsuz geceleyin mil mil karanlık bir çöle götürür.

Bazen dağın üzerinde olursun, bazen ırmağa düşersin, bazen bu tarafta bazen o tarafta olursun. (Mesnevî, VI/4071, 4096-4097)

Mürşidin aynı zamanda seyr ü sülûkünü tamamlayan ve ölmeden önce ölen kişi olarak dünyanın aldatıcılığına karşı sâlike nasıl yardımcı olacağını ise şöyle belirtir:

Bir kişiye Hakk'ın gölgesi rehberlik ederse onu hayal ve gölgeden kurtarır.

Allah'ın gerçek kulu, aslında Hakk'ın gölgesidir. O kişi bu âlemden ölmüş, Allah ile dirilmiştir.

Çabuk, şüphe duymadan onun eteğini tut, böylece ahir zamanda kurtulursun. (Mesnevî, I/423-425)

Şeyhin gölgesinden başka hiçbir şey nefsi öldürmez. O nefis öldürenin eteğini sıkı tut.

Sıkıca tutarsan, bunun Allah'ın tevfiki olduğunu bil. Sana gelen her kuvvet Hakk'ın çekmesidir. (Mesnevî, II/2514-15)

Şeyh, müridi başlangıç derecelerinden alıp seyr ü sülûkün kapılarındaki halvet, uzlet, riyazet gibi derecelerden ibadet, hürriyet gibi muâmelât derecelerine; tevazu, îsâr, ihsân gibi güzel ahlâk ve makamlarına, sonra velâyet, hakikat ve marifete ulaştırmak için yolda onunla birlikte yürür ve onun yoluna ışık tutar. Yolun sonu aşk, fenâ ve abdiyettir. Burada, hepsini açmamız mümkün olmadığından, bu ara vadileri geçip sona odaklanalım biraz.

Sona Doğru: Aşk, Fenâ ve Kulluk/Abdiyet

Mevlevîlikte, nefisle mücâdele pratiklerinin tümü aslında sâliki aşk ve cezbeye ulaştıran bir sürecin parçalarıdır. XVIII. asrın önemli Mevlevî şeyhlerinden Şeyh Galib (öl.1213/1799), seyr ü sülûkte ifa edilen hizmet, riyazet ve bütün nâfile ibadetlerin cezbeye ulaşmak için yapıldığını ifade eder. Zira Hz. Mevlânâ'nın üslûbu, Allah'tan erişen cezbe ve Allah'a erişen aşktan kaynak bulmaktadır:

İşin aslı cezbe iledir. Fakat ey kardeş! İşten geri kalıp o cezbeyi bekleme.

Çünkü işi bırakmak, nazlanmaya benzer. Canıyla oynayan hiç nazlanabilir mi?
Oğul! Ne kabul edilmeyi düşün ne reddedilmeyi. Sen daima (Allah'ın) emir ve nehyini yerine getir, gözet.
Derken cezbe kuşu, aniden yuvasından uçup görünüverir. Onu gördün mü sabah oldu demektir, mumu o vakit söndür.
(Mesnevî, VI/1477-1480)

İsmâil Rusûhî Ankaravî (öl.1041/1631), Köseç Ahmed Dede (öl.1191/1777) gibi Mevlevî müellifler, Mevlânâ'nın yolunun kulluk âdâbına riâyet; Hz. Peygamber'in sünnetine tam uyma, takva, vera, zühd ile birlikte ilâhî cezbe ve aşk üzerine kurulu olduğunu belirtirler. Hz. Mevlânâ'nın, Şems-i Tebrîzî'den önce mürşidi Burhâneddin Tirmizî ile geçirdiği dokuz senelik süreçte gerçekleştirdiği zühd uygulamaları, Şems ile birlikte aşk ve cezbe dönemine girmesini sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle aşk ve cezbe, zühd merhalesinin bir ileri aşamasıdır. Zühd merhalesinde çekilen sıkıntılar, ekilen tohumların meyvesi aşk ve cezbedir:

Kulluk et ki sen de aşka nail olasın. Kulluk, hayırlı amelle elde edilen bir kazançtır. (Mesnevî, V/2728)

Şerîatın canı ve takvanın canı âriftir, marifet geçmişteki zahitliğin ürünüdür.
Zahitlik ekin ekmeye çalışmaktır, marifet o ekinin yeşermesidir.
(Mesnevî, VI/2090-2091)

Aşk ve cezbe kişiyi müteakip duraklar olan fenâ ve bekâya yükselterek marifete ulaştırır. Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber'in mi'racını bu doğrultuda yorumlar ve Hz. Peygamber'in topraktan yaratılan bedenini göklere yüceltenin Allah Teâlâ'ya duyduğu aşk olduğunu belirtir. Aşk ve cezbe ile kişi Allah'a ulaşmakta, Allah'ta fâni olmaktadır. Fenâ ile yani ölmeden önce mevhum benliğinden, ego merkezli kişilik niteliklerinden soyutlanmasıyla sâlike, Cenâb-ı Hak sonsuz güzellik ve "ezelî ben"i lütfeder. Bu lütfuyla sâlikin "vilâdet-i sânî" denen ikinci doğumu gerçekleşir. Bu mânevî doğumla birlikte artık sâlik marifetullah makamına erişir, yani Allah'ı tanır.

Cenâb-ı Hak, ona (fenâ hâline erişene) der ki: "Ben senin dilin ve gözünüm. Ben senin hislerinim, ben senin razı oluşun ve öfkenim. Yürü ki! Benimle işitir, benimle görür oldun! Sır sahibi demeye lüzum yok (artık) sır sensin." (Mesnevî, I/1937-1938)

Böylelikle Allah'a vuslatı gerçekleşen sâlik, tıpkı Mi'râc'ın Hz. Peygamber'in mânevî yüksekliğinde milâd olması gibi bir milâd yaşar. Buradan makam-ı Mustafa olan abdiyet (hakiki kulluk) makamına erişir. Artık bu makamda Allah'ı görüyormuşçasına aşkla, zevkle ve şevkle kulluk eder. Hz. Mevlânâ, "*Akıllı kişiler onun bağlı kullarıdır, âşıklarsa onun tatlı ve şekerli kullarıdır. Âşıkların yuları 'İsteyerek gelin!' emri, akıl sahiplerinin dizginiyse 'Zorla gelin!' (Fussilet, 41/11) hitabıdır.*" (*Mesnevî*, III//4469-70) beytiyle bu mânaya işaret etmektedir. Abdiyet makamında kulluğunun tadına ve hakikatine varan sâlik, korku veya ümitle (havf-reca), cennet arzusu ya da cehennem korkusuyla değil, sadece ve sadece Allah'a kul olduğu için, Allah kendisine kulluk edilesi bir varlık olduğu için can u gönülden ve tutkuyla kulluk eder. Tıpkı erken dönem hanım sûfîlerinden Râbia el-Adeviyye'nin (öl.185/801) "Allah'a ne cehennem korkusu ne de cennet sevgisiyle kulluk ederim. Eğer korkudan dolayı amel işlersem kendimi kötü bir ücretli sayarım. Ben ona aşk ve şevkimden dolayı ibadet ederim." sözünde olduğu gibi hareket eder. Yine bu makamdaki sâlik, nefsinin boyunduruğundan, onun arzu ve dürtülerinin esaretinden kurtulup tam anlamıyla Hakk'ın kulu olduğu için asıl hürriyete kavuşur. Bu bağlamda Hz. Mevlânâ, "*Ey oğul! Bağı çöz, özgür ol. Ne zamana kadar gümüşün, altının esiri olacaksın?*" (*Mesnevî*, I/19) ifadesiyle dâhilî-hâricî bütün ağ ve bağlardan, benlikten, sonu gelmez heveslerin peşinde koşmaktan âzâd olur. İşte o takdirde İslam kelimesinin asıl anlamı olan Allah Teâlâ'ya mutlak teslimiyetin, özgürlüğün ta kendisi olduğunu hisseder ve bu bilinçle yaşar.

Netice itibariyle seyr ü sülûk, dünya hayatındaki misafirliğinin, niteliklerinin farkına varıp bir "anlam" arayışına giren insanlar için kalple yol alınan mânevî bir yolculuktur. Bu yolculuğun seyri, esasen kendisine varlığını hiçbir ücret ödemeksizin bahşedene yöneliktir. Türlü zaaflarla malul beşerî özelliklerini, hakiki bir rehber eşliğinde, dinen belirlenmiş, çeşitli yöntem ve pratiklerle terbiye ederek yolculuğuna devam eden sâlik, Hz. Mevlânâ'nın deyişiyle can ticaretiyle meşguldür. Bütün arzularını, heveslerini, alışkanlıklarını, emellerini kısaca benlik yanılsamasını terk ederek, nefsini silik hâle getiren ve karşılığında övülmüş ahlâkla süslenip sonsuz güzellik sahibi ve asıl sevgili olan Allah'a vuslatı elde ettiren bir ticarettir bu. Sâlik, başlangıçta kendini özne ve etken olarak görüp ilerlerken aşk ve cezbe gibi türlü lütuflarla ilerlediği yolculuğunun sonunda, Allah'ı tanıyarak mutlak edilgenlik/mutlak teslimiyet/mutlak kulluk makamı olan abdiyete ulaşır. Böylece

insan, güç ve kuvvet iddiasından vazgeçerek gerçek öznenin, gücün ve kuvvetin kaynağı olarak sadece Allah'ı bilir. Başlangıçta Allah'a irâdesiyle kulluk eden sâlik, yolun nihâyetinde irâdesinin ortadan kalktığı mutlak bir teslimiyet, aşk ve zevk içerisinde Allah'a kulluk eder ki İslam'ın gerçek mânası ancak o zaman gerçekleşir. Allah'ın eşsiz kudret ve tecellileri karşısında kendisiyle, kaderiyle, varlıkla, âlemle barışık hâlde yaşar. Bununla birlikte yalnızca yaratıcısının kulu olup diğer bütün esaret ve köleliklerden kurtulduğu için hakiki özgürlüğüne kavuşur ve saadete erer. Ve bu saadetle henüz dünya hayatında iken, bütün korkulardan kurtulup cenneti yaşar:

> *Kul oldum ben! Sadece senin kulun oldum!*
> *Kulluk vazifemi hakkıyla ifa edemediğim için mahcubiyetimden başımı öne eğdim.*
> *Bir köle, âzâd edilince sevinir, mutlu olur. Ben ise sana kul oldum diye seviniyorum.*

BİBLİYOGRAFYA

Ankaravî, İsmâil Rusûhî, "Risale-i Usûl-i Tarîkat ve Bîat", *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim* içinde, haz. Safi Arpaguş, İstanbul, 2009 (s. 363); a.mlf., Minhâcü'l-fukarâ, haz. Safi Arpaguş, İstanbul, 2008 (s. 304); Arasteh, Reza, "Psychology of the Sûfî Way to Individuation", *Sûfî Studies: East and West*, ed. L. F. Rushbrook Williams, New York, 1974 (s. 90); Arpaguş, Safi, *Mevlânâ ve İslam: Algı ve Anlatım,* İstanbul, 2008 (s. 528-549, 641-656); a. mlf., *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, İstanbul, 2009 (s. 62-80); Cüneyd-i Bağdâdî, "Kitâbu'l-fenâ", *Tâcü'l-ârifin: Cüneyd-i Bağdâdî* içinde, ed. S. Hakîm, Kahire, 2007 (s. 247); Demirli, Ekrem, *Şair Sûfiler: Mevlânâ, Yunus ve Niyazi-i Mısrî Üzerine İncelemeler*, İstanbul, 2015 (s. 144); Köseç Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*, haz. Ali Üremiş, Trabzon, t.y., (s. 7); Küçük, Hülya ve Semih Ceyhan, "Râbia el-Adeviyye", *DİA*, XXXIV, 380-382; Küçük, Hülya, *İlm-i Hurûfla İlgili Üç Risâle*, İstanbul, 2019, 31n;Küçük, O.N., *Mevlânâ'ya Göre Mânevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı*, İstanbul, 2010 (s. 596, 664, 668-9, 759, vd.); *el-*Kütübü's- Sitte*, İstanbul, 1401/1981; Marmaravî, Ahmed Şemseddîn, "Risâle-i Tevhid", *Yiğitbaşı Veli Ahmed Şemseddîn Marmaravî Hayatı Eserleri Görüşleri* içinde, haz. A. Ögke, İstanbul, 2001 (s. 430-431); Mete, Ayşegül, "Köseç Ahmed Dede ve Şeyh Galib'in Mevlevî Adap ve Erkânına Katkıları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 42 (2019): 61-106;Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, 2012 (s. 96-98); a.mlf., *Mesnevî*, haz. Adnan Karaismailoğlu, Konya, 2014; Necmeddîn-i Dâye, *Tasavvuf Yolu: Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-meâd*, çev. Halil Baltacı, İstanbul, 2013 (s. 109-114); es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, "Sülûkü'l-ârifîn", *İslam Tasavvufunun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri* içinde, çev. Süleyman Ateş, Ankara, 1981 (s. 155-169); Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili*, İstanbul, 2016 (s. 140-152); Şeyh Galib, *es-Sohbetü's-sâfiyye,* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, 3408 (vr. 6b, 7a); a.mlf., *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz. Mehmet Atalay-Turgut Karabey, Konya: KBB, 2007 (s. 273)

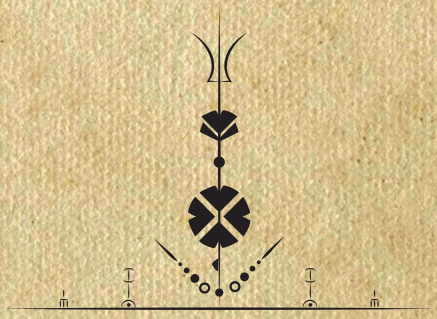

BİR BEYİT

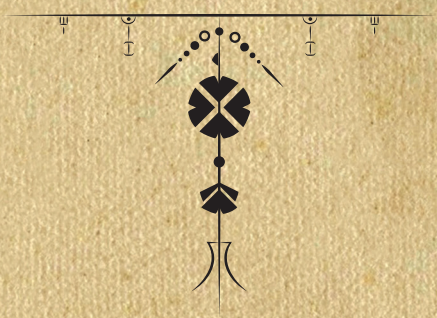
Ben senin talihinim, hiç uyumuyorum.
Sen benim bahtımsın, hiç uyanmıyorsun.

(Mevlânâ, *Rubâîler,* çev. H.A. Yücel, s. 20/no.18)

قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“De ki: ‘Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir.
Size pek az ilim verilmiştir.’”

(İsrâ Sûresi, 17/85)

Ruh ve Nefis: Saflık ve Kir

Dr. İbrahim W. Gamard

Ruh ve Nefis: Saflık ve Kir

İnsan; beden, ruh ve can dediğimiz üç unsurdan mürekkebdir. Nefis esas itibariyle beden ile birlikte tanımlanır. Fakat nefis, bedenî ve dünyevî arzulardan yeterince arındırıldığında ruhla özdeşleşmeye başlar. Ruh, insanın en aslî yönüdür. Çünkü ruh, Âdem'i (insanlığı) kil ve çamurdan yaratan, ona *ruh*undan üfleyen ve meleklere ona secde etmelerini emreden Allah'ın *üflemesiyle* bedene yerleşmiştir (bkz. Hicr, 15/29). Bu, halkın üstün rütbesini kabul ederek bir krala eğildiği gibi, meleklerin saygı içinde insana eğildiği anlamına gelir. Secde etmeyi gerektirecek üstünlük, meleklere verilmediği gibi (bkz. Bakara, 2/30) cennetten yeryüzüne indirildikten sonra insanlara da verilmemiştir (bkz Bakara, 2/36). Âyette de buyrulduğu üzere: "Ruh, Rabb'imin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir." (İsrâ, 17/85) Yani ruh gizemlidir ve insanlığa yalnızca Allah'ın irâdesiyle vahiy ya da ilham yoluyla açıklanabilir. Mevlânâ'nın dediği gibi "(Âyet)ten anlaşıldığı gibi, 'De ki: 'Ruh, Rabb'imin emrindedir.', Onun açıklaması kelimelere sığmaz.'" (Gazel, 2016) Ve: "Allah, yeryüzünde ve yüksek göklerde, insan ruhundan daha gizli bir şey yaratmadı. Cenâb-ı Hakk, yaş-kuru her şeyi açıkladı da ruhu, 'O, benim emrimdedir!' mührü ile mühürledi." (*Mesnevî*, VI/2877) "Bu kalkan benzeri bedenin hareketi, gizli ruhtan (gelmektedir)." (*Mesnevî*, I/3332) "Beden zâhirdir, görünür; ruh ise gizlidir. Büyük yaratıcı böyle yaratmış. Beden elbisenin yeni (kol), ruh da yen (kol) içinde gizlenen el gibidir." (*Mesnevî*, II/3253)

Ruhun üç yönü vardır: Birincisi, bedenî ve dünyevî arzularla ilgilenen nefisteki alt egodur (nefis veya hayvanî ruh). İkincisi, rasyonel düşünme ile ilgilenen üst ruhtaki akıl (veya 'insan ruhu'). Mevlânâ, buna 'kısmî zekâ' diyor, çünkü insanın akıl yürütmesi çoğu zaman kusurludur. Ancak insan ruhu *evrensel akıl*dan daha yüksek gerçekler ve ilâhî gerçekler hakkında içgörü ve bilgi alabilir. Üçüncüsü, merkezî ruhtaki veya benlikteki kalptir. Kalbin genel eğilimi, nefis ve yiyecek, cinsellik, para, güç vb. tutkulara (açgözlülük ve öfke gibi) şımartmaya karşı koyamaz ve nankör olur ve Allah'ı unutur. Ancak kalbin "aynası" yeterince "pas"tan arındırıldığında (*Mesnevî*, I/34, 3154) akıl ve onun tutkuları sebebiyle hikmet, bilgelik, sevgi ve benzeri için özlemleriyle özdeşleşmeye başlar. Erdemleri (cömertlik ve sevgi gibi) elde etmekten hoşlanır ve Allah'a şükreder olur ve bunu irâdesiyle yapar. Bu bağlamda Mevlânâ şöyle der: "Her şey için bir cila var ve kalbin pasını (kaldırmak) için cila

Allah'ın hatırlanmasıdır, yani zikrullahtır. Tasavvuf yolunun büyük bir kısmı, kalbin, nefsin arzusuyla mücâdele etme ve kısıtlama mücâdelesinin yanı sıra akıl, bilgelik ve Allah'ın irâdesine razı olma arzusunu içerir. Bununla ilgili olarak Peygamber Efendimiz, 'Küçük cihattan büyük cihada döndük.' (*Mesnevî*, I/1373) Büyük cihad, nefse karşı mücâdeledir. 'Senin en büyük düşmanın, iki yanının arasında bulunan nefsindir.'[17] hadisi, nefsi en büyük düşman ilan etmiştir."

Mevlânâ, insan tasavvurunun ya da nefsin, geleneksel tasavvufî mertebeler anlayışına göre farklı tezkiye seviyelerine sahip olduğunu söyler ki bunlar Kur'ân âyetlerinden alınmıştır ve aşağıdaki gibidir:

1) Birincisi nefs-i emmâre: Şehvet, ihtiras, bedensel benlik veya ben merkezli ego. Bu "kötülüğü emreden ruh", yani nefs-i emmâre (Bakara, 12/53). Bu nefsin kötülüğe meyli sebebiyle insanlar doğrudan saparlar. Şeytan da onları şu âyette buyrulduğu üzere yanlış yönlendirir: "Allah, onu (şeytanı) lanetledi ve (şeytan) dedi ki: 'Senin kullarından bir kısmını alacağım ve onları yanıltacağım ve boş arzularla dolduracağım ve onlara emredeceğim...' Ve şeytanın vaatleri aldatmacadan başka bir şey değildir." (Nisa, 4/118-120) "Ve (Şeytan dedi ki) İblis, 'Rabbim! Beni azdırmana karşılık andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlasa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracağım." (Hicr, 15/ 39-40) Mevlânâ'nın dediği gibi: "Nefis ile şeytan ta ezelden bir oldukları için, şeytan Âdem'e düşman olmuş, haset etmiştir." (*Mesnevî*, III/3197) Çünkü şeytan, Âdem'e boyun eğmeyi reddetmiştir. Allah tarafından itaatsizliğinin açıklaması istendiğinde de "Ben ondan daha üstünüm: Beni ateşten, onu ise topraktan yarattın." diye cevap vermiştir (A'râf, 7/12). Mevlânâ bunu şöyle yorumlamıştır: "Şeytan'ın hatası 'kendisinin daha üstün' olduğuna inanmasıydı ve bu hastalık her yaratığın ruhunda vardır." (*Mesnevî*, I/ 3216)

2) Nefs-i levvâme: Riyâzetlerin büyük bir kısmı, günahkâr davranışlar için suçluluk ve pişmanlık bilinci geliştirip "kendisini ayıplayan: nefs-i levvâme" (Kıyâme, 75/2) hâline gelene kadar nefis ile mücâdele etmek ve onu eğitmektir.

17 Bu hadis, muteber hadis kitaplarında geçmemektedir. Buna rağmen Aclûnî, Beyhakî'nin zayıf bir senetle rivâyet ettiğini söyler. Bkz. Aclûnî, II/429.

3) Nefs-i mutmainne: Kendisini temizledikten sonra, Allah'a "hoşnutluk duyan ve hoşnut olan" ve "sükûn bulmuş nefis" nefs-i mutmainne hâline gelen nefistir. "Gerçekten nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyân etmiştir." (Şems, 91/ 9-10)

Nefis Hakkında Uyarılar

Mevlânâ, dinleyicilerini sık sık üst benliğinin düşmanlığı ve ihaneti ve talepleriyle mücâdele etme konusunda uyarır. Meselâ şöyle der: "İçimdeki nefis aldatılmış ve nefret içindeki bütün insanlardan daha kötüdür. Ve idollerin annesi (temeli) egonuzun idolüdür, çünkü bu (dışa) idol (sadece) bir yılandır ve bu idol bir ejderhadır... Eğer nefsin şeklini arıyorsanız, yedi kapısı ile cehennemin hikâyesini okuyun." (*Mesnevî*, I/772-779) "İdolü kırmak kolay, çok kolay: (ama) Nefsi (kırmayı kolay) görmek cehalettir, cehalettir." (*Mesnevî*, I/778) Dinleyicilerine nefis hakkında şikâyette bulunmamalarını tavsiye eder: "Ey gafil! Sen de dışındakilerle kötü olmuş, onlarla uğraşıyorsun da içindeki en büyük düşman olan nefsinle dost olmuşsun, onunla hoş geçiniyorsun." (*Mesnevî*, IV/1918) "Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyeti, nefsin kötülüklerini, pisliklerini anlatıp durmadadır. Mushafı aç da bak! Ama sen de onu okuyacak göz nerede?" (*Mesnevî*, VI/4862) Mevlânâ, şeytanı suçlamak da dâhil olmak üzere başkalarını suçlayanları, kendi yanlışları için azarlar: "Gerçekten de kötü nefis, yırtıcı bir kurttur! Sen, aklını başına al da kendini ondan koru! Ne diye her arkadaşa bahane bulursun, onları suçlarsın?" (*Mesnevî*, VI/4856) "Eğer şeytanı görmediyseniz kendinize bakın..." (*Mesnevî*, I/3284)

Ruh ve Beden

Mevlânâ, vücudun arzusunun yeşil otlar, meyve bahçeleri, çayırlar ve akan sudan yana olduğunu, çünkü kökeninin bunlardan geldiğini savunur. Oysa ruhun (gerçek) arzusu bilgelik, ilâhî gerçekliklerin bilgisi ve yaşayan Allah içindir. Çünkü göksel kökeni sınırsız, evrensel ruhtur. (*Mesnevî*, III/4435-38)

Nefis ve Yüce Akıl

Kalp, nefsin isteklerini takip etmek, aklın aslî ve mânevî özelliklerini takip etmek arasında seçim yapmak zorunda kalmak

sûretiyle test edilir. Mevlânâ, ilkini "kadın" (Arapça "nefs" kelimesi müennes [dişil] bir isim olduğu için) ve ikincisini müzekker (eril) olarak (Arapça 'akl' kelimesi eril bir isim olduğu için) yorumlar. "Kadın olan nefis ve erkek olan akıl, iyi ve kötünün (tezâhürü) için çok gereklidir." (*Mesnevî*, I/2618) "Nefis anadır. Akıl ise baba gibidir. Akla ayak uyduran, önce (çocuk) sıkıntı çeker. Ama sonunda rahata kavuşur, yüzlerce (ruhsal) ferahlık bulur." (*Mesnevî*, VI/1437) "Vay aklı dişi, kötü ve çirkin; nefsi, erkek ve ileri atılmaya hazır olana! Nihâyet onun aklı alt olur. Ziyandan başka bir yere göçemez. Ne mutlu aklı erkek olana, çirkin nefsi dişi ve âciz olana!" (*Mesnevî*, V/2461- 2464) Tabii bu söz, mecazî anlamdadır.

Alçalma (Bayağılaşma)

Mevlânâ, nefsin kendi kendini beslediğini ve bu sebepten isteklerinden yoksun bırakmak gerektiğini şiddetle savunur. "Bırak tabiatını hıçkıra hıçkıra ağlasın..." (*Mesnevî*, II/1854) "Nefsini alçak gören kişi ne mutludur! Dağ gibi kendini üstün gören kişinin de vay hâline!" (*Mesnevî*, IV/2746) "Riyâzet ateşi olmaksızın, nefis asla yola gelmez. Dikkatli ol! Demir, kızıp ateş hâline gelmedikçe sakın onu dövmeye kalkışma!" (*Mesnevî*, IV/3622)

Nefis Hakkında Mesnevî'den Hikâyeler

1. Hikâye

Bir gölde üç iri balık vardı: Biri tam akıllı, biri yarım akıllı ve biri de aptal. Birkaç balıkçı ağlarıyla geldiler. Balıklar bunu gördüler. Akıllı balık, temkinli olup kendi kendine gölden ayrılmaya karar verdi ve bu kararından caydırma tehlikesine karşı bir tedbir olarak diğer balıklara bir şey danışmadan gölden uzaklaştı. Birçok zorluk çekti ama sonunda derin ve uçsuz bucaksız okyanusa ulaştı. Geri kalan balıkların üzerine ağlar atıldığında yarım akıllı balık, ilk balık örneğini takip etmediğinden pişmanlık duydu. Çünkü gölden kaçmak için çok geç olduğunu fark etti. Ölmüş gibi davranmaya karar verdi. Adamlar onu görene kadar ve en iyi balık öldüğü için üzülene kadar pasif bir şekilde suyun üzerinde kaldı. Balıkçılardan biri, onu eline aldı, üzerine tükürdü ve öfkeyle, sahildeki, görünmeden göle ulaşabileceği bir yere fırlattı. Üçüncü balığın, ne yapacağına dair bir düşüncesi ve uygulayacak bir planı yoktu. Böyle olunca, ağlardan birine yakalanana kadar tamamen korku ve paniğe kapıldı. Kendi kendisine bu ağdan kaçabilirse bundan sonra bir gölcüğü asla

yurt tutmayacağını, sadece ve sadece uçsuz bucaksız okyanusta yaşayacağını ve böylece sonsuz güvenlik ve refah bulacağını söyleyip duruyordu ama artık çok geçti. (*Mesnevî*, IV/2202 vd.)

Yorum: Aptal balık, hayvanî ruhunu/nefsini yanlış yapmaya teşvik eden ruhu ve tembellik ve korku gibi tutkuları temsil eder. Yarım akıllı balık, geçmişteki yanlış davranış ve tutumları yansıtan ve pişmanlık hisseden, nefs-i levvâmeyi temsil eder. Akıllı balık, nefsin arzularına direnmeye yönelik birçok denemeden sonra, Allah'ın huzurunda sonsuz güvenlik ve huzur bulan nefs-i mutmainneyi ruhu temsil eder.

2. Hikâye

Katı yürekli bir adam yolun ortasına dikenli bir çalı dikti. İnsanlar, onu kökünden sökmesi için yalvardı ama yapmadı. Zamanla, dikenli çalı büyüdü ve bu şekilde yürüyenlerin ayaklarını soymaya ve kıyafetlerini yırtmaya devam etti. Sonunda vali, onu kökünden sökmesini emretti. Adam, bir gün yapacağını söyledi. Bu arada, "yarın" yapmaya söz verirken, dikenli çalı büyümeye ve güçlenmeye devam etti. (*Mesnevî*, II/1227 vd.)

Yorum: Kişi, kuvvet ve kararlılığa sahipken, nefsin "dikenli çalı"sını sınırlamalı, disipline etmeli ve kökünden sökmelidir. Aksi takdirde, zamanla insan ruhunun veya egosunun kötü alışkanlıkları güçlenir ve daha da güçlenir. Nihâyet, bir şey yapmak için çok geç olur ve insanlar kişinin kötü mizaç ve davranışlarından muzdarip olmaya devam ederler.

3. Hikâye

"Allah, İbrahim'e dört kuş almasını emretti." (Bakara, 2/260) Bunlar aklın darağacı olan kalbi baskılayan dört insan niteliğidir. İnancın bu ruhanî eşkıyaları, evlerini insanlığın kalbine yapmışlardır.

Ördek açgözlülüktür, horoz şehvettir, tavus kuşu riyâ (gösteriş) ve karga ihtirastır. Ördek bir su birikintisi ister; kuru bir toprak olsun, gömülü hazinesini arıyormuş gibi, gagasını her zaman yerde tutar. Onun boğazı bir dakika boş durmaz. Başka bir düşman gelip de kuru-yaş ne varsa çantasına doldurmasın diye iyi-kötü ne bulursa dağarcığına atar. Bu hâliyle bir yağmacıya benzer. "Vakit dar, fırsat geçmekte" eline geçeni koltuklar diye çuvalını aceleyle dolduran,

kolunu altına iten ve bir düşmanla karşılaşabileceğinden dehşete düşecek olsun, evden dışarı çıkan bir yağmacı gibidir. "Şeytan sizi fakirlikle korkutur." (Bakara, 2/268) âyetinde buyrulduğu gibi bu açgözlü, fakirlik ihtimaliyle korkar, acele ve sabırsız davranır . Ancak sabırla düşünme, (Allah'ın) merhametinin ışığıdır. Hakiki mü'min, ilâhî adalet, yardım ve yetkisi yoluyla gerekli kısmını alacağına inanarak sakin ve temkinli bir şekilde harekete geçer. O sabırlıdır, uzun süredir acı çeker, kendini ifade etmiştir; memnundur ve kalbi saftır.

Gösteriş düşkünü tavus kuşu, şöhret ve isim istemektedir. Onun tek tutkusu, başkalarının beğenisini kazanmaktır. İyi ya da kötü hakkında hiçbir şey bilmiyordur. Sıradan ve kaba insanları avlamak, domuz avlamak gibidir: Zorluklar sınırsızdır ve etini yemek yasaktır. Tavus kuşunun açgözlülüğü, ördeğinkinin elli katıdır. Şehvet açgözlülüğü, yalnızca bir yılandır. Ama üstünlük ve hükmetme hırsıyla dolu olmak bir ejderhadır. İktidarda olan kişi, Firavun gibi ilâhî vasfı iddia edene benzer (bkz Nâzi'ât, 79/24). Şeytanın günahı, gurur ve güçten doğmuştur.

Kara karganın gak gak diye ötmesi, bu dünyanın aşağısında uzun hayat için sonsuza kadar yalvarmasıdır. İyi hayat, Allah'a yakınlık hâlindeki ruhu beslemektir. Ancak karganın hayatı, gübre yemek uğrunadır. Daha uzun yaşam için dua etmesi, gübre yemeye devam edebilmesi dileğidir. Eğer gübre yiyici olmasaydı, "Beni karga fıtratına sahip olmaktan kurtar!" diye dua ederdi. Bu hikâyedeki horoz ise şehvetin sembolüdür. (*Mesnevî*, V/30 vd., 394 vd., 517 vd., 767 vd., 940vd.)

Yorum: Dört kuş, henüz nefsin arzuları ve tutkuları tarafından saptırılma tehlikesi altındaki insan karakterlerini anlatır.

4. Hikâye

Bir inek, küçük bir adada yalnız yaşıyordu. Bütün gün semirinceye kadar bitki ve tatlı otlar yer ama her gün gece olduğunda, tüm tarlayı yiyip bitirdiği zaman başka yiyecek bulamayacağından korkar, bu korkusu sebebiyle iğneden ipliğe dönerdi. Ertesi sabah yine karnı iyice doluncaya dek yer ama yine, yarın için endişeyle gecelerdi. Bu, yıllar boyu böyle sürdü gitti. İnek hiçbir zaman Allah'ın yarattıkları için vereceği rızka, inanç ve güven duyamadı. Oysa bu yüzden çok korkmak için hiçbir nedeni yoktu.

Yorum: İnek, nefistir. Tarla, bu dünyadır. Nefis yıllardır yemektedir ve her zaman yeterli yiyecek bulmuştur. İnsan, Allah'ın teminine güvenmeli ve geçmişin tüm lezzetli yiyecekleri için minnettar olmalıdır. Gelecekte, yiyeceklerin mevcudiyeti hakkında düşünülmemeli ve endişe sefaletinden kaçınılmalıdır. (*Mesnevî*, V/2855 vd.)

5. Hikâye

Bir kuş, bir çayır içine uçuyordu ve orada bir tuzağın parçası olarak yerleştirilen yerdeki bazı mısır taneleri tarafından cezbedildi. Bir kuş avcısı, yaprak ve otlarla kaplı olan yakınlarda oturdu. Kuş, aptalca, adama doğru atladı ve kim olduğunu sordu. Adam, yalnız yaşamayı tercih eden, dindar bir çileci olduğunu iddia etti. Uzun bir tartışma yaşandı. Sonunda kuş, adama tahıl sahibini sordu. Kuş avcısı, sahte dindarlıkla, tahılın koruyucusu olmayan bir yetime ait olduğunu ve insanların, onun çok güvenilir olduğunu düşündüğü için mütevelli seçtiğini iddia etti. Kuş, haram yiyecek yemesine izin verildiğini, oldukça umutsuz bir şekilde aç olduğunu söyledi. Adama, izni olursa tahıl yiyeceğini söyledi. Kuş avcısı, kuşun kendi ihtiyacının bir yargıcı olduğunu ve gereksiz yere haram yiyecek yemenin günah olacağını söyledi; gereklilik olsa bile kaçınmak daha iyi olurdu. Ama eğer yemek yemeyi seçerse yiyecek için ödeme sözü vermesi gerekliydi. Kuş daha sonra tahıl yemek için ileri atladı ve tuzağa yakalandı. (*Mesnevî*, VI/435 vd.)

Yorum: Nefsin tutkularına, açgözlülük, öfke, tembellik ve benzeri şeylerde düşkünlüğü haklı çıkarmak için kullanılan yanlış akıl yürütme eşlik edebilir. Mevlânâ, başka bir yerde kuşun tuzağı görmesinin ne kadar dikkat çekici olduğunu yorumlar ve yine de açgözlülüğünün onu kör ettiğini, böylece sadece tahıllara baktığını söyler.

6. Hikâye

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir hadisine göre, Allah Teâlâ melekleri yarattı ve onlara akıl verdi. Hayvanları yarattı ve onlara şehvet verdi. Ve insanları yarattı ve onlara akıl ve şehvet verdi. Zihni (aklı), şehvetini yöneten biri meleklerden daha yüksek olacak, şehveti zekâsını yöneten kişi hayvanlardan daha düşük olacaktı. Melek tamamen akıl, sebep/gerekçe, mânevî bilgidir; tek vazifesi Allah'a secde ve ibadettir. Mutlak bir ışıktır ve Allah sevgisiyle yaşar. Hayvanın asıl işi, yiyecek bulmak ve yemektir. Bu yüzden

gelecekteki sefalet veya sevinçten habersizdir. İnsan, yarı melek ve yarı eşektir. İki taraf arasındaki çatışmadan sıkıntı çekiyor. İnsanlar üç çeşittir/gruptur: Birinci grup insanların dış görünüşü insan ama bâtınen/rûhen büyük melek Cebrâil'in gerçekliğine sahiptir; öfke, şehvetli tutku, yargılamanın yanı sıra disiplin, riyâzet ve kendini cezalandırmadan arındırılmışlardır.

İkinci grup insanlar sırf öfke ve şehvet doludur, dış görünüşleri insandır ama bâtınen bir eşek gibidirler. Hayvan doğasına sahip insan, hayvanlardan daha fazla korku çeker ve daha kurnaz, aldatıcı ve kötüdür, çünkü kendini değiştirme kapasitesine sahipti ancak kaybetmiştir.

Üçüncü grup, yarı hayvan ve yarı melektirler. Onlar ruhen canlıdırlar ve iyi bir rehberliğe sahiptirler. İki taraf (iyi-kötü) arasında mücâdele vermektedirler. Bu, devesi üzerinde sevgili Leylâ'sını ziyaret etmeye devam eden Mecnûn ve tayına dönmek isteyen devesi arasındaki mücâdele gibidir. Mecnûn, sürüş sırasında dikkatsiz olsaydı veya uyusaydı deve geri dönerdi. Sonuç olarak, üç günlük bir yolculuk için çok uzun zaman gerekirdi. (*Mesnevî*, IV/1497 vd.)

Benzer şekilde, Îsâ tarafından sürülen eşek metaforunda eşek nefsi, İsâ temiz ruhu temsil eder. Nefsinin arzularını şımartmaktan sonra, kişi Îsâ'yı terk eder. Mânevî bilgi ve mistik içgörü eşek değil, İsâ'nın yaver giden şansıdır. Eşeğinin iniltisine odaklanan kişi, ona acır ve arzularını yerine getirir. Oysa insan, Îsâ'ya acımalı ve daha düşük doğanın aklını yönetmesine izin vermemelidir. Nefsin, arzularını kısıtlamasını ve reddetmesini acı bir şekilde ağlatmasına izin vermelidir. Yıllarca eşeğin kölesi olduktan ve arkasından yürüdükten sonra bu yeterlidir. Eşek sadece yem elde etmeyi düşünen zekâyı alt eder. Ama Îsâ örneğinde, eşek değişim geçirir ve kendini akıllılar arasında bulur. Bu, İsâ'nın güçlü bir binici olması ve irâdesi zayıf olan eşeği yönetmesindendir. (*Mesnevî*, II/1850)

7. Hikâye

Cesur bir adam, bir ejderha tarafından yutulmaktan bir ayıyı kurtardı. Ejderhayı cesurca öldürdükten sonra ayı, onun sadık bir köpeği gibi oldu. Bir gün, adam bitkin bir şekilde uyurken ayı adamın başında gece boyunca nöbet tutuyordu. Akıllı bir adam oradan geçiyordu ve bir insan ile bir ayı arasında nasıl böyle bir ilişki olabileceğini düşündü. Adama sormaya karar verdi. Adam, başında bekleyen ayıyı ejderhadan kurtardığı için böyle sadık bir arkadaş gibi olduğunu söyledi. Akıllı adam, her ne olursa olsun

ayıdan uzak durması gerektiğini, çünkü bir aptalın dostluğunun, düşmanlığından daha kötü olduğunu söyledi. Adam bunlara inanmadı ve kıskançlığından böyle konuştuğunu iddia edip onu "Git işine!" diyerek başından kovdu.

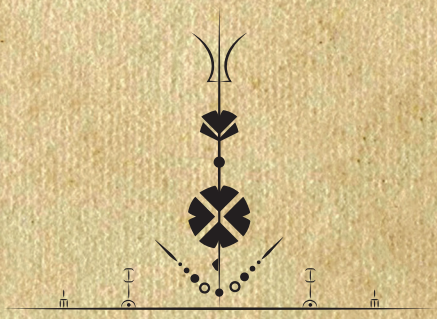
Bilge adam, bir mü'min olduğunu ve Allah'ın nuru altında olayları açıkça görebildiğini söyledi. Yanına almak için, uyumak için yatmakta olan adama elini uzattı ama o çok uykulu olduğunu söyleyerek elini vermedi. Bilge adam, koruması altında güvenli bir şekilde uyuyabileceğini, kalbini ona gerçek bir arkadaş olarak teslim etmesini istedi. Ancak adam sinirlendi ve hızla yüzünü geri çevirdi, onun söylediklerine şüpheyle baktı ve sadece ayı hakkında iyi düşündü. Bilge adam, çaresiz oradan ayrıldı. Kısa bir süre sonra ayı her zamanki gibi onu izlerken adam uyuyordu. Ama bu sefer bazı sinekler adamın yüzüne konuyorlardı. Ayı, onları uzaklaştırmaya çalışıyor ama onlar tekrar tekrar adamın yüzüne konmaya devam ediyorlardı. Ayı öfkelendi, kalkıp büyük bir kaya aldı ve onu adamın kafası üzerindeki sineklerin üstüne attı. Adamın kafası ezilmişti. (*Mesnevî*, II/1932, 2009)

Yorum: Temel mücâdelede, nefsin arzularını azdıranlarla arkadaşlıktan kaçınmanın yanı sıra mânevî yolu bilen bilge bir rehberle arkadaşlığı sürdürmek önemlidir. Mevlânâ, bu konuda şunları söyler: "Nefsi aşağılanmış olanın gölgesi yaslanmak için hoş bir yerdir. Mânevî saflığa yatkın biri için uyumak iyi bir yerdir. Ama eğer bu gölgeden bencilliğe giderseniz, yakında yolu kaybedecek ve Allah'a karşı itaatsiz olacaksınız."

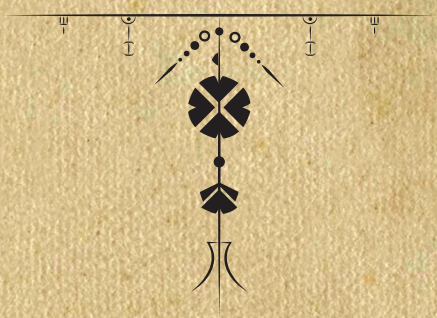
BİBLİYOGRAFYA

el-Aclûnî, Ismâil ibn Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut, 1351/1932; Chittick, William C. *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi,* Albany, New York, 1983 (s. 27-35);Fürûzanfer, B (ed), *Ahadîs-i Mesnevî*, Tehrān, 1361/1983; *The Holy Qur'an*, çev. A. Yusuf Ali, 1956; Rûmî, Celâleddîn, *Mesnevî-yi Mânevî,* ed. R. A. Nicholson, 3 vols. , London & Leiden, 1925, 1929, 1930; İnternette: www.masnavi.net; a.mlf., *The Mathnawī,* transl. R. A. Nicholson, 3 cilt, London & Leiden, 1926, 1930, 1934; İnternette: www.masnavi.net; a.mlf., *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr* , 10 c., ed. B. Fürûzanfer, Tahran, 1336-1346/1957-1967; a.mlf., *Tales From the Masnavi,* ed. and transl. A. J. Arberry, London , 1961 (s. 121, 138, 23); a.mlf., *More Tales From the Masnavi,* ed. and transl. A. J. Arberry, London, 1963 (s. 54, 90, 99-100, 105, 141, 168)

اِهْدِنَا ٱلصِّرَاطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ۝ صِرَاطَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمْتَ
عَلَيْهِمْ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا ٱلضَّالِّينَ ۝

“(Rabbimiz) bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet,
kendilerine gazab ettiklerinin ve doğru yoldan
sapmış olanların yoluna değil.”

(Fâtiha Sûresi, 6-7)

Mürid ve Mürşid

Dr. İbrahim W. Gamard

Mürid ve Mürşid

Kutsal Rehberlik

Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiği gibi Allah, bütün dünyaların Yüce Rehberi'dir:

"Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabb'in yeter." (Furkân, 25/31), "Hiç şüphe yok ki Allah, iman edenleri doğru yola iletir." (Hac, 22/54), "Allah dilediği kimseyi nuruna iletir." (Nûr, 24/35), "Allah kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur. Allah kimi de doğru yola iletirse artık onu saptıracak hiç kimse yoktur." (Zümer, 39/36-37), "De ki: 'Ben eğer sapmışsam, ancak kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer hidâyete ermişsem, bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesindedir.'" (Sebe', 34/50)

Peygamberlerin Rehberliği

Peygamberler (enbiya) ya da elçiler (rusül) Allah'ın, halkına rehberlik mesajı verdikleri Nûh, İbrahim, İshak, İsmail, Ya'kûb, Yûsuf, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyasa, Süleyman, Dâvût, Yunus, Eyüp, Yahya, Îsâ ve Muhammed gibi yüce zâtlardır. Mûsâ, Dâvût, Îsâ ve Muhammed gibi bazı peygamberlere vahiy kitapları şeklinde ilâhî rehberlik verilmiştir. Gerçek peygamberlerin temel mesajı aynıdır ve aralarında hiçbir ayrım veya ayrılık yapılmamalıdır. (Bakara, 2/136) Esas mesaj, Allah'a inanan ve haklı olarak hareket edenler için ilâhî mükâfat hakkında müjde olması ve Allah'a inanmayan ve haksız davrananlar için ilâhî ceza uyarısıdır: "Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzûn da olacak değillerdir." (En'âm, 6/48) "Ve tarafımdan size bir yol gösterici gelir de kim ona uyarsa, 'Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.' dedik." (Bakara, 2/38)

Kur'ân-ı Kerîm, "doğru yolu gösteren" peygamberlere uyma ve insanı doğrudan saptıran şeytandan sakınmanın gereğini önemle vurgular. Konuyla ilgili âyetler arasından birkaç tane seçerek vermek gerekirse: "Allah, o şeytana lanet etti ve o da 'Andolsun ki senin kullarından elbette bir pay alacağım.' dedi. 'Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim...' Oysa şeytan, ancak aldatmak için onlara vaadde

bulunuyor." (Nisâ, 4/119-120) "İblis, 'Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlasa erdirilmiş kulların hariç onların hepsini azdıracağım.' dedi." (Hicr, 15/39-40) âyetlerini verebiliriz.

Hz. Muhammed'in (s.a.v) Rehberliği, Kur'ân'ın Rehberliği demektir

Hz. Muhammed'e, Allah'ın son elçisi olduğu ve kıyâmet gününe kadar başka peygamber olmayacağı anlamına gelen "Hâtemu'n-Nebiyyîn (Peygamberlerin Sonuncusu)" (Ahzab, 33/40) unvanı verilmiştir. Mevlânâ, bu unvâna olan inancını doğrulamıştır. Bu sebepten dolayı "Ona (Hz. Muhammed'e) benzer birisi ne gelmiştir ne gelecektir. Bu sebeple cömertlikte onun gibi kimse gelmediğinden ve gelmeyeceğinden o, peygamberlerin sonuncusu olmuştur." der. (*Mesnevî,* VI/ 171) "Önceki peygamberlerin bırakmış olduğu şerîat/ kural, Muhammed'in (s.a.v.) dini ile ortadan kalkmıştır." (*Mesnevî*, VI/ 165)

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, Hz. Muhammed'in görevi hakkında şöyle buyurur: "Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." (Sebe', 34/28)

Şu âyetler de aynı vurguyu yapar: "Ey insanlar! Allah'a ve peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, ona saygı göstereseniz ve sabah akşam Allah'ı tesbih edesiniz diye Peygamberi gönderdik." (Fetih, 48/9) ve "Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın." (Fâtır, 35/24) Mevlânâ, bu âyet hakkında şunları söyler: "Allah buyurdu ki: 'Hiçbir ümmet yoktur ki o ümmetle Hakk'ın halifesi himmet sahibi, mânevî güce sahip bir üstün varlık bulunmasın.' Ama bazı peygamberler bilinmekte, bazıları." (bkz. Mü'min, 40/78), (*Mesnevî*, II/3708-09)

Hz. Muhammed'e, Kur'ân adı verilen vahiy kitabı indirilmiştir. Bu, insanlık için son vahiy kitabıdır. "İşte bu, Allah'ın hidâyetidir ki, kullarından dilediğini buna iletip yöneltir." (En'âm, 6/88) "Bu (Kur'ân) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin." (En'âm, 6/155)

Mevlânâ şöyle der: “Şimdi bilin ki Hz. Muhammed rehberdir. Kişi önce Hz. Muhammed’e vâsıl olmadığı sürece, Allah’a vâsıl olamayacaktır. Nasıl ki belli bir yere gitmek istediğinizde, önce bir rehber bulmayı düşünürsünüz. Size ilk önce, “Böyle böyle bir yere seyahat etmelisiniz.” tavsiyesi yapılır. Bundan sonra gözler bir kılavuz görevi görür ve daha sonra uzuvlar, gözler veya akıl gözleri konusunda hiçbir farkındalığa sahip olmamalarına rağmen uzuvlar sırayla harekete geçerler.” (*Fîhi Mâ Fîh*, 225)

Mevlânâ, Peygamberimizin sözünü şöyle aktarır: “Hepiniz çobansınız ve hepiniz raiyetinizden mesulsünüz. Peygamber ise hepinizin çobanıdır.” (*Mesnevî*, III/41-46) Peygamber ve onun evliyalarıyla ilgili olarak Mevlânâ, Peygamberimize atfedilen bir sözü şöyle yorumlar: “Ben ve ashabım Nûh’un gemisine benzeriz. Kim bu gemiye el atar, binerse kurtulur. Uzak duran boğulup helak olur.” (Nûh’un oğlu Kenan gibi. Hûd, 11/43-46) Bu yüzden Peygamber Efendimiz, “Ben sel zamanındaki gemi gibiyim. Ben ve sahabelerim Nûh’un gemisi gibiyiz, kim bize yapışırsa (mânevî) huzur bulur.” buyurmuştur. Bir şeyh ile birlikte olduğunuzda, hoş olmayan şeylerden uzak durursunuz. Gece ve gündüz bir gemide gidersiniz. Hayat veren bir ruhun koruması altında olursunuz. Yolda (güvenli bir şekilde) gemide yattığın hâlde ilerlersiniz. *Kendi günlerinizin peygamberinden* (evliyasından) ayrı kalmayın! Kendi marifetinize ve adımlarınıza çok az güvenin. Bir rehber olmadan yolda seyahat ettiğinizde, aslan olsanız bile kibirle, başıboş ve aşağılıksınız. Kendinize dikkat edin! Şeyhin kanatları dışında uçmayın, böylece şeyhin ordularının (gelecek) yardımını görebilirsiniz.” ve “Ruh denizinde yüzmeye çalışmak, çırpınıp durmak o kadar boşmuş. O denizde Nûh’un gemisine binmekten başka çare yoktur. Peygamberlerin padişahı şöyle buyurmuştur: “Bu evrensel denizde, yani bütün âlemi kaplayan vahdet denizinde kurtuluş gemisi ancak benim. Yahut o kurtuluş gemisi, benim can gözüme varis olan, can gözümü elde eden, gerçek olarak benim yerime bana halife olan kişidir.” Bizler (evliya) o denizde Nûh’un gemisi gibiyiz, bu yüzden yüzünü o gemiden çevirme. Dağlara gitme ama kutsal kitaptaki şu (uyarıyı) duy: ‘Bugün merhamet ettiği kişiler dışında hiçbir şey (hiç kimseyi) Allah’ın emrinden kurtaramaz.’” (Hûd, 11/43), (*Mesnevî*, IV/3347-61)

Muhammedî Evliyalar, Şeyhler ve Üstadların Rehberliği

"Şeyh" kelimesi tam anlamıyla "yaşlı" (Farsça: Pîr) anlamına gelir. "Mürşid" kelimesi de "rehber" anlamına gelir. Bu, genellikle Allah'a yakınlık yolunda ilerleyen ve başkalarını aynı yöne yönlendiren bilge bir sûfî ustası anlamına gelir. "Öğrenci" (mürid) kelimesi, kelimenin tam anlamıyla "istekli olan" (yönlendirilecek) anlamına gelir. Mevlânâ şöyle der: "Elini pîrden başkasına verme, çünkü Allah, o elin tutucusu ve koruyucusudur." (*Mesnevî*, V/736.) "Şeyh kimdir? Şeyh: Pîr, ihtiyar yani saçı, sakalı ağarmış kişi demektir. Fakat ey yanlış düşüncelere kapılan, bu beyaz kılın anlamını bil! Siyah saç, onun benliğinin (kendi benliğinin tek bir saçı kalmayıncaya kadar devam eden) belirtisidir. İster siyah saçlı ister yarı gri olsun, (benlik) varlığı artık kalmadığından bir yaşlıdır. Bizim (kendi) niteliğimiz olan tek bir siyah saç olmadığında (o zaman) o bir şeyhtir ve Allah tarafından kabul edilen bir kişidir, (ama) eğer saçları beyazken hâlâ benliğiyle birlikteyse o zaman yaşlı değildir ve Allah'ın seçtiği değildir. Ve (egoist) öz niteliğinin (tek) bir saçının ucu kalsa bile (o zaman) o göklerin değil, (dünyevî) ufuklarındır." (*Mesnevî*, III/1790-98)

"Velî" (çoğulu evliya) kelimesi, kelimenin tam anlamıyla yakın olan bir arkadaş veya koruyucu anlamına gelir. Genellikle Allah'a yakın olan dindar bir sûfî ve bu nedenle Allah'ın "dostu" veya "evliyası" anlamına gelir. Velî, özellikle Allah tarafından sevilen ve çeşitli kutsanma şekillerine götüren bir şekilde, hayatı süresince Allah'a yakınlık lütfu verilmiş olan kimsedir. Ancak burada dikkat etmek gerekir ki bu terim, Hıristiyanlıktaki "saint" (azîz) kelimesine yüklenen anlamları taşımaz. Saint; ruhbanlık, elde edilmiş bir kahramanlık, kendisinde şefaat ayrıcalığının verilmesine götüren kerâmet gibi özelliklerle elde edilir (ve bunu kilise belirler).

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına (evliyaullaha) hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. Dünya hayatında da âhirette de onlar için müjde vardır." (Yûnus, 10/62-64) Onlar hakkında Hz. Peygamber de "Sizin en hayırlılarınız, görüldükleri zaman, Allah'ın hatırlandığı kişilerdir." buyurmuştur (İbn Mâce, Zühd, 4).

Mevlânâ da "Çabucak yürü. Kendine bir Allah dostu ara. Böyle yaparsan Allah senin dostun olur." der (*Mesnevî*, II/23). Allah'ın dostları genellikle "gizli" olarak tasvir edilir. Çünkü velîlikleri çoğu

insan tarafından fark edilmez. Nitekim Hz. Peygamber de "Allah'ın gizli dostları (evliyaları) vardır." buyurmuştur (*Mesnevî*, III/3104).

Mevlânâ demiştir ki: "Allahu Teâlâ herkese söylemez. Nitekim dünya padişahları da her çulhaya söz söylemezler. Halkı padişaha isâl için bir vezîr ve nâib nasb etmişlerdir. Hak Teâlâ Hazretleri dahi, Hak talebinde bulunan her bir kimsenin, onun kapısına gitmesi için bir bende seçti ve enbiya ve evliya da işte bunun için gelmişlerdir. Çünkü Hakk'a onlardan başka yol yoktur." (*Fîhi Mâ Fîh*, 229; çev. 209) Mevlânâ, bir usta olmadan kurtuluş yolunda nasıl çalışıp kazanabileceğini sorar. Çünkü bir rehberin doğru yönlendirmesi olmadan en düşük seviyede geçimini nasıl sağlayabilir? (Mânevî) yoksulluğa ulaşmak istiyorsanız, bu (mânevî) arkadaşlığa bağlıdır... Bir ruh, bu bilgiyi kitaplardan veya konuşmalardan değil, ancak başka bir ruhtan alabilir.

Benliğinden kurtulan güvendedir. Sonsuza dek de güvende kalır. Çünkü onun sûreti yok olmuştur ve o, bir ayna olmuştur. Başka birinin görüntüsünden başka bir yer yoktur. Eğer ona tükürürsen, kendi yüzüne tükürmüş olursun ve aynaya vurursan, kendine vurmuş olursun. Ve eğer çirkin bir yüz görürsen, o senin yüzün ve eğer sen Îsâ ve Meryem'i görürsen, o sensin. O, bu, şu değil, o basittir ve kendi görüntünü senin önüne koymuştur. (*Mesnevî*, IV/2139-43)

Sahte Şeyhlerin Yanlış Yönlendirmesi

Mevlânâ der ki: "Âdem'in yüzüne sahip birçok şeytan olduğundan dolayı her ele (rehberlik için) el vermek iyi değildir... Aşağılık kişi, dervişlerin sözlerini çalar. Böylece dar kafalıların üzerine bir büyü yapabilir (*Mesnevî*, I/316). Ve görünüşümüz, yanlış iddia sahibinin içine (doğasına) benzer. Kalbinde karanlık var (ve) dilinde şimşekler çakar. Allah'ın kokusu yok, izi yok fakat onun iddiası, insanlığın babası (Âdem) veya Şit'ten daha büyük olduğu yönündedir. Şeytan bile ona kendi imajını göstermede (ve yine de) diyor ki: 'Ben yüksek azizlerden biriyim.' ve dahası, o dervişlerden çoğu kelimeleri çalmıştır. Böylece kendisinin (önemli) biri olduğu varsayılabilir. Gökyüzünden inen ekmek ve sofra yemeklerinden yoksundur. Allah ona bir kemik bile atmamıştır. İnsanlar, 'yarın' vaadinin kapısının etrafında yıllarca dolaşırlar, (fakat) o 'yarın' asla gelmez. Hiçbir şey olmadığı belli olduğunda arayanın hayatı geçmiştir. (O zaman) Sahtekârla tanışmanın ne faydası vardı?" (*Mesnevî*, I/2271-2282)

Yoldaki Zorluklar

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar, başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz o döneceğiz.' derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte onlardır." (Bakara, 2/155-157)

Mevlânâ bu konu hakkında şunları der: "Ama eğer (kendinizi disipline edemiyorsanız) ey kurnaz olan, Allah sizin seçiminiz olmadan sizi rahatsız ederse memnun olun. Çünkü dosttan gelen bela, musibet sizi temizler, onun bilgisi sizin tedbirlerinizden üstündür." (*Mesnevî*, IV/108)

1. Hikâye

Yeni bir öğrenci (mürid) sûfî bir arkadaşının kapısını çaldı. Orada kim olduğunu sordu, mürid 'benim' dedi. Arkadaşı dedi ki: "Sen 'Sen' olduğun için kapıyı açmayacağım, 'Ben' olan bir arkadaş tanımıyorum. Yemek masamda ham olan için yer yok. Git buradan!" Mürid yaklaşık bir yıl boyunca arkadaşından ayrılma ateşinden yanarak dolaştı. "Piştikten" sonra geri döndü ve arkadaşının kapısına büyük bir korku ile geldi, edepsizce bir şey söyleyebileceğinden veya yapabileceğinden korkuyordu. Arkadaşı kapıda kimin olduğunu sordu. Mürid cevap verdi, "Sen, ey kalp hırsızı." Arkadaşı daha sonra, "Ben olduğun için içeri gel, kendim! Evde iki kişi için yer yok." dedi. (*Mesnevî*, I/3056)

Yorum: Seven (veya mürid) sevgiliden (şeyhten) ayrılma ateşine maruz kaldığı zaman bu, *ben merkezlilikten ben merkezsizliğe* doğru gittiği için sûfî, yolunda olan bu müridi *pişirme ve olgunlaştırma* anlamına olabilir. Mevlânâ bunu şöyle yorumlar: "Ham olanı, yokluk ve ayrılık ateşinden başka ne pişirecek ve onu nifaktan ne kurtaracak?"

2. Hikâye

Tenceredeki nohuda bak, ateşten canı yanınca nasıl yukarı doğru sıçramaya başladı. Yüzeye her geldiğinde ateş tarafından neden eziyet edildiğini sorarak yüksek sesle şikâyet etti. Evin hanımı da nohuda kepçe ile vurarak dedi ki: "Hayır, iyice kayna, adamakıllı piş de ateşten sıçrayıp kaçmaya kalkışma. Ben, seni

hor gördüğümden, istemediğimden, sevmediğimden ötürü kaynatmıyorum. Bir tat, bir lezzet elde edesin de gıda hâline gelesin, yenesin, cana karışasın diye kaynatıyorum. Yoksa seni mihnetlere salmak, seni horlamak için değil." Kadın, nohuda, bahçede su içtiğini, yeşerdiğini ve tazeleştiğini, suları içmesinin bu ateşe düşmesine sebep olduğunu söyledi. Tencerede acı çekmeyi misafirlik olarak görmesini tavsiye etti. Böylece acı çekip eve döndüğünde büyük nimetlerle mükâfatlandırılacak olan nohut, misafirperverliği için Allah'a şükredebilir. Ve (dünyevî) bahçede mutlu olsaydı, mânevî gül bahçesinde bir gül olurdu, dedi. Acı kelimelerle konuşabileceğini böylece acılardan yıkanabileceğini söyler. Nohut dedi ki: "Öyleyse ey hanım, hoş bir şekilde kaynayacağım. Bana yardım et!" (*Mesnevî*, III/4159)

Yorum: Mevlânâ'nın görüşü iki başlıkta özetlenmiştir: Birincisi, gerçek inananın (Allah tarafından gönderilen) yargılama ve sıkıntılardan nasıl kaçmaya çalıştığı ve nasıl sabırsız, huzursuz ve tedirgin olduğu hakkında bir benzetme olduğudur. İkincisi, gerçek inananın (sıkıntı çeken) sıkıntıların zararları ve yararları konusunda bir benzerlik olduğudur. Ve Mevlânâ hikâyesinin ortasında şunları söyler: "Yine de (Allah'ın) (size sıkıntı göndermede) ebedî amacı sizin itaat etmenizdir (Onun emrinin yerine getirme isteğini kazanmanızdır.). Ey boyun eğen (Müslüman), boyun eğmeyi istemen gerekir. Öyleyse ey nohut ne varlığın ne de kendinin sana kalmaması için üzüntü içinde kaynamaya devam et!"

Sûfizmde asıl amaç, mürşidin kural ve emirlerine boyun eğmek için usta bir rehber tarafından eğitilmesiyle Allah'ın irâdesine boyun eğmektir. Bir diğer önemli amaç, müridin özverili olması ve ona kılavuzun huzurunda ve Allah'ın huzurunda hiçbir şey olmadığının farkına varmasıdır (fenâ fi'ş-şeyh ve fenâ fi'llah). Allah tarafından ya da şeyh aracılığıyla gönderilen yargılamalar ve sıkıntılar bu amaçlara yönelik bir araçtır. Bu bağlamda, evin hanımı usta rehber (mürşid) ve nohut, bir öğrenci (mürid) metaforu olarak görülebilir.

3. Hikâye

Sağır bir adam, bir komşusunun hasta olduğunu öğrendi. Hastaları ziyaret etmek dinî bir görev olduğu için, bundan kaçmanın doğru olmadığını hissetti. Ama ne söyleyebileceğini merak etti, çünkü işitmesi zayıftı ve hasta komşunun sesi de cılızdı mutlaka. Söylemek için bazı dindar ve nazik sözler seçti. Önce nasıl olduğunu soracaktı ve adam iyi ya da daha iyi hissedeceğini söyleyecek ve o

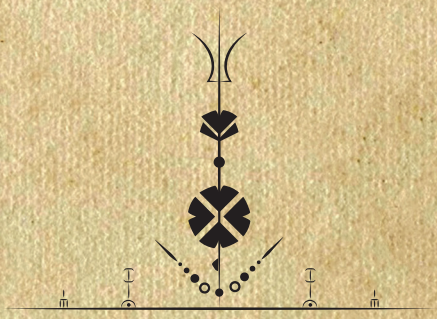
da “Allah’a şükür” diyecekti. Sonra ne içtiğini soracaktı ve adam ona, iyi olduğunu, ilaç veya fasulye çorbası içtiğini söyleyecekti. O da “Sana iyi gelir.” diyecekti. Sonra doktorun ona nasıl davrandığını soracaktı ve komşusu, her şeyin kendisi için iyi gittiğini söyleyerek cevap verecekti. Çünkü doktor gittiği her yere iyi şans götürür. Kafasında böyle bir diyalog hayaliyle komşunun evine, yatağının yanına geldiğinde ona nasıl olduğunu sordu. Adam: “Ölüm noktasındayım.” dedi. O: “Allah’a şükür!” dedi. Ona ne içtiğini sordu ve adam: “Zehir içiyorum.” dedi. O: “Sana iyi gelebilir.” dedi. Hasta adam, komşusunun bu sözleriyle sersemledi, düşmanı olduğu hâlde bunu bilmediğini düşündü ve öfkeyle küfretmeyi düşündü. Bu arada sağır adamsa eve yürüyor ve neşeyle, “Bu konuyla şimdi ilgilenmiş olduğum için şükürler olsun.” diyordu.

Yorum: Yanlış mânevî rehberler, dindarların ve sûfîlerin sözlerini, öğrencilerin gerçek koşullarını ve ihtiyaçlarını bilmeden kullanan taklitçilerdir. Sonuç, onların kendi tatmin edici kibir ve cehaletleriyle yardım ettiklerini iddia ettikleri kişilerin yaralanmasına sebep olmaktan başka bir şey değildir.

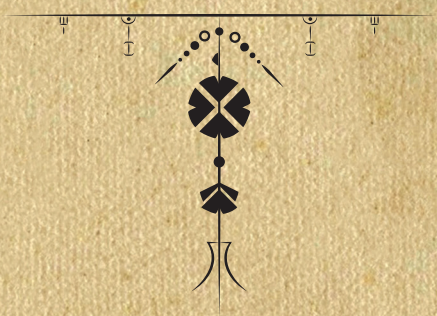
BİBLİYOGRAFYA

Ehâdîs-i Mesnevî, ed. B. Fürûzanfer, Tahran, 1361/1983 (s. 111, 99); el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*', 2c, Beyrut 1351/1932; Chittick, William C. *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi*, Albany, New York, 1983, 119-147; *The Holy Qur'an*, çev. A. Yusuf Ali, 1956; *el-*Kütübü's- Sitte*, İstanbul, 1401/1981; *The Message of the Qur'ān*, transl. Muhammad Asad, Gibralter, 1980; Nasr, Seyyed Hossein (ed.), *The Study Quran: A New Translation and Commentary*, New York, 2015; Rûmî, Celâleddîn, *Mesnevî-yi Mânevî*, ed. R. A. Nicholson, 3 vols. , London & Leiden: Luzac, 1925, 1929, 1930 (internette:www.masnavi.net); a.mlf., *The Mathnawī,* transl. R. A. Nicholson, 3 c (ikişer cilt bir arada), London & Leiden: Luzac, 1926, 1930, 1934 (İnternette: www.masnavi.net); *Fîhi Mâ Fîh*, çev. A.A. Konuk, haz. S. Eraydın, İstanbul, 1994 (s. 209); a.mlf., *Tales From the Masnavi,* ed. and transl. A. J. Arberry, London: George Allen and Unwin, 1961: 71, 277, 23, 75.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ
إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا

“Ey Peygamber!
Biz seni gerçeğin bir temsilcisi, bir müjdeci ve uyarıcı,
herkesi Allah’ın izniyle ona çağıran ve ışık saçan bir kandil
konumunda gönderdik.”

(Ahzâb Sûresi, 33/45-46)

Reşîd'in Mürşidleri ve Mürşidlerin İrşadları

Prof. Dr. Mustafa Kara

Reşîd'in Mürşidleri ve Mürşidlerin İrşadları

Reşîd, "doğru yolu tutan" demektir. Ama Allah için kullanıldığında "doğru yolu gösteren" anlamına gelir. Doğrudan bu anlama (yani "doğru yolu gösteren" anlamına) gelen *mürşid* ise daha çok insanlar için kullanılır.

Mutlak olarak Allah'ın dinini insanlara anlatan, tanıtan, sevdiren ilk kişiler, bilindiği gibi peygamberlerdir. Her peygamber, içinde bulunduğu şartlara göre bu ilâhî görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamber'imiz ile ilgili zikredilen bazı vasıflar konumuzla ilgilidir: "Ey Peygamber! Biz seni gerçeğin bir temsilcisi, bir müjdeci ve uyarıcı, herkesi Allah'ın izniyle ona çağıran ve ışık saçan bir kandil konumunda gönderdik." (Ahzâb, 33/45-46)

Âlim ve ârifler, peygamberlerin vârisi olduklarına göre bu özellikler onlarda da bulunmalıdır. İlim ehli bu vasıflara uygun bir hayat yaşadığı, bu aşk ve şevk ile eserler kaleme aldığı zaman, dinin ilkeleri ile insanların gönlü arasında kopmaz bir muhabbet bağı oluşmakta ve bunun bereketi olarak "imanın tadı" tadılmaktadır. Mürşidlerin kaleme aldığı eserlerin bir kısmının hikmet ve tefekkür boyutu, bir kısmının müjde ve uyarı boyutu önde olabilir. Söz konusu kitapların bazıları da "yol"unu bulmak isteyenler için ışıl ışıl yanan ve çok uzaklardan görülebilen bir "deniz feneri" vazifesi görmelidir. Çünkü toplumda bu "farklı" insanların hepsi yan yana, birlikte yaşamaktadır. Âyetin meâlinde geçen "gerçeğin temsilcisi" meselesi, işte bu toplumun aradıklarını doğru tesbit etmek, yeni tabirle sosyal realiteye vâkıf olmak anlamındadır. Din bütün insanlara hitap ettiğine göre, herkes aradığı sesi duyabilmeli, kafasındaki soruların cevabını bir şekilde görebilmeli, kendi kültürünün kodlarına göre anlayabilmelidir.

Buradan Mevlânâ'nın meşhur rubâîsine intikal edilebilir. Herkesi dergâha davet eden "Ne olursan ol, yine gel!" diyen meşhur rubâî ona ait midir, değil midir tartışmasına hiç girmeden şu söylenebilir: O dörtlük Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "Ey insanlar!" ifadesinin tefsirinden başka bir şey değildir. Çünkü bütün insanları davet eden bir din ve onun temsilcisi olan mürşidler biliyor ki davet edilen bu insanlar arasında inanan var inanmayan var, mânevî değerlere bağlanan var bağlanmayan var, önceleri inandığı hâlde

şimdi inkâr edenler var. Tevbe ettiği hâlde tevbesini bozanlar da var. Hiçbir mürşid bunlara, "Hadi başınızın çaresine bakın!" anlamına gelebilecek bir üslûbla konuşamaz ve onları karanlık bir dünyaya itemez. Mevlânâ Celâleddin, âşık olduğu Peygamber'inin izinden yürümektedir. Son Peygamber'den, müşriklere beddua etmesi istendiği zaman: "Ben lânet edici olarak değil, (davet edici ve) rahmet dileyici olarak gönderildim." buyurmuştur (Müslim, Birr, 87).

Hz. Peygamber'e layık bir mürşid olabilmek, kalbini sekiz milyara açabilmek, bütün insanlara davetiye çıkarabilmektir. İtiraf etmek gerekir ki bu çok zor bir iştir. Kendi kısır görüşlerini mutlak doğru gibi gören, kendi mezhep ve tarîkat anlayışına uymayan herkesi dinin dışına itekleyebilmek için âdeta "kırk dereden su getiren" insanların, aslında irşat ve davet psikolojisi ile bir ilişkileri yoktur. İnsanlığa/âlemlere rahmet olarak gönderilen bir Peygamber'in (Enbiyâ, 21/107) vârislerine bu taassub hiç yakışmamıştır, yakışmamaktadır.

Mevlânâ ve onun gibi bu espriyi iyi kavrayanların eserleri ise aralıksız sekiz asırdan beri "Ey insanlar!" diyerek irşadına sessiz ve derinden devam etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki kıyâmete kadar da devam edecektir. Çünkü ışıl ışıl yanan bu "deniz feneri"nin enerji kaynağı *aşk-ı ilâhî*dir.

İrşadda Üç Temel Unsur: İnsan, İslam ve İhsân

Bu vâris ve mürşidlerin asıl gayeleri insanları irşat etmek ve Hakk'a ulaştırmaktır. Bunu yapmak için de İslam hakkında yeterli bilgiye sahip olmak gerekir. İslam'ı bütün hikmetleriyle kavrayabilmek için ise insandan ve onun kabiliyetlerinden işe başlamak gerekir. İnsan kelimesinin analizinde dil bilimciler iki kaynağa/özelliğe işaret ediyorlar:

1) *İnsan* kelimesi *nisyan* kökünden türemiştir. Buna göre insan unutan/unutkan bir varlıktır. "Hâfıza-yı beşer, nisyan ile maluldür." ifadesi bu gerçeğe işaret etmektedir. Dolayısıyla bu unutkan varlığa, zaman zaman unuttuklarını birilerinin hatırlatması ve onu uyarması gerekir. "Hatırlat! Sen sadece bir hatırlatıcısın." (Gâşiye, 88/21) Âyette işaret edildiği gibi bu "hatırlatıcılar" peygamberlerdir. Peygamberlerden sonra onların ayak izlerini takip eden âlim ve âriflerdir. Ve tabii, onların "yollarının tozu" olan âşıklardır.

2) *İnsan* kelimesi *ünsiyet* kökünden türemiştir. Yani insan, dostluk kuran, dostlukları yaşatabilen bir varlıktır. Dolayısıyla bu varlığa, "dostluk mahallesi"ne giden yolu, dostça birilerinin tarif etmesi, göstermesi gerekmektedir. "Mü'minler, mü'minlerin dostudur." (Tevbe, 9/71) âyetindeki gerçekle karşılaşabilmek için hangi konulara dikkat etmek gerekir? Dostluğun önündeki engeller nelerdir, dostluğu takviye eden unsurlar hangileridir? Bu konuda da "Allah dostları" denilen kimselerde bulunan "şifre"leri öğrenmenin yolları aranmalıdır. Söz konusu şifreyi çözenler onların peşine düşmektedir. Mevlânâ'nın yedi iklim dört köşede dostlarının olması bu özel şifre sebebiyledir. Çünkü Celâleddin Rûmî'nin onlara karşılıksız olarak armağan ettiği aşk, dünyanın en kıymetli "malı"dır. En büyük değeridir.

İslam kelimesinin etimolojisi ile ilgili görüş beyan eden filologlar da daha çok *boyun eğmek, teslim olmak, barış için yola düşmek* anlamlarını öne çıkarmaktadırlar. Neye ve kime boyun eğmek? Allah'a, Rasûlullah'a ve halifetullaha... Birbiriyle iç içe olan bu muhabbet zinciri insana gerçek hürriyetin yolunu açacak ve Son Peygamber'in ifadesiyle "imanın tadı"nı tatmanın sonsuz mutluluğunu yaşatacaktır. Burada *halifetullah* olarak isimlendirilen "büyük"lerin ikaz, irşat ve çok değerli tecrübelerine muhtacız.

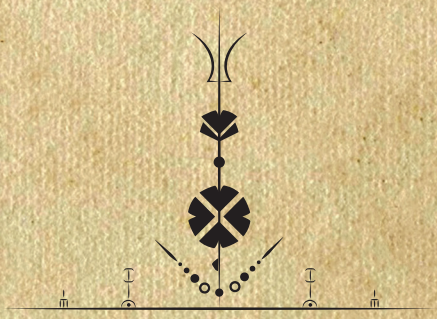
Unuttuklarını hatırlayan, dostluk ülkesine emin adımlarla yürümek isteyenlerin, vahyin hakikatlerine gönülden "Eyvallah!" demesiyle iş kemal noktasına ulaşacaktır. Çünkü ihsân, kemal noktasını gösterir, sen onu görmüyorsan da o seni görüyor. "Biri, bizi gözetliyor." değil, "O, bizi gözetliyor." Bütün davranışlarımızın onun gözetiminde olduğunun şuuruna varmak, onunla dua ve niyaz yoluyla her an konuşmak ve ona hitap edebilmek, insanoğluna bu dünyada sunulan en büyük nimettir. Farkında mıyız?

İşte Hz. Mevlânâ ve meslektaşlarının bazen âyet ve hadislerle, bazen hikâye ve menkıbelerle, bazen espri ve nüktelerle bize gösterdikleri hedef budur. Burada, gözümüzü ve gönlümüzü söz konusu hedefe kilitlememiz gerekirken ufak-tefek, incir çekirdeğini doldurmaz şeylerle vakit geçirmek ancak yukarıda temas edilen "unutkan"lık damarımızla ilgili bir husus olabilir. Bu hikâyelerin arkasındaki gerçek gayeleri görmektir asıl olan...

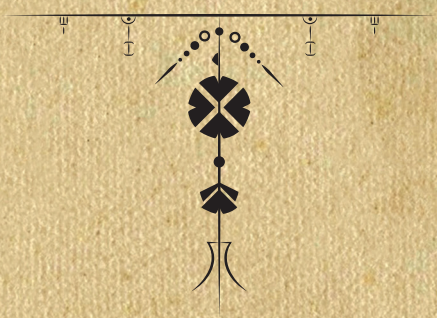
İnsanı irşadın şifresi, İslam'da... Mürşidin şifresi ise ihsânda...

چون عدو نبْود جهاد آمد مُحال

شهوتت نبْود نباشد اِمتثال

“Düşman olmadıkça, savaşmak imkânı yoktur.
Şehvetin, yani dünyevî arzuların olmazsa, ondan kaçınma emrine
uyman nasıl mümkün olur?”

(*Mesnevî*, V/575; *Fîhi Mâ Fîh*, 86)

• • • • •

Mevlevî Çilesi: Mutfaktaki İbadet

Bekir Şahin

• • • • •

Mevlevî Çilesi: Mutfaktaki İbadet

Bu makam âşıkların Kâbe'sidir/ Buraya eksik gelen tamamlanır.

"Kırk" anlamındaki Farsça çihl (چهل) kelimesinden gelen *çile*, *çihle* veya *çille* şeklinde de söylenir. Bazı tarîkatlarda çile yerine yine "kırk" anlamına gelen Arapça "erbain" kelimesi kullanılmıştır. Tasavvuf kaynakları bazı âyetleri (bk. Bakara, 2/51; Mâide, 5/26), özellikle Hz. Mûsâ'nın vahiy almak üzere kırk gece Tûr Dağı'nda kalarak ibadet ettiğine işaret eden âyeti (A'râf, 7/142) delil göstererek çile uygulamasını Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırırlar.

Muhtelif tarîkatlarda dervişler çilehâne veya halvethâne adı verilen küçük, temiz ve sakin bir yerde kırk gün yeme, içme ve uykuyu azaltarak ibadet ve riyazetle meşgul olma, anlamına gelmektedir. Başlama ve bitirme de "*erbaine girmek*", "*erbainden çıkmak*" gibi tabirlerle karşılanır.

Haddizatında bu pratiğin temelleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde mevcuttur. Ramazan ayının son on günü içinde mescitte geçirilen bir perhiz döneminden ibaret olan itikâf uygulamasını, bir nevi halvet diye düşünmek yanlış olmaz. Ancak bu dönemde, sonradan tarîkat ve tekkelerde sistemleştirildiği şekliyle muayyen süreli bir çile uygulaması yoktu. Bununla birlikte, Allah katında makbul bir insan olabilmek için dünya nimetlerinden uzak durmak ve nefse acı çektirmek gerektiği şeklindeki köklü telakkinin de etkisiyle Hz. Peygamber döneminde çok çetin ibadet şekillerine iltizam eden, meselâ hiç evlenmemeye, sürekli oruç tutmaya veya geceleri sabahlara kadar namaz kılmaya karar veren sahabelere rastlamak mümkündü (Bkz. Buhârî, Nikâh, 1). Hatta Osmân b. Maz'ûn kendini iğdiş etmeye karar vermiş (Buhârî, Nikâh, 8; Müslim, Nikâh, 6, 7), Ebû İsrâil çok sıcak bir günde güneş altında ayakta durup oruç tutmaya teşebbüs etmişti (Buhârî, Eymân, 31; İbn Mâce, Keffâret, 21). Ancak Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de, dünya nimetlerinden ölçülü bir şekilde faydalanmayı tavsiye ettiğinden (bk. A'râf, 7/33; Kasas, 28/77), bu tür aşırı hareketler Hz. Peygamber tarafından engellenmiş ve "Gözünün de sende hakkı vardır, eşinin de sende hakkı vardır, komşunun da sende hakkı vardır; her hak sahibine hakkını ver." (Dârimî, Nikâh, 3) tavsiyesinde bulunulmuştur.

Tasavvufta esas olan, "el kârda, gönül yârda" yani, "El günlük maişet teminiyle meşgul iken, kalp Allah ile beraber olmalıdır." Kur'ân'da bu husus, şöyle desteklenir: "Onları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoyar. Onlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar." (Nûr, 24/37)

Mutasavvıflar, mütefekkirler ve gönül ehli Hakk âşıkları, insan olmanın, insanca yaşamanın, dolayısıyla da ilâhî aşk yolunda yürümenin ilk düsturu olarak, *killet-i taam, killet-i menam ve killet-i kelâmı,* yani "az yeme, az uyuma, az konuşma"yı zikretmişlerdir.

Hz. Mevlânâ "*Sen bedenini yağlı ballı yemeklerle besledikçe, asıl varlığın olan, seni diri tutan ruhunu asla güçlü bulamazsın.*" (*Mesnevî*, I/265) ve "*Canların gıdası aşktır. Bundan dolayı ruhların gıdası, açlıktır.*" (*Mesnevî*, I/3035) derken bu hususa dikkat çeker. O, çok yemeyi, "inek hastalığı"na, yani inekler gibi çok yemeye benzetirken yerden göğe kadar haklıdır.

Hemen her tarîkatta var olan *halvet* veya *çile,* ömür boyu süren bir pratik değildir, sadece kırk gündür. Bu tür çile *Esmâ*' ile yani Allah'ın adlarını anarak sülûk etmeyi esâs tutan sûfî tarîkatlar da vardır. Melâmeti esâs alan Bektaşîler ve Mevlevîlerde sülûk, hizmet ile idi. Bektaşîlerde belli bir süre yoktu. Çileyi yolculuk yaparak çıkarma yolunu seçmiş tarîkatlar da vardı, ömrün 63 yaşından sonrasını kuyuda geçirmeyi yeğleyen tarîkatlar da...

Tekke, hankah, ribât ve zâviyelerde dervişlerin çile çıkarması için özel olarak hazırlanan dar ve karanlık hücrelere *çilehâne* veya *halvethâne* denilir. Müridlerin buradaki çile süresi kırk gün devam eder. Hayatında sadece bir defa çile çıkaran dervişler olduğu gibi defalarca çile çıkaranlar, hatta ömürlerini çileyle geçirenler de vardır. Ama bu tasavvufun ruhuna aykırıdır.

Mevlevîlikte *halvet* veya *uzlet* terimleri yerine *çile* teriminin kullanımı daha yaygın olup bu terimden çeşitli kelimeler türetilmiştir. Meselâ çileye giren dervişe "çile-nişîn", çilesini tamamlamakta olana "çilekeş", çilesini yarıda bırakana "çile-şiken" denir. Çilesini doldurmayan ve yarım bırakan dervişin yeni baştan çile çıkarması gerekir.

Mevlânâ'ya göre, çile bid'attir ve İslam'da ruhbanlık yoktur. Çünkü, "Düşman olmadıkça, savaşmak imkânı yoktur. Şehvetin, yani dünyevî arzuların olmazsa, ondan kaçınma emrine uyman

nasıl mümkün olur?" (*Mesnevî*, V/575; *Fîhi Mâ Fîh*, 86) Bu konuda babasının yolunu açıklayan Sultan Veled'e göre, "Çile, nebîlerin yolu değildir, bir bid'attir. Yârân (dostlar) kötü olursa, onlardan bir kenara çekilmek kötü bir iş olmaz. Fakat iyi yârândan bir kenara çekilmek cahillik olur. Zira 'Cemaat rahmettir.' Bu diğer varlıklarda da görülür. Meselâ, cansız bir bitki yalnız başına layıkıyla büyüyemez. Fakat kırlarda kendi cinsinden olanlarla beraber daha kuvvetli yetişir. Su az olunca akmaz; olduğu yerde kalır, kokar. Çoğalırsa bir dere hâline gelerek akıp gider. İşte her şey böyle kendi cinsiyle kuvvet bulur. Atlar, esterler hemcinsleri olan esterlerle daha iyi yol yürürler. Şu hâlde uzlet, ağyârdan [Allah'tan başkalarından] ve mâni olanlardan olur." Nitekim sahabe, uzlete çekilmek, bu şekilde keşişler gibi kalplerini aydınlatarak gaybdan haber verebilmek istemişler ve onların yolundan daha üstün olan İslam'la onlardan daha çok yol katedeceklerine inandıklarını söylemişlerdir ama Rasûlullah (a.s.) keşişler gibi uzlete çekilme izni vermemiş, 'İslam'da ruhbanlık yoktur.' demiştir ("Ben ruhbanlıkla emrolunmadım." [Dârimî, Nikâh, 3]). Zira din yolu, "Hizmet, kulluk ve amel ile bilinebilir; kīl ü kāl (dedi-kodu) ve cedel ile değil." Müridin gönlü Hakk'la birlikte olduktan sonra, insanların içinde olması önemli değildir.

Matbah-ı Şerif

Bu yorumlardan hareket eden Mevlevî tarîkatinin çilesi, yalnız başına tenhâ bir yerde ya da bir ağaç kovuğunda değil; âsitânelerde, yani büyük dergâhlardaki matbahta/mutfakta 1001 gün hizmet etmekten ibaret idi.

Matbah-ı Şerif; Arapça, "şerefli mutfak" demektir. "Matbah" sözcük anlamı olarak "yemeğin pişirildiği yer" anlamına gelir. Bu tabir, özellikle Mevlevîlere aittir. Mevlevî dervişinin ilk eğitimini geçirdiği merkez olan Matbah-ı Şerif'e "Mevlevî dergâhının ruhu" denmiştir. Matbahta başta aşçı dede olmak üzere kazancı dede, içeri meydancısı ve bulaşıkçı dedeler, tekkenin mürebbileri vardı. Mürebbilik hizmetini gördüğü için bu makama "Çelebi Hüsâmeddin Makamı" da denirdi. Burası "Âteşbâz-ı Velî Ocağı" olarak da adlandırılmıştır. Mutfağın sağ tarafında iki oda vardı. Bunun biri "Can Odası" denilen büyük bir oda, diğeri de mutfak takımlarının bulunduğu "Kazanlık" idi.

Mevlevîlerde matbahın kutsiyeti vardır. Yemek de bu kutsiyet kadrosundaydı ve yemeğin pişirilmesi ve yenmesi, hususi

törenlere tabi idi. Yemeklerin helâl lokma olmasına azami dikkat edilirdi. Mevlevî tekkelerinde, bir dervişin ilk terbiye yeri mutfaktı. Mevlevîhânelerin sembolik mutfağı muhtelif hizmetlerin yerine getirildiği mukaddes bir mekândır. Çilenin ruhu olan bu mekânlarda çiğler pişer, hamlar olgunlaşır; orası Âteşbâz-ı Velî'nin makamıdır.

Bazı Mevlevî dergâhlarının giriş kapısında ve mutfak kapısının üzerinde şu beyitler yazılıdır: *Ka'betü'l -Uşşak bâşet în makâm/Her ki nâkıs âmet încâ şod tamâm*

(Bu makam âşıkların Kâbe'sidir/Buraya eksik gelen tamamlanır.)

Mevlevîlik öğretisinde ibadet, riyâzat ile aşk ve cezbe yolu "çile"den ve onun eğitim mekânı olan Matbah-ı Şerif'ten geçer. Hatta bütün eğitim süreci mutfak ıstılahlarıyla anlatılır: *Hamdım, piştim, yandım*. Ve Mevlevîlikte, mutfaktaki aşçı dede, eğitici pozisyonundaki postnişin/şeyhtir.

Mevlevîlikte İntisâb, Mânevî Eğitim ve Çile Hayatı

Mevlevî dervişi olmak isteyen "nevniyaz" diye de adlandırılan can, bin bir günlük çileyi, tekkenin matbah bölümünde geçirir, ta ki iyice pişip "dede" unvanını alsın. Matbahta canlar (nevniyazlar); aşçı dede (ser-tabbah) halife dede, kazancı dede ve diğer "dede" rütbesine ulaşmış kişiler tarafından eğitilerek, onlara edep, âdâb öğretilir. Tüm bunların yanı sıra semâ eğitimi de matbahta verilirdi.

Dervişliğe niyet etmeye ve başlamaya "ikrâr" denilir. Nefsi arıtmak, gönül huzuru sağlamak ve olgunluğa erişmek maksadıyla ikrâr verilecek kapı Mevlânâ dergâhıdır. Çünkü orası gönül hastalıklarının şifa bulduğu yerdir.

Dervişliğe niyet edip Mevlevî tarîkatına girmek, yani çileye soyunmak isteyen kişi, şeyhten izin almak için sabah namazından hemen sonra dergâha giderdi. Bu ziyaretlere "Boş giden boş çıkar." endişesi olduğundan, dergâha bir hediye ile gitmenin daha uygun olacağı düşünülürdü. Durumu iyi olmayanlar küçük bir berk-i sebz (yeşil yaprak) ile giderlerken, durumu iyi olanlar mangır (para) götürürlerdi. Bu bir Mevlevî niyâzı (armağanı) idi. Niyâz, Mevlevî'nin dedesine götürüp verdiği bir armağandı. Armağan, bir ihtiyacı karşılamak için değil, gönül almak için verilirdi.

Çile Eğitiminin Başlaması

Âşık, kazancı dedeye gelip "soyunacağım" diye müracaat eder. O da tekkenin şeyhine durumu arz eder ve ikrârını alır. Ama her şeyden önce, çileye başlayacak kişi, dünya endişelerinden kurtulmak arzusuyla çileye soyunur. Zira matbah-ı şerife soyunmak, çileye ikrâr vermek için yüzeysel şekilde, alelacele düşünmek yetmez. "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir." (Fetih, 48/10) âyetinin sırrına erebilmek, Allah dostlarının rızasını kazanmak, ebedî feyiz ve saadet ocağı olan matbahta çile çekmek isteyen kimsenin öncelikle ailesi ve soyu araştırılır, hâl ve hareketleri incelenir. Nesebi temiz, kendisi bekâr olduğu, talebinde kararlı olduğu müşâhede edilirse adaylığa müracaatı kabul edilir. Kazancı dede, "Dervişlik zordur, çileyi kırmak iyi değildir; dervişlik ateşten gömlek, demir leblebidir. Aç kalmak, dövülmek, haksız yere söz işitmek vardır. Dervişlik ölmezden evvel ölmek demektir. Bunlara tahammül edersen gir!" der. Kendisine çilenin keyfiyeti ve yolun zorluğu tam açıklanır. Hepsini kabul ettiği takdirde, dergâha geldiği kıyafetle can, matbah-ı şerifte nevniyaz makamı da denilen saka postunda kendini kontrol etmek için murakabe vaziyetinde, iki dizi üzerine oturur, diğer canların hizmetini seyreder. Mecburiyet olmadıkça konuşmaz, bir şey de okumazdı. Bir ihtiyacı olduğunda *içeri meydancısı*na bildirmesi gerekirdi.

Üç gün burada oturduktan sonra ikrârı alınmak üzere aşçı dedenin huzuruna çıkarılır. İkrâra yeni gelen nevniyaza *can* tabir olunurdu ve bu *can*a, Mevlevîlik tarîkatı hakkında bilgi verilerek bu yolun aslının edepten geçtiği, beden temizliğinden daha önemli olan ruh temizliğinin esas olduğu, bu sebeple de öncelikle nefsin isteklerini terk etmek gerektiği, tam bir niyaz ile dinî gerekleri yerine getirmesi gerektiği iyice vurgulanırdı.

Bu gördüklerinden başka ne gibi sıkıntılarla karşılaşacağı ve ne çileler çekeceği hatırlatılır, bu yolun zorlukları ifade edilir ve "İşte üç günden beridir ki Mevlevî tarîkatının namaz, niyaz, hizmet ve meşakkatini gözlerinle gördün ve nefsinde tecrübe ettin. Hâlbuki bunlar hiçbir şey değildir. Daha birçok çileler çekmek, mihnet ve meşakkatlere tahammül etmek gerekir. Bütün bunlara tahammül

edeceksin. Sana her kim kötü davranırsa, onlara zinhar mukabele göstermeyeceksin. Her kimden gelirse gelsin, her türlü kaza, belâ ve cefaya boyun eğeceksin. Eğer bunları yapabileceksen tarîkatımıza girebilirsin. Eğer bunlara razı isen ikrârını alırız." denilir. Şahıs da bunları kabul ederse ikrâr verirdi.

Başarısızlık durumunda adayın haysiyeti rencide edilmez, sadece dervişin kapı önündeki pabuçlarının yönü dışarıya doğru çevrilirdi. Bu, "Gidebilirsin, bu dergâha kabul edilmedin." demekti ama incitici laflar söylenmeden böyle zarif bir şekilde maksat anlatılırdı.

Matbah-ı Şerifte Hayat

Matbah-ı şerif, birlik mekânı olduğundan ister padişah, ister fukara çocuğu olsun, ayırt edilmeden ilk önce ayakçılık hizmeti verilir. Daha sonra ihtiyaca ve *can*ın kabiliyetine göre başka hizmetler verilir. *Can*ın kendisini, tamamen *rıza kapısı*na teslim etmesi ve Hak yolunun erlerine hizmete adaması, itiraza kalkışmaması, kendinden ileride bulunan ihvanın hepsine hürmet etmesi lazımdır. Bilhassa kazancı dedeye her bakımdan itaatkâr olmalı, asla onun rızasının dışında harekette bulunmamalıdır. İslam'ın direği olan beş vakit namazı terk etmemeli, dinin emirlerine uyup yasaklarından kaçınmalı, Cenâb-ı Hakk'ın rızasına, Hazret-i Hüdavendigâr yolunun âdâb ve erkânına aykırı hareketine göz yumulmamalıdır. Her sabah, namazın akabinde Zikr-i Celâl'e katılmalı, ardından meydan-ı şerifte yapılan içtimaya gitmelidir. Diğer canlar gibi öteki toplantılara da iştirak etmeli ve tarîkat âdetlerini yerine getirmeli; kazancı dedenin izni olmaksızın çarşıya çıkmamalıdır. Nefsânî arzularını terk edip görevli olduğu hizmeti yapmayı feyiz kazanma vesilesi saymalı, hizmetini nâfile ibadetlere tercih etmelidir ancak farzları ihmal etmemelidir. Geri kalan vakitlerinde, Kur'ân ve Evrad okumalı, anlatanlardan menâkıb-ı şerîf (Hz. Pîr'in menkıbelerini) dinlemeli ve büyüklerin sohbetlerine katılmalıdır. İstikamet üzere bulunmak ve çile boyunca bin bir gün Cenâb-ı Hakk'ın 1001 İsm-i Şerif'inin sırrına mazhar olmak için gayret sarf etmeli, bu anlatılanlar çerçevesinde aşk iksirinin potası, ebedî feyiz ve saadet ocağı olan matbah-ı şerifte itaatkârlığın feyzi ve Allah dostlarına hizmet ile pişmelidir. Hz. Pîr'in ruhaniyetinin yardımıyla varlık bakırını en büyük iksirle dönüştürüp çilesini sona erdirmelidir.

Çile Esnasında Görülen Hizmetler ve Disiplin Kuralları

Dervişliğe ikrâr veren, başka bir ifade ile, dervişliğe karar vererek derviş elbisesine bürünüp çileye giren kişi, dergâhta on sekiz hizmeti sırasıyla görür. 1001 gün hizmet bittikten sonra "Dede" pâyesine erer, hücresine götürülür, "Hücre Çilesi" denen on sekiz günlük çilesini de orada tamamlar, sonunda hücre sahibi olurdu.

Bu süreç şöyle işlerdi: Çileye soyunan sâlik kazancı dedeye teslim edilirdi. O da nevniyaza yapması gereken hizmetleri gösterir. Yukarıda da ifade edildiği gibi derviş, önce ayakçılık hizmetini görür, bu esnada her Mevlevî'nin bilmesi gerekli hafî ve devranî zikir olan semâyı çıkarır ve zamanı gelince "pazarcı" olur. Pazarcı, sabahları zembille pazara gider, alınacak şeyleri alıp getirirdi. Verilen görevin dışına çıkmamaya gayret edip oyalanmadan hemen tekkeye dönerdi. Pazarcı bu hizmeti gereği gibi yerine getirdikten sonra, yine kazancı ve aşçı dedelerin tensipleriyle, bin bir günlük çilesi müddetince kendisine çeşitli görevler verilirdi. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: Sofrayı kurup kaldırma vazifesiyle "somatçı", canlara ve dergâha gelip gidenlere kahve yapma vazifesiyle "içeri meydancısı", dergâhın kandillerini temizlemek ve yakmak vazifesiyle "içeri kandilcisi", dedelerin ve matbahın kahvesini dövüp hazırlama vazifesiyle "tahmisçi" ilgilenirdi. Canların yataklarını yapıp kaldırma vazifesi "yatakçı"ya aittir. Dışarıdaki kandilleri uyandırmak (yakmak) vazifesiyle "dışarı kandilcisi", bahçeyi ve etrafı süpürmek, temiz tutmak vazifesiyle "süpürgeci", matbahın şamdanlarına bakmak hizmetiyle "çerağcı" meşgul olurdu. Matbahtaki kapların kalaylanması ve temiz tutulması hizmetiyle "dolapçı", bulaşıkları yıkamak ve yıkatmak hizmetiyle "bulaşıkçı", dergâhta lüzum ettikçe şerbet hazırlama vazifesiyle "şerbetçi", tuvalet, şadırvan ve muslukların temizlenmesi vazifesiyle "âbrizci", dedelerin ve canların elbiselerini yıkamak ve yıkatmak vazifesiyle "çamaşırcı", hücrede bulunan dervişlere tarîkatçı veya aşçı dedelerin emirlerini bildirmek vazifesiyle "dışarı meydancısı", matbaha yeni giren canlara yol göstermek ve onları yetiştirmek hizmetiyle "halife dede", canların inzibatına bakarak onlara nasihat ve rehberlik vazifesiyle de "kazancı dede" görevlidir.

On sekiz hizmetin vazifelileri belirlenmiş ise de her can, icabında her hizmeti görmekle mükelleftir. "Benim vazifem değildir." diyemez, serkeşlik yaparsa nasihat edilir, nasihate önem vermez ve hiçe sayarsa o zaman "ser ü pâ edilir", yani sikkesi alınıp soyularak kendisine yol verilir/ tarîkattan çıkarılır.

"Hücre-nişînden" biri namaz ve meydana devam etmez ve hücre refikiyle geçinmez ise kendisine bir kere nasihat edilir. İkincisinde kıdem tenzili yapılır ve daha ağır bir suç işlerse, hücresinde otuz gün "sır edilir", yani hücresinden dışarı çıkarılmaz. Bundan başka âmirlerine karşı gelir, yüz yüze ve arkadan herhangi bir cezayı gerektirecek sözü işitilirse yine sikkesi alınarak *yol verilir*.

Çile hizmeti, ebced hesabıyla, "rızâ" kelimesine denk gelen 1001 gündür. Mevlevîler 1001 sayısını, Hz. Mevlânâ'nın hayatı boyunca çıkarmış olduğu halvetlerin (tenhaya çekilme, yalnız kalma) toplamının 1001 gün etmesine ve Cenâb-Hakk'ın isimlerinin toplamının bin bir olmasına bağlarlar. Bu isimlerin birçoğu, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde geçmekte ve bu isimlere "el-Esmâü'l-Hüsnâ" (Allah'ın en güzel isimleri) denilmektedir. Allah'ın 1001 isminin içinde en çok bilineni "Allah", en kısası ise "Hû"dur. Mevlevîler, Allah'ın en kısa ismi olan "Hû"yu, *gülbank* denilen dualarının sonunda "Hû diyelim Hûûû" şeklinde uzatarak, bazı kelimelerin başında "Hû Erenler" şeklinde, bazı kelimelerin sonunda da "Eyvallahû!" şeklinde kullanmışlardır. Elbette ki Mevlevîlerin, Allah'ın bu ismini kelimelerinin başında ve sonunda kullanmalarının asıl sebebi, sözlerine Allah'ın ismiyle başlamak ve bitirme istekleridir. Ancak Mevlevîlerin Allah'ın 1001 isminin içerisinde "Hû" ismini daha sık kullanmalarının bir diğer sebebinin de Allah'ın "Hû" isminin kısa ve aynı zamanda uzatmaya daha uygun olmasıdır diyebiliriz.

Çilenin Son Günleri

Çile hizmetinin son imtihanı olan hücre çilesi on sekiz gündür. Bu son hücre çilesinden sonra dervişe verilmiş olan muvakkat sikke geri alınarak derviş sikkesi giydirilir. Bu şekilde, *can* 1001 günlük çilesini tamamlayıp, Mevlevîlere has bir merasimle *derviş* ve *dede* unvanını alarak "hücre-nişîn" olur ve kendisine dergâhta bir hücre tahsis edilir. Dilerse tekkede oturur, dilerse başka bir tekkeye gider. Bu tarz yetişen Mevlevî dedeleri arasından, tekkeden çıkıp bir işle meşgul olup evlenenler olduğu gibi, tekkede kalıp kabiliyetine göre dervişlere ve muhiplere *Mesnevî* okumak, mûsiki dersleri vermek veya ayin meşk ettirmek gibi hususlarda rehberlik edenler de olurdu.

Çilesi biten derviş, âdet olduğu üzere hamama gidip yıkandıktan sonra mebde' ve me'ad (yaratılışın başlangıcı ve dönüş yeri/âhiret) sırrına uygun olarak bir gün daha saka yerinde

oturtulur. O gün ikindiden sonra *hücre*ye, yani kendisine çile için ayrılan odaya çıkmazdan evvel, feyiz aldığı şeyhinin huzuruna varıp *sikkesini tekbirlettirir* (Tekbirler getirerek sikkesi giydirilir). O gün, pazartesi veya cuma gecesine tesadüf ettirilir. O gece, meydan-ı şerifte yemek yenildikten sonra can, usule uygun olarak bütün ihvanlarla (tarîkat kardeşleriyle) görüştürülür. Meydancı, canı hücresine götürüp orada hücre gülbangını (özel duasını) okuyarak geri döner. Hücreye giren derviş, üç gün odasına kapanır. Bu üç gün zarfında, beş vakit namazdan ve zaruret hâlinden başka dışarı çıkmaz, meydancı haricinde kimse ile konuşmaz. Meydancı Dede, akşam üzeri elinde bir şamdanla canı namaza götürür ve sonrasında da bir yemeğin ardından, dergâhın meydanında niyaz vaziyetinde dururken Tarîkatçı Dede-Meydancı, bu üç gün zarfında onu zaman zaman yoklar. Ancak bu arada mukabele olursa, derviş ona katılır. Üç gün sonunda şeyh efendiyle görüşür; daha sonra da fırsat buldukça huzuruna varıp kendisinden feyiz alır, hâlini arz edip onun bilgisinden istifade eder. Derviş, hücresi açıldıktan sonra, "Ölmeden evvel ölünüz!" düstûrunca davranmalıdır. Nefsânî arzularına kapılmamalı, "Allah yolunda nefislerinizle savaşınız!" uyarınca Hak yolda mücâhedeyi seçmeli, tam bir istikamet ve kararlılık içinde gönlünü zikrullah (Allah'ı zikrederek) parlatmalıdır. Dinî emirlere uyup yasaklardan kaçınmalı, beş vakit namazı cemaatle kılmaya gayret etmeli, İsm-i Celâl'e (*Allah* zikrine) ve meydan-ı şerife katılmalı, kendisine verilen zikir formüllerini zamanında edaya dikkat etmeli, diğer vakitlerinde *Mesnevî-yi Şerîf* ve İsmâil R. Ankaravî'nin *Minhâcu'l-fukarâ*'sını okuyup onlarda beyan edildiği üzere amel etmelidir. Devamlı olarak nefsi ile mücâdele ederek mânevî hakikatleri bilgi ve hâl olarak idrake çalışmalıdır. Gafletten kaçınıp daima manen uyanık ve şuurlu bir şekilde, erenlerin mukaddes ruhlarına karşı tazarru ve niyazda bulunarak benliğini yok etmeli ve onlardan, ebedî hayat kaynağı olan feyiz, ilham ve mânevî keşifler beklemelidir. Can, artık 1001 günlük çilesini tamamlamış ve 18 hizmeti yerine getirmiştir. Bu rakamların (1001+18+3) toplamı, 1022 etmektedir ve bunun ebced karşılığı da "Rızâ-yı Hû" yani "Allah'ın razı oluşu"dur. Bu demektir ki derviş, Allah'ın razı olacağı dereceye geldiğini düşünebilir artık.

Mevlevîlikte Mânevî Eğitimin Esasları

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Mevlevîlikte mânevî eğitimin esasları şöyle özetlenebilir:

1. Dinî, tasavvufî ve zaruri bilgileri edinme,

2. Dinî emirlere, yasaklara, sünnet-i seniyyeye uyma,

3. Teslimiyeti, itaati, disiplini ve hizmeti öğrenme,

4. Tarîkat usulünü, zarif davranmayı, semâ, sohbet, kurs, ders vs. adabını öğrenme,

5. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, İsmâil Ankaravî'nin *Minhâcü'l-fukarâ*'sı, Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-ârifîn*'i gibi Mevlevîliğin temel eserlerini mütalaa ederek kendini geliştirme,

6. Az yeme, az uyuma, az konuşma vs. ile nefis terbiyesini sağlama, gönlü temiz tutma, hüsn-i zan sahibi olma,

7. İsm-i Celâl (Allah) zikirlerine katılma, evrad u ezkar ile meşgul olma,

8. Murâkabe ve daimî sûrette niyaz hâli ile erenlerden feyiz alma,

9. Bütün bunlarla birlikte "*mevt-i iradî*" (kendi irâdesiyle, ölmeden önce mânevî bir şekilde ölüm) prensibi ile aşk iksirini elde etmeye çalışma,

10. Bunlardan başka, dervişin kabiliyetine göre ve mukabele-i şerifte yahut özel zaman ve yerlerde icraya yarayacak sâzendelik, hânendelik gibi mûsiki uğraşları; şiir, hat, el sanatları gibi bir sanat dalıyla iştigal etme.

Mevlevî mürşideri, feyz kaynağı olan kuvvetli nazarlarıyla/ bakışlarıyla, müridlerin iç dünyalarında mükemmel bir inkılap meydana getirirler ve âdeta "toprağı altına dönüştürürler". Derviş, onların, hakiki aşkın ortaya çıktığı yerler olduğuna inandığı için kendisini onlara teslim etmiştir. Aksi takdirde onları şeyh/ rehber kabul etmemesi gerekir zaten.

Mevlevî dervişlerin hayatı, her zaman belli bir *âdâb* ve *erkân* üzerinedir. Her halükârda, çok kibar, zarif, başkalarının duygularını incitmemeye dikkat eden, konuşmalarında ve hareketlerinde aşırılığa kaçmayan, selam verirken sağ eli kalp üzerine koyup başını hafifçe eğerek karşısındakine "gönlümdesin" mesajını veren Mevlevîlerin tokalaşmaları dahi kendilerine özgüdür.

Çile Eğitiminin İnsana Kazandırdıkları

Çile eğitiminden geçen derviş; bir sabır ve rıza adamı olarak, kendisinden önce başkalarına hizmet etmeyi, ibadet ve hayatının gayesi görür, benlik duygusundan arındırmaya gayret eder. İsm-i Celâl zikri, ezkâr ve evradını aksatmadan yerine getirerek mânen de terakkisine devam eder ki bu terakki hayatı boyunca sürecektir.

Bu dergâhlarda her şey en ince ayrıntılarına kadar belirli kurallara bağlıdır. Hiç kimsenin bu kuralları bozma ve kuralların dışına çıkma yetkisi yoktur. Görünmeyen bir otorite dergâhın bütün havasına sinmiştir. Sofrada kaşığın nasıl tutulacağından, suyun nasıl içileceğine, özel Mevlevî eteği olan tennurenin nasıl giyileceğinden, selamlaşma, emir alma, pabuç çıkarmaya, oturmaya, kalkmaya kadar, kısaca günlük hayatın bütün davranışları bu kuralların ışığı altında düzenlenir. Dergâhta terbiye gören derviş, her şeyden önce, toplum düzenine ve tüm insanlara son derece saygılı, daima muhatabını ön plana alarak, kendisini arka planda tutmasını bilen bir kişidir. Konuşması, yürüyüşü, hareketleri, gülüşü, yemek yiyişi ölçülüdür. Bugün dilimizdeki "çelebi efendi" tabiri, Mevlevî terbiyesinden geçmiş bütün dervişlerin, bu sıfatı resmen kullanamasalar bile, davranışlarına sıfat olmuştur.

Üç yıllık çile müddetince ruhî ve mânevî tekâmül/gelişme yanında, maddî ve dünyevî gelişme de sağlanırdı. Mânevî tekâmül için can, hangi sahada yetenekli ise o alanda yetiştirilirdi. Her şeyden önce *Mesnevî* okumaları yapılırdı. Bu vesileyle merakı ve yeteneği olanlar Farsça ve Arapça dillerinde ilerlerdi. Türk kültür ve edebiyatına dair bilgisi artar, bu arada geniş bir genel kültür malûmatına sahip olurdu. Kabiliyeti olan mûsikiye yönelir; ney, kudüm ve başka saz aletlerini öğrenirdi. Hattatlık, tezhip, cilt işleri gibi güzel sanatlarda ilerlemek de söz konusuydu. Kuyumculuk da Mevlevîlerce pek makbul bir meslek sayılırdı.

Sosyal hayatımıza nezâketi, nezâheti ve zarâfeti yerleştiren Mevlevîlik, Konya merkezli olmak üzere özellikle Anadolu, Balkanlar, Kıbrıs, Arabistan Yarımadası ve Kuzey Afrika'da büyük gelişme gösteren; pek çok devlet adamı, âlim ve sanatkârı müntesipleri arasına alan; sayısız ilim ve sanat eserinin vücut bulmasında ilham kaynağı, teşvik ve hareket unsuru olmuştur.

Çile Çıkarmadan Tarîkate Girmek: Mevlevîlikte "Muhib/Seven" Derecesi

Mevlevîliğe intisap etmiş kişiye *muhib* denirdi ama bu tabir, genelde, Mevlevîliğe müntesip olduğu hâlde çile çıkarmamış olanlar için kullanılmıştır. Muhibler, Mevlevîlikte genel çoğunluğu teşkil ederler. Bir sâlik, tekkede hücre sahibi olmayıp sadece bir *muhib* olarak kalabilirdi. Bir muhibbin 1001 günlük çile dönemini tamamlaması gerekmezdi ve normal aile yaşantısını sürdürebilirdi. Bunlar ikrâr vermeyip, bin bir gün çile çıkarmadan tarîkata intisap edenlere verilen sıfat olup bu yolun ilk halkasını oluşturur.

Muhib olmak isteyen aday, dergâhın şeyhine müracaat eder, o da eğer reşit değilse velisinden izin almak şartıyla beden temizliğinden geçip abdest alan adayı karşısına alır. Daha sonra kendisi de abdestli olduğu hâlde her ikisinin yüzleri de kıbleye gelecek şekilde adayı soluna oturtur. Şeyh, "Bilerek veya bilmeyerek işlediğim günahlardan duyup bilen Allah'a sığınırım..." tarzında duada bulunurken aday da aynı duayı tekrar eder. Bu duanın ardından adayın beraberinde getirdiği sikkeyi iki eliyle tutan şeyh üç kez İhlâs sûresini okur ve sikkenin her bir yönüne üfleyerek, adayın başı kıbleye gelecek ve ayakları toplu olacak vaziyette sol dizine yatırtır ve sikkeyi kıbleye karşı tutarak Mevlânâ'yı tavsif eden cümleler söyler. Sonra sikkenin sağ, sol ve ön kısımlarını öper; adaya da aynı şekilde öptürdükten sonra başına giydirir ve elini sikkenin üzerine koymak sûretiyle, "Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber, Allahu ekber ve li'llâhi'l hamd" der ve adayın sırtını üç kez sıvazlayarak dizinden kaldırır. Sağ elini iki eliyle tutar, aday da aynı şekilde şeyhin elini tutar ve bu şekilde aynı anda birbirlerinin ellerini öperler. Aday artık *muhib* olmuştur. Muhib bu törenin ardından sırtını şeyhe dönmeden geri geri giderek kapıdan çıkar; Mevlevî âdâbı, semâ, mûsiki, *Mesnevî*, güzel sanatlar vs. dersleri almak ve yetenekli olduğu konuda yetiştirilmek üzere ilgili *Dede*'ye teslim edilirdi.

Mevlevîlikteki bu gelenek, tabii olarak günümüzde uygulanamayan bir yapıdadır. Çünkü gerçek anlamda çile çıkaran dede de bu pratikleri için uygun dergâhlar da artık mevcut değildir. Bazı vakıf veya derneklerin, bu güzel geleneği ve kültür mirasını devam ettirmek için "Mevlevî köyleri" kurmak gibi girişimleri, şimdilik olumlu bir sonuç doğuramamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

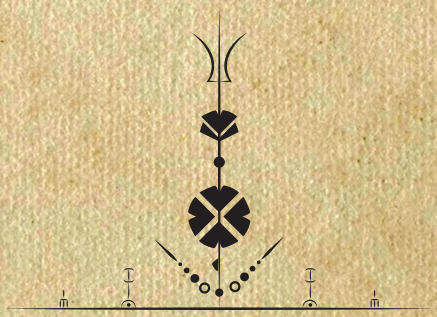
Açık, Nilgün, "*Mevlânâ ve Mevlevî Tarîkatının Eğiticiliği*", III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi Bildiriler, 5-6 Mayıs 2003 (s. 99-100); Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul, 1997; Çıpan, Mustafa, "Mevlevîlikte Seyr ü Sülûk (Mevlevîlik Terbiyesi)", *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi-İnsanlığın Aynası*, Ed. Ahmet Efe, Konya, 2004, s. 187-194; Demirci, Mehmet, "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi", *Marife Dergisi*, c. 7, S. 3, Konya, 2007, s. 105-122; Eraydın, Selçuk, "Çile", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 315-316; Erol, Erdoğan, *Mevlevî Dergâhına Nasıl Girilirdi? Seyyah Nasıl Verilirdi?,* Ankara, 2013 (s. 56); Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983 (s. 394, 395); a.mlf., *Mevlevî Âdâb ve Erkânı,* İstanbul, 1963 (s. 45); Koşay, H.Z, "*Mevlevîlikte Matbah Terbiyesi*" (Yeni harflere Çev. A. Sefa Odabaşı) Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi-İnsanlığın Aynası, Konya, 2004; Küçük, Hülya, *Sultân Veled Ve Maârif'i,* İstanbul, 2005 (s.126-129); a.mlf., *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,* İstanbul, 2019 (s. 81-82); Lewis, Franklin, *Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı,* çev. G.Ç. Güven ve H. Koyukan, İstanbul, 2010, (s. 116); Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî, *Fîhi Mâ Fîh*, haz. B. Fürûzanfer, Tahrân, 1342 (s. 86); a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, çev. A.A. Konuk, haz. S. Eraydın, İstanbul, 1994 (s. 81); a.mlf.,*Mesnevî-yi mânevî*, ed. R. A. Nicholson, London & Leiden, 1925-1933; a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler* (*DK-S*), 4 c., haz. Şefik Can, Ankara, 2000; Şafak, Yakup "*Mevlevîlik Yolu ve Çile"*, *Mevlânâ Ocağı Yılına Armağan*, Konya, 2007 (s.118); a.mlf.,*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi*, KBB, Konya, 2007, (s. 28-29); Şahin, Bekir, "Mevlevîlikte Yemek Adabı", *Bilgi Yolu*, Yıl: 5, S. 8, Konya, Aralık 2005, s. 45; Tanrıkorur, Barihüdâ,"Bir Eğitim Mimarisi: Mevlevî Matbah-ı Şerîfi", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler),* Konya, 1988 (s. 271); Yıldız, İ, ve Özkan, A. "Türk Tasavvuf Öğretisi Olarak Mevlevîlikte Mânevî Eğitim", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2 (2017), (s. 116)

کسانی را که روشان سوی قبله ست

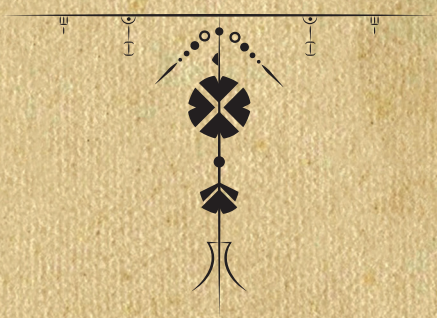
سماع این جهان و آن جهانست

خصوصا حلقه ای کاندر سماعند

همی گردند و کعبه در میانست

"Yüzlerini kıbleye dönmüş kişiler bu dünyada da semâdadır, o dünyada da. Hele halka olup semâ ederek dönüp duranların ortasında Kâbe de olursa..."

(*DK*, VI/ 134)

• • • • •

Zikir, Semâ ve Mûsiki: Kâinattaki Orkestra

Prof. Dr. Hülya Küçük ve Dr. İbrahim W. Gamard

• • • • •

Zikir, Semâ ve Mûsiki: Kâinattaki Orkestra

Zikir ve bir bakıma mûsiki eşliğindeki zikir anlamına alabileceğimiz semâyı, birlikte ele almak, konuyu anlamak açısından önemlidir. Bu sebeple konuyu önce tasavvufta zikir ve fizyolojik etkileri, sonra da Mevlânâ ve Mevlevîlikte zikir, mûsiki ve fizyolojik etkileri, semâ gibi alt başlıklarında incelemek gerekir.

Zikir

Zikir, Allah'ı hatırlamak, belki de hiç unutmamak ve onsuz bir an bile geçirmemeye çalışmak olarak tarif edilebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de de buyrulduğu gibi, "Kalpler ancak onun zikriyle huzura erer." (Ra'd, 13/28) Sûfîler, "Hiçbir şey yoktur ki onun hamdiyle zikretmesin ancak siz onların zikrini anlamazsınız." (İsrâ, 17/44) âyetinden aldıkları güçle, kâinatta suskun hiçbir şey olmadığına ve dolayısıyla her şeyin onu senâ ettiğine inanırlar. Allah gökler ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin, buyurdu; onlar da isteyerek geldik, dediler." (Fussilet, 41/11) âyetindeki *isteyerek gelenler*in, ibadet ve tâatla onu ananlar, *istemeyerek gelenleri*nse ibadet etmedikleri hâlde zâhir/görünüm ve varlıklarıyla onu zikreden, yani insanı ona götüren varlıklar olduğunu söylemek mümkündür (Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât, II/283).*

Yer ve gökteki her zerrenin, selîm bir kalbi olanlarla, erbâbu'l-kulûbla (gönül sahipleriyle) "sır"larında, yani kalplerinin derinliklerinde yaptıkları sonsuz ve sınırsız yalvarışları vardır. Kâinatta her şey sessiz, hiçbir insan dilinde olmayan ve harfsiz bir şekilde Allah'ı zikrederler. Düşen bir yaprak da dağın tepesinden koparak yuvarlanan taş da aslında onu zikrederken, içine daldığı aşk ve vecdinden parçalanıp düşmektedir. Herkesin anlayamayacağı bu sessiz ve harfsiz zikri ancak erbâbu'l-kulûb ve müşâhede ehli (kalben Allah'ı görenler) işitir. Sûfî müellifler, bu münâcâtları anlaşılır kılmak için harf ve sese çevirmeye çalışanlardır. Bunun içindir ki birçok sûfî, zikir yapmak için tabiatın içinde olmayı tercih ederdi.

Allah'ı anmak bazen dille yapılır. Bu, onu anmaya vasıta olan isimler ve tevhid, tesbih, hamde yarayan kelimeleri dil ile söylemektir. Zikir bazen kalple olur: Onu anmaya vesile olan her şey kalpten geçirilir, tefekkür edilir. Onun bedenimiz, ruhumuz ve kâinattaki

âyetlerini/ işaretlerini, yarattığı varlıkları, varlıklardaki emirleri ve yasaklarındaki hikmetleri düşünmek en güzel zikir şeklidir. Nitekim âyette gerçek mü'minler anlatılırken onların ayaktayken, otururken, yatarken (yani her hâllerinde) Allah'ı zikrettikleri, yerin-göğün yaratılışını tefekkür ettikleri ve "Rabbimiz! Muhakkak ki sen bunları boşuna yaratmadın." dedikleri vurgulanır (bkz. Âl-i İmrân, 3/191). Ve zikir bazen de bedenin bütün organlarıyla olur. Bu ise organların ne ile emredilmişlerse onu yapmaları, yasaklanan şeylerden uzak kalmalarıdır.

Bütün kitaplar, Allah'ın zikriyle coşalım diye indirilmiştir. Özellikle Kur'ân, tamamen zikirdir. Zikreden kişi, celîsullahtır (Allah'la oturandır). Zikretmeyen *pis* ve *ölü,* zikredebilen *temiz* ve *diri*, yani mü'mindir. Zikrin ulaştıracağı yer ise fenâdır, Hak'ta yok olmaktır. Onun için Allah, "Siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim." (Bakara, 2/152) buyurur. Yani sen yok olunca o, seni zikretmeye başlar. Nasıl mı? Rahmetini indirerek, duamızı kabul ederek, musîbetlerden kurtararak, bizi hidâyete erdirerek, kulluğumuzu kabul ederek ve nihâyet, âhirette bizim imdadımıza yetişerek...

Toplu Zikir

Bu konuyla ilgili olarak bilmemiz gereken en önemli husus, nâfile ibadetlerin ferdî ve subjektif olduğu ve tek başına yapılmasının asıl olduğudur. Bu, her şeyden önce riyâdan korunmak ve tefekkür için gerekli olduğu gibi, "sadece Allah'la ünsiyet içinde olmak" için de gereklidir. Tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinde (V/XI.asır öncesi), "Birlikte ibadet edilmez. [Çünkü ibadet, Allah'la ünsiyet kurmaktır ve] Allah'la ünsiyet kuramayan, hiçbir şeyle ünsiyet kuramaz." (Kuşeyrî, er-Risâle, 104) fikrinin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Burada, nâfile ibadetlerin açıktan yapılıp yapılamayacağı konusu da önem arz eder. Sûfîlerden bir cemaat, farzları açıktan, nâfileleri gizli yapardı ve bunu riyâdan korunmanın en büyük zırhı olarak görürlerdi. Diğer bir cemaat ise, farzları da nâfileleri de açıktan yapar ve "Riyâ bâtıldır, tâat ise sahih ve haktır. Bâtıl için hak olanı gizli saklı tutmamız imkânsızdır. Riyâ kalpten çıkarıldıktan sonra insan istediğin yerde ibadet edebilir." derlerdi. (Hücvîrî, Keşfü'l-Mahcûb, 393/tr.441)

Riyâ ile ilgili tereddütler ne dereceye varırsa varsın, sûfîlerin, ilk dönemlerden itibaren topluluk hâlinde zikre de önem verdikleri bilinmektedir. Bu pratikleri için en önemli dinî dayanak şu hadistir:

"Allah'ın, kâtip/yazıcı meleklerinden başka, yeryüzünü tavâf eden/dolaşıp zikir ehlini arayan melekleri vardır. Bunlar, Allah'ı zikretmek için toplanmış bir cemaate rastladıkları zaman, diğer arkadaşlarına: 'Aradığınız şey burada, hemen buraya gelin!' diye seslenirler. Diğer melekler de gelir ve (hepsi birlikte o zikir ehlinin etrafını katmanlar hâlinde çevirerek) gökyüzüne kadar, onların etrafında kanatlarıyla bir halka oluştururlar. Allah, kullarının hâllerini daha iyi bilir olduğu hâlde onlara, 'Ayrıldığınızda kullarım nasıldı?' diye sorduğunda, 'Sana hamdeder, seni yüceltir ve seni anar hâlde ayrıldık onlardan.' derler. Allah, 'Peki, o kullarım benden ne istemektedirler?' diye sorunca meleklere, onlar, 'Senden cennetini istemektedirler.' derler. Allah, 'Peki, onlar cennetimi görmüşler midir?' diye sorunca, melekler, 'Hayır, görmemişlerdir.' derler. Sonra Allah, 'Peki, görseler ne yaparlardı?' diye sorar. Melekler, 'Görseler daha çok isterlerdi tabii.' derler. Allah, 'Peki, kullarım neden sığınıyorlar bana?' diye sorar. Melekler, 'Cehenneminden sığınıyorlar.' derler. Allah'ın, 'Peki, cehennemimi görmüşler midir?' diye sorması üzerine melekler, 'Hayır, yâ Rab görmemişlerdir.' derler. Sonra Allah, 'Peki, görselerdi ne yaparlardı?' diye sorar. Melekler, 'Görselerdi daha çok sığınırlardı tabii' derler. Allah, 'Şâhid olun ki ben onları affettim.' buyurur. Bu arada bir melek, 'Yâ Rab, onların arasında birisi vardı ki o cemaatten değildi, onlardan birisini ararken orada oturuverdi [o da affedilecek mi?]' der. Allah, 'Oradakilerin hepsi meclis arkadaşlarıdır ve kendileriyle birlikte oturan onlardan ayrı muamele görmez.' buyurur." (Buhârî, Daâvât, 67) Bu ve benzeri dinî nasslar, toplu hâlde zikir yapmanın mübah, hatta müstehâb olduğunu gösterir mâhiyettedir.

Zikrin Fizyolojisi

Zikir sırasında çığlık atmanın, ağlamanın veya tuhaf sesler çıkarmanın fizyolojisi tasavvuf kitaplarında şöyle resmedilir: Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'tan korkanların Kur'ân âyetlerini işitme sebebiyle önce ciltlerinin ürpereceği, sonra cilt ve kalplerinin Allah'ın zikrine ısınıp yumuşayacağı belirtilmiştir (Zümer, 39/23). Bu, zikrin tesirinin önce beyne, sonra kalbe ulaşması anlamına alınabilir. Şöyle ki: Zikir esnasında, zikir kalbe işleyince tesiri vücuda yayılır. Bundan önce cilt haberdar olur ve cilt, diken diken olur. Tesiri daha büyük olursa, olgunun önemi konusunda aklı uyarmak isteyen kan, dimağa/beyne kadar yükselir. Burada olayın heyecanının verdiği sıcaklık/tansiyon, kalpteki yakîn hissinin soğukluğuyla karşılaşınca nem/ağlama meydana gelir. Tesir daha kuvvetli olursa, ruha kadar ulaşır, ruh dalgalanır ve bunun neticesinde sıkışma ve beli sıkılıyor

gibi olma hâli meydana gelir. Böylece, feryâd ve sayha atma hâli kendini gösterir. Bu hâl, ehl-i hâlden bazı kişilerde olur. Aynı şeyleri nefsinin arzusu olarak/yapmacık olarak yapıp anlatan kişiler de olur. Bu çok çirkin bir şeydir, kaçınılması gerekir.

Mevlânâ'da ve Mevlevîlikte Zikir

Mevlânâ'da ve onun yolu olan Mevlevîlikte zikir formülü çok basittir. Şöyle ki Mevlânâ'ya zikirleri sorulduğunda, "Bizim zikrimiz 'Allah, Allah, Allah!' şeklindedir. Çünkü biz, *Allahiyânız*: Allah'a aitiz ve ona döneceğiz." (Bakara, 2/156) diye cevap vermiştir. Onun, uzun geceler boyu bu şekilde zikrettiği Eflâkî'de geçer. Babası Sultânü'l-ulemâ da aynı ifadeyi kullanır ve şöyle derdi: "Her peygamber Allah'ın bir isminin tecellisidir ve zikrini bu tecelli üzerine binâ eder (Bizim Peygamberimiz Hz.) Muhammed, Allah isminin tecellisidir. Bu isim, câmi-i câmi (bütün isimlerini toplayıcı) bir isimdir ve biz *Muhammedânîleriz."* (Eflâkî, I/ 250-251) Dikkat edilirse, Mevlânâ *Allahiyân* tabirini kullanırken babası, *Muhammedanîyân* tabirini kullanmakta ama aynı şeyi kastetmektedirler.

Burada bir istidrâd olarak ekleyelim ki Gazzâlî, sâlikin tenhâ bir yerde, âlemden habersiz bir şekilde, bütün duyuları işlevsiz hâle getirerek diliyle değil; kalbiyle "Allah, Allah..." zikrine devam ederse, Allah'tan başka bir şey göremez hâle yükseleceğini, ilhâm gücünün açılacağını ve uykuda gördüklerini yakaza/uyanıkken de görür hâle geleceğini belirtirken (Resâil, V/136-137); İbnü'l-Arabî, "Allah, Allah..." zikrini fazla yapmamayı tavsiye eder ve etkisinin çok ağır olacağını söyler (el-Fütûhât, VIII/381). Paradoksal olarak, "Allah, Allah" zikri tasavvufta, özellikle *nefs-i levvâme* denilen ve henüz nefis tezkiyesinin başında olan seviyedeki nefsin zikri olarak da kabul edilir.

Konumuza dönersek, Eflâkî'de başka bir zikir formülünden (evrâdından) ve müridlerin topluca yaptığı zikirlerden söz edilmez. Ancak Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh*'inde, bazı âyetler eşliğinde, "evrâd-ı tâliban ve sâlikân" ((mürid ve ilâhî yolda ilerleyenlerin) virdleri (zikir formülleri) ve "evrâd-ı vâsılân" (Allah'a vâsıl olanların virdleri) olduğunu belirtir. Buraya göre, evrâd-ı tâliban ve sâlikân, mücâhede ve -özellikle sabahları yapılmasını tavsiye ettiği- ibadet ile meşgul olmadır. Her nefsin, Allah indinde belli bir safı (durduğu yeri) vardır. Onlar da böylece kendilerine layık safı ararlar. Evrâd-ı vâsılan ise mukaddes ruhlar, temiz melekler ve isimlerini sadece Allah'ın bildiği, mahfî insanların ziyaretine mazhar olan ve böylece

her an zikirde olan pâk insanların zikirleridir; onlarda artık benlik kalmamış, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmışlardır. Allah onların gözü ve kulağı olmuştur. Kolayca anlaşılacağı üzere, her iki evrâd çeşidi de belli zikir formülleri değil, nâfile ibadet ve zikir olabilecek her şeyi kapsamakta ve sınırları çizilmemektedir.

Bugün elimizde Mevlevî zikirlerini içeren küçük mecmûalar mevcuttur ama bunlar, tarih olarak, bırakın VII/XIII. asrı, XIII/XIX. asırdan daha erken dönemlere gidemezler ve dolayısıyla Mevlânâ'nın evrâdı olmaktan uzaktırlar.

Semâ: Kâinattaki Orkestra

Semâ` (سماع) kelimesi, *dinleme* veya *işitme* anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Bir tasavvuf ıstılahı olarak, Kur'ân âyetlerinin ve dinî-tasavvufî şiirlerin, tabii makamla okunup dinlenmesidir. Bu hâliyle onun bir "mûsiki eşliğindeki toplu zikir" şekli olduğu söylenebilir. Sûfîlere göre, eğlence için olmadığı sürece, böyle bir zikir mübâhtır, yani yapılmasında dinî bir sakınca yoktur. Bu toplu zikirde, Kur'ân'dan bazı âyetler, dinî muhtevâlı ve özellikle ilâhî aşk olarak yorumlanan şiirler ve güzel sözler bir aradadır.

Mûsikinin Tasavvuftaki Yeri ve İnsan Fizyolojisine Etkisi

Burada hemen belirtmek gerekir ki mûsikinin, tasavvufta özel bir yeri vardır. Tasavvuf literatüründe mûsikinin bolca kullanıldığı "semâ" bölümlerinde mûsikinin etki, fayda ve zararları tartışılır; lehte ve aleyhte görüşler belirtirken, güzel sesin ve mûsikinin rahatlatıcı ve tedavi edici özelliklerine mutlaka dikkat çekilirdi. Meselâ, ilk dönem mutasavvıflarından Serrâc, Kuşeyrî, Gazzâlî gibi mutasavvıflar, hayvanların yolda yürürken söylenen ve kendisine *hüdâ* denen mûsikinin etkisiyle daha hızlı ve enerjik olduklarını, ağlayan bebeklerin güzel sesi duyunca ağlamayı kesip sakinleştiklerini ve uyuduklarını örnek verirken, mûsikiden olumlu yönde etkilenmeyen canlının olmadığını, güzel sesten kalbin etkilenmesinin, ruhun rahatlamasının inkâr edilemez olduğunu anlatmak isterler. Hücvîrî de semâyı anlattığı bölümde şöyle der: "Rum ülkesinde/günümüz Anadolu'sunda da hastalar, mûsiki yoluyla tedavi edilirdi. Onların, *incilyûn* adını verdikleri bir çalgı aletleri vardı. Hastaları, haftada iki gün, bu müziği dinletebilecekleri hastaneye götürür ve hastalığının çeşidine göre ona bir miktar mûsiki dinletirlerdi. Onu helâk etmek/öldürmek istedikleri zamansa mûsiki dinletme süresini daha uzun tutarlardı. Ölüm, ecelle ilgilidir ama bir de sebep gereklidir."

Her şeyden önce mûsiki/semâ, Allah'ın ruhlara, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu, hepsinin de "Evet!" dediği (A'râf, 7/172), meclis/toplantı yeri olan elest bezminde duyduğu sedâyı hatırlaması ve özlemidir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre bu, sûfînin semâyla harekete geçip sallanmasının da açıklamasıdır.

Semâda, ruhlar bir coşkuyu birlikte yaşarlar. Ve gerçek zikir, insanı yerinden oynatır, kabına sığmaz hâle getirir ve böylece insan zikir esnasında kıpırdamaya ve hareket etmeye başlar. Tam da bundan dolayı sûfîler, semâ ve raks sırasında yapmacık olarak hareket etmeyi hiç hoş karşılamaz, çok sert tepki gösterebilirlerdi.

İnsanın kendini ve kâinatı idrak etmesi, beş duyu organı vasıtasıyladır. Duyu organlarından göz görür ve güzeli görmekten zevk alır. Burun koku alır ve güzel kokudan hoşlanır. Bütün vücudumuza yayılmış olan dokunma duyumuz, latif eşyaya dokunmaktan zevk alır. Dilimiz tat alma organıdır ve lezzetli şeyleri tatmaktan zevk alır. Kulak da işitme organıdır, güzel sesleri duymaktan zevk alır. İşte bu semâdır ve sonrası da semânın etkisidir.

Kalbi açık olanlar için kâinattaki her şey konuşur ve zikreder: Akan sudan gezegenlere kadar her şeyin çıkardığı bir ses vardır. Ancak bu sesleri işitmek için "Hermes", İslam kültüründeki adıyla, İdris Peygamber (a.s.) olmak gerekir: Ona göre, kâinatta boşluk yoktur. Ayrıca her şey hareket hâlinde ve dönmektedir. Her yerde cisimlerin titreşimleri vardır ve bu, onlardan oluşan bir orkestra demektir. Süleyman (a.s.) da kuşların dilini (*mantıku't-tayrı*) bilme, Mûsâ (a. s.) ise ses ve harfe benzemekten uzak olan Allah'ın kelâmını işitme özel kabiliyeti verilen peygamberlerdi. İlahî yazıda cansızların üzerine yazılmış yazıyı okumak için sefere çıkanın bedenî seferi çok sürmez ve bunu yapanın kalbi zerrelerin her birinden yükselen nameleri işitebilmek için yükseldiği yerde kalır. Göklerin melekûtuna ulaştıktan sonra insan neden çöllerde dolaşsın ki?

İşte bu *esfeli sâfilinden melekûtu's-semavâta* (aşağıların aşağısından göklerin yüceliklerine) yapılan bir yolculuğun sonucudur. En basit tarifle semâ, kalbin ve sırrın, ilâhî bir vâridle yerinden sökülüp Hakk'ın huzuruna götürülmesidir. Bu sebeple, vuslata ermiş olanların semâya ihtiyacı yoktur ama henüz yolun başında olanların, ruhlarını yerinden zıplatacak ve harekete geçirecek bir sâike, yani mûsikiye ihtiyaçları vardır. Müziğin insan fizyolojisine etkisi, bebeğini müzikle uyutan anneden, koyunlarını

müzikle su başına götürüp su içmeden geri getiren çobana kadar herkes bilir.

Mûsikinin ağlatan, güldüren ve uyutan/sakinleştiren çeşitleri olabilir. Meselâ, Fârâbî (v.339/950), Hamdânî Emiri Seyfüddevle'nin sarayında ağırlandığı zaman, orada bazı parçalar çalan mûsiki topluluğunu beğenmez, hatalarını sayar ve yanında taşıdığı tabla ile onlara müzik icrasına başlar. Önce bir parça çalar, oradaki herkesi güldürür. Sonra bir parça daha çalar, herkesi ağlatır. Ve nihâyet bir parça daha çalar, oradaki herkes uyurken saraydan çıkıp gider.

Mûsikinin, eğlence nevinden kabul edilmesi hâlinde bile faydaları vardır. Meselâ kalbi rahatlatır, yeni bir neşet verir. Anlayışı açar, vecde ve harekete getirir. Hücvîrî, sultanların, küçük şehzâdenin ileride akıllı olup olmayacağını anlamak için ona mûsiki dinlettiklerini, verdiği tepkiye göre buna karar verdiklerini de yazar.

Güzel seslerin başında mûsiki gelir. Bunun için hastanın içinde olduğu ortamı güzelleştirmek, duyduğu sesleri güzelleştirmek gibi uygulamaların da tedavide önemli bir yeri olmalıdır. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin de kaydettiği üzere, kadîm dönemde tabipler, özel bazı hastalıklar için mûsiki ve semâ gibi güzel sesle tedavi yolunu seçerler; bazı çalgı aletlerini dinletirler, çeşitli çiçekler, su sesleri, bülbül gibi kuşların ötüşünü duyacağı güzel yerlerde dolaşmayı ve mümkünse yaşamayı tavsiye ederlerdi. Bunlar zikir, mev'ize/vaaz gibi büyük işlerle uğraşmaya da dikkat çeker gibidir. Bazı hastalıklarsa seslere hiç dayanamaz. Bu, ahlât-ı erbaadan (kan, kara safrâ, sarı safrâ ve balgamdan) hangi hıltın gâlib olduğuna bağlıdır. Bundan anlamak, "Ruhanî Tıbb"ı, yani tasavvufu bilmeyi gerektirir.

Günümüzde, mûsiki neşvesi ve ritim duygusunun gelişmiş olduğu kişilerin beyinlerindeki dil öğrenme ve konuşma seslerine verdikleri tepkilerin çok gelişmiş olduğunu ve mûsikinin, diğer bazı yeteneklerin geliştirilmesinde önemli bir yeri olduğunu gösteren araştırma sonuçları mevcuttur.

Dinleme, insanın öğrenmesi açısından da çok önemlidir. İslam dininin aslı olan vahiy ancak dinlemeyle öğrenilebilir. Bu sebeple, "İşitme, görmeden önde gelir." denebilir ve semânın en makbulü Kur'ân'la yapılan semâdır. Hatta, Kur'ân'dan daha güzel söz olamayacağına göre, tek semâ aracı sayılmalıydı ama gelin

görün ki insan tabiatının, devamlı okuduğu veya dinlediği, yani kulak ve kalbinin alıştığı sözlerden, ilk seferinde duyduğu söz kadar etkilenmeme gibi kötü bir hususiyeti vardır. İlk vahiy geldiği zaman Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Cebrâil'i görmeye takât getiremediği hâlde, sonraları onu görmediği zaman içi sıkılırdı. Ama her halükârda vahiy geldiği zaman titrer ve terlerdi. Aynı şekilde yolun başlangıcındaki sûfîler de mûsikinin etkisine dayanamayıp sallanırlar, titrerler, bu normaldir. Sûfîler, semâyla gelen hak (yapmacık olmayan) etkiden dolayı sallanma ve fizikî değişiklikler göstermeyi normal karşılamışlar ancak riyâ ve taklit yoluyla sallanma veya nara atmayı "çok çirkin" olarak nitelemişlerdir.

Semâ sırasında yukarı doğru zıplama ve tekrar yere ayak basmalar, insanın ruh ve bedeni arasında gidiş gelişleridir. Aslında ruhun bir yarısı gökte, bir yarısı yerde, bedenle birliktedir. Bu sebeple de yerde mutsuzdur. İlâhî bir ses duyduğu zaman sevinir coşar, sallanır ve zıplar. İbnü'l-Arabî, müziğe verilen tepkiyi, Allah'ın varlığı yaratırken buyurduğu "Kün!/Ol!" emriyle ilişkilendirerek şöyle der: "Henüz zuhura çıkmamış varlıktan aynî varlık hâline dönüşmemiz 'Kün!/Ol!' ile oldu. Bu sebeple varlıklar gerek şehâdet gerekse gayb âleminden ilâhî sûretlerdir. Bu, bir hâlden diğer bir hâle geçiştir, burada duyu yoktur ve geçişte hareket etmek zorunludur." Aslında mûsiki, mânevî bir içkidir, insanı sarhoş eder ve ruhu ait olduğu yere götürür: Aşağılardaysa aşağıya, yukarılardaysa yukarıya. Bunun içindir ki bazıları için mûsiki eğlence, bazıları için ilâhî vecdin bir parçası olur. Bu sebepledir ki, "Semâ, kalpte olmayanı sokmaz, orada olanı tahrik eder/harekete geçirir." denilir. Haddizatında kalbi açık bir kimse için, kâinattaki kuş sesinden kuyu çıkrığının sesine kadar her şey müziktir ve canlı fizyolojisini etkileyicidir.

Vecde dayansa bile semâ, oyun ve eğlence yerine konan bir hâle de getirilmemelidir. Cüneyd gibi olgun sûfîler, semâda sallanmadan durmakta ve bunun "Dağları hareketsiz görürsün ama onlar içten içe akıp gitmektedirler." (Neml, 27/88) âyetiyle bağlantısını kurmaktadırlar. Cüneyd, semâ yapmanın müzikle sallanmak demek olmadığını, "Semâyı inkâr etme, gençken kendini semâya ehil görme, yaşlıyken semâ yapıp insanları günaha sokma!" sözüyle gayet öz bir biçimde açıklamıştır. Cüneyd'in çağdaşı olan Zünnûn el-Mısrî, Ebû Bekr Şiblî, Ebû Saîd Harrâz, Ebû Hüseyn Nûrî gibi diğer bazı büyük sûfîler, onun aksine Kur'ân veya şiirle yapılan semâlar sırasındaki coşkuları sonucu can vermişler, Hakk'a kavuşmuşlardır.

Tarihî Seyri İçinde Mevlevî Semâsı

Semâ kelimesine, tasavvuf literatürünün III/IX. asır eserlerinde rastlamasak da Kuşeyrî ve Hücvîrî gibi V/XI. asır mutasavvıflarının eserlerinde rastlarız. Bu kaynaklarda, "Semâ için ne gerekir?" sorusuna, büyük sûfîlerin, "Zaman, mekân, ihvân (yol kardeşi)" dediğini göz önüne alırsak, semâ için çok özel yer ve durumları aradıklarını da söyleyebiliriz. Ancak, çok önemli bir husus var ki o da bu semâların, Mevlevîlikteki gibi *dönme* hareketi değil, çok serbest coşku formlarını içeriyor olmasıydı. Mûsiki ile bu âlemin üstüne yükselen ruh, başkalarının göremediği bazı mânalar görür. Bu mânalar, "Bana gel!" diye onu çağırırlar; onlar bundan ferahlık/sevinç duyar ama bir süre sonra bu mânalarla kendi aralarına perdeler girer ve ferahlık/sevinçleri ağlamaya dönüşür. Bu hâldeyken kimi elbisesini yırtar, kimi bağırır, kimi ağlar, kimi yukarı doğru sıçrar, kimi secde eder... Çünkü ruh, duyduklarının etkisiyle, bedene sığmamakta, sanki orayı yırtıp fezâlara yükselmek istemektedir.

Mevlevî semâsına benzer semâlar, Mevlânâ zamanından asırlar önce Bağdat'ta mevcuttu ve İranlı sûfîler arasında çok yaygındı. Çağımızdaki birçok araştırmacının, semâyı Mevlânâ'nın icâd ettiğini düşündüğünü ve Arap-Fars kökenli sûfîler arasındaki semânın dikkatlerinden kaçtığını söyleyebiliriz. Oysa, Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde bile onun dışında semâ yapanlar vardı. Hatta Eflâkî'de, çok uzun semâ yaptıkları için "Bu Mevlevîleri bir daha semâya çağırmamak gerek." diyen Konya halkından söz edilmektedir. Bu tür semâlar, Konya'da düzenleniyordu ama Mevlânâ bunlara çok katılmıyordu, ta ki Şems onu katılmaya teşvik edinceye değin...

Mevlânâ, eski semâ pratiğini değiştirmemiştir. Onun semâda nasıl hareket ettiğine dair bilgilerimiz, özellikle Kuyumcu Selâhaddin'in çekiç seslerine uyarak bir değirmen taşı gibi döndüğü yanında, ayağını yere vurma, bağırma, dansa benzer gayr-ı iradî görünen hareketler yapma, elbiselerini yırtıp atma, birisini kendisine doğru çekme veya yakasını tutma, dönme, mutribân (mûsiki aleti çalanlar) önünde eğilme, secde etme, elbiselerini kavvâllere bağışlama gibi hareketleri içerdiğini ve yedi, on altı, hatta 40 gün süren semâların olduğunu söyleyebiliriz. Burada tıbbî bir bilgi olarak şunu da ekleyebiliriz: Mevlânâ, gece namazı veya semâ için uzun süre uykusuz kalmak istediğinde, yoğurt ve sarımsak yemektedir. Belli ki sarımsağın kan sulandırıcı özelliğinden faydalanmaktaydı.

Mevlânâ'nın, "Bu âşıkâne dönmeyi, ben, kendi canımdan çaldım. Daha şu bedene girmeden önce, ben can iken canımla böyle döndüm. Bana, 'Sabretmek, sakin olmak, senin için daha iyidir, daha uygundur.' diyorlar. Ey bana öğüt verenler, sabrı da sükûnu da size bağışladım." (*DK-S*, IV/ no.702) sözünü, semâdaki dönmenin, kendisine ait bir yorumu olarak düşünebiliriz. Zaten o, genel olarak mûsikinin güzellik kaynağını anlatırken hikmet sahiplerinin, "Biz, o lahnları/nağmeleri göklerin dönüşünden aldık. Göklerin dönüşünden çıkan sestir, insanların tambur ve hançereleriyle söyledikleri nağmeler." dedikten sonra şöyle devam eder: "Mü'minlerse cennetin seslerinin bütün çirkin sesleri güzelleştirdiğini söylerler (Cennetteyken yani elest bezminden önce, Hz. Âdem'in henüz sulbündeyken işittiğimiz nağmeler, her sesi güzel yapar.) ve derler ki: 'Biz, bu dünyaya gelip su ve çamurla karıştığımız (şehâdet âlemine indiğimiz zaman) onları biraz unuttuksa da hatırımızda ondan bir şeyler kalmıştır. Bu sesler bize bu dünyada, oradaki nağmelerden duyulan neşenin aynısını vermeseler de semâ, âşıkların gıdasıdır. Çünkü onda, o ruhlar âlemindeki toplu hâlde bulunuşun hayali vardır.' der." (*Mesnevî*, IV/ 433-442) Belki de bu sebeple semâ, ruhun gıdasıdır ve Mevlânâ'nın, medrese duvarına yazdığı gibi, "Ruhun gıdasından oruç tutmak haramdır."

Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de ise semânın yas yeri değil, neşe, düğün, üzerindeki cevheri görme, buluşma ve Kâbe'nin etrafındaki tavaf olduğunu şöyle ifade eder:

> *Semâ düğün olan yerde olur, yas olan yerde değil; yas yeri, feryat figan yeridir.*
> *Üzerindeki cevheri görmeyen, öylesine bin ayı gözüyle görmeyen kişi yok mu?*
> *Böyle kişiye müzik ne yapsın, def ne etsin; semâ, gönüller alan sevgiliyle buluşmak içindir.*
> *Yüzlerini kıbleye dönmüş kişiler bu dünyada da semâdadır, o dünyada da*
> *Hele halka olup semâ ederek dönüp duranların ortasında Kâbe de olursa...*
> (*DK*, VI/ 134)

Görüldüğü gibi burada, Mevlânâ, semâda ortadaki şeyhi Kâbe'ye, etraftakileri de Kâbe'yi kıble edinerek namaz kılanlara benzetir görünmektedir. Çünkü Sevgili'nin yüzünün görüldüğü her yerin de mihrap olması gibi: Kendisine dostun cemali mihrap

olan kimseye, bin türlü namaz ve o kadar da rükû ve sücûd vardır... (*Rubâîler,* s. 19) Bu, semânın sembolizmini anlamamız için yapılmış bir açıklamadan öte bir anlam taşımaz.

Semânın içerdiği sembolizmle ilgili yorumların en yaygın olarak bilineni, Mevlânâ'nın erken dönem biyograflarından Sipehsâlâr'a (öl. 690/1291) aittir. Onun bunları izah tarzı, kendi yorumları olabilir ama o dönem semâsında yapılan hareketleri sayması açısından önemlidir: Dönmek, tevhide işaret eder ve bu muvahhid âriflerin makamıdır. Sıçrama, şevkin aşırılığından dolayı yukarı âleme yükselme (isteğine); ayak vurma, nefsini kontrolü altına alıp Allah'tan başka bütün güçlü arzuları ayak altına almaya; kol açma, vuslat şerefine ermekten dolayı sevinme veya nefs-i emmâreyi yenmeye işarettir. Semâ esnasında bir dostu kucaklamak (kendine çekmek) ve birlikte semâ etmek, kendinden fenâ bulup kendini onda görmeye işarettir. (...) (bkz. Sipehsâlâr, 64-77)

Daha sonraki devirlerde, semânın, Allah'ın gizli gücünün zuhurunu sembolize etiği açıklamalarını görürüz: Güneş, gökyüzünde dans etmektedir. Allah mihverdir ve bütün kâinat, onun emirlerini bekleyen teslimiyet içindeki yarattıkları/kulları olarak etrafında dönmektedirler... Oysa Mevlânâ ve ilk dönem Mevlevîliğinde semâ, ilâhî bir tecelli veya vâridât karşısında vecde gelip gayr-ı iradî hareketler yapmaktan ibaretti ve ne anlam ifade ettiği, dervişin o anki hâline bağlı bir hususdu.

Ancak her ne olursa olsun, "Semâzenin başındaki sikkesi mezar taşını, hırkası kabrini, tennûresi (beyaz elbisesi) kefeni temsil eder. Semâzen kollarını çapraz bağlayıp ayaklarını birleştirdiği zaman, 1 (bir) rakamı hâline gelip "Birliği" temsil eder. Semâ ederken sağ elin yukarı, sol elin aşağıya doğru açık olması, Hak'tan alıp halka verme düstûruna işarettir. Ve bütünüyle semâ, yaratılışı ve kulun aşkla Hakk'a yükselişini simgeler." ve benzeri yorumlar, gerçeğe işaret etmekten uzak değildir... Mevlânâ'nın ve Mevlevî dervişlerin hâllerini başka türlü anlatmak zaten mümkün değildir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz bir başka husus daha var ki o da Mevlânâ şiir ve semâsı, zevk ehli ve zühre-cebîn (Zühre yıldızı gibi parlak yüzlü) olan Anadolu halkının ilâhî sırlara karşı ilgisini uyandırmak için bir cezbe vasıtası olarak düşündüğü ama Konya halkı içinde bunu anlamayacak kadar *ham-ruh* olanların olduğudur. Bunlar, Mevlânâ'nın semâsından ve âleme saldığı

âvâzından zaman zaman rahatsız oluyor ve değerini bilmiyorlardı. Buna bağlı olarak da Mevlânâ henüz hayattayken semâ ile ilgili ileri geri konuşmalar vardı. Görünen o ki, şehrin ileri gelen âlimlerinin nüfuzu karşısında semâda bazı değişiklikler yapılmak zorunda kalınmış; meselâ, Mevlânâ'da olan "insan karşısında eğilme" hareketi, sonraki dönemlerde "baş kesme" (sağ ayağın başparmağının sol ayağın başparmağı üzerine ve sağ kol, sol kolun üstüne gelecek şekilde çapraz-vâri omuzları tutarak bele kadar eğilme) hâline dönüşmüştür. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ve onun oğlu Ulu/Emir Ârif Çelebi (öl.719/1320) zamanında da semâda bir değişme olmamıştır.

Burada hemen belirtelim ki bugün olduğu gibi semânın "ibadet" sayılıp sayılmayacağı, daha doğrusu kötü bir bid'at olup olmadığı tartışması, ilk sûfilerin semâsıyla birlikte başlayan bir tartışmaydı. Ve tabii Mevlânâ ve hemdemlerinin semâsına da rebab gibi mûsiki aletleri kullanmalarına da itirazlar vardı. Ancak bunlar hep cılız sesler olarak kalmış, o, semâsı vasıtasıyla aşkını ve âvâzını âleme duyurmuştur.

Semâ için, *âyin-i şerif* ismiyle özel olarak bestelenmiş mûsikiler de vardır. Meselâ Mevlânâ'nın *Dîvân*'ındaki şiirlerin büyük bir bölümü, kendisinden sonra semâlarda okunmak üzere kompoze edilmiştir. Sultan Veled'e ait olduğu bilinen besteler de bulunmaktadır.

Çok daha sonraları, Fars kökenli olduğu söylenen bu Mevlevî geleneği, gittikçe Türk kültürünün etkisine girdi ve semâ, devrî (dönme hareketine ait) pratiklere dayalı bir sanat formuna dönüştü. Aslında ciddi değişimin, XIV. asırda başladığını ve bugünkü şeklini aldığını söylemek mümkündür. Bugün yapılan semâ mukabelesine ait değişikliklerin, Pîr Âdil Çelebi (öl.865/1460) zamanından kalma olduğu söylenebilir. Bu forma, zannedildiğinin aksine, Sultan Veled zamanında değil, son asırlarda *Devr-i Veledî* diye adlandırılan ayrı bir bölüm daha eklenmiştir. Mevlevî semâsı, genelde haftada bir *semâhâne* veya *mevlevîhâne* diye adlandırılan özel tekkelerde icrâ edilir. Semâyı seyretmek isteyenlere izin verilebilir. Hatta semânın yapıldığı meydanın etrafı, isteyenlerin seyredebileceği şekilde ayarlanmıştır. Her dergâhta olduğu gibi padişahın oturup izlemesi için üst katta özel bir mahfil bulunur. Akılda tutmak gerekir ki günümüzde yapılan semâ âyinlerindeki dervişler, gerçek dervişler değildir, âyin de adı üzerinde, gösteri gayesiyle yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Eflâkî, Ahmed, *Menâkibü'l-ârifîn,* haz. Tahsin Yazıcı, 2c., Ankara, (c.I)1976 – (c.II)1980: I/88, 207-210, 212, 250-251, 277, 280, 319, 371, 405-407, 489; II/, 236-237, 442-443, 578, 840-841, 900-901); a.mlf., *Ârîflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2c, İstanbul, 1973 (I/ 133, 193-195, 230, 231, 297, 316; II/41, 174-175); Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 5 c. , Kahire 1992/1412 (II/227, 371-373, 379, 383, 386, 428, 437, 445-447; IV/ 74, 383);a.mlf., *Mecmû'âtü resâili'l-İmâm el-Gazzâlî*, 5. c, Beyrut , 1409/1988 (s.136-137);Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983(s. 100, 204, 383); Hücvîrî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, ed . V. Jukovski, mukaddime: K. el-Ensârî, Tahrân, 1374 [1954], (s. 508-524)/, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), haz. S. Uludağ, İstanbul, 1982 (s. 441, 553, 560-561); İbnü'l- Arabî, Muhyiddîn, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut 1414/1994 (I/ 772; II/83; III/137, 427-428, 603; V/ 437; VII/ 127; VIII/381); Kuşeyrî, Abdülkerim, er-Risâle, Ed. M. Zurayk ve A. A. Baltacı, Beyrut 1413/1993 (s. 104, 335-350) ; a.mlf., *Letâifü'l-işârât*, ed. A. H. Abdurrahmân, Beyrut 1420/2000, III, 283; Küçük, Hülya, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,* 5. baskı, İstanbul, 2019 (s. 163-171); a.mlf.,*Tasavvuf ve Tıp. Selim Kalbin Fizyolojisi,* İstanbul, 2018 (s. 184-193, 319-320); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-yi mânevî*, ed. R. A. Nicholson, London & Leiden, 1925-1933; a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh,* haz. B. Fürûzanfer, Tahrân, 1342 (s. 122); a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A Gölpınarlı, I-VII, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992; a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, çev. A.A. Konuk, haz. S. Eraydın, İstanbul, 1994 (s. 111-112); a. mlf., *Rubâîler,* çev. Hasan Âli Yücel, İstanbul, 2018 (s. 3); a. mlf., *Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler (Rubâîler)*, (Metinde *DK-S* olarak kısaltıldı), c. IV, haz. Şefik Can, Ankara, 2000; Lewis, Franklin, *Rumi: Past and Present, East and West,* Oxford, 2003 (s. 172); Schubert, G. "Sultān Walad", EI2, c. IX, s. 858–859; Sipehsâlâr, Feridun bin Ahmed, *Risâle-i Ferîdûn b. Ahmed Sipehsâlâr der Ahvâl-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî*, haz. Saîd Nefîsî, Tahran, 1325 (s. 64-77); a.mlf., *Mevlânâ ve Etrafındakiler. Risâle*, Tr. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977 (s. 71-72); Sühreverdî. Şihâbuddîn, *Avârifü'l-maârif,* ed. M.A. el-Hâlidî, Beyrut 1426/2005 (s. 104-105, 274-275); Şafak, Yakup, *Hazret-i Mevlânâ'nın Eserleri*, Konya, 2004 (s. 15-104); a.mlf., *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi*, KBB, Konya, 2007, (s. 29-30); Uludağ, Süleyman, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, İstanbul, 2005; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*. Türkçe Tefsir, c.1, İstanbul, 1971 (I/ 540-541).

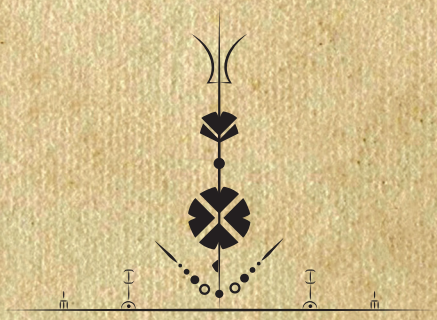
OKUMA PARÇASI

Ahmet Hamdi Tanpınar (öl.1962): Semâ ve Hüzün

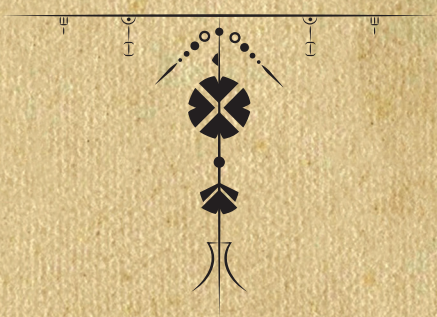
"Mevlevî âyinini son defa dergâhların kapanmasından biraz evvel, bir Kadir Gecesi, Konya'da görmüştüm. Bu kadar sembollerle konuşan bir terkip azdır. Her duruşun, tavrın, kımıldanışın ve adımın mânası vardır. O hırkaya bürünüşler, ilk ney sesinde uyanışlar (ölüm ve haşir), kol açışlar ve ayak kilitleyişler (Mevlevî âyininde her Mevlevî, Ali'nin Zülfikâr'ı olur) bir kitap gibi derin derin anlatan şeylerdir. Asıl semâya gelince, şüphesiz dünyanın en güzel rakslarından biridir. Mukaddesin iklimini zapt etmiş, orada hilkatin sırrını tekrarlayan bir bale. Yazık ki Degas cinsinden bir ressamı çıkmadı. Karşımda kandillerin titrek ışığında dönen, değişen, süzülen, âdeta maddî varlıklarından ayrılan bu insanlar gerçekten aşk şehitleri olmuşlardı ve gerçekten musaffa ruh hâlinde iki yana açık kolları ve rıza ile bükülmüş boyunları ile döne döne semâvâta çıkıyorlardı. O akşam semâda gördüğüm insanları ertesi sabah çarşıda, pazarda işlerinin başında ve bir talebemi lisede karşımda görünce hakikaten şaşırmıştım. Onları, ben, arkalarında esen rastın sert rüzgârında uçup gitmiş sanıyordum. Bu ölen ve ertesi sabah dirilmenin sırrını bilen insanların arasına katılamadığıma, o neşveyi bulamadığıma şimdi bile içimde üzülen bir taraf vardır."

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Ankara, 1960, s. 87)

پس غذایِ عاشقان آمد سماع
که در او باشد خیالِ اجتماع

“Bu sesler, bize, bu dünyada oradaki nağmelerden duyulan neşenin aynısını vermeseler de semâ, âşıkların gıdasıdır. Çünkü onda, o ruhlar âlemindeki toplu hâlde bulunuşun hayali vardır.”

(*Mesnevî*, IV/433-442)

Mevlevî Âdâb ve Erkânı: Sembolizm ve Mûsikinin Harmonisi

Dr. Ayşegül Mete

Mevlevî Âdâb ve Erkânı: Sembolizm ve Mûsikinin Harmonisi

Bu başlık altında, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin mânevî mirası üzerine kurulmuş bir tarîkat olan Mevlevîliğin, âdâb ve erkânı hakkında kısa bilgiler sunmaya ve aynı zamanda daha önceki makalelerde ele alınan Mevlânâ döneminde zikir, semâ ve mûsiki başlığı ile çile başlığını tamamlayıcı bilgiler vermeye çalışacağız.

Hz. Mevlâna'nın düşünce ve yaşayışı doğrultusunda ardından gelenlerce sistemleştirilmiş olan âdâb ve erkâna ilişkin literatür, XVI. asırdan itibaren teşekkül etmeye başlamıştır. Mezkûr literatüre bakıldığında tarîkata intisabın (inisiyasyon) zikir telkini, tâc-hırka giydirme (sonraki kaynaklardaki karşılığıyla sikke tekbirleme) vb. pratiklerden biri ile gerçekleştiği görülür. Ancak intisabın nasıl olduğuna ilişkin detayların öncesinde Mevlevîliğe hakiki bir mürşidin eliyle girilmesi gerektiği noktasında tâlibler uyarılır. Daha açık bir ifadeyle hâlihazırda yaşayan ve ölmeden önce ikinci doğumunu gerçekleştirerek mânevî hayatı elde eden (fenâfillah-bekâbillah sahibi) bir mürşidin eliyle ancak inisiyasyonun gerçekleşeceği vurgulanır. Bu bağlamda Mevlevî müellifler, Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hz. Peygamberimizin değerli sünnetine uyan, tarîkatın sırlarına ve hakikatine vâkıf, âlim ve ilmini amele dönüştüren, sözü tesir eden bir mürşide intisap edilebileceğini aktarırlar. Sonrasında Mevlevîlikte intisap esnasında zikir telkini, tâc/sikke veya hırka giydirilmesine dair tafsilata girerler.

Tarîkata intisap esnasında giydirilen tâc/sikke veya hırka, bazı sembolik mânalar taşır. Meselâ XVIII. asrın tanınmış âlimlerinden Köseç Ahmed et-Trabzonî (öl. 1191/1777), kâmil bir şeyhin tâlibe tâc ve hırka giydirmesiyle mânevî olarak ondan nefsanî (benliğine ait) hevesleri ve özellikleri soyup çıkaracağını; bunun yerine onun Kur'ân-ı Kerîm ahlakına sahip Hz. Peygamber'in ahlâk giysisini giymesine vesile olacağını belirtmektedir. İstanbul Galata Mevlevîhânesi postnişini İsmâil Rusûhî Ankaravî (öl. 1041/1631) ise şeyhin hüsn-i nazarı (diriltici/yapıcı/zindelik veren mânevî bakışı) ile müride hırka giydirdiğinde, onu nefsin sıkıntılarından kurtarıp ruhanî rahatlığa kavuşturacağını bildirmektedir. Bunun için sâlikin nefsi, giydirilen hırka içinde kırılsın diye tasavvufta hırka giymeye mevt-i ahdar (yeşil ölüm) denilmektedir.

Mevlevîliğe intisabıyla kendisine zikir telkin edilen mürid, tek başına olduğu bir mekânda, abdestli ve üzerinde helâl-temiz kıyafet bulunduğu hâlde iki rekât namaz kıldıktan sonra İsm-i Celâl, yani Allah ismine bütün kalbiyle yönelir. Zikir esnasında mümkün mertebe nefesini tutup sık sık nefes almaz. Mürid, kendisine şeyhinin verdiği zikir adedini 24 saat içerisinde tamamlamalıdır. Mevlevîlikte zikrin adedi konusunda tam bir görüş birliği olmayıp bu şeyhin tercihine bırakılsa da İsmâil Rusûhî Ankaravî bunun alt sınırını *9 bin*, Köseç Ahmed Dede ise *12 bin* olarak belirler. Müridin kendisine verilen zikri sabah namazı, işrak namazı ve teheccüd namazı sonrası gibi vakitlere taksim ederek tamamlaması uygun görülmektedir.

Mevlevîlikte zikir çeşitleri dil, kalp, ruh ve sır olarak dörtlü kategoride ele alınmakta ve sır zikrine ulaşıncaya kadar zikre devam edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Nitekim Hz. Mevlâna'nın dediği gibi Allah'ın sevgisini kazanmanın yolu, onun güzel isimlerini zikretmekten geçer. Zikrin hakikatine erip Allah'ın hoşnutluğunu kazanan kişi ise daima Allah'ın huzurunda bulunduğu bilinciyle hareket eder ve Hakk'ı müşâhede şuuruyla (sanki onu görüyormuşçasına) aşkla ve gönülden kulluğunu yerine getirir.

Bu bireysel zikrin haricinde, Mevlevîlik tarihi boyunca daima uygulanan bir pratik olarak dervişlerin mevlevîhânede sabah namazı sonrası hep beraber yaptıkları cehrî (açıktan ve sesli bir tarzda) *İsm-i Celâl (Allah) zikri* mevcuttur. Toplu hâlde yapılan bu cehrî zikirde dervişlerin önlerine iri taneli bir tesbih konulur, herkes tesbihin önlerine gelen tanesini öpüp iki eliyle tutar, şeyhin euzu-besmele çekip *Allah* demesiyle birlikte zikir başlardı ve zikrin adedi şeyhin tercihine bırakılmıştı. İşrak vaktine (güneşin parlaklık kazandığı zamana) kadar devam eden bu zikrin sonunda dervişler işrâk namazlarını kılıp hücrelerine (odalarına) çekilirlerdi. Yine bu sesli olarak yapılan cehrî İsm-i Celâl zikrinin *ihyâ geceleri* denilen pazartesi, perşembe ve kandil geceleri de yatsı namazı sonrası icrâ edildiği bilinmektedir.

Mevlevîlikte zikir konusu, cemaatle icra edilen cehrî İsm-i Celâl zikri ve bireysel yapılan günlük zikirle sınırlı değildir. Toplu hâlde ve tarîkata has olarak yapılan zikre, bir önceki makalede de belirtildiği üzere, "semâ âyin-i şerîfi" adıyla bir zikir türü daha mevcuttur. Bu zikir türü de Hz. Mevlâna'nın hayatında yaptığı zikirden mülhem olarak geliştirilmiş ve Mevlevî âdâb ve erkânının temel yapıtaşlarından birini oluşturmuştur.

Hz. Mevlânâ; şiir, mûsiki, rüzgâr veya kuş sesini işittiğinde ya da ilmî bir sohbette herhangi mânevî koku aldığında yaşadığı vecd (coşkunluk) ile herhangi bir kaideye bağlı olmaksızın semâya (duyduğu mâna ile kendinden geçerek dönmeye) başlardı. İşte Mevlevîlikteki semâ âyini, Hz. Mevlânâ'nın yaptığı bu semâ pratiklerinden ilham alınarak geliştirilmiştir ve kavramsal karşılığı mukabeledir. Kelime olarak "karşılaşma" anlamına gelen "mukabele" terimi, Mevlevîlerin "Mü'min, mü'minin aynasıdır." (Ebû Dâvûd, Edeb, 49) hadisi sırrınca, ayna gibi birbirlerinin karşısında durmaları; kin ve haset gibi herhangi bir olumsuzluk bulunmaksızın, kalplerini kalplerinin hizasına getirmeleri, birbirlerinin yüzlerine bakıp özlerindeki ilâhî tecelliyi takdis ederek "baş kesmeleri" yani başlarını aşağı doğru eğmeleri nedeniyle kullanılagelmiştir.

Mevlevî mukabelesini, farklı bölümlerden meydana gelen geniş bir zikir meclisi olarak tanımlamak mümkündür. Günümüzde Mevlevî mukabelesi olarak sunulan gösteri, tarihi süreçte icra edilegelen mukabelenin oldukça küçük bir bölümüdür. Söz gelimi Osmanlı'nın ünlü âlimlerinden Abdülganî Nablusî (öl.1143/1731), Şam Mevlevîhanesi'ndeki gözlemlerine dayanarak XVII. yüzyılda yazdığı *el-'Ukûdü'l-lü'lüiyye* eserinde Mevlevî mukabelesini sekiz aşamalı olarak sunmaktadır. Ona göre mukabele, cemaatle kılınan namaz ile başlayıp Kur'ân-ı Kerîm tilaveti ve hadis rivâyeti, dervişlere ve ziyaretçilere vaaz ve nasihatte bulunulması, *Mesnevî* sohbeti, ney-def gibi enstrümanlarla mûsiki dinletisi ve semâ ile devam edip dua ve gülbank (belli bir tertibe göre yüksek sesle okunan dua ve ilâhî dizisi) ile sona ermektedir. İsmâil Rusûhî Ankaravî, Köseç Ahmed Dede, Türk/İslam edebiyatının meşhur simalarından Şeyh Galib (öl. 1213/1799) ve İstanbul Yenikapı Mevlevîhânesi Aşçıbaşısı Sahih Ahmed Dede (öl. 1229/1813) de ilgili eserlerinde benzer ifadeler kullanmaktadırlar.

Mevlevîlik tarihi boyunca mukabele için önceleri özel bir gün tertip edilmemiş, mürşidin kalbine doğdukça ve gönülleri cezbeye davet etmek üzere icra edilmiştir. Zira Mevlevî seyr ü sülûkünde cezbe, ulaşılması gereken önemli bir aşamadır ve Şeyh Galib'in tarifiyle o, sırrın (mânevî organ) zikridir. Fakat ilerleyen yüzyıllarda mukabelenin düzenli aralıklarla tertip edildiği ve hatta her hafta mukabele meclisinin tayin edilmesinin şeyhin görevlerinden biri olarak Mevlevî âdâb ve erkân literatürüne girdiği görülmektedir. 18. asır itibariyle İstanbul mevlevîhânelerinde haftanın belirli günleri, diğer mevlevîhânelerde ise cuma günleri mukabelenin icra edildiği rahatlıkla söylenebilir.

Mûsikisi, koreografisi ve kıyafetiyle dünyanın en estetik dinî merasimi olarak kabul gören mukabelede yer alan her bölümün, birçok sembolik mâna ihtiva ettiği kabul edilir. Meleklerin Arş, gezegenlerin Güneş, elektronların çekirdek, hacıların Kâbe etrafında dönmeleri gibi semâ, evrensel/kozmik dönüşü ima etmektedir. Mukabelenin yapıldığı dairesel bir mekân olan semâhâne kâinatı, yere serilen kırmızı renkli şeyh postu Hz. Mevlâna'nın makamını temsil etmektedir. Hz. Mevlânâ, güneş batarken yani gökyüzünün kırmızı renk aldığı bir esnada vuslata erdiğinden, diğer bir ifadeyle âhirete doğduğundan, kırmızı, vuslat rengi kabul edilmiştir. Dolayısıyla şeyh postunun kırmızı rengi, maddî dünyadan ayrılış (batış) ve mânevî dünyaya doğuşu ima eder. Kudüm sesi, Allah'ın kâinatı yaratışındaki "كُن : ol" emrini, ney sesi ise insana üflenen ilâhî nefesi (Hicr, 15/29) temsil eder. Ayrıca ney sesinin Melek İsrâfil'in, Allah'ın emriyle kıyâmet anında üfleyeceği Sûr'u ima ettiği; bu yönüyle semânın kıyâmet gününü temsil ettiği şeklinde bir yorum da mevcuttur. Böylece kişi, bu temsilî kıyâmeti görerek hakiki kıyâmete kendisini hazırlayacaktır. Buna bağlı olarak semâzen, başına mezar taşını temsil eden bir sikke (uzun bir başlık) ve üstüne kefenini temsilen beyaz tennure (elbise) giymektedir. Siyah hırkasını çıkarması hakikate doğumuna, kollarını çapraz bir şekilde bağlaması bir (1) rakamına yani tevhide (Allah'ın birliğine) işaret etmektedir.

Mukabeledeki sembollerden biri de şeyhin önünden baş keserek (baş eğerek) izin alınmasıyla mânevî yolculuğa çıkılmasıdır. Şeyh efendinin gittiği yoldan gidilerek kurtuluşa eren yol bulunur. Dört selamdan (bölümden) oluşan semâda, ilk selam insanın kulluğunu idrak etmesidir. İkinci selam, Allah'ın yüceliği ve kudreti karşısında hayranlık duymayı, üçüncü selam, bu hayranlık duygusunun aşka ve cezbeye dönüşmesini, dördüncü selam ise insanın hakiki yaratılış vazifesine yani kulluğa dönüşünü yansıtır. Bu dört selamın, dört kapıya yani Allah'a yakınlık ve kemal derecelerine göre sıralanan şeriat, tarîkat, hakikat ve marifet mertebelerine işaret ettiği de belirtilmektedir. Genel kabul gören bu sembolik anlamların haricinde *Şeyh Galib'in, mukabelenin bâtınî (içsel) mânalarına ilişkin yorumları dikkat çekicidir. O, mukabelenin semâ öncesi bölümünü "etvâr-ı seb`a" kavramıyla karşılanan nefis mertebeleri ve her bir mertebeye karşılık gelen ilâhî isimle ilişkilendirir*. Bu itibarla Şeyh Galib, Devr-i Veledî olarak isimlendirdiği mukabelenin semâ öncesi bölümü ile etvâr-ı seb`a esmâsını (isimlerini) şöyle eşleştirir:

DEVR-İ VELEDÎ ERKÂNI	ETVÂR-I SEB'A'DAKİ KARŞILIKLARI
Mesnevî sohbeti	Kelime-i tevhid yani Lâ ilâhe illallah
Na't-ı şerif	İsm-i Celâl (Allah)
Ney üflenmesi	Hû
Kudüme vurulması	Hakk
İlk devir	Hayy
İkinci devir	Kayyûm
Üçüncü devir	Kahhâr

Tablo: Şeyh Galib'e göre Devr-i Veledî'nin etvâr-ı seb`adaki karşılıkları

Kaynak: Ayşegül Mete, "Köseç Ahmed Dede ve Şeyh Galib'in Mevlevî Âdâb ve Erkânına Katkıları/The Contributions of Kosec Ahmed Dede and Shaykh Galib to Mawlawi Manners and Principles", 86.

Mukabelenin bu sembolik ve bâtınî mânaları bir tarafa, onu icra etmek için belli bazı şartlar bulunmaktadır. Meselâ semâya kalkanın (günümüzdeki tabirle semâzenin) mânevî yolculukta ilerleyerek/yükselerek Allah'a yakınlaşmaya niyet etmesi, semâ öncesi günahlarına tevbe edip Allah'a sığınması; abdestli, zâhiren ve bâtınen (maddî/mânevî) temiz bulunması, kalbi dünyevî bağlardan kurtarması, nefsi hayvanî sıfatlardan uzaklaştırması gibi gerekler vardır. Ayrıca semâzenin midesinin boş, riyazet ve mücâhede ehli, keder ve tasadan uzak bir hâlde "İsm-i Celâl", yani "Allah" zikri ile meşgul olması gerekir. Bunun yanı sıra semâ meclisinde Hz. Mevlânâ ve diğer ulu şahsiyetlerin ruhlarının hazır bulunduğuna inanılması ve onlardan istimdat (yardım/medet) talep edilmesi semâ âdâbı arasında yer almaktadır. Yine semâ konusunda Mevlevî müelliflerin ısrarla vurguladıkları bir husus da onun ruh zikrini elde edenlerin yani âşıkların icra edeceği bir zikir olmasıdır.

Böyle hususi şartlara sahip mukabele, öteden beri gerek içerdiği mânalar gerekse de şekilsel yapısıyla nevi şahsına münhasır (unique) bir meclis olarak dikkat çekmektedir. Dahası ister senfoni, ister opera isterse de oratoryo olsun, Batı'nın en gelişmiş beste formları içerisinde dahi dinî raks, dinî müzik ve dinî teganniden oluşan üçlü bir yapının bulunmaması nedeniyle formu itibariyle benzersiz bir orijinaliteye sahiptir. Özellikle dâhilinde barındırdığı belirli formlar içerisinde bestelenmiş müzikal yapıt olan "Mevlevî âyini", Osmanlı/Türk mûsikisinin en sanatlı türlerinden biri olarak kabul görür. Mukabelede, mutrıb heyetinin (ses ve saz topluluğu) mevcudiyetini zorunlu kılan bu mûsiki türünün ilk örneklerinin XV. veya XVI. asırlarda üretildiği tahmin edilmektedir. Hâlihazırda elimizde

bulunan ve "Beste-i Kadîm" (eski beste) olarak isimlendirilen bu âyinler, Pençgâh, Dügâh ve Hüseynî makamlarındadır. Bu tarihten sonra müteakip yüzyıllarda, Mevlevî âyini bestelerinde sürekli bir artış görülmüştür. Buhurizâde Mustafa Itrî (öl. 1123/1711), Nâyî Osman Dede (öl. 1142/1729), Seyyid Ahmed Ağa (öl. 1209/1794), Hafız Abdürrahim Şeydâ Dede (öl.1 214/1800), Abdülbâki Nâsır Dede (öl. 1236/1821), Abdürrahim Künhî Dede (öl. 1247/1831), Hammâmizâde İsmail Dede Efendi (öl. 1262/1846), Zekâi Dede (öl. 1314/1897), Ahmed Avni Konuk (öl. 1938), Cinuçen Tanrıkorur (öl.2000) ve daha nice mûsikişinas, muhtelif makamlarda besteledikleri Mevlevî âyinleriyle Osmanlı/Türk mûsikisine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Mevlevî âyininin nihai formunu kazanmasına vesile olan Buhurizâde Mustafa Itrî ve Galata Mevlevîhânesi şeyhi Nâyî Osman Dede'yi anmak gerekir. Meselâ Buhurizâde Mustafa Itrî, güftesi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait "Yâ Hazret-i Mevlânâ, Hak dost" ibaresiyle başlayan Na't-ı Nebî'yi rast makamında besteleyerek Mevlevî mukabelesinin Na't-ı Nebî'ye ayrılan bölümünde yer vermiş ve kendisinden sonra bu bestenin okunması süreklilik kazanmıştır. Diğer taraftan zamanının en kudretli neyzeni kabul edildiği için kendisine neyzenlerin kutbu mânasında *Kutbü'n-nâyî* sıfatı verilen Nâyî Osman Dede rast, uşşak, çargâh ve hicaz makamında bestelediği dört âyinle Mevlevî âyini formunun tüm özelliklerini belirginleştirmiştir. Kendisinden sonra onlarca Mevlevî âyini bestelenmiş ve geniş bir repertuar oluşmuştur.

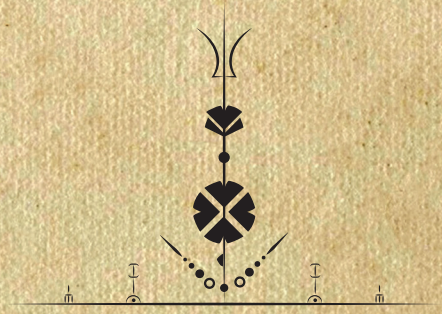
Burada mukabelenin mûsiki ile olan irtibatı ve yukarıda ismi geçen birçok mûsiki üstadının aynı zamanda Mevlevî Dedesi olması gözden kaçmamaktadır. Mukabelenin, semâzenlerin yanı sıra âyinhan ve mutrıb heyeti ile icra edilmesi, mûsiki ile ilgilenmeyi bir tarîkat kuralı hâline getirmiştir. Dervişlerin, mukabelenin gereklerinden olan ney üfleme, kudüm ve def çalmayı bilmeleri ve buna devam etmeleri Mevlevî âdâb ve erkânındandır. Bu kural, Mevlevîlerin mûsiki ile ilgilenmesini sağlamış ve böylece zamanla mevlevîhâneler bir konservatuar görevi üstlenmeye başlamıştır. Mevlevîhânelerin, klasik tabirle, bir meşk merkezi hâline dönüşmesinin neticesi olarak Osmanlı/Türk mûsikisi sahasında şöhret bulmuş birçok Mevlevî mûsikişinas ortaya çıkmıştır. Meşhur Mevlevî mûsikişinaslar arasında anılmadan geçilemeyecek iki isim vardır: Nâyî Osman Dede ve Hammâmizâde İsmail Dede Efendi. Yukarıda bestelediği 4 âyin bağlamında kendisinden söz ettiğimiz Nâyî Osman Dede; bestekâr, teorisyen ve icrâcı vasıflarına sahip bir mûsiki üstadıdır. Osmanlı/Türk mûsikisinin en uzun

bestesi sayılan ve icrası yaklaşık iki buçuk saat süren çok makamlı *Mi'râciyye* eseri ona aittir. Kimi saha uzmanlarınca Nâyî Osman Dede, dinî mûsikimizin en büyük bestekârı sayılabilir. Bu bağlamda Protestan müziğinde Bach ve Handel ne ise bunun Osmanlı'daki karşılığının Nâyî Osman Dede olduğu düşünülmektedir. Mûsikinin meşk yoluyla yani tabir-i caizse usta-çırak ilişkisi çerçevesinde gerçekleştiği zaman diliminde, kendine has nota geliştirmesi ve *Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsiki, Nota-i Türkî* gibi mûsiki ilmini konu edinen eserler kaleme alarak birçok eserin günümüze intikalinde etkin rol oynaması, Mevlevî bir şeyhin mûsiki sahasına yaptığı olağanüstü katkıyı açıkça ortaya koymaktadır. Hatta yakın zamanda yapılan çalışmalar Dimitrie Cantemir'in (Kantemiroğlu, ö. 1723) zamanın en önemli mûsiki talim merkezi olan Galata Mevlevîhânesi'nde Nâyî Osman Dede'den istifade ettiğini salık vermektedir. Kendisinden yaklaşık bir asır sonra yaşayan ve Yenikapı Mevlevîhânesi'nde çilesini tamamlayarak "dede" unvanı alan İsmail Dede Efendi ise mûsiki üstadı, hanende ve bestekâr olarak eser ve tesirleriyle geçmiş ve gelecek arasında köprü kurmuş önde gelen mûsikişinaslardandır. Sadece bu iki şahsiyet örneğiyle Mevlevîlerin mûsiki ile profesyonel irtibatları ve sahaya sundukları katkılar açık ve yadsınamaz bir gerçektir.

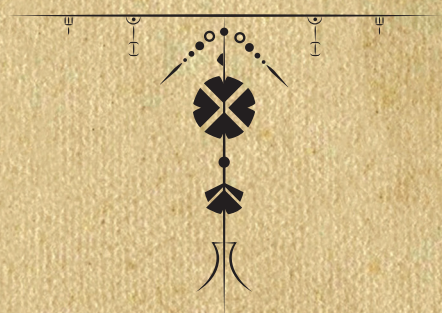
BİBLİYOGRAFYA

Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Risâle-i usûl-i tarîkat-i Hazret-i Mevlânâ,* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6394, vr. 35b; Çalışır, Ahmet, *Beste-i Kadimden Beste-i Cedîd'e (Meydan Görmüş) Mevlevî Ayinleri*, Konya, 2010 (s. 18); Mete, Ayşegül, "Köseç Ahmed Dede ve Şeyh Galib'in Mevlevî Âdâb ve Erkânına Katkıları", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* 42 (2019): 61-106; a.mlf., "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi", *Temel İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: İSAM Yayınları, 2019, 5/520; a.mlf., "Mevlevî Mûsikişinaslar (XVIII. Yüzyıl)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 20/38 (2018): 165-199; a.mlf., "Semâ", *Temel İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: İSAM Yayınları, 2019, 7/199-201; a.mlf., *XVIII. Asır İstanbul Mevlevîliği*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, BDT, 2019, 260-274; Tanrıkorur, Cinuçen, "Osmanlı Mûsikîsinde Mevlevî Ayini Besteciliği", ed. Güler Eren, Osmanlı, Ankara, 1999, X, 707-722.

أَلَآ إِنَّ أَوْلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur.
Onlar üzülmeyeceklerdir de...”

(Yûnus Sûresi, 10/62)

• • • • •

Velâyet: Yârin Yâri Olmak

Prof. Dr. Salih Çift

• • • • •

Velâyet: Yârin Yâri Olmak

V./XI. asrın ünlü sûfî müellifi el-Hücvîrî, "velâyet"in tasavvuftaki yerini ve önemini ifade sadedinde şöyle bir cümle kurar: "Malum olsun ki marifet ve tasavvuf yolunun esası ve aslı, tümüyle velâyet ve velâyetin kabul edilmesi temeline dayanır." Sûfilere ait bu tarz beyanlara istinaden, tasavvufun mihver kavramları arasında sayılan "velâyet", en genel anlamı ile "Allah ile dostluk" demektir. Bu itibarla "velî" kelimesi de "Allah dostu" anlamına gelir. Varlığın Sahibi ile olan özel bir yakınlığı ifade eden bu "dostluk" anlayışı, yalnızca İslam'a özgü bir olgu değildir. Diğer dinlerde ve çeşitli felsefî ekollerde kısmen de olsa, özellikle tasavvuftakine benzer tarzda, bir "dostluk" fikriyle karşılaşmak mümkündür.

Özellikle tasavvufun gelişim döneminde, bazı teorisyen sûfiler velâyet konusu üzerine ciddi şekilde eğilerek bu kapsamda daha önce dile getirilmeyen yorumlar yapmaya ve o güne kadar bilinmeyen yeni kavramlar üretmeye başlamışlardır. Hakîm et-Tirmizî'nin (öl.320/932) "hatmu'l-evliyâ" görüşü bunlar arasında en dikkate değer olandır. Sonraki dönemlerde sûfiler tarafından sürekli geliştirilip yeni boyutlar kazandırılan velâyet kavramı Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl.638/1240) ile birlikte, kendisinden önceki bazı sûfilerin konu hakkındaki beyanlarında nüveleri bulunan "insan-ı kâmil" teorisi ile ilişkilendirilerek varlık ve oluşa dair fikirler muvacehesinde, sınırları hayli geniş olan bir zemine taşınmıştır. Bu dönemden itibaren, vazifeleri kozmik düzeni muhafaza ve mânevî tesirin maddî ve mânevî dünyalar arasında dağıtılmasını temin etmek olan, hiyerarşik olarak belli sayıdaki velîlerden oluşan ve her zamanda mevcut olan bir mânevî seçkinler topluluğunun (havas) varlığını iddia eden bir velâyet anlayışı hemen bütün sûfî çevreler tarafından kabul görmeye başlamıştır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, tasavvuftaki velâyet fikrinin nihaî formunu kazandığı bu dönemde yaşamıştır. Onun velâyet, velî ve ilgili diğer kavramlar çerçevesinde dile getirdiği görüşler, sevginin eşlik ettiği ümit ağırlıklı bir tavrın yansımalarını bünyesinde barındırır. İlk kadın sûfî Râbia el-Adeviyye'den (öl.185/801) itibaren, güçlü bir tonda dile getirilen bu neşveyi, zamanla şiirlerinde ve dualarında terennüm eden sayısız mutasavvıf yaşamıştır. Bununla birlikte gerek yaşam serüveni gerekse ürettiği eserlerle bu tavra asıl kıvamını kazandıran isimlerden biri Mevlânâ Celâleddîn-i

Rûmî olmuştur. Mevlânâ, tıpkı kendisinden öncekiler gibi, esasen yaratılıştan getirdiği harikulade nitelikler sayesinde, aşk pınarının kaynağına ermiş olmakla beraber, kendisinden önce benzer bir seyir takip ederek bu hakikati tecrübe etmiş olan başka isimlerin birikimlerinden de yararlanmıştır. Ortak derûnî deneyimlerini birbirine benzer ifadeler ve hemen hemen aynı metaforlarla dile döken, ihtiyaç duydukça öncekilerin üretimlerinden istifade eden ve aynı çizginin farklı zaman dilimleri ve coğrafyalardaki temsilcileri durumunda olan, çok sayıda isim, bu anlamda, onun beslendiği kaynaklar arasında yer alır. Yahyâ b. Muâz er-Râzî (öl. 258/876), Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr (öl. 440/1048), Ahmed Gazzâlî (öl. 520/1126), Senâî (öl. 525/1131) ve Ferîdüddin Attâr (öl.m 618/1221) bu bağlamda bilhassa zikredilmesi gereken büyük şahsiyetlerdir.

Bu çizgiye mensup sûfilerin varlığa dair yorumlarının merkezinde "aşk" yer alır. Onlar, eşyanın varlık sahnesine çıkışını ve yaratan-yaratılan ilişkisini aşkla izah ederler. Başlangıçta nisbeten temkinli ifadelerle ortaya konulan bu tavrın, ilerleyen zamanda sınırları pek de tayin edilemeyen noktalara ulaştığı bilinmektedir. Mevlânâ'nın velâyet konusundaki görüşleri de Allah-insan ilişkisini aşk ekseninde izah etme anlayışının doğal bir uzantısı olarak şekillenmiştir:

> *"Bütün peygamberlerin, aşkıyla yücelik bulduklarının aşkını seç! Sen, 'O padişahın huzuruna iznimiz yoktur.' deme. Kerem sahipleriyle işler zor değildir." (Mesnevî, I/ 220-221)*

Velî: Kâmil İnsan

Bu doğrultuda, başta *Mesnevî* olmak üzere Mevlânâ'nın eserleri, esasen onun "insan"a dair kanaatlerinin bütün boyutlarıyla gözler önüne serildiği metinler olarak görülmelidir. İlgili kanaatler iki ana damardan beslenir: Başta Kur'ân ve sünnet olmak üzere İslam kültürünün temel kaynakları ile Mevlânâ'nın kendi iç dünyasında ve çevresindeki insanlar üzerinde gerçekleştirdiği gözlemlerden devşirdiği hakikatler.

Kendi zamanına kadar büyük oranda şekillenmiş olan tasavvufun, insan anlayışının ışığında, değişik düzeylerden bakıldığında görüntüsü farklılaşmakla birlikte, aynı özü barındırdığı duygusunu ihsas eden bir insan portresi çizmeye gayret eder Mevlânâ. Onun bu çabasının, büyük ölçüde, amacına ulaştığını

söylemek mümkündür. Amacına ulaşmıştır, zira bütün idealistliğine rağmen, Mevlânâ'nın tasvirini yaptığı "insan" kurgusal değil, olabildiğince doğal, gerçek ve gerçekçidir. Mevlânâ'nın kullandığı dile ve eserlerinde zikrettiği örneklere yönelik olarak zaman zaman gündeme getirilen eleştirilerde dikkatlerden kaçan asıl husus da bu olsa gerektir.

Mevlânâ'nın, insan görüşünün mühim bir yönünü, İslam kültüründe "insan-ı kâmil" ya da "velî" olarak adlandırılan kimselere dair kanaatleri oluşturur. Özellikle *Mesnevî*'nin ilk 18 beyti, onun velâyet görüşünün özeti durumundadır. Nitekim ilk on yedi beyitte meramını vecîz bir tarzda ortaya koyarken o, derdine âşina olanların, yani "kemal ehli/olgun" kişilerin bu kadarını dinleyerek ya da okuyarak, burada kullandığı metaforlar üzerinden kendisini anlayabileceklerini söylerken, metnin geri kalanının "ham" olanlar için kaleme alındığını ima eder gibi gözükür:

> *Olgunun hâlini ham kişi anlamaz, öyleyse söz kısa olmalı, vesselâm. (Mesnevî, I/18)*

Mevlânâ'ya göre velî, kelimenin en genel anlamıyla "sevgili/dost"tur. Yani Allah'a dost olmayı arzulayan, bu arzunun gereklerini yerine getiren ve neticede Allah'ın da kendisine dost kıldığı kimsedir:

> *Sevgili/Dost, Hak'tır ve Hakk'ın 'Sen benimsin, ben de senin.' dediği kişidir. (Mesnevî, III, 4612; s. 433)*

Onun nazarında "insan" kelimesiyle asıl kastedilenler de işte bu dostlardır. Zira bunların dışında kalanlar, her ne kadar insan sûretinde gözükseler de henüz kemale eremedikleri/olgunlaşamadıkları için çocuk sayılırlar. Çocukluktan çıkıp kemale ermenin ya da olgunlaşmanın temel şartı ise insanı sürekli aşağılara doğru çekerek orada kalmasını isteyen nefsin, her türden arzusuna direnmeyi, ona boyun eğmemeyi öğrenmektir.

> *Allah sarhoşunun dışındaki halk, çocuklardır, arzudan kurtulmuş olanlardan başkası erişkin değildir.*
>
> *Hak, "Dünya, oyun ve eğlencedir ve siz çocuksunuz." dedi. Allah doğru buyuruyor.*
>
> *Oyundan çıkmadın, çocuksun. Ruh temizlenmeden, kim temiz olur? (Mesnevî, I/3429-3431)*

Çocukluk aşamasından ermişlik mertebesine yükselişin tasviri, Mevlânâ'nın düşüncesinde, aşkı aşk yapan hakikatler olarak öne çıkarılan "ayrılık" ve "kavuşma" kavramlarına müracaatla dile getirilir. Esasen söz konusu iki kavrama, şu ya da bu şekilde başvurmadan, insanın varoluş serüvenini izah etmeye yönelik her türden teşebbüs boşunadır:

> *Aslından/vatanından ayrı kalan, tekrar kavuşma anını arar. (Mesnevî, I/4)*

Kemal/olgunluk kavramı, yekpare olmayıp kendi içinde farklı düzeyleri barındırır. Buradan hareketle Mevlânâ, sözünü ettiği kemalin/olgunluğun öncelikle peygamberlere özgü bir nitelik olduğunu ve velâyeti, esasen onların temsil ettiklerini belirttikten sonra kemal mertebelerinin en yücesinin de Hz. Muhammed'e ihsân edildiğini söyler. Bu noktada, geçmişte yaşayan filozofların insan hakkındaki görüşlerine atıfta bulunan Mevlânâ, onlar tarafından kabul gören bir görüşü, kendi insan ve velâyet anlayışı ile çeliştiği için reddeder. Genel olarak filozofların "büyük âlem"e (makrokozmos) nazaran "küçük âlem" (mikrokozmos) olarak niteledikleri insana o, "büyük âlem" olma vasfını izafe eder. Onun büyük âlem olarak vasfettiği bu varlık ise kâmil insan yani velîdir:

> *Öyleyse sûret olarak küçük âlemsin fakat mâna/gerçek olarak büyük âlemsin.*
> *Görünürde o dal, meyvenin aslıdır; iç yüzdeyse dal, meyve için vardır. (Mesnevî, IV/520-52)*

Olgunluğa, Özgürlüğe Yolculuk ve Rehber

Olgunluğa ve özgürlüğe, gerçek insan olma onuruna yani velâyet makâmına doğru uzanan ve seyr ü sülûk diye ifade edilen yolun başlangıcını bir farkındalık hâli oluşturur. Bir başka deyişle, Mevlânâ'ya göre, kişi kendi varlığında eksik ya da sıkıntılı olan yönlerin ayırdına varıp, sürekli olarak aynı yerde dönüp durmasına ve dolayısıyla yücelere doğru mesafe alamamasına, bunların sebep olduğunun bilincine ulaştığı anda aslında onun için kemale doğru yolculuk da başlamış olur. Genel olarak tasavvufta bu bilince ulaşma hâli "yakaza" terimiyle ifade edilir ve tasavvufî terbiye sürecinin başlangıcı olarak addedilir:

Kendi eksikliğini gören ve bilen, kendini olgunlaştırmaya on at koşturur/hızla koşar.
Kendisinde olgunluk düşünen kişi, bu nedenle ululuk sahibi Hakk'a doğru uçmaz.
Ey nazlı! Senin canında olgunluk düşüncesinden daha kötü bir sebep yoktur.
Bu gurur vericilik, senden çıkmadıkça gönlünden ve gözünden çok kan akar.
İblisin gerekçesi, "Ben daha hayırlıyım." idi. Ve bu hastalık her yaratılmışın nefsinde vardır. (Mesnevî, I/3211-3215)

Bu farkındalık durumu, kişiyi yolun başlangıç noktasına getirmekle birlikte, hedefe ulaşmak için ferdî çaba kesinlikle yeterli değildir. Mevlânâ'ya göre, böylesine ulvî bir hedefe en kısa yoldan ve tehlikesiz bir şekilde ulaşmak isteyenler, bir kâmil mürşidin rehberliğinde ancak bunu başarabilirler. Nadiren de olsa bu yolda yalnız başına yürüyüp gayeye erenler varmış gibi gözükse de aslında onlar, kendileri farkında olmasalar da yine kâmil mürşidler sayesinde bunu başarabilmişlerdir:

Kim yalnız ve nadir olarak bu yolu aşarsa, yine pîrlerin himmetinin yardımıyla ulaşır. (Mesnevî, I/2973)

Mesnevî'nin pek çok yerinde, bu beytin benzerlerine rastlamak mümkündür. Ancak bu konu, seyr ü sülûk bağlamında incelendiği için burada bu konuları tekrar etmek gereksizdir. Ancak şu kadarını belirtelim ki dış görünüşü itibariyle zor ve sıkıntılı bir süreç gibi gözükse de Mevlânâ'nın ifadesiyle "parçanın bütüne doğru yönelişi" anlamına geldiğinden "dost"un "dost"a doğru seyri kutlu bir yolculuktur. Bu noktada o, "Hani Rabb'in meleklere, 'Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin!' demişti." (Hicr, 15/29; Sâd, 38/72) meâlindeki âyete gönderme yapmaktadır.

Bütüne âşıktır ve bizzat bütündür o. Kendine âşıktır ve aşkını arıyor. (Mesnevî, I/ 1575)

Mevlânâ, bir insanın nâil olabileceği en yüce mertebe olan Allah dostluğuna doğru giden yolun katedilmesi sürecinde, Allah ile insan arasında cereyan edenleri, çoğunlukla âşıkla mâşuk/sevenle sevilen arasında yaşananlar üzerinden tasvir eder. Bu nedenle başta

Mesnevî olmak üzere onun eserlerinin hemen tamamında Leylâ ile Mecnûn vb. büyük âşıklarla mütemadiyen karşılaşmak gayet doğal bir durumdur. Bu tercih, onun ulvî bir mevzuyu hafife almasının bir sonucu değildir. Bilakis o, asıl hitap ettiği kitlenin –varsaydığı- önceki deneyimlerini ve an itibariyle tesiri altında bulundukları ruh hâllerini göz önünde bulundurarak bu yönteme başvurur. Nitekim özellikle klasik dönem tasavvufunda, beşerî aşkı tatmamış kimsenin ilâhî aşka yol bulmasının mümkün olmadığı kabul edilir:

> *Dostların dostu anması kutludur; özellikle biri Leylâ, diğeri Mecnûn olursa. (Mesnevî, I/1560)*

Riyâzet ve Mücâhede

Mürşidin gölgesine sığınıldığında, onun yönlendirmesiyle mürid tarafından dikkatli bir şekilde yerine getirilmesi gerekenler arasında, klasik tasavvuf kaynaklarında riyâzet terimiyle ifade edilen birtakım uygulamalar yer almaktadır. Mevlânâ, nefsin egemenliğine son vermenin bunları titizlikle icra etmeye bağlı olduğu görüşündedir:

> *Nefis bir Firavun'dur, dikkat et! Eski küfrünü hatırlamaması için onu doyurma.*
> *Nefis, ateşin harareti olmadan güzelleşmez; kor gibi olmadıkça demiri dövme, sakın!*
> *Beden açlık olmadan hareket etmez; açlık olmadan etsin dersen, o zaman bil ki dövdüğün, soğuk bir demirdir.*
> *O, Firavun gibidir, kıtlıkta yalvararak Mûsâ'nın önüne öylece baş koyar. (Mesnevî, IV/3620-3624)*

Riyâzet, özgürlüğe uzanan yolda ilerleyen müridin, şahsiyeti üzerinde pek çok müspet tesir icra ettiği gibi ruhun ölümsüzlük kazanabilmesi de yine ona bağlıdır:

> *Bedenin riyâzette/çilede ölmesi diriliştir, bu bedenin eziyet çekmesi ruhu kalıcı yapar. (Mesnevî, III/3364)*

Ruhu özgürleştirme alıştırmaları sayesinde, benliğin temel bileşenleri hâline gelen vasıflar arasında "sabır", Mevlânâ'nın nazarında dikkate değer bir öneme haizdir. Bu itibarla o, hedefe ulaştıran yolda aşka eşlik eden akıl ile sabrı ve bunlar arasındaki ilişkiyi özel bir tarzda ele alır:

Arzuyu sabır gerçekleştirir, acele değil. Sabret! Allah doğruyu daha iyi bilir. (Mesnevî, I/4003)
Kendini de yiğitlikte kendine getir; sabrı, düşünen akla kılavuz yap. Sabrın kılavuzluğu sana kanat olursa canın Arş ve Kürsü'nün zirvesine yükselir.
Mustafa'ya bak, sabır ona Burak olunca onu göklerin yukarısına çekip götürdü. (Mesnevî, VI/3975-3977)

Mükâfat: Hakk'ın Gönüllere İlhamı

Mevlânâ'ya göre, belirli bir arınma ve olgunlaşma evresinin akabinde, "Allah dostluğu" ile şereflenen kul, nihâyetinde, bütün insanlarda potansiyel olarak mevcut olan özel bir bilgi edinme yetisini, işlevsel hâle getirme lütfuna mazhar olur. Bu yolla elde edilen bilgi türü, öncelikle peygamberlere hastır. Nitekim bu durum, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile ilgili olarak Kur'ân'da zikredilmekte ve onun, varlığın geri kalanına üstün oluşunun sebebi olarak sahip olduğu özel bilgi gösterilmektedir: "Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.' dedi." (Bakara, 2/31)

Âdem, "Onlara isimleri haber ver." dersini söyle, Hakk'ın sırlarını inceden inceye açıkla! (Mesnevî, II/3255)
Topraktan olan Âdem, ilmi Hak'tan öğrendi; yedinci semâya kadar –her yeri– ilimle aydınlattı. (Mesnevî, I/1013)

Peygamberlerden sonra bu tür bir bilgi, Allah dostları için söz konusudur. Zira onlar peygamberlerin gerçek vârisleridir:

Hak dedi: "Hayır. Dahası soylar değer değildir, üstünlüğün kıblesi sakınmak ve takvâdır.
Bu, soylarla elde edilen geçici dünya mirası değildir, ruh mirasıdır.
Bilakis bu, peygamberlerin miraslarıdır. Bunun vârisleri takvâ sahiplerinin canlarıdır." (Mesnevî, I/3398-3400)
Ey oğul! Velîler, Hakk'ın çocuklarıdır, hazır bulunan ve bulunmayandan çok haberlidirler. (Mesnevî, III/79)

Diğer bilgi edinme araçlarıyla edinilenle kıyaslanması mümkün olmayan bu bilgi türü "dost"tandır ve "dost"a kılavuzluk eder. Şaşırtmaz ve yanıltmaz. Bilakis emin kılar ve hedefe ulaştırır:

Halktan gizlemek için sûfiler anlatırken ona "gönül vahyi derler."
Onu gönül vahyi farzet, gönül Hakk'ın baktığı yerdir. Gönül
Ondan haberdarsa nasıl hata olur?
Ey mü'min! Allah'ın ışığıyla görür oldun, hata ve yanılmadan güvendesin. (Mesnevî, IV/1852-1854)

Mevlânâ, *Dost* ve *Yâr*'e doğru yol alıp belli düzeyde de olsa hakikatte yüzleşenlerin, hakikat olanların eziyete uğrayıp, yapayalnız da kalsalar tuttukları yoldan ayrılmadıklarını özellikle vurgular. Aslında onlar için bundan farklı bir hareket tarzı düşünülemez. Şu hâlde, bir an evvel "yâr"e kavuşmak isteyen herkes aynı minval üzere hareket etmelidir:

Öyleyse bil ki gökten gelen mübarek su gönüllere vahiydir ve sözün doğruluğudur.
Biz yine o tay gibi ırmak suyu içiyoruz, o kınayan vesveselere doğru bakmıyoruz.
Peygamberlerin takipçisisin, yol al, insanların bütün yermelerini hava say.
Yol almış olan efendiler, köpeklerin sesine hiç kulak verdiler mi? (Mesnevî, III/4315-4319)

Velîleri ve Makamlarını Tanımak

Kâmil/olgun olma vasfını kazanarak "gerçek insan" olma hüviyetine kavuşan "velî", mensubu olduğu toplumun diğer fertleri tarafından bu kimliğiyle bilinebilir mi? Mevlânâ, zor ve sıkıntılı bir bir süreçten geçerek yaratılış gayelerine uygun formlarına kavuşmuş olan Allah dostlarının, henüz olgunluğa erememiş ruhlar tarafından fark edilemeyeceklerini belirtir. Bu durum onlar için asla bir eksiklik değildir:

Bilinmemelerini eksiklikten düşünme çünkü Allah, onların canı için intikam alır. (Mesnevî, III/80)
Başka bir topluluk çok gizlice hareket eder, görünen halk arasında hiç ünlü olurlar mı?
Bütün bunlara sahiptirler ama onların ululuğuna hiç kimsenin gözü bir an düşmez.
Hem kerâmetleri hem de kendileri gizlidir, adlarını abdal da duymaz. (Mesnevî, III, 3103-3105; s. 385)

Velîler bazen de mânevî konumlarını bilinçli olarak gözlerden ırak tutmak amacıyla asıl kimliklerini "dîvâne" kisvesi ardında gizlerler.

Bir velî, sana yüz binlerce gaybı ve gizli sırları söylese;
O anlayış ve bilgi sende yoksa gübreyi öd ağacından ayrı bilemezsin.
Ey kör! Velî kendini delilikle perdelerse onu nasıl tanıyacaksın? (Mesnevî, II/2332-2334)

Bu bilinmezlik ve tanınmazlık durumundan dolayı velîler zaman zaman çeşitli eziyetlere maruz kalırlar. Zira ilâhî aşk, tâlibi, Allah'ın onu sınamak ve ruhunu arıtmak için göndereceği bütün ıstıraplara ve belalara katlanmaya, hatta onlardan zevk almaya götürür. Öte yandan, bu durum, sıradan bir nazarla yaklaşıldığında eziyetmiş gibi gözükse de Mevlânâ'ya göre ilâhî planda işin rengi hayli farklıdır:

Ey –sevgili–! Senin cefân tâlihten daha güzel, senin intikamın candan daha sevgilidir. (Mesnevî, I, 1567; s. 87)
O nedenle değerli kişilerin üzerinde belalar çoktur çünkü sevgilinin latifeleşmesi, güzellerle fazla olur. (Mesnevî, VI/1108)

Durum böyle olmakla birlikte, Mevlânâ, dostlarının eziyete maruz kaldığı kimi zamanlarda, onlara düşmanlık edenlerin bu eylemlerini, Allah'ın karşılıksız bırakmayacağını söyler:

Allah adamının gönlü dertlenmedikçe Allah hiçbir milleti rüsvâ etmez. (Mesnevî, II/3098)

Velâyet konusunda sûfî çevrelerce genel olarak kabul edilen bir velîler hiyerarşisinin varlığını ikrâr eden Mevlânâ, meselenin detaylarına girmeksizin yer yer söz konusu tartışmalara göndermelerde bulunarak kendi kanaatini açık bir şekilde ortaya koyar. Ona göre velâyet seçkin bir zümreye özgü olmadığı gibi belli bir zamanla da sınırlı değildir:

Sonra her devir için bir velî vardır, böylece kıyâmete kadar deneme süreklidir.
Güzel huyu olan kurtulur, cam gönüllü olan kırılır.
O hâlde, diri ve faaliyette olan imam/önder o velîdir.
İster Ömer'in neslinden ister Ali'nin soyundan olsun!
Ey yol arayan! Doğruyu bulan ve doğruyu gösteren odur.
Hem gizlidir hem yüzünün önünde oturmuştur.
O nûr gibidir, akıl onun Cebrâil'idir.
Ondan aşağıdaki velî, onun kandilidir. (Mesnevî, II/812-816)

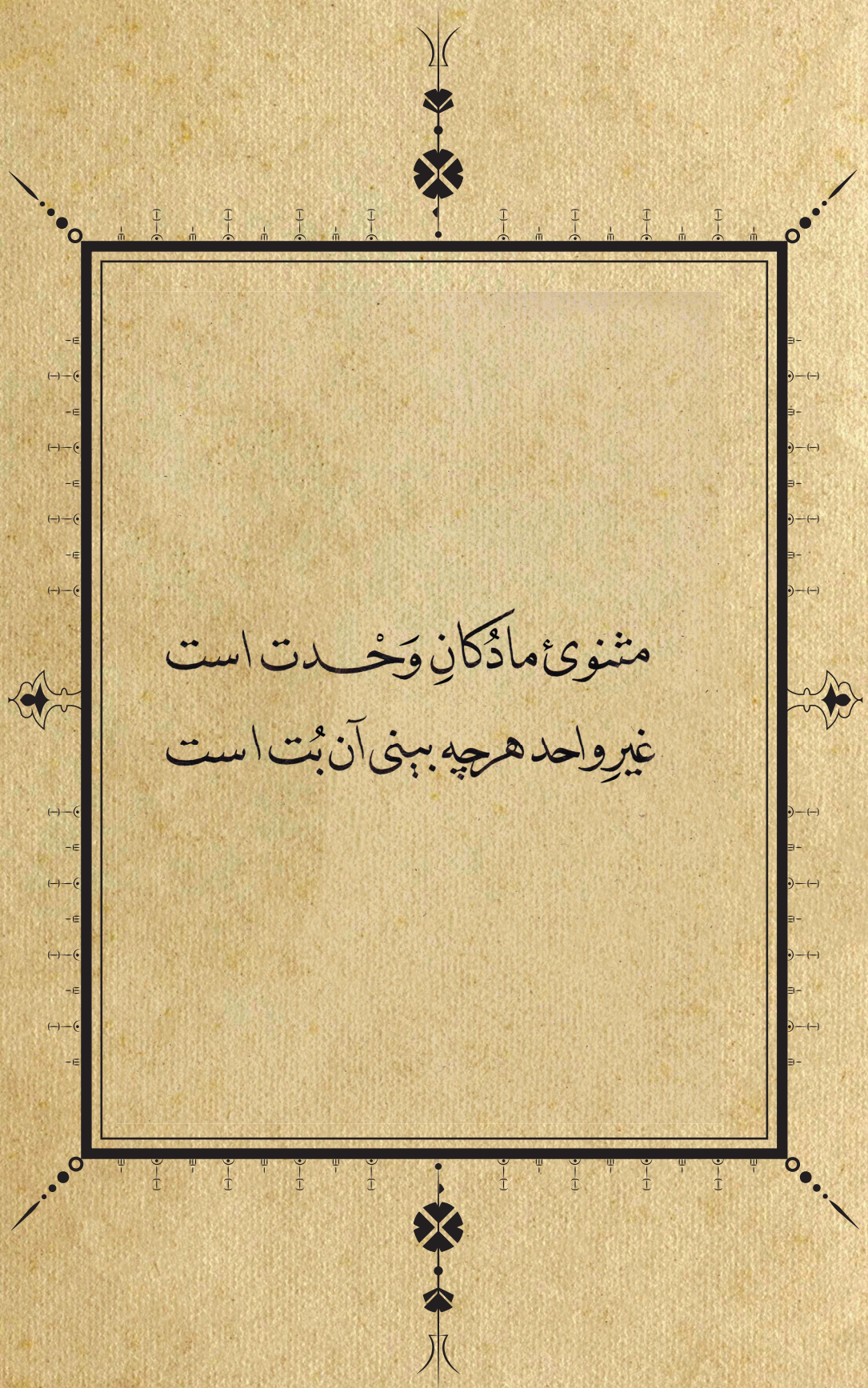
Allah ile dostluk nimetine nâil olan âşıkın artık yegâne arzusu vardır: Dostunun "rızâ"sını dâim kılmak. Düşüncesini buna teksif eden ve eylemlerini bu doğrultuda şekillendiren âşık için onu razı edecek olan hüküm eşittir, birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Zira bu makamda hiçbir menfaat gözetilmediği gibi âşıklar arasında ihtilaf ve ayrılık da yoktur: "*Aşk dini, bütün dinlerden ayrıdır. Âşıklar için din ve mezhep Allah'tır.*" (*Mesnevî*, II/ 1760) ve "*Âşıkların varlıkla işi yoktur, âşıkların sermayesiz kârı vardır.*" (*Mesnevî*, III/3020)

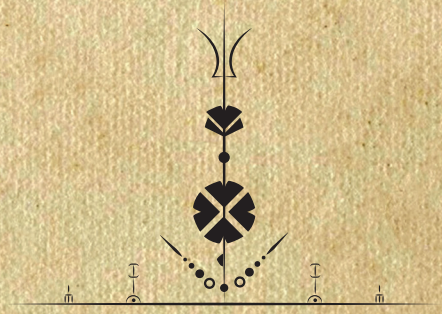
Nihâyet Mevlânâ, vasıflarını dile getirmek için ne kadar gayret ederse etsin, sözün kifayetsiz kalacağını ima edercesine, "Allah dostu"nu kısaca şöyle tanımlar:

Sûreti insan, ancak mânası Cebrâil'dir. (*Mesnevî*, IV/1506)

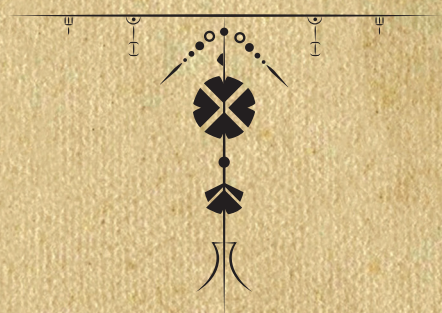
BİBLİYOGRAFYA

Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Muhyiddîn İbn-i Arabî'de Tasavvuf Felsefesi* (çev. Mehmet Dağ, İstanbul, 1998 (s. 101-109); a. mlf., *et-Tasavvuf es-Sevretü'r-rûhiyye fi'l-İslam,* Beyrut ts. (s. 278-303);Çift, Salih, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul, 2008 (s. 361-369); a.mlf., *Tasavvufta Sevgi ve Ümit Yolu Yahyâ b. Muâz er-Râzî,* Bursa, 2011 (s. 112-114); Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfü'l-mahcûb. Hakikat Bilgisi* (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982 (s. 326); Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Mevlânâ Celâleddin,* İstanbul, 1985 (s. 191-211). Halman, Hugh Talat, *Where the Two Seas Meet,* Louisville, 2013 (s. 53 vd.); Kieckhefer, Richard; Bond, George D (ed.); *Sainthood, ıt's Manifestations in World Religions,* Los Angeles, 1990 (muhtelif sayfalar); el-Kuşeyrî, Abdülkerîm, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfâvî), Cidde, 2017 (s. 553-558); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2007; Schimmel, Annemarie, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill, 1975 (s. 22-23; 214-228); Zerrinkûb, Abdülhüseyn, *Sûfî Mirasın Değeri* (çev. Ahmet Çelik), İstanbul, 2017 (s. 154-157)

مثنوی ما دُکانِ وَحْدت است
غیرِ واحد هرچه بینی آن بُت است

“Bizim *Mesnevî*miz vahdet (birlik) dükkânıdır,
(onda)Bir’den başka ne görürsen, o puttur.”

(*Mesnevî*, VI/1528)

Tevhid: İlâhî Aşk

Prof. Dr. Abdurrezzak Tek

Tevhid: İlâhî Aşk

Sûfilerin bakışıyla tevhid, Allah'tan başka her şeyi kalpten çıkarıp bunların yerine Allah'ı ikâme etmek; yalnızca Hakk'ı görüp ona yönelmeye mâni olan şeylerden kurtulmaktır. Bu, aynı zamanda Allah'tan başka hakiki fâilin olmadığını; yaratma, rızık verme, hayat, ölüm, zenginlik ve fakirliğin hep onun kudreti ile gerçekleştiğini idrak etmektir.

Böyle bir idrak, her varlıkta Allah'ı görebilmeyi gerekli kılar. Zira onun nuru her şeyi kuşatmış olup bütün nurların kaynağıdır. Gerçek nur Allah olduğu gibi gerçekte varlık da Allah'a aittir. Allah bizâtihi var olan ve başkalarının varlığı kendisine bağlı Hayy ve Kayyûm'dur. Her şeyin kaynağı odur ve Kur'ân'ın sıkça belirttiği üzere, her şey ona döndürülecektir (bkz, Yâsin, 36/83).

Bu hakikati kavrayan tevhid ehli, ondan başka varlığın olmadığını, onun zâtının dışında her şeyin helâka mahkûm olduğunu bilir. Mahlûkatın üzerine nakşolunmuş ilâhî yazıyı okur, mevcudatta Allah'ın tek ve biricik oluşuna işaret eden delilleri apaçık görür. Kâinatın, ilâhî isim ve sıfatların tecelligâhı olduğunu müşâhede eder. Bu sayede hakikatte fiil, sıfat ve varlığın ona ait olduğu bilincine ulaşır. Böylece sadece Allah'a yönelir, yalnız ondan korkar, ondan umar ve ona güvenir; âleme Allah için bakar, âlemi Allah ile tanır ve âlemde yalnızca Allah'ı görür.

Mutlak Birlik: Varlık ve Varoluş

Mevlânâ'nın tevhid anlayışı da bu çerçevede, mü'minlerin vahdaniyet sıfatına sahip bir Allah'a inanmakla birlikte, bu sıfata sahip olan Mutlak Varlık'ın tecelli ve fiillerini, kendi benliklerinde (*enfüs*) ve kâinatta (*âfâk*) görebilmelerine dayanır. Her ne kadar enfüs ve âfâkta zâhiren çeşitlilik görünse de esas olan birliktir. Zira Hakk'ı arayan herkesin yolları, hâlleri, sözleri ve hareketleri görünüşte başka başka ve çeşitli ise de maksat bakımından hepsi de bir şeyi yani Allah'ı aramanın, onu dilemenin peşindedir. Şu hâlde maksada bakılacak olursa kesret/çokluk kalmaz. Çünkü ondan başkasını görmek, şehâdet âleminin verdiği bir yanılmadan ibarettir; asıl olan tevhiddir. Mevlânâ'nın ifadesiyle, "Bir yerde yanan ışıkların sayısı on da olsa senin yüzüne vuran aydınlık birdir. Elma suyunu, yüz elmayı sıkmakla elde etsen de o, bir tek elma

suyudur. Şu hâlde birlik âleminde ikilik veya çokluk olmaz. Orada, Hak vücudundan başka varlık bulunmaz. Sen gözlerine çok renkli ve çok çeşitli görünen eşyaya dikkatli bak! Onların çeşitlilikleri içinde ışıldayan birliği görmeye çalış. Yolların hepsi bir tek eve çıkar. Binlerce başak, bir tek tohumdan meydan gelmiştir. İyi bilin ki işler sonunda Allah'a döner." (*Mesnevî*, I/ b. 680-685)

Mevlânâ'ya göre tevhidin hakikati, benliğin bir kenara bırakıldığı, Hak'tan başka her şeyin unutulduğu, görülmediği birlik hâline yani fenâfillâh mertebesine ulaşmayı ifade eder. Amaçlanan bu birlik, elbette vücûdî (*ontolojik*) bir birlik değil; hâle dayalı bir birliktir, yani insanın kendine ait süflî ve olumsuz özelliklerinden kurtularak ilâhî sıfatlarla donanmasıdır. Bu nedenle tevhidin hakikatine ermek isteyen kimse, kendi benliğinin ve bedeninin bağlarından kurtulup fenâ mertebesine ulaşmalıdır. Fenâya ermeye çalışan sâlik, bir taraftan kötü vasıflarını tamamen Hakk'ın sıfatları içinde eritmeye çalışırken, diğer yandan kendi hür irâdesinin varlığına da sahiptir. Zira burada kastedilen, fenâ mertebesinden sonra kulun irâdesiz olarak varlığını sürdürmesi değil, irâdesi ile fenâda kalmayıp bekâ mertebesine ulaşmasıdır.

Fenâ mertebesiyle ilişkilendirilerek izah edilen tevhid anlayışında, kâinattaki her şeyde birlik ve vahdeti görebilmek vardır. Örneğin Mevlânâ, dünyadaki arzu ve arayışların kaynağında bile bir birliğin olduğunu şöyle izah eder: "İsteklerde ve yönelişlerdeki çokluk sadece görünüştedir. Gerçekte insanı cezbeden, çeken birdir, fakat çokmuş gibi görünür. Görmüyor musun ki bir insanın türlü türlü, yüzlerce arzusu vardır. 'Tutmaç isterim, börek isterim, helva isterim, kızarmış et isterim, meyve isterim, hurma isterim.' der. Hâlbuki bu söylediği ve saydığı şeylerin aslı birdir. O da açlıktır. İnsan doyunca, 'Bunların hiçbirini istemem.' der. O hâlde anlaşılıyor ki on ve yüz sayıları yoktur, sadece bir vardır. On ve yüz, birlerin bir araya gelmesinden oluşur. Fakat açken şaşkınlığın tutar da bir yemeği yüz bin yemek görürsün." (*Mesnevî*, VI/3668-3669) Görüldüğü üzere Mevlânâ'ya göre, Allah dışındaki varlıklardan kalbini koparark bakışını Hakk'a çeviren ârif, gözünde ikiliğin olmadığı ve böylece âlemde olan biten her şeydeki birliği gören kimsedir.

Varlığımız sensin, biz yoklarız. Fâni sûretlerde kendini gösteren Mutlak Varlık sensin.

Haddizatında Mutlak Varlık, zâtını tanıtmak istemiş, kendindeki bilinmezliği açmış, isim ve sıfatlarıyla varlığını ızhar ederek âlemleri zuhura getirmiştir. Âlemdeki şeyler yani mevcudât, onun değişik mertebelerdeki tezâhür ve taayyünlerinden ibarettir. Mevlânâ, mutlak birlikten çokluğun nasıl ortaya çıktığını şöyle dile getirir: "Biz vaktiyle ezel âleminde iken tek bir cevher hâlinde idik. Allah, bütün görünenleri bu cevherden yarattı. Biz, o cevherdeyken gün ışığı kadar ak, sular kadar berraktık. Öylesine nurdan ibarettik. İlâhî nur, Hakk'ın ezelî ilminde kalenin burçları ve onların gölgeleri gibi çok sayıda şekiller ve sayılarla belirdi. Sonra bir alt mertebede nurlar ve ruhlar hâline girdi. Bu ruhanî vücut mertebesinde de her ruh istidadına göre birbirinden ayrı bir şahsiyetle seçildi. Âdem ve Havva yaratıldıktan sonra, ruhların insan vücudu denilen bir ten kafesinde belirmeleri de hep böyle oldu. Her ruh, geçici bir vücut elbisesine büründü.

Mevlânâ, yaratılışı, durağan bir iş veya bir kez olmuş, bitmiş bir hadise olarak görmez. Ona göre bütün âlem her an yeniden yaratılmakta, ilâhî feyiz sürekli ve kesintisiz olarak âlemi var kılmaktadır. Bir an feyzin kesildiğini varsaysak âlem anında yok olurdu. Mevcudât kendi başına varlığını devam ettiremeyeceğinden her an Hakk'a muhtaçtır. Kevn ve fesâd âlemi olan, dünyadaki her bir sûretin oluşunda bir bozuluş, bozuluşunda ise bir oluş söz konusudur.

> *Sen, her göz açıp kapama da ölüp diriliyorsun. Her nefeste dünya yenilenir. Fakat biz, dünyayı öylece durur gördüğümüzden bu yenilenmeden haberdar olmayız.*

Onun bu düşüncesi, Hakk'ın eşya ile doğrudan ilişkisini ve eşya ile beraberliğini ifade eder.

Mutlak Birliğe Ulaşmanın Yolu: İlâhî Aşk

Mevlânâ'nın nazarında, tevhide ulaşmanın yolu Mutlak Varlık'a duyulan aşk ve muhabbetten geçer. Zira ona göre aşk sen-ben vehmini ortadan kaldırır. Bu sayede, bir an için, her şeye yabancı olan benlik, yine bir an her şeyle bir olduğunu görür; varlıktan kendini ayıramaz, çokluk tamamen ortadan kalkar. Aşk sayesinde, topraktan yaratılan insan yükselir, eflâkî olur, göklere çıkar. Aşk; sönmeyen, sürekli tazelenip yenilenen, her türlü nefsanî hastalığı iyileştiren en güçlü iksirdir.

Hak'la olmanın yolu aşktan geçer, zira kişi sevdiği ile beraberdir. Aşk, gerçekte kâinatın ruhudur. Aşk olmasaydı, varlık olmaz, yerler ve gökler yaratılmazdı. Meleklere ve daha ötelere yükseliş, ilâhî sırlara âşina oluş, aşka bağlıdır. Akıl, insanı cennet arzusu ve cehennem korkusuyla kulluğa yöneltirken aşk, "Bana seni gerek, seni" dedirtir. Ancak aşkın da kendine has elemi vardır. Aşkın elemine dayanabilmek, bu uğurda yanmak ve kemal hırkasını giymek için yegâne ilaç sabırdır. Sabrı olmayanın aşktan nasibi yoktur.

Aşkın ateşinde yanmak ve kemal ehli olmak, dervişin Hakk'a yolculuğunda sahip olması gereken iki önemli haslettir. Çünkü yanmada, aşkın kavurucu harareti ve olgunlaştırıcı etkisi vardır. Aşkın tasavvufta üst değer oluşu, dervişi bütün kötü huylarından tasfiye edebilen güçlü bir iksir olmasından ve onu en kestirme yoldan, hızlı bir şekilde tevhide ulaştırmasından ileri gelmektedir.

İnsan; toprak, su, hava ve ateşten oluşan anâsır-ı erba'a kökenlidir. Bu unsurlar tenin ve bedenin, aşk ise ruhun ve gönlün gıdasıdır. Maddî gıdalarla beslenen bedenler toprağa verilecek kurbanlardır. İnsanı insan yapan ise toprakta çürümeyen ilâhî kaynaklı varlığı, ruhu ve gönlüdür. Aşk, fâni canı ebedî kılar.

Mevlânâ'ya göre, ruhlar ilâhî menşeli olduğu için Allah'a âşıktır. Hakk'a âşık olan gönlün ise yanıp kavrulmaktan kurtuluşu yoktur. Aşk derdini yaşayan Mevlânâ, "Allah'ım! Kader gereği bana verdiğin ıstıraplardan kaçmam, şikâyet etmem, seni seviyorum. Çünkü senin aşkının ateşinle yanmayan gönül hamdır." der. Aşk, yaşanılarak öğrenilen ve anlaşılan bir duygu olduğu için kendisinden aşkı soranlara, "Ben ol da bil!" karşılığını vermiştir. Onun nazarında aşk, ötelerden gelen bir misafirdir ve o, aşkı uğruna gönlünü kurban etmeye hazırdır. Aşk, kişinin en sevdiği şeyi sevgilisi için verebilmesidir. İnsanın canından daha sevgili ne olabilir ki? Âşıkın işi, can feda etmektir.

Öte yandan Mevlânâ, aşkı yaşamayanlardan, yaşamadığı için de anlamayanlardan dertlidir: Aşka dair ne söylesem içi yanmayanlar, âşık olmayanlar anlamazlar ki... Aşk sırrını anlamayanlar, gözlerinin, gönüllerinin körlüğüne rağmen keşke aşk ateşinde yanıp kavrulsalardı. Ama aşk ateşiyle kavrulmak da bir istidat ve kabiliyet işidir.

Ham kişiyi pişirecek, olgunlaştıracak olan aşktır. İnsan mânevî bir mertebeye ulaşmak istiyorsa aşk ile yanmalıdır. Pişen bozulmaktan kurtulur, yanan etrafına nur saçar. İnsanın pişmesi aşkla da olur, dertle de olur. Her hâlükârda pişen, yanan ve olan, Allah'ı tesbih etmekten geri duramaz. Allah'a kulluk aşkın tezahürüdür. Hem Hakk'a âşık olduğunu söyleyeceksin hem de kulluk etmeyeceksin! Bu, mümkün müdür? Âşıkın özelliği, sevgili nasıl isterse öyle olmaktır. Gerçek âşık, Allah uğrunda benliğindeki kötü vasıfları silerek, fikri-zikri Allah hâline gelmiş kişidir. Bir kimsenin Hak âşıkı olduğunu söylemesi büyük bir iddiadır ve bu iddia beraberinde değişimi gerektirmektedir. İbadet ve taatin değeri ise aşkla ortaya çıkar, aşk olmadan yapılan kulluk makbul değildir. Bu nedenle ameller içinde en değerli olan aşk ve muhabbettir. Kıyâmet gününde tüm ameller teraziye konurken, teraziye sığmayacak olan aşktır. Nitekim Hz. Ebubekir'in, ümmetin fazilet yönünden en önde geleni olması, ibadetlerinin çokluğundan değil, Allah'a olan sevgisindendir.

Âşıkın gözünde sevgiliden gelen her şey makbul ve değerlidir. Âşık olduğunu söyleyip de bu uğurda çektiği sıkıntılardan şikâyetçi olanlar iddialarında samimi değildir. Bu sebeple Mevlânâ, "Ey can! Sevgilinin belasından, zahmetinden ve mihnetinden kaçma! Belalara uğramaz ve ıstırap çekmezsen pişmez, ham kalırsın." uyarısında bulunur.

Ben yandım, kül oldum. Hatta külüm de yok oldu. Fakat sevgilim! Senin aşk ateşinde tekrar yanmak arzusuyla külüm yeniden canlandı. Bu böylece binlerce defa tekrarlandı durdu.

Mevlânâ, aşktan bahsederken öncelikli olarak elbette ilâhî aşkı kastetmektedir. Bununla birlikte mecazî ve beşerî aşka da önem verir. Çünkü ona göre mecazî olanla hakiki olan arasında bağ vardır; mecazî aşk, insanı ilâhî aşka taşıyabileceğinden değerlidir. Kıymetiyle birlikte mecazî aşkta takılıp kalmayıp hakiki olana da geçmek gerekir. Kişi fâniye duyduğu aşkta kararlı, vefalı, samimi ve sadakat içinde olduğu sürece, mecazî aşk onu ilâhî aşka götürecektir.

Fâni olan aşk ebedî değildir. Daima diri ve bâki olana âşık ol. Onun aşkını iste. Zira bütün peygamberler ve velîler bu aşkı iksir bildiler.
Bu aşka bende kabiliyet yok deme. Kerem sahibinin ihsan etmediği bir nesne yoktur.

İlâhî Aşkın Öznesi: İnsan

Mevlânâ'ya göre yaratılışın bir gayesi vardır ve âlem bir maksat için var olmuştur. Sûfilerin eserlerinde hadis olarak sık sık naklettikleri, "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, insanları yarattım."[18] ekseninde dile getirdiği bu düşünce ile âlemin varlık sebebi olarak ilâhî kemalin zuhurunu gösterir. İnsan ise bu maksadın gerçekleşmesinde yegâne vasıtadır. Zira o, ilâhî isim ve sıfatların zuhur mahalli olan âlem aynasının cilasıdır. Elbette burada insandan kastedilen öncelikle Hz. Peygamber ve onun temsîlinde bütün insanlardır.

Bu nedenle insanı ve hakikatini bilmek, mutlak birliğin ve ilâhî aşkın anlaşılmasında temel bir rol oynar. İnsan, maddî ve mânevî yönü itibariyle bünyesinde akıl ve şehvet gibi zıt kuvvetleri bir arada bulunduran yegâne varlıktır. Bu kuvvetlerden bir kısmı, diğerine daima üstün gelmek durumunda olup insanın mertebesi de buna göre belirlenir. Aklı şehvetine üstün gelen meleklerden daha yüksek, şehveti aklına galip gelen ise hayvanlardan daha aşağı bir mertebededir. Bu açıdan bakıldığında, Mevlânâ'ya göre dünyevî her türlü nimet, insanın hayvanlık tarafının nasibidir ve o yönünü kuvvetlendirir. Sırf dünya peşinde koşulması, asıl olan insanlık tarafının günden güne azalmasına neden olur. Süflî her türlü arzu ve istekler, insandaki hayvanî yönü geliştirirken, öz durumunda olan insanî yönün gıdası ise ibadet, ilim ve hikmettir. Mevlânâ, insanın bu yönüne dikkati çekerek varlık kategorisi bakımından onun çift yönlü oluşunu *Fîhi Mâ Fîh* isimli eserinde şu cümlelerle dile getirir: "Birincisi, sırf akıldan ibaret olan meleklerdir ki, onların yaratılışı ibadet ve itaati gerektirir. İkincisi, hayvanlar sınıfıdır ki bunlar sırf şehvettir [nefsânî arzulardır]. Kendilerini kötülükten alıkoyacak akılları yoktur, dolayısıyla sorumlulukları da yoktur. Üçüncü olarak akıl ve şehvetten oluşan zavallı insan kalır. Yarısı melek, yarısı hayvan; yarısı yılan, yarısı balıktır. Balık olan kısmı onu suya doğru çeker, yılan tarafı ise toprağa. Bunlar birbirleriyle keşmekeş içinde kavga etmektedirler. Aklı şehvetine galip gelen meleklerden üstün, şehveti aklına hâkim olan hayvanlardan aşağıdır."

Mevlânâ, dünyevî işlerden elde edilen arzu ve zevklerin tümünü, tırmanılan bir merdivene benzetir. Merdiven, basamakları üzerinde oturmak için değil, basılıp geçmek içindir. Arzular

18 Daha önce geçtiği üzere hadis değildir ama anlamı, "Cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) âyetine mutâbıktır.

da merdiven basamakları gibi bir gayeye varmak amacıyla kullanılmalıdır. Arzularında huzur ve mutluluk arayanlar, merdiven basamağında rahat etmeye çalışan kimseler gibidirler. Bahtiyar olan kimseler ise ömürlerini bu merdiven basamaklarında ziyan etmeyip gayelerini görebilen kimselerdir.

Öte yandan, Mevlânâ açısından insanın maddî varlığı tamamen değersiz de değildir; sûretiyle mânası, bedeniyle özü beraberdir. Dolayısıyla insan canıyla, teniyle muazzezdir; korumaya, saygı gösterilmeye, hak ve hukuku gözetilmeye layık bir varlıktır. Nitekim, "*Kim bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur.*" (Mâide, 5/32) âyeti bu hususu ifade etmektedir. Mevlânâ, insanları zaaflarına ve hatalarına göre değil, niyet ve himmetlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Ona göre, insanlardan yüzde yüz hayır ve fazilet beklenmez. Denizin dibindeki inciler, çakıllarla karışık olarak bulunur. Altın da toprağın içinde kum ve taşlarla karışık hâldedir. Övünülecek şeyler de ayıplar ve kusurlar arasında, onlarla karışmış hâlde bulunur. İnsan bazen melekler seviyesine yükselirken, bazen de hayvandan daha aşağı bir mertebede bulunabilir. Rengi, kavmi, ırkı, kabilesi ne olursa olsun, her insan dalâletten kurtulup doğruyu bulabilme istidadı taşıdığından dolayı aziz ve kıymetlidir.

Bazen melekler bizim temizliğimizi kıskanır,
Bazen de şeytanlar bizim kötülüğümüzden sakınır.

Böyle olmakla birlikte, Mevlânâ'nın gözünde ruh ve beden bütünlüğü açısından bakıldığında asıl olan insanın mânevî yönüdür. Mânevî yön ihmal edilip sadece bedensel yönle yetinilirse maksat hâsıl olmaz. Hâlbuki insan, özünde büyük bir cevher taşımaktadır. İnsanın değeri, Hak'tan bir cüz taşımasından dolayıdır, yani Hak'la ilişki kurabilmesine olanak sağlayan yönünün olması sebebiyledir. Fakat çoğu insan kendisini üstün kılan, Hakk'a ulaşmasını sağlayan bu hakikatten habersizdir; bâtınını kapatan perdeler ve karanlıklar kendisindeki o bilgiyi okumasına imkân vermez.

Sen değerinle iki âleme bedelsin. Ama ne yapayım ki kendi değerini bilmiyorsun.
İnsan değer bakımından Arş'tan üstündür. Onun gerçek değerini söylesem ben de yanarım, dünya da.
Ama ne yazık ki insan değerini bilmedi, kendini ucuza sattı. İnsan aslında çok değerli bir atlas kumaş iken tuttu kendini hırkaya yama yaptı.

Mevlânâ'ya göre, Hakk'ın isim ve sıfatlarının en mükemmel tecellîgâhı olma istidadını taşıyan insan, daima kendi özünde gizlenmiş olan bu hakikati ortaya çıkarmak için uğraşması gerekirken, çoğu zaman bundan uzak kalmaktadır: "Gelelim şimdi sana... Kendimi yüksek işlere veriyorum. Hukuk, felsefe, astronomi, tıp ve daha başka ilimler okuyorum, öğreniyorum diye bahaneler gösteriyorsun. Unutma ki bunların hepsi temelde senin içindir. Fakat senin yemek ve uykuyla beslediğin bedeninden başka beslemen gereken bir hakikatin daha var. Sen ise bu yönünü unutmuş sadece bedeninle meşgulsün." Dolayısıyla insan asıl yapması gereken işin, değerini ayaklar altına düşürmeyecek ve kâinattaki yerini açıklayacak bir hedefin peşinde koşmalıdır. Mevlânâ, bu tür bir gayesi olmayanların durumunu şu örnekle anlatır: "Meselâ bir padişah seni belirli bir iş için bir köye gönderse, sen de gidip yüzlerce iş yaptığın hâlde onu yapmadan dönsen, esasen hiçbir şey yapmamış sayılırsın. İnsan da bu dünyaya bir iş için gelmiştir ve gayesi odur. Eğer onu yapmazsa hiçbir şey yapmamış olur." Kendinden haberdar olan insan ise ilâhî emanetin gereklerini yerine getirmeye çalışan insandır. Öte yandan Mevlânâ, insanın metafizik hakikati ile olan ilişkisinin ve meşguliyetinin, onu, dünyadaki diğer işlerinden alıkoymayacağının da altını çizer.

İnsanın Aynası: Gönül

"İnsanın hakikatini barındıran ve nûrânî bir latife" olarak tarif edilen gönül, Arş'ın nuruyla aynı nurdan yaratılmış olup melekût âlemindeki Arş'ın insandaki mukabilidir. Bu yönüyle gönül, *Arş-ı Ekber* (En Büyük Arş) olarak tanımlanır ve hem mülk hem de melekût âlemlerini kendinde barındırma istidadına sahiptir. Hadis olmadığı hâlde, hadis teorisyenlerince anlamının doğru olduğu vurgulanan, "*Ben yere göğe sığmam, ancak mü'min kulumun kalbine sığarım.*" kudsî hadisi,[19] onun bu istidadına işaret etmektedir.

Gönül, taşıdığı bu istidat sebebiyle insanı değerli kılan, hakikatini ifade eden ve Allah'ın halifesi yapan yönüdür. Zira âlemde bulunan her şey gönülde mevcut olduğu gibi, gönülde bulunan her şey de âlemde mevcuttur. Mevlânâ, varlık âlemini gönlün bir sûreti, gönlün ise o sûreti var kılan mâna oluşunu şöyle ifade etmektedir:

19 Bu hadis için genelde "Nebî'den (s. a. v.) geldiği bilinen bir isnadı yoktur ama anlamı doğrudur." hükmü verilmektedir. Ve anlamı "Mü'min kulumun kalbi bana imân ve marifeti kapsar."dır. Bkz. Aclûnî, II/195.

Gökler görünüşte yüksek görünmektedir. Fakat mânevî yükseklik ve hakiki ulviyet temiz ruhlara mahsustur.

Görünüşte yükseklik cisimlerindir, fakat mânaya nisbetle cisimler isimlerden ibarettir.

Gönül öyle bir varlıktır ki bu yedi gök gibi yedi yüz tanesini oraya koysan kaybolur gider.

Mevlânâ'ya göre gönül, sonsuza açılan bir pencere olup göklerin yolu gönülden geçer. İlâhî isimlerin göründüğü yegâne ayna olan kâmil insanın gönlü, Allah'ın nazargâhıdır. Ancak burada şu hususa dikkat etmek gerekir ki, her insanda gönül denen mânevî bir alan olmasına rağmen, Allah'ın tecelli edeceği bildirilen Arş tabiatlı gönül, sıradan insanın gönlü olmayıp masivadan temizlenerek ilâhî nurun mazharı hâline gelmiş kemal sahibi kimselerin gönlüdür. Dolayısıyla ilâhî nurdan yoksun olan gönüller gönül denilmeyi hak etmemektedir.

Bir gönülde gönül nuru olmadı mı o gönül, gönül değildir. Bir bedende ruh yoksa o beden topraktan ibarettir.

Bir kandilde can nuru yoksa kirden ve pislikten ibarettir. O sırçaya kandil deme artık.

Mevlânâ, insanların dünyada iken oluşturdukları gönül latifelerine göre âhirette mükâfat veya ceza göreceklerine dikkati çeker. Dünyada iken insanda faaliyette bulunan ruh, kendi aslına döneceği gibi, beden de kendi aslı olan toprağa dönecektir. İnsanın elinde kendi varlığı adına kalacak tek şey gönlüdür. Nitekim dervişin tasavvufî terbiyesi süresince gayesi, kazandığı bir amel yahut hüneri Allah'a sunmak olmayıp masivadan arınmış saf bir gönülle ilâhî huzura çıkmaktır. Vuslata ulaştığında değerli zannettiği amellerinin, hünerlerinin o varlık boyutunda hiçbir ehemmiyetinin olmadığını anlar. Çünkü gönle inmeden sûreten yapılan ibadetlerin Hak katında bir değeri yoktur; Allah sûrete değil, gönle bakmaktadır.

Mala, mevkiye âşık olan gönül ya bu toprağın ya da kara suyun esiridir.

Yahut da karanlıklarda hayallere kapılmıştır, hayallere tapıp durmaktadır!
O nur denizinden başkası gönül olmaz. Gönül hem Hakk'ın nazargâhı olsun hem de kör, hiç imkân var mı buna!

Gönlün oluşumunu tamamlaması, Hakk'ın nurunun o gönle tecellîsine bağlıdır. Bu süreçte ise olması gereken şey, Hakk'a karşı daima niyaz ve huzur hâlinde bulunmaktır.

Mevlânâ, gönlün *mânen* hasta düşebileceğini de belirtir. Gönlün aslî fonksiyonunu yitirerek hastalanmasının sebebi, insanın rızık kaygısından doğan iç huzursuzluğu ile heva ve arzularından doğan hırsıdır. Çünkü bu hırs, çoğunlukla kişinin fiziksel varlığının istek ve arzularından beslenmektedir. Hâlbuki gönlü hastalıktan kurtarmak için onu her türlü nefsanî arzu ve istekten temizlemek gerekmektedir. Bu da gönle gönülden yapılacak bir yolculukla mümkündür.

Âdem'in buğdaya hırsı artınca bu hırs, gönlünden sıhhati, selâmeti kapıp götürdü.

Halk, arzu ve heva sarhoşudur. Onun için şeytanın yalanını dinlerler.

Fakat hevadan vazgeçen, gözünü sırlara âşina etmiştir.

Mevlânâ'ya göre gönül kapısının açılması için şu üç yoldan geçmek gerekir. Bu yollardan birincisi, nefis tezkiyesi denilen riyâzet ve mücâhede yoludur. Üzeri günah kiri ve cehalet pası ile örtülü olan gönül gözü, ancak riyazet ve mücâhede ile temizlenerek mânevî âlemle bağ kurabilir. Kalp gözü temizlenip açıldı mı gönül gözüyle bakan nakışı da görür nakkaşı da. İkinci yol taat ve ibadetlerle kalbin tasfiye edilmesidir. Bunların başında ise zikir gelir. Kalp, zikirle itminana erip zikrin nuru kalbi kaplayınca gönül gözü aydınlanır ve tevhide ulaşır. Mevlânâ'nın, "Kulluk et ey kendini bilmez, çünkü tevhidin mânasını kıyas yoluyla bilemezsin. İnsan gözden ibarettir, geri kalan deridir, cesettir. Dostu görmeyen gözü sen göz sayma!" çağrısının mânası budur. Üçüncü yol ise aşk ve cezbedir. Kişiyi büyük bir iştiyakla Hakk'a yönelten, zorlanmadan kulluğa, ibadete, iyiliğe ve güzelliğe çağıran işte bu aşktır ve Mevlânâ'nın yolu da bunu iyi anlamakla nihâyete eren bir yoldur.

BİBLİYOGRAFYA

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ'*, c. 2, Beyrut, 1351/1932 (II/195); Arpaguş, Safi, *Mevlânâ ve İslam*, İstanbul, 2007 (s. 295-301); Demirci, Mehmet, *Hz. Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, İstanbul , 2013 (s. 51-52, 99); Küçük, Osman Nuri, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri,* Konya, 2006 (s. 41-49, 80-98, 150-151); a.mlf., *Mevlânâ'ya Göre Mânevî Gelişim: Benliğin Dönüşümü ve Miracı,* İstanbul, 2009 (s. 188-213);**el-Kütübü's- Sitte*, İstanbul, 1401/1981; Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî,* çev. D. Örs-H. Kırlangıç, Konya, 2008; a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, çev. A.A. Konuk, İstanbul, 2009 (s. 10,16-18, 24, 60, 73-74); *Dîvân-ı Kebîr. Seçmeler* (*DK-S*), 4 c., haz. Ş. Can, Ankara, 2000 (I/189, 284; IV/122); Meyerovitch, Eva De Vitray, *Hz. Mevlânâ ve İslam Tasavvufu,* çev. M. Aydın, Konya, 2012 (s. 130); Tek, Abdurrezzak, *Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif: İlk On Sekiz Beytin Şerhi*, Bursa, 2014 (s. 61-67, 123-132); Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Üzerine Makaleler,* Konya, ts. (s. 42-44); Yılmaz, H.K., *Çağları Aşan Mevlânâ Çağrısı,* İstanbul, 2008 (s. 49-52, 56-72, 79-83)

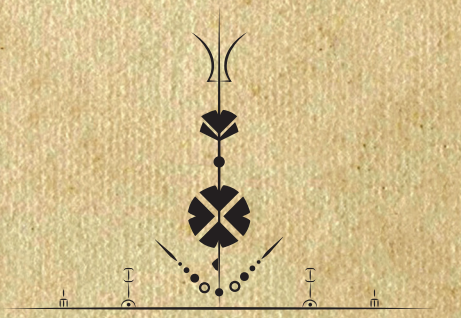

BİR RUBÂÎ

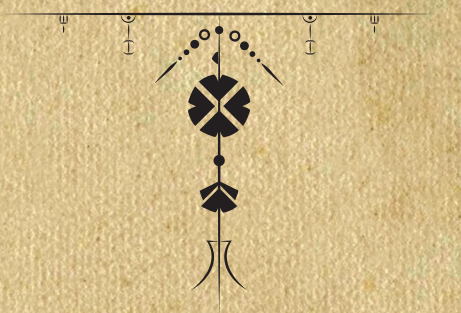
Ne ben benim, ne sen sensin, ne sen “ben”sin
Hem ben benim, hem sen sensin hem sen “ben”sin.
Ben seninle o hâldeyim ki - ey güzel sevgilim!..-
Ben sen miyim, yoksa sen ben misin
bir türlü kestiremiyorum.

(Mevlânâ, *Rubâîler*, çev. H.A. Yücel, s. 101/no.99)

گفت پیغمبر که چون کوبی دری
عاقبت زآن در برون آید سری
چون نشینی بر سرِ کوی کسی
عاقبت بینی تو هم روی کسی
چون زچاهی می کَنی هر روز خاک
عاقبت اندر رسی در آبِ پاک

"Hz. Peygamber, 'Bir kapıyı çalarsan, sonunda o kapıdan bir baş çıkar.' buyurdu. Birinin mahallesinin başında otururbut sonunda sen de onun yüzünü görürsün. Bir kuyudan her gün toprak çıkarırsan, sonunda temiz suya ulaşırsın."

(*Mesnevî*, III/4781-4782)

SONUÇ

Prof. Dr. Mustafa Kara ve Prof. Dr. Hülya Küçük

SONUÇ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, birçok kişinin tanıdığını zannettiği ama aslında gerçek veçhesiyle ve olması gerektiği gibi tanınmayan büyük bir İslam mutasavvıfıdır. Onun davası, tarihte anılan birisi veya ünlü olmak değil, insanların dikkatini ilâhî gerçeklere çekmekti. Ve belki de sırf bu hasletinden dolayı Allah onu şân sahibi yaptı, onun elinden tuttu ve yüceltti. Asırlardır adı unutulmadı, âşıklarının sayısı her yıl katlanarak arttı. Türbesi ziyaretçiden ve duadan hiç mahrum kalmadı...

Mevlânâ, insanların kalplerine ilâhî ve uhrevî tutkuyu taşımak için onların dünyevî tutkularından faydalandı. Şiir ve semâyı bu amaç için bir araç olarak seçti. *Menâkibü'l-ârifîn*'e göre, Mevlânâ'nın yüzü halka, halkın yüzüyse Zühre yıldızına dönüktü: Vasıtasıyla dünyanın her tarafına avazını duyurduğu *Mesnevî*/şiir ve semâsını şekillendirmesi, Anadolu halkının ilâhî sırlara ilgisini uyandırmak içindi. *Risâle-i Sipehsâlâr*'da, "Dostlar bıkmasınlar diye şiir söylüyorum ki onunla meşgul olsunlar. Şiir söylemeyi ne kadar terk ediyorsam, onlar arayarak bana tekrar şiir söyletiyorlar." ve "Ben nerede, şiir nerede!" sözleri bu savımızın en güçlü delilleridir.

Mevlânâ: "Benim dış sözlerim kulaklara ulaşır da içten attığım nâralar hiç kimseye ulaşmaz." derken içinde anlatılamamış sonsuz hikâye ve dertlerine işaret eder. Yine de "Bizden sonra gelenler için söyler ve bırakırım. Çünkü ömrümüz sonraya kalıcı değildir." diyerek ölümden sonra da konuşuyor olabilmek için yazmak gerektiğini ifade eder. O, bütün büyükler gibi bir "hâmûş/susan ama bir taraftan da *konuşan*"dır.

O, "Benden sonra *Mesnevî*'m rehberlik eder." dedi ve öyle oldu. Birçok insan onun *Mesnevî*'sini rehber edindi, onunla avundu, onunla ağladı, onunla güldü, onunla hayata tutundu, onunla övündü ve onunla doğruyu buldu... Ve bulacaktır diye ümit ediyoruz. Bu kitap da bu gayeyle yazıldı... Yazılanları okuyanlar şu sonuca varacaklardır ki o, seyr ü sülûk, nefis ve ruh, şeyh ve mürid, velâyet, tevhid gibi konularda, kendisinden önceki sûfilerin bir hülâsası ve mecmûsudur. Onun *Mesnevî*'si, ilâhî gerçekleri halka şiir şekline bürünmüş hikâyelerle anlatmak; *Dîvân-ı Kebîr*'i ise ilâhî aşkı metaforlar altında saklı olarak kâse kâse, yudum yudum sunmaktır. Ve bunları okumak, bir anlamda bütün tasavvuf külliyâtını/literatürünü okumaktır.

O, ilâhî desteğe sahip bir şairdi ve bu ilâhî destek sayesinde hem diriyken hem de vuslatını ve şeb-i arûsunu yaşadıktan sonra, insanları etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Üstelik benzeri görülmemiş bir coşkuyla... Öyle ki bu hâli düşündüğünüz zaman, "Onun ölüsü bile bizim dirimizden daha çok iş başarıyor." demekten kendinizi alamıyor ve "Böyle bir şahsiyete, Moğol casusu diyenler nasıl böyle bir şeye inanabiliyor acaba? Bu şahsiyet casus olamaz. Çünkü beşerî aşklarda yalan söylenebilir ama ilâhî aşkta asla!" diyorsunuz. Eserlerinde, Moğollar hakkında olumlu olarak değerlendirilebilecek herhangi bir sözü, sûfîlerin kâinatta olup biten olayların hepsini Hakk'ın tecellisi olarak görmeleri ve sonuca razı olmak gerektiğini söyleyerek insanları teselli etmek istemeleriyle ilgili bir durumdan başka bir şey yoktur.

Mesnevî'deki hikâyelerin en belirgin tarafı, Allah'ın gücü ve kudretini, kader inancını, "dua, oruç ve ibadetini yapan kuluna Allah'ın istediği yardımı yapmasına engel olacak hiçbir şeyin olmadığını" vurgulamalarıdır. O -ve diğer sûfîler- böyle yaparak, insanları "pasif bir kader kurbanı" pozisyonunu kabul eden insanlar değil, "Allah isterse her şeyi yapar. Bugün yerde sürünen, yarın vezir veya padişah bile olabilir. Onun yapamayacağı, tersine çeviremeyeceği hiçbir şey yoktur. Ben, Allah'a dayanıyorsam, güçlüyüm. O, bana yol gösterir." diye düşünmeye ve kendine güven içinde ilerlemesini sağlamaktı. Burada, herkesin bir çocuk hikâyesi diye okuyup geçtiği "Tavşanla Ormanın Kralı Arslan" hikâyesini düşünelim: O hikâyede minicik bir tavşan, arslan gibi kocaman bir ormanın kralını yenmemiş miydi? Onun kuyuya atlamasını sağlayıp ormandaki hayvanları rahata ve huzura erdirmemiş miydi? İşte *Mesnevî,* bu ve benzeri gizli derslerle, açıkça anlatıldığı zaman, o günkü coğrafyaya hâkim olan Moğolların, izin vermeyeceği gerçeği, örtülü bir tarzda anlatan fabl türü hikâyelerle anlatır. Haddizatında, *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr* gibi aşkla yazılıp aşkla okunabilen şiir kitaplarını yazabilen bir insana, "O, casustu ve ilâhî aşkı kullandı." demek mümkün değildir. Çünkü her şeyde yalan söylenebilir ve planlanan sonuç elde edilebilir ama ilâhî aşkta asla...

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, içeriği ve sunuş tarzındaki eğiticiliği dolayısıyla İslam kültüründe ve literatüründe özel bir yere sahip olmuş ve hiçbir eserin görmediği alâkayı görmüştür. Batı'da da özellikle halk tarafından bu kadar ilgi gösterilen bir İslam klasiği yoktur, denebilir. Sadece beş eseri olmasına rağmen, Doğu'da ve Batı'da kendisi ve eserleri hakkında yüzlerce ilmî, akademik

çalışma, doktora tezleri yanında halkın anlayabileceği türden (popüler) yüzlerce çalışmanın olması başka neyin göstergesi olabilir?

Onun böyle bir anlayışa sahip olmasında, yetiştiği fikrî ortamın büyük tesiri olduğu muhakkaktır. Meselâ bir Moğol belası olmasaydı, o, iyi-kötü konusundaki felsefesini bu kadar güçlü bir şekilde sunamazdı. Değişik dinlere mensup insanlardan oluşan bir toplumda yaşamasaydı, yani onları bizzat tanımasaydı, değişik din mensuplarına bu kadar toleranslı yaklaşamazdı. Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî olmasa o kadar şer'î, Şems-i Tebrîzî olmasa o kadar coşkun olamazdı şüphesiz...

Mevlânâ'yı diğer Müslüman âlimlerden ayıran ve mesajının bu kadar geniş kitlelere ulaşmasında etkili olan faktörler de vardır tabii ki: Mevlânâ'nın çok iyi bir şair, iyi bir mânevî tabip, daha iyi bilinen bir ifadeyle, bir gönül doktoru olmasının resmi otoritelerce de görülüp bilinmesi, onun daha geniş kitlelere ulaşmasında etkili olmuştur ve tek mesele, onun çok üstün bir sûfî-şair oluşu olmasa gerektir. Meselâ Mevlânâ'nın sık sık başvurduğu Senâî ve Attâr, onun yakaladığı noktayı yakalayamamışlardır. Bunun başta gelen sebepleri olarak onların, *insanları ilahi gerçeklere çağırma aşkında* Mevlânâ'nın ulaştığı seviyeyi yakalayamadıkları ve devlet otoritelerinden de yeterince destek görmedikleri tahmini yapılabilir.

Burada son ama hepsinden önemli bir noktaya daha temas etmeliyiz ki o da onun İslâm'a olan bağlılığı hakkındadır. Şöyle ki: Bazı mihraklar, kasıtlı olarak onu İslâmî kimliğinden soyutlamaya çalışmakta, bunu da onu "bütün dîn ve insanlara aynı uzaklıkta olduğu" savı ile süsleyerek sunmaktadırlar. Şurası açıktır ki herkes onu kendisine mal etmek istemekte ve eserlerinde onu kendince yorumlayacak malzeme bulmaktadır. Bütün sûfîler gibi Mevlânâ'nın da esoterizme, yani bâtın anlam üzerinden konuşmaya ağırlık vermesi de düşüncelerinin istenen yöne çekilmesine yardımcı olmaktadır. Burada hemen hatırlatalım ki Batı'da tasavvuf (Batı'da kullanılan haliyle: Sufizm) her zaman İslâm'dan ayrı bir "yol" olarak sunulur ki bu çok büyük bir hatadır. Elinizdeki kitaptaki makaleler, böyle bir düşüncenin, temelinden yanlış olduğunu; tasavvufun, İslâm'ın özü ve iç anlamı olduğunu ve tasavvufsuz bir İslâm'ın eksik, ruhsuz ve kalbe inmeyen dilde kalmaya mahkûm bir din olduğunu vurgulamaya ve anlatmaya mâtuftur.

BİBLİYOGRAFYA

Eflâkî, Ahmed, *Menâkıbü'l-ârifîn,* haz. T. Yazıcı, Ankara, 1980 (II/ 207-208); a. mlf., *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2c, İstanbul, (c.I. 1986), s. 193 (3/116); Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr,* 7 c., haz. B. Fürûzanfer, Tahran, 1336-1345 /1957-1966; Sipehsâlâr, Feridun bin Ahmed, *Mevlânâ ve Etrafındakiler. Risâle,* çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977 (s. 13-15, 74-77)

YAZARLAR VE BÖLÜMLERİ

1. Abdurrezzak Tek (Prof. Dr., Uludağ Ü., İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi, Bursa)

Tevhid: İlâhî Aşk

2. Adnan Karaismailoğlu (Prof. Dr., Kırıkkale Ü., Fen-Edebiyat Fak. Öğr. Üyesi, Kırıkkale)

i.Mesnevî'nin Genel Özellikleri ve Üslûbu.

ii. Divân-ı Kebîr'de Aşkın Dili.

3.Ali Temizel (Prof. Dr., Selçuk Ü., Fen-Edebiyat Fak. Öğr. Üyesi, Konya)

Şahsiyeti

4. Ayşegül Mete (Dr., Sakarya Ü., İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi, Adapazarı)

i. Seyr ü Sülûk : Yakazadan Aşk ve Abdiyete.

ii. Mevlevî Âdâb ve Erkânı: Sembolizm ve Mûsikinin Harmonisi.

5. Bekir Şahin (İlahiyatçı, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi Müdürü, Konya)

Mevlevî Çilesi: Mutfaktaki İbadet

6. Bilal Kuşpınar (Prof. Dr., Necmettin Erbakan Ü., Sosyal Bilimler Fak. Öğr.Üyesi, Konya)

Mesnevî'yi Nasıl Okuyalım?

7. Hülya Küçük (Prof. Dr., Necmettin Erbakan Ü., A.K. İlahiyat Fak., Öğr.Üyesi, Konya)

i. Hayatı ve Ailesi Hakkında Kısa Bilgiler.

ii. Mevlânâ'nın Üstâdları, Hemdemleri ve Yakın Çevresindekiler.

iii. "Dünyada, Gençlikten ve Sağlıktan Daha Güzel Ne Var?" Diyorsun. Ben Ne Bileyim?

iv. Mevlânâ'nın Yolu: İslam.

v. Tasavvuf, Sûfî ve Zühd.

vi. Zikir, Semâ ve Mûsiki: Kâinattaki Orkestra (İbrahim W. Gamard'la ortak)

8. İbrahim W. Gamard (Dr., Emekli Psikolog; Sebastopol, Kaliforniya/ ABD)i. Ruh ve Nefis: Saflık ve Kir.

ii. Mürid ve Mürşid.

iii. Zikir, Semâ ve Mûsiki: Kâinattaki Orkestra (H. Küçük'le ortak)

9. Mahmud Erol Kılıç (Prof. Dr., Marmara Ü., İlahiyat Fak. Öğr.Üyesi, İstanbul)

Dîvân-ı Kebîr'den Bir Gazel Şerhi: Tek Varlık

10. Mustafa Kara (Prof. Dr., Uludağ Ü., İlahiyat Fak., Emekli Öğr.Üyesi, Bursa)

i.Yaşadığı Yüzyıla Genel Bakış.

ii. Farklı bir Mesnevîhân: Ahmet Cevdet Paşa ve Bir Hâtıra.

iii. Reşîd'in Mürşidleri ve Mürşidlerin İrşadları.

11. Mutluhan Taş (Prof. Dr., Selçuk Ü., Güzel Sanatlar Fak. Öğr.Üyesi, Konya)

Mesnevî'de Sanat ve Bir Sanatçı Olarak Allah

12. Rukiye Merve Ay (İlahiyatçı, İstanbul)

Mesnevî'de Çocuk

13. Salih Çift (Prof. Dr., Uludağ Ü., İlahiyat Fak. Öğr.Üyesi, Bursa)

Velâyet: Yârin Yâri Olmak

14. Selim Yücel Güleç (KBB Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı)

Hazreti Mevlânâ'da, İnanç ve Yaşam Biçimi Olarak İslam ve İslam'ın Temel Esasları

15. Selman Karadağ (Dr., Selçuk Ü., Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü Öğr. Görevlisi, Konya)

Eserlerinin Tercüme ve Şerhleri

16. Sezai Küçük (Doç. Dr., Sakarya Ü., İlahiyat Fak. Öğr.Üyesi, Adapazarı)

i. Vefatı/Şeb-i Arûsu

ii. Tesirleri (Tarîkatı ve Diğer Tesirleri)

17. Süleyman Gökbulut (Doç. Dr., Dokuz Eylül Ü., İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi, İzmir)

Mevlânâ'nın Silsilesi ve Kübrevîlikle Bağlantısı Meselesi

18. Süleyman Uludağ (Prof. Dr., Uludağ Ü., İlahiyat Fak., Emekli Öğr. Üyesi, Bursa)

On Sekiz Bin Âleme Açılan Kapı: İlk 18 Beytin Şerhi

19. Yakup Şafak (Doç. Dr., Kırıkkale Ü., Fen-Edebiyat Fak. Öğr. Üyesi, Kırıkkale)

Eserleri

20. Zekiye Güntan Engin (İlahiyatçı, DİB/Vaiz, Uşak)

Birlikte Mesnevî Okuyoruz: İki Hikâye Tahlîli

DİZİN

A

Abdullah Bosnavî 106

Abdullah Herevî 28

Abdu'l-vehhâb Azzâm 112

Abdulwahid Van Bommel 113, 115

Abdurrahman Câmî 144

Abdül'alî Leknovî 111

Abdülbâki Gölpınarlı 91, 95, 96, 99, 104, 107, 108, 109, 110, 118, 120, 227, 316

Abdülbâki Nâsır Dede 494

Abdülhüseyn Zerrînkûb 110

Abdülkerîm Surûş 110

Abdülmâcid Deryâbâdî 119, 120

Abdürrahim Künhî Dede 494

Abdüsselâm b. Meşiş 29

Âbidin Paşa 106

Adnan Karaismailoğlu 8, 14, 79, 99, 107, 108, 113, 114, 117, 123, 170, 202, 302, 316, 418, 509, 533

Afganistan 23, 35, 111, 112, 119

Afganistan Devleti 35

Ahi Evran 29

Ahmed Ateş 90

Ahmed Avni Konuk 106, 494

Ahmed Bedevî 29

Ahmed Eflâkî 89, 143

Ahmed Gazzâlî 144, 145, 146, 365, 500

Ahmed Remzi Akyürek 94, 95, 96, 108

Ahmet Cevdet Paşa 230, 231, 233, 534

A. J. Arberry 118, 432, 445

Alâeddin 35, 36, 37, 38, 66, 153

- I. Alâeddin Keykubâd 66
- Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey 153
- Sultan Alâeddin 38

Alâmeddin Kayserî 137, 152, 153

Alan Williams 116

Albert Einstein 9, 13, 401

Ali b. Ebi Tâlib 144

Ali Behrâmî 116

Ali Ekber Hafî 111

Altunaba Medresesi 65

Âmil Çelebioğlu 105

Anadolu 23, 24, 25, 26, 28, 35, 36, 44, 45, 54, 66, 67, 75, 85, 86, 89, 92, 99, 104, 153, 154, 155, 158, 160, 203, 231, 465, 475, 481, 529

Andrew Harvey 116, 118

Annemarie Schimmel 117, 118, 120, 121

Arapça 26, 27, 28, 94, 98, 103, 109, 112, 121, 209, 210, 217, 222, 231, 236, 237, 303, 353, 389, 418, 426, 455, 457, 465, 475

A. Reza Arasteh 111

Arthur John Arberry 116, 120

Arthur Scholey 116

Âsaf Hâlet Çelebi 108, 118

Âşık Paşa 27, 28

Âşıkpaşazâde 28

Âteşbâz-ı Velî 457, 458

Azîz Nesefî 337

B

Babaîler 25, 27, 28

Baba İlyas Horasânî 25

Bağdat 36, 199, 200, 238, 356, 479

Bahâeddin Muhammed 37

Bahâeddin Veled 29, 43, 44, 72, 136, 143, 144, 145, 146, 308

Bahâ Veled 35, 37, 43, 255

Bâtınî 44, 155

bâtınî 44, 210, 220, 222, 224, 372, 492, 493

Bâyezid 155, 156

Bedîüzzaman Fürûzanfer 87, 93, 99, 107, 110, 120

Bel'am b. Bâûrâ 67

Belh 23, 24, 35, 44, 64, 145

Beşiktaş Mevlevîhânesi 156

Buhurizâde Mustafa Itrî 494

Burhâneddin Tirmizî 29, 44, 45, 64, 415

C

Cebrail 71, 194, 373

Cengiz Han 24

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî 106

Cevâhiru'l-Esrâr ve Zevâhiru'l-Envâr 144, 147

Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhirü'l-envar 110

Cezîre-i Mesnevî 106, 418

Coleman Barks 44, 116, 118, 121

Crazy as We Are: Selected Rubâîs from Dîvân-ı Kebîr 118

Čtyřverši 120

Cumhuriyet Dönemi 104

Cüneyd-i Bağdâdî 11, 144, 152, 207, 215, 390, 407, 418, 476

Çekçe 120. *Ayrıca bkz.* Le Libro interior Fîhi-mâ-fîhi: los secretos de Yalal al-Dîn Rumi

Çelebi 28, 29, 36, 52, 53, 88, 89, 91, 95, 96, 98, 99, 104, 108, 113, 118, 130, 137, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 163, 191, 217, 223, 232, 250, 256, 258, 263, 271, 281, 288, 338, 457, 482

Çelebilik Makamı 154

Çelebi Mehmet 153

Çelebi Sultan Mehmed 29

Çengî Yûsuf Dede Ahmed el-Mevlevî 112

Çince 115

Mu Hong Yang 115
Song Pifang 115
Zhang Hui 115

D

Dârulmesnevî 232, 233, 236

Darüssıhha 71

Dâstân-ı peyemberân der Külliyât-ı Şems 117

Daşt 47

Dede Ömer Rûşenî 104

Dekâyikü'l-hakâyık 109

Derya Örs 96, 99, 113, 114, 117, 202

Devlet Hatun 29, 153, 155

Dîvân 8, 12, 13, 14, 15, 28, 31, 48, 49, 53, 58, 85, 87, 92, 96, 99, 107, 108, 109, 116, 117, 118, 125, 133, 159, 160, 161, 162, 165, 232, 243, 250, 264, 302, 303, 304, 306, 307, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 324, 327, 331, 338, 365, 384, 400, 432, 467, 480, 482, 483, 523, 529, 530, 532, 534

Dîvâne Mehmed Çelebi 155

Dîvân-ı Kebîr 8, 12, 13, 14, 15, 31, 49, 58, 85, 87, 92, 96, 99, 107, 108, 109, 116, 117, 118, 125, 160, 161, 165, 232, 264, 302, 303, 304, 306, 307, 315, 316, 319, 320, 321, 324, 327, 338, 365, 384, 400, 432, 467, 480, 483, 523, 529, 530, 532, 534. *Ayrıca*

bkz. Dîvân-ı Şems

Dîvân-ı Rubâiyyât 108

Dîvân-ı Şems 49, 87, 303. *Ayrıca bkz.* Dîvân-ı Kebîr

E

Ebû Bekir Nessâc 144

Ebû Bekr-i Rebâbî 14

Ebû Hâmid Gazzâlî 231, 393

Ebulhasan Şâzelî 29

Ebu'l-Vefâ Bağdâdî 25

Ebû Talib Mekkî 27

Edirne Mevlevîhânesi 156

Edward Henry Whinfield 116

el-Kânûn fi't-Tıb 357

el-Kindî 9, 356, 361

Elmalılı Hamdi Yazır 366, 369, 374

Elvan Çelebi 28

Emir Bedreddin Gevhertaş 47

Emir Mûsâ 36

Emir Tâceddîn Mu'tez el-Horasânî 151

Endülüs 26, 357, 361

Esrarnâme 36, 296, 298

Esrârü'l-Celâliyye 92

Esrârü'l-guyûb 110

Eva de Vitray Meyerowitch 113

Evhadüddîn-i Kirmânî 29, 55, 64

F

Fahreddîn-i Irâkî 47

Fahrunnisâ Hatun 56

Farabî 219, 357

Farsça 27, 28, 29, 37, 52, 66, 85, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 99, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 119, 121, 144, 184, 203, 210, 216, 217, 220, 237, 303, 393, 440, 455, 465

Fatih Sultan Mehmet 155

Feridun b. Ahmed 143, 147

Feridun Nafiz Uzluk 94, 99, 108, 147

Ferîdüddin Attâr 24, 29, 36, 91, 255, 296, 500

Fîhi Mâ Fîh 43, 79, 85, 86, 92, 93, 99, 108, 116, 119, 120, 207, 227, 384, 392, 400, 418, 439, 441, 445, 453, 457, 467, 474, 483, 518, 523

Fîhi Mâ Fîh be lisân-ı Peştû 119

Firavun 68, 129, 201, 224, 428, 504

Friedrich Rückert 118, 162

Fritz Meier 43

Fusû'l-mine'l-Mesnevî 112

G

Gabriel Mandel Khan 113

Galata Mevlevîhânesi 156, 157, 209, 236, 237, 489, 494, 495

Garibnâme 28

gayr-i müslim 75, 272, 367

Gazan Mahmud Han 25

Gazel 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 320, 321, 423, 534

Gazneli Mahmud 278, 279

Gazzâlî 28, 144, 145, 146, 222, 231, 267, 331, 333, 365, 369, 380, 390, 393, 396, 400, 474, 475, 483, 500

Germiyan Beyi Süleyman Şah 153

Germiyanoğlu Beyliği 153
Gevher Hatun 37
Gıyasiyye 71
Giyâseddin (II.) 25
Gofte-yi Rûmî 112
Guzîde-i Fîhi Mâ Fîh: Makâlât-i Mevlânâ 119
Gûziîde-i gazaliyât-ı Şems 117
Gülşen-i Esrâr 155
Gümac Hatun 56
Gürcü Hatun 56, 137, 152
Güzîde-i gazeliyât-ı Mevlevî 117

H

Hâce Eyyûb 110
Hacı Bektaş Velî 27
Hâc Mollâ Hâdî-i Sebzvârî 110
Haçlı 24, 26, 28
Haçlı Seferleri 24, 26
Halâviyye Medresesi 64
Halep Mevlevîhânesi 155
Hallâc-ı Mansûr 49, 56, 133, 215, 283
Hammâmizâde İsmail Dede Efendi 494
Hâmuş 49
Haniflik 68
Harezm 143, 145
Hârezmî 110, 147
Haris Muhasibî 27
Hârizmşah 35
Hârizmşahlar 24, 39, 145
Hasan Âli Yücel 39, 108, 483
Hasan-ı Basrî 144
Hayru'l-kelâm 98
Hayy b. Yekzân 26
Hellmut Ritter 113, 117
Hıristiyanlık 68
Hırka-i Şems-i Kâmil 51
Hızır 46, 74, 98, 153, 283, 295
Hicabi Kırlangıç 96, 105, 108, 113
Hint 65, 75, 87, 111, 160, 357
Horasan 64, 86, 89, 195
Hudâvendigâr 35, 119
Hücvîrî 28, 324, 378, 384, 389, 393, 400, 472, 475, 477, 479, 483, 499, 509
Hüsâmeddin Çelebi 88, 89, 191, 258, 263, 271, 281
Hüsâmînâme 151
Hüseyn-i Vâ'iz-i Kâşifî 110, 116
Hüseyn Muhammedzâde-i Sıddîk 110
Hz. Âdem 67, 256, 269, 274, 348, 349, 351, 360, 389, 480, 505
Hz. Ali 72
Hz. Ayşe 72
Hz. Dâvûd 67
Hz. Îsâ 67, 68, 69, 330, 349, 369
Hz. İbrahim 67, 349, 373
Hz. Lokman 67
Hz. Meryem 68, 282
Hz. Muhammed 30, 67, 144, 219, 243, 263, 347, 348, 349, 350, 351, 355, 359, 367, 373, 374, 383, 438, 439, 502
Hz. Mûsâ 46, 67, 68, 283, 336, 349, 389, 455
Hz. Nûh 67, 349
Hz. Süleyman 49, 67, 243, 378
Hz. Yûsuf 67, 268, 283

I

Ibrahim Gamard 119

ISTAC 115

İbn Fârız 29

İbn Haldun 357

İbn Hazm 26

İbn Rüşd 26

İbn Sebîn 26

İbn Tufeyl 26

İbnü'l-Ârif 26

İbrahim Desuki Şitâ 112

İbrahim Desûkî Şitâ 114

İbtidânâme 35, 38, 43, 44, 46, 55, 86, 134, 136, 143, 153

İlâhinâme 36

İlâhi-nâme 91

İlhanlı Devleti 25

İmdâdullah 112

İncil 68, 71

İntihânâme 55

İRFA 158

İrfan Medeniyeti Araştırma Merkezi 158

İslam 6, 9, 11, 12, 14, 15, 24, 25, 27, 29, 35, 47, 48, 55, 63, 67, 78, 80, 85, 88, 103, 116, 121, 122, 154, 158, 159, 160, 171, 201, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 218, 219, 222, 225, 226, 231, 237, 239, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 274, 288, 293, 317, 339, 341, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 365, 367, 368, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 383, 384, 389, 391, 392, 397, 416, 417, 418, 450, 451, 456, 457, 460, 476, 477, 483, 491, 495, 499, 500, 501, 509, 523, 529, 530, 533, 534

İslamiyet 31, 64, 75, 92, 103, 118, 122

İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi 96

J

Japonca 113, 120

Jawid Mojaddedi 116

J. D. Wallenbourg 113

Johann Wolfgang von Goethe 118

John Moyne 44, 121

Joseph von Hammer 118

Julian Adolf Swiecicki 113

K

Kâbe 72, 215, 313, 355, 358, 455, 458, 469, 480, 492

Kadı Necmeddîn-i Taştî 137

Kadı Seccad Hüseyin 113

Karamanoğlu Mehmed Bey 153

Kasımpaşa Mevlevîhânesi 156

Kısasu Mesnevîyyi Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmi 112

Kirâ Hatun 37, 129

Kirâmâna Hatun 37

Kirâ-yı Büzürg 37

Kitâb-ı müstehâb-ı Fîhi Mâ Fîh 119

Konya 4, 5, 6, 14, 15, 23, 24, 26, 27, 31, 38, 39, 44, 46, 47, 54, 58, 64, 65, 71, 79, 85, 96, 99, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 123, 127, 128, 129, 134, 135, 136, 137, 145, 152, 154, 155, 157, 158, 159, 161, 163, 202, 227, 238, 239, 244, 250, 288, 298, 338, 418, 465,

467, 479, 481, 483, 484, 495, 523, 533, 534

Konya Büyükşehir Belediyesi 4, 5, 15, 105, 113, 114, 115, 116, 158

Konya Mevlânâ Dergâhı 154, 161, 238

Konya Türk Tasavvuf Müziği Topluluğu 158

Köprülü Mehmed Paşa 155

Köseç Ahmed Dede 415, 418, 490, 491, 493, 495

Kudüs 24, 36, 238

Kur'ân-ı Kerîm 24, 45, 67, 72, 74, 75, 90, 94, 152, 208, 209, 216, 217, 219, 220, 223, 226, 243, 280, 295, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 358, 359, 368, 373, 375, 376, 405, 407, 409, 425, 437, 438, 449, 455, 462, 471, 473, 489, 491

Kuşeyrî 28, 387, 389, 393, 400, 471, 472, 475, 479, 483, 509

Kuyumcu Selâhaddin 45, 52, 53, 95, 479

Kübrevî 143, 144, 146

Kübrevîlik 145

Kübreviyye 143, 144, 145, 146

Külliyyât-ı Şems 49, 50, 58, 87, 99, 324, 338, 432, 532

Künûzü'l-hakâyık fî rumûzü'l-dekâyık 110

Künûzü'l-irfân ve rumûzü'l-îkân 110

Kütahya Mevlevîhânesi 155

L

Larende 36, 37, 38, 127

Le Libro interior Fîhi-mâ-fîhi: los secretos de Yalal al-Dîn Rumi 120. *Ayrıca bkz.* Çekçe

Lubb-i Lubâb-i Mesnevî 110, 116

M

Maârif 43, 44, 45, 55, 105, 143, 145, 467

Mader-i Mevlânâ 36

Mahmûd-i Mesnevîhân 38

Makālât 13, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 58

Makâlât-ı Mevlânâ 93

Makam-ı Şems 47

Mantıku't-tayr 91

Manzum Mesnevî Tercümesi 104

Maqâlât-ı Mawlâna, Fîhi Mâ Fîh 119

Matbah-ı Şerîf 457

Mawlana Mulla Husayn Wa'iz-e Kashifi The Heart of Hearts of Rumi's Mathnawi or Lubb-e Lubab-e Mathnawi-ye Ma'nawi 116

Mazharü'l-esrâr 111

Maznawi-i Manawi 114

Mecâlis-i seb'a 85

Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif 105

Medine-i Münevvere 36

Meğâzî 71

Mehmed İlmî Dede 106

Mehmed Murad Nakşibendî 106

Mehmed Şâkir Efendi 104, 123

Mekke 26, 36, 238, 311, 340, 351, 355, 358, 373

Mekke-i Mükerreme 36

Mektûbât 75, 85, 94, 95, 96, 99, 108, 109, 116, 121

Mektûbât va Khutbât-i Rûmi 121

Mektûbât ve Mecâlis-i Seb'a 121

Melike Hatun 37, 131, 255

Memlük Sultanı Baybars 24

Menâkıb 45, 46, 54, 58, 86, 89, 99, 107, 110, 112, 117, 145, 147, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 201, 202, 208, 209, 216, 223, 224, 225, 227, 232, 236, 237, 289, 365, 414, 415, 418, 454, 455, 457, 458, 459, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 475, 479, 481, 482, 483, 484, 488, 489, 490, 491, 493, 494, 495, 523, 533

Menâkıbu'l-kudsiyye 28

Menâkıbü'l-Ârifîn 147

Menhecu'l-Kavî li-Tullâbi'l-Mesnevî 112

Merğûbu'l-kulûb 51

Mesnevî Calicat Tercüme Merkezi 114

Mesnevî-i Celâleddîn Muhammed-i Belhî 110

Mesnevî-i Mevlevî-i Ma'nevî 112

Mesnevî mâ şerh-i Bahrû'l-'ulûm 111

Mesnevî Tercemesi ve Şerhi 90, 99, 384

Mesnevî-yi Mânevî 12, 104, 171, 222, 324, 432, 445

Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi 158

Mevlânâ Dergâhı 94, 154, 156, 161, 238, 239

Mevlânâ Ekmeleddîn 56, 127

Mevlânâ Kadı Seccâd Hüseyn 112

Mevlânâ-Mesnevî-i Şerîf 105

Mevlânâ Müzesi 15, 95, 96, 107, 109, 111, 158, 365

Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 365

Mevlânâ'nın Mektubları 94, 109

Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü 96, 99, 108

Mevlevî 45, 46, 54, 58, 86, 89, 99, 107, 110, 112, 117, 145, 147, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 201, 202, 208, 209, 216, 223, 224, 225, 227, 232, 236, 237, 289, 365, 414, 415, 418, 454, 455, 457, 458, 459, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 475, 479, 481, 482, 483, 484, 488, 489, 490, 491, 493, 494, 495, 523, 533

Mevlevîhâne 112, 231

Mevlevîlik 12, 13, 31, 37, 44, 58, 99, 103, 123, 134, 137, 143, 145, 147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 202, 208, 231, 393, 458, 459, 465, 467, 483, 490, 491

Mevleviyye 146, 163, 393, 418

M. Fuad Köprülü 90

Miftâhu'l-'ulûm 112

Mithat Bahâri Beytur 107

M. Muhlis Koner 107

M. Nuri Gençosman 108

Moğol 24, 25, 26, 28, 35, 54, 66, 67, 79, 530, 531

Moğol İmparatorluğu 66

Moğol İstilâsı 24, 25, 26

Muhammed Alî Muvahhid 119

Muhammed Ali Muvahhid 88, 111

Muhammed-i Ekberâbâdî 112

Muhammed-i İsti'lâmî 110

Muhammed İkbal 112, 160

Mu Hong Yang 115

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî 26, 55, 64, 231, 235, 393, 499

Muînüddin Pervâne 54, 56, 67, 92

Mukaddemiye Medresesi 64

Murâd Mevlevî 112

Mutahhara Hatun 153, 155

Müellif Hamdullah Müstevfî Kazvînî 144

Mü'mine Hatun 35, 36, 255

Müslüman 24, 25, 28, 63, 80, 85, 86, 111, 113, 116, 135, 162, 189, 214, 244, 245, 246, 272, 335, 339, 347, 348, 351, 353, 354, 355, 356, 365, 373, 377, 443, 531

Mütenebbî 48

Mystische Ghaselen nach Dschelaleddîn Rumî 118

N

Nahifi Süleymân Efendi 104

Nâyî Osman Dede 494, 495

Necmeddîn-i Dâye 29, 418

Necmeddîn-i Kübrâ 24, 29, 58, 143, 144, 145, 146, 147

Nefehât 144

Nehr-i bahr-i Mesnevî 111

Nerdübân-ı Âsumân 111

Neşr u Şerh-i Mesnevî-i Şerîf 110

Nevâ-yi Rûmî 112

Nevit Oğuz Ergin 118

Ney 110, 224, 265, 266, 279, 280, 281, 493

Niyazî-i Mısrî 26, 323

Nizâm Hatun 56

Nurettin Topçu 7, 8, 13, 80, 317

O

Ohrili Hüseyin Paşa 156

Osman-ı Rûmî 64

Osmanlı Devleti 24, 29, 157

Osmanlı İmparatorluğu 152, 156

P

Persian Literature 118

Pîr Âdil Çelebi 154, 482

Pohand Abdulhay Habîbî 112

R

Rawan Farhadi 119

Rebâbnâme 55

Resâ'ilu Mevlânâ Celâluddîn er-Rûmî 121

Reynold A. Nicholson 88, 90, 99, 162

Risâle-i çihil beyt-i Mesnevî 111

Risâle-i Sipehsâlâr 143, 146, 529

Rûhu'l-Mesnevî 106

Rum 28, 35, 56, 134, 161, 244, 303, 307, 367, 475

Rûmî Goroku 120

Rumûzü'l-'ârifîn 111

Ruzbihan Baklî Şîrâzî 29

S

Sa'deddîn-i Hammûye 55, 64

Sadî Şirâzî 29

Sadreddin Konevî 26, 29, 55, 64, 129, 135, 136, 391

Sarı Abdullah Efendi 106

Sayyid Mohamed 115

Sedâ-yi Nâyî 112

Selâhaddîn-i Zerkûb 52, 53, 54, 92, 381

Selected Poems from the Dîvânı Shamsi Tebriz 118

Selections from Great Works of Mawlana Jalal Al-Dîn Rumi 122

Selim 4, 9, 69, 96, 154, 156, 157, 234, 236, 289, 338, 346, 483, 534

Semâ 9, 158, 251, 264, 288, 470, 471, 475, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 495, 533

Senaî 28

Sevâkıb-ı Menâkıb 38, 46, 58

Seyr ü sülûk 406, 407

Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî 44, 52, 75, 143. *Ayrıca bkz.* Seyyid-i Sırdân

Seyyid Ca'fer Şehîdî 110

Seyyid-i Sırdân 45, 75. *Ayrıca bkz.* Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî

Sîneçâk Yûsuf Sinan 106

Sivas Mevlevîhânesi 155

S. James W. Redhouse 116

Song Pifang 115

Sûdî 104

Sûfî 43, 66, 120, 121, 179, 263, 379, 388, 389, 390, 418, 471, 509, 533

Sûfîler 283, 321, 334, 378, 379, 418, 471, 478

Sultan Reşad 154

Sultan Rükneddîn Kılıçarslan 56

Sultânü'l-ulemâ 35, 38, 43, 44, 47, 48, 55, 96, 136, 143, 144, 145, 146

Sultan Veled 35, 37, 38, 39, 43, 44, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 65, 86, 89, 92, 95, 99, 119, 130, 134, 136, 137, 138, 143, 145, 147, 151, 152, 153, 154, 156, 163, 223, 239, 255, 256, 258, 381, 382, 457, 467, 482

Surûrî 104

Şah Cihangîr Haşîmî 111

Şâhidî 155

Şamanist 25

Şeb-i Arûs 134, 158, 248, 285, 313

Şefik Can 58, 107, 108, 288, 338, 467, 483

Şem'î 104, 105

Şem'î Şem'ullah 105

Şemseddin Tebrîzî 29

Şems-i Tebrîzî 12, 13, 37, 45, 47, 49, 58, 66, 72, 73, 75, 85, 86, 87, 96, 127, 147, 303, 304, 306, 307, 308, 334, 338, 415, 531

Şemsü'l-Eimme Abdullah Serahsî 144

Şerefeddîn Yaltkaya 95

Şerh-i Cezîre-i Mesnevî 106, 418

Şerh-i Hâce Eyyüb 111

Şerh-i Kâmil-i Fîhi Mâ Fîh 119

Şerh-i Manzûme-i Cezîre-i Mesnevî 106

Şerhli Mesnevî-i Şerif 106

Şeyh Ali Kalender 111

Şeyh Baba Kemâl 47

Baba Kemâl Cendî 47

Şeyh Galib 106, 157, 160, 414, 418, 491, 492, 493, 495

Şiblî-i Nu'mânî 112

Şifâiyye 71

Şihabuddîn Sühreverdî 29

T

Tahirü'l-Mevlevî 107

Tefsîr-i Mesnevî-i Mevlevî 110

Tefsîr u nakd u tahlîl-i Mesnevî 110

Tercemânü'l-Ma'nevî fî-Tercemeti'l-Mesnevî 104

Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf 106

Tevfîk Sübhânî 87, 93, 95, 96, 99, 110, 117, 119, 121

Tevrat 68

The Masnavî 116

The Mathnawi of Jalaluddîn Rumi 115

The Mesnevî of Mevlânâ Jelalu'd-dîn Muhammed er Rûmî 116

The Quatrains of Rumi 119

The Sûfî Path Of Love: The Spiritual Teachings Of Rûmî 120, 121

The Vision of Rumi. Revealing the Masnavi, Persia's Great Masterpiece 116

This Longing: Poetry, Teaching Stories, and Selected Letters of Mawlana Jalaluddîn 121

Türkiye 5, 15, 66, 71, 104, 105, 107, 109, 116, 120, 158, 159, 161, 163, 239, 251

Türkiye Selçukluları 71

Türkiye Selçuklu Devleti 66

U

Ulu Ârif Çelebi 154, 155

Uluğbek Hemdem 120

Urduca 103, 109, 112, 113, 120, 121

Usta Hatun 56

Usturlâb-i Hak: Guzîde-i Fîhi mâ fîh 119

Üsküdar Mevlevîhânesi 94, 156

V

Vahdet-i Vücûd 393

Vefâiyye tarîkatına 25

Veled Çelebi İzbudak 104, 113, 250, 288, 338

Von Allem und vom Einen 120

W

Walldrof-Hessen 121

Wheeler Thackston 120

William Chittick 116, 120, 121

William Hastie 118

Will Johnson 118

Y

Yahudilik 68

Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmed Efendi 156

Yeniçeri Ocağı 156

Yenikapı Mevlevîhânesi 156, 233, 491, 495

Yesevî 27, 28

Yıldırım Bayezid 153

Yunus Emre 27

Yûsuf-ı Cemşîdîpûr 121

Yusuf Sîneçâk 155

Z

Zerdüşt 68

Zerdüştlük 68

Zhang Hui 115

Ziyâuddîn Mes'ûd ibn Muslih Kâzerûnî 336

Zükûr Çelebileri 154